VISNYK OF THE LVIV UNIVERSITY

ВІСНИК ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Philosophical Political studies

Філософсько-політологічні студії

Issue 42

Випуск 42

Scientific journal

Збірник наукових праць

Published since 2011

Видається з 2011 року

Ivan Franko
National University of Lviv

Львівський національний
університет імені Івана Франка

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

ЗАСНОВНИК: ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Включено до переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)
з філософських та політичних наук (спеціальності: 033 «Філософія», 052 «Політологія»)
відповідно до Наказу МОН України від 14.05.2020 № 627 (Додаток 2).
Друкується за ухвалою Вченої Ради
Львівського національного університету імені Івана Франка
№ 33/6 від 29.06.2022 р.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com
від польської компанії Plagiat.pl.

Висвітлено актуальні проблеми методології політичної науки, проаналізовано стан розвитку політичної науки та сучасні теоретико-методологічні напрями дослідження політичних процесів та інститутів в Україні.

The current problems of the methodology of the Political Science were highlighted. The development of the Political Science and modern theoretical and methodological approaches of the research of political processes and institutions in Ukraine were analysed.

Редакційна колегія:

Шипунов Г. В., доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії політичної науки, Львівський національний університет імені Івана Франка (головний редактор); Андрущенко Т. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та соціально-правових технологій, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова; Бартошевський Я., доктор габілітований, професор, проректор з питань науки, розвитку та міжнародного співробітництва, Державна вища професійна школа (Республіка Польща); Батрименко О. В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Дорош Л. О., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Івасечко О. Я., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»; Карівець І. В., доктор філософських наук, доцент, завідувач кафедри філософії, Національний університет «Львівська політехніка»; Мельник В. В., доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін, ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»; Неліпа Д. В., доктор політичних наук, професор, заступник декана філософського факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; Прокоп М. В., кандидат політичних наук, доцент, інститут міжнародних відносин та публічної політики, факультет права та суспільних наук, Університет Яна Кохановського в Кельцах (Кельце, Польща).

Адреса редколегії:
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, кім. 204,
79000, Львів, Україна,
тел.: (38) (032) 2394462

Editorial office address:
Ivan Franko National
University of Lviv,
Universytetska Str., 1, room 204,
79000, Lviv, Ukraine,
tel.: (38) (032) 2394462

Редактор Д. КАРПИН
Редактор (англ. анотацій) С. БЕКАР
Технічний редактор С. ВОЗНЯК
Комп'ютерний макет С. БЕКАР
Коректор Д. КАРПИН

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Підписано до друку: 01.08.2022 р.
Формат 70x100/16
Ум. друк. арк. 41,62.
Тираж 100 прим. Зам. 0822/314

© Львівський національний
університет імені Івана Франка, 2022

ISSN 2307-1664

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Дмитро Башманівський
РЕКЛАМА ЯК ІНСТРУМЕНТ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІУМУ……11

Віта Бова, Леся Левченко
ТРИ МОВИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ……17

Василь Гоголь, Руслан Делятинський
ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНСТВА
В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ (1991–2022 РОКИ)……26

Ілля Ільїн
ЯК ЧИТАТИ ФІЛОСОФСЬКІ ТЕКСТИ?
ДО ПИТАННЯ ПРО КОРПУСНИЙ ПІДХІД……39

Андрій Кадикало
ЕЛЕМЕНТИ ІДЕОЛОГІЇ ФАШИЗМУ В ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ
ТА МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ ХХІ СТОЛІТТЯ……49

Олег Каськів
РОЛЬ ЄПИСКОПА СОФРОНА МУДРОГО
В РЕОРГАНІЗАЦІЇ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО
ТЕОЛОГІЧНО-КАТИХИТИЧНОГО ДУХОВНОГО ІНСТИТУТУ
У ІВАНО-ФРАНКІВСЬКУ ТЕОЛОГІЧНУ АКАДЕМІЮ (1994–2014 РР.)……55

Ігор Колесник
ФІЛОСОФІЯ ФАНТАСТИКИ: ТЕОРЕТИЧНІ
ТА ПРАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АКАДЕМІЧНОЇ ДИСЦИПЛІНИ……62

Світлана Крилова
САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ЖІНКИ В КУЛЬТУРІ
АВТОРИТАРНОГО ТА ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА:
АСПЕКТИ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ Й КУЛЬТУРОЛОГІЇ……71

Василь Лавренюк
ГЕНЕЗА СОТЕРІОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ……76

Лібні Х. Дюбрез Ст.
ДВА ШЛЯХИ ПОШУКУ СПАСІННЯ НА ПРИКЛАДІ ПАРАЛЕЛІЗМУ
МІЖ ЗАКХЕЄМ І ВАРТІМЕЄМ……85

Ореста Лопуга
ДУХОВНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ
ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ……91

Наталія Манойло
АКАДЕМІЧНА ФІЛОСОФІЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ……98

Андрій Наконечний
РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ У СТВЕРДЖЕННІ ІДЕЇ СВОБОДИ
У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО.....104

Павло Нестеренко
ТРАНСГУМАНІЗМ ТА ФЕНОМЕН КРІОНІКИ
В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ ОСОБИСТОСТІ.....111

Анастасія Олейник
ЕТИЧНІ ФЕНОМЕНИ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ:
МОВА ВОРОЖНЕЧІ, КІБЕРНЕНАВИСТЬ ТА КІБЕРБУЛІНГ.....118

Оксана Пушонкова
КУЛЬТУРОТВОРЧІ АСПЕКТИ АРХАЇЧНОГО ДОСВІДУ
У ВИМІРІ СУЧАСНИХ ВІЗУАЛЬНИХ ПРАКТИК.....125

о. Руслан П'яста
ЕКУМЕНІЧНИЙ АСПЕКТ МЕДИЧНОГО КАПЕЛАНСТВА.....133

Світлана Репетій
ДУХОВНІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА
В ІСТОРІЇ ЗАХІДНОЇ ФІЛОСОФІЇ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ.....140

Олександра Стебельська, Соломія Цібій
ДІАЛЕКТИЧНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ:
ФЕНОМЕН САМОТНОСТІ.....146

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Ілона Балак, Оксана Пікулик
АНТАРКТИКА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ.....156

Світлана Бульбенюк, Юрій Манелюк
СИСТЕМНА МАРГІНАЛІЗАЦІЯ ЯК ЗАВДАННЯ І НАСЛІДОК
ВПЛИВУ КВАЗІІДЕОЛОГІЇ «РУСКОГО МІРА».....163

Ірина Верховцева
МЕГАТРЕНДИ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ XIX–XXI СТОЛІТЬ:
САМОВРЯДНІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ ЯК НОСІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ
(КЕЙС «РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ»).....170

Olha Vyhovska
EXPERIENCE OF TRAINING EXPERTS IN THE FIELD OF DECISION-MAKING
POLICY IN EASTERN EUROPEAN COUNTRIES.....182

Світлана Внучко
УКРАЇНА НА ПЕРЕХРЕСТІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ.....190

Віра Гапоненко, Володимир Рихлік
ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ
В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГРОЗ.....198

Nataliia Horbenko
NEW MEDIA IN THE PROCESS OF MEDIATIZATION
OF POLITICAL DISCOURSE..... 205

Ірина Дудко
ДО ПИТАННЯ ПРО ДИПЛОМАТІЮ І МІЖПАРЛАМНТСЬКІ ЗВЯЗКИ
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ
ШИРОКОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РФ..... 212

Орест Качуровський
ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ
В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА..... 220

Iryna Klymchuk
INSTITUTIONAL DIMENSION OF ISRAEL PUBLIC DIPLOMACY..... 226

Андрій Кобетяк
РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ
У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ..... 232

Іван Коваль, Леся Кисляк
РАШИЗМ ЯК ГЕНЕЗА ПУТІНІЗМУ..... 239

Маргарита Кондратова
ПРОСУВАННЯ ПОЛІТИКО-ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ:
ІНСТИТУЦІЙНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА КОМУНІКАЦІЙНІ ЗАСАДИ..... 246

Ірина Куречко
ВПЛИВ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ
НА ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЇХНЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ..... 253

Віталій Лебедюк
ЕФЕКТИ ВИБОРЧОЇ РЕФОРМИ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 2020 РОКУ
В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ..... 260

Володимир Ліпкан
ГЕОСТРАТЕГІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ:
ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ..... 268

Василь Мельничук
СПЕЦИФІКА КОНСТРУЮВАННЯ МОДЕЛЕЙ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ..... 278

Микола Олійник, Вікторія Очеретна
ФАКТОР АРКТИКИ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ..... 286

Марія Павлюх
ПОЛЬСЬКІ ЧАСОПИСИ ПОЛІТИЧНИХ ЖІНОЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
МІЖВОЄННОГО ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ..... 293

Ірина Патлашинська
ДО ПИТАННЯ РОЛІ ПОЛІТИЧНОЇ МЕДІАЦІЇ
У ВИРІШЕННЯ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ:
ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ..... 298

Світлана Пик
ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА Д. ТРАМПА
НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ (СПЕЦИФІКА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ)..... 304

Тарас Польовий, Ярина Ткач
МОВА ВОРОЖНЕЧІ В БІЛОРУСЬКИХ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА
ПІСЛЯ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ 2020 РОКУ
(НА ПРИКЛАДІ TELEGRAM-КАНАЛІВ NEXTA ТА NEXTA LIVE)..... 312

Анна Руднєва, Юлія Мальована
ІМІДЖ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОЦЕСІВ:
ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА СТАНОВЛЕННЯ
ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ..... 320

Ольга Сегеда
ВИСВІТЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНИ
В КУВЕЙТСЬКИХ ЗМІ..... 328

Артем Синюченко
МАРГІНАЛІЗАЦІЇ КЛАСОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ
В УМОВАХ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ XXI СТ..... 338

Леся Угрин, Роман Іващенко
ПОЛІТИЧНЕ ВІДЧУЖЕННЯ: ПЛЮРАЛІЗМ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ПОНЯТТЯ..... 345

Юлія Яковенко
ВИСТУП ПОЛІТИКА ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ..... 353

CONTENTS

PHILOSOPHY SCIENCE

Dmytro Bashmanivskyi
ADVERTISING AS A TOOL FOR VIRTUALIZING SOCIETY.....11

Vita Bova, Lesia Levchenko
THREE HRYHORIY SKOVORODA'S LANGUAGES.....17

Vasyl Gogol, Ruslan Deliatynskyi
HISTORY OF THE FORMATION OF THE MILITARY CHAPLAINCY
IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE (1991–2022).....26

Illia Ilin
HOW TO READ PHILOSOPHICAL TEXTS?
TOWARDS THE QUESTION OF USING CORPUS APPROACH.....39

Andrii Kadykalo
THE ELEMENTS OF FASCISM`S IDEOLOGY IN RUSSIAN GOVERNEMENT
POLICY AND MASS CULTURE IN EARLY XXI CENTURY.....49

Oleg Kaskiv
THE ROLE OF BISHOP OF SOFRON MUDRYY
IN THE REORGANIZATION OF IVANO-FRANKIVSK
THEOLOGICAL AND CATHECITICAL SPIRITUAL INSTITUTE
IN IVANO-FRANKIVSK THEOLOGICAL ACADEMY (1994–2014).....55

Ihor Kolesnyk
THE PHILOSOPHY OF FANTASTIC: THEORETICAL
AND PRACTICAL FEATURES OF THE ACADEMIC DISCIPLINE.....62

Svitlana Krylova
SELF-REALIZATION OF WOMEN IN CULTURE
AUTHORITARIAN AND DEMOCRATIC SOCIETY:
ASPECTS OF PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY AND CULTURAL STUDIES...71

Vasyl Lavreniuk
THE GENESIS OF SOTERIOLOGICAL IDEAS OF LUTHERAN THEOLOGY.....76

Libny H. Dubreuze Sr.
TWO WAYS OF FINDING SALVATION ON THE EXAMPLE
OF PARALLELISM BETWEEN ZAKHEI AND BARTHIME.....85

Oresta Lopuha
THE SPIRITUAL CULTURE OF PERSONALITY
AS THE SUBJECT OF A SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS.....91

Nataliya Manoylo
ACADEMIC PHILOSOPHY DURING THE WAR.....98

Andriy Nakonechnyy
THE ROLE OF THE NATIONAL ELITE IN AFFIRMING
THE IDEA OF FREEDOM IN MYKOLA MIKHNOVSRY'S CREATIVITY.....104

Pavlo Nesterenko
TRANSHUMANISM AND CRIONIC IN THE CONTEXT
OF THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY OF PERSONALITY.....111

Anastasiia Oleinyk
ETICAL PHENOMENA OF SOCIAL NETWORKS: THE LANGUAGE
OF THE ENEMY, CYBER HATE AND CYBER BULLYING.....118

Oksana Pushonkova
CULTURAL AND CREATIVE ASPECTS OF ARCHAIC EXPERIENCE
IN THE DIMENSION OF MODERN VISUAL PRACTICES.....125

Ruslan Piasta
ECUMENICAL ASPECT OF MEDICAL CHAPLAINCY.....133

Svitlana Repetiy
SPIRITUALITY AS A PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL PROBLEM
IN THE HISTORY OF WESTERN PHILOSOPHY OF THE MIDDLE AGES.....140

Oleksandra Stebelska, Solomiia Tsibii
THE DIALECTIC OF HUMAN EXISTENCE:
THE PHENOMENON OF LONELINESS.....146

POLITICAL SCIENCE

Ilona Balak, Oksana Pikulyk
ANTARCTICA IN INTERNATIONAL RELATIONS:
HISTORY AND MODERNITY.....156

Svitlana Bulbeniuk, Yurii Maneliuk
SYSTEMIC MARGINALIZATION AS A TASK AND CONSEQUENCE
OF THE INFLUENCE OF THE QUASI
OF THE IDEOLOGY OF THE "RUSSIAN WORLD".....163

Irina Verkhovtseva
MEGATRENDS OF WORLD DEVELOPMENT
OF THE XIX-XXI CENTURIES: SELF-GOVERNMENTAL
TERRITORIAL COMMUNITIES AS BEARERS
OF STATE POWER (CASE «RUSSIAN EMPIRE»).....170

Ольга Виговська
ДОСВІД ПІДГОТОВКИ ЕКСПЕРТІВ У СФЕРІ ПОЛІТИКИ
ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ.....182

Svitlana Vnuchko
UKRAINE AT THE CROSSROADS OF GEOPOLITICAL INTERESTS:
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE PROBLEM.....190

Vira Haponenko, Volodymyr Rykhlik
TRANSFORMATION OF THE DEMOCRATIC WORLDVIEW
IN THE CONDITIONS OF GLOBAL THREATS.....198

Nataliia Horbenko
NEW MEDIA IN THE PROCESS OF MEDIATIZATION
OF POLITICAL DISCOURSE.....205

Iryna Dudko
TO THE QUESTION OF DIPLOMACY AND INTERPARLIAMENT RELATIONS OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE UNDER THE LARGE-SCALE AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION..... 212

Orest Kachurovskyi
INSTITUTIONALIZATION OF THE FIGHT AGAINST CORRUPTION IN THE REPUBLIC OF POLAND..... 220

Iryna Klymchuk
INSTITUTIONAL DIMENSION OF ISRAEL PUBLIC DIPLOMACY..... 226

Andrii Kobetiak
RELIGIOUS POLICY OF UKRAINE IN CONTEMPORARY NATIONAL HISTORIOGRAPHY..... 232

Ivan Koval, Lesya Kyslyak
RASHISM AS THE GENESIS OF PUTINISM..... 239

Margarita Kondratova
POLITICAL-ENVIRONMENTAL VALUES PROMOTION: INSTITUTIONAL, ORGANIZATIONAL AND COMMUNICATION FOUNDATIONS..... 246

Iryna Kurechko
THE IMPACT OF SOCIAL MOVEMENTS ON POLITICAL PARTIES IN THE CONTEXT OF RESEARCH THEIR INTERACTION AT THE NATIONAL LEVEL..... 253

Vitalii Lebediuk
THE EFFECTS OF ELECTORAL REFORM IN UKRAINE'S 2020 LOCAL ELECTIONS: THE REGIONAL CONTEXT..... 260

Volodymyr Lipkan
GEOSTRATEGY OF THE MODERN UKRAINIAN STATE: FORMATION PRINCIPLES..... 268

Vasyl Melnychuk
SPECIFICS OF CONSTRUCTING MODELS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION..... 278

Mykola Oliynyk, Victoria Ocheretna
THE ARCTIC FACTOR IN MODERN INTERNATIONAL ELATIONS..... 286

Mariia Pavliukh
POLISH JOURNALS OF WOMEN'S POLITICAL WOMEN'S ORGANIZATIONS OF THE INTERWAR 20TH ANNIVERSARY..... 293

Iryna Patlashynska
ON THE ROLE OF POLITICAL MEDIATION IN RESOLVING MILITARY CONFLICTS: EXPERIENCE FOR UKRAINE..... 298

Svitlana Pyk
MIDDLE EAST DECISION-MAKING IN THE PRESIDENT DONALD J. TRUMP ADMINISTRATION..... 304

Taras Polovyi, Yaryna Tkach
HATE SPEECH IN BELARUSIAN SOCIAL MEDIA
AFTER THE 2020 POLITICAL CRISIS
(THE CASE OF TELEGRAM-CHANNELS NEXTA AND NEXTA LIVE)..... 312

Anna Rudnieva, Yulia Malovana
THE IMAGE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS
OF MODERN INFORMATION PROCESSES:
DIGITAL TRANSFORMATION AND E-GOVERNANCE.....320

Olha Seheda
COVERAGE OF UKRAINE'S NATIONAL LIBERATION WAR
IN KUWAITI MEDIA.....328

Artem Syniuchenko
MARGINALIZATIONS OF CLASS IDENTITY IN THE CONDITIONS
OF TECHNOLOGICAL TRANSFORMATIONS OF THE XXI CENTURY.....338

Lesya Uhryn, Roman Ivashchenko
POLITICAL ALIENATION:
PLURALISM OF INTERPRETATIONS OF THE CONCEPT.....345

Yuliia Yakovenko
THE POLITICS OF SPEECH AS A SUBJECT OF RESEARCH.....353

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 11–16
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 11–16

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 659.1:316.7:130.2
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.1

РЕКЛАМА ЯК ІНСТРУМЕНТ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІУМУ

Дмитро Башманівський
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
історичний факультет, кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10002, м. Житомир, Україна

У статті зроблено спробу соціально-філософського дослідження впливу реклами на соціум як одного з основних чинників віртуалізації суспільства. Розглянуто віртуалізацію як процес переходу індивіда в іншу (віртуальну) реальність, що викликаний активним розповсюдженням нових технологій у сучасному інформаційному суспільстві.

Зазначено, що в сучасному перенасиченому інформацією суспільстві яскраво виражається домінування віртуальних образів. Причиною таких тенденцій є сприйняття вербальних смислів, які у своїй інтерпретації складніші ніж невербальні. Доведено, що повідомлення вербального сприйняття займає більше часу для формування відповідних логіко-смислових зв'язків у свідомості реципієнтів. Водночас віртуальне повідомлення невербального змісту має змогу миттєвого сприйняття реципієнтом, відтак у системі внутрішніх образів знаходить можливості для швидшого відображення. Вищезазначені процеси спонукають до створення великого різноманіття віртуальних образів у сучасному інформаційному середовищі.

Досліджено здатність реклами як одного з основних інструментів формування віртуалізованого соціуму до створення світоглядних орієнтирів та віртуальних образів, відтак до створення нового «віртуального» суспільства.

Вказано на активізацію допоміжної функції віртуального простору, що дає змогу особистості пристосуватися в сучасному світі до нових технологій та умов роботи, соціуму нового типу. Попри це перед суспільством виникає загроза втрати індивідуальності. Зазначено, що в питанні віртуалізації соціуму спостерігаються тенденції до уніфікації культурних особливостей.

Зроблено висновок, що провідною рисою сучасної культури й суспільства в цілому є віртуалізація, яка має змогу створювати віртуальні образи в сьогоднішньому суспільстві. З метою покращення сприйняття своєї діяльності реципієнтами реклама часто стає відображенням провідних тенденцій соціуму.

Ключові слова: реклама, віртуалізація, віртуальність, кліпове мислення, соціум, сучасна культура.

У сучасному перенасиченому інформацією суспільстві яскраво виражається домінування віртуальних образів. Причиною таких тенденцій є сприйняття вербальних смислів, які у своїй інтерпретації складніші ніж невербальні. Повідомлення вербального сприйняття займає більше часу для формування відповідних логіко-смислових зв'язків у свідомості реципієнтів. Водночас віртуальне повідомлення невербального змісту має змогу миттєвого сприйняття реципієнтом, відтак у системі внутрішніх образів знаходить можливості для швидшого відображення. Вищезазначені процеси й спонукають до створення великого різноманіття віртуальних образів у сучасному інформаційному середовищі.

Провідною рисою, пов'язаною із зазначеними тенденціями в сучасній культурі й у суспільстві в цілому, є віртуалізація. Актуальність дослідження зумовлена тим, що, крім активного застосування рекламної діяльності як вербальних, так і невербальних можливостей впливу на споживача, вона має змогу створення віртуальних образів у самому

© Д. Башманівський, 2022

суспільстві. Вагомим для нашого соціально-філософського дослідження є й те, що реклама для полегшення сприйняття своєї діяльності реципієнтами часто стає відображенням провідних тенденцій соціуму.

У контексті цього дослідження варто зазначити, що фізичні об'єкти реклами сучасного постмодерного суспільства все більше втрачають провідні ролі й перетворюються в допоміжний фактор при створенні віртуальних рекламних образів. Прикладом є фігурування на рекламному ринку створених образів окремих товарів, а не самих товарів.

Питання вивчення впливу на людину рекламних технологій у контексті віртуалізації соціуму в різний час викликало зацікавлення в філософів-постструктуралістів та постмодерністів: Г. Дебора, Ж. Бодрійяра, С. Жижека та багатьох інших.

Вагомими науковими напрацюваннями також володіють М. Кастельс, П. Дракер, М. Маклюен, Дж. Гелбрейт, Р. Павлюк, О. Онищук, Ф. Власенко, Є. Іл'янович, В. Брязкун та інші. Автори досліджували інтернет-комунікацію як взаємодію між різними людьми.

Метою нашої розвідки є дослідити питання реклами в контексті віртуалізації соціуму.

Для детального дослідження зазначеної проблеми необхідно виділити два ключові поняття: «віртуальність» і «віртуалізація». Якщо вивчати перше, то важливим є визначення Р. Павлюка. Учений пояснює це поняття як «…загальну якість реальності, яка полягає в узагальненні змінної похідної «іншості» структури реальності та протиставленні її іншій структурі – актуальній, стійкій» [1]. Визначення віртуальності знаходимо в дослідженнях Ф. Власенка. Автор вивчає соціальну систему, яка функціонує у віртуальних умовах. Урахувавши мовні особливості, соціальну ієрархію та комунікаційні норми, під віртуальністю розуміється «…особливе середовище соціалізації індивіда» [2, с. 214].

Щодо віртуалізації, то, наприклад, науковиця О. Онищук під час вивчення цього феномену виділяє два ключові поняття: «Віртуалістика є новим парадигматичним напрямом постнекласичної картини світу на основі поліонтологічності будь-якої реальності. Віртуалізація означає переміщення основних видів діяльності людини із соціального простору у віртуальний» [3, с. 35].

В. Брязкун під поняттям «віртуалізації» розуміє «процес, що супроводжується зануренням у реальність, яка за своїми властивостями відноситься до віртуальної [4, с. 102]. Відтак можемо визначити цей термін як процес, під час якого за допомогою віртуальності замінюється реальність.

Автор, аналізуючи напрацювання сучасних учених, дійшов висновку, що це поняття: «по-перше, пов'язане з людиною, по-друге, є процесом; по-третє, пов'язане з переходом з однієї реальності в іншу – віртуальну; по-четверте, дуже часто властивості цього поняття мають зв'язок з інформаційними технологіями в суспільстві» [5, с. 97].

Проаналізувавши визначення ключових понять, можемо дійти висновку, що в контексті вивчення реклами як одного з чинників віртуалізації соціуму, остання, унаслідок появи додаткових можливостей передачі інформації, наприклад, телебачення, інтернет-мережі тощо, отримала можливість формувати не лише новий образ мислення, а й світоглядні орієнтири соціуму, і, як наслідок, створювати власне, «віртуальне» суспільство.

Уже наприкінці XX – початку XXI ст. внаслідок зазначених віртуальних і маніпулятивних процесів у рекламі та ЗМІ суспільство піддається впливу нових тенденцій. Звідси й виникає актуальна потреба соціально-філософського дослідження впливу віртуалізації на соціум та реклами як одного з основних чинників поширення цього феномену.

Для детального аналізу виділимо позитивні та негативні наслідки цієї тенденції. Так, явище віртуалізації здатне суттєво покращити життя соціуму, зробивши його не лише комфортнішим, а й дати поштовх до нових можливостей для розвитку. З погляду індивіда, це пізнання

нової, альтернативної форми буття – віртуальної реальності. Реклама ж отримує додатковий функціонал цифрових та інтерактивних технологій. Крім того, завдяки віртуалізації з'явилася можливість потужного непрямого впливу на споживача під час перегляду останнім телепередач, не перериваючи їх. Відтак рекламна діяльність зводить до мінімуму ризик відторгнення та роздратування індивідів великим потоком рекламних повідомлень, а також збільшення їх перегляду.

Однак процеси віртуалізації мають і негативний відтінок. На сьогодні існує проблема віртуальної залежності, а іноді й есканізму. Як наслідок, людство втрачає навички живого спілкування, що унеможливлює реалізацію особистого «Я».

Негативні тенденції ці процеси несуть і для реклами. Надлишок віртуальної реклами зумовив її схожість, а тому спричинив появу схожих образів і, як наслідок, втрату їх ідентичності. Іншу тенденцію підтвердив у власних дослідженнях Ж. Бодрійяр, який за допомогою соціологічних опитувань дійшов висновку, що велика кількість схожого рекламного контенту здатна викликати реакцію відштовхування в реципієнтів. У такому разі сугестивний вплив реклами на споживачів нейтралізується [6]. Звідси виникає проблема перенасичення реклами в інформаційному середовищі.

Проаналізувавши вплив віртуалізації на індивіда та рекламу, отримуємо змогу дослідження питання реклами в контексті віртуалізації суспільства. Унаслідок соціокультурних світових процесів, віртуалізація стала однією з форм творення віртуального середовища. Наслідком цього процесу стає переорієнтація цінностей у суспільстві, втрачаються контакти між суб'єктами.

Попри це однією з позитивних рис цього середовища, що й зумовлює швидке поширення, є його доступність, тобто до такого «віртуального» середовища мають доступ різні верстви населення. За допомогою названих процесів з активним використанням цифрових технологій, реклама дає змогу вибору великої кількості продукції, необмежених можливостей. Відтак випливає раціональний висновок: «все продається та купується», унаслідок чого відбувається деформування стилю мислення в соціумі та формується споживацьке бачення світу. У зазначеному контексті реклама стає чинником, що формує споживче суспільство.

Маючи можливість створення ціннісних орієнтирів і формування віртуальних образів, реклама здатна викликати ще один негативний феномен.

Додаткові можливості, які активно пропагуються сучасною рекламою, полегшують як соціальну, так і культурну адаптацію віртуального середовища, унаслідок чого виникає тотальна медіареальність, що, поєднуючись із новими можливостями реклами, викликає феномен «кліпового мислення». Так, вивчаючи цю проблему, С. Соболєва розглядає «кліпове мислення» як «здатність людини сприймати навколишній світ за допомогою короткого, яскравого посилу, що втілений у форму певного кліпу» [7].

Пристосовуючись до такого віртуалізованого суспільства, реклама активно використовує «кліпове мислення». Наразі доведеним фактом є те, що реципієнт, який сприймає короткострокову інформацію, не піддаючи її аналізу та не розуміючи її сутність, стає більш сприятливим до маніпулятивного впливу. Тобто акцент уваги на емоціях значно збільшує продаж товарів, ніж коли така інформація аналізується індивідом. Найбільш часто «кліпове мислення» використовується в політичній рекламі.

П. Саух під час вивчення інформаційного поля медіа та реклами в ньому, а також їхнього впливу в контексті віртуалізації соціуму відзначає, що «у педагогічному й науковому середовищі існують різні погляди на проблеми мас-медіа: з одного боку, вони видаються джерелом знань, виступають фактором соціально-культурного розвитку особистості, з іншого – як щось деструктивне, що руйнує духовний потенціал людини й формує нове явище – Homo medium (одномірну масову людину).

Найнебезпечнішим у цій ситуації є те, що соціалізація в реальному світі поступово замінюється соціалізацією у віртуальному, що проявляється в самоізоляції, втраті внутрішніх орієнтирів і соціальній пасивності. І що цікаво: це об'єктивна реальність, боротися з якою безглуздо. Існує лише один вихід: знайти механізми регуляції впливу медіа на людину. Одним із факторів цієї регуляції впливу може бути комплексна система медіаосвіти» [8, с. 3].

Виходячи із вищезазначеного, маємо змогу стверджувати, що внаслідок величезної кількості змінюваних рекламних образів, необхідності їх обробки та сприйняття, індивід, який опиняється у віртуалізованому середовищі й формує власне світосприйняття, втрачає навички логічно мислити та детально аналізувати явища та події. Відтак визначається соціокультурне поле індивіда та детермінується його палітра уваги та реакції.

Наприклад, у сучасних рекламних роликах чітко виділяються штучно створені акценти на головних моментах, тобто показується лише поверхнева загальна картинка, яка суттєво полегшує розуміння реципієнтами інформації, що подається. Крім того, відбувається постійна зміна орієнтирів, тобто одна реклама замінюється на іншу, не пов'язану з попередньою. Такі ж тенденції можна побачити в стрічках новин, кінофільмах тощо. Новому віртуалізованому суспільству на підсвідомому рівні подається ідея необдуманого переходу однієї теми на іншу.

Віртуалізація сучасного суспільства помітна й у глобалізованих процесах світу. Чимало інформаційних процесів різного змісту здатні змінити систему міжкультурної комунікації. Сучасний світ наповнений інтегративними мовними тенденціями, що спонукають до виникнення псевдокультурної комунікативної мережі, яка призводить до заміни реальної. Відтак віртуалізоване суспільство характеризується панівною роллю загальних стереотипів і параметрів поведінки. У такому разі реклама, що є інструментом популяризації глобальних марок, формує та поширює зазначені компоненти. Вона своєю діяльністю підтримує домінантну тенденцію віртуального суспільства: вищості системи поширення продукту над його якістю.

Існування таких глобалізаційних процесів у рекламній діяльності було викликано бажанням реципієнтів відносити себе до певної соціальної групи віртуалізованого соціуму. Така приналежність потрібна індивіду для створення власного образу, який йому недоступний у реальному житті. Саме пропагована рекламою здатність співвідношення з окремою віртуальною групою і є найбільш актуальною для реципієнта. Підтвердженням цього є величезні кошти, які витрачаються. Відтак виникає ще одне негативне явище: співвіднесення людини з товарним образом, який продається рекламою.

Пояснення логіки зазначеного «віртуального індивіда» описується в працях Ж. Бодрійяра. Дослідник називає це феноменом «Діда Мороза». Як відзначив науковець, «це не логіка, тези і докази, але логіка, легенди й залученості в ній. Ми в неї не віримо, і проте вона нам дорога. «Демонстрація» товару взагалі-то нікого ні в чому не переконує; вона виправдовує заднім числом покупку, яка або відбувається до всяких раціональних мотивацій, або не вкладається в їх рамки. І проте ж, не «вірячи» в цей товар, я вірю рекламі, яка намагається змусити мене в нього повірити» [6]. Причину цього феномену автор досліджує, порівнюючи з дітьми, для яких не важливе саме питання існування Діда Мороза, тобто не встановлені зв'язки між ними й подарунками, що вони отримали. Таке вірування, як відзначає вчений, є «раціональною вигадкою», що надає дитині можливість «у другому дитинстві зберегти чарівний зв'язок з батьківськими (а саме материнськими) дарами, які були в нього в першому дитинстві. Цей чарівний зв'язок фактично вже залишився в минулому, інтеріоризується у вірування, яке служить його ідеальним продовженням» [6]. Відтак

з'являється певний вимисел, у якому немає місця будь-якій надуманості, він засновується на взаємобажанні двох сторін розвивати ці стосунки. Казковий герой, точніше його образ, є неважливим. Така «неважливість» закарбується в пам'яті дитини, адже вона вірить у це і буде пам'ятати про казковий образ, навіть коли подорослішає. Унаслідок цього дитина «засвоює гру в чудову батьківську турботу й старання батьків сприяти казці. Подарунки Діда Мороза лише закріплюють таку угоду» [6]. Зазначеною аналогією вчений намагається описати рекламне повідомлення, зокрема, основна роль акцентується не на перевагах та яскравому описі товару. При купівлі реципієнти намагаються віднайти той «прихований мотив», інстанцію, яка виправдовує його у власному баченні. Тобто вчений вважає, що продуктивність рекламного повідомлення залежить не так від сугестивного впливу та рефлексів, як від власного вірування, регресії. Описаний спосіб реклами, її вплив на споживача займає передові позиції в аспекті створення віртуальних образів у суспільстві.

Отже, у контексті аналізу реклами в процесах віртуалізації можемо зробити такі висновки: під віртуалізацією розуміємо процес переходу індивіда в іншу (віртуальну) реальність, який викликаний активним розповсюдженням нових технологій у сучасному інформаційному суспільстві. Поява віртуального простору є досить неоднозначною. Наприклад, активізується його допоміжна функція, що дає змогу пристосуватися людині в сучасному світі, зокрема до нових технологій та умов роботи, соціуму нового типу тощо. Попри це перед суспільством виникає загроза втрати індивідуальності. Так, у питанні віртуалізації соціуму можемо спостерігати тенденції до уніфікації культурних особливостей.

Реклама, будучи одним із основних інструментів у формуванні віртуалізованого соціуму, має можливість створення світоглядних орієнтирів та віртуальних образів, тому можемо вважати її важливим інструментом у створенні нового «віртуального» суспільства. Окремого дослідження також потребують негативні тенденції, викликані рекламою. Серед них можна виділити споживацьке суспільство, «кліпове мислення» та інші.

Список використаної літератури

1. Павлюк Р. О. Концепції дослідження теорії віртуальності у педагогічних науках. URL: https://www.researchgate.net/publication/271201760_KONCEPCII_DOSLIDZENNA_TEORII_VIRTUALNOSTI_U_PEDAGOGICNIH_NAUKAH
2. Власенко Ф. П. Віртуальна реальність як простір соціалізації індивіда. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2014. № 56. С. 208–217.
3. Онищук О. Сучасна людина у просторі віртуальної реальності: особливості соціально-культурної трансформації. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Філософські науки*. 2014. № 780. С. 34–39.
4. Брязкун В. В. Граїзація та карнавалізація як критерії сформованості об'єктивованої форми віртуальної свідомості. *Наука. Релігія. Суспільство.* 2012. № 3. С. 101–106.
5. Брязкун В. До уточнення поняття «віртуалізація» як філософської категорії. *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Сер.: Філософія.* 2011. Випуск 8. С. 93–103.
6. Бодрийяр Ж. Система вещей. URL: https://gtmarket.ru/library/basis/3496
7. Соболєва С. Кліпове мислення як соціально-психологічний феномен та його роль у навчально-пізнавальній діяльності студентів. URL: http://tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/part_2/18.pdf
8. Саух П. Ю. Формувати медійну людину як новий тип особистості. *Освіта і суспільство.* № 3. 2019.

ADVERTISING AS A TOOL FOR VIRTUALIZING SOCIETY

Dmytro Bashmanivskyi
Zhytomyr Ivan Franko State University, Faculty of History,
Department of Philosophy and Politology
Velyka Berdychivska str., 40, 10002, Zhytomyr, Ukraine

The article makes an attempt to study the social and philosophical impact of advertising on society as one of the most significant factors of virtualizing society. It considers virtualization as the transiting process of individuality into another (virtual) reality that is caused by the active dissemination of new technologies in the modern information-based society.

It also states that in the modern information-saturated society the dominance of virtual images is clearly expressed. The reason for such tendencies is the perception of verbal meanings which are more complicated in their interpretation than non-verbal. It claims the message of verbal perception takes more time to form the appropriate logical and semantic connections in the minds of recipients. At the same time, the virtual message of non-verbal nature can be immediately understood by a recipient. Therefore it has the possibilities of quicker reflection in the system of internal images. The above processes encourage the creation of a wide variety of virtual images in today's information-based environment.

The article studies the ability of advertising as one of the main tools for the formation of a virtualized society to create worldviews and virtual images and thus create a new "virtual" society.

It points out the activating of an additional function of a virtual space that makes it possible for an individual to adjust to the new technologies and working conditions in the new world and a new type of society. Nevertheless, society is in danger of losing its individuality. It highlights the tendencies towards the unification of cultural peculiarities in the issue of social virtualizing.

It comes to the conclusion that the leading feature of modern culture and society in general is virtualization, which has the opportunity to create virtual images in today's society. Advertising often becomes the reflection of the leading social tendencies in order to make the perception of the recipients' activities by themselves better.

Key words: advertising, virtualization, virtuality, clip thinking, society, modern culture.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 17–25
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 17–25

УДК 165.745:81'23]:929 Сковорода
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.2

ТРИ МОВИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Віта Бова
Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»
вул. Шевченка, 8, 08400, м. Переяслав, Київська область, Україна

Леся Левченко
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
кафедра філософії і соціальної антропології імені професора І.П.Стогнія
вул. Сухомлинського, 30, 08400, м. Переяслав, Київська область, Україна

У статті розглянуто феномен мови як предмет філософії Григорія Сковороди. Мова – одна з підвалин реальності, яку описує Сковорода, один з головних проявів світу й людини у світі. Без розкриття сковородинського бачення мови незрозумілим залишається багато що в його метафізиці, етиці, філософській антропології.

Показано, що мовна дійсність має структурований характер, вона поділяється за носіями, семантичними відношеннями знаків та означуваного, місцем у відношеннях людини зі світом, з собою і з Богом.

Структурними рівнями постають комплекси мовних знаків, які можна назвати відмінними мовами. Три мови, які присутні у текстах Сковороди, було позначено як мова Бога, мова праведних і мова грішних. Вони мають ієрархічний характер, вказуючи людині шлях від неправди і зла до істини і щастя.

Філософія українського мислителя в цілому теоцентрична, хоча це не виключає її антропоцентричності, у найглибшій глибині два центри поєднуються в Бозі. Мова Бога є мовним аспектом існування Вищої істоти, Творця Всесвіту. Сковорода вбачає головну її ознаку в тотожності знаку та означуваного. Бог є власним Словом, яке має безліч мовних відбитків в словах, які здатна вимовляти людина.

Серед людей Сковорода виділяє тих, які живуть згідно зі своєю вірою, намагаючись відповідати встановленим Богом законам. Таких людей можна назвати праведними. Мова праведних є мовою людей, які прагнуть зрозуміти Бога й слідувати його настановам. Ця мова занурена у невидимій натурі, але має видимі, матеріальні форми знаків. Тому в ній існує розрив між знаками й означуваним.

Більшість людей не праведні, а грішні, і ця звичайна для християнського світогляду істина знаходить яскраве відображення у текстах Григорія Сковороди. Мова грішних, нарешті, це мова людей, які відвернулися від Бога. Вони бачать навколо себе лише тілесний, матеріальний світ видимих речей. Грішні застосовують мовні знаки в їх прямому, поверховому значенні. Але, як свідчить Сковорода, мова грішних порожня за змістом, суперечлива й брехлива. Вона веде їх не до Істини, а до гріха й нещастя.

Ключові слова: філософія Григорія Сковороди, філософія мови, мова, пізнання себе, богопізнання, щастя.

Вступ. Філософія Григорія Сковороди привертає увагу своєю різноманітністю і водночас цілісністю. У текстах філософа зіштовхуються різні шари дійсності – від містичних глибин, куди проникає лише богословська думка, до предметів уваги тогочасних природничих наук. Водночас ця дещо хаотична, як здається, картина світу є цілісною, у ній все взаємопов'язане. Цілісність філософії Сковороди досягається не лише завдяки поетично-образній та гомілетичній формі викладу. Через усе розмаїття міркувань філософа проводиться стрункa система небагатьох центральних, найважливіших ідей. Цю особливість світосприйняття треба мати на увазі, осягаючи творчість українського філософа.

© В. Бова, Л. Левченко, 2022

Філософію Григорія Сковороди можна сприймати за схемою звичайного історично-філософського поділу філософських галузей. Найлегше виділяється з корпусу сковородинських текстів метафізика автора – у першу чергу, його знамените вчення про дві натури й три світи. Безперечною й добре видимою є також антропологічна орієнтація українського мислителя, сукупність ідей щодо зовнішньої та внутрішньої людини, сенсу її життя, розробка концепту людського серця – все це слід віднести до його філософської антропології. Філософію Сковороди можна сприймати, з іншого боку, як етичну систему, яка має виразний евдемоністичний характер. Не останнє місце в системі поглядів мислителя займає гносеологія – проблеми пізнання (насамперед, богопізнання й пізнання людиною себе) вельми помітні серед думок й образів у творах філософа.

Утім, картина філософії Григорія Сковороди буде неповною й навіть викривленою, якщо не брати до уваги ще одну галузь філософії, репрезентовану в його творах – філософію мови. Мова – одна з підвалин реальності, яку описує Сковорода, один з головних проявів світу й людини у світі. Без розкриття сковородинського бачення мови незрозумілим залишається багато що в його метафізиці, етиці, філософській антропології. Лінгвофілософія Сковороди цікава в історично-філософському плані, зважаючи на значну її роль у становленні філософії мови в Україні. Вона є також цікавою й актуальною у плані розширення інтерпретацій філософії Григорія Сковороди в цілому, її глибшого розуміння, розгляду філософських надбань українського мислителя в контексті сучасної епохи.

Результати досліджень. Слід визнати, що порівняно з дослідженнями метафізики, етики чи антропології Сковороди, дослідження його лінгвофілософії займають досить скромне місце. Варто оцінити цю галузь сковородознавства як таку, що знаходиться на етапі розгортання. Проте це не означає відсутності у ній певні здобутків. За останні роки з'явилося декілька змістовних праць з лінгвофілософії Сковороди, склалася певна загальна концепція його філософії мови. Свій внесок у розробки цього напряму досліджень зробили Ф. С. Бацевич, Л. В. Ушкалов, Л. П. Гнатюк, Н. О. Мех, Д. І. Руденко, С. Мегентесов, С. Д. Дем'яненко та ін.

Звернемося до кількох основних узгоджених дослідниками положень щодо філософії мови у Сковороди. Перш за все, дослідниками зафіксоване визнання наявності філософії мови як складової творчості філософа. Д. І. Руденко вважає Григорія Сковороду першим слов'янським філософом мови [7, с. 31], декілька лінгвофілософських ідей якого й зараз не втрачають своєї яскравості [7, с. 32]. На думку С. Мегентесова, українському філософу притаманне лінгвогенетичне тлумачення відношень між «світами» [4, с. 40]. Л. В. Ушкалов розглядає сковородинську філософію мови в контексті відповідних поглядів Ґ. Ляйбніца, В. фон Гумбольдта, О. Потебні, П. Флоренського, Т. Адорно, К. Поппера [9, с. 420].

Підкреслюється, що лінгвофілософія Сковороди – це філософія імені (а не висловлювання). У цьому проявляє себе антична (платонівська насамперед), а також християнська традиція філософського вивчення мови. Саме феномен слова привертав головну увагу Сковороди [2, с. 155]. Концептуальний зміст цього феномену досліджений в роботі Н. О. Мех [5].

Дослідники виявили семантичну структуру слова, як її бачив український філософ. Умовність словесного знаку у Сковороди відзначає Ф. С. Бацевич, підкреслюючи, що «за словесним знаком, який має матеріальну природу, потрібно бачити його значення, що є нематеріальним, духовним, невидимим» [1, с. 23]. Л. В. Гнатюк називає це концепцією двонатурності слова [2, с. 159]. У зв'язку з цим дослідники розрізняють ексформу (зовнішню форму) та інформу (значення) мовного знаку [1, с. 23; 6, с. 40].

Загальна орієнтація філософії Сковороди на пізнання людиною себе і Бога позначилася на розумінні мови як засобу самопізнання й богопізнання. За словами Ф. С. Бацевича,

лінгвофілософська концепція Григорія Сковороди спрямована на досягнення щастя й вищого блаженства у єднанні з Богом [1, с. 20]. Не викликає сумніву, що головним засобом богопізнання постає у Сковороди Біблія. Але тут, як свідчать дослідження сковородознавців, відбувається розрив ексформи та інформи знаків, що складають Біблію. Стверджується, що український філософ розробив власну концепцію словесних знаків Біблії, в яких ексформа не лише не підтримує інформу, але й затемнює її, щоправда, ця суперечність уявна, оскільки система знаків Біблії в цілому долає зазначений розрив і є носієм її духу, тобто слова Божого [1, с. 26].

Усе ж таки відмінність форми слова та його значення веде до сутнісної символічності мови, яку відзначають більшість дослідників. Д. І. Руденко знаходить джерело сковородинського символізму в уявленні про множинність світів [7, с. 32]. М. М. Линник звертає увагу на те, що, за Сковородою, «осягнути істину можна, лише відкинувши «тварь» (тілесне), бо вона лише викривлює наше сприйняття світу» [3, с. 14]. Структуру символів українського мислителя описує О. В Яковлєва, виявляючи три їхні шари: зовнішню матеріальну форму, буття, яке зображується, і захований у символі смисл [10, с. 77].

Дослідники фіксують наявність у Сковороди також ідеї «алфавіту світу», «представленого у вигляді обмеженої кількості архетипів («главньїх фігур») та їхніх «копій» («антитипос», «віцефігур»)» [1, с. 27]. Підкреслюється зв'язок мови з мораллю й самовдосконаленням людини [2, с. 157].

Якщо оглянути виявлені дослідниками різні аспекти мови у філософії Григорія Сковороди, є підстави припустити, що вони вказують на певне структурування мовної дійсності. Втім питання про структурні рівні мови, ще недостатньо прояснено в лінгвофілософських дослідженнях спадщини українського мислителя. Це питання потребує спеціального розгляду.

Мета статті. Відповідно до поставленого вище питання метою статті є опис і характеристика основних різновидів мови як її структурних рівнів згідно з лінгвофілософською концепцією Григорія Сковороди, пов'язаною з його поглядами на пізнання людиною світу, себе і Бога.

Основна частина. У філософських і поетичних текстах Сковороди ми зустрічаємо три мови, про які повідомляє нам автор: мову Бога, мову праведних і мову грішних людей.

Мова Бога

Філософія українського мислителя в цілому теоцентрична, хоча це не виключає її антропоцентричності, у найглибшій глибині два центри поєднуються в Бозі. Таке поєднання зрозуміле: Бог – невидима натура, тобто основа всього сущого – «сія невидимая Натура, или Бог, всю Тварь проницает и содержит» [8, с. 214]. Бог є джерелом не лише природи, а й людини – він робить людину людиною: «прекраснѣйшее Лицо Божїе, которым Он, со временем напечатуясь на душѣ нашей, дѣлает нас из диких и безобразных Монстров, или Уродов, Человѣками, то есть звѣрками, к Содружеству и к помянутым Сожительствам годными, незлобивыми, воздержными, великодушными и справедливыми» [8, с. 216]. Безперечно, джерелом мови і здатності людини сприймати й продукувати мову є також Бог: «Вѣчная сїя Премудрость Божїя во всѣх вѣках и народах неумолкно продолжает рѣчь свою, и она не иное что есть, как повсемственнаго Естества Божїя невидимое Лицо и живое Слово, тайно ко всѣм нам внутрь гремящее» [8, с. 217].

Християнська традиція ототожнює Бога зі словом або логосом. «Начинанїе, начало, совѣт, "λόγος" и Бог есть то же» [8, с. 781]. Водночас Творець звертається до людини зі словом («живое Слово, тайно ко всѣм нам внутрь гремящее»), є тим, хто промовляє. Отже, Бог і слово Боже є чимось різним і разом – одним і тим самим. Вже через це Бог являє собою особливу мову, відмінну від людської. Вона є і Богом, і мовою, і недоступним людині

джерелом мови, і початком будь-якої мови, зануреним глибоко у будь-якому мовленні, яке здійснюється людьми. Можна сказати, що це мова на своїй межі, за якою далі вже нічого немає. Мова, в якій немає нічого крім мови і тому яка є самою дійсністю.

Основна ознака мови Бога – тотожність знаку й означуваного. Знаком Бога є Бог і цей знак вказує на себе. «У смертных часто именем величаются не имущїе существа его. У Бога не так. Его имя и существо есть тождеством» [8, с. 678]. Тому не існує справжнього імені Божого окремо від Бога, на що звертає увагу Сковорода: «“На Что ты, – говорит Бог Мойсею, – спрашиваешь о имени моем? Если можеш сквозь Матеріалной мрак прозрѣть тое, что всегда – вездѣ – было – будет – есть: вот мое Имя и Естество. Имя в Естествѣ´, а оно в имени. Одно другаго не разнится, тож одно и другое, Обое вѣчное. Кто вѣры о ком чрез мрак мене видит, тот и Имя мое Знает. А кто ищет знать о моем имени, тот, конечно, не знает мене. Знать мене и мое имя – все то Одно; Имя мое и я – Одно то; Аз есмь тот, что есмь; Аз есмь сый”» [8, с. 507]. У створеному Богом світі, навпаки, знак і означуване розходяться, між ними з’являється розрив. За знаком можна не побачити означуваного.

Унікальності Божого слова протистоїть множинність створеного та імен, якими воно позначається. Тому людина сприймає звернення Бога до себе через множину слів, знаходить багато імен для позначення Бога. Одночасна єдність та множинність – ще одна ознака мови Бога. Ця мова складається з одного слова і це слово – Боже єство. Водночас у цій мові є безліч слів, які є, попри їхню відмінність, тим самим єдиним словом. Щоб пояснити цю дивину, Сковорода застосовує поширену в культурі бароко алегорію багатьох дзеркал: «Стань же, если хотишь, на равном мѣстѣ и вели поставить вкруг себе сотню зеркал вѣнцем. В то время увидишь, что един твой тѣлесный болван владѣет сотнею видов, от единаго его зависящих. А как только отнять зеркалы, вдруг всѣ копіи сокрываются во своей исконности, или оригиналѣ, будьто вѣтвы в зернѣ своем» [8, с. 481]. Тому у Бога немає одного імені, окремого від нього, але є багато імен, які є відбитками Божого єства. «В Библіи Бог именуется Огнем, водою, вѣтром, желѣзом, каменем и протчими безчисленными именами» [8, с. 506]. Серед імен сущого виокремлюються найголовніші, елементарні слова, які не є Богом, але існують у Бога, відображуючи певні сторони його сутності, Сковорода називає їх «фігурами»: «Баснословныя Древних Мудрецов Книги есть то самая предревняя Богословїя. Они также не-вещественное Естество Божїе изображали тлѣнными Фигурами, дабы не-видимое было видимым, представляемое Фигурами Тварей. Скажи: каким Образом изобразиш мнѣ нетлѣннаго Духа существо, если не Младенцем крилатым?» [8, с. 690].

Цілком охопити значення цих імен, тобто мову Бога людина не здатна. Вона знаходиться в реальності, де знаки і означуване розірвані. Тому вона не може остаточно увійти до реальності божественної мови, бо це означало б – стати Богом. Людина може лише прагнути до Бога, знаходитися у постійному процесі злиття з ним, у процесі розкриття Божої істини, який, можна припустити, є вічним. Образно це Сковорода представляє так: «Море из Рѣк, Рѣки из Потоков, Потоки из Ручаев, Ручаи из Пары, а Пара всегда при Источникѣ сущая Сила и Чад Его, Дух Его и Сердце. Се Что люблю! Люблю Источник и Главу, Родник и НАЧАЛО, вѣчныя Струи источающее, от Пары Сердца своего» [8, с. 232]. З точки зору мови цей процес є процесом наближення до розуміння Божественних слів, імен Бога. За переконанням Сковороди, людина, якщо вона праведна, здатна зрозуміти Боже слово в його зовнішній, тілесній оболонці, але все одно це буде розуміння відсторонене, неповне і приблизне. Але й воно підіймає людину до її сутності – до справжньої внутрішньої людини в кожному. «Разумѣть же значит: сверх виднаго предмета провидѣть Умом нѣчтось невидное, обѣтованное видным. “Восклонитеся, и видите…” Сїе-то есть хранить,

наблюдать, примѣчать, сирѣчь при извѣстном понять безвѣстное, а с предстоящаго, будьто с высокой Горы, Умный Луч, как праволучную стрѣлу в мѣть, метать в отдаленную Тайность… [8, с. 440].

Мова праведних

Серед людей Сковорода виділяє тих, які живуть згідно зі своєю вірою, намагаючись відповідати встановленим Богом законам. Таких людей можна назвати праведними. Праведними є далеко не всі люди – це особлива частина людства. Вони, згідно зі Сковородою, постають взірцями для звичайних людей, оскільки знайшли у собі людський архетип – Істинну Людину. Такі люди відрізняються своєю здатністю бачити істинну, тобто невидиму натуру за видимістю речей: «Так, что истинный Человѣк имѣет Истинное Око. Которое, понеже, минуя Видимость, усматривает под нею Новость и на Ей опочивает, для того называется Вѣрою» [8, с. 238].

Щоб зрозуміти слова Бога і виразити своє розуміння, наскільки це можливо для звичайних (хоча й праведних) людей, праведним потрібна особлива мова. Іноді Сковорода позначає її як «язык Давидов». Цю мову дарує праведним Господь, позбавляючи їх «не преподобної» мови: «Рѣчь какова-либо есть, не иное что есть, как Рѣка. А Язык есть Источником Ея. Но если уже тебе, Памво, Господь от Языка Не Преподобна избавил, тогда видно, что вмѣсто лстиваго дарил тебѣ Язык Давидов, весь День Правдѣ Божіей поучающійся, Силу Его всему Роду Грядущему возвѣщающій» [8, с. 256]. Цю мову Сковорода характеризує словами «благовѣствующій Язык», пов'язує її з радістю й веселістю, зі світлом: «… веселый Божій Мир благовѣствующій Язык приносит всему Сердцу, всей Безднѣ нашей, Радость и Свѣт. "Слуху (говорит) моему даси Радость и Веселіе". …Сему Мирному Языку Вѣровах, тѣм же и Глаголах» [8, с. 271].

Мова праведних зосереджена у Біблії. Власне, Біблія й написана праведними, які сприйняли Слово Боже. Праведні розмовляють мовою Біблії – Сковорода уявляє собі це як розжовування поживних плодів Божої премудрості, які розрізняються формою й м'якоттю, але мають в собі єдину серцевину – Слово Боже: «Видиш, Друг мой, что многія добрыя Соки источило Одно Слово, с Толком раскушенное. Бібліа есть точная Луза. Вырви из сея Лузы один Орѣх, един только Лузан. Раскуси его и разжуй. Тогда ражжевал еси всю Біблію. Всѣ сея Лузы (Орѣшняк) Орѣхи по Скоркѣ видь вельми разнятся, а по Зерну не говорю Подобное, но То же» [8, с. 802].

Незважаючи на близькість до Слова Божого, мова праведних не така досконала. Це все ж таки людська мова, відповідно, у ній наявний розрив знаку й означуваного, видимого й сутності. Ця мова, отже, двоїста, вона має в собі Істину і позначається недосконалим вираженням цієї Істини. Мовець лише розумом фіксує смак Божого Слова, не осягаючи його цілком. Саме про це говорять співрозмовники в діалозі «Наркісс»: «ЛУКА. …Я непоколѣбимо вѣмрю, что священ[ное] Писаніе есть Райская Пища и Врачевство моих Мыслей. Для того окаевал сам себе за то, что не мог никакого ВКУСА чувствовать в тѣх сладчайших СЛОВАХ. – ДРУГ. Как же называешь сладчайшими СЛОВАМИ, не чувствуя в них никакого ВКУСА? – ЛУКА. Так, как той, кто издали смотрит на Райскіи Цвѣты. Не слышит их Духа, а только вѣрит, что дивным каким-то дышут Благовоніем» [8, с. 234].

Щоб наблизитись до розуміння повного смислу слів цієї наближеної до Бога мови, праведні вдаються до застосування мовних символів. Не можна прямо назвати божественні слова, але можна через символи передати їхнє значення, не охопити цілком їх чуттєво, але зрозуміти і відчути. При цьому, щоб наблизитися до повного значення того, що промовляється, людині недостатньо одного символу, бо один символ забезпечує лише певний фрагмент розуміння. Тому у Сковороди, коли йдеться про тлумачення Слова Божого,

даються довгі ряди синонімічних слів, образів, символів. Лише довгий ряд мовних образів наближує до значення Божого Слова. Наприклад, у байці «Верблюд и Олень»: «Слово, Имя, Знак, Путь, Слѣд, Нога, Копыто, Термин есть то тлѣнныи ворота, ведущіи к нетлѣнія Источнику» [8, с. 166]. Такі синонімічні ряди постійно зустрічаються в текстах українського філософа.

Якщо не розуміти мову праведних (зокрема, мову Біблії) символічно, то здається, що все сказане – брехня. Здається, що Бог говорить нісенітниці. Але все стає зрозуміло й правильно, якщо ставитися до них як до символів. Так і вчиняє біблійний пророк Аврам: «Авраам очень догадлив. Он слышит, чево себѣ хощет Бог в Посвященїе? “Свяги их во Истинѣ твоей, Слово твое ИСТИНА есть”. Кто ж может сказать, чтоб в пос[вя]щенїе себѣ, то есть в познанїе Истины своея, требовал Господь от своего Авраама Волов, Овнов, Телцов, Козлов? Не чепуха ли се?» [8, с. 314]; «…Начал Авраам всею душею и всею собранною своею мыслїю без ослабы, не дая сна умному своему Оку, разсуждать: какая бы то нужда Богу была в скотинѣ? Да сверх того, чтоб она была трех лѣт. Что се? На враки похожо… Ах! Не враки!.. Бог сказует. Конечно, Тайна… Но кто наставит мене? Открой Очи мои! Вразуми мя! [8, с. 315].

Отже, праведні віддають перевагу образній мові перед прямим, безбарвним мовленням, оскільки лише образна мова здатна передати досить багатий внутрішній зміст, потрібний праведним для проголошення Божої правди. «Пускай, напримѣр, Книжник, сирѣчь Муж учоный, напишет Сентенцїю сїю: “Бѣс скуки мучит душу”. Без сумнѣнїя, сердце его отрыгнуло, а Трость его написала слово благое. Но чем лучша Трость Книжника Скорописца от Кисти Книжника Живописца, если он невидимое скучных Мыслей волнованїе изобразил утопающим человѣком? Он со Їеремїею чрез человѣка изобразил душу: “Глубоко сердце человѣку, и человѣк (то) есть”, а со Исаїею чрез потоп изъяснил мучительное сердца обуреванїе: “Взволнуются нечистивыи”» [8, с. 428-429]. Образна мова є природною для праведних. Ця мова прямо звернена до себе й до Бога і опосередковано – до всіх людей здатних її осягнути. Вона, отже, дає змогу кожній людині дістатися істини й пізнати Людину й Бога в собі.

Мова грішних

Більшість людей не праведні, а грішні, і ця звичайна для християнського світогляду істина знаходить яскраве відображення у текстах Григорія Сковороди. У нього часто зображуються ті, які не йдуть до Бога, не шукають Бога і справжню людину у собі. Вони живуть не Божою правдою, а лише своїми матеріальними інтересами. «Чему ты не ищеш знать, что то зовется Бог? Чему не толчеш, чтоб увидѣть его ты мог?» [8, с. 61], – звертається до них Сковорода. Навіть коли вони шукають Бога, то не знаходять його, бо шукають не там, де треба: «Но послушай! что плѣненная Невѣста говорит? “Востану и обыду во Градѣ. Исках Его, и не обрѣтох Его”. А длячего? Длятого, что искала на торжищах и на улицах. Улицы сїи не иное что суть, как путь или совѣт безбожников, которыи, кромѣ тлѣнных видимостей, ничего не понимают и на них укрѣпляются. А ищут всего внѣ себе: Земленныи Земленостей» [8, с. 307]. Головна ознака грішних людей, яка відрізняє їх від праведних, з точки зору Григорія Сковороди, полягає саме в цьому – вони бачать лише все зовнішнє і не бачать внутрішнього, того, що веде насправді до Бога. Можна сказати, що грішні живуть лише серед матеріальних речей, або, за сковородинською образною термінологією, їх захоплює «потоп Зміїн», потоп речей видимої натури. «Глядиш в Зеркало, не думая про себе. Взираеш на тѣнь, не помня Яблони самой. Смотриш на слѣд, а не вздумаеш про Льва, куда сей слѣд ведет? Зѣваеш на Радугу, а не памятуеш о Солнцѣ, образуемом красками Ея. Сїе значит: одно пустое в себѣ видѣть, а посему и не разумѣть, и не знать себѣ самаго себе» [8, с. 440].

У контексті мови це означає, що грішні бачать лише зовнішню предметність слів, користуються лише ексформою, лише в її прямому значенні розуміють. Для них це і є вся мова, внутрішню глибину якої вони цілком випускають з уваги, бо не здатні її осягнути. Слова для грішних позначають лише дещо матеріальне, зовнішнє. Внутрішнього, духовного значення слова цієї мови не мають. Розрив інформи і ексформи тут є нездоланним. Означені особливості утворюють у структурі мовного світу Сковороди особливу, третю мову, мову грішних – найнижчу і найменш досконалу. Філософ характеризує цю мову як порожню, неправдиву, суєтну: «…о чем размышляешь, там твое пустое и Сердце. Оно думает, что Плотское Бреніе силно и важно. В сем ложном Мнѣніи Оно пребывая, дѣлается и само Пустошью, так как и Язык его есть суетный» [8, с. 271].

Це мова буквальних значень, вона відбиває лише зовнішню, ілюзорну сторону дійсності. Про духовний бік речей, про невидиму натуру грішні здогадуються, але для них вона є чимось вигаданим, лише думкою: «Одну они наружную Плоть видят и Ей вездѣ удивляются, описуют, измѣряют, а находящуюсь во Плоти Духовную Истину, не зная Ее, смѣшивают с Плотїю и называют Мечтою» [8, с. 339]. «Тленные видимости», «одна наружная плоть» – так Сковорода характеризує предмети, які позначає мова грішних. Говорячи сучасними лінгвістичними термінами, всі значення слів тут ототожнюються з прямими денотатами, але при цьому слова позбавлені сенсу або сигніфікативного – вищого, дійсного, з точки зору Сковороди – значення.

Використовуючи таку мову, грішні намагаються по-своєму пізнати світ, виразити своє бачення світу як дійсні знання. Мирська наука, якщо вона відвертається від Бога, стає накопиченням порожніх відомостей, які, щоправда, можуть бути певною мірою корисними. Проте, за Сковородою, це світське знання нічого не дає серцю людини, бо не враховує того головного для людини, що заховане в Біблії. «Свѣцкія Книги, безспорно, всякой Ползы и Красы суть преисполненныя. Если бы они спросили БІБЛІЮ: для чего сами пред нею ни десятой Доли Чести и Цѣны не имѣют? длячего ЕЙ созидаются Олтари и Храмы? – И Сама не знаю, – отвѣчала бы Она. – Я состою с тѣх же Слов и Рѣчей, что Вы, да и гаразда с Хужих и Варварских. Но в невкусных Рѣчи моей Водах, как в Зерцалѣ, Боголѣпно сіяет невидимое, но Пресвѣтлѣйшее Око БОЖІЕ, без котораго вся ваша Польза Пуста, а Краса Мертва» [8, с. 168].

Помилкове бачення світу веде до змішування значень слів. Грішні живуть хибними уявленнями, які виражаються суперечливою мовою, де метушлива думка людини не може зупинитися ні на чому. Істина замінюється на правдоподібність. Слова, що суперечать одне одному, виглядають для багатьох однаково переконливо, про що Сковорода нагадує в «Саду божественних пісень»: «Один говорит: вот кто-то косит! А другій спорит: се ктось стрижет. А сей “у воза пять кол” голосит. Скажи: кій бѣс нам в прах мысль сѣчет» [8, с. 59].

Саме мова, за переконанням Сковороди, значною мірою відвертає грішних людей від праведного життя. Змінивши мову, впустивши у своє серце Боже слово, людина й сама змінюється: «Затѣм-то Язык и Головою называется, что за сим Вождом все Человѣческое Сердце идет. Желал бы я, дабы тебѣ Господь и всѣм нам дал Новое и Чистое Сердце, стер Главу Языка Зміина, а заговорил в Сердцѣ нашем тѣм Языком, о коем сказанно: “Языка, Его же не видяше, услыша”. “Посла СЛОВО свое и избави их от Растлѣній их” [8, с. 271].

Висновки. Є підстави стверджувати, що мова відіграє центральну роль в картині світу Григорія Сковороди. Мовна дійсність має структурований характер, вона поділяється за носіями, семантичними відношеннями знаків та означуваного, місцем у відношеннях людини зі світом, з собою і з Богом. Структурними рівнями постають комплекси мовних знаків, які можна назвати відмінними мовами. Три мови, які присутні в текстах Сковороди, було виділено під назвами *мови Бога, мови праведних і мови грішних.*

Мова Бога є мовним аспектом існування Вищої істоти, Творця Всесвіту. Сковорода вбачає головну її ознаку в тотожності знаку та означуваного. Бог є власним Словом, яке має безліч мовних відбитків в словах, які здатна вимовляти людина. Через тотожність Божого слова з Богом воно є абсолютною істиною. Втім, з цієї ж причини цілковите осягнення Божої мови недосяжне для людини.

Мова праведних є мовою людей, які прагнуть зрозуміти Бога й слідувати його настановам. Ця мова занурена у невидимій натурі, але має видимі, матеріальні форми знаків. Тому в ній існує розрив між знаками й означуваним. Але за допомогою символічного застосування знаків праведним вдається наблизитися до розуміння Божого Слова, оскільки існує символічний звязок між зовнішньої формою слова та його внутрішнім духовним змістом.

Мова грішних, нарешті, це мова людей, які відвернулися від Бога. Вони бачать навколо себе лише тілесний, матеріальний світ видимих речей. Грішні застосовують мовні знаки в їх прямому, поверховому значенні. У цьому сенсі їх мова не вказує на розрив між її зовнішньою та внутрішньою сторонами, між знаками та означуваним. Але, як свідчить Сковорода, мова грішних порожня за змістом, суперечлива й брехлива. Вона веде їх не до Істини, а до гріха й нещастя. Отже, виділені Сковородою три мови мають ієрархічний характер, показуючи людині шлях від неправди і зла до істини і щастя.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. С. Духовна синергетика рідної мови : лінгвофілософські нариси : монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 187 с.
2. Гнатюк Л. П. Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010. 446 с.
3. Линник М. М. Світ символів Григорія Сковороди у збірці «Сад божественних пісень». *Наукові записки НаУКМА. Літературознавство*. 2018. Т.1. С.14–19.
4. Мегентесов С. Лінгвофілософські ідеї Г. Сковороди у контексті сучасної лінгвістики. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства.* Харків : Око, 1993. Т. 1. С. 39–42.
5. Мех Н. О. Наскрізні концепти слово, мова, думка у філософсько-релігійній та мовній картинах світу Григорія Сковороди. Київ : [б. в.], 2005. 237 с.
6. Проскурін І. Лінгвофілософія Григорія Сковороди. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології.* 2018. Вип. 7. С. 39–44.
7. Руденко Д. Філософія Сковороди: мерехтіння символу. *Збірник Харківського історико-філологічного товариства.* Харків : Око, 1993. Т. 1. С. 31–38.
8. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. Ушкалова; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди [та ін.]. Едмонтон; Торонто : Вид-во Канад. ін-ту укр. студій; Харків : Майдан, 2011. 1398 с.
9. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода: семінарій. Харків : Майдан, 2004. 776 с.
10. Яковлєва О. В. Символіка поетичних творів Г. Сковороди. *Мова*. 2020. № 34. С. 75–79.

THREE HRYHORIY SKOVORODA'S LANGUAGES

Vita Bova
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2259-771X
National Historical and Ethnography Reserve «Pereiaslav»
Shevchenka str., 8, 08400, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine

Lesia Levchenko
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9919-9018
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav
Sukhomlynskoho str., 30, 08400, Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine

The article considers the phenomenon of language as a subject of Hrygoriy Skovoroda's philosophy. Language is one of the foundations of reality, which Skovoroda describes. It's one of the main manifestations of the world and human in the world. A holistic understanding of Skovoroda's metaphysics, ethics, and philosophical anthropology is not possible without an understanding of content and shape of Skovoroda's language.

It is shown that linguistic reality has a structured character, it is structured by those who use it, semantic relations of signs and signified, place in human's relations with the world, with himself and with God.

Structural levels are complexes of language signs, which can be called distinct languages. The three languages present in Skovoroda's texts have been designated as the language of God, the language of the righteous, and the language of sinners. They are hierarchical in nature, showing people the path from untruth and evil to truth and happiness.

The philosophy of the Ukrainian philosopher is theocentric on the whole, although it does not exclude its anthropocentricity, in the greatest depth the two centers are united in God. The language of God is the language aspect of the existence of the Supreme Being, the Creator of the Universe. Skovoroda considers the main sign of God to be the totality of the sign and the signified. God is his own Word, which has a number of words in words that people can form.

Among people Skovoroda distinguishes those who live according to their faith, trying to obey the laws established by God. Such people can be called righteous. The language of the righteous is the language of people who seek to understand God and follow His instructions. This language is boring in its invisible nature, but it has visible, material forms of signs. That is why there is a disconnect between the signs and the signified.

Most people are not righteous, but sinful, and this truth, typical for the Christian world view, is clearly reflected in the texts of Grigory Skovoroda. The language of the wicked, in fact, is the language of people who have turned away from God. They see only the physical, material world of visible speech. The wicked use words in their direct, verbal sense. But, as Skovoroda says, the language of the sinful is empty in meaning, excessive and delusional. It leads them not to the truth, but to sin and misfortune.

Key words: Hryhoriy Skovoroda's philosophy, philosophy of language, language, self-knowledge, knowledge of God, happiness.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 26–38
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 26–38

УДК 355.098:27-722.53(477)″1991/2022″
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.3

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНСТВА В ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ (1991–2022 РОКИ)

Василь Гоголь
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5236-885X
ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
факультет гуманітарних наук, кафедра богослов'я
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна

Руслан Делятинський
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6020-7666
ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
факультет гуманітарних наук, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна

У статті висвітлено процес трансформації поглядів на роль капеланів та законодавче становлення інституту військового капеланства від проголошення незалежності України (1991 р.) до остаточної офіційної інституалізації військового капеланства в ЗСУ в умовах повномасштабної агресії РФ в Україні (2022 р.), уточнено схему періодизації історії запровадження та законодавчого закріплення інституту військового капеланства в сучасних ЗС України, яка включає п'ять етапів.

Доведено, що процес становлення інституту військових капеланів в Україні, слід підкреслити, став результатом довготривалого процесу практичних кроків та теоретичного переосмислення ролі капеланів у формуванні духовно-моральних якостей і задоволенні духовно-релігійних потреб військово-службовців Збройних Сил України.

Автори пропонують власну схему періодизації історичного процесу становлення інституту військового капеланства в Україні, кожен із яких характеризується специфікою виявлення ініціативи з боку Церкви та держави щодо запровадження капеланства у Збройних Силах України. Так, на першому етапі (1991–2008 рр.) ініціатива організації капеланства виходила спершу від Церков, а відтак – і представників армії, однак не мала чітких нормативних механізмів; на другому етапі (2008–2014 рр.) на основі Меморандуму про співпрацю (2008 р.) почали формуватися нормативні акти органів державної влади щодо налагодження співпраці із Церквами у сфері капеланства, а будь-які ініціативи щодо запровадження капеланства мали партнерський характер; на третьому етапі (2014–2016 рр.) інституалізація капеланства відбувалася під значним впливом волонтерського руху та поступового зростання підтримки державної влади у напрямку нормативного регулювання діяльності капеланів; на четвертому етапі (2017–2021 рр.) військове капеланство спершу запроваджується нормативним актами, а відтак набуває довершеного вигляду через прийняття спеціального закону. Відтак, п'ятий етап (з 2022 р.) позначений складними умовами повномасштабної війни РФ проти України, в якій військові капелани гідно виконують своє служіння Богові та Україні задля досягнення справедливого миру.

Ключові слова: капелан, священнослужитель, Закон України, Служба військового душпастирства (капеланська служба), інституалізація капеланства, АТО/ООС, повномасштабна війна.

Уже в перші місяці повномасштабної війни Російської Федерації проти України 2022 р. роль військового капеланства у духовно-моральній підтримці захисників нашої держави набула абсолютно нового значення. Якщо в 1990-х роках проблема залучення священиків до душпастирської опіки воїнів мотивувалася конституційним правом на задоволення їхніх духовно-релігійних потреб, то сьогодні, очевидно, священики-капелани в умовах

© В. Гоголь, Р. Делятинський, 2022

війни постають перед нами в образі сучасних героїв, особливої категорії учасників війни, які не тільки свідчать про події на передовій з перших вуст, але й підтримують духовно-моральний стан військовослужбовців, надають їм практичну психологічну, соціальну та волонтерську допомогу, а згодом, на етапі тимчасової або постійної демобілізації, сприяють реабілітації військовослужбовців і їхніх родин. Така «багатофункціональність» ролі капеланів, зрозуміло, потребувала додаткового законодавчого регулювання, що й сприяло завершенню законодавчого становлення інституту Служби військових капеланів в Україні. Переосмислення активної, діяльної ролі капеланів у формуванні й зміцненні воїнів-захисників, яке розпочалося ще на Майдані 2013–2014 рр. та продовжувалося з моменту агресії РФ щодо України 2014 р. й упродовж проведення Антитерористичної операції / Операції об'єднаних сил (АТО / ООС), сьогодні довершується практично та відповідно до оновленого в умовах воєнного часу законодавства. Вже 15 березня 2022 р. Президент України В. Зеленський підписав зміни до Закону України «Про Службу військового капеланства» (від 30.11.2021 р.), якими фактично його введено в дію й тим самим завершено законодавче становлення інституту військових капеланів [12]. Ця обставина актуалізує дослідження окресленої у назві статті проблематики.

Метою статті є висвітлення процесу трансформації теоретичних поглядів на роль капеланів та процесу запровадження інституту військового капеланства від проголошення незалежності України (1991 р.) до його остаточної офіційної інституалізації в Збройних Силах України (ЗСУ) в умовах повномасштабної агресії РФ в Україні (2022 р.). Для досягнення поставленої мети необхідно провести періодизацію історії становлення капеланства в ЗСУ, проаналізувати особливості теоретичного обґрунтування, законодавчого регулювання та практичних кроків щодо запровадження та розвитку інституту військового капеланства в Україні на різних етапах.

Будь-яка періодизація становлення капеланства в ЗСУ, очевидно, має умовний характер, оскільки відображає лише частину сутнісних ознак, які беруться до уваги дослідниками, а відтак, може бути удосконаленою. Так, у вітчизняній науковій літературі вперше періодизацію історії капеланства в незалежній Україні здійснила Л. Владиченко, яка виокремила три періоди розвитку співпраці церков і релігійних організацій із ЗСУ: перший (з 1992 р. до листопада 2008 р.) – час налагодження співпраці, спершу безсистемної та спорадичної, а з 2000 р. – поступово консолідованої міжконфесійної взаємодії; другий (з листопада 2008 р. по липень 2014 р.) – це етап консолідованої та дієвої співпраці із ЗСУ та Міністерством оборони України; третій (з липня 2014 р.) – час створення та становлення інституту військового капеланства на загальнодержавному рівні [4]. Тим часом капелан о. А. Зелінський, дотримуючись дещо інших «маркерів», також виокремив «три етапи розвитку капеланства в Україні: перший у мирному побуті... Другий етап – це початок бойових дій. І тепер третій етап – це 2017 рік і офіційна інституціоналізація…» [2, с. 14].

Згодом М. Ващук спробував удосконалити схему періодизації розвитку військового капеланства в незалежній Україні, виокремлюючи чотири етапи: перший (1991–2004 рр.) – час оцінки можливості створення капеланської служби, а ініціатива її організації на волонтерських засадах належала Церквам і представникам армії; другий (2004–2014 рр.) – час активізації військово-церковного співробітництва, що характеризувався розробкою та прийняттям нормативних актів і директивних вказівок органів державної влади, налагодженням співпраці з Церквами, створенням регулюючих органів; третій етап (2014–2017 рр.), розпочався з моменту російської агресії на сході України 2014 р. та пов'язаний з організацією волонтерського руху капеланів в зоні АТО; четвертий етап розпочався з грудня 2016 р., коли наказом Міністерства оборони України було затверджено «Положення про службу

військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України», що характеризується інституціоналізацією на офіційному рівні військового капеланства в нашій державі [2, с. 14–16].

О. Ворощук також удосконалив схему періодизації, що включала наступні чотири періоди: перший – становлення та пошуків оптимальної моделі військово-релігійних відносин у ЗСУ (грудень 1991 – квітень 2006 рр.), який, в свою чергу поділявся на два етапи – неусталених зв'язків між ЗС України та релігійними організаціями (грудень 1991 – березень 1992 рр.) і становлення військово-релігійних відносин у ЗС України (березень 1992 – квітень 2006 рр.); другий – розвитку військово-релігійних відносин у ЗСУ (квітень 2006 р. – липень 2014 р.); третій – перехідний період від світської до європейської (німецької) моделі задоволення релігійних потреб військовослужбовців ЗСУ (липень 2014 – грудень 2016 рр.); четвертий – період інституалізації служби військового духовенства (капеланської служби) ЗСУ (грудень 2016–2017 рр.) [7, с. 65–69].

Відмінності в згаданих схемах періодизації історії становлення військового капеланства в Україні обумовлена вибором дослідниками різних сутнісних ознак та ключових подій, що стали «вододілом» між періодами становлення капеланства. Враховуючи ці схеми періодизації, варто додати, що у 2022 р. завершився попередній (четвертий за О. Ворощуком, або третій за Л. Владиченко) період запровадження (інституалізації) служби військового капеланства в Україні, і з цього часу наступив новий (п'ятий за чергою) історичний етап – розвитку військового капеланства в умовах повномасштабної війни РФ проти України.

Теоретичне обґрунтування необхідності запровадження інституту капеланства в Збройних Силах України відображено в наукових та науково-популярних публікаціях українських дослідників, що належать до різних наукових шкіл і навіть наукових спеціальностей – історичних наук, релігієзнавства, богослов'я, психологічних, юридичних і політичних наук, державного управління, військових наук та національної безпеки. Характерною тенденцією в наукових дослідженнях інституту військового капеланства є певне зміщення акцентів дослідницьких інтересів: якщо у 1990-х – на початку 2000-х рр. науковці зосереджувалися на історії капеланства у XX столітті, то після збройної агресії РФ в Україну у 2014 р. почали аналізувати теоретичні та практичні аспекти запровадження капеланства в Збройних Силах України з часу проголошення незалежності. Зокрема, теоретичне узагальнення історичного розвитку військового капеланства в Україні упродовж XX – початку XXI ст. здійснили І. Пилипів та співавтор даної статті Р. Делятинський [29].

За перше двадцятиліття XXI ст. варто відзначити декілька знакових досліджень фахівців різних наукових галузей з проблематики військового капеланства в Україні, в яких простежується складний процес обговорення доцільності та можливих способів запровадження інституту військового капеланства. Так, Л. Непіпенко спершу вважала, що за умов «багатовекторності ідентичностей» населення, «міжконфесійного розбрату» та «політизації релігійного життя» «необачливе запровадження інституту капеланства потенційно може внести політичне протистояння у військові підрозділи», становити «пряму загрозу національній безпеці України» [27, с. 85–86]. Згодом дослідниця підкреслювала, що «факт легітимізації капеланства у Збройних Силах» у 2015–2016 роках все ж таки потребує досягнення «консенсусу в конкретних питаннях душпастирської опіки між великою кількістю конфесій» та «динамічного розв'язання на законодавчому рівні» процедури запровадження капеланства в ЗСУ [28, с. 30–33].

Схожу позицію «обережності» зайняв і С. Здіорук, який у першій аналітичній записці для Національного інституту стратегічних досліджень України розглянув досвід

організації служби військових капеланів деяких країни (США, ФРН, Канади, Нідерландів, Ірану) та перші кроки запровадження релігійно-духовної опіки військовослужбовців у незалежній Україні. Він дійшов висновку, що, зважаючи на ряд причин, «у найближчій перспективі… введення інституту військових капеланів у Воєнній організації Української Держави неможливе, але доцільне», тому необхідно спершу вдосконалити корпус українського законодавства, після чого в середньостроковій перспективі Українська держава буде готова «впровадити Службу військових капеланів» [13, с. 29–30]. У другій аналітичній записці С. Здіорук, враховуючи «деструктивну антиукраїнську діяльність Московського патріархату» в Україні як частини ідеологічного проекту «русскій мір», рекомендував використовувати сформований в умовах протистояння російській агресії досвід служби військових капеланів, водночас врегулювати законодавство у цій сфері [14, с. 8–11]. Натомість Ю. Решетніков рекомендував навіть створити в структурі Міністерства оборони України окремий підрозділ для координації співпраці з релігійними організаціями для «забезпечення практичного керівництва процесом упровадження військового душпастирювання…» [36, с. 218].

Окремі аспекти проблеми капеланства вивчали ряд інших дослідників, що належать до різних наукових галузей. Так, Е. Дробко проаналізував процеси формування в Міністерстві оборони України відповідної нормативно-правової бази та організаційної структури для запровадження інституту капеланства в ЗСУ упродовж 2008–2014 років [11]. А. Підлісний показав душпастирську діяльність в армії за роки незалежності Української держави, в ході миротворчих дій та Антитерористичної операції на сході України [30]. Т. Калиниченко розглянула формування образу військового капелана через призму журналістських матеріалів українських засобів масової інформації у 2014–2015 роках [18], а також трансформацію ролі та функцій військових капеланів в Україні на початку XXI століття, зокрема під час Майдану та подій в зоні АТО [17]. У співавторстві з Т. Кожушко Л. Владиченко показала сучасний стан розвиту військового капеланства в двох католицьких церквах України – РКЦ та УГКЦ [5]. Я. Кушнірчук розглянув основні аспекти інтеграції православного духівництва у ЗСУ упродовж 2000-х рр. [24], а В. Гоголь, співавтор даної статті, – специфіку розвитку інституту військового капеланства УГКЦ у 2014–2021 рр. [8].

М. Ващук проаналізував правові аспекти інституалізації військового капеланства в Україні, порівняв досвід України і США в цій сфері [1; 2]. О. Ворощук показав досвід розвитку служіння військових капеланів в арміях іноземних держав (США, Німеччини та Ірану), виокремив чотири моделі капеланства (англо-американську, європейську (німецьку), ісламську та світську етатистську) та запропонував у процесі запровадження капеланства в ЗСУ використовувати не тільки зарубіжний, але й вітчизняний досвід, зокрема під час сучасних бойових дій на сході України [6].

Важливе практичне значення для обґрунтування законодавчих ініціатив мали праці ще декількох науковців. Так, В. Чорнописька дійшла висновку, що адміністративно-правові гарантії діяльності капеланів неможливо вирішити лише за допомогою підзаконних нормативно-правових актів, тому необхідно прийняти спеціальний Закон України «Про військове капеланство» [40, с. 78]. Ю. Кривенко, аналізуючи законопроект № 1153 від 02.12.2014 р. «Про внесення змін до деяких законів України» (щодо запровадження інституту священнослужителів (капеланів) у військових, правоохоронних органах), висловив ряд застережень, також підкреслив необхідність прийняття спеціального закону [23, с. 97–98]. Згодом С. Скуріхін теж підтвердив необхідність завершення законодавчого регулювання запровадження інституту капеланства в Україні шляхом прийняття відповідного спеціального закону [37].

Окрема група науковців звертала увагу на богословські та психологічні аспекти діяльності інституту військових душпастирів у ЗСУ. Так, перший військовий капелан при штабі АТО о. А. Зелінський (представник УГКЦ) у книзі «Соняхи. Духовність на час війни» показав передусім «духовний вимір людського досвіду війни» [15]. Р. Коханчук і Т. Калениченко розглянули роль військового капелана, суть його служіння в сучасних умовах агресії РФ проти України [19]. Н. Матейко дійшла висновку, що військові капелани з перших днів АТО (2014 р.) «поєднали душпастирську та психологічну допомогу», стали «духовною опорою і підтримкою воїнів» [25, с. 230–231]. Г. Циганенко та Р. П'яста розробили практичні посібники-«путівники» для військовослужбовців та їхніх родин [38; 39].

Водночас попри значну увагу науковців до проблеми військового капеланства в Україні, слід відзначити, в нових суспільно-політичних умовах актуальним залишається дослідження специфіки співпраці традиційних Церков із ЗСУ щодо законодавчого регулювання та практики функціонування інституту капеланів на різних етапах.

Процес запровадження інституту військового капеланства прямо (чи опосередковано) пов'язаний із становленням інституцій Української держави від проголошення незалежності 1991 р. Напередодні проголошення незалежності України, 23 березня 1991 р. Верховна Рада УРСР прийняла Закон «Про свободу совісті та релігійні організації», який визначив, що «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність» [21; 33]. Ця законодавча норма визначала, зокрема, й право військовослужбовців на дотримання власного релігійного світогляду, а відтак – на забезпечення духовної опіки з боку відповідної Церкви чи релігійної організації.

Однак на першому етапі становлення капеланства в Україні (1991–2008 рр.) майже десятиліття, упродовж 1991–2000 рр., в суспільстві, державних інституціях і Церквах та релігійних організаціях тривав процес усвідомлення можливостей забезпечення військовослужбовцям законодавчої норми про свободу віросповідання, а відповідно – налагодження співпраці Церков із Збройними Силами України. Фактично до 2000 р. так співпраця була без чіткої системи й мала непостійний характер [4]. Питання про задоволення релігійних потреб військовослужбовців було частково згадане в «Концепції соціально-психологічної служби» 1992 р., а пізніше також в «Концепції гуманітарного та соціального розвитку у Збройних силах України» 2004 р. [11, с. 3]. Характерно, що за результатами опитування священнослужителів і церковнослужителів, проведеного в 1992 р. Інститутом соціології Національної академії наук України, майже 80 % кліриків вважали корисною присутність священнослужителя в армії [4]. Однак лише в середині 1990-х рр. в управлінських структурах традиційних Церков почали формуватися відповідні органи по співпраці з військовими частинами задоволення релігійних потреб військовослужбовців.

Зародження військово-християнського руху в сучасній Україні почалося 12 травня 1994 р. у Львові на науково-практичній конференції «Духовно-гуманітарні проблеми розбудови Збройних Сил України», де відбулася спроба представників Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ), Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ), Української Православної Церкви Київського Патріархату (УПЦ КП), Української Православної Церкви Московського патріархату (УПЦ МП) та Адвентистів сьомого дня (АСД) в присутності представників Міністерства оборону України створити постійний консультативний орган різних конфесій у справах душпастирства в ЗСУ [22; 37, с. 35; 40, с. 75]. Власне, з 12 травня 1994 р. у Львові розпочала свою роботу Міжцерковна рада з питань душпастирської діяльності у військових формуваннях, яка запропонувала встановити духовну опіку

для військовослужбовців у два етапи: на першому – через організацію духовної опіки військовим силам з боку місцевих церковних структур, на другому – шляхом запровадження капеланської військової служби [30, с. 186].

Уже з 1996 р. ієрархи традиційних Церков почали призначати відповідальних осіб для забезпечення душпастирської опіки військовим. На початку 2000-х почали будівництво, відновлення і початок закладання храмів на території військових частин або біля них. Зокрема, в УГКЦ було створено синодальний відділ по взаємодії зі Збройними силами та іншими військовими формуваннями України. Подібні структури та посади були створені і при УПЦ, УПЦ КП, РКЦ та УАПЦ [30, с. 186–187].

З 1997 р. Синод єпископів УГКЦ визначив єпископа Михаїла (Колтуна) уповноваженим «у справах капеланства і духовної опіки військовослужбовців усіх родів військ України», а згодом призначив керівником новозаснованого 3 жовтня 2006 р. Департаменту патріаршої курії УГКЦ у справах душпастирства силових структур України [3; 9]. Метою цього департаменту курії УГКЦ визначено «створення постійно діючої системи забезпечення пастирської опіки військовим – вірним УГКЦ на всій території України та координація цієї діяльності» [9].

Під час Ювілейної міжнародної військово-християнської конференція (11–13 жовтня 2000 р.) представниками традиційних релігійних організацій (УГКЦ, РКЦ, УПЦ-КП, УАПЦ і УПЦ), попри непрості міжконфесійні відносини, було ухвалено рішення про створення Всеукраїнського міжконфесійного релігійного християнського військового братства, що юридично оформилося у грудні цього ж року [40, с. 76]. Це братство розробило концептуальні засади душпастирської опіки віруючих військовослужбовців, а також за його сприяння було організовано підготовку «капеланського резерву» для Збройних Сил України (обсягом 200 годин в межах 4-тижневої сесії на один рік), в рамках якого упродовж 2000-2005 рр. навчання пройшли близько 200 священників та семінаристів, а також пастирів та активістів різних конфесій [4; 22; 40, с. 76].

Відповідні кроки назустріч традиційним Церквам зробили й органи влади Української держави після Помаранчевої революції. Так, 21 квітня 2006 р. Міністром оборони України було підписано директиву за № Д-25 «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреба військовослужбовців ЗСУ» [2, с. 7; 37, с. 35; 40, с. 76]. Метою цієї директиви було «забезпечення дотримання конституційних прав і свобод військовослужбовців Збройних Сил України, вимог законодавства України у сфері свободи совісті, недопущення стихійності у сфері взаємодії з представниками різних церков (релігійних організацій), врегулювання механізму задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців» [10].

Новий, другий за чергою, етап становлення військового капеланства в Україні розпочався у листопаді 2008 р., коли між Міністерством оборони України та Церквами і релігійними організаціями було підписано «Меморандум про співпрацю у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних сил України». Головною метою цього документу було впровадження у ЗСУ ефективної системи душпастирської опіки та створення інституту військового духовенства (капеланства): «Забезпечення конституційного права особового складу на свободу совісті та віросповідання, створення здорового психологічного клімату у військових колективах, родинах військовослужбовців, посилення військово-патріотичного виховання, формування засад моральності та духовності, об'єднання зусиль війська і Церкви у належному формуванні багатого внутрішнього світу захисника Вітчизни та створення позитивної мотивації до військової служби» [4; 37, с. 35; 40, с. 76].

Наступним практичним кроком у співпраці війська і Церкви було утворення в 2009 р. консультативно-дорадчого органу – Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві

оборони України [37, с. 35; 40, с. 76]. Відтак поступово Міністерством оборони України було затверджено низку розроблених Радою у справах душпастирської опіки документів, які визначали чіткий механізм процесу забезпечення релігійних потреб для військовослужбовців, зокрема, «Концепцію душпастирської опіки у Збройних Силах України», затверджену від 22 квітня 2011 року, та «Методичні рекомендації органам військового управління щодо залучення священнослужителів тих церков (релігійних організацій), віруючі яких служать у Збройних силах України, до духовного, морально-етичного та військово-патріотичного виховання», затверджені в лютому 2013 року [37, с. 35].

У Концепції визначено, що «душпастирська опіка військовослужбовців – це вид пастирського служіння конфесії, спрямований на духовну опіку та задоволення релігійних потреб військовослужбовців і працівників Збройних Сил України, які, з огляду на характер виконуваної ними військової служби, у той чи інший спосіб зазнають обмежень у вільному сповідуванні своєї релігії та потребують духовної опіки» [цит. за: 23, с. 95]. Основними завданнями душпастирської опіки військових ЗСУ було визначено: «навчання віруючих військовослужбовців основам віровчення; виховання любові до Бога, готовності до самопожертви заради Батьківщини і ближніх; розвиток у військовослужбовців стійких моральних якостей – справедливості, мужності, поміркованості, дисциплінованості, вірності своїм обов'язкам тощо; виховання почуття любові до Батьківщини, поваги до загальнолюдських цінностей, культурного та духовного надбання» [21а].

На засіданні Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України 5 червня 2013 року було затверджено «Кодекс військового священника (капелана)», в якому сформульовано 17 заповідей любові та принципів діяльності капеланів [20; 37, с. 35].

Потреба задоволення релігійних потреб військовослужбовців, визнана як з боку Церков, так і з боку держави, могла бути задоволена лише шляхом створення інституту військового капеланства. З цією метою було підготовлено законопроект «Про внесення змін до деяких законів України (щодо запровадження інституту священнослужителів (капеланів) у військових, правоохоронних органах)», який у липні 2013 р. було внесено на розгляд до Верховної Ради України. Цю законотворчу ініціативу підтримала Рада у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України. Однак у процесі розгляду законопроекту в профільному парламентському комітеті з питань культури і духовності було прийнято рішення щодо його відхилення у зв'язку із низкою недоліків [4].

Третій період становлення військового капеланства в Україні на загальнодержавному рівні розпочався з початком агресії Російської Федерації проти України на початку 2014 р., що актуалізувала потребу реформування ЗСУ в цілому та запровадження інституту капеланства зокрема [4; 7, с. 67; 29, с. 132]. В той час, з квітня 2014 р., зароджується волонтерський рух капеланів в зоні Антитерористичної операції (АТО), який поступово стимулює органи державної влади до законодавчого врегулювання та інституалізації капеланства.

Вже 9–13 квітня 2014 року в Пущі-Водиці (Київ) Міністерство оборони України вперше в новітній історії провело навчання для військових капеланів, які займалися душпастирською опікою в ЗСУ. У заході взяли участь близько 50 представників УГКЦ, РКЦ, УАПЦ та Всеукраїнського об'єднання євангельських християн-баптистів, яким проведено низку лекцій щодо морально-психологічних і законодавчо-правових норм, практики надання першої медичної допомоги та інших сфер діяльності [26].

Відтак 2 липня 2014 р. Кабінет Міністрів України видав розпорядження № 677-р «Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, Національній гвардії України та Державній прикордонній службі», яким доручено відповідним держструктурам розробити та затвердити положення про службу військового

капеланства у вищезазначених силових структурах України, а Церквам надано можливість запропонувати священнослужителів для працевлаштування капеланами [4; 7, с. 67–68; 35]. Вже 7 липня 2014 р. наказом Міністерства оборони України № 320 «Про затвердження Положення про Управління з питань служби військового духовенства (капеланства) та Положення про територіальні відділення з питань служби військового духовенства (капеланства)» окреслено структурну організацію, основні завдання та функції керівної ланки капеланської служби, передбачено створення чотирьох територіальних відділень з питань служби військового духовенства (капеланства) – Західного, Північного, Східного та Південного [37, с. 36]. Відтак, поступово Міністерство оборони України затверджувало відомчі акти – Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Національній Гвардії України (24 березня 2016 р. за № 205), в Державній прикордонній службі України (10 жовтня 2016 р. за 1065) та у Збройних Силах України (14 грудня 2016 р. за № 685), а Міністерство економічного розвитку і торгівлі України 1 березня 2016 р. – внесло до Національного класифікатора професій нову професію за кодом КП 24460 «військовий священик (капелан)» [37, с. 36; 40, с. 77].

Упродовж 2014–2015 рр. здійснювалися законодавчі ініціативи у сфері капеланства – на розгляд Верховної Ради вносилося кілька законопроектів, зокрема за № 1153 від 2 грудня 2014 р. Ю. Мірошниченка, за № 2249 від 26 лютого 2015 р. та № 2993 від 3 червня 2015 р. С. Семенченко, але були відкликані та зняті з розгляду через втрату актуальності або низький рівень підготовки [40, с. 76].

Четвертий етап становлення інституту військового капеланства в Україні розпочався у 2017 р. із формування штатних посад у силових структурах. Вже 15 травня 2017 р. у бойових військових частинах та підрозділах розпочався набір військових капеланів на штатні цивільні посади працівників ЗС України, відтак посада військового капелана прирівнювалася до посади заступника командира полку чи батальйону [7, с. 68–69; 40, с. 77]. З цього часу штатний склад капеланів, за даними управління зв'язків із громадськістю ЗСУ, поступово зростав: якщо у квітні 2018 р. було заповнено 67 із 102 штатних посад капеланів, то вже 6 жовтня 2020 р. – із 130 посад військових капеланів укомплектовано понад 90, при цьому вони представляли п'ять релігійних організацій: ПЦУ – 59, УГКЦ – 20, УЄЦ – 6, Церква «Скинія» – 4, УПЦ МП – 1 [40, с. 77; 41].

Запровадження Служби військового духовенства (капеланської служби) шляхом введення штатних цивільних посад військових капеланів у ЗС України у травні 2017 р., на думку О. Ворощука, вказує на тенденцію зміни моделі душпастирської опіки військовослужбовців зі світської (етатистської) на європейську (німецьку) [7]. Така модель капеланства, як зауважив у своєму інтерв'ю о. Віталій Кузьмин, допомагає капеланам усвідомити їхню «поліфункціональність» у підтримці воїнів-захисників, особливо у формуванні їхнього морального духу, а значить, суттєво наближає Збройні Сили України до європейських стандартів [16].

Водночас фактичне запровадження інституту капеланства в ЗСУ, на думку В. Чорнописької, дещо контрастувало із законодавчим регулюванням, вимагало прийняття спеціального Закону України, адже «такі питання, як правовий статус військового капелана, його підпорядкування, соціальне, фінансове та медичне забезпечення, мають бути предметом регулювання Закону…» [40, с. 77].

Це спонукало до продовження подання законодавчих ініціатив з питань регулювання інституту військового капеланства. Так, у квітні 2019 р. група народних депутатів (П. Унгурян, Ю. Соловей, О. Березюк та І. Луценко) подали до Верховної Ради України законопроект № 10244 «Про військове капеланство» [31]. Врешті, 6 червня 2019 р.

Верховна Рада України видала постанову № 2746-VIII «Про прийняття за основу проекту Закону України про військове капеланство», відповідно до якої державний законодавець прийняв законопроект у першому читанні за основу [34; 37, с. 36; 40, с. 77]. Однак процес законодавчого врегулювання функціонування інституту військового капеланства в Україні суттєво затягнувся в часі.

Врешті, 21 січня 2021 р. групою народних депутатів (Р. Костенко, І. Геращенко, І. Фріз та ін.) подано до Верховної Ради України законопроект, який далі пройшов необхідні законодавчі процедури та був прийнятий 30 листопада 2021 р. як Закон України за № 1915-IX. В умовах воєнного стану в Україні, пов'язаного із повномасштабною війни РФ проти України (з 24 лютого 2022 р.), Президент України В. Зеленський 15 березня 2022 р. підписав зміни до Закону України «Про Службу військового капеланства» (за № 2131-IX), якими фактично завершено законодавче регулювання та становлення інституту військових капеланів у Збройних Силах України [12].

Відтак нова сторінка історії військового капеланства в Україні пишеться в складних умовах війни РФ проти України, в якій українська нація прагне відстояти незалежність власної держави та загальнолюдські цінності свободи людини, зокрема і право на свободу віросповідання. За таких обставин військові капелани у своєму служінні Богові і народові підтримують моральний дух воїнів і суспільства, сприяють формуванню сучасної української нації.

Висновки. Процес становлення інституту військових капеланів в Україні, слід підкреслити, став результатом довготривалого процесу практичних кроків та теоретичного переосмислення ролі капеланів у формуванні духовно-моральних якостей і задоволенні духовно-релігійних потреб військово-службовців Збройних Сил України. Увесь історичний процес становлення інституту військового капеланства в Україні можна умовно поділити на п'ять етапів, кожен із яких характеризується специфікою виявлення ініціативи з боку Церкви та держави щодо запровадження капеланства у Збройних Силах України. Так, на першому етапі (1991–2008 рр.) ініціатива організації капеланства виходила спершу від Церков, а відтак – і представників армії, однак не мала чітких нормативних механізмів; на другому етапі (2008–2014 рр.) на основі Меморандуму про співпрацю (2008 р.) почали формуватися нормативні акти органів державної влади щодо налагодження співпраці із Церквами у сфері капеланства, а будь-які ініціативи щодо запровадження капеланства мали партнерський характер; на третьому етапі (2014–2016 рр.) інституалізація капеланства відбувалася під значним впливом волонтерського руху та поступового зростання підтримки державної влади у напрямку нормативного регулювання діяльності капеланів; на четвертому етапі (2017–2021 рр.) військове капеланство спершу запроваджується нормативним актами, а відтак набуває довершеного вигляду через прийняття спеціального закону. Відтак, п'ятий етап (з 2022 р.) позначений складними умовами повномасштабної війни РФ проти України, в якій військові капелани гідно виконують своє служіння Богові та Україні задля досягнення справедливого миру.

Список використаної літератури

1. Ващук М. М. Теоретико-правові аспекти утвердження інституту капеланства: до постановки проблеми // Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 14. Т. 2. С. 5-8. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/19422/gum_14_t2_print_upd%20(1).pdf?sequence=1#page=5
2. Ващук М. М. Теоретико-правові аспекти інституціалізації військового капеланства: досвід України та США // Модернізація законодавства та правозастосування: вимоги

часу: збірник матеріалів Міжнародної юридичної науково-практичної конференції «Актуальна юриспруденція», м. Київ, 6 грудня 2018 року. Тези наукових доповідей. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2018. С. 14-18.
3. Владика Михаїл Колтун. URL: https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-myhayl-koltun-51/
4. Владиченко Л. Досвід впровадження військового капеланства у Збройні сили України (17.10.2016). URL: https://risu.ua/dosvid-vprovadzhennya-viyskovogo-kapelanstva-u-zbroyni-sili-ukrajini_n81624
5. Владиченко Л., Кожушко Т. Інституювання військового капеланства в Україні: акцент на діяльності католицьких церков // Українське релігієзнавство: бюлетень УАР. 2020. № 91. С. 83–109. DOI: https://doi.org/10.32420/2020.91.2103
6. Ворощук О. М. Використання досвіду капеланського служіння в арміях іноземних держав у процесі становлення та розвитку інституту військового духовенства (капеланства) збройних сил України // The scientific heritage. Budapest, Hungary, 2021. No 62. С. 3–9.
7. Ворощук О. М. Періодизація становлення інституту військового духовенства (капеланської служби) збройних сил України у 1991–2017 роках та рекомендації щодо використання досвіду задоволення релігійних потреб військовослужбовців збройних сил України у сучасних умовах // The scientific heritage. Budapest, Hungary, 2021. No 79. С. 64–70.
8. Гоголь В. В. Військове капеланство Української Греко-Католицької Церкви в Україні: сучасні виклики XX століття // Суспільні науки: напрями та тенденції до розвитку в Україні та світі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 16-17 липня 2021 року). Одеса, 2021. С. 30–36.
9. Департамент військового капеланства Патріаршої курії УГКЦ: Про нас. URL: http://kapelanstvo.ugcc.ua/pro-nas/
10. Директива МОУ № Д-25 від 21 квітня 2006 р. «Про впорядкування питань задоволення релігійних потреб військовослужбовців ЗСУ» URL: https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyu/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenti-ta-metodichni-rekomendaczii/2014/07/08/direktiva-mou-pro-vporyadkuvannya-pitan-zadovolennya-religijnih-potreb-vijskovosluzhbovcziv-zs/
11. Дробко Е. Державне регулювання у сфері забезпечення душпастирської опіки військовослужбовців Збройних сил України та створення інституту військового капеланства // Демократичне врядування : електрон. наук. фах. видання / Львів. регіон. ін-т держ. управління НАДУ при Президентові України. 2014. Вип. 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_14_19
12. Закон України від 30.11.2021 № 1915-IX «Про Службу військового капеланства». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#n53
13. Здіорук С. І. Служба військових капеланів у Воєнній організації Української Держави: необхідність, можливості та перспективи: Аналітична записка (15.07.2014) // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/sluzhba-viyskovikh-kapelaniv-u-voenniy-organizacii-ukrainskoi
14. Здіорук С. І. Проблеми організації служби військових капеланів України в умовах агресії Російської Федерації: Аналітична записка (17.08.2016) // Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/problemi-organizacii-sluzhbi-viyskovikh-kapelaniv-ukraini-v
15. Зелінський А. Соняхи. Духовність на час війни. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 128 с.
16. Інтерв'ю з капеланом о. Віталієм Кузьминим, записане 02 травня 2022 року, в м. Івано-Франківськ; інтерв'юери – Василь Гоголь, Руслан Делятинський // Архів Науково-дослідного інституту історії Церкви ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого».

17. Калениченко Т.А. Фокус на капелані: формування ролі та місії душпастирів для військовослужбовців // Софія: гуманітарно-релігієзнавчий вісник. 2017. № 1(8). С. 20–28.
18. Калениченко Т. Формування образу військового капелана в Україні через призму контент-аналізу друкованих ЗМІ // Українське релігієзнавство: бюлетень УАР. Київ, 2015. № 76. С. 172–183. DOI: https://doi.org/10.32420/2015.76.610
19. Калениченко Т., Коханчук Р. Бути поруч. Основи військового капеланства для військових і волонтерів. 2-е видання, розширене і доповнене. Київ : Вид-во «Маханаим Принт», 2017. 64 с.
20. Кодекс військового священика (капелана) (опубліковано: 13.02.2015). URL: http://kapelanstvo.ugcc.ua/kodeks-vijskovogo-svyashhenyka-kapela/
21. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
21a. Концепція душпастирської опіки у Збройних Силах України (затверджено наказом Міністра оборони України 22.04.2011 № 220). URL: https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskistyu/rada-u-spravah-dushpastirskoi-opiki-pri-ministerstvi-oboroni-ukraini/normativni-dokumenti-ta-metodichni-rekomendaczii/2014/07/08/konczepcziya-dushpastirskoi-opiki-u-zbrojnih-silah-ukraini/
22. Коханчук Р. Історія (2004) // Департамент військового капеланства Патріаршої курії УГКЦ. URL: http://kapelanstvo.ugcc.ua/istoriya/
23. Кривенко Ю. В. Діяльність військових капеланів за законодавством України // Прикарпатський юридичний вісник. 2014. Вип. 3(6). С. 90–100. URL: http://pjv.nuoua.od.ua/v3_2014/09.pdf
24. Кушнірчук Я. В. Душпастирська опіка Збройних Сил і проблема створення військового капеланства в Україні // Наука. Релігія. Суспільство. 2011. № 3. С. 18-22. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/85538
25. Матейко Н. М. Психологічні аспекти діяльності військових капеланів в АТО // Problems and tasks of modernity and approaches to their solution: VIII International Scientifiic and Practical Conference (March 02-05 2021, Tokyo, Japan). S. 230–232. URL: https://isg-konf.com/problems-and-tasks-of-modernity-and-approaches-to-their-solution/.
26. Міністерство оборони України вперше проводить навчання для військових капеланів українських церков та релігійних організацій (опубліковано: 09.04.2014). URL: http://catholicnews.org.ua/ministerstvo-oboroni-ukrayini-vpershe-provodit-navchannya-dlya-viyskovih-kapelaniv-ukrayinskih
27. Непіпенко Л. П. Ідентичність і капеланство в Україні // Честь і закон. 2013. № 45. Том 2. С. 82–87. DOI: https://doi.org/10.33405/2078-7480/2013/2/45/144414
28. Непіпенко Л. П. Військове духовенство (капеланська служба) в контексті соціокультурних реалій сучасної України // Scientific Journal Virtus. 2016. № 10 (December). С. 29–35.
29. Пилипів І., Делятинський Р. Інститут військових капеланів в Україні (XX–XXI ст.): етапи розвитку та роль у формуванні української нації // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. 2018. Вип. 134. № 7. С. 129–134.
30. Підлісний А. Р. Про створення організації служби капеланів у Збройних Силах України // Військово-науковий вісник / Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. 2015. Вип. 23. С. 183–191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnv_2015_23_15
31. Проект Закону України від 23.04.2019 № 10244 «Про військове капеланство». URL: https://ips.ligazakon.net/document/JH7WK00A
32. Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України від 14.12.2016 № 685. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0010-17

33. Про порядок введення в дію Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 № 988-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-12
34. Про прийняття за основу проекту Закону України про військове капеланство від 06.06.2019 № 2746-VIII. ULR: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2746-19
35. Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії, Державній спеціальній службі транспорту та Державній прикордонній службі від 02.07.2014 № 677-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/677-2014-%D1%80
36. Решетніков Ю. Вітчизняний та зарубіжний досвід забезпечення релігійних потреб військовослужбовців // Державне управління та місцеве самоврядування. 2013. Вип. 1(16). С. 211–219.
37. Скуріхін С. М. Правові основи церковного служіння в Збройних Силах України // Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 1. С. 33–37. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-1/6
38. Циганенко Г., П'яста Р. Путівник військовослужбовця та демобілізованого. Практичний посібник. Львів : Колесо, 2016. 64 с.
39. Циганенко Г., П'яста Р., Дідик Н. Любити, жити і чекати. Путівник для родин військових, які перебувають у зоні бойових дій. Львів : Колесо, 2018. 144 с.
40. Чоронописька В. З. Адміністративно-правові гарантії діяльності інституту капеланства: стан та перспективи // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2020. Вип. 46. С. 74–79. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.46.15
41. Усе про військових капеланів: кількість, конфесії, зарплата (інфографіка). URL: https://religionpravda.com.ua/?p=56471

HISTORY OF THE FORMATION OF THE MILITARY CHAPLAINCY IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE (1991–2022)

Vasyl Gogol
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5236-885X
PHEI «Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotousty»,
Faculty of Humanities, Department of Theology
Sofron Mudry str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Ruslan Deliatynskyi
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6020-7666
PHEI «Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotousty»,
Faculty of Humanities, Department of Social Sciences and Humanities
Sofron Mudry str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article highlights the process of transformation of views on the role of chaplains and the legislative formation of the institute of military chaplaincy from the declaration of independence of Ukraine (1991) to the final official institutionalization of military chaplaincy in the Armed Forces in the conditions of full-scale aggression of the Russian Federation in Ukraine (2022), the periodization scheme of the history of introduction is clarified. and legislative consolidation of the institution of military chaplaincy in the modern Armed Forces of Ukraine, which includes five stages.

It is proved that the process of formation of the institute of military chaplains in Ukraine, it should be emphasized, was the result of a long-term process of practical steps and theoretical rethinking of the role

of chaplains in the formation of spiritual and moral qualities and satisfaction of the spiritual and religious needs of servicemen of the Armed Forces of Ukraine.

The authors offer their own scheme of periodization of the historical process of the formation of the institution of military chaplaincy in Ukraine, each of which is characterized by the specificity of identifying an initiative on the part of the Church and the state to introduce chaplaincy in the Armed Forces of Ukraine. Thus, at the first stage (1991–2008), the initiative to organize the chaplaincy came first from the Churches, and then from the representatives of the army, but it did not have clear regulatory mechanisms; in the second stage (2008–2014), on the basis of the Memorandum on Cooperation (2008), normative acts of state authorities on establishing cooperation with churches in the field of chaplaincy began to be formed, and any initiatives to introduce chaplaincy were of a partnership nature; in the third stage (2014–2016), the institutionalization of chaplaincy took place under the significant influence of the volunteer movement and the gradual increase in the support of the state authorities in the direction of normative regulation of the activities of chaplains; in the fourth stage (2017–2021), the military chaplaincy is first introduced by normative acts, and then acquires a complete form through the adoption of a special law. Therefore, the fifth stage (from 2022) is marked by the difficult conditions of the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine, in which military chaplains honorably perform their service to God and Ukraine in order to achieve a just peace.

Key words: chaplain, cleric, Law of Ukraine, Military Pastoral Service (chaplain service), institutionalization of chaplaincy, ATO/OOS, full-scale war.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 39–48
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 39–48

УДК 028+81-11+796.01
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.4

ЯК ЧИТАТИ ФІЛОСОФСЬКІ ТЕКСТИ? ДО ПИТАННЯ ПРО КОРПУСНИЙ ПІДХІД

Ілля Ільїн
Харківський національний університет імені Василя Назаровича Каразіна,
філософський факультет, кафедра теоретичної і практичної філософії
імені професора Йоганна Баптиста Шада
майдан Свободи, 4, 61022, м. Харків, Україна

Стаття присвячена проблемі читання філософських текстів в сучасних умовах, коли існує велика кількість електронних публікацій та можливість обробки та аналізу текстів завдяки комп'ютерним програмам. Розбирається сучасна класифікація видів філософського читання – критичний та посткритичний. Якщо перший фокусується на розрізнення явища та сутності тексту, розбираючи глибинні смисли, деконструюючи цілісність, тотальність, істинність, універсальність положень тексту, тобто, не довіряючи авторові та тексту, то другий працює із поверхнею тексту, центруючи увагу на соціальних ефектах та афектах читання тексту, із довірою ставлячись до лексики та семантики тексту. В цьому контексті обґрунтовується необхідність залучення корпусної лінгвістики до конкретизації функціонування посткритичного читання. Ця лінгвістична дисципліна дозволяє аналізувати електронні тексти в комп'ютерних програмах, показуючи частотні списки (семантичний фокус текстів), закономірності використання слів, співіснування слів, а також дозволяючи швидко та об'єктивно показати контексти використання слів. Корпусна лінгвістика дозволяє не тільки проаналізувати велику кількість текстів першоджерел та коментаторів для пошуку та конструювання нових понять, віднайдення нових контекстів та смислів, але й робить можливим вписати філософські тексти в ширший контекст мови тієї чи іншої епохи. Тобто замість «близького читання» обмеженого канону філософських текстів, корпусний підхід дозволить філософії читати «з відстані», «дистанційно» опановувати великою кількістю літератури, концептів та смислів, розширяючи власні межі розуміння мови, а значить, й розширяючи межі розуміння світу. Читати посткритично – означає читати за межами свого індивідуального лексикону, не підкоряючи, не сортуючи, не відсіваючи суспільний мовний корпус через сито індивідуального лексикону. Читання не повинно бути актом захоплення, накладення, переведення та приватизації тексту, але подією випробування, самоподолання, уваги, а головне, довіри до того, з чого зітканий текст – слову.

Ключові слова: читання, посткритичне читання, критика, критичне читання, корпусна лінгвістика, довіра, Бруно Латур.

В сучасному світі філософи все більше стикаються із текстами в електронній формі. Кількість зацифрованих праць та публікація нових праць в електронному форматі збільшується в геометричній прогресії. Мова йде не тільки про вітчизняну, але, що набагато важливо, й світову філософську думку. В таких умовах спиратися тільки на аналіз канонізованих класиків та деяку кількість коментаторів – це значить обмежувати власний діапазон думки, а значить, обмежувати, редукувати світ до власної обмеженості. Крім того, така практика не є виправданою в умовах, коли електронні тексти можна обробляти та аналізувати завдяки комп'ютерам. Спосіб виробництва та маніпулювання текстами змінився, став технологічно-опосередкованим, постгуманістичним, але філософи все ще використовують антропоцентричні форми обробки та аналізу цих текстів. Втім, для цього є відповідний базис: критичне читання, яке працює з обмеженим каноном текстів, шукає в них приховану

© І. Ільїн, 2022

сутність, дискурси домінування, репресії, або деконструюють їх. Тобто, після звуження текстової бази філософ подвоює це звуження, редукуючи обмежений канон текстів до власних упереджень, теоретичних уподобань, схем недовіри до автора, тексту, метафори, знаку тощо. Тому потрібно розробляти сучасні форми читання разом із сучасною філософією. Обґрунтуванню цієї пропозиції присвячена ця стаття. Спочатку ми зафіксуємо більш конкретно характеристику критичного читання, а потім посткритичного, запропонувавши використання корпусної лінгвістики як інструмента посткритичного читання, який може розширити масштаби та об'єктивність обробки текстів з боку філософів.

Критичне читання

Сучасна філософія характеризується антікорреляціонізмом, антіантропо-соціо-андроцентризмом та горизонтальною, матеріалістичною онтологією не тільки у своїй теоретичній формі, в різних напрямках і текстах, але також й в розумінні читання та самих текстів [9; 14, p. 10–37; 15; 20].

Представимо розуміння читання в несучасній філософії, яке є критичним читанням з точки зору Бруно Латура [15] та Ріти Фельскі [8]. Читання в несучасній філософії, тобто, принаймні до 1990-х рр., передбачає роздвоєність тексту на помилкове явище і справжню сутність. Луї Альтюсер [1, p. 6–7, 11–12] схарактеризував сутність такого читання: для нього в тексті завжди є два тексти: у Зигмунда Фройда за першим текстом свідомості завжди ховається другий текст несвідомого, а у Карла Маркса – за першим текстом однієї теорії ховається можливості для іншої теорії. Для такого читання будь-який текст представляється як система знаків, семантичних рядів, в яких виявляються пропуски, прогалини, брак, суперечність, які демонструють розірваність єдиної теорії, історичну обмеженість претензій тексту на універсальність. Таким чином, читання в несучасній філософії є критичним, що характеризується підозрою щодо будь-якої заяви, положення та метафори (згадаємо Поля Рікера з його герменевтикою підозри). За будь-якою натурою ховається культура, за будь-якою жінкою – патріархальне бажання та насильство, за будь-яким об'єктом – ідея, за будь-яким фактом – змова. Фельскі в книзі «Межі критики» відзначає історичне походження критичного читання в боротьби буржуазії з натуралізацією привілеїв з боку аристократії у період Великої французької революції тощо, підозри робочих щодо буржуазної демократії й влади капіталістів, але в сучасному світі таке читання поширюється в ЗМІ в формі теорій змов [8, p. 170–175]. Бувши масовим надбанням, критичне читання служить основою для масового цинізму, оскільки кожен читач знає, що за будь-яким фактом ховається хитрий діяч і зловмисний мотив. Критичне читання ставить своїм завданням виявити за поверхнею тексту його зв'язок з вадами його автора та історичною обмеженістю епохи, в якій було написано текст. Головне – викрити злочинця в злочині, і він буде викритий, оскільки в цьому полягає головне передбачення критика: він знає, до чого все йде. Критика політичної економії Карла Маркса, деконструкціонізм Жак Дерріда, археології та генеалогії Мішеля Фуко тепер інституціоналізовані й баналізовані.

Як личить досконалому детективу, критичне читання намагається проникнути в глибини злочинного розуму, структури тексту, щоб з'ясувати його таємницю, тому таке читання називає себе іманентним: наше завдання, заявляють критики, в тому, щоб не застосовувати до тексту ніяких зовнішніх заходів і мірок, але розкрити його внутрішню неузгодженість (так, Дерріда, наприклад, знайшов в метафорі примари можливість підірвати універсалізм і просвітницький дух Маркса [7]). Будь-який слід, метафора, описка, дивна алюзія або прихована ремінісценція, – будь-який елемент тексту може бути використаний проти автора та епохи. Критик сумнівається та підозрює усе й усіх, а значить, питання про істину

відкладається на безвік, а в епоху післяправди будь-який факт виявляється соціально сконструйованим. Водночас критичний філософ-читець повинен залишатися завжди в прозорому картезіанському раціональному стані, контекстуалізуючи будь-які тексти, культуралізуючи будь-які натуралізації. При цьому, безумовно, виникає питання про саму критику: чи не варто розкритикувати критику власну критичність. Так і відбувається: критик впадає в погану нескінченність самобичування.

Втім, не можна не враховувати позитивних афектів критики: задоволення від процесу знаходження доказів, радість від того, що висновок повністю прийшов у відповідність з початковими гіпотезами (злочинний текст виявився таки ... злочинним!). Не можна також заперечувати прогресивний аспект критики: таке читання застосовується в політичних, громадських рухах, обґрунтовує критику влади, оголює насильство, несправедливість. Критика розвінчує міфи, ідеали, ідоли, Богів, бувши впевненим у марності претензій на універсальність, істинність, натуральність. Однак у формі панівної норми читання, радикалізм критики згасає, стає банальним, передбачуваним, нічого не сприймає серйозно, навіть власну боротьбу, а значить, бомби критики підривають й саму критику.

Отже, іманентність критики виявляється по суті трансцендентною до тексту, що читається, тому що з'являється інший текст, текст читача, котрий використовує читаний текст як засіб для експлікації своєї власної позиції й заангажованості. Читання в несучасній філософії визнає впливовість й значущість тексту, але при цьому попереджає про небезпеки цієї впливовості й значущості. Читання в несучасній філософії визнає, що текст є власністю читача і так само реальність є текстом. Висловлення Дерріда про те, що «немає нічого поза текстом» [6, p. 163], потрібно розуміти як дереалізацію тексту та текстуалізацію реальності: текст виявляється набором знаків, позіхань на панування і тоталітарність, текст не є об'єктом, а реальність є тільки в формі мовних репрезентацій, ігри позначників. Хибна стабільність тексту повинна поступитися місцем справжньої множинності контекстуалізацій, дискурсів, біографій, картин світу та ідеології. У цьому полягає корреляціонізм читання в несучасної філософії – текст існує тільки у формі його залежності від дестабілізуючих його інтерпретацій. Текст повинен бути захоплений єдиною пояснювальною схемою, так само як і весь світ повинен бути перетворений в ідею, – в цьому суть читання в несучасній філософії.

Посткритичне читання

Посткритичне читання звертає увагу не на банальні, змовницьки пояснення, а прагне описати існування тексту як активного нелюдського агента, що впливає на інші нелюдські-людські агенти через сукупність редакторів, культурних інституцій, видавництв, рейтингів, книжкових клубів, освітніх програм тощо. Текст розуміється як агент впливу на читача в сукупності інших агентів (позиція Латура). Водночас текст визнається як такий об'єкт, який не редукується до жодних зі своїх взаємодій, впливів, відносин та властивостей, контекстів та формальної організації (позиція Гармана). Текст розуміється як об'єкт, справжня сутність якого не проявлена навіть для нього самого, оскільки вона виходить за межі будь-яких очікувань, часів і просторів, алюзивно вказуючи на свою сутність.

У статті «Чому вигоїлася критика?» Бруно Латур представляє своє розуміння критичного та посткритичного читання. Він розрізняє ці форми читання так: перша прагне «виявити реальні забобони, приховані за видимістю тверджень про реальність», а друга «розкриває реальні об'єктивні та незаперечні факти, приховані за ілюзією забобонів» [15, p. 228]. Він зазначає, що якщо раніше для критики необхідно було існування цілих інститутів та великих інтелектуалів, то тепер вона реалізується в теоріях змови, які розповсюджуються ЗМІ, тобто відбулася мініатюризація критики. Сучасній критиці притаманний

«миттєвий ревізіонізм»: «Дим події ще не розсіявся, але вже десятки теорій змови реінтерпретували офіційні заяви, додаючи ще більше руїн до руїн, додаючи ще більше диму до диму» [15, p. 229]. Лінгвістичний ідеалізм, соціальний конструктивізм зіграв злий жарт з критиками, перетворившись на знаряддя сучасного панівного порядку, дереалізуючи будь-які явища (від тероризму до зміни клімату). Якщо раніше інтелектуали критикували простолюдинів за їх ідеологічні уподобання, то тепер будь-який селянин може розкритикувати прихильність інтелектуалів до наукових фактів та універсалій: «Що сталося з критикою, якщо мій сусід в маленькому селі Бурбонніс, в якому я живу, вважає мене безнадійно наївною людиною, оскільки я вважаю, що терористи напали на США?» [15, p. 229]. Латур вважає, що логіка пояснення у теорій змов і соціологічних, філософських тощо теорій аналогічна: «спочатку підозра, а потім глибинне причинне пояснення нізвідки не візьмись» [15, p. 230]. Критика мислить про більшість людей як про дурнів, які не знають про таємні мотиви й фактори, які керують їхньою поведінкою: дискурсом, владою, режимами суб'єктивації тощо. Все, про що пишеться в тексті, є лише натяк на прихований текст, інший текст, все, що хто-небудь говорить, стверджується про щось інше. Критика завжди права, дотримуючись позитивізму, коли мова йде про її власні переконання, але при цьому звертається до антифетішізму при критиці переконань інших. Критик не помічає цієї суперечності, оскільки застосовує дві тактики до «різних областей» [15, p. 242].

На противагу критиці, Латур пропонує не віддалятися від фактів, а наближатися до них завдяки поновленню емпіризму [15, p. 232]. Замість віднімання реальності з фактів, необхідно її додавати до них, якщо розуміти факт як збірку різних нелюдських і людських акторів, які формують мережу взаємозв'язків, то для її опису слід простежити їхні дії та вплив. Багато речей необхідно для збирання об'єкта, підтримання його існування. Латур пише, що якщо у Мартіна Гайдеггера була четвериця, що утворює світ, то для дійсного об'єкта необхідно набагато більше акторів: «Скільки богів, пристрастей, правил, інститутів, технік, дипломатій, умів потрібно скласти, щоб з'єднати «землю і небо, божеств і смертних» – о так, особливо смертних» [15, p. 237]. Латур називає критику варварською, оскільки вона спрямована на дереалізацію будь-яких об'єктів, в позначенні їх як фетишів, ілюзій, ідеологій, в той час, як «вони теж діють, вони щось роблять, вони впливають на тебе» [15, p. 243–244]. На думку Латура, справжнім завданням дослідження є «виявлення кількості учасників, які зібрані в одній речі, дозволяючи їй існувати й підтримуючи її існування» [15, p. 247]. Критик – «не той, хто розвінчує, а той, хто збирає», не той, хто прибирає, знищує можливості для дії, але вивільняє можливості для дії [15, p. 247].

Стало бути, щоб критикувати по-новому, або бути посткритичними, необхідно вийти за межі сумнівів й підозри, поміняти афект читання: не розвінчувати, а відкрити можливості для взаємодії й любові. Рита Фельскі, продовжуючи думку Латура, пише, що посткритичне читання характеризується співтворчістю тексту й читача, в якій виникають нові смисли й значення, перетворюється життя читача, текст знаходить нову форму свого впливу завдяки новому актору й ускладненню мережі взаємодій [8, p. 174–175]. Книги змінюють життя людей, стаючи в горизонталь інших акторів, з якими люди черпають своє розуміння та практику власного життя. Отже, посткритичне читання в дусі Латура характеризується наступними питаннями: як текст вплинув на мене? які емоції викликав? як розташував мене в цій реальності? завдяки яким акторам я знайшов цей текст, читаю його, інтерпретую його певним чином? яку мережу взаємин текст пропонує читачеві? Таким чином, замість монологічній, редукціоністській логіці пояснення, що заглиблюється в текст для того, щоб зручно вихолостити з нього все те, що в цю логіку не входить, Латур пропонує логіку опису взаємозв'язків та взаємовпливів тексту й читача, любов, а не підозру.

Грем Гарман пропонує протилежне розуміння основ посткритичного читання. Для нього текст не зводиться до його впливів, взаємодій, інтерпретацій і контекстів. Його індивідуальність якраз й полягає в тому, що він виявляється більшим за всі ці фактори, і навіть його власні властивості. Будь-які взаємини з текстом спотворюють текст, що можна також сказати про будь-які відносини та будь-які об'єкти. Тому лінгвістичний ідеалізм та соціальний конструктивізм піддаються критиці, оскільки прагнуть прив'язати існування тексту до якого-небудь універсального пояснювального принципу, що є корреляціонізмом і дереалізацією тексту-об'єкта. Існують дві крайнощі в ставленні до текстів: підрив, згідно з яким текст пояснюється структурною організацією елементів тексту (формалізм), та надрив, що діє за допомогою пояснення тексту через посилання на соціальні та біографічні аспекти, пов'язані з його написанням. У першому випадку знищується індивідуальність елементів тексту, оскільки всі елементи виявляються взаємопов'язаними, а в другому випадку текст розчиняється в контексті, що не дозволяє зрозуміти його індивідуальність та читаність, й тоді виходить, що не можна нічого поміняти в його розумінні. Гарман також критикує уявлення про те, що тільки художня мова не підлягає парафразу, зважаючи на її особливу мовну організацію. На думку філософа, будь-який текст, будь-який об'єкт не може бути перефразованим, тому що він не може бути редукованим. Крім того, Гарман критикує проєкт деконструкції у Дерріда, заявляючи, що в ньому текст-об'єкт редукується до знаку, до метафізики присутності, яку необхідно розвінчати зазначенням на гру позначників, що нібито призведе до знищення логоцентризму. Гарман вважає, що таке розв'язання проблеми є ідеалістичним, оскільки текст-об'єкт не мислиться поза мовою, поза даності мислителю, не мислиться об'єктивно: «об'єктно-орієнтована філософія вказує на те, що тільки незалежна від відношень глибина об'єктів, несумірна з будь-якими знаками, здатна побороти логоцентризм, який вважає, що може зробити реальність безпосередньо представленої розуму. Проблема полягає не в самоприсутності, як вважає Дерріда, яку ще називають «ідентичністю». Проблема в припущенні, що така самоприсутність може бути адекватно перетвореною в форму присутності для чогось іншого» [10, p. 198]. Отже, Дерріда помиляється в редукції суті тексту до знаків та грі позначників. Гарман також додає, що гра позначників мало чого може пояснити, оскільки тотожність існує в умовах відмінностей: речі зберігають свою матеріальність, об'єктивність, тотожність, а не перетворюються одне в інше в хаотичній грі. Таким чином, Дерріда намагався видати об'єктивну реальність за реальність мови. Замість знищення тексту знаками або контекстами, Гарман рекомендує додати до «смерті автора» ще й «смерть культури»: «Замість того, щоб вказувати на соціальні умови, які призвели до створення будь-якого конкретного тексту, ми повинні зробити прямо протилежне і подивитися на то, як ці тексти роблять протилежне або змінюють те, що можна було очікувати в їх час і місце <...>. Називати когось «продуктом свого часу і місця» не є компліментом; і не повинно вважатися компліментом при оцінці літературного твору. <...> Соціальні та біографічні чинники не повинні бути виключені з аналізу. Але вони навіть матеріалістами завжди враховуються вибірково по тій простій причині, що на нас ніколи не впливають всі аспекти нашого оточення. «Все у світі взаємопов'язане» – це один з тих методів, який давно перебуває в занепаді й повинен бути залишений. Найцікавішим питанням є наступне: чому пов'язані одні речі, а не інші. Ми повинні бути повністю обізнані про незв'язаності при будь-якому розгляді впливу культури на літературу» [10, p. 201]. Отже, посткритичне читання в дусі Гармана передбачає аналіз опору тексту самому себе та тим контекстам, тим взаємодіям, в яких він знаходиться. Такий підхід змушує думати, на відміну від тих методів читань, що стали банальними й клішованими, методів Маркса та Фройда, які перетворилися в скам'янілі догми, «звільнивши нас

від необхідності мислити» [10, p. 201]. Гарман пропонує експериментувати з читанням текстів: змінювати форму оповіді, подовжувати або вкорочувати твір, деформувати його властивості, щоб зрозуміти, як текст може існувати автономно від своїх частин, щоб показати, що текст не зводиться до своїх якостей.

Таким чином, посткритичне читання в сучасній філософії має на увазі експресивне і нередукціоністське розуміння тексту, не підозрююче пояснення-звинувачення, а любляче описування-зв'язування. Читання філософських текстів знову може стати колективним, єднальним, конструюючим, велелюбним заходом, а значить, і цілком радикальним в умовах індивідуалістського впливу філософського цинізму.

Корпусний підхід

Якщо критичне читання – це читання глибинне, то посткритичне – поверхневе, емпіричне. Щоб довіритися тексту потрібно залишатися на його поверхні, не вигадуючи їхній трансцендентний сенс. В сучасних умовах таке поверхневе читання можна здійснювати за допомогою комп'ютерних програм (наприклад, AntConc), що дозволяє не тільки аналізувати велику кількість текстів, виділяти семантичні зв'язки філософської лексики, але й зафіксувати кількісно, автоматично, об'єктивно семантичний фокус понять філософів для того, щоб далі створювати вже власні концепти. Тобто замість інтуїтивних, селективних, часткових інтерпретацій тих чи інших фрагментів або текстів, сьогодні можна вибудовувати емпіричні, повні, об'єктивні результати досліджень текстів для їх подальшої більш адекватної інтерпретації.

Швидке, емпірично верифіковане, об'єктивне, кількісне дослідження великих обсягів текстів дозволяє здійснювати лінгвістична дисципліна – корпусна лінгвістика. Цю дисципліну визначають так: «повне та систематичне дослідження мовних явищ на основі лінгвістичних корпусів з використанням конкордансів, колокацій та частотних списків» [21, p. 54]. Що таке корпус, конкорданси, колокації та частотні списки? Джон Сінклер у книзі «Корпус, конкорданси, колокації» дає такі визначення: корпус – зібрання текстів натуральної мови, обраних для вивчення стану та різноманітності мови; завдяки дослідженню корпусу можна виділити мовні закономірності та патерни, стійке слововживання та нові семантичні зв'язки [18, p. 9]; конкорданс – зібрання всіх випадків вживання форми слова, кожен у своєму контексті; конкорданс допомагає швидко сформувати уявлення про контексти конкретного слова, виділити стійкі зв'язки з іншими словами [18, p. 32]; колокація – існування двох або більше слів на невеликій відстані один від одного в тексті; колокації дозволяють виділити семантичні значущі залежності між словами (ідіоми, фразеологізми) [18, p. 170]; частотний список – список слів, що найчастіше зустрічаються в тексті; завдяки частотному списку можна оцінити основні теми корпусу (семантичний фокус) [18, p. 30]. Отже, корпусна лінгвістика – емпірична, кількісна дисципліна, що функціонує на основі використання комп'ютерного забезпечення. Головним надбанням корпусної лінгвістики є емпірична фіксація того факту, що мова – це система взаємопов'язаних слів та словосполучень, значення яких визначаються в безпосередньому, прагматичному контексті їхнього використання; в мові функціонують лексичні, граматичні, синтаксичні закономірності, які практично неможливо зафіксувати в умовах людського споглядання, але тільки фіксуючи такі закономірності завдяки комп'ютерам у великій кількості текстів (від декількох тисяч слів до десятків мільярдів). Тому ця дисципліна виникла в 1960-х рр., але її розквіт настав в 1990-2000-х рр.

Відносно нещодавно корпусну лінгвістику почали використовувати в галузі філософії. Наприклад, були опубліковані словники конкордансів Мартина Гайдеггера (2013 р.) [13], Еманюеля Левінаса (2006 р.) [5], Григорія Сковороди (2009 р.) [19].

Деякі філософи вже оцінили корисність корпусної лінгвістики для філософії. Роланд Блюм вважає, що комп'ютеризована робота з корпусами допомагає: 1) ефективно працювати з явищами, вираженими у мові, наприклад, із вибором понять для аналізу. Корпусна лінгвістика дозволяє поставити гіпотезу та перевірити її; 2) позбутися посилань на власні інтуїції про мову, використання словників, коментаторських робіт, досліджень; 3) ґрунтувати свої висновки на незалежних, об'єктивних даних; 4) проводити засновані на корпусі дослідження (corpus-based) (при сформованих гіпотезах про мовні форми для конкретного дослідницького питання) та дослідження, що виходять із корпусу (corpus-driven) (мінімум гіпотез; дані корпусу ведуть вченого до створення гіпотез щодо корпусу) [2].

Тобто, для філософів мови корпусна лінгвістика є важливим інструментом. Як можна без знання фактичного функціонування мови щось казати про неї? Крім того, корпусна лінгвістика дозволяє філософам систематично досліджувати першоджерела та коментаторські праці, не віднаходити те, що вже було знайдено, а помічати нові закономірності філософської мови.

Торстен Ботц-Борнштайн та Мохамед Мостафа провели перше в історії корпусне дослідження 20 текстів аналітичної та континентальної традицій у філософії [3]. Частотний аналіз допоміг їм зрозуміти головні теми, поняття цих робіт, а конкорданси показали специфіку розуміння ключових понять у різних традиціях (наприклад, мова). Цікаво, що для звірювання результатів автори провели аналіз книжок з кінотеорії у двох традиціях. У результаті було з'ясовано, що аналітичні роботи з кінотеорії тяжіють у своїх концептуалізаціях до континентальної традиції.

Джейкоб Катон відзначив наступну користь від застосування корпусної лінгвістики у філософії: «корпус мови може допомогти досліднику знайти раніше непомічені концептуальні та семантичні відмінності, не покладаючись на уяву та пам'ять дослідника» [4, с. 65]. Так, наприклад, можна використовувати корпусну лінгвістику для створення нових понять в контексті тієї чи іншої філософії (приміром, створити поняття читання у Френсіса Бекона [11] та Григорія Сковороди [12])

Кіран О'Хеллоран працює в контексті деконструкції Дерріда, тобто критичного читання, але суттєво розсуває його межі завдяки корпусній лінгвістиці. У своїй книзі автор застосовує корпусну лінгвістику в контексті дерридіанського поняття supplement для захисту від редукуючої критики громадського руху, спрямованого проти дискримінації та придушення, аналізуючи критично налаштовані до цього руху тексти. Він розташовує ці критичні тексти у їхніх емпірично зафіксованих зв'язках із корпусом англійської мови, щоб виявити невідповідності – семантично важливий дефіцит або надлишок слів, словосполучень тощо – а також розміщує критичні тексти в корпус коментарів від захисників цього громадського руху, щоб показали, як критика звужує обсяг соціальних зв'язків та кількість акторів [17, p. 153–186].

Корпусний підхід, по суті, є постгуманістичним, тобто таким, що виходить за межі людського, буквального читання, прочитування книг від початку і до кінця. Йдеться про комп'ютерний, об'єктивно-кількісний опис тексту, виходячи із зазначених інструкцій вченого. Корпусний підхід дозволяє повернути з небуття все те, що не читалося раніше, точніше, включити до розгляду величезні масиви текстів, для людського прочитання якого знадобилися б роки, а результати такого прочитання не піддавалися б верифікації, оскільки спиралися б на ненадійну пам'ять, конспект, вибіркову увагу та забудькуватість. Тут можна погодитися з автором концепції дистанційного читання, Франко Моретті [16, p. 1–20], коли він говорив, що необхідно звернути увагу на велике Не-Читуване, тобто ті мільйони книги та джерел, які обходяться стороною вченими на користь вузького канону обраних текстів,

фрагментів, теорій, понять тощо. Однак для відкриття великого Не-Читуваного потрібно якраз-таки розучитися читати, точніше, навчитися не-читати – у людському розумінні слова – але використовувати технологічні можливості для верифікованих, об'єктивних узагальнень та суджень про текст, тексти автора, тексти епохи, тексти всього людства.

Корпусна лінгвістика, з допомогою знань про філософські теорії читання, точніше, посткритичного читання, дозволяє, з одного боку, бути вірним тексту (корпусу текстів автора), його лексико-семантичним зв'язкам, а з іншого, здійснювати об'єктивні дослідження, не канонізуючи текст, а роблячи його одним із багатьох, одним із тисяч, у яких подібна лексика, проблематика та час, що уможливлює не втратити унікальність тексту, але також розширити його реальність завдяки отриманню доступу до текстуального океану, а отже, й об'єктивно-соціальності в широкому значенні слова.

Моральний вимір посткритичного читання означає читання як випробування: чи можете ви визнати існування іншого голосу, людини, реальності, ніж ви самі? Читання не є актом захоплення, накладення, переведення та приватизації тексту, але подією випробування, самоподолання, уваги, а головне, довіри до того, з чого зітканий текст – слову. Проблема критичного читання в тому, що воно обмежується власним сприйняттям мови з боку критичного читача, власними (якими б величезними, враховуючи людські обмеження, вони не були) межами мови, які, безумовно, визначають межі описуваного світу. Замість того, щоб матеріалістично поставити питання про реальне слововживання людей у конкретній суспільно-історичній кон'юнктурі, критики-ідеалісти (критики=ідеалісти) шукали всі відповіді в собі, у своїй власній інтуїції, у своєму, з необхідністю обмеженому індивідуальному лексиконі, теорії.

Щоб не страждати від обмеженості свого індивідуального лексикону, теорії необхідно шукати в корпусі текстів Інтернету, книг, статей, газет можливості пов'язаності слів, колокацій, ідіом. Прагнути підв'язати індивідуальний лексикон до корпусу суспільної комунікації (або, іншими словами, виявити суспільність індивідуального лексикону), а значить, зв'язатися з акторами, які говорять аналогічною мовою та борються проти аналогічних суспільних проблем.

Читати посткритично – означає читати за межами свого індивідуального лексикону, не підкоряючи, не сортуючи, не відсіваючи суспільний мовний корпус через сито індивідуального лексикону. Виявляється, що текст витканий не лише зі слів, а й з інших текстів. Корпусна лінгвістика дозволяє розширювати межі власного розуміння мови, власних теоретичних припущень. Корпусна лінгвістика дозволяє нам продовжити довіру до тексту, продовжити та розвинути матеріалістичне читання, прибравши від нього процедури, що редукують читання. Ще є багато чого, чому можна довіритись у реальності, але для цього потрібно вийти за межі обмежених людських можливостей сприйняття цієї реальності.

Список використаної літератури

1. Althusser L. Du Capital à la philosophie de Marx. *Lire le capital*. Paris : Presses Universitaires de France, 2014. P. 2–79.
2. Bluhm R. Corpus Analysis in Philosophy. Evidence, Experiment and Argument in Linguistics and the Philosophy of Language. Martin Hinton (ed.). Frankfurt am Main, Berlin, et al. : Peter Lang (Studies in Philosophy of Language and Linguistics; 3), 2016. P. 91–109.
3. Botz-Bornstein T., Mostafa M. M. A corpus-based computational analysis of philosophical texts: Comparing analytic and continental philosophy. *International Journal of Social and Humanistic Computing*. 2017. Vol. 2. № 3-4. P. 230–246.
4. Caton J. N. Using linguistic corpora as a philosophical tool. *Metaphilosophy*. 2020. Vol. 51. № 1. P. 51–70.

5. Ciocan C., Hansel G. Levinas concordance. Springer Science & Business Media, 2005. 952 p.
6. Derrida J. Of Grammatology. The Johns Hopkins University Press, 1977. 360 p.
7. Derrida J. Specters of Marx: The state of the debt, the work of mourning and the new international. Routledge, 2006. 258 p.
8. Felski, Rita. The limits of critique. University of Chicago Press, 2015. 240 p.
9. Fox N., Alldred P. New Materialism. *SAGE Research Methods Foundations*. P. Atkinson, S. Delamont, A. Cernat, J.W. Sakshaug, & R.A. Williams (Eds.), 2019.
10. Harman G. Object-oriented literary criticism. *New Literary History*. 2012. Vol. 43. P. 183–203.
11. Ilin I.V. Reading (in) Francis Bacon's «The New Organon». *«Новий Органон» (1620) та університетська філософія. До 400-річчя виходу трактату «Новий Органон» Френсіса Бекона»*. Матеріали міжнародної наукової конференції, 18-19 грудня 2020 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. P. 58–65.
12. Ilin I.V. Reading (in) H. Skovoroda. *Матеріали Міжнародної конференції «XX Сковородинівські читання»*. Харків, 2021 (прийнято до друку).
13. Jaran F., Perrin C. The Heidegger Concordance. Bloomsbury, 2013. 1972 p.
14. Kolozova K. Capitalism's Holocaust of Animals: A Non-Marxist Critique of Capital, Philosophy and Patriarchy. Bloomsbury Publishing, 2019. 184 p.
15. Latour, Bruno. Why has critique run out of steam? From matters of fact to matters of concern. *Critical inquiry*. 2004. Vol. 30. № 2. P. 225–248.
16. Moretti F. Distant reading. Verso Books, 2013. 224 p.
17. O'Halloran K. Posthumanism and deconstructing arguments: Corpora and digitally-driven critical analysis. Taylor & Francis, 2017. 354 p.
18. Sinclair J. Corpus, concordance, collocation. Oxford University Press, USA, 1991. 179 p.
19. Skovoroda Online Concordance. URL: http://skovoroda.ucu.edu.ua/ua/ (дата звернення: 27.06.2022).
20. Srnicek N., Bryant L., Harman G. Towards a Speculative Philosophy. *The Speculative Turn: Continental Materialism and Realism*. Re. press, 2011. P. 1–19.
21. Stefanowitsch A. Corpus linguistics: A guide to the methodology. Language Science Press, 2020. 490 p.

HOW TO READ PHILOSOPHICAL TEXTS? TOWARDS THE QUESTION OF USING CORPUS APPROACH

Illia Ilin
Vasily Nazarovich Karazin Kharkiv National University, Philosophical Faculty,
Department of Theoretical and Practical Philosophy
named after professor Johann Baptist Schad
Svoboda Sq., 4, 61022, Kharkiv, Ukraine

The aim of the article is to study the problem of reading philosophical texts in the present-day world with a large number of electronic publications and the technological ability to process and analyze texts through computer programs. To that end, the article examines the contemporary classification of philosophical reading: critical and postcritical. The critical reading focuses on distinguishing the phenomenon and essence of the text, analyzing the deep meanings, deconstructing the integrity, totality, truth, and universality of the text, i.e., not trusting the author and the text. The postcritical reading works with the surface of the text, focusing on the social effects and affects of reading, trusting the lexis and semantics of the text. In this context, postcritical reading needs to be, as the article argues, supplemented with corpus linguistics. This linguistic discipline allows to analyze electronic texts in computer programs, showing frequency lists

(the semantic focus of texts), patterns of word use, the co-occurrence of words, as well as demonstrating quickly and objectively the contexts of word use. Corpus linguistics not only allows to analyze a large number of texts of primary and secondary sources to find and construct new concepts, and find new contexts and meanings but also makes it possible to place philosophical texts in the broader context of the language of a particular era. That is, instead of «close reading» of the limited canon of philosophical texts, the corpus approach will help philosophers to read «from a distance» and master a large amount of literature, concepts and meanings, expanding their understanding of language, and thus expanding his/her understanding of the world. To read postcritically means to read outside one's lexicon, without reducing, without sorting, without sifting the language corpus of the entire society through the sieve of the individual lexicon. Reading should not be an act of capture, forced interpretation, dominating and privatization of the text, but an event of an experiment, self-overcoming, attention, and most importantly, trust to what the text is woven from – to the word.

Key words: reading, postcritical reading, criticism, critical reading, corpus linguistics, trust, Bruno Latour.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 49–54
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 49–54

УДК 17+327.2
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.5

ЕЛЕМЕНТИ ІДЕОЛОГІЇ ФАШИЗМУ В ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ ТА МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XXI СТОЛІТТЯ

Андрій Кадикало
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра філософії
вул. Митрополита Андрея, 5, 79013, м. Львів, Україна

У статті аналізується як проявився фашизм у російській владі та масовій культурі на початку XXI століття. Автор досліджує публікації журналістів розслідувачів та філософську літературу. Це необхідно, щоб визначити поняття фашизм. Автор визнає, що найбільш ефективним і корисним визначення фашизму подає італійський філософ Умберто Еко. Автор зазначив, що всі ознаки фашизму складно оглянути в одній статті. Автор розглядає основну ознаку фашизму, яку Еко назвав традиціоналізмом. У цьому випадку ми погоджуємося, що традиціоналізм розглядає сучасність як остаточне відхід від традиційної метафізичної істини і намагається виправити це як на особистому, так і на соціальному рівні.

Автор розглядає розвиток російського політичного режиму від демократури, гібридного до авторитарного режиму із елементами фашизму. Для цього російський уряд використовує масову культуру щоб закрити суспільство від зовнішнього світу. Особливо це стосується відмежування від Заходу та його цінностей. Цьому процесу допомагає те, що у російському суспільстві поєднані моральність та аморальність, органи правосуддя та кримінал. Окремі дослідники припускають, що цей стан російського суспільства є спадком Радянського Союзу. Український дослідник історії кримінології Олександр Кучинський вважав, що в комуністичній країні переслідування за політичні погляди створювало паралельний світ. Це був світ криміналу, альтернативна структура в суспільстві. Можемо констатувати, що склалася ситуація коли бути злочинцем не означало бути поганим або аморальним. Автор демонструє це прикладом виникнення особливої форми кримінального фольклору. Цей вид фольклору називається російським шансоном і є дуже популярний на Росії. Італійський дослідник Гардзоніо вважає, що російський шансон допомагає деперсоналізації сучасного росіянина. Поширення його як частин масової культури посилює природні нахили росіян. Російський мислитель Бердяєв писав, що росіяни прагнуть розчинення в колективі. В статті встановлено, що сучасний росіянин хоче бути частиною колективу, а не індивідуальністю. Автор висновує, що деперсоналізація може призвести до виправдання або вчинення злочинів проти людяності.

Ключові слова: демократура, фашизм, режим, масова культура, уряд, кримінальний світ, деперсоналізація.

Сучасна Російська федерація (РФ) за фактом – це багатонаціональна та поліконфесійна держава. Той формат у якому РФ існує сьогодні склався з історичних та політичних причин. У сучасних медіа та політичних елітах заходу РФ розглядають як наступника СРСР, оскільки за замовчуванням у 90-х роках минулого століття за нею визнали таке правонаступництво. Проте, у ідеологічному вимірі ситуація значно складніша, адже із економічним та політичним банкрутством СРСР відбувся й ідеологічний крах. Комуністична ідеологія виявилася нежиттєздатною і програла конкуренцію лібералізму – ідеї вільного ринку, що дозволило Френсісу Фукуямі проголосити «кінець історії». Після краху СРСР і подій початку 90-х років XX століття влада і суспільство РФ перебували у достатньо пригніченому стані

© А. Кадикало, 2022

через перехід від планової економіки до вільного ринку, рівень життя населення упав досить низько. У РФ відчутно посилилася демографічна криза, так на початку 2000-х років Держкомстат РФ оприлюднив інформацію про те, що щороку населення країни скорочується на 700 тисяч чоловік [10]. Однією із причин «демографічної трагедії», як її називали окремі російські автори, є зміна світогляду, руйнування психіки росіянина для якого чужими постають західні цінності [9, с. 17–18]. Найбільш небезпечною для росіянина може вважатися цінність індивідуальності, яка найбільш значима для західної цивілізації. У російських джерелах її зводять або виражають принципами «людина людині вовк» і «кожен виживає самостійно» [9, с. 18]. Проте, російський філософ Ніколай Бердяєв по-іншому пояснював таке спотворене тлумачення індивідуалізму «Російський народ завжди полюбляв жити в теплі колективу, у певній розчинності в стихії землі, в лоні матері. …В російській людині присутня м'якотілість…» [1, с. 275]. Ймовірно, тому для влади РФ першочерговим постало питання формування нового «світогляду російського народу» або пошуку цінностей чи то «скрєп» так званого «глибинного народу, особливо в «пост єльцинську» епоху, яку достатньо умовно можна було називати демократичною [7, с. 27].

Формування нової ідеології в такій державі як РФ і в такому типі суспільства, мало б задовольняти потребу збереження особливої форми політичного режиму. Зважаючи на це, метою статті є дослідження окремої літератури, як філософської так і публіцистичної, щоб виявити елементи ідеології фашизму кремлівського політичного режиму і їх прояви у масовій культурі РФ. Той тип політичного режиму, який склався в Кремлі був названий демократура. Вперше цей термін для позначення процесів перетворення кремлівського режиму використав російський політолог Георгій Сатаров. Він так називав «глухий кут авторитарної модернізації» [8]. У 2006 році німецький журналіст Борис Райтшустер опублікував книгу «Putins Demokratur: Ein Machtmensch und sein System» (Путінократія: людина влади та його система – в українському перекладі вийшла в 2014 році) в якій досить докладно пояснив цю форму політичного режиму саме в РФ. Терміном демократура позначали й інші режими, ще до кремлівського. Вважається, що даний термін походить від контамінації іспанських слів democracia (демократія) та dictadura (диктатура), яку запропонував уругвайський письменник Едуардо Галеано. Закономірно, що в окремій літературі такі режими названо гібридними [16]. В англомовній літературі демократуру часто вважать фальшивою демократією або вдаванням демократії [15, p. 157–182]. Йдеться про режими, які ззовні можуть мати окремі елементи демократії або демонструвати їх, але реальне функціонування демократичних інститутів відсутнє, а права та інтереси громадян порушуються органами державної влади. Найбільш поширеними демократури є окремих країнах латинської Америки, Африки та східній Європі (РФ, Білорусь). Кожна демократура потребує ідеології, яка обов'язково включає деяку форму мілітаризму. У РФ цей мілітаризм межує з фашизмом: «Не існує вичерпних порівнянь, особливо в історії, але якщо взяти класичне визначення фашизму в «Енциклопедії Брокгауза»1 , то подібність цього поняття до системи Путіна просто шокує. Різкість виступів у засобах масової інформації зашкалює, антизахідні виступи та шовінізм, розпалюваний на державному рівні, отруюють атмосферу навіть особистих відносин» [7, с. 10].

Можемо припустити, що ознаки ідеології фашизму російської влади помічені німецьким журналістом не випадкові. Для подолання процесу внутрішнього руйнування в умовах клептократії в першій декаді XXI століття у РФ розпочинається формування особливого типу ідеології, яка має зцементувати суспільство багатонаціональної держави. Нова ідеологія включає окремі елементи фашизму і до її створення та поширення найбільш активно залучається інструментарій впливу масової культури та Російської православної

церкви (РПЦ). Кремлівський політичний режим використовує усі засоби для впровадження окремих рис ідеології фашизму. Можна припустити, що мета цього контроль за масовою свідомістю. Італійський мислитель Умберто Еко ще далекого 1995 року визначив 14 ознак фашизму [5]. Складно коротко проаналізувати всі чотирнадцять рис фашизму в сучасній РФ, проте можемо чітко визначити окремі з них. «Першою характерною рисою Ур-Фашизму є культ традиції [5] – пише Умберто Еко, традиція – це цінність й у кримінальному середовищі, яка асоціюється не стільки із «малою сім'єю» скільки із родом як таким, а природний, майже інстинктивний потяг росіян до колективності, деперсоналізованості створює підготовлений ґрунт для фашизму.

На відміну від політичних еліт Заходу, кремлівські правителі не цураються тісних зв'язків із представниками кримінального світу [2, с. 61]. Ця відмінність між цивілізацією Заходу і російською формою імітації цивілізації має наслідком спотворення форми цивілізації. Російську імітацію чи спробу копіювання цивілізації український філософ Вахтанг Кебуладзе назвав «тінню цивілізації». «Тінь цивілізації», яка одночасно повторює форми і обриси цивілізації, але за суттю залишається її спотворенням. Тому взаємодію та інтеграцію кремлівського режиму із кримінальним світом можна пояснити саме цим: якщо для західної цивілізації зло і кримінал – це те, що протистоїть цивілізації, що виступає проти її структури, то для РФ – межі між законом і криміналом розмиті, як і між добром і злом, хаосом і порядком. Очевидно, що за таких умов цивілізація лише імітується і демократура органічно вписується в таку імітацію.

Проте, легітимація і поширення кримінальної культури характерне і для масової культури сучасного російського суспільства. Окремі дослідники вважають, що це спадок радянського минулого культивованого в сучасній РФ. Наприклад, український журналіст Олександр Кучинський пояснював «Кримінальне життя і табірні будні в суспільній свідомості до недавнього часу були пронизані романтизмом та сентиментальністю. Це помітно у блатних піснях, літературі, татуюванням. У жодній країні світу професійні злочинці не були настілки привабливими для суспільства як у СРСР. Можливо, це можна пояснити внутрішнім протестом проти комуністичної диктатури. Величезна маса політв'язнів, кинутих хвилею репресій до таборів, мимоволі всотала блатний дух і разом із амністією винесла його назовні» [6, с. 5–6]. Одним із індикаторів глибокого проникнення кримінальних звичаїв у масову культуру РФ можна вважати популярність «російського шансону» (блатний шансон) [4]. Популярність цього типу фольклору в російському суспільстві відображає також і таку ментальну рису як тяжіння до колективізму, до знеособлення, деперсоналізації характерних для більшості росіян: «Враховуючи інертний, закритий характер фольклорної творчості, ознаки повторюваності, закритості, до певного рівня ритуальності, надають жанру очевидні риси шаблонності та знеособленості» [3].

Існує ще одна риса, яка уподібнює кримінальний світ та життя обивателя у сучасній РФ. Однаково негативне ставлення до всього, що пов'язують із зненавидженим Заходом. В середині 80-х років, за свідченнями представників правоохоронних органів СРСР, один із кримінальних авторитетів Василій Бабушкін висловлюючись про тенденції в соціальному житті країни, які зокрема й торкаються життя злочинців, заявляв «Звідки цей вітер дує? Схоже із Заходу. Очевидно, побоюються нашої ідейної єдності і мають бажання нас розділити… Я зустрічався з Буковським на централі у Владимирі. Він хотів тоді братву втягнути в політику, щоб злочинний світ підтримав дисидентів. Але у нас немає господарів, а у них усі господарі на Заході» [6, с. 16]. Ця «внутрішнє» відчуття відмінності від Заходу, сприйняття його як чужого Іншого, пов'язане із неприйняттям моралі в її найзагальнішому визначенні. Якщо для західної цивілізації властивим було прагнення підпорядкувати, здолати чи

приховати фізіологічну, тваринну суть людського, то в Росії – ймовірно процес мав зовсім інше спрямування. Бердяєв писав «Тварино-земне начало в людині, яка не звикла до духовної праці над собою, до перетворення нижчої природи на вищу, виявляється покинутим напризволяще. У зневіреній, по сучасному обуржуївшій російській людині залишається старий релігійний дуалізм» [1, с. 340]. Для такої людини закономірно зло називати добром і навпаки. Західні цінності, виплекані цивілізацією від еллінів через християнське середньовіччя і до буржуазного модерного суспільства, чужі для росіянина. У російській культурі звично звертати увагу на невідповідність вчинків західної людини цим орієнтирам. Проте, рецептом від цього росіянин бачить не кантіанський імператив досконалої поведінки, а «дій як бажаєш». У цьому росіянин бачить свою перевагу, адже він щирий, він не приховує свої вчинки під покривалом цінностей. Орієнтація на бажання й створює умову плекання ось цього тварино-земного начала в людині, зведення його до культу, віддавання людського у владу несвідомого, колективного, знеособленого. Тому знову актуальне застереження Карла Густава Юнга написане в 30-х роках XX століття «Людина минулого, яка жила у світі архаїчних representations collectives, знову відродилася до дуже зримого, болісно реального життя, і це не лише у кількох неврівноважених індивідах, а й у багатьох мільйонах людей» [13, с. 72].

Хоча «У всі часи російська ідентичність черпала стійкість у тому, що старанно відгороджувалася від оточуючого великого світу. Спочатку приховувала себе за залізною завісою, а згодом – за імітаціями і масками» [11], але очевидно сьогодні це вже минуле. Сучасний росіянин з екрану телевізора чує підтвердження своїх побоювань, його переконали у небезпеці всього західного, загрозі «традиційним російським цінностям». Російська пропаганда, яка називає себе засобами масової інформації, поглиблює ці несвідомі страхи, плекає їх. Жителі РФ, відчуваючи тваринний страх як у концтаборі, прагнуть одного – позбутися його, сховатися від нього, виправдовуючи себе «ідеологічними конструкціями», які дегуманізують Іншого відмінного від них. Російська пропаганда, апелюючи до переважно деперсоналізованого населення, знеособлює Іншого зводячи його до поняття «нацист». У російському просторі масової культури поняття «нацист» має яскраво виражене негативне емоційне забарвлення із цілком очевидних історичних причин, так і з ідеологічних. Сьогодні оперування даним поняттям відкриває для кремлівського режиму шлях до легалізації нового геноциду, російське суспільство готове сприйняти це. Культура успішно підготувала ґрунт до цього, американська історикиня Енн Епплбаум пояснює, що «Зв'язок між геноцидною мовою та геноцидною поведінкою не є автоматичний або навіть передбачуваним. Люди можуть кривдити, принижувати і словесно ображати один одного, не намагаючись при цьому вбити один одного. Але хоча не кожне використання геноцидних ненависницьких висловлювань призводить до геноциду, всім геноцидам передували такі висловлювання. Сучасна російська пропагандистська держава виявилася ідеальним засобом як для скоєння масових вбивств, так і приховування їх від громадськості» [14].

Деперсоналізоване населення більше схильне до маніпуляцій і спотвореної моралі, яка з часом трансформується в аморальність, звідси й готовність російського суспільства прийняти правила «зони». Росія пройшла шлях перетворення від «тюрми народів» у царські часи через «країну концтабір», імперію зла СРСР до сучасної країни втіленого в реальність постмодернізму. Як і сто років тому, коли в результаті більшовицького перевороту в Росії було реалізовано знеособлення за допомогою марксизму, так сьогодні використовуючи постмодерні інструменти процес знеособлення набув нових потворних рис. «Те, що ми бачимо зараз щоденно: масова згода російського населення із своєю владою. І в цьому проявляється не тільки страх покарання, хоча страх, очевидно також. Тут більше працює принцип внутрішнього, психологічного ототожнення, який дає кожному і навіть найбільш ницому

індивіду, шанс, відчути себе в певній мірі «особливою» істотою, яка поділяє із своїм очільником частину його сакрального блиску. Проте, більш важливим є те, що цей індивід страждально прагне довіритися хоча б комусь, у комусь забутися, щоби позбутися зрештою від своєї тваринної підозрілості, з якою він та його предки століттями дивилися на світ» [11].

Абсолютна відносність і свобода постмодернізму використані для формування культу аморальності та навіть некроманії. Російсько-американський філософ Міхаїл Епштейн пояснює ідеологічне підґрунтя цього процесу спотворенням в російському контексті фройдизму. Дугін заміщує Танатосом Ерос, як зазанчає Епштейн, «расейское» розсіяння Ероса у світовій пустці – це і є Танатос». Американський мислитель називає Дугіна пророком Бучі, цитуючи його «Особливість великоросійської статі у тому, що вона не спрямована, ані на себе, ані на іншого, в ній немає лібідо, ні нарцисизму. Російська стать збуджено безтілесна, це вогнедишне збудження покійників або духів очерету, вод, палаючих скирт…» [12].

Висновок. Порівнюючи із ознаками фашизму, який визначив Еко, те, що відбувається із російським суспільством сьогодні, можемо прийти до певних висновків. Наприклад Еко сьомою ознакою називає «одержимість ідеєю змови, за можливості міжнародної», що має спричинити відчуття загрози. Саме – це є одним із стовпів сучасного, а не тільки історичного «рускава міра», про це пише російський журналіст Р. Шамолін «недовіра до зовнішнього світу, який за замовчуванням підозрюється у ворожості» [11]. «Спільники повинні відчувати себе приниженими тим, що їхній ворог нахваляється багатством і силою» – виділяє восьму ознаку Еко і тут можна помітити занепокоєність окремих російських інтелектуалів руйнуванням радянської держави наприкінці XX століття. Отже, незважаючи на те, що російська ідеологія базується на нібито антифашистських тезах і міфі «Велікой Отечественной войны», глибоко притаманні ознаки фашизму, який, як і в кожному окремому випадку, ґрунтується на універсальних принципах, але у проявах може відрізнятися. Найжахливіше те, що апелюючи до глибинної людської ірраціональності ідеологія фашизму може призводити до жахливих наслідків, які людство пережило в минулому столітті – етноцидів і геноцидів.

Список використаної літератури

1. Николай Б. Судьба России. Москва-Харьков : Эксмо-пресс Фолио, 2001.
2. Гардінг Л. Мафіозна держава. Київ : Темпора, 2014. 432 с.
3. Гардзонио С. «Русский шансон» между традицией и новаторством: жанр, история, тематика. НЛО. 2010. № 1. С. 149–165.
4. Гуру К. Русский шансон: история, распространение и нынешнее состояние жанра. Музыкальная Жизнь. 2011.
5. Еко У. Еко У. Вічний Фашизм. Умберто Еко про характерні риси ідеології. Історична правда. URL: https://www.istpravda.com.ua/articles/2016/02/22/148958/
6. Кучинский А. Преступники и преступления. Законы преступного мира. Обычаи, язык, татуировки. Донецк : Сталкер, 1997. 448 с.
7. Райтшустер Б. Путінократія Людина влади та її система. Харків : Фоліо, 2015. 368 с.
8. Сатаров Г. Демократура. // Новая газета, № 79 (25.10.2004). URL: https://novayagazeta.ru/articles/2004/10/25/20537-demokratura
9. Тихоплав В., Тихоплав Т. Начало начал. Санкт-Петербург : Весь, 2005. 288 с.
10. Центр демографии и экологии человека Института народнохозяйственного прогнозирования РАН. НАСЕЛЕНИЕ РОССИИ 2000 Смертность мужчин и женщин. Демоскоп Weekly. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:zQBmLjZ7ChkJ:www.demoscope.ru/weekly/knigi/ns_r00/razdel4g4_4.html&client=opera&hl=uk&gl=ua&strip=1&vwsrc=0

11. Шамолин Р. Русский мир: куда нас привел «особый путь». // Новая газета, № 29 от (21.03.2022). URL: https://novayagazeta.ru/articles/2022/03/20/russkii-mir-kuda-nas-privel-osobyi-put
12. Эпштейн М. Где центр ада? Михаил Эпштейн – о репетиции конца света. Радио Свобода. URL: https://www.svoboda.org/a/gde-tsentr-ada-mihail-epshteyn---o-repetitsii-kontsa-sveta/31831918.html
13. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів : Астролябія, 2013. 588 с.
14. Applebaum A. Ukraine and the words that lead to mass murder. The Atlantic. 2022. No. 25.
15. Giuseppe Di Palma. To Craft Democracies. An Essay on Democratic Transitions. University of California Press. 1990. p. 214.
16. Heidrun Zinecker. Democracy, diversity, and conflict. Regime-Hybridity and violent civil societies in fragmented societies – conceptual considerations. CORNELL UNIVERSITY PEACE STUDIES PROGRAM OCCASIONAL PAPER #30-5. January 2007. P. 3–30.

THE ELEMENTS OF FASCISM`S IDEOLOGY IN RUSSIAN GOVERNEMENT POLICY AND MASS CULTURE IN EARLY XXI CENTURY

Andrii Kadykalo
Lviv Polytechnic National University,
Institute of the Humanities and Social Sciences, Department of Philosophy
Mytropolyta Andreiia str., 5, 79013, Lviv, Ukraine

In this article analyze the appear elements of fascism in Russian government and mass culture in early XXI century. The author researches the publication some journalists and philosophical literature. It is important for definition of the concept fascism. The author accepts that most efficient and useful is Umberto Eco`s definition of fascism. Italian philosopher Eco in his work «Ur-Fascism» wrote about the fourteen indications of fascism. However, the author in the article cannot see all the indications. He highlights one of main fascism`s indications and that is traditionalism. In this case we agree traditionalism sees modernity as terminal decline from traditional metaphysical truth, and attempts to remedy this at both a personal and societal level.

The author considers genesis of the Russian political regime from democradura, Hybrid regime to an Authoritarian regime with elements of fascism. For this the Russian government makes Russian society as closed society. Especial this process relation from western society and its values. This process possible because in Russian society widespread the composite of morality and amorality, Police, Judicial authorities, Prosecutor's Office and organized crime. Some researchers assume that condition of the Russian society is legacy of Soviet Union. Ukrainian Historians of crime Oleksandr Kuchynskyi considers that the Government of the Soviet Union persecuted for political beliefs and it makes the parallel world. It was the world of crime and alternative structure in society. If someone is a criminal man, he is not necessarily bad or amorality. The author explains it as nascence the special type of folklore. This type of folklore is called «Russian chanson» and it`s very popular in Russia. The Italian researcher Stefano Garzonio thinks that the «Russian chanson» helps to process of depersonalization modern Russian people. It strengthens the traditional attitudes of the Russians. Russian thinker Nikolai Berdyaev wrote about Russian want to dissolve in group, collective. In the article set that modern Russian wants to be part of group and not to be individual.

The author concludes that depersonalization have a consequence justifying or committing crimes against humanity.

Key words: democradura, fascism, regime, mass culture, government, crime world, depersonalization.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 55–61
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 55–61

УДК 271.4-722.52:378.4(477.86):005.591.4"1994/2014" Софрон Мудрий К28
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.6

РОЛЬ ЄПИСКОПА СОФРОНА МУДРОГО В РЕОРГАНІЗАЦІЇ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО ТЕОЛОГІЧНО-КАТИХИТИЧНОГО ДУХОВНОГО ІНСТИТУТУ У ІВАНО-ФРАНКІВСЬКУ ТЕОЛОГІЧНУ АКАДЕМІЮ (1994–2014 РР.)

Олег Каськів
ПЗВО «Івано-Франківська академія Івана Золотоустого»,
кафедра богослов'я
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна

У статті досліджено роль єпископа Софрона Мудрого у реорганізацію Івано-Франківського Теологічно-Катихитичного Духовного Інституту в Івано-Франківську Теологічну Академію. Особливо варто підкреслити його працю у розвитку програми богословської освіти для Української Греко-Католицької Церкви.

У кадровому питанні позиція єпископа Мудрого була наступною: надати найкращим студентам можливість та сприяння продовжити навчання після завершення філософсько-богословського навчання. Велика кількість випускників Івано-Франківської Духовної Семінарії імені Святого Йосафата продовжили свої вищі студії закордоном: Італія-70 студентів, Польща-50 студентів, Німеччина-16 студентів, Австрія-8 студентів, Ірландія-2 студенти, Чехія-2 студенти, Іспанія-2 студенти, Португалія-3 студенти. Всього 153 студенти проходили навчання закордоном де захистили ліцензіатські та докторські праці та стали потужним кадровим потенціалом у семінарійній формації та розвитку кадрового потенціалу Івано-Франківської Єпархії Української Греко-Католицької Церкви. Особливою рисою характеру Софрона Мудрого було те, що він був надзвичайно довірливою людиною. Він не боявся запрошувати до сфер церковного життя молодих священників. Він говорив чудову і дуже цікаву фразу: «Старий завжди живе споминами, а молодий живе майбутністю, тому завжди треба давати дорогу молодим». Таку кадрову позицію владики, можна вже було побачити в семінарії. На посади префектів, референтів призначались молоді випускники, ще «вчорашні студенти». В навчальний процес приходили молоді спеціалісти, які проводили цікаві заняття, лекції, семінари, вчили студентів вчитися і мислити по-новому.

Софрон Мудрий був справді «кадровим стратегом», який постійно дбав про правильний підбір кадрів. Навіть, якщо сьогодні подивитися на кадрове забезпечення Івано-Франківської академії, семінарії, архієпархії, то побачимо, що там працюють майже всі ті вихованці, яких колись владика Софрон Мудрий благословив на навчання закордоном.

Ключові слова: Софрон Мудрий, єпископ, наука, Духовний Інститут, Теологічна академія.

Постановка проблеми. У 1994 році отець Софрон Мудрий повернувся до рідної Україну. Основною причиною повернення о.Мудрого було те, що його запросили очолити Івано-Франківський Теологічно-Катехитичний Духовний Інститут та зробити реорганізацію даного навчального закладу на зразок європейських вищих навчальних вузів.

Проблемою розвитку богословської освіти в Україні займалися єпископ Софрон Мудрий [1], І.В. Пилипів [12], [13], І.М. Луцький [11]. Безпосередньо про історію розвитку богословської освіти досліджували Р.І. Делятинський [3], Р.А. Горбань [2], О.В. Каськів [4], В.Т. Полєк [14]. Однак конкретніше проблематикою розвитку та реорганізації Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту УГКЦ в 1990-х роках не досліджувалось конкретніше, тому дана стаття актуалізує дане дослідження.

© О. Каськів, 2022

Мета роботи. Бажаємо дослідити роль єпископа Софрона Мудрого у реорганізації Івано-Франківського Теологічно-Катихитичного Духовного Інституту в Івано-Франківську Теологічну Академію.

Виклад основного матеріалу. У 1994 рік, став для отця Софрона переломним. Це був двадцятий рік ректорства в Папській Колегії св. Йосафата в м. Римі [4, с. 22–23]. У жовтні 1994 р. о. Софрона Мудрого призначають на посаду ректора Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту [5, с. 25–27].

Ректор із запалом взявся до реорганізації богословської освіти на Прикарпатті. Одне із перших рішень це розроблення нової навчальної програми ІФТКДІ, для подальшої підготовки майбутніх душпастирів. Були розроблені загальні навчальні програми з богослов'я. Філософію, яка є «слугинею теології» вивчали два роки, а потім ще чотири роки вивчали богослов'я. Софрон Мудрий взяв за приклад отців Кобринського синоду 1626 року щодо встановлення, розвитку богословської освіти в Київській Церкві [6, с. 17–19].

Новий ректор детально дослідивши правові документи Духовного Інституту, попередньо заслухавши думки багатьох викладачів цього закладу, приходить до рішення що необхідно зробити реорганізація Івано-Франківського Теологічно-Катехетичного Духовного Інституту в Івано-Франківську Теологічну Академію [16].

Так, 1 червня 2000 року був реорганізований Івано-Франківський Теологічно-Катехетичного Духовний Інститут на Івано-Франківську Теологічну Академію. Не зашкодить зазначити, що рішення про реорганізацію закладу було на часі та входило, як стратегія розвитку богословської освіти на Прикарпатті.

Варто зауважити, що для прийняття цього рішення, велась поважна підготовка, адже дане питання виносилось на засіданнях Вченої Ради ІФТКДІ, яка була якраз таки створена 8 травня 2000 року, основним завданням якої, із слів ректора є: «….підвищення статусу нашого духовного закладу від Інституту до Теологічної Академії, починаючи з 1 вересня 2000 року – нового 2000/2001 навчального року» [2, с. 57].

Для правильного функціонування, Івано-Франківської Теологічної Академії, як навчального закладу, потрібно було розробити та затвердити статут даного закладу. Так, 28 серпня 2000 року було затверджено статут ІФТА, в якому говорилось про те, що ІФТА відноситься до вищого навчального Богословського закладу УГКЦ [17].

Важливо зазначити, що заснування ІФТА, також мало і історичну основу, адже Івано-Франківська Теологічна Академія була «правонаступницею» ІФТКДІ і ІФДС, та навіть СДС (Станіславська Духовна Семінарія) датою заснування якої є 1907 рік. Проте в силу певних історичних обставин вона була закрита 1946 р. Тезу про силу такої правонаступності ми можемо знайти у постанові єпархіальної курії від 1 червня 2000 року та Статуті ІФТА, який теж датується 2000-м роком [11, с. 126].

У ньому зазначено що: «ІФТА є правонаступником і продовжувачем діяльності Греко-Католицької Духовної Семінарії в Станіславі (тепер м. Івано-Франківськ), закритої в 1946 р., та відновленого в 1990 р. Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту» [18].

З плином часу Івано-Франківська Теологічна Академія почала займати провідне місце у сфері богословських закладів. З кожним роком цей навчальний заклад ставив перед собою нові цілі у розвитку та покращенні системи освіти не тільки на Прикарпатті, але у всій Українській Греко-Католицькій Церкві.

У статуті ІФТА за 2006 рік зазначається про те, що: «….основні завдання які перед собою ставить Івано-Франківська Теологічна Академія – це підготовка кваліфікованих науковців, викладачів, священнослужителів; організація та проведення фундаментальних і прикладних

наукових досліджень; сприяння діалогу між східними християнами; плекання інтелектуального життя Церкви, сприяння всебічному осмисленню християнського світогляду; інформаційна діяльність; видавнича діяльність». Всі ці завдання які перед собою ставив даний реорганізований навчальний заклад намагався втілити в життя єпископ Софрон Мудрий [2, с. 57].

В скорому часі професорсько-викладацький склад ІФТА складався із 54 викладачів, професорів, доцентів [20, с. 1–2]. Вся їхня праця була цілеспрямована на підготовку, добре освічених та вишколених, майбутніх священників та катехитів. Також вони не забували про розвиток різних галузей у царині богослов'я. Варто зазначити, що ректорат Академії всі свої потужності направив на розвиток двох надзвичайно важливих напрямків, перший це – інформаційно-видавнича діяльність. Вона проявлялася через публікацію різної періодики, посібників, статей а також монографій. Другий напрямок – це саме підвищення рівня освіти викладачів. Реалізовувалось це через навчання в різних інститутах та університетах Європи та як результат захист кандидатських та докторських дисертацій у різних університетах Європи [2, с. 18]. У кадровому питанні позиція єпископа Мудрого була наступною: надати найкращим студентам можливість та сприяння продовжити навчання після завершення філософсько-богословського навчання. Велика кількість випускників Івано-Франківської Духовної Семінарії імені Святого Йосафата продовжили свої вищі студії закордоном: Італія-70 студентів, Польща-50 студентів, Німеччина-16 студентів, Австрія-8 студентів, Ірландія-2 студенти, Чехія-2 студенти, Іспанія-2 студенти, Португалія-3 студенти. Всього 153 студенти проходили навчання закордоном де захистили ліцензіатські та докторські праці та стали потужним кадровим потенціалом у семінарійній формації та розвитку кадрового потенціалу Івано-Франківської Єпархії Української Греко-Католицької Церкви. Особливою рисою характеру Софрона Мудрого було те, що він був надзвичайно довірливою людиною. Він не боявся запрошувати до сфер церковного життя молодих священників. Він говорив чудову і дуже цікаву фразу: «Старий завжди живе споминами, а молодий живе майбутністю, тому завжди треба давати дорогу молодим». Таку кадрову позицію владики, можна вже було побачити в семінарії. На посади префектів, референтів призначались молоді випускники, ще «вчорашні студенти». В навчальний процес приходили молоді спеціалісти, які проводили цікаві заняття, лекції, семінари, вчили студентів вчитися і мислити по-новому. Софрон Мудрий був справді «кадровим стратегом», який постійно дбав про правильний підбір кадрів. Навіть, якщо сьогодні подивитися на кадрове забезпечення Івано-Франківської академії, семінарії, архієпархії, то побачимо, що там працюють майже всі ті вихованці, яких колись владика Софрон Мудрий благословив на навчання закордоном.

Як ми бачимо, з усіх перелічених прикладів, що за короткий час єпископу Софрону Мудрому вдалося реорганізувати, а згодом вивести ІФТА, як богословський заклад, на високий рівень. Таким чином, на базі Академії було розвинуто та закладено усі ланки для кращого дослідження та вивчення наук у сфері богослов'я. Варто звернути увагу, що це все не можна було б зреалізувати, якби не була сформована і чітко налагоджена структура самої ж Академії [18].

У 2001 році Вчена Рада, з ініціатива ректора, приймає рішення реорганізувати дяківсько-регентську школу в дяківсько-регентський факультет, який має діяти при Івано-Франківській Теологічній Академії. Цей дяківсько-регентський факультет мав на цілі підготовку та навчання, усіх бажаючих, на здобуття освітнього рівня «церковний дяк», або «дяк-регент» [7].

Основою в реорганізації ІФТКДІ в ІФТА є розвиток факультетів. Особливу увага заслуговує катехитичний факультет, який через деякий час перейменували у педагогічно-катехитичний, оскільки випускники отримували диплом «Катехета» і працювали у школах вчителями-катехитами [18].

Особливе місце і значна увага приділялась філософському і богословському факультетам ІФТА, адже основним завданням цих факультетів було не тільки підготовка богословів, а і майбутніх священиків. Таким чином розпочинаючи, із березня 2001 року, Вчена Рада приймає рішення про введення дипломних робіт та написання їх студентами-випускниками, для підтвердження достатнього рівня знань студентів. Окрім дипломних робіт, випускники, зобов'язані були здати випускний екзамен із загального богослов'я. На основі цих успішно складених іспитів і видавався диплом бакалавра богослов'я [7].

У серпні того ж 2001 року, відбулися певні кадрові зміни, на даних факультетах. Так, деканом богословського факультету було призначено о. д-ра Святослава Кияка. Від ректорату ІФТА він отримав важливе завдання, а саме: «…підготувати пропозиції по вдосконаленню навчального процесу» [8].

Розпочинаючи із 2004 року ректорат Івано-Франківської Теологічної Академії почав активну співпрацю із ректоратом Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Така співпраця була документально затверджена спільною Угодою. Причиною укладання такого договору було те, що в системі освіти України не було ще механізму акредитації богословських закладів, тобто дипломи випускників ІФТА не відповідали державним стандартам, у зв'язку із цим виникали проблеми із працевлаштуванням, особливо в студентів катехитично-педагогічного факультету. Відповідно до із цією угодую Прикарпатський національний університет брав на себе зобов'язання навчати студентів ІФТА за такими спеціальностями як: історія, філософія, психологія, релігієзнавство, дошкільне виховання, музична педагогіка та виховання [19].

Одним із важливих етапів у реорганізації ІФТА, було створення окремих структур таких як кафедри. Особливістю структуризації ІФТА, стало те, що в її основі були факультети, а не кафедри, хоч такі по статуту були передбачені. Саме враз відсутність таких кафедр спричиняла певну розпорошеність професорсько-викладацького складу. Тому в серпні 2001 року з ініціативи ректора Софрона Мудрого було створено між факультативну кафедру церковного співу та методики викладання музики. Зав кафедри було призначено п. Петра Князевича [9]. В скорому часі, а саме в грудні 2004 року Софрон Мудрий вирішує створити ще дві кафедри – це догматичної теології та східного канонічного права.

Створення кафедр стало межею для подальшої структуризації і організації навчального процесу ІФТА. Чи не вперше за всю історію існування ІФТКДІ-ІФТА були засновані структурні одинці, які очолювали фахівці і спеціалісти в галузі богослов'я.

З 1995 по 2014 роки освіту здобули 939 осіб, переважна більшість яких стала священнослужителями в Церкві [15].

1995 році – 84 випускники;
1996 році – 79 випускники;
1997 році – 129 випускники;
1999 році – 60 випускники;
2000 році – 61 випускник;
2001 році – 81 випускник;
2002 році – 52 випускники;
2003 році – 29 випускники;
2004 році – 32 випускники;
2005 році – 41 випускник;
2006 році – 17 випускники;
2007 році – 22 випускники;

2008 році – 38 випускники;
2009 році – 36 випускники;
2010 році – 38 випускники;
2011 році – 31 випускник;
2012 році – 33 випускники;
2013 році – 48 випускники;
2014 році – 28 випускники;

Висновки. Софрон Мудрий – довголітній ректор Української Папської Колегії Святого Йосафата в м. Римі, професор Папського Східного Інституту в м. Римі, довголітній директор української секції радіо «Ватикан», який у свій поважний вік, більше 70-ти років приїжджає до м. Івано-Франківська із молодечою завзятістю розпочинає розвивати та реорганізовувати Івано-Франківський Теологічно-Катехитичний Духовний Інститут у Івано-Франківську Теологічну Академію.

Завдяки своєму таланту, досвіду, знанням, освіченості Єпископу Софрону вдається зробити величезний крок в реорганізації Івано-Франківського Теологічно-Катехитичного Духовного Інституту та підняти даний заклад не тільки зміною назви у Івано-Франківську Теологічну Академію, але змінити практично всю внутрішню структуру Академії.

Список використаної літератури

1. Благословен хто йде в ім'я Господнє: 90-літтю владики Софрона Мудрого присвячується // Слово. 2013. № 6. С. 139.
2. Горбань Р., Делятинський Р. Івано-Франківська Теологічна Академія УГКЦ: традиції та становлення (до 125-річчя Івано-Франківської єпархії УГКЦ, 20-річчя виходу з підпілля Духовної Семінарії та 10-річчя заснування Теологічної Академії) : Наукове видання. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2010. С. 166.
3. Делятинський Р. Станиславівська греко-католицька духовна семінарія у 1907–1918 рр.: становлення і розвиток // Spheres of Culture: Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies. Volume 8 / Maria Curie-Sklodovska University in Lublin, Faculty of Humanities, Branch of Ukrainian Studies. Lublin, 2014. S. 308–317.
4. Каськів О.В. Минуле та сучасність Івано-Франківської (Станіславівської) Духовної Семінарії // Нарис історії Івано-Франківської (Станіславівської) Духовної Семінарії імені Святого Священномученика Йосафата. Івано-Франківськ, 2007. С. 22–23.
5. Каськів О.В, Наукова діяльність Єпископа Софрона Мудрого. Scientific Journal «Virtus». Issue 35. June, 2019. P. 25–27.
6. Kaskiv O.V. The Kobryn synod of 1626 – the source of the particular law of the UGCC. Scientific Journal «Virtus». Issue 42. March, 2020. P. 17–19.
7. Наказ № 015 від 22.03.2001 р. Б. «Про реорганізацію навчального процесу в ІФТА» // Архів ІФТА, № 03/2001.
8. Наказ № 040 від 30.08.2001 р. Б. «Про зміну декана богословського факультету» // Архів ІФТА, № 08/2001.
9. Наказ № 041 від 30.08.2001 р. Б. «Про внесення змін в керівництво кафедри церковного співу та методики викладання музики» // Архів ІФТА, № 08/2001.
10. Наказ № 045 від 09.09.2004 р. Б. «Про Вченого Секретаря Вченої Ради ІФТА» // Архів ІФТА, № 09/2004.
11. Новий Статут Івано-Франківського Українського Греко-Католицького Катехитичного Духовного Інституту // Луцький І. Створення Станіславської (Івано-Франківської) єпархії Української Греко-Католицької Церкви. С. 150.

12. Пилипів І., Делятинський Р. Становлення богословської освіти Греко-Католицької Церкви в першій половині XIX століття // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія. 2016. Вип. 2. Ч. 2. С. 122–126.
13. Пилипів І., Делятинський Р. Розвиток богословської освіти в Галицькій греко-католицькій митрополії в другій половині XIX – на початку XX століття // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. 2016. Ч. 28. С. 148–155.
14. Полєк В. Станиславівська духовна семінарія (До 85-річчя від дня заснування) // Нова Зоря. 1992. Ч. 11 (березень). С. 2.
15. Реєстраційний журнал видачі дипломів Івано-Франківської Духовної Семінарії імені св. свщмч. Йосафата. Випуски 1995–2014 років.
16. Спільна постанова Ректорату, Вченої ради Івано-Франківського Теологічного-Катехитичного Духовного Інституту та Консисторії Івано-Франківської Єпархії УКЦ про перейменування Інституту в Івано-Франківську Теологічну Академію (1 червня 2000 р.Б., Івано-Франківськ) // Архів ІФТА, № 07/2000.
17. Статут Івано-Франківської Теологічної Академії Івано-Франківської Єпархії Української-Греко-Католицької Церкви (нова редакція). Прийнято Вченою Радою ІФТА, Протокол № 1 від 28 серпня 2000 р. // Архів ІФТА, № 08/2000.
18. Статут Івано-Франківської Теологічної Академії Івано-Франківської Єпархії Української Греко-Католицької Церкви (нова редакція). Прийнято Вченою Радою ІФТА, Протокол № 007 від 17 квітня 2006 р. // Архів ІФТА, № 04/2006.
19. Угода про співробітництво Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника та Івано-Франківської Теологічної Академії від 22 листопада 2004 р., м. Івано-Франківськ // Архів ІФТА, № 11/2004.
20. Шематизм Івано-Франківської Єпархії УГКЦ. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2009. С. 420.

THE ROLE OF BISHOP OF SOFRON MUDRYY IN THE REORGANIZATION OF IVANO-FRANKIVSK THEOLOGICAL AND CATHECITICAL SPIRITUAL INSTITUTE IN IVANO-FRANKIVSK THEOLOGICAL ACADEMY (1994–2014)

Oleg Kaskiv
Ivano-Frankivsk Academy of Ivan Zolotoustyj,
Department of Theology Studies
Sofron Mudryy str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article examines the role of Bishop Sofron Mudryy in the reorganization of the Ivano-Frankivsk Theological and Catechistic Theological Institute in the Ivano-Frankivsk Theological Academy. Particular emphasis should be placed on his work in developing a theological education program for the Ukrainian Greek Catholic Church.

In the personnel issue, the position of Bishop Sofron Mudryy was as follows: to provide the best students with the opportunity and assistance to continue their studies after completing their philosophical and theological studies. A large number of graduates of Ivano-Frankivsk Theological Seminary of St. Josaphat continued their higher studies abroad: Italy-70 students, Poland-50 students, Germany-16 students, Austria-8 students, Ireland-2 students, Czech Republic-2 students, Spain-2 students, Portugal-3 students. A total of 153 students studied abroad where they defended their licenses and doctoral dissertations and became a strong personnel potential in the seminary formation and development of personnel potential of the Ivano-Frankivsk Diocese of the Ukrainian Greek Catholic Church. A special feature of the character

of Bishop Sofron Mudryy was that he was an extremely trusting man. He was not afraid to invite young priests to the spheres of church life. He said a wonderful and very interesting phrase: "An old man always lives with memories, and a young man lives with the future, so we should always give way to the young." Such a personnel position of the bishop could already be seen in the seminary. Young graduates, still "yesterday's students", were appointed to the positions of prefects and referents. Young specialists came to the educational process, who conducted interesting classes, lectures, seminars, taught students to learn and think completely anew.

Sofron Mudryy was truly a "personnel strategist" who constantly cared about the correct selection of people. Even if we look today at the people who work at the Ivano-Frankivsk Academy, Seminary, and Archdiocese, we will see that almost all of them were those students who Bishop Sofron Mudryy blessed previously to study abroad.

Key words: Sofron Mudryy, bishop, science, Theological Institute, Theological Academy.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 62–70
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 62–70

УДК 316.4:316.7+130.2
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.7

ФІЛОСОФІЯ ФАНТАСТИКИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АКАДЕМІЧНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Ігор Колесник
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії культури
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

У статті окреслено актуальний стан досліджень наукової фантастики та фентезі у філософському контексті в університетах, інституціях США, Західної Європи та інших країн світу. На продемонстрованих прикладах можемо спостерігати динамічну зацікавленість філософськими ідеями у популярній культурі не лише широкої аудиторії, але й академічними науковцями. Також спостерігаємо зростання кількості різноманітних видань (монографій, колективних праць, журналів), які присвячені фантастиці як новітній формі відображення цивілізаційних процесів.

Визначено філософію фантастики як наукову дисципліну і навчальний майданчик для учасників, які прагнуть познайомитися із засадами філософського мислення. Концепція філософія фантастики передбачає інтерактивну динаміку у освітньому процесі, пропонує різні формати взаємодії між викладачем та учасниками, незалежно від попереднього освітнього рівня та спеціалізації. Поєднання філософської методології в якості оператора і образного, художнього формату наукової фантастики та фентезі дають фундамент для інтенсивного засвоєння ключових проблем, які лежать в основі життя сучасної людини. Концептуально створено можливості для поєднання власного феноменологічного досвіду із досвідом інших суб'єктів культури, у даному випадку – учасників курсу.

Визначальними рисами дисципліни є гнучкість структури, посилена увага до перцептивного досвіду та виявлення базових мисленнєвих експериментів, які застосовуються у відповідній темі курсу.

Досвід викладання філософії фантастики в університетській системі освіти демонструє можливості для розвитку філософської рефлексії, здатності визначати ключові проблеми та питання, взаємодіями із іншими учасниками курсу, а також формування навичок виявлення власної позиції у тексті у процесі написання та рецензування творчих робіт.

Ключові слова: фантастика, філософія, філософія фантастики, мисленнєвий експеримент, освіта, популярна культура.

Популярна культура, у межах якої сформовано жанрові засади наукової фантастики і фентезі, у наш час виконує функцію ретранслятора ідей та цінностей. Завдяки широкому охопленню аудиторії, художня література або кінематограф можуть слугувати доволі потужними просвітницькими інструментами, застосовуючи які у межах освітніх проектів, ми краще розуміємо людину. Природним є інтерес до продуктів популярної культури, які всотали у себе особливості епохи, науку, техніку, раціоналізм, особливі сучасні соціальні міфи, адже крізь їхню призму ми дещо краще розуміємо, чому суспільство є саме таким, куди воно рухається (основні тенденції), якими кризами захоплені уми найталановитіших мислителів у різних галузях.

Філософія фантастики як навчальна дисципліна – це спроба створити майданчик для навчання рефлексії, осмислення ідей та концепцій, які транслює популярна культура, і які належать до фундаментальних проблем сучасної філософії. У цій дисципліні реалізуються мисленнєві експерименти, що їх ми віднаходимо у творах фантастики, а згодом, шляхом ускладнення конструкцій та інтеракції на семінарах, поглиблюємо світогляд учасників курсу.

© І. Колесник, 2022

Філософія фантастики насамперед виконує функцію просвітницького проекту, у якому задіяні науковці, філософи, викладачі і студенти, яким цікаво зазирнути у найактуальніші запити сучасної цивілізації: природу людини, фундаментальні цінності, контекстуальність соціальних процесів, перспективи подальшого розвитку та небезпеки, які можуть нас очікувати у найближчому майбутньому.

Актуальність нашого дослідження зумовлена фактичною відсутністю ґрунтовних вітчизняних досліджень на тему філософської рефлексії наукової фантастики та фентезі, а також рефлексії щодо світового досвіду у цій царині. Ми, з одного боку, розкриваємо загальні переваги філософії фантастики як міждисциплінарного поля у контексті науки США, Британії та інших західноєвропейських країн, а також озвучуємо конкретні приклади та лейтмотиви для роботи зі студентами.

Метою статті є дослідження концептуальних засад філософії фантастики як навчальної дисципліни, її аналогів у світовій вищій освіті та академічні студії дотичної тематики. Ключовими дослідницькими питаннями статті є:

– Актуальна ситуація у академічних дослідженнях фантастики у філософському контексті;

– Формати дослідження наукової фантастики і фентезі;

– Окреслення філософії фантастики та її особливостей;

– Концептуальні особливості курсу: теоретичні засади;

– Практичне застосування і формати інтеракції у навчанні.

Історія досліджень наукової фантастики та фентезі у контексті філософії має доволі тривалу історію у ХХ ст. Загалом слід зазначити, що ці жанри у англомовній науці активно розглядаються у гуманітаристиці (філологія, гендерні студії, cinema studies, культурології, філософії, мистецтвознавстві тощо) і прикладних галузях (мисленнєві експерименти, штучний інтелект, теоретична фізика тощо). Властиво, фантастика стала давно тим майданчиком, на якому зустрічаються різноманітні форми знання людини про світ і про себе. Всупереч стереотипам, що згадані вище жанри, є радше розвагою, значна частина письменників були глибоко ерудованими і обізнаними у сучасних їм тенденціях науки та техніки. Прикладами цього можуть слугувати С. Лем, А. Азімов, Р. Желязни, Дж. Толкін, У. Ле Гуін, Н. Стівенсон, Д. Сімонс, П. Вотс та інші.

Ще одним важливим моментом для розуміння фантастики і її впливу на сучасний нам світ є популярність у середовищі науковців, які спершу захоплюються науковою фантастикою та фентезі, а згодом стають інженерами, експериментаторами, фізиками теоретиками і роблять революції у своїх галузях. Більше про це можна дізнатися у науково-популярному серіалі "Пророки наукової фантастики", де всесвітньовідомі науковці розповідають про свій шлях до успіху, про вплив на їхні дослідження ідей різних письменників [30].

Таким чином наукова фантастика і фентезі виконують подвійну функцію у межах сучасної популярної культури – вони засвоюють найновіші ідеї завдяки ерудиції письменників та авторів (коміксів, фільмів тощо), а згодом транслюють змінені і вдосконалені уявою ідеї назад у світ читачів і глядачів. Такий рекурсивний генератор ідей не міг не спричинити увагу дослідників.

Для зручності я розділив сфери наукового інтересу до фантастики і її філософських аспектів на три категорії: 1) курси у межах інституцій; 2) серії книг; 3) окремі дослідники. Одразу хочу зазначити, що цей огляд є радше ескізом, а не повною картиною, що зумовлено форматом нашої розвідки.

Найбільшу кількість курсів щодо фантастики і її філософських вимірів можна знайти у США та Британії. Серед них:

– Пітзбурзький університет, курс “Наукова фантастика і філософія” [33];

– Університет Кентуккі, Коледж Мистецтв та Наук, курс “Наукова фантастика і філософія” [26];

– Боудінський коледж, курс “Світова наукова фантастика” [39];

– Університет Гай Пойнт, курс “Наукова фантастика і філософія” [34];

– Сіті Коледж, курс “Наукова фантастика і філософія” [28];

– Колорадський університет, курси “Етичні обчислювальні системи”, “Філософія наукової фантастики” [24];

– Єльський університет, курси “Мисленнєві експерименти”, “Фентезі у літературі і фільмі” [17];

– Гавайський університет, курс “Наукова фантастика і філософія” [27];

– Інститут післядипломної освіти Оксфордського університету, курс “Креативне письмо” [16];

Також аналогічні курси та тематичні ініціативи можна знайти в інших університетах світу:

– Лабораторія наукової фантастики у Делфтському технологічному університеті (Нідерланди) [20];

– Карлтонський університет (Оттава, Канада), курс “Наукова фантастика і філософія” [32];

– Австралійський національний університет (Філософська школа (2022)), курс “Філософія і наукова фантастика” [25];

– Дискусійні панелі в Університеті Берггруен на тему наукової фантастики Китаю [35].

Фантастику активно досліджують у академічній літературі, а також у науково-популярних виданнях. Зокрема існує кілька довготривалих серій, які збирають у колективне авторство найвидатніших філософів, коґнітивістів, фізиків, психологів, що розглядають наукову фантастику і фентезі під різними кутами. Також існують журнали, що спеціалізуються на фантастиці і різних її аспектах.

Серії книг і журнали:

– Студії наукової фантастики (Science Fiction Studies) [36];

– Серія “Популярна культура та філософія” [29];

– Серія “Філософія популярної культури” [38].

Варто згадати окремих дослідників, які найяскравіше себе проявляють у цій галузі, викладаючи відповідні курси та публікуючи колективні, одноосібні монографії:

– проф.Девід Кайл Джонсон (David Kyle Johnson) [8];

– проф.Вільям Ірвін (William Irwin) [7];

– проф.Ерік Рабкін (Eric Rabkin) [9];

– проф.Раян Ніколс (Ryan Nichols) [10];

– Роб Латам, PhD (Rob Latham) [6];

– Сьюзан Шнайдер, PhD (Susan Schneider) [13];

– Джеймс Бартон, PhD (James Burton) [4];

– Льюіс М. Пауел, PhD (Lewis M.Powell) [5] та інші.

Філософія фантастики – це навчальна дисципліна, у межах якої ми застосовуємо методологію філософії до вивчення, аналізу наукової фантастики та фентезі із подальшим застосуванням результатів. У даному випадку філософія виступає як оператор [3, с. 125] із величезним методологічним спадком: крізь призму конкретних проблем або досвіди їхнього вирішення видатними філософами, ми розглядаємо широковідомі та популярні фільми, а також художні тексти. Фантастика має особливість, яка важлива для філософської

рефлексії – вона надає образного наповнення ідеям та концептам, перетворюючи абстрактні мисленнєві експерименти на сюжети, доступні для розуміння читачам або глядачам без спеціальної освіти. У межах дисципліни фантастика визначається двома ключовими жанрами – науковою фантастикою та фентезі. Перший із яких має стосунок до науки і технологій, що розгортаються уявою у майбутньому, а другий має справу із міфом, релігійними засадами, цінностями й індивідуальною трансформацією. Звісно, згадані дефініції не можуть відобразити усю складність та багатоманітність, субжанровість наукової фантастики та фентезі, їхню здатність до гібридизації та синкретизму, але для курсу є важливим саме інструментальний, робочий варіант "фантастики".

Ідеальний проект "філософії фантастики" передбачає, окрім розвитку рефлексії, застосування мисленнєвих експериментів, емоційної ангажованості, також натхнення, відновлення в людини почуття захвату світом та його загадками, а це одна із ключових ознак філософії – натхнення новим та здатністю запитувати, досліджувати невідоме. Згідно із відомим письменником фантастом Р.Желязни "відчуття дива" є одним із найсильніших спільних елементів фантастики і філософії [41].

Філософія фантастики має ряд переваг для навчання рефлексії над ключовими проблемами сучасної культури. Одна із перших особливостей, яка є найсильнішою стороною дисципліни – це робота із фантастикою у різних жанрах. Наукова фантастика дає можливість дізнатися більше про сучасні тренди у науці і технології, а також перспективні напрями розвитку майбутньої цивілізації. Ми можемо прогнозувати до певної міри у формі гри найближче майбутнє, а іноді навіть ризикувати і дивитися далі за горизонт. Ключове питання наукової фантастики, яке збігається із фундаментальною схильністю філософії генерувати питання: а що як? Цілком слушно зауважує дослідник наукової фантастики Ч.Дж.Андерз: "жанр виростає із філософії і ранні науково-фантастичні твори були філософськими текстами. Ось чому наукова фантастика коріниться у філософії, і чому це жанр мисленнєвого експерименту про всесвіт" [14].

Про ще одну сильну сторону фантастики пишуть у своїй статті Дж. Де Шмедт та Г. Де Круз: "ми опираємося на відкриття у когнітивних науках, що аналітична філософія (особливо філософські мисленнєві експерименти) і художня література (наукова фантастика і фентезі) ґрунтуються на спільних когнітивних механізмах. Йдеться про епізодичне мислення про майбутнє (розглядаються майбутні можливості) і контрфактне аргументування (уявляються гіпотетичні, альтернативні можливості). Однак художня література, на відміну від аналітичної філософії, викликає емоційне зближення у читача і зменшує потребу у когнітивній близькості. У результаті, художня література дозволяє багатше дослідження філософських позицій, аніж це можливо у звичайному філософському експерименті" [37, с. 38]. Мисленнєвий експеримент – це ще одна сильна сторона у науковій фантастиці, яка проводить місток між нею, філософією, фізикою, хімією, біологією, трансгуманізмом та багатьма іншими галузями, які побудовані завдяки нашій здатності рефлексувати реальність та конструювати уявні світи. Йдеться не лише про розвагу, але й про цілком серйозне моделювання різноманітних ситуацій, у яких можна спостерігати приблизний, очікуваний розвиток подій. Застосування наукової фантастики і фентезі у філософії фантастики, дозволяє створити моделі, які не претендують на "істинність". Поліваріантність версій є власне філософським спадком, формуючи широку палітру питань, а не відповідей. Саме тому філософія фантастика може бути полем для створення нових ідей, візій та концепцій, які згодом застосовуються у різних галузях науки, де дослідники та науковці знаходять практичні рішення.

Завдяки філософії фантастики ми можемо припускати зміни у системі цінностей, тоді говоримо про аксіологію; або зазирнути у природу дійсності і тоді розмова йде про

метафізику та онтологію. Наукова фантастика може "виділити особливості у сценарії, надавши світ, у якому ізольовано та підсилено окремі особливості і демонструючи, що саме викликає спротив навіть у фантастичних світах, унаявлює нам факти щодо метафізичних константних зв'язків нашого світу" [15, с. 44].

Ще одна особливість наукової фантастики, яка може бути помічною для учасників курсу, – це самопізнання. Завдяки мисленнєвим експериментам ми можемо задавати питання щодо власної природи та природи реальності, які зазвичай не належать до сфери повсякденного побуту, а отже перебувають у "сліпій зоні" пізнання [14]. Наприклад ключові для філософії питання – "що реальне?", "що таке життя?", "у чому сенс життя?", "хто я?", у фантастиці набувають образних форм, а вплітаючись у літературні сюжети набувають феноменологічних вимірів. Аналогічно до літератури, ще глибше занурення у світ персонажів, емпатування їхнім екзистенційним запитам можна спостерігати у кінематографі, про що можна прочитати у колективній монографії за редакції Стівена Сандерса "Філософія науково-фантастичних фільмів". Як приклад, розділ про монстра, створеного Віктором Франкенштайном, де ми можемо "розхитати" звичні рамки розуміння природи людини і людяності [21].

Окресливши певні концептуальні можливості курсу, можемо перейти до розгляду власне програми і досвіду роботи на семінарах. Впродовж 2020–2022 років цей курс [1] вдалося викладати для студентів спеціальності культурологія у Львівському національному університеті ім. І. Франка, а також в якості дисципліни вільного вибору студентів в Українському католицькому університеті (м. Львів).

Програма курсу передбачає лейтмотивний підхід, завдяки якому ми обираємо певну ключову тему і аналізуємо її модифікації у творах чи фільмах. Із повним переліком тем можна ознайомитися у онлайн програмі курсу [2]. Наприклад, лейтмотив щодо природи людини вплітається у запит щодо створення штучної людини, де у різних варіантах йдеться не лише конструювання іншої живої істоти, але й пізнання "елементи", із яких сформовано людську природу: тіло, емоції, мислення тощо. Саме тому у темі "Мрії про створення людини: від міфу до науки" ми присвячуємо багато уваги не лише очевидним знанням про людське, але й аналізуємо гіпотези із сучасної науки. У темі "Утопічні моделі суспільства: від філософії до фантастики" увага приділена особливостям утопічного мислення, природі утопії та робиться спроба збагнути потребу у цій формі культури. Крізь призму творів Дж. Орвела, О. Гакслі та філософські тексти рефлексуємо лейтмотив пошуку "ідеального світу". Важливо враховувати, що у цій темі поєднуються філософія, міфологія, релігія, психологія, наука і техніка, оскільки функціонально утопії тісно переплітаються із актуальним станом цивілізації. В курсі приділено увагу екзистенційним запитам щодо сенсу життя та смертності людини. У темі "Жага до жахіття та потойбічного: фільми жахів як потреба сучасної людини" ми говоримо не лише про страх як природний механізм, але й про властивість людини усвідомлювати власну смертність. У цій темі звучать запити Сократа, Платона, Епікура, М. Гайдегера, А. Камю, які поглиблюють сприйняття популярної культури, зокрема жанру жахіть та трилер.

Загалом лекційна програма курсу є доволі гнучкою і може змінюватися, залежно від виходу нових фільмів або набуття популярності окремими творами. До переліку можна долучати також рефлексії щодо "Дюни" Ф. Герберта та її екранізації, "Гри престолів", фільмів К. Нолана або всесвіту "Зоряних війн". Можна також приділяти увагу окремим письменникам, наприклад філософській творчості Станіслава Лема або Філіпа К. Діка. У межах курсу в УКУ ми додавали лекцію щодо феномену героя у творах Дж. Толкіна (Володар перснів) та Дж. Роулінг (всесвіт Гаррі Поттера). Ця гнучкість також має свої переваги,

оскільки ми підтримуємо зв'язок із процесами у популярній культурі, доволі динамічному та мінливому просторі ідей. У свою чергу, динамізм курсу дає можливість перебувати у постійній інтелектуальній напрузі не лише учасникам курсу, але й лектору. У згаданих вище курсах у різних університетах світу, структура може суттєво відрізнятися за наповненням, але загальні тенденції зберігаються: динамізм, актуальність, філософське мисленнєве експериментування та зв'язок із особистим досвідом (якщо ми говоримо про семінари або написання есеїв). Семінари на курсі мають дещо незвичний формат: учасники курсу попередньо переглядають запропоновані фільми і читають оповідання, які стосуються конкретної теми/лейтмотиву. Згодом, на зустрічі відбувається обговорення або у форматі озвучення перцептивного досвіду, або у форматі спільної рефлексії щодо ключового питання. У першому випадку йдеться про відповідь на два питання, які пов'язані із безпосереднім естетичним та феноменологічним досвідом учасника: що у творі (або фільмі) вас вразило найсильніше 1) негативно та 2) позитивно? Оскільки не завжди легко дається раптовий перехід до рефлексії щодо прочитаного або побаченого, учасники спершу діляться емоційними враженнями і поступово переходять до складніших думок. У такий спосіб ми навчаємося переводити, транслювати емоційні, перцептивні досвіди у аналітику, а учасники непомітно для себе, демонструють подекуди глибокі філософські інсайти. Перевага цього підходу також у тому, що рефлексії тісно переплітаються із емоційним досвідом, власними історіями, а також досвідами та історіями інших учасників. Таким чином, розмова про одну із тем, перетворюється на форму колективної терапії. Прикладом є семінар, присвячений темі утопії, запис якого можна переглянути на Youtube [12].

Інший варіант розвитку семінару – головне питання. Наприклад, під час розмови після перегляду фільмів на основі творів Дж. Толкіна та Дж. Роулінг ми роздумували разом над питанням "Хто такі герої?" [11]. Цікавим і важливим для учасників курсу моментом було те, що наш курс відбувався на фоні війни, повітряних тривог і постійної емоційної напруги, тому питання щодо "героя" набуло важливого, конкретизованого обставинами забарвлення.

Окрім лекцій, семінарів і самостійного перегляду запропонованих матеріалів, також учасникам пропонується фіксація рефлексій у есеїстичній формі. У такий спосіб ми інтегруємо власний досвід, емоційні реакції, вербалізовані роздуми у тексті, що, припускаємо, створить для пам'яті довготривалий ефект: фіксуючи результати нашої спільної праці у індивідуальних текстах ми переосмислюємо результати, а згодом набуваємо певності у власних інтелектуальних здатностях. Важливо згадати, що есеї рецензуються іншими учасниками курсу (анонімність стосується авторів та рецензентів), що додає ефект резонансу між читачами та автором, а також створює майданчик для спільного досвіду розуміння фундаментальних проблем філософії.

Ми можемо спостерігати зростання інтересу до наукової фантастики і фентезі поміж різних галузей гуманітарного і прикладного знання. Поява інституцій, курсів та підготовка фахівців, які досліджують активно під різними кутами фантастику є свідченням важливої зміни у ставленні до феноменів популярної культури. Ця зміна є важливою і для вітчизняної науки, у якій активний розвиток філософських студій фантастики у різних її проявах, може бути ще одним містком зі світовою наукою, її основними тенденціями. Філософія фантастики як наукова дисципліна може виконувати ряд функцій: надихати, навчати рефлексії, моделювати різноманітні варіанти розвитку подій, надавати доступ до різних галузей знання про людину та світ, озвучувати найсучасніші тенденції у науці і техніці, реагувати на динаміку змін у культурі тощо. Це також майданчик для роботи із людьми різних рівнів підготовки та освіти, на якому можна демонструвати широку палітру проблем,

ідей, концепцій та можливості мислення. Інтерактивність, динамізм, гнучкість та адаптативність до процесів у глобальному світі можуть бути підґрунтям для кращого розуміння учасниками курсу себе та світу навколо, що і є основною метою навчального курсу.

Викладання курсу філософії фантастики демонструє певні переваги у навчальному процесі і можливості створення умов, за яких мисленнєвий та творчий потенціал кожного учасника може допомагати покращувати свої навички у колег. Різні форми семінарів додають динамізму та ритміки у освітній процес, а спільна робота над текстами завдяки рецензуванню та отриманню рецензій, дає нагоду сміливо озвучити думки щодо фундаментальних філософських запитів. Навички роботи на семінарах курсу згодом можна застосовувати для дослідження інших проблем та викликів сучасного глобального світу.

Список використаної літератури

1. Колесник І. *Курс «Філософія фантастики»*. URL: https://filos.lnu.edu.ua/course/filosofiya-fantastyky
2. Колесник І. *Програма курсу "Філософія фантастики"* (2021). URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/12/Philosophy-of-Fantastic.pdf
3. Кузнецов В.Ю. Философия фантастики. К постановке проблемы // Философия и общество. 2010. №1. С. 125.
4. Персональний сайт доктора Джеймса Бартона. URL: https://www.gold.ac.uk/media-communications/staff/burton-james/
5. Персональний сайт доктора Льюіса Пауела. URL: https://www.buffalo.edu/cas/philosophy/faculty/faculty_directory/powell.html
6. Персональний сайт доктора Роба Латама. URL: https://sf-encyclopedia.com/entry/latham_rob
7. Персональний сайт професора Вільяма Ірвіна. URL: https://kings.academia.edu/WilliamIrwin
8. Персональний сайт професора Девіда Кайла Джонсона. URL: https://kings.academia.edu/DavidKyleJohnson
9. Персональний сайт професора Еріка Рабкіна. URL: http://www-personal.umich.edu/~esrabkin/
10. Персональний сайт професора Раяна Ніколза. URL: http://philosophy.fullerton.edu/people/profile/ryan_nichols.aspx
11. Семінар із філософії фантастики. Хто такі герої? (03.05.2022). URL: https://www.youtube.com/watch?v=BtKMG25MzO4
12. Соціальні експерименти у фантастиці та в історії. URL: https://www.youtube.com/watch?v=WMokRHPFjqc&ab_channel=IhorKolesnyk
13. Шнайдер С. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Susan_Schneider
14. Anders C.J. The Philosophical Roots of Science Fiction. *Gizmodo*. URL: https://gizmodo.com/the-philosophical-roots-of-science-fiction-5932802
15. Cameron R.P. 'Improve Your Thought Experiments Overnight with Speculative Fiction!', *Midwest Studies in Philosophy*. 2015. 39(1). P. 29–45. DOI:10.1111/misp.12033
16. Courses in creative writing. URL: https://www.conted.ox.ac.uk/about/courses-in-creative-writing
17. Fantasy in Literature and Film, HUMS 83b (Spring). URL: https://humanities.yale.edu/pathways-students/first-year-offerings/archive-first-year-seminars/fantasy-literature-and-film-hums
18. Irwin W. *Game of Thrones and Philosophy: Logic Cuts Deeper Than Swords*. 1st edition. Edited by H. Jacoby. Hoboken, New Jersey : Wiley, 2012.
19. Irwin W. *The Matrix and Philosophy: Welcome to the Desert of the Real*. First Edition. Chicago, Ill. : Open Court, 2002.

20. Laboratory of Science Fiction (Honours course). URL: https://www.tudelft.nl/ethics/ethics/teaching-activities/philosophy-of-technology/sci-fi
21. McMahon J.L. The Existential Frankenstein / Sanders, S. *The Philosophy of Science Fiction Film*. Lexington, Ky : University Press of Kentucky, 2010. P. 73–90.
22. Nicholas J. *Dune and Philosophy: Weirding Way of the Mentat*. 2011. Open Court.
23. Nichols R. *Philosophy Through Science Fiction: A coursebook with readings*., 2009. Routledge. 434 p.
24. Philosophy and Science Fiction. URL: https://catalog.colostate.edu/general-catalog/courses-az/phil/
25. Philosophy and Science Fiction. URL: https://programsandcourses.anu.edu.au/2022/course/PHIL2123#introduction
26. Philosophy And Science Fiction. URL: https://wrd.as.uky.edu/philosophy-and-science-fiction
27. Philosophy and Science Fiction. URL: https://www.sis.hawaii.edu/uhdad/bwckctlg.p_disp_course_detail?cat_term_in=202230&inst_in=MAN&subj_code_in=PHIL&crse_numb_in=242
28. Philosophy of Science Fiction. URL: http://iq2prod1.smartcatalogiq.com/en/Catalogs/City-College-of-New-York/2020-2021/Undergraduate-Bulletin/Courses/PHIL-Philosophy-Course-Descriptions/20000/PHIL-20600
29. Popular Culture and Philosophy (Book Series). URL: https://www.amazon.com/Popular-Culture-and-Philosophy-125-book-series/dp/B0897GS1YK
30. Prophets of Science Fiction. URL: https://www.imdb.com/title/tt2091018/
31. Robert E. Myer (ed.) The Intersection of science fiction and philosophy: critical studies. 1983. 262 p.
32. Science Fiction and Philosophy. URL: https://carleton.ca/philosophy/wp-content/uploads/FYSM1210-Science-Fiction-Course-Outline.pdf
33. Science Fiction and Philosophy. URL: https://www.asundergrad.pitt.edu/course/science-fiction-and-philosophy
34. Science Fiction and Philosophy. URL: https://www.highpoint.edu/firstyearseminars/science-fiction-philosophy/
35. Science Fiction and Philosophy: An Encounter in the Future. URL: https://www.berggruen.org/activity/science-fiction-and-philosophy-an-encounter-in-the-future/
36. Science Fiction Studies. URL: https://www.depauw.edu/sfs/
37. Smedt J.D. and Cruz H.D. 'The Epistemic Value of Speculative Fiction'. *Midwest Studies in Philosophy*. 2015. 39(1). P. 58–77. DOI:10.1111/misp.12035
38. The Philosophy of Popular Culture (Book Series). URL: https://www.amazon.com/dp/B08GG9ZRSY?searchxofy=true&binding=kindle_edition&ref_=dbs_s_aps_series_rwt_tkin&qid=1655304603&sr=8-2
39. The World Science Fiction Course. URL: https://courses.bowdoin.edu/italian-2500/
40. Thought Experiments. URL: https://humanities.yale.edu/special-courses/hums-430-thought-experiments
41. Zelazny R. Some Science Fiction Parameters: A Biased View / *Galaxy – Science Fiction Magazine*. July 1975. Vol. 36. No. 6. GP12.

THE PHILOSOPHY OF FANTASTIC: THEORETICAL AND PRACTICAL FEATURES OF THE ACADEMIC DISCIPLINE

Ihor Kolesnyk
Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Culture
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The article outlines the current state of science fiction and fantasy research in the philosophical context in universities and institutions in the United States, Western Europe, and other countries. We can observe a dynamic interest in philosophical ideas in popular culture not only in a wide audience but also in academic scholars on the demonstrated examples. We also see an increase in the number of various publications (monographs, collective works, magazines), which are dedicated to fantastic fiction as the latest form of reflection of civilization's processes.

The philosophy of fantastic is defined as a scientific discipline and educational platform for participants who want to get acquainted with the principles of philosophical thinking. The concept of the philosophy of fantastic provides interactive dynamics in the education, offering different formats of interaction between teacher and participants, regardless of previous educational level and specialization. The combination of philosophical methodology as an operator and imaginative, artistic form of science fiction and fantasy provides a foundation for intensive mastering of key issues that underlie the life of modern people. Conceptually, there are opportunities to combine their own phenomenological experience with the experience of other cultural actors, in this case – the participants of the course.

The defining features of the academic discipline are the flexibility of the structure, increased attention to perceptual experience, and the identification of basic thinking experiments used in the course's relevant topic.

The experience of teaching the Philosophy of Fantastic in the university education system demonstrates opportunities for the development of philosophical reflection, the ability to identify key problems and issues, to interact with other course participants, and skills to determine their position in the essay and by reviewing creative works of the colleagues.

Key words: fantastic, philosophy, philosophy of fantastic, thought experiment, education, popular culture.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 71–75
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 71–75

УДК 141.319.8: 165.442 – 044.922
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.8

САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ЖІНКИ В КУЛЬТУРІ АВТОРИТАРНОГО ТА ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА: АСПЕКТИ ФІЛОСОФСЬКОЇ АНТРОПОЛОГІЇ Й КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Світлана Крилова
Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
Історико-філософський факультет,
кафедра богослов'я, релігієзнавства та культурології
вул. Тургенівська 8/14, Київ, Україна

В статті аналізується проблема жіночої самореалізації в культурі авторитарного та демократичного суспільств. Констатується, що в авторитарно-патріархальному суспільстві існувало три компоненти єдиної стратегії самореалізації жінки – кухня, сім'я, церква; жінка в такому соціумі зазвичай реалізувалася за сценаріями Матері, Натхненниці, Музи.

Сценарій Матері означав виховання жінкою дітей, підтримання домашнього затишку і відвідування церкви в якості відпочинку й отримання моральних настанов. Зазначається, що творчої реалізації в культурному просторі за межами сім'ї у жінки майже не було, – відсутність засобів контрацепції, постійні вагітності й народження великої кількості дітей не давали можливості навчатися, особистісно розвиватися, здобувати освіту і гідно проявляти себе в культурі.

Доводиться, що жінки геніальних чоловіків в авторитарно-патріархальному суспільстві реалізувалися як їх Натхненниці і Музи. Аналізуються постаті Кароліни – дружини філософа Ф.В.Й. Шеллінга, Гали – дружини художника Сальвадора Далі, Козіми – дружини композитора Ріхарда Вагнера, які допомагали своїм чоловікам через служіння їх творчості.

Зазначається, що, починаючи з XIX ст. нараховується все більше випадків самореалізації жінки в самостійній культурній творчості: це всесвітньо відомі письменниці Жорж Санд, Шарлотта Бронте, Джейн Остін. Яскраво реалізується видатна українська поетеса Леся Українка.

Робиться висновок, що авторитаризм й патріархалізм – близькі, але не тотожні поняття. Можливий авторитаризм й на основі радикального фемінізму – авторитарно-феміністичний, який може бути не менш деструктивним, ніж авторитарно-патріархальний. Констатується, що жінки в просторі радикального фемінізму можуть проявляти жорстокість і нетерпимість до проєктів самореалізації в культурі як чоловіків, так і жінок, що не поділяють їх принципи.

Визначається, що на відміну від авторитарного, демократичне суспільство відкриває можливості самореалізації як чоловіка, так й жінки і в сім'ї, і в культурному просторі за її межами. Саме в такому суспільстві можливе гендерне партнерство, яке звільняє особистість від боротьби за владу та реваншизму стосовно протилежної статі, відкриваючи можливість плідної взаємодії.

В демократичному суспільстві актуалізується сценарій Музи-Творця – жінки, яка здатна надихати Іншого, а й одночасно бути авторкою культури, яка здатна вступати у співтворчість з Іншим.

Ключові слова: самореалізація, культура, самореалізація жінки в культурі, авторитарне суспільство, демократичне суспільство, гендерне партнерство, метаантропологія, Матір, Натхненниця, Муза, Муза-Творець.

Особливої актуальності проблема самореалізації жінки в культурі набуває в демократичному суспільстві, коли жінка почала розвивати свої здібності і таланти не лише у сімейному, а й у соціальному бутті. Це пов'язано зі світоглядними трансформаціями і бажанням жінки не тільки продовжувати рід, а й прагнути до виконання своїх духовно-творчих завдань.

© С. Крилова, 2022

Проблемою самореалізації людини займалися як представники психологічної, так і філософської думки. Серед них класичні автори К. Хорні, А. Маслоу, К. Роджерс, сучасні дослідники жіночої самореалізації і лідерства в політиці І. Грабовська, В. Ярошенко, Д.Д. Дандекар. В. Матвєєв вивчає феномен самореалізації особистості в контексті індуїзму і християнства. Проблему гідної самореалізації аналізують Н. Хамітов та С. Пирожков. Гуманістичні параметри самореалізації особистості досліджує Н. Юхименко.

Але перш, ніж ми будемо міркувати про самореалізацію жінки в культурі в авторитарному та демократичному суспільствах, необхідно визначити поняття «самореалізація жінки».

Міркуючи щодо феномену самореалізації жінки в культурі, можна констатувати, що для цього потрібен певний баланс її розкриття в сім'ї і в соціальному бутті, що робить її цілісною, приводить до гармонії. Саме це робить вищі прояви самореалізації жінки в культурі конструктивними.

Аналізуючи самореалізацію жінки в культурі авторитарного та демократичного суспільств, можна вважати, що авторитарне суспільство передусім проявляє себе в патріархальному вияві, але авторитаризм можливий й на основі радикального фемінізму, який ми можемо визначити і як *авторитарний фемінізм*.

Щодо авторитарно-патріархального суспільства, можна констатувати, що воно накреслило три компоненти єдиної стратегії самореалізації жінки – кухня, сім'я, церква. Жінка в такому соціумі зазвичай реалізувалася за сценаріями Матері, Натхненниці, Музи.

Реалізація в ролі Матері означала виховання дітей, підтримання домашнього затишку і відвідування церкви в якості відпочинку й отримання моральних настанов. Творчої реалізації в культурному бутті у такої жінки не було, – відсутність засобів контрацепції, постійні вагітності й народження великої кількості дітей не давали можливості навчатися, особистісно розвиватися, здобувати освіту і гідно проявляти себе в суспільстві.

В цьому контексті цікавими є роздуми Гі де Мопассана в оповіданні «Марна краса» [5]. Героїня цього твору, пані де Маскаре, звертаючись до свого чоловіка, батька їх семи дітей, у відчаї проголошує: «Я більше не бажаю бути жертвою огидної тортури материнством, – ви примушуєте мене до цього вже одинадцять років! Я хочу нарешті жити як світська жінка, я маю на це право, як і всі жінки» [5]. Пані де Маскаре заперечує долю вічної матері – народжувати восьму, дев'яту і десяту дитину чоловіку, який використовує вагітність дружини як засіб влади над нею. Їй хочеться реалізувати свій творчий потенціал, поважати себе і бути особистістю. Відчуваючи маніпуляцію і авторитаризм чоловіка, героїня робить неочікувану заяву, – вона повідомляє йому, що однин з дітей не його, і лише завдяки цьому вчинку позбавляє себе від маніпуляції дітонародженням. Але чоловік покидає її…

Важливо зазначити, що багато письменників зображують жінок патріархального суспільства у ролі страждальниць. «Тесс з роду д'Ербервілей» Томаса Харді, Кері Теодора Драйзера, Манон Леско Прево, Катерина Тараса Шевченка. Ці героїні відображують трагічну неможливість самореалізації жінок в культурі патріархального суспільства, де не було можливостей для їх особистісного виявлення.

Жінки ж відомих чоловіків в патріархальному суспільстві могли реалізуватися як Натхненниці і Музи своїх геніальних чоловіків. Згадаємо Кароліну – дружину Ф.-В. Шеллінга, Галу – дружину Сальвадора Далі, Козіму – дружину Ріхарда Вагнера. Ці талановиті жінки надихали своїх чоловіків і допомагали їм. Можливо, якщо б не їх відданість, світ не побачив би найвідоміших картин Далі, не з'явилися важливі ідеї філософії Шеллінга, була б не такою пронизливою музика Вагнера. Самореалізація цих жінок полягала лише у служінні Іншому, свої здібності і таланти вони ще не могли сповна розгорнути у власному творінні культури.

При цьому все ж були поодинокі випадки самореалізації жінок як авторів культури. Можна пригадати письменниць Жорж Санд, Шарлоту Бронте, Джейн Остін та ін.

Українська поетеса Леся Українка була різнобічно реалізована, – вона знала багато іноземних мов, написала книгу «Давня історія східних народів», чудово грала на фортепіано, вміла малювати. Кількість і якість талантів авторки вражає і показує тенденцію творчої самореалізації жінок в українській культурі кінця XIX – початку XX ст.

Як ми побачили вище, авторитаризм й патріархалізм – близькі, але не тотожні поняття. Можливий авторитаризм й на основі радикального фемінізму, який може бути не менш деструктивним, ніж патріархальний. Жінки в просторі радикального фемінізму можуть проявляти жорстокість і нетерпимість до проєктів самореалізації в культурі як чоловіків, так і жінок, що не поділяють їх принципи. По суті, набуваючи соціального й культурного резонансу, радикальний фемінізм стає авторитарним фемінізмом.

Набуття влади жінками, що сповідують такий авторитарний фемінізм, може призвести їх до реваншизму по відношенню до чоловіків, результатом чого стає ксенофобія. Подібний тип авторитарного суспільства талановито описав Гаррі Гаррісон в фантастичному романі «Захід Едему» [6]. В уявному суспільстві володарюють розумні динозаври-жінки, вони – керівниці суспільства, вчені, педагоги, воїни. Динозаври-чоловіки їм підкоряються, виконуючи другорядні ролі й маючи табу на самореалізацію у більшості сфер суспільства. В процесі розгортання сюжету бачимо, що деякі правителі-жінки проявляють дивовижну жорстокість по відношенню до інших членів суспільства, до речі, обох статей, що призводить до руйнівного фіналу [6].

Виражена авторитарна домінанта чоловіків або жінок в суспільстві та їх самореалізація в культурі зазвичай призводить до конфронтації, агресії і воєн, що в свою чергу дегуманізує і особистість, і соціум, і культуру, а тому руйнує їх.

На відміну від авторитарного, демократичне суспільство відкрило можливості самореалізації у культурі як чоловіку, так і жінці. Саме в демократичному суспільстві розгортається феномен гендерного партнерства – «така стратегія життя чоловіка і жінки, коли відносини з протилежною статтю будуються на розумінні і толерантності. У просторі гендерного партнерства ніхто «не перетягує канат» і не доводить свою правоту, а здатний чути і слухати, бачити в іншому особистість, готовий до співробітництва і досягнення позитивних результатів» [1, с. 431].

Представниці прекрасної статі отримали право голосу, право на освіту, тому й виникає можливість бути вільними і самореалізованими в культурній творчості. Майже кожна жінка виходить у соціокультурний простір за межами сім'ї. Багато з них стають не лише лікарями, педагогами, а поетесами, письменницями, режисерками. Поруч зі сценарієм Матері, Музи і Натхненниці актуалізується сценарій Музи-Творця – жінки, яка здатна надихати Іншого й одночасно бути автором творчих й співтворчих артефактів культури.

По-справжньому самореалізовані жінки в демократичному суспільстві не прагнуть до реваншу по відношенню до чоловіків, натомість самореалізація чоловіків долає бажання принизити жінок й домінувати над ними. Це породжує рух від гендерної рівності, досягнення якої, по суті, є боротьбою за владу, до гендерного партнерства. Не можна не погодитися, що «гендерне партнерство звільняє особистість від нескінченної боротьби за владу, реваншизму і помсти стосовно протилежної статі, відкриваючи плідній взаємодії. Краса відносин людини зі світом та іншою людиною неможлива без такого партнерства» [1, с. 431].

Отже, самореалізація жінки в культурі демократичного суспільства спрямована на плідну взаємодію з Іншим та світом і прагненням до творчості та співтворчості. Акцент на співтворчості є дуже важливим. В методологічних координатах філософської антропології

як метаантропології [2, с. 92–94] й андрогін-аналізу [2, с. 9–11] це можна усвідомити так: особистість жінки рухається від буденного та граничного буття до метаграничного, в якому розгортається не лише воля до влади чи навіть воля до пізнання і творчості, а воля до любові, толерантності і співтворчості з Іншим [3, с. 13–68]. Це означає андрогінність – внутрішню цілісність особистості й співтворчої пари особистостей [2, с. 9–12].

Саме поєднання творчості і співтворчості у культурній самореалізації жінки по-справжньому розвиває всі її таланти і робить її самореалізацію гідною. А гідна самореалізація людини, як слушно зазначають С. Пирожков та Н.Хамітов, – це мета цивілізаційного проєкту України й основа цивілізаційної суб'єктності нашої країни [4].

Список використаної літератури

1. Крилова С.А. Краса людини в життєвих практиках культури. Видання 3-е, перероблене та доповнене. Київ : КНТ, 2022. 563 с.
2. Хамітов Н., Крилова С. Філософський словник. Людина і світ. 2-е видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ, 2018. 200 с.
3. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту. 4-е видання, виправлене і доповнене. Київ : КНТ, 2022. 405 с.
4. Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ : Наукова думка, 2020. 255 с.
5. Guy de Maupassant. Is a useless beauty. URL: https://www.goodreads.com/book/show/17342887-useless-beauty?rating=2
6. Harry Harrison. West of Eden/ URL: https://www.audible.ca/pd/West-of-Eden-Audiobook/B07231LCFK

SELF-REALIZATION OF WOMEN IN CULTURE AUTHORITARIAN AND DEMOCRATIC SOCIETY: ASPECTS OF PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY AND CULTURAL STUDIES

Svitlana Krylova
National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova,
Faculty of History and Philosophy,
Department of Theology, Religious Studies and Cultural Studies
Turgenivska str. 8/14, Kyiv, Ukraine

The article analyzes the problem of female self-realization in the culture of authoritarian and democratic societies. It is stated that in the authoritarian-patriarchal society there were three components of a single strategy of a woman's self-realization – kitchen, family, church; a woman in such a society was usually realized according to the scenarios of the Mother, the Inspirer, the Muse.

The Mother's script meant raising children, maintaining home comfort and attending church as a way to relax and receive moral instruction. It is noted that a woman had almost no creative realization in the cultural space outside the family – the lack of contraceptives, constant pregnancies and the birth of a large number of children did not give the opportunity to study, develop personally, get an education and show herself worthily in culture.

It is proved that the women of genius men in the authoritarian-patriarchal society realized themselves as their inspirations and muses. The figures of Karolina, the wife of the philosopher F.V.Y., are analyzed. Schelling, Galya – the wife of the artist Salvador Dali, Cosima – the wife of the composer Richard Wagner, who helped their husbands through the service of their creativity.

It is noted that, starting from the 19th century. there are more and more cases of self-realization of women in independent cultural creativity: these are the world-famous writers George Sand, Charlotte

Bronte, Jane Austen, the scientist Marie Skladovska-Curie, the outstanding Ukrainian poetess Lesya Ukrainka is vividly realized.

It is concluded that authoritarianism and patriarchalism are close but not identical concepts. Authoritarianism is also possible on the basis of radical feminism – authoritarian-feminist, which can be no less destructive than authoritarian-patriarchal. It is stated that women in the space of radical feminism can show cruelty and intolerance towards projects of self-realization in the culture of both men and women who do not share their principles.

It is emphasized that unlike an authoritarian society, a democratic society opens up opportunities for self-realization for both men and women both in the family and in the cultural space outside of it. It is in such a society that gender partnership is possible, which frees the individual from the struggle for power and revanchism in relation to the opposite sex, opening up the possibility of fruitful interaction.

In a democratic society, the scenario of the Muse-Creator is actualized – a woman who is able to inspire the Other, and at the same time be the author of culture, who is able to enter into co-creation with the Other.

Key words: self-realization, culture, self-realization of a person in culture, self-realization of a woman in culture, authoritarian society, democratic society, gender partnership, meta-anthropology, Mother, Inspirer, Muse, Muse-Creator.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 76–84
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 76–84

УДК 1:27-31
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.9

ГЕНЕЗА СОТЕРІОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ

Василь Лавренюк
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
історичний факультет, кафедра філософії та політології
вул. Велика Бердичівська, 40, 10002, м. Житомир, Україна

У статті розкрито процес формування та розвитку основних сотеріологічних ідей у лютеранській теології, які претендують на звання світоглядного імперативу Лютеранської конфесії, що обумовлює їх теоретичний аналіз як однієї із категорій релігієзнавства. На основі релігієзнавчно-методологічних принципів розглянуто питання візії лютеранської сотеріології, яка була репрезентована у вигляді окремих ідей та систематизованих концепцій у процесах духовного впливу на лютеранську теологію в цілому, а також конкретизовано на христологію та есхатологію. Проведено аналіз впливу тогочасних соціальних та політичних умов на ґенезу лютеранської сотеріології та теології в цілому та інкорпорації ідей та концептів, що пов'язані з даними аспектами світоустрою.

Особлива увага у дослідженні сконцентрована на розкритті феномену головної сотеріологічної доктрини лютеранства – «виправдання вірою» в межах філософсько-релігієзнавчої та теологічної думки. Важливою складовою цього напряму є обґрунтування особливостей формування лютеранської теології як реакційної відповіді на незадоволення народних мас релігійною політикою Католицької Церкви, а саме відходом від біблійного розуміння сотеріологічних концепцій на користь тих концепцій, що допоможуть збагатитися. Відзначено, що велику роль у появі та розвитку імперативних рис сотеріології лютеранського вчення відіграє особистий духовний досвід як Мартіна Лютера, так і його наступника Філіппа Меланхтона.

Представлено та проаналізовано основні етапи трансформації сотеріологічних ідей лютеранського віровчення на основі основних віросповідних документів конфесії, а саме «95 тез», «Аугсбурзьке сповідання», «Апологія Аугсбурзького сповідання», «Шмалькальдські артикулі», «Формула Згоди», які входять до основоположного збірника конфесійних документів Лютеранства «Книга Згоди». Досліджено особливості проявів та проблематику основних теологічних диспутів між прихильниками ідей Лютера та Меланхтона. Підсумовано, що саме нерозуміння вірянами основних концепцій «виправдання вірою» та Божої праведності, неправильне трактування ролі благочестивих вчинків та проблематика співвідношення праведності та двох сутностей Ісуса Христа призвела до розколу лютеранської течії на деякий час.

Ключові слова: богослов'я, сотеріологія, Реформація, лютеранство, виправдання, праведність, спасіння.

Постановка проблеми та ступінь наукової розробленості. Сотеріологія займає центральне місце серед всіх християнських доктрин і є невід'ємним елементом християнської тріадології, христології, есхатології та антропології. Якщо розглядати саму християнську сотеріологію, то чільні місця в ній посідають доктрини про спасіння, Божу благодать та відкуплення як рятівний вчинок Ісуса Христа через жертвенну смерть на хресті та воскресіння.

В даному контексті особливу увагу варто приділити сотеріологічним ідеям, які були сформовані Мартіном Лютером та в майбутньому стали основними доктринами теології Лютеранської протестантської течії. Саме доктрина про «виправдання вірою» та концепція про «Божу благодать», в яку Лютер вдихнув нове життя, стали фундаментом для формування нових як сотеріологічних, так і в цілому теологічних концепцій, що у свою чергу стало підґрунтям для появи нових протестантських течій.

© В. Лавренюк, 2022

Концептуальне осмислення основних рис лютеранської сотеріології та її трансформацій протягом всього часу існування даної протестантської течії дає змогу зрозуміти не лише соціальні, економічні та політичні явища, що впливали на формування основних теологічних ідей Протестантизму, а й зрозуміти чому саме ці процеси стартували та як вплинули на загальне християнське вчення.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю чіткого представлення цілісної багатогранної релігійної картини генезису та трансформації сотеріологічних доктрин у Протестантизмі. Без концептуального осмислення лютеранської сотеріології практично не можливо прийти до розуміння причин появи нових концептів та ідей про спасіння у .інших протестантських течіях.

Метою дослідження є аналіз причин появи та трансформацій основних сотеріологічних концепцій лютеранства та виокремлення засадничих рис даних доктрин, дослідження їх впливу на формування нових сотеріологічних ідей в інших течіях Протестантизму.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Історіографія по проблемі формування та розвитку лютеранської сотеріологічної доктрини є досить мізерною через майже відсутність великих фундаментальних праць саме з окресленої тематики. Детальне дослідження праць вітчизняних та іноземних науковців показало, що дослідження даної проблематики завжди відбувалося в контексті наукових пошуків в інших галузях теології, а саме христології чи есхатології.

Найбільш ґрунтовні дослідження з даної тематики, але все таки в контексті вивчення інших проблематик, можна зустріти у працях таких відомих українських релігієзнавців та теологів як В. Докаш, О. Соколовський, М. Бабій, А. Колодний, О. Шепетяк та інших. Щодо іноземних досліджень, то над даною проблематикою працювали такі науковці як Р. Бейтон, Г. Хіллебранд, А. Маграт, Б. Хегглунд та інші.

Дуже важливим для детального дослідження всіх процесів та першопричин формування та подальшої еволюцій лютеранської сотеріології є дослідження основних теологічних праць Мартіна Лютера та Філіппа Меланхтона, а також ряду ключових для всієї лютеранської теології релігійних документів таких як «Аугсбурзьке сповідання», «Апологія Аугсбурзького сповідання», «Шмалькальденскі артикули» та «Формула згоди», що входять до основоположного збірника фундаментальних для лютеранського вчення релігійних творів – «Книги Згоди».

Дискусія та результати. Лютеранство вважається однією з найперших протестантських течій. Саме її засновнику Мартіну Лютеру (1483–1546) приписується початок Реформації на німецьких землях у XVI столітті, яка згодом поширилася Європою. Тобто, дану течію можна вважати підґрунтям для подальшого формування інших протестантських течій, а її теологічні доктрини, сотеріологічні зокрема – основою для формування та генези нових теологічних ідей та концепцій у період Реформації. Саме тому дослідження сотеріологічної доктрини лютеранства є важливим не тільки для розуміння явища Протестантизму та Реформації, а й взагалі самого механізму «спасіння» на початку існування протестантських течій.

Заснування даної християнської течії науковці датують 1517 роком, коли Лютер за легендою 31 жовтня прибив до дверей Церкви Всіх Святих у Віттенберзі свої «95 тез» – протест проти тогочасного церковного устрою та норовів духовенства. Дана версія перебігу подій, яка вже утвердилася як один із основних стовпів історії лютеранської церкви, є предметом дискусій навіть в наш час. Версія про прибиття тез ґрунтується на твердженнях соратника Лютера Філіппа Меланхтона та підтримується деякими сучасними істориками, наприклад, такими як Роланд Бейнтон [1]. З іншого боку, ряд істориків вважає, що

Мартіна Лютера на той час взагалі не було у Віттенберзі. За даною версією, 31 жовтня 1517 року Мартін Лютер, що на той час був католицьким священиком, написав листа до свого єпископа Альбрехта фон Бранденбурга, в якому протестував проти продажу індульгенцій, тобто, офіційних церковних документів, які звільняли покупця від покарання за певні гріхи в майбутньому. Свій лист він доповнив копією власної статті під назвою «Диспут про силу та дієвість індульгенцій», яка пізніше стала відомою саме як «95 тез». На думку історика Ганса Хіллебранда, Лютер спочатку не хотів ставати у протистояння з Католицькою Церквою, а лише хотів подискутувати стосовно правильності даної церковної практики. Хоча, з іншого боку, деякі тези є досить провокативними стосовно тогочасного Папи Лева X. Наприклад, в тезі 86 Лютер критикує політику Папи стосовно збирання коштів з народу на будівництво храмів, стверджуючі, що Папа володіє «більшими багатствами, ніж у Красса», але, замість використання свої коштів, продовжую збирати гроші з бідних вірян [3]. Але реакція тогочасної католицької верхівки на статтю Мартіна Лютера та підтримка народних мас, які мали з січня 1518 року можливість ознайомитися з «95 тезами» завдяки їх перекладу на німецьку мову, переконали його в застарілості та невідповідності доктрин існуючої на той час Католицької Церкви, на його думку, викладеним у Святому Писанні.

Головною доктриною лютеранства є «виправдання вірою» – віра у те, що спасіння вірянина можливе лише через благодать та віру у жертвенну смерть Ісуса Христа на хресті. У своїх працях Мартін Лютер писав, що вчення про «виправдання вірою» є «єдиною та твердою скелею», а також «головною статтею всього християнського вчення, яка включає до себе розуміння всього благочестя». Сам термін «виправдання» походить від латинського слова «justitia» – праведність, тобто дотримання аспектів віровчення, або хороші відносини з Богом. Аналізуючи богословські тексти Мартіна Лютера про концепцію «виправдання вірою» можна виділити три основоположні тези, які виражають головну сутність даної доктрини.

По-перше, віра являє собою особистісну категорію. Тобто, для виправдання вірою не достатньо вірити історичність подій Святого Писання. Головним для спасіння є віра в те, що Ісус Христос жив та прийняв Свою смерть на хресті «pro nobis», тобто, «заради нас». У своїх творах Лютер акцентував увагу на розумінні вірянином того, що повинне бути ототожнення як історичного образу Христа, тобто з Євангелія, так і особистісного розуміння Його жертви заради самого ж вірянина. Він стверджував, що «єдина віра, яка заслуговує називатися християнською, зводиться до наступного: ви беззавітно вірите в те, що Христос був Таким не для Петра та святих, а заради вас самих більше, ніж заради когось іншого».

По-друге, віра – це повна упевненість у тому, що всі обіцянки дані Богом людям здійсняться у майбутньому. Лютер стверджує, що віра являє собою «fiducia», тобто, «довіру». Вірянин повинен не лише бути впевнений у істинності своєї віри, а й бути готовим всеціло жити за її нормами та покладатися на віру у всіх життєвих ситуаціях. Для кращого розуміння Мартін Лютер приводить аналогію з кораблем, за якою варто не лише вірити в те, що він існує, а й піднятися на його борт та повністю довіритися. На думку Лютера, основну цінність має не сила віри, а сила та надійність Бога.

По-третє, віра є єдиним способом з'єднатися з Ісусом Христом. У своїй праці «Свобода християнина», що була написана у 1520 році, Мартін Лютер стверджує, що «віра приєднує душу до Христа, як наречена приєднується до свого нареченого». У підтвердження своєї думки він приводить фрагмент з послання апостола Павла до Ефесян 5:31-32: «Тим то покине чоловік свого батька і свою матір, і пристане до жінки, і вони обоє будуть одне тіло. Це велика тайна, а я говорю про Христа і Церкву». Виходячи з цього, Лютер стверджує, що

віра являє собою «обручку» як підтвердження взаємних обов'язків та союзу між вірянином та Ісусом Христом.

Варто відзначити, що формування та подальший розвиток сотеріологічних ідей майбутньої протестантської течії були тісно пов'язані з особистим релігійним досвідом Мартіна Лютера. З 1501 по 1505 рік Лютер навчався в Ерфуртському університеті, в якому на той час великого поширення отримали теологічні ідеї «via moderna», або «сучасний шлях», за якою спасіння залежить від самої людини. Із його творів можна зрозуміти, що він на той час досить високо оцінив дані ідеї. Після закінчення університету він вступив до ерфуртського августинського монастирю, де вивчав богослів'я, яке викладалося прихильниками «via moderna». У 1507 році Лютера було посвячено у священика Римо-Католицької Церкви. З 1508 року він стає викладачем Віттенберзького університету, а з 1511 року Лютер починає читати лекції по Книгам Біблії, а саме Псалмам, Посланням до Римлян, Євреїв та Галатів. До наших днів збереглися численні версії текстів його лекцій, за якими можна прослідкувати трансформацію саме сотеріологічних переконань Лютера. Так, на початку своєї богословської кар'єри Мартін Лютер був великим прихильником сотеріологічних концепцій «via moderna» [2], що особливо видно в текстах його лекцій про Псалми. Але згодом не маючи можливості відповісти собі на деякі питання, що стосуються Божої праведності та спасіння з позиції вчення «сучасного шляху», Лютер все більше приходить висновку, що позиція Августина є більш вірнішою, тобто, спасіння неможливе без Божого втручання. Таким чином особисті духовні пошуки Мартіна Лютера стали основою для майбутньої лютеранської теології, в особливій мірі для сотеріологічного питання.

Першими кроками у формуванні доктрини «виправдання вірою» та закладенні повноцінної основи сотеріології майбутньої протестантської течії для Мартіна Лютера стає написання та опублікування його «95 тез». В сотеріологічному аспекті особливу увагу варто приділити тезам з 30 по 58 та з 91 по 95. В них Лютер детально аналізує спасіння через індульгенції та роль каяття в житті вірянина. Так, в тезі 32 він заявляє, що «навіки будуть засуджені зі своїми вчителями ті, хто увірували, що за допомогою відпускних грамот вони знайшли спасіння». В тезах 36 та 37 Мартін Лютер утверджує важливість каяття для спасіння та відкидає рятівну роль індульгенцій для справжніх вірян: «всякий християнин, що істинно розкаявся, отримує повне звільнення від покарання та провини, уготовані йому навіть без індульгенцій»; «кожен справжній християнин, і живий, і мертвий, бере участь у всіх благах Христа і Церкви, даровані йому Богом, навіть без відпускаючих грамот». Завершує свої «95 тез» Лютер проголошенням першочерговості віри у викупні справи Ісуса Христа, наслідуванні Його благих діянь для спасіння віруючого: «слід закликати християн, аби вони з радістю прагнули слідувати за своїм главою Христом через покарання, смерть і пекло»; «і більше уповали через великі утиски увійти на небо, ніж безтурботним спокоєм» [3]. Таким чином Мартін Лютер своєю працею формує основні принципи своєї сотеріологічної доктрини. За реформатором, вірянин може врятуватися лише через свою віру у Бога та жертву Ісуса Христа. Віра є проявом тільки Божої милості, а не особистих дій та досягнень людини. Єдиним авторитетом у питаннях спасіння та віри для вірянина може бути тільки Священне Писання. Тобто, у питанні спасіння вирішальне значення мають лише «особистісні» відносини між Богом та вірянином.

Подальше формування своєї сотеріологічної доктрини Мартін Лютер продовжив у «Аугсбурзькому сповіданні», одному із головних віросповідальних документів лютеранства, який було ухвалено в 1530 році. В даній роботі Лютер прописує виправдання вірою як основний засіб спасіння вірянина. Так, в статті 4 під назвою «Про виправдання» реформатор наголошує на тому, що віруючий не може отримати прощення та виправдання перед Богом

завдяки своїм ділам, а лише завдяки благодаті Божій, «через віру, коли віримо, що Христос страждав за нас, і що заради Його, наші гріхи прощено, і нам дано праведність, і вічне життя…». Саме першочерговість віри над діями у питанні спасіння являлася основним предметом критики віровчення Лютера її противниками. Свою позицію він аргументує у статті 20 під назвою «Про віру та добрі діла». Мартін Лютер стверджує, що віра у те, що спасіння можна досягнути благими справами, є зневагою до Христа та Євангелія. У підтвердження своєї позиції він посилається на Святе Писання, а саме на слова апостола Павла: «Бо спасенні ви благодаттю через віру, а не від діл, щоб ніхто не хвалився» (Еф. 2:8-9). Далі Мартін Лютер вказує на те, що добрі справи повинні робитися вірянами, але не варто на них покладатися як на засіб отримання Божої благодаті, адже «лише віра охоплює благодать та прощення гріхів». Реформатор наголошує на тому, що саме віра повинна бути причиною добрих справ, а не бажання майбутнього спасіння чи отримання благодаті. В підтвердження своїх ідей він приводить слова Святого Амвросія про те, що «віра є матір'ю добрих учинків» [4]. Отже, можна стверджувати, що саме в цих двох статтях Мартін Лютер заклав фундамент своєї сотеріологічної концепції, яку можна узагальнити виразом «лише однією вірою».

В подальшому більш докладний виклад вчення про виправдання вірою було здійснено сподвижником Лютера, як його називають, першим системним теологом Реформації Філіппом Меланхтоном (1497–1560) в «Апології Аугсбурзького визнання», відповіді представників лютеранства на критику постулатів «Аугсбурзького визнання» зі сторони Римо-Католицької Церкви. Найважливішим для розуміння ідей про спасіння Меланхтона є 4 артикуль під назвою «Про виправдання». В ньому теолог провів детальний аналіз витоків сотеріологічних принципів лютеранства та католицизму й навів аргументи на користь правильності постулатів свого віровчення.

Філіпп Меланхтон починає свій аналіз з того, що констатує повне нерозуміння противниками лютеранства їх основних теологічних засад, найбільше це стосується саме сотеріологічних. Для того, щоб підкреслити позицію лютеранського віросповідання та спростувати закиди опонентів він розділяє Святе Писання на дві принципово відмінні тематики: Закон та обітниці. Закон являє собою Декалог в будь-якому вигляді, а обітниці – обіцянки Христові, а саме про Його прихід, виправдання та вічне життя. Меланхтон стверджує, що Закон, який обрали противники лютеранства, є недостатнім для спасіння. При слідуванні шляхом Закону відкидається духовна сторона віри, тому що на перше місце виходить здійснення діяння з метою отримання благодаті. Тобто, такі елементи як віра в Боже милосердя, жертву Ісуса Христа та інше відходять на другий план, або взагалі відсутні. Меланхтон стверджує, що якшо прийняти вчення католиків про можливість спасіння та виправдання гріхів «справами розуму», то в такому разі ніякої різниці між філософською та християнською праведністю не існує. Теолог критикує концепцію опонентів «prima gratia», або «первинна благодать», за якою Ісус Христос через Свої діяння надав людству характерну рису, завдяки якій «ми з більшою готовністю любимо Бога». Таким чином, Христос як Посередник відходить на другий план, а на перший виступає виконання Закону та переконання достатності розумових діянь, без необхідної праведності та істинної любові до Бога, для спасіння душі. Для підтвердження правильності своїх ідей Філіпп Меланхтон приводить фрагмент з твору «De Natura et Gratia» Отця Церкви Августина, в якому вказується що якщо природних здібностей в купі з свободою волі достатньо як для пізнання життя, так і для його праведності, то в такому разі Христос помер марно, а Його жертвенна смерть на хресті стає непотрібною та пустою.

Далі теолог акцентує увагу на тому, що варто розділяти віру та праведність перед Законом, бо перше це «боже служіння», яке направлене на отримання благословення, що дарує

Бог, друге ж «боже служіння», за якого людина пропонує Богові свої добрі помисли. В підтвердження цьому, Меланхтон приводить слова апостола Павла з його послання до Римлян 4:16: «Тому, отже, обітниця від віри, що була вона дарована і забезпечена всім нащадкам, не тільки тим, що з закону, але й тим, що з віри Авраама, який є батько нам усім».

Також Філіпп Меланхтон показує, що термін «виправдання» має два значення: стати праведним та возродитися і вважатися праведним. Головним в цих двох значеннях є те, що повинно відбутися прощення гріхів, а для цього потрібна лише одна віра. Для підтвердження своєї тези, теолог знову наводить слова Павла з Рим. 3:28: «Бо ми вважаємо, що чоловік оправдується вірою, без діл закону». Меланхтон апелює до того, що закиди католиків стосовно того, що лютерани виключають потрібність Божого Слова та Таїнств для спасіння, є не обґрунтованими, адже раніше вже було сказано, що віра породжується Словом. Також, теолог заявляє, що любов та добрі справи повинні слідувати за вірою, але покладання впевненості лише на них виключається у виправданні, так як прощення гріхів відбувається завдяки одній лиш вірі у Христа. В якості підтвердження Філіпп Меланхтон наводить наводить слова Амвросія із його послання до Іринея, за якими наводиться утвердження, що світ підвладний Його Закону через, те що згідно з заповідями Закону, всі повинні, але все ж таки справами Закону ніхто не виправданий, так як Законом гріх розуміється, але не відпускається. Тобто, виправдання можливе лише за допомогою Крові Христа. В кінці Меланхтон підсумовує, що праведна віра не являється «пустим знанням» та правильніше її називати «gratia gratum faciens», тобто, «благодаттю, що робить людину гідною Богові», а любов вже являється наслідком цього [5].

Варто згадати «Шмалькальдські артикулі», які являють собою короткий опис основ лютеранської доктрини, що були написані Мартіном Лютером для зборів Шмалькальдської ліги у 1537 році. В Частині другій, Артикуль ІІ. Про месу Лютер критикує папські традиції проведення мес та взагалі їх доцільності для спасіння, вказуючи на те, що це ідолопоклонство, яке помилково вважається потрібним для звільнення людей від гріха, причому іншою людиною, незалежно від її ставлення до Бога. Вона являється людським діянням, спробою людини примиритися з Богом, отримати прощення гріхів, але не за допомогою Ісуса Христа, а церковного служителя. В Частині третій Мартін Лютер стисло описує теологічні засади лютеранства. В сотеріологчному аспекті для нас найцікавішим є Пункт XIII даної частини під назвою «Про виправдання людини перед Богом та про добрі справи». Даний пункт є коротким узагальненням доктрини про «виправдання вірою», в якому Мартін вказує на незмінність його поглядів на праведність, прощення гріхів та помилковість можливості виправдання вчинками [6].

Після смерті Мартіна Лютера у 1546 році, а найбільше після укладення досить принизливого Аугсбурзького інтериму між протестантами та імператором Карлом V у 1548 році, почалися теологічні диспути стосовно різних аспектів лютеранського вчення, зокрема і сотеріології. В подальшому прихильники вчення Лютера через внутрішні чвари на грунті віровчення поділилися на два ворогуючі між собою табори – ортодоксальних гнесіолютеран та прокальвіністських меланхтоністів. Перші вважали вчення Мартіна Лютера істинним, що навіть закладено в їх назві, були супротивниками компромісу з католиками. Другі були прихильниками наступника Лютера, Філіппа Меланхтона, були більш м'якішими стосовно католиків та кальвіністів. Також, варто відзначити що меланхтоністи більше уваги загострювали на необхідності добрих справ в якості доказу наявності істинності віри та відійшли від Лютерового детермінізму, тобто, неминучості всіх вчинків, до синергізму – співпраці між Божою та людською волею в питанні навернення на істинний шлях, з переважанням ініціативи першої.

Задля припинення цієї ворожнечі у 1577 році було видано «Формулу Згоди», яка, на думку вчених, є другим по важливості віросповідальним документом у лютеранському вченні. «Формула Згоди» була написана в двох варіантах – скороченому та детальному – шістьма теологами: Якобом Андрее (автор скороченого варіанту), Ніколаусом Зельнеккером, Крістофом Кернером, Давидом Хітреусом та Мартіном Хемніцем.

В сотеріологічному плані нас найбільше цікавлять Пункт ІІІ «Про праведність вірою перед Богом» та Пункт ІV «Про добрі справи». Автори тексту загострюють увагу на питанні отримання праведності через Христа або через віру, яку Бог дає по благодаті грішникам, яке стало проблемним. Адже, одна сторона вважає, що праведність вірою, являє собою невід'ємною праведністю Бога, яка є Самим Христосом, як істинний Син Божий, що живе вірою в обраних і наставляє їх чинити праведно, таким чином являє собою їх праведність. Інша сторона стверджують, що Христос являє собою нашу праведність тільки через наявність Своєї людської природи. Автори «Формули згоди» задля вирішення даної проблеми вказують на твердження родоначальників лютеранської течії, за якими Ісус Христос являється праведністю згідно обох Своїх сутностей.

Далі автори утверджують фундаментальність доктрини «виправдання вірою», зазначеного в «Аугсбурзькому сповіданні», нагадують, що виправдання можливе лише вірою в благодать Христа, а любов та добрі починання є результатом істинної праведності. Також, теологи вказують сім тез, які являються помилковими відносно викладеної вище концепції. Головним мотивом даних тез є неправильне розуміння ролі любові та добрих справ у отриманні виправдання та помилкове трактування самого виправдання як лише духовного обновлення людини, відпущення її гріхів. Далі автори тексту дають розв'язання диспуту про наявність в людині Божої праведності. Вони вказують на те, що хоча й у вірян, які є виправдані Христом та примирені з Богом, Бог Отець, Син та Дух Святий живе вірою, але це не являється праведністю за вірою, тобто, Божою праведністю, але наступає після праведності вірою, яка є прощенням гріхів та прийняттям грішника тільки заради покірності та доброти Христової.

В Пункті «Про добрі справи» автори чільне місце приділяють вирішенню диспуту стосовно необхідності добрих починань для виправдання вірянина. Одна сторона вважає, що добрі справи необхідні як плоди віри, часто використовує тезу, що «ніхто не був врятований без добрих справ». Інша сторона вважає, що добрі починання потрібні, але не для спасіння, а з інших причин. Даний диспут бере початок від розуміння слова «necessitas» – «необхідно», яке одночасно являє собою вічний порядок послуху перед Богом, а також примус, змушування Законом вірянина виконувати добрі справи. В результаті, теологи доходять висновку, що в здійсенні добрих починань як Божої волі чи передбаченого Ним порядку та в добрих справах як примирення у вірі з Богом та оновлення Святим Духом, немає ніякого протиріччя. На їх думку, віра повинна бути «матір'ю» та джерелом тих справ, які є хорошими гідними для Бога, та за які Бог нагородить як в цьому світі, так і в майбутньою. В підтвердження даного висловлювання автори приводять той факт, що апостол Павло у свої творах добрі починання називає «плодами віри» та «плодами Духу» [6].

Висновки. Основою для формування нової протестантської теології та в першу чергу сотеріології, відмінною від католицької, став особистий духовний пошук Мартіна Лютера в аспекті спасіння душі, його розчарування в ідеях течії «via moderna» та прихід до розуміння безперспективності католицьких доктрин спасіння та повне незадоволення папською політикою продажу індульгенцій, відпущення гріхів за гроші.

На основі ідей Августина та посланнях апостола Павла Лютер створює свою сотеріологічну доктрину «виправдання вірою» та концепцію про Божу праведність. Вперше

опублікувавши нові ідеї в своїх «95 тезах», реформатор розуміє, що його концепція не лише має багато послідовників серед народу, а претендує на суперництво з католицькою, що відразу викликало негативну реакцію папства, давши Лютеру зрозуміти, що він йде правильним шляхом.

В подальшому головні теологічні аспекти лютеранського вчення було викладено в «Аугсбурзькому визнанні», авторство якої приписується Мартіну Лютеру, хоча й свій неоціненний вклад привніс його соратник, майбутній наступник Лютера, Філіпп Меланхтон, автор майбутньої «Апології Аугсбурзького визнання». Саме синтез ідей Лютера та Меланхтона на подальші роки стане фундаментом розвитку як сотеріології лютеранства, так і теології в цілому, але відхід Філіппа від детермінізму до синергізму, перегляд ставлення до ролі добрих справ та близьке знайомство з Жаком Кальвіном призведе до розколу лютеранської конфесії, диспутів стосовно аспектів сотеріологічного вчення течії. Лише після написання «Формули Згоди» теологами з ворогуючих таборів чвари припинилися, але не всі прийняли дане узагальнення основних диспутів та їх вирішення.

Список використаної літератури

1. Bainton, Roland. Here I Stand: A Life of Martin Luther. Nashville: Abingdon Press, 1950. P. 79. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.155980 (дата звернення: 30.06.2022).
2. МакГрат А. Богословская мисль Реформации [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://m.tululu.org/bread_51876_1.xhtml (дата звернення: 30.06.2022).
3. Історична правда [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. Київ : Історична правда, 2010–2022. Режим доступу: https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/09/11/150397 (дата звернення: 29.06.2022).
4. Німецька Євангелічно-Лютеранська Церква України [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. Київ : НЄЛЦУ, 2022. Режим доступу: https://nelcu.org.ua/ausburg-confession (дата звернення: 25.06.2022).
5. Апологія Аугсбурзького сповідання. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://zlahoda.narod.ru/concordia/apology/ap-ch-02-art-04.html (дата звернення: 29.06.2022).
6. Теологический інститут Евангелическо-лютеранской Церкви Ингрии. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://web.archive.org/web/20071021072035/http://liber.concordia.ws/ (дата звернення: 30.06.2022).

THE GENESIS OF SOTERIOLOGICAL IDEAS OF LUTHERAN THEOLOGY

Vasyl Lavreniuk
Zhytomyr Ivan Franko State University, Faculty of History,
Department of Philosophy and Political Science
Velika Berdychivska str., 40, 10002, Zhytomyr, Ukraine

The article reveals the process of formation and development of the main soteriological ideas in Lutheran theology, which claim the title of worldview imperative of the Lutheran confession, which determines their theoretical analysis as one of the categories of religious studies. On the basis of religious-methodological principles, the issue of the vision of Lutheran soteriology was considered, which was represented in the form of separate ideas and systematized concepts in the processes of spiritual influence on Lutheran theology as a whole, as well as concretized on Christology and eschatology. An analysis of the influence of contemporary social and political conditions on the genesis of Lutheran soteriology and theology as a whole and the incorporation of ideas and concepts related to these aspects of the world system is carried out.

Special attention in the study is focused on revealing the phenomenon of the main soteriological doctrine of Lutheranism – "justification by faith" within the framework of philosophical, religious and theological thought. An important component of this direction is the substantiation of the peculiarities of the formation of Lutheran theology as a reactionary response to the dissatisfaction of the masses with the religious policy of the Catholic Church, namely the departure from the biblical understanding of soteriological concepts in favor of those concepts that will help to enrich. It is noted that the personal spiritual experience of both Martin Luther and his successor Philip Melanchthon played a major role in the emergence and development of imperative features of the soteriology of Lutheran teaching.

The main stages of the transformation of the soteriological ideas of the Lutheran creed are presented and analyzed on the basis of the main confessional documents of the denomination, namely "95 Theses", "Augsburg Confession", "Apology of the Augsburg Confession", "Smalcald Articles of Martin Luther", "Formula of Concord", which are part of the foundational collection confessional documents of Lutheranism "Book of Concord". Peculiarities of the manifestations and problems of the main theological disputes between supporters of the ideas of Luther and Melanchthon are studied. It was concluded that it was the believers' misunderstanding of the basic concepts of "justification by faith" and God's righteousness, incorrect interpretation of the role of pious deeds, and the problematic relationship between righteousness and the two essences of Jesus Christ that led to the split of the Lutheran current for some time.

Key words: theology, soteriology, Reformation, Lutheranism, justification, righteousness, salvation.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 85–90
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 85–90

УДК 21:316
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.10

ДВА ШЛЯХИ ПОШУКУ СПАСІННЯ НА ПРИКЛАДІ ПАРАЛЕЛІЗМУ МІЖ ЗАКХЕЄМ І ВАРТІМЕЄМ

Лібні Х. Дюбрез Ст.
Університет Матея Бела
Národná 12, 974 01, Banská Bystrica, Словаччина

Проаналізовано дев'ятнадцятий розділ Євангелія від Луки та проведено паралелі між процесом пошуку спасіння митарем Закхеєм та сліпим Вартимеєм. Констатовано, що в дні буття Христа на землі в Єрусалимі перебувало десятки митарів, однак біблійний автор серед інших митарів виділив Закхея, тим що вказав його ім'я. В цьому ж контексті був виділений і Вартимей тим, що не зважаючи на заборону мовчати, продовжував голосно звати Христа. У Євангелії від Марка сліпий Вартимей згадується доволі своєрідно та з спеціальних використанням алюзій. Його особистість привернула увагу Ісуса Христа через його бажання наблизитися до Спасителя та отримати від Нього фізичне зцілення. Ісус почув хвалебні вигуки Вартимея і зупинився, щоб задовольнити його бажання і фізичну потребу. І тут є контаст, що такий сліпий, як Вартимей, явно потребував доброти з боку оточуючих, однак лише Христос істино благословив і винагородив віру Вартимея, зціливши його хворобу. Як результат аналізу досвіду навернення Закхея знайдено спільні паралелі із досвідом пошуку Христа Вартимеєм. Насамперед, у досвіді Закхея виділено подібності з історією про Вартимея у тому, що обидва бажають побачити и поговорити із Христом, и обидва хочуть отримати від нього благодать, любов і милість. Один бажає зцілити душу, а інший зцілити тіло, і як результат також врятувати свою душу. В цьому контексті євангельський автор використовує різні герменевтичні нотатки, які пов'язані з історією зцілення сліпого Вартимея Ісусом з уривку Євангелія від Марка 10:46-52. Його мета – вказати на аспект перетворення людини зі сліпого жебрака на свідка через цілющу силу Христа. В іншому випадку Закхей змушений залізти на дерево, щоб побачити Ісуса. Як результат виникає низка богословських питань про значення цієї історії. Шукаючи відповіді з допомогою герменевтичного аналізу текстів встановлено, що обидві історії мають практичну ілюстрацію того, яким чином люди знаходять спасіння у своїх релігійних пошуках.

Ключові слова: два шляхи пошуку спасіння, герменевтичний аналіз, Вартимей, Закхей, Євангеліє від Луки.

Постановка проблеми. Ґрунтовне дослідження Біблії є нелегким завданням, тож важливо, щоб віруючі люди були у курсі різних методів, які допомагають тлумачити Біблію. Історія, що оповідає про зцілення, записана у євангельських книгах, виступає предметом нашого аналізу. Спочатку Ісус зупинився на дорозі, щоб допомогти сліпому, що є прикладом служіння, адже «Людський Син прийшов служити» (Мк. 10:45). Сліпий відчувши на собі Божу любов залишив своє життя жебрака, щоб слідувати за Ісусом (Мр 10:21-22). Нарешті, ми бачимо сліпого, повністю відновленим, що перейшов від жебрацтва до здобуття свободи і гідності, що є ілюстрацією того, в чому полягало спасіння, яке Ісус збирався всім людям ціною Свого життя (Мк. 10: 45).

За словами доктора Руїса Лоренцо Кортеса Гарсії, професора богослов'я та педагога в Чилі, існує 3 методи тлумачення: 1) критичний історичний метод, що є комплексом різних наукових зусиль з аналізу та вивчення Біблії. У ньому виділяються принаймні три основні етапи: текст, літературний аналіз та історія; 2) соціологічний метод: з'явився у 70-ті роки, як новий спосіб читання та аналізу біблійного тексту, соціологічні принципи

© Лібні Х. Дюбрез Ст., 2022

застосовуються до роботи тлумачів. Суть соціологічного методу або матеріалістичного читання Біблії полягає в тому, щоб пов'язати християнську віру та можливості для найбідніших верств населення за допомогою повторного читання; 3) метод екссструкції. Цей метод має справу здебільшого з семіотичним аналізом, який є наукою про значення. Тому основна характеристика його у тому, щоб побачити, як виникає сенс тексту, й далі крок за кроком розібрати зміст.

У роботі ми спробуємо відповісти на наступні питання: Як наблизитись до Месії, долаючи всі перешкоди? Чи може наш гріх чи гріховне життя стати перешкодою на шляху до Ісуса? Чи буде розкаяне серце, що визнає свій гріх, свідченням справжнього навернення? Як пояснити текст та як його інтерпретувати? Як цей уривок впливає та змінює читача? Що він говорить про Бога і Його план спасіння?

Виклад основного матеріалу. Екзегеза та ейзегеза виступають як два протилежні підходи до вивчення Біблії. Обидва терміни належать до інтерпретації тексту. На відміну від екзегези, ейзегеза – це особисті інтерпретації до пояснення тексту. Загалом ці два терміни різняться тим, що екзегетичний тип аналізу тексту належить до більш об'єктивної оцінки, а ейзегеза – до суб'єктивної.

Зустріч Ісуса із Закхеєм та Вартімеєм відбулася в Єрихоні, перше зцілення є тілесним, а друге зцілення духовне. Сліпий з Єрихона в Євангелії від Марка вважається останнім чудом Ісуса. Щодо Закхея, то є кілька кроків пов'язаних із його навернення. Вони включають його соціальне та духовне становище. Закхей був відомий як єврейський збирач податків (митник), який фігурує в Євангелії від Луки. Ця людина була однією з головних збирачів, тому співвітчизники ненавиділи його через професію. Він зробив багато несправедливих вчинків і отримував вигоду з нечесного прибутку. Таким чином він надзвичайно збагатився навіть ціною репутації злодія та корупції. Духовно Закхей був сліпий, сповнений нетямущості, безбожного життя і п'яний від нечесно нажитих багатств. Він жив безладним та гріховним життям, бо гріх засліплює наш духовний зір.

Закхей був невисокого зросту, і тому, коли Ісус увійшов до міста Єрихон зібрався великий натовп, щоб побачити його, а він залишився позаду і не зміг нічого побачити. Його низький фізичний і духовний зріст був великим випробуванням, тож він пішов уперед і піднявся на смоковницю (Ficus sycomorus), оскільки Ісус збирався пройти перед нею. Він міг послизнутися і впасти, а також натовп міг знайти його і побити за всі його злочини, несправедливо завдані бідним. Жорстке правило розрахунку. Але коли ми хочемо слідувати за Христом, ми не повинні боятися викликів, і ми без жодного сумніву здобудемо перемогу. Ісус знав про переживання Закхея і Його слова стали несподіванкою для всіх: “поспіши, тому що я хочу дістатися до твого дому”.

Перш за все, важливо прийняти прощення, яке Спаситель пропонує отримати безкоштовно, через благодать. Закхей поспішно зліз із дерева, підійшов до ніг Ісуса і слухняно прийняв Його запрошення прийти до нього додому та отримати прощення. Доктор Ф.Ф.. Брюс каже: „бесіда з метою своєчасної настанови допоможе зміцнити сильний християнський характер і стимулюватиме зростання у благодаті”.

Потім прийшли вони в Єрихон, і коли Ісус разом з учнями Своїми та безліччю народу проходив біля дороги, поряд сидів сліпий жебрак, якого звали Вартимей (син Тімей). Коли він почувши, що йде Ісус Назарянин, то почав кричати: “Сину Давидів, Ісусе, змилосердися наді мною!”. Люди змушували його мовчати, але Вартимей кричав ще голосніше: «Сину Давидов, зглянься наді мною!» Ісус зупинився і сказав: «Покличте його». Сліпого покликали і той, скинувши з себе верхній одяг, схопився і пішов до Ісуса. Ісус запитав його: “Чого ти хочеш від Мене? Що тобі зробити?» Сліпий сказав Йому: “Раввуні, мені б тільки

бачити!" Тоді Ісус сказав йому: "Іди, віра твоя зцілила тебе". І тієї ж миті сліпий прозрів і пішов дорогою слідом за Ісусом.

Сліпі – це люди зі слабким зором, яким важко пересуватися в маловідомому середовищі. На жаль, фізичні рухи є для них великою проблемою. Саме тому багатьох із них завжди супроводжує друг, тростина і собака або родич. Сліпі вивчають усі деталі, щоб облаштувати та подолати, яким би маленьким не був їхній будинок, якщо хтось поміняє меблі місцями – це може стати справжньою проблемою та викликом.

Ісус прийшов не для умилостивлення, а для того, щоб зняти провину та очистити грішників. У жодному разі це не підкуп Бога і не підкуп для задоволення якихось особистих потреб. Це був досконалий божественний план, про який Павло сказав: «якого Бог запропонував у жертву умилостивлення в Крові Його через віру, для свідчення правди Його в прощення гріхів, зроблених раніше, під час довготерпіння Божого, до свідчення правди Його нині, нехай Він з'явиться праведним і виправдовує віруючого в Ісуса (Рим. 3:25, 26). Іншими словами, це було зроблено не на вимогу Бога, а з Його ініціативи.

Ісус заплатив викуп за всіх людей і звільнив їх, бранців гріха. Справжнє розуміння цієї істини приходить, коли ми зіштовхуємося зі складною природою нашої гріховності і з тим, як Бог має боротися з бунтом, що вирвався на свободу у Його Всесвіті. Соціальні проблеми також важливі, часто сліпота сильно впливає на здатність людей робити багато речей у своєму житті, однак натомість вони розвивають багато навичок, які дозволяючи їм без проблем читати екран комп'ютера, книгу чи робити будь-які інші речі. Видатний теолог Луїс Беркхоф каже: «Рятівну віру можна визначити як певне переконання, викликане в серці Святим Духом, як істину Євангелія і сердечну надію (довіру) на обітниці Божі у Христі». На той час сліпота пропонувала людям єдиний варіант існування – просити милостиню, що й робив Вартімей.

Проаналізуємо становище сліпого на дорозі в Єрихон: людина з фізичними, соціальними та духовними потребами, з арамейським ім'ям, Вартимей, син Тимея. У той час сліпа людина не мала жодних переспектив на майбутнє, лише просити милостиню. Людина, яка не має власного житла, роботи, друзів, її надія на життя – це співчуття оточуючих. Це людина, яка живе у пітьмі.

Вартимей бачив те, чого не могли бачити фарисеї. Коли йому пояснили, що повз нього проходить Ісус Назарей, він з великою вірою вигукує: "Сину Давидів, Ісусе, помилуй мене". З надією він повторює ці слова багато разів, що сильно розлютило натовп. Після обурення з боку людей та злісних заборон, він замість того, щоб впасти у відчай, вигукує з більшою силою та вірою, всупереч опору народу: «Син Давидів! Помилуй мене».

Приклад Вартимея навчає нас зберігати віру в Ісуса, незважаючи на опір середовища, що нас оточує. Все належить Христу через творіння і відкуплення: якби занепалі люди, погодилися б стати синами та доньками Божими через добровільний послух, вони стали б одним єдиним із Христом. Спаситель викупив кожного, віддавши своє життя, зазнавши покарання за гріх. Ті, хто істинно навернені, відкриють спасаючу благодать нашого Викупителя.

У цій історії є кілька важливих деталей, які заслуговують на особливу увагу. По-перше, кожна людина належить Христові, тому що наш Спаситель заплатив за неї високу ціну. По-друге, люди повинні усвідомити, що мають стати дітьми Божими, доводячи своїм життям послух, віру та любов до Бога. По-третє, відчувши бажання бути дітьми Божими, ми стаємо єдиними з Христом. Однак той факт, що Христос викупив нас на хресті, не робить нас єдиними з Ним. Потрібен свідомий крок на зустріч.

Сліпий жебрак з Єрихона досягнув більш досконалого розуміння характеру Ісуса Христа, ніж єврейські рабини з Єрусалима. У той час як євреї Ізраїлю були зрячими, однак

сліпими духовно, фізично сліпий жебрак при дорозі сприйняв Месію з повною ясністю очима віри. Вартімей не міг бачити величних справ Ісуса, але він бачив його через новини, які він отримував, і їх було достатньо, щоб переконати його в тому, що Бог виконав свою обіцянку про Спасителя.

Подібно до Вартимея, багато людей не маючи багато знань, вявляють велику віру та отримують прощення і спасіння від Бога. Повинно бути тверде переконання у Божественній силі, у Його благодаті та в Його бажанні врятувати людей від рабства гріха. Хоча ми не можемо побачити на власні очі Божі чудеса, але це можливо зробити очима віри. Ми також повинні розуміти, що сліпий Вартимей не тільки бачив в Ісусі Спасителя, але й визнав у ньому Сина Давидового. Вартимей зрозумів, що Ісус справді походив із роду Давида, звідки повинен був прийти обіцяний Месія. Знаючи, що Ісус був Назореєм, він почав говорити з Ним. Псалмист говорить у цьому контексті: "Згадай скорботу мою і поневіряння мої, полин і жовч! Душа моя невпинно пам'ятає це і схиляється в мені. Але ось що я згадую, і тому маю надію: непохитна любов Господа ніколи не припиняється; його милості ніколи не закінчуються; вони оновлюються щоранку; велика твоя вірність. Господь частина моя, – каже душа моя, – тому я надіятимуся на Нього».

Не гаючи часу, Вартимей почав «подавати голос», щоб привернути до себе увагу. Він був сповнений рішучості не пропустити можливість, яка була перед ним, і яку він повинен був використати, щоб почати нове життя. І, безперечно, це була справді виняткова можливість, оскільки Ісус ніколи більше не пройде через це місце. Скільки можливостей у нашому житті ми безповоротно втрачаємо, які могли б допомогти нам наблизитись до Ісуса та зустрітися з Ним.

З рішучою хоробрістю і твердістю, які дивували натовп, Вартимей не втратив сміливості «подавати голос», доки не добився того, що Ісус побачив його. Євангелист Марк докладно описує і пояснює випадок з Вартимеєм. Це змушує нас зробити висновок, що батько Тимей та син Вартимей мали бути відомими постатями у ранній церкві. Він також показує нам, що Вартимей був сліпий і що він був бідний і потребував милостині, тому для його виживання потрібна була допомога небайдужих людей.

Без сумніву, його жебраче життя змушувало заробляти принизливим способом. До того ж, хоча його присутність на свято в Єрусалимі була обов'язковою Вартімею було важко дійти туди. У святкові дні по шляху, біля якого він просив милостиню проходило набагато більше людей, ніж раніше і він мав надію отримати більше грошей, через щедрість паломників.

У книзі Марка сліпий Вартимей згадується дуже своєрідно та образно. У Біблії згадується не мало людей, які привернули увагу Ісуса своїм бажанням наблизитися до Нього і отримати від Нього зцілення. Ісус почув хвалебні вигуки Вартимея і зупинився, щоб дізнатися про його бажання і потребу. Такий сліпий, як Вартимей, явно потребував доброти з боку оточуючих. Ісус благословляє і нагороджує віру Вартимея і зціляє його.

Місто Єрихон було маленьким, з одним входом та одним виходом. З простими шляхами і Вартимей був лише одним з багатьох бідняків, що просили милостиню, але з однією відмінністю – його серце було не таким, як у городян, які не знали справжнього характеру Ісуса. Ми шукаємо церкву з багатьох причин та цілей, не обов'язково для того, щоб поклонятися Богові. Якщо ми дійсно віримо в Господа, ми завжди шукатимемо Його присутності.

Той, хто щиро докладає всіх зусиль, принесе багато плодів. Ісус знає, що ми хочемо мати особисту зустріч із Ним, але ми буваємо одержимі принадами цього світу смерті та розчарування. Чи може бути так, що можливостей та пропозицій, які дає нам Ісус, небагато? Ні, навпаки, їх багато. Він готовий благословити нас і забезпечити необхідними "ліками". Христос є рішенням всіх проблем людства. Тільки Христос може пробачити

наші гріхи і почуття провини через покаяння, і це принесе радість, мир та спокій у наше християнське життя. Є мільйони сумних і спантеличених людей, і вони ходять по світу, просячи про допомогу, питаючи, що вони можуть зробити, щоб позбутися гріха у своєму житті. Проблеми в сім'ї, труднощі на роботі, хвороби, спричинені стресом та фінансовими зобов'язаннями породжують у їхньому житті нескінченне занепокоєння.

У 6 главі Послання до Римлян сказано: «Відплата за гріх – смерть, а дар Божий – життя вічне у Христі Ісусі», а в 1 Петра 2:22 сказано: «Він Сам поніс гріхи наші тілом Своїм на хрест, щоб ми померли для гріха і жили праведним життям». Як каже професор доктор Анхель М. Родрігес з університету Ендрюса: «з іншого боку, Бог є Бог, який створив світло з пітьми. Воно припиняє людську сліпоту, змушуючи світло сяяти у наших серцях». Це світло висвітлює всю нашу істоту і дозволяє нам бачити світло пізнання слави Божої в особі Ісуса Христа».

Обличчя Христа – це ще один спосіб навернення до Нього як до образу Божого. У цьому випадку Христос як образ Божий виявляє славу Божу, тобто Божий характер. У цих віршах позначення Христа як образу Божого вказує як на Його природу (Він божественний), так і на Його функцію: Він виявляє славу Божу у світі гріха і в конфлікті з богом цього світу». Здається, ентузіазм, з яким ця людина говорила про Ісуса, спонукав його сусідів виявити інтерес до Господа: «Тоді вони сказали йому: де Він?» Але Господь відділив Себе від сліпого, коли наказав йому омитися в купальні Силоам, він виконав доручення і отримав сцілення.

Вартимей отримав фізичний зір, але, очевидно, ще не знав Ісуса. В нього була можливість надалі жити новим життям і пізнати Ісуса ще більше. Господь не залишає справи наполовину. Ісус – рішення: багато людей захоплюються Нагірною проповіддю та постійно згадують про неї, але ця проповідь була проповідана не тільки для того, щоб нею захоплювалися, але щоб її принципи втілювали у практичному житті.

У розглянутих історіях присутні багато речей, які ми маємо робити згідно із постановами Господа, але перш за все людина повинна переконатися, що хоче увійти в Царство Небесне, а отже пройти вузький тернистий шлях. «Входьте вузькими дверима... тому що вузькі двері, і вузька дорога, що веде в життя, і мало хто знаходить її». Саме віра рятує людину та пускає Христа у змучене серце. Євреї чекали Царя з усією пишнотою, а не смиренного Месію, який допомагає знедоленим та ходить у будинок до митника.

Ймовірно, вони думали, що якби Він був таким Царем, як уявляли Його учні (Мк 10:42), то не підходив би так близько до бідняків та митників, не вислуховував би їх прохання і не давав би їм полегшення. Бог відкриває двері для тих, для кого Він бажає, там де Він цього бажає незважаючи на перешкоди, проблеми та факти неможливості. Важливо пам’ятати, що Він контролює ваше життя, і зберігати повний спокій.

“Євангеліє від Івана складається з двох частин, які Реймонд Е. Браун назвав «Книгою знамен» та «Книгою слави». У «Книзі знамен» розповідається про публічні чудеса Ісуса, які називаються знаменами. «Книга Слави» включає вчення Ісуса, яке Він викладав тільки своїм учням, Його розп'яття та воскресіння. Браун виділив три рівні тексту в Євангелії від Івана: 1) первісна версія, яку Браун вважає заснованою на особистому досвіді Ісуса; 2) структурований літературний твір євангеліста, що спирається на додаткові джерела; та 3) відредагована версія, відома сьогодні читачам [2, с. 333–360].

Висновки. Отже, при зустрічі з Ісусом одні зціляються, інші – ні, деякі люди сліпі фізично, однак мають духовний зір, інші є зрячими, однак Ісус називає їх сліпими. Вартимей ніколи не знав Ісуса особисто, однак мав велику віру лише за чутками. Він називає Ісуса сином Давида, а значить, Месією. Сліпця намагаються змусити замовкнути, адже

ніхто Ісуса офіційно Месією не визнавав, однак Вартимей вірив і отримав довгоочікуване зцілення. Закхей навпаки ж має багатство та земні блага, однак потребує іншого зцілення – духовного. Ці історії свідчать про те, що Ісус знає потреби кожної людини і задовольняє їх, за умови віри в Нього.

Список використаної літератури

1. Berkoff L. Systematic theology. Grand Rapids, MI : W.B. Eerdmans Pub. Co., 1996. 833 p.
2. Brown R. E. Introduction to the New Testament. New York : Doubleday, 1997. 878 p.
3. Bruce F. The Epistle to the Ephesians: A Verse-by-Verse Exposition by One of the Great Bible Scholars of Our Age. Downwood, Claverton Down Road : Creative Communications Ltd, 2012.
4. Dubreuze L. H. Zo slepého žobráka nasledovník Ježiša (Hermeneutické poznámky). *Testimonium fidei – časopis pre teológiu a katechetiku*. 2020. Vol. 8. No. 2. P. 116–128.
5. Brown R. E., Introduction to the New Testament, The Anchor Bible Reference Library. New York : Doubleday, 1997. P. 171–174.

TWO WAYS OF FINDING SALVATION ON THE EXAMPLE OF PARALLELISM BETWEEN ZAKHEI AND BARTHIME

Libny H. Dubreuze Sr.
Matej Bel University
Národná 12, 974 01, Banská Bystrica, Slovakia

The nineteenth chapter of the Gospel of Luke is analyzed and parallels are drawn between the process of salvation by the publican Zacchaeus and the blind Bartimaeus. It is said that there were dozens of publicans on earth in the days of Christ's existence, but the biblical author singled out Zacchaeus among other publicans by mentioning his name. In the same context, Bartimaeus was distinguished by the fact that despite the prohibition of silence, he continued to call out loud to Christ. In the Gospel of Mark, blind Bartimaeus is mentioned in a rather peculiar way and with special use of allusions. His personality caught the attention of Jesus Christ because of his desire to draw closer to the Savior and receive physical healing from Him. Jesus heard Bartimaeus' laudatory cries and stopped to satisfy his desire and physical need. And here is the contrast that a blind man like Bartimaeus clearly needed the kindness of others, but only Christ truly blessed and rewarded Bartimaeus' faith by healing his illness. As a result of the analysis of the experience of Zacchaeus' conversion, common parallels were found with the experience of the search for Christ by Bartimaeus. First of all, Zacchaeus' experience bears a resemblance to the story of Bartimaeus in that they both want to see and talk with Christ, and both want to receive grace, love, and mercy from him. One wants to heal the soul, and the other wants to heal the body, and as a result also save his soul. In this context, the Gospel author uses various hermeneutical notes that relate to the story of the healing of blind Bartimaeus by Jesus from Mark 10:46-52. Its purpose is to point to the aspect of the transformation of man from a blind beggar to a witness through the healing power of Christ. Otherwise, Zacchaeus is forced to climb a tree to see Jesus. As a result, a number of theological questions arise about the significance of this story. Looking for answers through hermeneutic analysis of the texts, it was found that both stories have a practical illustration of how people find salvation in their religious pursuits.

Key words: two ways of seeking salvation, hermeneutic analysis, Bartimaeus, Zacchaeus, Gospel of Luke.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 91–97
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 91–97

УДК 13-05:1:316.6
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.11

ДУХОВНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

Ореста Лопуга
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8916-6215
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
факультет історії та філософії, кафедра культурології
вул. Дворянська, 2, 65000, м. Одеса, Україна

Розглянуто зміст та сутність поняття духовної культури. Заакцентовано увагу на тому, що духовний світ людини неможливий без духовних знань та духовних зусиль щодо їх трансформації у характеристики особистості. В статті найбільш прийнятним є розуміння поняття «культура» у контексті її людинотворчої функції як духовної субстанції буття людини й соціуму. Аналізується конкретний зміст поняття «культура» який визначається процесами соціалізації й інституціоналізації людини, що особливо чітко проявляється в умовах глобалізації. Констатовано, що духовна природа дає можливість культурі здійснювати свою головну функцію – людинотворчу. Діяльнісне перетворення зовнішнього світу є основою формування в людини «інструментального розуму», а засвоєння духовних цінностей формує її внутрішній світ і викликає розвиток тих духовних якостей, завдяки яким вона й стає особистістю. Вказано, що взаємодія культур на духовному рівні має розглядатися як основний механізм збереження людини та людства у сучасну епоху, що може розглядатися як змістовний фундамент духовної культури XXI століття.

Підкреслено, що в основі соціально-філософського дискурсу дослідження духовної культури особистості має лежати проблематика взаємозв'язку та взаємодетермінації особистісного духовного розвитку та духовного життя суспільства загалом. Зазначено, що проблеми духовного життя людини є предметом соціально-філософського дискурсу у тому контексті, у якому вона виступає як соціальна істота. Соціальний вимір феномену духовної культури як наслідок взаємодії особистості та суспільства має знаходитися у центрі соціально-філософського аналізу. З'ясовано, що будь-яка культура – це система цінностей певного соціокультурного середовища та особливостей людей, що до нього належать, тому духовну культуру у соціально-філософському контексті слід розглядати як атрибутивну властивість членів певного соціального організму.

Ключові слова: духовність, духовна культура, духовні цінності, глобалізація, молодь, особистість, соціалізація, суспільство.

Духовні аспекти культури є предметом вивчення археології, етнографії, історії, філософії, соціології, мистецтвознавства, етики, релігієзнавства та багатьох інших гуманітарних дисциплін. Це свідчить про універсальність даного явища людського буття, що включає в себе загальний і прийнятий усіма спосіб мислення (К. Г. Юнг); родову сутність людини на відміну від тварин (В. Ф. Оствальд); створену людськими силами частину навколишнього середовища (М. Херскович); специфічний людський спосіб мислення, відчування й поведінки (Т. С. Еліот); сукупність матеріальних і духовних цінностей (Г. Францев); будь-які форми людської діяльності в процесі освоєння світу об'єктів (М. С. Каган); духовне буття суспільства (Л. Кертман) тощо [1].

Постановка проблеми. Для новітніх розробок проблеми духовної культури особистості підґрунтям слугує традиція, що склалась у вітчизняній філософії. У «філософії серця» Г. С. Сковороди, М. В. Гоголя, П. О. Куліша, І. Я. Франка, П. Д. Юркевича, сфера

© О. Лопуга, 2022

розуму далеко не вичерпує духовного життя, її основою є «ідея серця» як такого центру внутрішнього світу людини, котрий визначав її індивідуальність.

Критичному переосмисленню, переінтерпретації духовності, її природи й сутності, а також специфіці виявлення у суспільстві присвячено праці зарубіжних мислителів різних поколінь та філософських поглядів, зокрема А. Бергсона, М. Бубера, Р. Бультмана, М. Вебера, Е. Гуссерля, В. Дільтея, А. Камю, Е. Кассірера, С. К'єркегора, Х. Ортега-і-Гассета, П. Рікера, Ж.-П. Сартра, П. Тейяра де Шардена, П. Тілліха, Е. Фромма та інших.

Проблематика сучасних соціально-філософських досліджень проблеми духовної культури особистості також є достатньо різноманітною. До праць, що містять поважний внесок у розуміння цього феномену у різноманітних вимірах, належать, зокрема, публікації В. П. Андрущенка, В. Ф. Баранівського, Є. Р. Борінштейна, Л. П. Буєвої, Л. В. Губерського, О. О. Долженкова, В. Г. Кременя, С. Б. Кримського, С. В. Пролеєва та інші.

Мета статті полягає в соціально-філософському аналізі духовної культури особистості.

Результати. Всі поняття і визначення культури дослідники проблеми розділяють на три великі групи. Культура розуміється 1) як усе те, що створило людство за час свого існування, 2) як досягнення людства, що заслуговують позитивну оцінку, 3) як перетворення природного світу в рукотворний у відповідності з потребами людини [2, с. 16]. Проте в загальноприйнятому значенні культура розуміється як духовна й піднесена сторона життя людей.

Зміст та сутність поняття «духовна культура» вимагає уточнення такого фундаментального поняття як дух. «Дух» розглядається як атрибут Бога у християнстві, як життєдайна основа Всесвіту у пантеїзмі, активний елемент, що уможливлює самосвідомість (Д. Портер), суб'єктивна сутність індивіда (У. Джеймс) тощо. При всій розбіжності інтерпретацій можна вважати, що дух – це об'єктивна наділндивідуальна форма існування надприродного, яка набувається через соціалізацію і здатна керувати діями людини, а душа є виявом духу через певні ментально-психічні явища на рівні свідомості особистості. Загалом слід сказати, що дух розглядається як джерело життєвої енергії людини, що забезпечує її цілісність та родову ідентичність.

У цьому контексті духовну культуру доцільно інтерпретувати як осмислення людиною, для якої головною сутністю життя є універсальні цінності добра, краси та істини, сенсу свого буття, місця і гармонізації її стосунків з природою, суспільством, інформаційним середовищем [3, с. 9]. Усвідомлення виміру духовного начала культури є гармонічне поєднання духовного і матеріального, де пріоритетним постає духовне.

Для моєї роботи найбільш прийнятним є розуміння поняття «культура» у контексті її людинотворчої функції як духовної субстанції буття людини й соціуму [4, с. 32]. Завдяки духовній культурі з її орієнтацією на вічні цінності відбувається натхнення повсякденного людського буття, і в результаті – піднесення людини над його щоденністю. У межах духовної культури просторово-часові границі індивідуального буття, кінцевого та обмеженого за природою, розширюються до причетності універсальному й нескінченному буттю космосу.

Конкретний зміст поняття «культура» визначається процесами соціалізації й інституціоналізації людини, що особливо чітко проявляється в умовах глобалізації. Актуалізація проблематики духовної культури як предмету філософського дослідження в сучасних умовах визначається тим, що стосовно процесів глобалізації та інформатизації дане поняття слід розглядати як найбільш загальну абстракцію, яка розвивається у своїх визначеннях в умовах найбільш багатого конкретного змісту. Саме від культурного розвитку соціальних спільнот різного рівня в епоху глобалізації вирішальною мірою залежить їхнє подальше існування як соціальних суб'єктів. У культурній антропології подібний статус культури називають «тотальним соціальним фактом».

Ключовою категорією мого дослідження є духовна культура, яка розглядається як випереджально-прогностична по відношенню до матеріальної культури, оскільки «репрезентує комплекс ціннісно-смислових, інформаційно-пізнавальних, художньо-образних явищ, що об'єктивуються та розвиваються в межах суспільної, групової й індивідуальної свідомості» [5, с. 5]. При цьому близьке поняття «духовність» має розумітися як визначальна складова духовної культури, у межах якої визначається ставлення особи до природи, суспільства, самої себе. Духовність виступає як сукупність проявів духу в людині та світі, а у соціальному контексті інтерпретується як інтегруюча основа суспільства, що виражається у моральних цінностях.

Такі поняття як «духовне життя», «духовна культура», «духовні цінності», «духовна діяльність» завжди знаходилися у центрі уваги мислителів усіх епох. Проблемі духовності людини приділяли велику увагу античні філософи (Платон, Арістотель, Демокріт, Сократ), німецька класична філософія (І. Г. Гердер, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель, Л. А. Фейєрбах, Ф. В. Шеллінг, Б. Паскаль), філософи-екзистенціалісти (С. Кіркегор, М. Хайдеггер, К. Ясперс, Е. Гуссерль), українські філософи (П. Д. Юркевич, Г. С. Сковорода). Узагальнюючи їх погляди, можна зробити висновок, що духовна культура є результатом двох видів духовної діяльності. Духовно-продуктивна діяльність забезпечує формування духовних цінностей, а духовно-практична діяльність стосується опануванню людиною та соціальними групами накопичених людством духовних цінностей у процесі власного культурного розвитку. Саме другий процес лежить у основі соціалізації підростаючого покоління і має найбільше значення для формування духовної культури молоді. Його результатом є набуття особистістю духовного досвіду, розвитку ціннісних орієнтацій, духовних потреб і духовних почуттів.

Визначення духовної культури в сучасних умовах ускладнюється двома факторами. З одного боку, можна говорити про величезне різноманіття культурно-цивілізаційних зразків і форм сучасного світу в умовах глобалізаційної взаємодії різних народів та етносів, з іншого боку слід констатувати, що культура як духовна субстанція буття людину й соціуму за багато тисяч років пройшла тривалий етап своєї еволюції і відповідно має багато історичних форм. Тому поняття «культура» у філософській думці має величезну кількість різних інтерпретацій, що визначає і різноманіття визначень її духовної складової.

Уперше в літературі слово «культура» як філософський термін зустрічається в роботі «Тускуланські диспути» (45 р. до н.е.) римського оратора та філософа Марка Тулія Цицерона, і тут цей термін також має духовний характер. Цицерон визначав філософію як «оброблення душі» і з цього приводу писав: «Оброблення душі – це і є філософія; вона виполює в душі пороки, готує душу до прийняття посіву й довіряє їй – сіє, так би мовити, – тільки те насіння, яке, визрівши, приносять найбагатший урожай» [6, с. 188]. У сучасному сенсі термін «культура» уперше був використаний німецьким юристом С. Пуфендорфом (1632–1694) у роботі «Про право природне» (1684) для визначення усього, що відрізняється від природи. Слово «культура» у цьому сенсі набуває дуже широкого обсягу, однак домінування духовного начала і тут є достатньо очевидним. Разом з тим слід підкреслити онтологічність культури як філософського поняття, оскільки її основу складає один з рівнів універсальної онтології передусім у зв'язку з тим, що культура включає в собі і діяльність, і її результати – як духовні, так і матеріальні.

Загалом слід сказати, що проблема людини, її духовного світу органічно пов'язана з розкриттям творчої природи людини через її духовність, що надає людському життю сенс. За В. Франклом, загалом універсальні людські цінності ґрунтуються на трьох складових людського буття, в основі якого лежать духовність, свобода та відповідальність. Загалом

духовні цінності розглядаються як основа поєднання у культурі загальнолюдських та національних цінностей [7, с. 12]. Взаємодія культур на духовному рівні має розглядатися як основний механізм збереження людини та людства у сучасну епоху, що може розглядатися як змістовний фундамент духовної культури XXI століття.

Культура у своєму духовному вимірі надає смисли людському буттю у всій тотальності його проявів. Духовність як основа культури задає орієнтацію на вічні й абсолютні цінності, і саме завдяки цьому відбувається натхнення повсякденного людського існування, при цьому цінності духовності одночасно є й фундаментальними ціннісними основами культури, забезпечуючи її «когерентність» (Д. Бом) і цілісність. Відомий філософ В. Біблер також характеризує культуру як «форму самодетермінації, самоприречення діяльності, волі, свідомості, мислення, долі людини», гранями її виступають філософія, мистецтво, моральність, теорія, релігія як сили самодетермінації, а кульмінацією є акт самодетермінації, унікальний і неповторний для кожного індивіда [8, с. 304–305]. Підкреслюючи пріоритетність духовної складової культури в людиностворюючому вимірі, Г. Зіммель показав, що культура – «це шлях душі до самої себе» [9, с. 474]. Саме культура, її духовний потенціал представляє собою тут-і-тепер, що є основою дороги в майбутнє всього людства.

Практично всі дослідники підкреслюють, що актуалізація проблеми духовної культури особистості на сучасному етапі зумовлена невизначеністю соціального розвитку, що прямо впливає на розбіжність у розумінні загальнолюдських ідеалів і конструктивних стратегій розвитку людини та суспільства, а також поширенням у духовному житті технократичного мислення та орієнтирів споживацького способу життя [10, с. 3].

Одним з найбільш розроблених напрямів вивчення духовної культури людини є її аналіз на особистісному рівні. При цьому акцентується, що духовна культура безпосередньо визначає духовну спрямованість особистості, яка втілюється у духовних інтересах, цінностях, орієнтаціях та світогляді, проявляється у наявності віри, переконань, ідеалів та інших духовних регулятив діяльності і спирається на волю, духовну чуттєвість і світо переживання, притаманні особистості. Найбільш суттєвою ознакою духовної культури є внутрішньо багатий світ людини.

Цей рівень досліджень має глибокий філософський вимір, оскільки духовна культура особистості розглядається як поняття, що відображає цінності й смисли людського буття. Сутністю духовної культури як категорії людського буття є набування сенсу життя у вигляді усталених на особистісному рівні ціннісно-смислових життєвих орієнтирів, що здійснюється на основі трансформування універсуму зовнішнього буття у внутрішній світ особистості, його творення як незалежної сутності у вигляді поєднання образу світу з моральними основами особистісного буття.

У практичному сенсі проблема соціально-філософського аналізу сутності, структури, функцій духовної культури особистості й основних напрямків її формування сьогодні набуває особливого значення, оскільки безпосередньо пов'язана з формуванням високого рівня морально-психологічного стану підростаючого покоління, від якого залежить майбутнє країни у всіх вимірах – від економічної конкурентоспроможності до забезпечення національно-культурної самоідентифікації народу. Духовна культура українського суспільства як соціальний феномен є вираження національного характеру й специфіки українського суспільства, що визначає соціокультурні підстави її філософського дослідження. У той же час контекстом для розуміння основ духовної культури є філософські інтерпретації духовної сутності людини та способів її існування у просторі культури свого народу. У цьому сенсі духовна культура дає основи філософського осмислення людського в людині, а також і взаємин людини та навколишнього світу.

На мою думку, в основі соціально-філософського дискурсу дослідження духовної культури особистості має лежати проблематика взаємозв'язку та взаємодетермінації особистісного духовного розвитку та духовного життя суспільства загалом. Духовна культура розгортається в двох формах, які характеризують домінування особистісно-діяльнісної та соціокультурної складових. У першому випадку мова йде про духовні якості людини й діяльність щодо їх опредмечування, в іншому – про духовні цінності, які створені людиною й стали надбанням суспільства. Проте проблеми духовного життя людини є предметом соціально-філософського дискурсу у тому контексті, у якому вона виступає як соціальна істота. І саме соціальний вимір феномену духовної культури як наслідок взаємодії особистості та суспільства має знаходитися у центрі соціально-філософського аналізу.

У межах соціально-філософського дискурсу духовна культура особистості має аналізуватися як процес набування людиною людського через інтеграцію до соціального простору свого буття. Людина високої духовної культури, як вказував О. Шпенглер, відзначається не знаннями про ті чи інші її вияви, а тім, що усвідомлює й почуває внутрішню форму, внутрішній нерв культури [11, с. 545]. Така людина як би попадає на силові лінії культури й рухається по них, вони ведуть її по лінії безперервного духовного розвитку, яка визначається соціокультурним оточенням. Оскільки будь-яка культура – це система цінностей певного соціокультурного середовища та особливостей людей, що до нього належать, тому духовну культуру у соціально-філософському контексті слід розглядати як атрибутивну властивість членів певного соціального організму.

Духовна культура створює змістовні та мотиваційні основи діяльності, спрямованої на духовний розвиток одночасно і людини, і суспільства, у її змісті відображаються також й основні результати цієї діяльності. Хоча вона не вичерпує духовного життя суспільства, її можна розглядати як його ядро. Структурно духовна культура є достатньо складною, включаючи в себе наукову, філософсько-світоглядну, політико-правову, моральну, художню культуру. На особистісному рівні загальносоціальний контекст духовної культури проявляється передусім у гуманітарній складовій, до якої входять світогляд особистості, рівень політичної й правової культури, моральні й естетичні якості, ставлення до проблем свободи совісті й віросповідання тощо.

Соціально-філософський аналіз духовної культури особистості має дуже серйозне підґрунтя у історії філософської думки і сучасних наукових розвідках. У його основі знаходиться фундаментальна філософсько-методологічна настанова, згідно з якою духовна культура визначається як онтологічне осердя людини, розуміється як здатність і потреба засвоювати та перетворювати зовнішній та внутрішній світ за законами Істини, Добра, Краси у їх єдності. Духовна культура і творчість (спрямована як на саму людину, так і на трансформацію зовнішнього світу) нерозривно пов'язані одна з одною, їх формування відбувається паралельно, вони в кінцевому підсумку доповнюють одна одну. Від самої людини, її внутрішніх ресурсів та креативності щодо їх розвитку і реалізації залежить рівень духовного розвитку суспільства. У той же час високий духовний рівень суспільства дає можливість і людині реалізувати свою духовну сутність. У цьому проявляється діалектика соціального та особистісного аспектів духовної культури [12, с. 7].

Висновки. Проективно-моделюючий напрям соціально-філософського дослідження духовної культури особистості ще не дістав достатнього поширення у науковій літературі. Між тим феномен духовної культури молоді доцільно розглядати саме у контексті соціального потенціалу розвитку, з використанням концептів особистісного та соціального капіталу. При цьому набагато ширше, ніж у межах першого напряму досліджень, охоплюється спектр проблем морально-етичного становлення особистості, її соціалізації, актуалізації її

духовно-творчих ресурсів, оскільки у цьому випадку мова йде про рушійні сили глобальних соціокультурних трансформацій постсучасного зразка.

Розкриваючи саме соціально-філософський зміст поняття духовної культури особистості, слід насамперед підкреслити його системостворюючий стосовно суспільного розвитку потенціал.

Список використаної літератури

1. Каган М. С. Философия культуры. Спб. : Питер, 1996. 235 с.
2. Владышевский Д. В. Социодинамика культуры и постмодернизм / Д. В. Владышевский, Н. В. Ковтун. М.: Мысль, 2000. 186 с.
3. Темех Н. Д. Українське телебачення і проблеми формування духовності молоді : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.08 / Н. Д. Темех ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Л., 2005. 20 с.
4. Байдаров Е. У. Культура как духовная субстанция бытия человека и социума в условиях глобализации. Вопросы культурологии. 2011. № 9. С. 32–37.
5. Вербець В. В. Теоретико-методологічні засади формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / В. В. Вербець ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2005. 40 с.
6. Цицерон. Тускуланские беседы. Избранные сочинения. М. : «Художественная литература», 1975. С. 186–225.
7. Долженко В. О. Виховання духовних цінностей у студентської молоді в полікультурному просторі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07 / В. О. Долженко; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. Луганськ, 2006. 20 с.
8. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: Два философских введения в XXI век. М. : Мысль, 1990. 413 с.
9. Зиммель Г. Понятие и трагедия культуры / Г. Зиммель. Избранное. Том 1. Философия культуры. М. : Юристъ, 1996. С. 445–474.
10. Помиткін Е. О. Психологічні закономірності та механізми духовного розвитку дітей і молоді : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Е. О. Помиткін; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2009. 42 с.
11. Шпенглер О. Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории: в 2-х т. М. : Мысль, 1993. Т. 1. 595 с.
12. Ткачук І. О. Формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді в трансформаційному суспільств : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.10 / І. О. Ткачук; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. К., 2010. 18 с.

THE SPIRITUAL CULTURE OF PERSONALITY AS THE SUBJECT OF A SOCIO-PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Oresta Lopuha
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8916-6215
Odessa I. I. Mechnikov National University,
Faculty of History and Philosophy, Department of Cultural Studies
Dvoryanskaya str., 2, 65082, Odessa, Ukraine

The content and essence of the concept of spiritual culture are considered. The emphasis is that the spiritual world of man is impossible without spiritual knowledge and spiritual efforts to transform them into personality traits. The most acceptable understanding of the concept of "culture" in the context of its human function as the spiritual substance of human existence and society is assumed. Analyzes that determine

the processes of human socialization and institutionalization include the specific meaning of the term "culture", which is particularly clear in the context of globalization. It is argued that the spiritual nature allows culture to fulfill its main function – humanization. The transformation of the activity of the external world is the basis for the formation of the "instrumental mind" of humans, and the assimilation of spiritual values shapes their inner world and causes the development of these spiritual qualities, thanks to which they becomes as persons. It is argued that the interplay of cultures on the spiritual level should be considered the main mechanism of human behavior and humanity in the modern era, which can be seen as an eloquent foundation of the spiritual culture of the 21st century.

It is emphasized that the socio-philosophical discourse of studies on the spiritual culture of an individual should be based on the problem of mutual connections and determination of personal spiritual development and the spiritual life of society in general. It is noted that the problems of human spiritual life are the subject of socio-philosophical discourse in the context in which he acts as a social being. The social dimension of the phenomenon of spiritual culture as a consequence of the interaction of the individual and society should be at the center of the socio-philosophical analysis. It was found that each culture is a system of values of a specific socio-cultural environment and the characteristics of people belonging to it, therefore spiritual culture in the socio-philosophical context should be treated as an attribute of property of members of a specific social organism.

Key words: spirituality, spiritual culture, spiritual values, globalization, youth, personality, socialization, society.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 98–103
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 98–103

УДК 347.961:141.319.8
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.12

АКАДЕМІЧНА ФІЛОСОФІЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Наталія Манойло
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, 02000, м. Київ, Україна
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6369-7437

У статті розглянуті властивості академічної філософії, в тому вигляді, яка суттєво впливає на суспільство в плані розкриття антигуманної суті інформаційної війни. Причина в тому, що саме хибне висвітлення природи людини не готує народні маси до виправлення власної егоцентричної вдачі. Саме на ній спекулює нібито «освічена» правляча верхівка, масштаб нарцисизму якої, особливо ж диктаторів, кожного разу, коли вони намагаються утвердити свою вирішальну роль в історії, набуває безумних масштабів.

Філософія існує як любов до мудрості. Саме така її форма є первинною. Звичайно, що потрібно також визначитись із тим, що таке мудрість. Попри велику кількість визначень, можна виходити з того, що мудрість – це лаконічно сформульовані судження про загальну природу певних природних і суспільних явищ, які мають аксіоматичний статус. Тобто, ці судження сприймаються певною спільнотою як такі, з якими її учасники погоджуються і які не викликають у них якихось суттєвих зауважень.

Оскільки аксіоматичні судження як суть мудрості формуються в різних просторово-часових вимірах, вони не є аксіоматичними в інших місцях і в різні часи в тих же місцях, тих же народних спільнотах. Тому, стаючи об'єктом для розумів, на її основі формується філософія як методологія пізнання. Про це Гегель чітко висловився в «Науці логіки». Так замість любові до мудрості постає любов до пізнання, інструментом до чого стає аналітико-синтетичне мислення.

Таким чином, академічна філософія – це вироблений історією пізнання соціо-духовний продукт, засобами якого система освіти робить його надбанням суспільства. Принаймні тієї його частини, яка долучається до освітнього процесу.

У свою чергу, академічна філософія найбільшою мірою концентрується в науково-освітніх закладах Академії Наук. Це потрібно брати до уваги, адже в закладах вищої освіти викладається навчальний предмет, який завжди обмежений певними можливостями як самих викладачів, так і тим, що філософія всього лише один із багатьох десятків інших навчальних предметів. Це не може не позначатись на глибині її одкровень.

Отже, академічна філософія – це такий спосіб мислення, який відкриває субстанціональні підвалини Буття – як природного, так і суспільного. В такому вигляді вона в особі тих мислителів, які здатні до такого рівня мислення, відкривати фундаментальні закони в усіх сферах пізнавальної діяльності суспільства. Тому вона і має світоглядну й методологічну функції в якості головних.

Ключові слова: академічна філософія, свідомість, суспільство, війна, гібридні війна, філософія, громадянин, людина, спільнота.

Постановка проблеми. Проблема академічної філософії під час війни справді важлива. Її вирішення залежить від того, як розуміти філософію загалом, академічну зокрема. Крім того, також потрібно виходити з того, що таке війна. Вірніше, в яких формах вона проявляється.

Війна повинна розглядатись не лише в суто збройних зіткненнях між арміями різних держав. Її потрібно розглядати як прояв агресивної свавільно-егоцентричної сутності людини.

© Н. Манойло, 2022

Метою статті є розкриття ролі академічної філософії в умовах війни, яка найбільшою мірою концентрується в науково-освітніх закладах Академії Наук та повинна впливати і бути провідником в бутті сучасного суспільства.

Виклад основного матеріалу. Війна повинна розглядатись не лише в суто збройних зіткненнях між арміями різних держав. Її потрібно розглядати як прояв агресивної свавільно-егоцентричної сутності людини. К. Лоренц на це звернув увагу, стверджуючи, що людина, на жаль, але це об'єктивна реальність, позбавлена заборони на внутрівидове знищення, яке властиве тваринному світу. Тому Е. Морен визначив її як homo sapiens est homo demens. Тобто, вона розумний безумець. При цьому безумство має суттєву перевагу перед розумною мотивацією.

Безумство проявляється постійно. Особливо це видно у випадках збройних протистоянь, тому всі інші види протистоянь як між людьми, так і між народами й державами, відходять на задній план. В останні роки, починаючи з 2013-го року, якщо брати Україну, активно ведуться розмови й дослідження про інформаційні війни, або ж гібридні війни.

Гібридність властива людській свідомості. Вона досить виразно проявляється в тому, що кожна людина здатна відобразити загальне й об'єктивно необхідне особливим індивідуальним чином. В діалектиці це виражено категоріями «одиничне – особливе – загальне». Звідси й проблеми фактично вродженої війни всіх проти всіх у всіх без виключення проявах людської взаємодії. Закон як загально-необхідне об'єктивне діє гібридно навіть і у взаємодії природних об'єктів, що зумовлено їх універсальною багатоманітністю.

Гегель відзначав, що необхідність проявляє себе через випадковість, тому випадковість необхідна, а необхідність випадкова.

Але природні об'єкти не перебувають у стані пізнання. Людина як продукт природної еволюції, ставши на шлях пізнання, несе в собі цю діалектику взаємодії у взаємовідносинах з іншими. Будучи сама в собі, у своїй думці самодостатньою, вона своє особливе індивідуальне бачення схильна видавати за загальне. За деревами вона не бачить ліс, за окремими, до того ж обмеженими в часі й просторі, подіями часто не бажає піддати сумніву свої висновки, свої умовиводи. Адже їй з самого початку суспільство вказує на те, що вона розумна істота. До того ж їй вроджена допитливість як основа для започаткування пізнавального процесу. Тому вона схильна впізнання раніше сприйнятих об'єктів вважати за їх пізнання. Зміст самого слова ГІБРИ́Д (від лат. hibrida – помісь) – організм, що виникає в результаті схрещування батьківських форм з різною спадковістю (генотипом), тобто внаслідок гібридизації. Розрізняють Г. внутр.-видові (нащадки від схрещування особин одного виду, відмінних за деякими ознаками) й віддалені (гол. чином міжвидові та міжродові – нащадки від схрещування особин, що належать до різних видів або родів) [1].

Отже, даний зміст слова дозволяє стверджувати, що як самий організм людини є наслідком схрещування всіх складових природного буття, так і, відповідно, свідомість людини є формою прояву гібридності. Адже свідомість є внутрішнім станом матерії, проявом в ній інформації про структурні матеріальні хімічні елементи, з яких вона складається і які в ній постійно взаємодіють. До речі, таких елементів понад 80. Всі разом вони є матеріальною основою людини не лише як високомолекулярного біологічного організму, але й суспільного середовища, яке також тяжіє до постійного збільшення кількості схрещених соціокультурних взаємодій, що далеко не завжди діють на злагоду і гармонію. Але принципова відмінність між потомством рослинних і тваринних організмів у тому, що рослинні й тваринні організми до втручання в них людини суть об'єктивна реальність. Звичайно, що під впливом людського суспільства ці організми також відчувають на собі ті зміни, які воно вносить в природне буття, піддаючись такій об'єктивній гібридизації. Натомість людина,

особливо ж із того періоду, коли започаткувався процес пізнання й економічних виробничих відносин, постійно піддається або ж стихійному, або ж цілеспрямованому руйнуванню її здатності до адекватного/об'єктивного пізнання своєї внутрішньої як біо-психофізіологічної, так і соціокультурної сутності. З одного боку, вона не може відтворюватись на попередній основі, адже це застій, який тривав десятки тисяч років періоду родоплемінного існування людства. З іншого, враховуючи зазначений досвід попередників, який не є присутнім об'єктивно в сучасності, представлений суб'єктивно, адже навіть якщо вже є загальноісторична логіка розвитку людства, це не може дати досліднику повну впевненість в тому, що його висновки повною мірою об'єктивно достовірні. Адже кожен вчений в галузі суспільствознавця належить до певного народу, до його ментальних особливостей, абстрагуватись від яких вкрай складно. Крім того, відбувається перехрещування народів, представники кожного з яких, попадаючи в інші соціокультурні умови, вимушені сприймати ті норми поведінки, які не є такими, що виробила їх власна тривала історія.

Як наслідок, гібридна інформаційна «війна» відбувається не лише на тлі загальносвітової історії, але й всередині кожної країни. Йдеться про систему освіти, в якій навіть демократичні країни не можуть законодавчо утвердити єдиний зміст викладення тих навчальних дисциплін, які формують світоглядні орієнтири свідомості громадян єдиної країни. Адже багато що в даній сфері залежить від викладацького складу, від того, настільки він відданий науковій об'єктивності, яка, цього не можна приховати, заважає прояву індивідуальності. Це вдалось Гегелю, який відверто стверджував, що він говорить від імені логіки історії, логіки науки, а не від власного імені.

Тому вся заслуга і відповідальність на об'єктивній ідеї, яка реально править світом і якій заважають діяти ті, хто має бажання залишити власний слід в історії. Негативні наслідки такого ніби демократично-правового плюралізму у сфері історичного знання маємо в Україні, в якій майже весь період незалежності чи не кожний регіон мав свої затверджені МОН підручники зі всього циклу гуманітарних дисциплін. Звідси й сепаратизм, який породив збройну війну.

Чого варті постійні намагання колишнього міністра освіти Табачника написати спільний підручник з історії для України й Росії. Тобто, це і є гібридна історія і, відповідно, гібридна постійна війна до того періоду, коли Україна стане українською таким чином, як це маємо в Ізраїлі. Там є дискусії, але запідозрити дискутуючих в тому, що хтось бажає принизити народ, мабуть що неможливо.

Демократія – це найгірша форма правління з тих позицій, що непросвітлені філософським рівнем розуміння народні маси допущені до обрання влади. Суттєво вплинути на «безумство хоробрих» не вдається впродовж усього понад 2,6-тисячолітнього періоду існування філософії і як форми мудрості, і як методології пізнавальної та самопізнавальної діяльності. Оптимізму додає те, що в наш інформаційний час можна трішки пришвидшити вплив на масову свідомість. Можливо, що це якоюсь мірою применшить прояви безумства. Але не саме по собі, а разом із переключенням свавільної волі на ті види діяльності, які сублімують дику енергію людей і суспільства у прийнятне річище. На цьому наголошував З. Фрейд.

В античну добу Сократ, ведучи постійні щоденні діалоги з громадянами, підпорядковані морально-етичній і етико-правовій проблематиці, спонукав їх до автономного способу мислення. Саме воно в такій формі здатне не просто сприйняти на слух якісь норми поведінки, прийнятні для утвердження в полісі миру і злагоди, а усвідомити їх як найбільш ефективний і дієвий суспільний устрій. Людина в такому випадку має соціальні переконання, адже умовиводи мислення мають загальний характер, отже, прийнятний для людського загалу не з примусу держави, а з власного соціалізованого мисленням вольового

розуму. Крім того, людина набуває статусу громадянина не через вік, а від усвідомленого права, яке не просто дарується, а яке здобувається разом із відповідальністю, яку надає статус громадянина.

Тут варто навести авторитетну думку Аристотеля. «Хороший громадянин зобов'язаний уміти і бути здатним і підпорядковуватись, і керувати, а доброчесність громадянина полягає в умінні володарювати над вільними людьми і бути підвладним» [2, с. 452].

Громадянин той, хто може брати участь в управлінні, маючи на меті загальну суспільну користь, *усвідомлену не від посади, а* саме *від уміння управляти*. Звідси недоцільність у правильних формах державного устрою допуску до управління державою ремісників через відсутність у них громадянської свідомості: їх спосіб життя не дає їм можливості розуміти загальний інтерес політичної спільноти, якою є держава. Лише здатний до філософського рівня мислення має право на управління, тому що в ньому присутній сутнісний вимір об'єктивного розуму, тотожний політичній свідомості людини в статусі громадянина.

Якщо управління здійснюється в інтересах загальної користі, маємо правильні види устрою держави, в протилежних випадках маємо відхилення від них. При правильних видах управління люди – громадяни, неправильних – просто населення.

Монархічне управління є царською владою; влада небагатьох – аристократія; «а коли заради загальної користі править більшість, тоді ми вживаємо позначення, спільне для всіх видів державного устрою – політія». Остання можлива лише тоді, коли більшість складає воїнство, адже чеснота, якою може реально володіти більшість – це мужність. Тому у правильних видах державного устрою управляє доброчесна меншість. «Відхилення від зазначених устроїв наступні: від царської влади – тиранія, від аристократії – олігархія, від політії – демократія. Тиранія – монархічна влада, що переслідує користь одного правителя; олігархія опікує вигоди заможних громадян; демократія – вигоди малозабезпечених; загальної ж користі жодна з них не переслідує» [2, с. 457].

Зважаючи на безумовний авторитет Філософа, адже саме на основі його вчення побудована сучасна західна цивілізація, не слід, як це властиво сучасній ліберальній інтелігенції, включно з українською, вважати деякі його судження такими, що позбавлені політкоректності. Слід зважати, що над свідомістю філософів також тяжіє радянська ідеологема про те, що робітничий клас і трудове селянство, тобто ремісники, є рушійною силою розвитку суспільства.

Потрібно брати до уваги ту обставину, згідно якої людина значно більшою мірою вмотивовує свою поведінку біо- та психофізіологічними спонуканнями, ніж розумно-вольовими. Адже цілком правильною є теза про те, що буденний рівень буття є домінантним для переважної більшості населення. Підняти його на вищі рівні можливо лише в тому випадку, якщо, по-перше, вся економіка країни налаштована на задоволення первинних життєвих потреб; по-друге, населення країни максимально однорідне за етнокультурними орієнтаціями; по-третє, на високому рівні розвинена культура відпочинку, коли відсутнє бажання «вбити час» алкоголем чи наркотиками; по-четверте, найбільш затребуваними й високооплачуваними професіями є професії, функції яких спрямовані на організацію дозвілля; по-п'яте, будь-які порушення соціального порядку, пов'язані з приниженням людської гідності, суворо й невідворотно караються відразу. В такому разі можна сподіватись на зведення до мінімуму будь-яких проявів насилля, яке завжди є формою війни.

А. Тойнбі як видатний філософ історії якраз і пов'язував гуманістичний розвиток людських цивілізацій із налаштованістю населення на творчий мімезис. Тобто, слід всіма засобами державного впливу на суспільство в цілому пропагувати доробки тих людей, завдяки творчій діяльності яких відбувався й відбувається в історії людства прогресивний

гуманістичний розвиток. Вони мають бути щоденно в передачах ЗМІ, а не лише у вузькому колі семінарів академічних філософів, «війна» яких між собою є фактором досягнення миру і злагоди. Адже мислення і є діалектичний процес пошуку єдності в різноманітному засобами боротьби різних варіантів її – єдності – досягнення. Без цього залишається боротьба як війна.

А. Тойнбі, увівши до своєї філософії категорії відхід-і-повернення, якраз і закликав філософів як носіїв об'єктивного духу історії повернутись у політичне життя. Але чи населення здатне їх обрати, якщо воно позбавлене змісту цього духу історії? Воно обирає двічі судимого, паплюжачи при цьому того, хто має спеціальну державницьку освіту і практичний досвід управління державою та і тих, хто має такий же рівень свідомості.

Ці думки не є утопічними, оскільки вони реалізовані в розвинених країнах Європи, США, Канади, Японії, Південної Кореї. Там відбулись події, властиві епосі Відродження, Нового часу, Просвітництва. Нинішні складнощі виникли тому, що свій проект, заснований на хибній ідеї про провідну роль робітничого класу в історії, не вдалось реалізувати. Вона й не могла бути реалізована, бо Маркс пов'язував її реалізацію з тим, що за певних умов «блискавка філософського мислення ґрунтовно вдарить в цей незатронутий народний ґрунт», яким є свідомість пролетаріату. Цього не робили як в радянську добу, так і в наш час. Правда, в радянську добу були такі спроби, але викладалась не академічна філософія, яка вимагає мук мислення, а спрощена форма підручників. Вона, як зазначав. М. Мамардашвілі, не здатна навчити мислити, бо не є школою мислення.

Висновки. Процес пізнання суперечливий, діалектичний. Це постійна боротьба розумно-вольового способу мислення за знаходження спільного знаменника, який утверджує між мислителями й мислячими людьми мир і злагоду, формує суспільство, знамено/прапор якого справді об'єднує.

Якщо ж дискутують засобами постійного нав'язування власної суб'єктивної думки іншим учасникам спілкування, то, як співав Висоцький, маємо «кроме мордобития никаких чудес». Тобто, маємо гібридні результати, які від «звуко-прикладання» досить легко переходять у фізичне рукоприкладство, а між державами логічно переходять до збройної війни на фізичне знищення.

Академічна філософія має формувати свідомість населення щоденно через всі можливі засоби, всі галузі знань. Вона має оголосити війну невігластву й невігласам. Рушійна сила розвитку людини, окремих народів, людства загалом – мислячі субстанціонально особистості. Так в ідеальній державі Платона. І так має бути в історії кожної країни, яка спирається на об'єктивний дух певного народу, тому що в кожного є своя особлива специфіка прояву загального. На жаль, так не відбувається. Й не відбувалось у всіх народів. Але зараз маргіналізація суспільств призведе до загибелі людства. Не хотілось, щоб загинула Україна. А небезпека є, адже гинуть на війні кращі.

Напрямки подальших досліджень. Вони безпосередньо випливають із щойно наведених висновків.

Список використаної літератури

1. В. В. Моргун . Гібрид // Енциклопедія Сучасної України : електронна версія [вебсайт] / гол. редкол. : І.М. Дзюба, А.І. Жуковський, М.Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=29473 (дата звернення: 22.10.2021).
2. Аристотель. Политика / Аристотель. Сочинения : В 4-х т. Москва : «Мысль», 1983. Т. 4. 452 с.
3. Аристотель. Политика / Аристотель. Сочинения : В 4-х т. Москва : «Мысль», 1983. Т. 4. 457 с.

ACADEMIC PHILOSOPHY DURING THE WAR

Nataliya Manoylo
National Pedagogical Dragomanov University
Pirogova str., 9, 02000, Kyiv, Ukraine

The article considers the properties of academic philosophy, in the form that significantly affects society in terms of revealing the inhumane nature of information warfare. The reason is that the most erroneous coverage of human nature does not prepare the masses to correct their own egocentric nature. It is on it that the supposedly "educated" ruling elite speculates, the scale of whose narcissism, especially that of dictators, each time they try to assert their decisive role in history, becomes insane.

Philosophy exists as a love of wisdom. This is its primary form. Of course, you also need to decide what wisdom is. Despite the large number of definitions, we can assume that wisdom is a concise formulation of judgments about the general nature of certain natural and social phenomena that have axiomatic status. That is, these judgments are perceived by a certain community as those with which its members agree and which do not cause them any significant comments.

Because axiomatic judgments as the essence of wisdom are formed in different spatio-temporal dimensions, they are not axiomatic in other places and at different times in the same places, the same folk communities. Therefore, becoming an object for the minds, philosophy is formed on its basis as a methodology of cognition. Hegel made this clear in The Science of Logic. Thus, instead of the love of wisdom, there is the love of knowledge, the tool for which is analytical and synthetic thinking.

Thus, academic philosophy is a socio-spiritual product developed by the history of knowledge, by means of which the education system makes it the property of society. At least the part of it that is involved in the educational process.

In turn, academic philosophy is most concentrated in scientific and educational institutions of the Academy of Sciences. This must be taken into account, because higher education institutions teach a subject that is always limited by certain capabilities of both the teachers themselves and the fact that philosophy is just one of many dozens of other subjects. This cannot but affect the depth of her revelations.

Thus, academic philosophy is a way of thinking that opens the substantial foundations of Being – both natural and social. In this form, it is in the person of those thinkers who are able to this level of thinking, to discover the fundamental laws in all spheres of cognitive activity of society. Therefore, it has a worldview and methodological functions as the main ones.

Key words: academic philosophy, consciousness, society, war, hybrid war, philosophy, citizen, human, society.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 104–110
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 104–110

УДК 123.1:(092) М.Міхновський 058.237
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.13

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕЛІТИ У СТВЕРДЖЕННІ ІДЕЇ СВОБОДИ У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО

Андрій Наконечний
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

Проаналізовано основні підходи до розкриття проблеми значення і ролі вітчизняної еліти у становленні та розвитку ідеї свободи у творчості видатного українського мислителя, громадського діяча Миколи Міхновського. Визначено, що політичне гасло "Вірую" молодого українця, проголошене М. Міхновським, мало надзвичайно позитивний вплив на формування національно-політичного світогляду галицьких українців.

Доведено, що М. Міхновський був одним з фундаторів новітньої української національної ідеї в часи занепаду національної свідомості українського народу. З огляду на такий стан української філософської та політичної думки, національної ідеї, значення гасла "За самостійну Україну від Карпат по Кавказ", що його висунув й утвердив М. Міхновський у маніфесті "Самостійна Україна", є ключовою віхою для подальшої історії становлення української нації.

Досліджено діяльність М. Міхновського, присвячену консолідації прихильників ідеї самостійності України, процес створення М. Міхновським Української народної партії (УНП), що проголосила своєю головною метою боротьбу за незалежність України. М. Міхновський став її провідником і головним ідеологом, автором програми УНП та інших партійних видань, що на тривалий час стали наріжними для багатьох поколінь українських націоналістів. Найбільшого поширення набув своєрідний маніфест самостійників "Десять заповідей УНП", написаний 1903 року й широко відомий в Україні та за кордоном.

Визначено, що основним завданням української національної еліти М. Міхновський вбачав: 1) утвердження національно-державної самостійності України; 2) плекання серед українців почуття національної солідарності та єдності; 3) побудову державного устрою на засадах соціальної справедливості й рівноправ'я всіх верств українського народу.

Ключові слова: свобода, національна ідея, еліта, інтелігенція, незалежність, культура, свідомість, нація, держава, націотворення.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю усвідомлення українським суспільством значення ідеї свободи, практичного втілення її в усіх ланках суспільно-політичного, культурно-духовного, соціально-економічного життя України. Особливо важливим є аналіз процесу становлення, формування й утвердження ідеї свободи у творчості видатних представників суспільно-політичної та філософської думки XIX–XX ст., у творчості та громадсько-політичній діяльності яких якраз і можна знайти відповіді на наболілі питання сучасного державотворення.

Проблема розвитку та відображення ідеї свободи у творчості провідних мислителів XIX–XX ст. займає важливе місце у дослідженнях українських науковців у період між двома війнами: В. Гнатюка, М. Забаревського (Д. Дорошенка), Ю. Охрімовича, В. Старосольського, М. Сціборського, а також у працях відомих іноземних та українських науковців в еміграції в період після Другої світової війни, таких як Дж. Армстронг, Ю. Бойко, І. Лисяк-Рудницький, П. Мірчук, О. Пріцак та Дж. Решетар, М. Сосновський, П. Феденко,

© А. Наконечний, 2022

М. Шкільняк, В. Янів. Окреслена проблематика посідає важливе місце в працях таких сучасних українських учених, як А. Астаф'єв, А. Брагінець, С. Возняк, М. Горєлов, Я. Грицак, В. Гудзь, М. Жулинський, В. Жмир, М. Кармазіна, С. Приходько, М. Розумний, О. Семків, М. Сосновський, Д. Соловей, О. Сухий, Б. Червак, А. Фартушний, Б. Якимович та інші. Проте, незважаючи на значну кількість публікацій з окремих аспектів поставленої нами проблеми, ще недостатньо філософських досліджень, які дали б змогу осмислити етапи формування ідеї свободи, її зміст, динаміку і трансформацію у суспільно-духовному житті України XIX–XX ст., зокрема у творчості М. Міхновського.

Мета дослідження полягає у необхідності простежити етапи формування ідеї свободи, її різноманітні вияви у суспільно-духовному житті та філософській думці України другої половини XIX – першої половини XX ст., зокрема, у творчості М. Міхновського.

Наприкінці XIX ст. український народ на Наддніпрянщині перебував у вкрай важкій національно-духовній неволі, яка спричинила в народі занепад національно-політичної думки та державницьких устремлінь. Незважаючи на виступ Т. Шевченка з ясними ідеями про українську націю, її історичне призначення та місію, та на широке культурне відродження в Україні, що започаткувалося ще перед Т. Шевченком, велика частина тодішньої української інтелігенції задовольнялася здобутками на культурному полі.

Ця культурницька діяльність не могла задовольнити молодших діячів національного руху, з приходом яких у 90-х роках XIX ст. розпочинається етап політизації цього національного руху і на східноукраїнських землях. Одним із представників цього покоління був М. Міхновський (1873–1924), який висунув ідею свободи на якісно новий рівень, і яка набула у його творчості державницько-самостійницького характеру, принципово відмінного від автономно-федеративних концепцій його попередників.

Досліджуючи генезу становлення національно-патріотичних, державницько-самостійницьких поглядів М. Міхновського, треба зазначити, що будучи ще школярем та гімназистом, М. Міхновський з великим інтересом читав поетичні твори Шевченка, тому ще у відносно молодому віці він мав змогу відчути цю національну стихію, що була присутня в душі українського народу.

У 1891 р. на могилі Т. Шевченка у Каневі було засновано таємну українську політичну організацію під назвою "Братство тарасівців", основоположниками якої стали М. Міхновський, І. Липа, М. Вороний, О. Черняхівський та інші. Національно-політичну програму братства уклав М. Міхновський в окремій політичній декларації, яка була опублікована у 1893 р. у львівській "Правді" під назвою "Profession de foi молодих Українців".

Основною засадою цього політичного "Вірую" українського патріота визначається у цій декларації історична правда, що кожна людина є складовою частиною своєї нації, тому й доля кожної людини залежить, насамперед, від долі її нації; нація ж може розвиватися вільно з користю для її членів лише тоді, коли матиме власну самостійну державу.

Щодо сучасного йому становища нації, М. Міхновський зазначає, що основним джерелом горя України є московське поневолення, тому українські патріоти повинні "віддати усі свої сили на те, щоб визволити свою націю з того гнету, в якому вона зараз перебуває, і дати задля користи людськости ще одну вільну духом одиницю" [1, с. 201].

Для цієї справи – справи визволення України, кожен українець повинен присвятити всі свої сили. Рушійною силою в боротьбі за визволення є національні почування і національна свідомість, наявність яких як серед української інтелігенції, так і серед українського простолюддя, є необхідною передумовою здобуття національної волі: "Наука і життя Вкраїнського народу доводять нам, що Україна була, єсть і буде завсіди окремою нацією, і як кожна нация, так і вона потрібує національної волі для своєї праці й поступу" [1, с. 202].

Тому ми, продовжує М. Міхновський, "як діти України, як сини свого народу, єсьмо націоналами і перед усім дбаємо о те, щоб дати своєму народови волю національну" [1, с. 202].

М. Міхновський вказує на той факт, що національне питання і національні змагання неодмінно з'являються тоді, коли нація є пригніченою, коли їй забороняється користуватися власними духовними силами, культурно-національними надбаннями. Однак, на жаль, протягом багатьох століть, хоча й існували постійно національні змагання, що здійснювалися як "вогнем і мечем", так "духом і розумом", все ж українській нації не вистачило моральних і фізичних сил, щоб довести своє існування як окремої самостійної нації. Однією з причин цієї невдачі він називає відсутність провідника, "генія" в політиці, національній справі, який повів би націю до її національно-державного визволення. На роль такого "генія" претендували, на думку М. Міхновського, кирило-мефодіївці і Костомаров, але вони "повели українську націю іншою, непрямою дорогою – не навпростець, а манівцями через усю Московщину, і за ними сім далеким і непевним шляхом пішло багато народу" [1, с. 203].

М. Міхновський закликає українську інтелігенцію не обмежуватися так званим "українофільством", тобто ідеалізуванням українських пісень, милозвучності мови, краєвидів тощо, а свідомо взятися до праці на народному грунті, чого вимагає ідея відродження і всесвітнього поступу України. Для того щоб українці зробилися освіченими і могли принести користь українській національній справі, національній ідеї, вони повинні вимагати від себе самих "дрібної, повсякчасної, непомітної для інших духової роботи, бо кожна велика ідея вимагає духової сили. З міцною ж душею, певним почуттям і послідовністю, ми поставимо нашу національну справу так, що вона не залежатиме від сьогочасних обставин; своєю істотою і моральною силою ми знищимо сі обставини й виробимо з себе українську інтелігенцію в самому високому розумінню сього слова" [1, с. 205].

М. Міхновський чітко усвідомлює той факт, що українська нація є роз'єднаною між двома імперіями, але, тим не менше, у свідомості кожного національно-свідомого українця "єсть один українсько-руський народ". "Україна Австрійська і Україна Росийська однак нам рідні, і жадні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу, – продовжує М. Міхновський, – і, аби була у нас моральна міць, то ні нас не зможуть відірвати від Галичини, ні Галичини від нас, бо ідеї, духа розірвати на два шматки не можна, як нічим не можна спинити Дніпрової течії: вона завсіди опиниться у морі, які б перепони не були" [1, с. 205].

Отже, головними засадами політичного Profession de foi ("Вірую") молодих українців є: а) відновлення національно-державної самостійності України; б) боротьба за права нації і плекання серед усіх верств українського народу почуття національної солідарності; в) створення в українській державі справедливого соціального ладу; г) ідейна відданість кожного українця справі національного визволення. В українській політичній думці 90-х років XIX ст. ці тези були небуденними, революційними, які вносили переворот в національно-політичні погляди тодішньої української людини.

Політичне "Вірую" молодого українця, проголошене М. Міхновським, мало позитивний вплив на формування національно-політичного світогляду галицьких українців. Адже, коли в 1895 р. молодий галицько-український публіцист Ю.Бачинський порушує у своїй праці "Ukraina irredenta" гасло боротьби за національно-державну самостійність українського народу, а вслід за ним це гасло приймають у свої програми галицько-українські партії (Українська радикальна партія у 1895 р., Українська національно-демократична партія у 1900 р.), то без сумніву особлива заслуга в цьому належить саме цій політичній декларації українського мислителя, надрукованій у львівській пресі в 1893 р. Отже, М. Міхновський від самого початку своєї політичної діяльності стає ідеологом новітньої національної ідеї – ідеї державно-незалежної і соборної України.

У 1900 р. відзначення річниці народження і смерті Т. Шевченка М. Міхновський використав щоб пов'язати ідеологію та політичну програму Революційної української партії (РУП) з ідеями Кобзаря, які висувалися вже раніше у формі політичної програми "Братства тарасівців". 19 лютого 1900 р. у Полтаві, а 26 лютого того ж року у Харкові, на Шевченківських святах, М. Міхновський виголосив промову, яка через кілька днів була ухвалена, як програмна політична декларація РУП і видана окремою брошурою під назвою "Самостійна Україна".

Програмно-політичні гасла, проголошені в цій брошурі, внесли перелом в політичне мислення тодішньої української інтелігенції, велика частина якої орієнтувалася на революційні погляди і гасла всеросійської революції та соціалізму. Тому не дивно, що клич "за самостійну Україну" видався тодішнім соціалістам чимось дивним, неактуальним, тим, що не надається до серйозного обговорення.

Визвольну боротьбу за самостійність власного народу повинна очолювати й керувати нею його інтелігенція. На превеликий жаль, стверджує М. Міхновський, українська інтелігенція в часи посиленого ворожого наступу на нашу націю не встоялась. Сильна, освічена і культурна інтелігенція України постійно зраджувала інтереси власної нації, переходячи то в польський, то в російський табір. Тут він називає Четвертинських, Чорторийських, Вишневецьких, Тимкевичів, які протягом XVI–XVII ст. перейняли польську національність, а також Безбородьків, Прокоповичів, Яворських, Прощинських, Гоголів, Гнідичів, Потапенків, Короленків, які протягом XVIII–XIX ст. перейшли в російську національність. На думку мислителя, ця "плоть і кров наша" зраджувала власний народ в найважчі і найтрагічніші часи його історії, і це відступництво він вважає гіршим і руйнівнішим у своїх наслідках навіть за війну чи пошесть, адже війни і пошесті "…косять без розбору і вчених, і темних, бідних і багатих, відступництво забрало ж цвіти нації – найкультурнішу її верству" [2, с. 27].

М. Міхновський засуджує ці покоління інтелігенції, які протягом століть виплекали цілий культ страху за самих себе, зневіри у власні сили, покори супроти поневолювачів, вони відзначалися "безідейністю", "інертністю", "страхополохством", відсунули від себе молодіжні рухи, що стояли на позиціях самостійності та соборності України, а сам український рух зробили чимось "ганебним, чимсь смішним, чимсь обскурантним. Ці покоління надали українофільству характер недоношеної розумом етнографічної теорії... Вони не хотіли навіть звати себе українцями" [2, с. 28].

Незважаючи на той прикрий факт, що українська інтелігенція піддалася процесу винародовлення, а новонароджена виявилася духовно скаліченою, М. Міхновський аж ніяк не доходить висновку, що боротьба за самостійність українського народу повинна надалі вестися без участі національної еліти. І цією новою генерацією української інтелігенції буде, на тверде переконання М. Міхновського, "молода Україна", що вже тепер мужньо підносить прапор боротьби з чітким гаслом: "За самостійну Україну!" Вона, "сучасна молода Україна", вважає себе безпосереднім спадкоємцем Т. Шевченка, а її традиції беруть початок від Мазепи, Хмельницького та короля Данила. "Часи вишиваних сорочок, свити та горілки минули, – продовжує Міхновський, – і ніколи вже не вернуться. Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ... Вона вірить у сили свої і національні, і вона виповнить свій обов'язок... Вона віддає себе на служіння цьому великому ідеалові... Потреба боротьби випливає з факту нашого національного існування. Нехай наша історія сумна й невідрадна, нехай ми некультурні, нехай наші маси темні, подурені, ми все ж існуємо і хочемо далі існувати. І не тільки існувати, як живі істоти, ми хочемо жити, як люди, як громадяни, як члени вільної нації. Нас багато – цілих 30 мільйонів... Наша нація у своєму історичному процесі часто була не солідарною... але нині увесь цвіт української нації по всіх частинах України

живе однією думкою, однією мрією, однією нацією: "одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпатів аж по Кавказ". Нині ми всі солідарні, бо зрозуміли, через що були в нас і Берестечки і Полтава... Як не можна спинити річку, що зламавши кригу на весні бурхливо несеться до моря, так не можна спинити нації, що ламає свої кайдани, прокинувшись до життя. Наша нація ступила на новий шлях життя, а ми мусимо стати на її чолі, щоб вести до здійснення великого ідеалу... Нас мало, але голос наш лунатиме скрізь на Україні... Вперед, і нехай кожний із нас пам'ятає, що коли він бореться за народ, то мусить дбати за ввесь народ, щоб цілий народ не згинув через його необачність" [2, с. 29–30].

Згодом М. Міхновський повертається до цієї актуальної теми у своїй праці "Справа української інтелігенції в програмі УНП", чітко визначаючи роль і місце представників української еліти в складному процесі українського державотворення.

Українська інтелігенція на той час складалася з трьох таборів: 1) з українського; 2) з незначної частини, яка ще була під впливом ідей Драгоманова і йшла стежкою соціалістичного федералізму; 3) тих, що пішли просто "під крило" московських соціалістичних революційних партій, які з байдужістю, а то й вороже ставилися до українського національного руху, ігноруючи всякі його вияви.

Отже, розглядаючи політичну діяльність та політичний світогляд української інтелігенції, автор стверджує жахливе поширення серед неї "москалефільства", тобто їхній перехід до табору революціонерів-росіян, зрадивши тим самим "організування свого власного народу за його економічні і політично-національні інтереси..." [3, с. 59]. Основні причини цього, констатує М. Міхновський, треба шукати в самому становищі української нації, а саме в "становищі безправного і безсилого раба", адже "рабство політичне і рабство економічне Українців виховувало і виховує в них психольогію рабства духовного" [3, с. 60]. На його думку, значна верства української інтелігенції навіть не може собі уявити існування національно-державної незалежної української нації, а той, у чиїй свідомості відсутній ідеал незалежності України, не може мати цього ідеалу і в майбутньому. Для нього ця думка є навіть смішною і цілком нереальною. Тому природним є те, що такі люди шукатимуть кращої долі у згоді "з панами становища", тобто з росіянами, і всі їхні ідеали і переконання вироблятимуться в напрямі москвофільства. М. Міхновський, натомість, закликає українську інтелігенцію прямувати зовсім не цим шляхом. Вона не повинна повторювати помилок своїх предків з XVII ст., в яких була відсутня національна свідомість і свідомість вигоди від національної незалежності, що призвело до втрати останньої, а пам'ятати споконвічну правду, що "треба бути державно-незалежною нацією, треба не бути рабом, треба бути паном себе і своєї долі, щоб лаштуватися в своїй державі, на своїй території по своїй уподобі" [3, с. 61].

Те саме, вважає М. Міхновський, стосується й української інтелігенції на українських землях під владою Австрії, серед якої панувало полонофільство, та української інтелігенції на Закарпатті, серед якої панувало мадярофільство – витвори такого самого духовного рабства, як москвофільство серед української інтелігенції на Наддніпрянщині.

Не приносить користі українському народу і праця української інтелігенції в ділянці російської культури, науки і мистецтва. Навпаки, вона лише збагачує та зміцнює московську націю, послаблюючи тим самим позиції нашої нації. Наскрізь помилковою, на думку автора, є й участь українських студентів у боротьбі за "академічні свободи" в російських університетах: "Самий факт істнування московських університетів і шкіл з московською викладною мовою на території Українців – є глумом над свободою, є нехтуванням наших загально-людських прав, є ганьбою і зневаженням нашої нації, а надто освічених її членів – української інтелігенції. Не за "академічну свободу" нам треба боротися, а за саму академію, за право мати її своєю, національною власностю" [3, с. 61].

За приклад М. Міхновський ставить наддніпрянським студентам їхніх галицьких ровесників, які виступили до боротьби не за "академічні свободи" в польських університетах, а за український університет, тісно пов'язуючи цю боротьбу з загальною боротьбою українського народу за національні інтереси. [3, с. 61].

Вказуючи на величезну користь для пробудження національної свідомості серед найширших мас, яку дало висунення національного моменту в боротьбі українського студентства в Галичині, автор зазначає: "Маленька Галичина, завбільшки Полтавської губернії (3.444.000) а проявила який героїзм! Нам, російським Українцям, великій 25 міліоновій масі, доводиться у Галичан учитися…" [3, с. 61].

Далі у своїй брошурі М, Міхновський доводить що, навіть виходячи з класових, економічних інтересів, українська інтелігенція все одно повинна в'язати свою боротьбу за кращу долю з українською національною справою: "Націоналізация школи, преси і літератури на території України – є ґрунтом добробуту української інтелігенції і економічним інтересом її, як свідомої частини українського народу" [3, с. 60]. В умовах національного поневолення українського народу, продовжує автор, український вчитель упосліджений, український письменник не може друкувати своїх праць, а український журналіст не може заробити на гідне прожиття, тому що пануюча нація ширить свою пресу, настановлює своїх вчителів, тому українські митці, артисти, робітники мусять іти в найми до чужинця або помирати з голоду. Зовсім інакше буде, коли Україна стане вільною і самостійною, коли інтелігенція зможе з гідністю служити власному народу, який в подяку за це дасть українському інтелігентові матеріальне забезпечення, а український вчитель, друкар, артист і журналіст теж стануть на твердий економічний ґрунт, бо "годуватимуться від власного народу, служачи йому, задовольняючи його духовні, культурні і економічні інтереси" [3, с. 60].

Але М. Міхновський рішуче застерігає, що цю оборону політичних і культурних прав українського народу не слід розуміти як легальне намагання випрохати їх у ворога. "Московська нация, а надто її індустріальні класи, звикли дивитися на Україну, як на дійну корову, як на певне джерело їх добробуту, і уступлять тілько силі, а не чому иньшому", – зазначає автор. [3, с. 61]. На думку М. Міхновського, треба бути абсолютно засліпленим, щоб мріяти про піднесення культурної ниви України лояльним шляхом. Це абсолютно не є реальним, тому що російські закони не передбачають "жодної дірки" для використання українцями якихось шляхів чи методів проти російської імперської влади, і тому кожна спроба культурного піднесення нації розглядається Москвою як "протизаконна" і "нелегальна".

Отже, М. Міхновський виступив апостолом новітньої української національної ідеї в часи занепаду національної свідомості українських мас, а також в часи, за словами П. Мірчука, "найнебезпечнішого викривлення політичної думки", насамперед, тієї української інтелігенції, яку "зуміли затруїти московські соціалісти блахманом кличів про всесвітнє пролетарське об'єднання і соціальну перебудову всього світу, для якої національне питання являється перепоною" [4, с. 48–49], а також старшого покоління інтелігенції, яка свій патріотизм виявляла у боротьбі за право вживати українську мову, співати народних пісень, носити національний одяг тощо, натомість, з другого боку, лякалася часто визнати свою приналежність до української нації. З огляду на такий стан української політичної думки, національної ідеї, значення гасла "За самостійну Україну від Карпат по Кавказ", що його висунув М. Міхновський, є переломним для подальшої історії української нації. Переломне тим, "що пророчі, величні кличі національного відродження, піднесені Тарасом Шевченком у поетичній формі, Микола Міхновський убрав в організаційну форму активної політичної дії і надав їм характер живого політичного постулату" [4, с. 49].

Список використаної літератури

1. Міхновський М. Profession de foi молодих Українців // Правда. Львів : НТШ, 1893. Т. 16-19. Вип. 47-58. С. 201–207.
2. Міхновський М. Самостійна Україна. Ауґсбург : Український патріот, 1948. 32 с.
3. Міхновський, М. Самостійна Україна; Справа української інтелігенції. К. : МАУП, 2007. С. 57-61: іл. (Б-ка українознавства ; Вип. 7).
4. Мірчук П. Микола Міхновський – апостол української державності. Філадельфія, 1960. 136 с.

THE ROLE OF THE NATIONAL ELITE IN AFFIRMING THE IDEA OF FREEDOM IN MYKOLA MIKHNOVSRY'S CREATIVITY

Andriy Nakonechnyy
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Philosophy
Universytetska Str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The main approaches to revealing the problem of the significance and role of the Ukrainian elite in the formation and development of the idea of freedom in the works of the outstanding Ukrainian thinker and public figure Mykola Mikhnovskyi are analyzed. It was investigated that the political slogan "I believe" of a young Ukrainian, proclaimed by M. Mikhnovsky, had an extremely positive influence on the formation of the national and political world view of Galician Ukrainians.

It is proved that M. Mikhnovskyi was one of the founders of the new Ukrainian national idea during the decline of the national consciousness of the Ukrainian people. Given this state of Ukrainian philosophical and political thought, the national idea and the meaning of the slogan "For an independent Ukraine from the Carpathians to the Caucasus", which was put forward and approved by M. Mikhnovsky in the manifesto "Independent Ukraine", is a key milestone for the further history of the formation of the Ukrainian nation.

The activities of M. Mikhnovsky were dedicated to the consolidation of supporters of the idea of Ukrainian independence. The process of creation by M. Mikhnovsky of the Ukrainian People's Party (UNP), which declared its main goal to be the struggle for the independence of Ukraine, is described. For a long time, M. Mikhnovsky became its leader and chief ideologist and the author of the UNP program and other party publications, which for a long time became cornerstones for many generations of Ukrainian nationalists. The original manifesto of independentists, "Ten Commandments of the UNP", written in 1903 and widely known in Ukraine and abroad, became the most widespread.

It has been studied that the main tasks of the Ukrainian national elite, as M. Mikhnovsky saw them, were: 1) establishing the national-state independence of Ukraine; 2) fostering among Ukrainians a sense of national solidarity and unity; and 3) the construction of the state system based on social justice and equality of all strata of the Ukrainian people.

Key words: freedom, national idea, elite, intelligentsia, independence, culture, consciousness, nation, state, nation-building.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 111–117
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 111–117

УДК 1(091).128
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.14

ТРАНСГУМАНІЗМ ТА ФЕНОМЕН КРІОНІКИ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ СМЕРТІ ТА БЕЗСМЕРТЯ ОСОБИСТОСТІ

Павло Нестеренко
Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова,
історико-філософський факультет,
кафедра соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна

Трансгуманізм як шлях до безсмертя людської особистості – це ілюзія чи реальність? Це спасіння людства чи шлях до втрати людського «Я» в «постлюдині»? Ми переконані, що трансгуманізм – це реальність та майбутнє людства. Саме завдяки методам трансгуманізму людина зможе досягнути безсмертя власної особистості.

В трагічних умовах російсько-української війни (2022), перед українцями стоїть ключова мета – вижити та перемогти ворога. Але що робити з тисячами героїчно загиблих українських військових та цивільних? Відповідь проста. Їх потрібно спробувати воскресити з мертвих. І хоча сучасна наука в Україні не володіє подібними технологіями, але методи кріоніки, через замороження померлих, дають надію на воскресіння у майбутньому наших загиблих захисників.

Мета статті – здійснити філософсько-антропологічний аналіз та розглянути феномен безсмертя як продовження тілесного життя за допомогою світоглядного підходу трасгуманізму та феномену кріоніки.

У даній статті автором вперше досліджені трансгуманізм та феномен кріоніки в контексті російсько-української війни, а саме як шлях до подолання смерті та набуття безсмертя людською особистістю.

Автор переконаний та доводить, що саме трансгуманізм та методи кріоніки можуть допомогти досягти безсмертя людству та повернути до життя тяжко поранених і вбитих українських військових та мирних жителів України.

На основі дослідження, автор приходить до висновку, що цілком справедливо можна вважати трансгуманізм – парадигмою світової науки, яка дозволить людству подолати проблему смерті та колонізувати нові планети, як Сонячної системи, так в майбутньому й екзопланети інших галакти.

В умовах геноциду українського народу російськими окупантами та тисяч вбитих українських військових і цивільних, Україна повинна активно впроваджувати філософію та методи трансгуманізму як головну парадигму української науки. Мета: максимум – спробувати воскресити померлих, мінімум – створення з тяжко поранених українців так званих «постлюдей», тобто особистостей, тілесність яких реконструйована та відновлена шляхом робототехніки та інших методів трансгуманізму.

Ключові слова: смерть, безсмертя, особистість, трансгуманізм, кріоніка.

Постановка проблеми. Верховна Рада України визнала військову агресію путінської Росії геноцидом українського народу в 2022 році [2]. Також президент США Джо Байден чітко та недвозначно назвав агресивні дії Росії в Україні геноцидом [10].

У Вікіпедії під геноцидом розуміються «цілеспрямовані дії з метою повного або часткового знищення груп населення чи народів за національними, етнічними, расовими, корисливими або релігійними мотивами.

До таких дій належать:

– вбивство членів цієї групи;

© П. Нестеренко, 2022

– нанесення тяжких тілесних або психічних ушкоджень членам такої групи;
– створення членам групи умов, які розраховані на повне чи часткове її знищення;
– унеможливлення народження дітей в середині групи;
– насильницька передача дітей цієї групи іншій групі» [3].

15 квітня 2022 р. стало відомо, що у пропагандистському шоу Володимира Соловйова один з експертів заявив: «От що, до речі, говорить із цього приводу Вікторія Нуланд. Вона, коли говорить із цього приводу, що, мовляв, геноцид влаштовує, так вона конкретно говорить: «У чому мета Путіна: старти ідею бути українцем». Так, я з Вікою Нуланд згоден! Віко, ти геній! Цю ідею треба стерти від початку і до кінця – вона сто років отруює життя слов'янським народам.

Насправді, російським людям сказали, що вони (українці – П.Н.). Це абсолютно образлива назва. Бути одним із російських народів – і раптом виявитися українцями. Йдеться про українство.

Їм сказали, що «ви не росіяни, ви повинні їх ненавидіти і з ними воювати». Ось цю ідею треба витравити повністю – і ця робота буде вестися дуже довго. Скільки ми з них це діло будемо витралювати… Але, перш ніж почати це витравлювати і, перш ніж вони почнуть це усвідомлювати, що треба навчатися та бачити інше життя, їх спочатку потрібно переконливо перемогти» [4].

Отже, для диктатора путіна та переважної більшості російських нацистів і фашистів важливо знищити весь український народ. Геноцид та насильницьке вбивство української ідентичності – це ключова мета російських окупантів. Підтвердження цьому ми знаходимо у статті про «денацифікацію України» Т. Сергейцева, яка була розміщена на сайті РІА: «Бандерівська верхівка має бути ліквідована, її перевиховання неможливе. Соціальне болото, яке активно і пасивно її підтримало дією та бездіяльністю, має пережити тяготи війни та засвоїти пережитий досвід як історичний урок та спокутування своєї провини.

Подальша денацифікація цієї маси населення полягає у перевихованні, яке досягається ідеологічними репресіями (придушенням) нацистських установок та жорстокою цензурою: не лише у політичній сфері, але обов'язково також у сфері культури та освіти. …

Назва Україна, мабуть, не може бути збережена як титул жодної повністю денацифікованої державної освіти на звільненій від нацистського режиму території. …

Денацифікація неминуче буде й деукраїнізацією – відмовою від розпочатого ще радянською владою масштабного штучного розмухування етнічного компонента самоідентифікації населення територій історичних Малоросії та Новоросії. Україна, як показала історія, неможлива як національна держава. Денацифікація України – це також її неминуча деєвропоїзація» [6].

Отже, мета російських окупантів – геноцид і тотальне знищення українського народу. А це означає, що проблема воскресіння мертвих для України стає особливо актуальною і гострою як ніколи в трагічних умовах російської військової агресії та в контексті російсько-української війни (2022). Геноцид українців та тисячі вбитих українських військових і цивільних, вимагають комплексних наукових досліджень та філософсько-антропологічного осмислення шляхів повернення мертвих до життя, через відновлення їхньої тілесності.

Ми переконані, що саме трансгуманізм та методи кріоніки можуть допомогти досягти безсмертя людству та повернути до життя тяжко поранених і вбитих українських військових та мирних жителів України.

Мета статті – здійснити філософсько-антропологічний аналіз та розглянути феномен безсмертя як продовження тілесного життя за допомогою світоглядного підходу трасгуманізму та феномену кріоніки.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світогляд людини – це світогляд трансгуманізму. За українським дослідником Н. Хамітовим, трансгуманізм – це постантропологія. «Метаантропологія у строгому сенсі слова та постантропологія (трансгуманізм) є альтернативні світоглядні та методологічні стратегії осмислення природи людини та її майбутнього – якщо метаантропологія робить акцент на цілісному розвитку людини, то постантропологія – на тілесних трансформаціях людини сучасного типу за допомогою різноманітних технологій. Отже, філософська антропологія в сучасному світі є суперечливим діалогом метаантропології та постантропології» [9, с. 21], – говорить Н. Хамітов.

У Вікіпедії, трансгуманізм – «(від лат. trans – крізь, через, за; лат. humanitas – людяність, humanus – людяний, лат. homo – людина) – раціональний, заснований на осмисленні досягнень та перспектив науки, світогляд, який визнає можливість і бажаність докорінних змін у становищі людини, за допомогою передових технологій задля позбавлення їх від страждання, старіння та смерті, а також значного посилення фізичних, розумових і психологічних можливостей людини.

Також трансгуманізм це міжнародний інтелектуальний та культурний рух на підтримку використання науки і технологій для вдосконалення людських розумових та фізичних можливостей. Рух розглядає аспекти людського існування як інвалідність, страждання, хвороби, старіння та недобровільна смерть, необов'язковими та небажаними. Трансгуманісти покладаються на біотехнології та інші передові технології для розв'язання таких проблем» [8].

Термін «трансгуманізм» у 1957 році запропонував засновник ЮНЕСКО – біолог Джуліан Хакслі [5, с. 246]. Суть філософії трансгуманізму передає дослідник М. Батін, який у своєму «Маніфесті трансгуманізму», дає наступне визначення даному феномену. За М. Батіним, трансгуманізм – це «прагнення до вищої справедливості та щастя. Немає нічого більш несправедливого, ніж смерть. Люди не заслуговують смерті. Смерть, старість та хвороби роблять людину нещасною. Боротьба за справедливість та щастя для кожного – це боротьба з хворобами, стражданнями, боротьба за радикальне продовження людського життя» [1].

Отже, мета трансгуманізму – боротьба зі смертю та пошук шляхів до вічного життя і безсмертя тілесності людини. Тому що саме безхворобливе вічне життя – це щастя.

Дослідниця Н. Субботіна, розмірковуючи про застосування філософії трансгуманізму в науковій діяльності, говорить, що «сучасна наука обіцює найближчим часом (за іншими даними – у віддаленому часі) заміну не тільки окремих органів, але всього тіла, зберігаючи при цьому свідомість людини та її пам'ять» [7].

За Н. Субботіною, мета трансгуманізму – створення постлюдини, тобто методи трансгуманізму «в сукупності мають створити ідеальну, вічну людину, особистість, «вільну від біологічного носія» [7].

Згідно з Вікіпедією, «основа трансгуманістичного світогляду полягає в раціональності, здоровому глузді, критичному аналізі доступної інформації, використанні достовірних наукових відомостей про світ. Головною метою трансгуманізму є нескінченне вдосконалення людини, засноване на новітніх відкриттях науково-технічного прогресу. Для досягнення цієї мети трансгуманізм пропонує:

– всіляко підтримувати технічний прогрес;

– вивчати досягнення науки і техніки, вчасно передбачати й усувати небезпеки і моральні проблеми, які можуть супроводжувати впровадження цих досягнень;

– розширювати свободу кожної окремо взятої людини, використовуючи науково-технічні досягнення;

– як можна більш віддалити, а в ідеалі – скасувати старіння і смерть людини, дати їй право самій вирішувати, коли вмирати і чи вмирати взагалі;

– протистояти вченням та організаціям, що мають цілі, протилежні ідеям трансгуманізму – енвайронменталізм у фанатичній формі (відмова від технічного розвитку, «повернення до природи»), релігійний фундаменталізм, традиціоналізм, та інші форми ідеологій антимодернізму і антипрогресивізму.

Трансгуманісти підтримують розробку нових технологій; особливо перспективними вони вважають нанотехнологію, біотехнологію, інформаційні технології, розробки в галузі штучного інтелекту, завантаження свідомості в пам'ять комп'ютера і кріоніку. Багато трансгуманістів (зокрема футуролог і винахідник Реймонд Курцвейл) вважають, що технічний прогрес, який безперервно прискорюється, вже до 2050 років дозволить створити постлюдину, здібності якої будуть принципово відрізнятися від здібностей сучасних людей. Особливо в цьому допоможуть генна інженерія, молекулярна нанотехнологія, створення нейропротез і прямих інтерфейсів «комп'ютер-мозок». Також багато трансгуманістів вважають, що оскільки швидкість розвитку техніки збільшується експоненціально, то настане час, коли важливі відкриття будуть відбуватися практично відразу, в один і той же час (явище технологічної сингулярності).

З часом сформувалися два основних напрями трансгуманізму, які передбачають використання технологій для різних верств населення. Перший – перетворення в надлюдину обраних: науковців, політиків, людей, що працюють в небезпечних умовах (базується на інтерпретації філософії Фрідріха Ніцше). Другий базується на «філософії спільної справи» Миколи Федорова, його ідеях про об'єднання людства в боротьбі зі смертю і хворобами, досягнення фізичного безсмертя кожного і воскресіння всіх коли-небудь померлих людей.

На сучасному етапі трансгуманізм практично тотожний іммортелізму, мета якого – необмежене продовження людського життя» [8].

Отже, цілком справедливо можна вважати трансгуманізм – парадигмою світової науки, яка дозволить людству подолати проблему смерті та колонізувати нові планети.

За допомогою методів трансгуманізму, людство майбутнього неминуче колонізує космос. Колонізація космосу є шляхом до безсмертя людства не тільки на планеті Земля, а й на інших планетах. Ми переконані, що безсмертя особистості можливе лише тоді, коли людство у своїй еволюції науково-технічного прогресу, слідуючи філософії трансгуманізму, зможе виконати три завдання:

1. Створити штучний інтелект з самосвідомістю та мисленням у людському сенсі цього слова.

2. За допомогою нейротехнологій і робототехніки, як ключових стратегій трансгуманізму, людина Розумна трансформується у Боголюдину (андрогіна), яка зможе не помирати при високому рівні радіації та жити тисячоліттями, відновлюючи за участі нанотехнологій внутрішні органи.

3. Колонізувати нові планети Сонячної системи з перспективою колонізації всього Всесвіту.

Для нашого дослідження методологічно цінною є праця американського дослідника-трансгуманіста та батька кріоніки Р. Еттінгера «Перспектива безсмертя» [12], у якій він пропонує шлях до безсмертя людства через кріогенні технології – глибоке замороження тіла людини з метою його розмороження у майбутньому, коли наука зможе лікувати невиліковні нині захворювання та продовжувати біологічний вік новими науковими технологіями.

Проаналізуємо більш детально книгу Р. Еттінгера «Перспектива безсмертя» [12]. У першій главі «Заморожена смерть, заморожений сон та деякі наслідки», Р. Еттінгер говорить, що «більшість із нас, які зараз живуть, мають шанс на особисте фізичне безсмертя. Цю

чудову пропозицію, яка незабаром може стати стрижнем особистого та національного життя, легко зрозуміти, поєднавши один встановлений факт з одним розумним припущенням.

Факт: при дуже низьких температурах прямо зараз можна зберігати мертвих людей практично без погіршення, нескінченно довго. …

Припущення: якщо цивілізація витримає, медична наука зрештою зможе виправити майже будь-яку шкоду людському тілу, включаючи пошкодження від заморожування та старечу слабкість або іншу причину смерті. … Тому нам потрібно лише влаштувати, щоб наші тіла після нашої смерті зберігалися у відповідних морозильниках на той час, коли наука може нам допомогти. Незалежно від того, що нас вбиває, чи то старість, чи хвороба, і навіть якщо методи заморожування все ще є грубими, коли ми помремо, рань чи пізно наші друзі майбутнього повинні бути спроможні оживити та вилікувати нас» [12, с. 11].

Отже, саме технології кріоніки надають шанс людству вижити шляхом заморожування. Світоглядний підхід трансгуманізму проявляється в кріонному підході в тому, що саме за допомогою технологій кріоніки можна досягти докорінних змін в бутті людини, а саме досягнути продовження її біологічного існування або воскресіння з мертвих на невизначений час через зберігання живого тіла у відповідному морозильнику.

У наступних главах Р. Еттінгер розкриває механізм оживлення людини після заморозки. «Люди в морозильниках, – ми з вами, – помруть переважно від хвороб чи старості. Безпосередньою причиною смерті зазвичай є відмова якогось життєво важливого органу. Тому майбутні медики, можливо, будуть діяти наступним чином: по-перше, або відновлять, або забезпечать дихання та кровообіг; потім відремонтують або замінять дефектний орган, який був безпосередньою причиною смерті; потім вилікують будь-яке захворювання та зроблять будь-які інші термінові ремонти; нарешті, на дозвіллі, зроблять загальний ремонт (тіла – прим. П. Нестеренка) і омолодження. Перший етап – відновлення та підтримка життєдіяльності під час біологічного ремонту – вимагатиме використання механічних пристроїв» [12, с. 50], – говорить Р. Еттінгер.

У світі створений Інститут Кріоніки, на офіційному сайті якого зазначається, що «кріоніка передбачає охолодження нещодавно померлої людини до температури рідкого азоту, щоб зберегти тіло на невизначений термін. Наша мета – зберегти пацієнта до тих пір, поки майбутня наука не зможе відновити або замінити життєво важливі тканини і в кінцевому підсумку оживити пацієнта. Може здатися нездійсненною метою «оживити» «мертву» людину. Однак «вмирання» – це скоріше процес, ніж подія. Більшість тканин тіла залишаються неушкодженими на клітинному рівні навіть після того, як серце перестає битися. Мета кріоніки полягає в тому, щоб якомога швидше зупинити цей процес після юридичної смерті, даючи майбутнім лікарям найкращий шанс оживити пацієнта. Це може включати відновлення або заміну пошкоджених тканин і навіть цілих органів за допомогою передових комп'ютерних систем. Ми віримо, що це станеться в майбутньому, коли тривалість нашого життя може бути значно, навіть радикально, продовжена.

З 1962 року середня тривалість життя різко зросла. Нанотехнології (які обіцяють майбутній біологічний ремонт) стали великою галуззю. Видатні компанії, у тому числі Google, почали зосереджувати зусилля, щоб уповільнити та повернути старіння в зворотному напряму. Перспектива кріоніки стає все більш очевидною та захоплюючою» [11].

Ми переконані, що технології кріоніки зможуть стати реальним шляхом до вирішення проблеми тілесного безсмертя особистості шляхом замороження та застосування нанотехнологій і штучного інтелекту та відновлення і воскресіння померлих, які перебувають у стані заморозки біологічного тіла. Це лише питання часу, коли наука у своєму розвитку знайде шлях до відновлення та регенерації біологічних систем замороженої людини, щоб повернути її до життя.

Висновки. Отже, ми приходимо до важливих висновків. В умовах геноциду українського народу російськими окупантами та тисяч вбитих українських військових і цивільних, Україна повинна активно впроваджувати філософію та методи трансгуманізму як головну парадигму української науки. Мета: максимум – спробувати воскресити померлих, мінімум – створення з тяжко поранених українців так званих «постлюдей», тобто особистостей, тілесність яких реконструйована та відновлена шляхом робототехніки та інших методів трансгуманізму.

Для того, щоб воскресіння померлих стало реальністю в Україні, українська наука повинна максимально впроваджувати та розвивати технології кріоніки. Тяжко поранених українських військових та цивільних, які «приречені на смерть» чи вже біологічно померли, слід заморажувати при температурі кипіння рідкого азоту, тобто – 196°С. Це дозволить прогресивним науковим технологіям майбутнього реконструювати та відновити пошкоджені частини тіла та повернути до життя особистістості вбитих і поранених українців, які перебуватимуть в стані кріогенного замороження.

Постлюдина трансгуманізму – це і є боголюдина, тобто андрогін, який зможе жити вічно та не помирати від високих доз радіоаційного випромінювання. Саме завдяки технологій трансгуманізму, боголюдство зможе колонізувати Всесвіт та досягти безсмертя людства за межами Сонячної системи в інших галактиках.

Світле майбтунє України – це трансгуманізм та кріоніка, як шлях до досягнення безсмертя людської особистості через наукову модифікацію пошкоджених частин тіла та продовження тілесного життя. Кожна людина має право на безсмертя та воскресіння з мертвих. І саме трансгуманізм та кріоніка відкривають перспективу знаходження реального шляху до безсмертя людської особистості.

Список використаної літератури

1. Батин М. Манифест трансгуманизма [Электронный ресурс]. URL: http://m-batin.livejournal. com/122612.html (дата звернення: 27.03.2012).
2. Верховна Рада У. Проект Постанови про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» [Электронный ресурс]. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/39411 (дата звернення: 16.04.2022).
3. ВікіпедіЯ Геноцид [Электронный ресурс]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Геноцид (дата звернення: 16.04.2022).
4. ДС У Соловйова визнали, що мета Путіна – геноцид українців (ВІДЕО) [Электронный ресурс]. URL: https://www.dsnews.ua/ukr/politics/u-solovyova-viznali-shcho-meta-putina-genocid-ukrajinciv-15042022-457464 (дата звернення: 16.04.2022).
5. Луков В. А. Трансгуманизм / Энциклопедия гуманитарных наук. № 1 [Электронный ресурс]. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/transgumanizm/viewer (дата звернення: 19.01.2022).
6. Сергейцев Т. Что Россия должна сделать с Украиной Версия государственного информационного агентства РИА [Электронный ресурс]. URL: https://kuraev.link/blog.php?id=90048307 (дата звернення: 16.04.2022).
7. Субботина Н. Д. УГОЛ ЗРЕНИЯ: научный комментарий / Н. Д. Субботина.
8. Трансгуманізм / Матеріал з Вікіпедії [Электронный ресурс]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Трансгуманізм (дата звернення: 16.01.2022).
9. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту / Н. В. Хамітов. К. : КНТ, 2017. 394 с.
10. BBC News У. Байден назвав дії Росії в Україні геноцидом. Він повторив це кілька разів [Электронный ресурс]. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-61082461 (дата звернення: 16.04.2022).

11. Cryonics I. Cryonics is a visionary concept that holds out the promise of a second chance at life – with renewed health, vitality and youth [Электронный ресурс]. URL: https://www.cryonics.org/about-us (дата звернення: 24.01.2022).
12. Ettinger R. The Prospect of Immortality [Электронный ресурс]. URL: https://www.cryonics.org/images/uploads/misc/Prospect_Book.pdf (дата звернення: 24.01.2022).

TRANSHUMANISM AND CRIONIC IN THE CONTEXT OF THE PROBLEM OF DEATH AND IMMORTALITY OF PERSONALITY

Pavlo Nesterenko
National Pedagogical Dragomanov University,
Faculty of History and Philosophy,
Department of Social Philosophy, Philosophy of Education and Education Policy
Pyrogova str., 9, 01061, Kyiv, Ukraine

Is transhumanism as a path to the immortality of the human person an illusion or a reality? Is it the salvation of humanity or the path to the loss of the human "I" in the "posthuman"? We are convinced that transhumanism is the reality and future of humanity. It is through the methods of transhumanism that man will be able to achieve the immortality of his own personality.

In the tragic conditions of the Russian-Ukrainian war (2022), Ukrainians face a key goal – to survive and defeat the enemy. But what to do with the thousands of heroically killed Ukrainian military and civilians? The answer is simple. You need to try to raise them from the dead. And although modern science in Ukraine does not have such technologies, but the methods of cryonics, through the freezing of the dead, give hope for the resurrection in the future of our fallen defenders.

The purpose of the article is to carry out a philosophical and anthropological analysis and consider the phenomenon of immortality as a continuation of bodily life with the help of a worldview of transhumanism and the phenomenon of cryonics.

In this article, the author first studies transhumanism and the phenomenon of cryonics in the context of the Russian-Ukrainian war, namely as a way to overcome death and gain immortality by the human person.

The author is convinced and proves that transhumanism and methods of cryonics can help to achieve immortality to humanity and bring back to life the severely wounded and killed Ukrainian military and civilians of Ukraine.

Based on the study, the author concludes that it is fair to consider transhumanism is a paradigm of world science that will allow humanity to overcome the problem of death and colonize new planets, both the solar system and in the future and exoplanets of other galaxies.

In the conditions of genocide of the Ukrainian people by the Russian occupiers and thousands of killed Ukrainian military and civilians, Ukraine must actively implement the philosophy and methods of transhumanism as the main paradigm of Ukrainian science. Purpose: maximum – to try to resurrect the dead, minimum – to create from the severely wounded Ukrainians so-called "posthumans", that is, individuals whose bodies are reconstructed and restored by robotics and other methods of transhumanism.

Key words: death, immortality, personality, transhumanism, cryonics.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 118–124
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 118–124

УДК 177
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.15

ЕТИЧНІ ФЕНОМЕНИ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ: МОВА ВОРОЖНЕЧІ, КІБЕРНЕНАВИСТЬ ТА КІБЕРБУЛІНГ

Анастасія Олейник
Національна металургійна академія України,
гуманітарний факультет, кафедра філософії та політології
проспект Гагаріна, 4, 49600, Дніпро, Україна

Актуальність проблеми. У статті описано та деталізовано окремі аспекти феномену кіберненависті та кібербулінгу у соціальних мережах як просторі для інформаційної взаємодії. Підкреслено, що користувачі соціальних мереж постійно зіштовхуються з кіберненавистю та мовою ворожнечі, перестаючи відчувати себе захищеними від впливу на фізичне та ментальне здоров'я. Різноманітність подібних жертв та водночас їхня схожість провокує актуалізацію питання про етичні норми у кіберпросторі після та у період світових змін, що вивели соціальні мережі на новий рівень.

Мета. Стаття присвячена дослідженню основних аспектів впливу глобальних світових змін на мову ворожнечі у соціальних мережах.

Методи. Було застосовано методи аналізу статистичного матеріалу, компаративного аналізу, порівняння цифрових даних організаційних звітів (Юнісеф тощо) та фокус-груп (наведено у аналізованих дослідженнях). Дослідження прикладів кіберненависті та мови ворожнечі було здійснено методом контент-аналізу у мережі Фейсбук та Інстаграм.

Результати дослідження. Кіберненависть, або мова ворожнечі, може спонукати до ксенофобії та політичним конфліктам між людьми. Така мова поділяє світ на «хороших» та «поганих», надаючи перевагу «хорошим», що автоматично ставить одних значно вище за інших. Така мова ворожнечі порушує не лише морально-етичні норми, але й міжнародний закон, утискаючи інших людей лише через їхню приналежність. Позаяк, мова ворожнечі є розповсюдженим способом вираження власних думок та свободи слова, така риторика не завжди несе у собі агресивний характер та не спонукає девіантну поведінку стосовно іншої людини. Мова ворожнечі це мова, що може слугувати як закликом до ненависті або агресії або спробою захистити себе та власну думку. Мова ворожнечі також може бути заборонена жорсткою цензурою, відбираючи у людини її право на слово, що представлено не тільки законами країни, а й на міжнародному рівні. Мова ворожнечі може бути способом самовираження, розкриттям власного світогляду, що робить людину унікальною серед інших. Самовиражаючись таким чином у людини є можливість бути поміченою, вона може знайти однодумців та привернути до себе увагу.

Ключові слова: кібербулінг, кіберненависть, кібер-етика, хайп, етика у соціальних мережах.

Вступ. У кіберпросторі кожна людина може відчути певну свободу. Свободу слова, вираження власних думок та сприймання різноманітної інформації. Соціальні мережі – як частина світової павутини – дозволяють людям спілкуватися один із одним навіть на великій відстані. Знайомитися та підтримувати соціальний зв'язок та висловлювати власні думки. Саме соціальні мережі у період COVID-19 та карантину, дозволили нам залишатися у соціумі. Соціальні мережі можна розглядати як окремий простір, де стикається велика кількість людей різного віку, раси, релігії, культури та ін. Тому, саму у цей самий час активна діяльність у соціальних мережах привертає увагу та, що очевидно, може викликати певну реакцію. Ця реакція може бути неоднозначною та негативною, що провокує між людьми конфлікт. Тож, певна дозволеність та свобода має іншу, менш позитивну сторону і їх можна використати для вираження негативу або агресивної девіантної поведінки.

© А. Олейник, 2022

Такі феномени як мова ворожнечі, кіберненависть та кібербулінг – те, з чим має справу кіберетика, вона вирішує усі дилеми, що зустрічаються у кіберпросторі. Ці феномени характерні не лише для світової павутини, але частіше всього в Інтернеті знаходять свій осередок. Користувачі соціальних мереж кожен день зіштовхується з кібербулінгом, кіберненавистю та мовою ворожнечі, перестаючи відчувати себе захищеними від їхнього впливу на своє фізичне та ментальне здоров'я. Різноманітність «жертв» та водночас їхня схожість змушує адміністраторів соціальних мереж пильно слідкувати ситуацію, виявляючи порушників і застосовуючи до них «покарання».

Мова ворожнечі, кіберненависть та кібербулінг виражають сексизм, расизм, шовінізм, ейджизм, гомофобію, ксенофобію, газлайтінг та ін. Через велику кількість утиску людей такі явища привертають увагу вчених філософів, психологів та соціологів, які намагаються сприяти тому, щоб їхній вплив зменшився. Примітними є дослідження ряду вчених та фахівців-практиків: Хоссейнмарді Х., Кастель М., Ватанабе Х., Бернап П., Четті Н., Хосравінік М., Лунструм Е., МакАвені С., Вільямс М. Л., Бернап П., Вахс С., Райт М. Ф.

Мета та завдання. Ціль даного дослідження було дослідити як впливають світові зміни на мову ворожнечі у соціальних мережах. Перед нами були поставлені задачі розглянути позитивні та негативні аспекти мови ворожнечі у соціальних мережах.

Методи дослідження. Нами було застосовано методи аналізу статистичного матеріалу, компаративного аналізу, порівняння цифрових даних організаційних звітів (UNICEF тощо) та фокус-груп (наведено у аналізованих дослідженнях). Дослідження прикладів кіберненависті та мови ворожнечі було здійснено методом контент-аналізу у мережі Facebook та Instagram.

Результати. Події пов'язані з пандемією COVID-19, змусили людей все більше зануритись у соціальні мережі та проводити час за спілкуванням онлайн. Саме тому, проблеми взаємодії, з якими довелося зіштовхуватися, стали найбільш актуальними. Це стосується усіх без винятку людей, не зважаючи на їх вік, стать расу або інші риси, притаманні великим групам людей.

Мова ворожнечі є основною складовою кібербулінгу. Саме використовуючи мову ворожнечі у мережі, опонент може виражати власну девіантну поведінку. Окрім мови ворожнечі існують також інші види девіантної поведінки у соціальних мережах такі як розпалювання ненависті, підбурювання до тероризму та геноциду [8].

Згідно з даними Мінцифри, з проблемою кібербулінгу зустрічається кожна п'ята людина в Україні. Кожний другий підліток відчуває на собі тиск кібербулінгу, так, серед опитаних 80% дівчат піддаються кібербулінгу у соціальних мережах. За тими ж даними, 70% хлопчиків вдаються до кібербулінгу. Приблизно саме таку статистку ми можемо спостерігати у Європі, де згідно з опутуванням, 80% людей відчувають на собі гніт кібербулінгу [2].

Синтезуючи теорію свободи слова та теорію критичної раси, Ендрю Селларс виділяє вісім ознак, які вказують на мову ворожнечі: 1 – мова спрямована на групу або індивіда як члена групи; 2 – зміст повідомлення виражає ненависть; 3 – мовлення завдає шкоди; 4 – оратор має намір заподіяти шкоду; 5 – промова спонукає до шкідливих дій за межами самої мови; 6 – промова є публічною або спрямована на члена групи; 7 – контекст робить можливим насильницьку відповідь; 8 – мова не має спокутної мети. Загалом, сучасні юридичні визначення мови ворожнечі відійшли від заборони лише образливих висловів і більше зосередилися на підбурюванні чи погрозі, тобто на формах висловлювання, які вже заборонені більшістю національних правових систем [12].

Первинні дослідження показали, що індивіди з девіантною та агресивною поведінкою формують власні групи у соціальних мережах. Соціальні мережі сприяють створенню

та розширенню спільнот однодумців. Цей аспект також стосується мови ворожнечі, оскільки кіберпростір має демократичний характер і дає можливість кожній людині долучитися до мови ворожнечі. Таким чином, вони, об'єднуючись, знаходять власний «спільний інтерес». Особливістю цих груп стає можливість залишатися інкогніто онлайн порівняно з офлайн-середовищем [6]. Провівши порівняльний аналіз А. Браун стверджує, що мова ворожнечі у кібер просторі може мати набагато гірші наслідки, ніж у офлайн-середовищі тому що привертає більшу аудиторію та зберігає можливість залишитися анонімним відправником ненависних повідомлень і коментарів [5]. Той факт, що мова ворожнечі поширилася у кібер просторі, означає, що її характер і наслідки набагато легше вивчити, ніж тоді, коли вона була обмежена традиційними медіа. Справді, суспільствознавці почали виявляти кореляцію між ворожими мовами в Інтернеті та офлайн-насильством [4; 9].

У 2020 році Твіттер почав позначати твіти президента Дональда Трампа міткою перевірки фактів після того, як він неправдиво стверджував, що бюлетені, надіслані поштою, були шахрайськими. У 2021 році у Твіттер заблокували аккаунт Трампа на два роки через заклики у соціальній мережі до насильства так як вважав, що він програв через шахрайство з бюлетенями. Тобто, минулий президент США використовував мову ворожнечі, яка могла спонукати до реального насильства у реальному житті, а не тільки згруповувати людей онлайн.

Соціологи Едвардс і Рашин, знайшли докази того, що вони називають «ефектом Трампа» – кореляції між виборами Трампа та зростанням злочинів на ґрунті ненависті в Сполучених Штатах протягом 2016 року. Використовуючи панельні регресії, вони виявили, що «округи, які голосували за президента Трамп з найбільшим відривом на президентських виборах також зазнаки найбільше збільшення кількості зареєстрованих злочинів на ґрунті ненависті». Вони приходять до висновку, що вибори Трампа могли призвести до приблизно 410 додаткових злочинів на ґрунті ненависті [11].

Протидію мові ворожнечі онлайн надає кібер поліція та модератори соціальних мереж, а також штучний інтелект, який блокує яскраво виражену мову ворожнечі у соціальних мережах. Але, навіть модератори та штучний інтелект зіштовхується із проблемами, коли мова стосується мови ворожнечі. Основної проблемою стає упередженість. Мається на увазі, що штучний інтелект, який спершу навчається алгоритмам людиною також стає упередженим, адже людина має власну думку, яку і програмує у алгоритм. Тобто, штучний інтелект блокує повідомлення або коментарі лише у тому випадку, коли вважає це порушенням прав гідності людини, образою, заклику до насильства тощо. М. Кокельберг стверджує, що упередження часто є ненавмисним, але може виникнути на різних етапах процесу машинного навчання та науки про дані [7].

На думку М. Кокельберга, проблема упередженості виникає разом з тим, що люди – творці алгоритмів – не готові брати на себе відповідальність у повному обсязі і тому за недоліки у алгоритмах несе відповідальність лише штучний інтелект та не завжди навіть модератори. Окрім того, перед нами постає питання, чи можуть самі модератори або адміністратори соціальних мереж вирішувати, що є образою, а що ні?

Найчастіше модератори у соціальних мережах це звичайні люди, чия освіта не пов'язана з вирішуванням питань моральності інших людей. Якщо виникають питання, що пов'язані з образами чи булінгом у соціальних мережах, то модератори у першу чергу звертають увагу на кількість «репортів» – скарг і на те, чи були раніше скарги на цей профіль, а також на «показник адекватності». Але насправді при отриманні скарги модератори роздивляючись її зі своєї точки зору згідно з текстом можуть виявити образника, прийнявши заходи блокування коментарів або самого профілю.

З іншої точки зору, яку наводить Дж. Мілл надто емоційні висловлювання, що можуть трактуватися як мова ворожнечі, мають позитивні сторони. Ці висловлювання можуть допомогти знайти істину у суперечці або висловити власну думку без втручання цензури. Вони також розширюють коло ідей, які можуть звузити через цензуру; на думку вченого, істина стає значно сильнішою коли стикається зі спротивом [10]. Критично ставлячись до цього підходу, К. Едвін Бейкер висловився, що думка про те, що істина виявляється через змагання з брехнею помилково передбачає, що істина є об'єктивною, а люди раціональні у своїх цілях [3].

Саме відштовхуючись від думки Дж. Мілла, ми погоджуємося, що власна думка не має піддаватися цензурі, адже згідно з Конституцією України кожна людина володіє правом на свободу слова та думки. Згідно з цим, людина в Україні може самовиражатись у рамках найвищого закону. У цьому випадку соціальні мережі пропонують найкращий шлях до самовираження та свободи у висловлюванні власних думок.

Маємо звернути увагу на те, що сказано вище: найчастіше мові ворожнечі піддаються люди певної національності, послідовники політичних поглядів, релігій, тощо. Яскравим прикладом подібного являється мова ворожнечі у період глобальних змін у світі до яких неможливо адаптуватися ні морально, ні фізично. У цей час, вираження власних думок може бути процесом, що розкриває істину поміж медійної та політичної брехні, що також має місце у соціальних мережах.

Тож, у період змін, соціальні мережі стають осередком різноманітної інформації, яку важко фільтрувати та яка може стати сміттям у пошуках власної істини. Істина, про яку іде мова, може також фільтруватися цензурою або ставати джерелом для обвинувачень з боку право чи кібер-охоронних органів.

Звернемо увагу на те, що у світлі нещодавніх подій у країні, цензура у соціальних мережах, також медіа зменшується з кожним днем. Більш того, навіть власники соціальних мереж таких як Facebook та Instagram дозволили мову ворожнечі. Мова ворожнечі може стосуватися лідерів ворожих країн та солдат, але частіше за все штучним інтелектом розпізнати мову ворожнечі, ненависть до непричетних людей майже неможливо. Тому, соціальні мережі поповнюються ненависними коментарями, провокуючи на ксенофобію. Незважаючи на це, представники Meta – назва компанії, що володіє Facebook, Whatsapp і Instagram запевнили, що не допустять жодної ненависті по відношенню звичайних людей [13].

Meta запевнили, що вони проти ксенофобії, але цей процес може стати неминучим у майбутньому. Сотні людей піддаються крити та ненависті через своє мовчання або як це можна розцінити «лояльність» до свого найвищого керівництва. Саме тому, щоб не піддавати людей ненависті та мові ворожнечі, очевидним стає заборона Meta для користувачів [1]. Певним чином, ця заборона можна стате цензурою для екстремізму або спроба захистити людей від ненависті у соціальних мережах.

У деяких випадках, коли недостатньо лише «забанити» людину, необхідно також розглянути мову ворожнечі як спосіб самозахисту. Мова ворожнечі може не нести у собі насильницькі заклики або спробу грубо образити опонента або опонентів, але вона теж може бути одним із способів захистити себе.

На рисунку 1. запропоновані приклади суперечки, де фігурує мова ворожнечі, але вона не виступає як агресія. Дана дискусія була знайдена у соціальних мережах під постом опису книги «Прозорість зла» Ж. Бодрійяра і ці коментарі були одними з найперших. Ми можемо спостерігати, як різність думок та поглядів стосовно цього твору посприяло суперечці і навіть можемо відстежити пасивну мову ворожнечі за сторони одного з коментаторів.

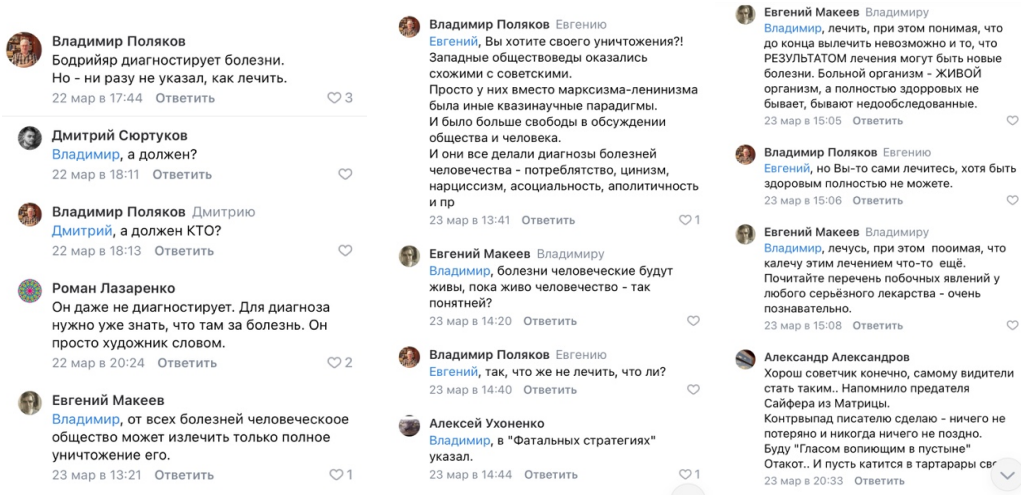

Рис. 1. Приклади мови ворожнечі без агресивної конотації

Джерело: Facebook

Подібні коментарі ми можемо зустріти майже під кожної публікацією, але при цьому не звернути увагу на суттєву різницю між мовою ворожнечі – агресивною, спонукаючою до насильницьких дій, провокуючи ненависть, та мовою ворожнечі, що захищає власне самовираження та сприйняття світогляду.

Висновки. Мова ворожнечі являється морально-етичним феноменом у соціальних мережах. Вона привертає увагу великої аудиторії та поширюється з кожної миттю все більше, варто лише натиснути на кнопку «repost». Соціальні мережі – окремий простір, де діють закони, що підкріплені законами країн на юридичному рівні, але це саме й те місце, де слідкувати за їх виконанням дуже складно. Мова ворожнечі це мова, що може слугувати як закликом до ненависті або агресії або спробою захистити себе та власну думку. Мова ворожнечі також може бути заборонена жорсткою цензурою, відбираючи у людини її право на слово, що представлено не тільки законами країни, а й на міжнародному рівні.

Розглядаючи мову ворожнечі як феномен, що притаманний до соціальних мереж, нам вдалося дослідити яким чином вона може впливати на людину, або навіть цілий народ. Мова ворожнечі може несвідомо (чи навпаки) спонукати до ксенофобії та політичним конфліктам між людьми. Така мова ворожнечі здатна поділити світ на «хороших» та «поганих», надаючи перевагу «хорошим», що автоматично ставить одних значно вище за інших. Така мова ворожнечі порушує не лише морально-етичні норми, але в порушує міжнародний закон, утискаючи інших людей лише через їхню приналежність.

Мова ворожнечі являється актуальним способом вираження власних думок та свободи слова. Свобода слова – важливий компонент соціальних мереж. Така мова ворожнечі не несе у собі агресивний характер та не спонукає девіантну поведінку стосовно іншої людини. Мова ворожнечі може бути способом самовираження, розкриттям власного світогляду, що робить людину унікальною серед інших. Самовиражаючись таким чином у людини є можливість бути поміченою, вона може знайти однодумців та привернути до себе увагу.

Список використаної літератури

1. Берест Марина. У Росії суд остаточно заборонив Facebook та Instagram. *Мета* (21 березня 2022). 2022. URL: https://meta.ua/uk/news/tech/42810-u-rosiyi-sud-ostatochno-zaboroniv-facebook-ta-instagram/ (дата звернення: 27.05.2022).
2. Мінцифра та ЮНІСЕФ в Україні презентували освітній серіал про кібербулінг для підлітків. 2020. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/press-releases/ministry-digital-transformation-and-unicef-presented-edutainment-series-young-people (дата звернення: 27.05.2022).
3. Baker Edwin C. Human Liberty and Freedom of Speech. New York, N.Y. : Oxford University Press. 1989. 385 p. URL: https://conservancy.umn.edu/bitstream/handle/11299/166001/08_01_BR_Stick.pdf;jsessionid=B3221046A49DF9B2B27AD7729BB5A3E0?sequence=1 (accessed 27 May 2022).
4. Baldauf J., Ebner J. and Guhl J. Hate Speech and Radicalisation Online: *the OCCI Research Report 5*; Foreword by Prof. Dr. Peter Neumann. 2019. URL: https://www.isdglobal.org/wp-content/uploads/2019/06/ISD-Hate-Speech-and-Radicalisation-Online-English-Draft-2.pdf (accessed 27 May 2022).
5. Brown A. What is hate speech? Part 1: the myth of hate. 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/315473313_What_is_hate_speech_Part_1_The_Myth_of_Hate (accessed 27 May 2022).
6. Brown A. What is so special about online (as compared to offline) hate speech?. *Ethnicities*. 2018. Vol. 18(3). P. 297-326. URL: https://ueaeprints.uea.ac.uk/id/eprint/64133/1/Accepted_manuscript.pdf (accessed 27 May 2022).
7. Coeckelbergh M. Artificial Intelligence: Some ethical issues and regulatory challenges. *Technology and Regulation*. 2019. Vol. 2019. URL: https://techreg.org/article/view/10999 (accessed 27 May 2022).
8. Ghanea N. The Concept of Racist Hate Speech and its Evolution over time. 2012. URL: https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CERD/Discussions/Racisthatespeech/NazilaGhanea.pdf (accessed 27 May 2022).
9. Jacobs J. Does Online Hate Drive Anti-Migrant Violence? *Financial Times* (Sept. 24, 2018). 2018. URL: https://www.ft.com/content/a3d4b800-9bf3-11e8-88de49c908b1f264 (accessed 27 May 2022).
10. Mill John Stuart On Liberty; *Reprinted in*: John Arthur & William Shaw eds. (1992). Social & Political Philosophy. Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall, 1992. P. 283–84.
11. Muller K., Schwarz C. From Hashtag to Hate Crime: Twitter and Anti-Minority Sentiment. 2019. URL: https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/crschwarz/hashtag_to_hatecrime.pdf (accessed 27 May 2022).
12. Sellars A. Defining Hate Speech. Berkman Klein Center Research Publication No. 2016-20, Boston Univ. *School of Law, Public Law Research Paper*. 2016. No. 16-48. URL: https://ssrn.com/abstract=2882244 (accessed 27 May 2022).
13. Vengattil M., Culliford E. Facebook allows war posts urging violence against Russian invaders. *Reuters* (March 11, 2022). 2022. URL: https://www.reuters.com/world/europe/exclusive-facebook-instagram-temporarily-allow-calls-violence-against-russians-2022-03-10/ (accessed 27 May 2022).

ETICAL PHENOMENA OF SOCIAL NETWORKS: THE LANGUAGE OF THE ENEMY, CYBER HATE AND CYBER BULLYING

Anastasiia Oleinyk
National Metallurgical Academy of Ukraine,
Faculty of Humanities, Department of Philosophy and Political Science
Gagarin Avenue 4, 49600, Dnipro, Ukraine

Problem. This article describes and details some aspects of the phenomenon of cybernation and cyber bullying in social networks as a space for informational interaction. It has been stressed that social media users are constantly confronted with cyber hate and hate speech, ceasing to feel protected from the impact on physical and mental health. The diversity of similar victims and, at the same time, their similarity leads to the actualization of ethical norms in the cyber space after and during the period of world changes, which led the social media to a new level.

Purpose. This article is devoted to researching the main aspects of the influence of global world changes on the language of words in the social networks.

Methods. Methods of statistical material analysis, comparative analysis, comparison of digital data of organizational reports (Unicef, etc.) and focus groups (listed in the analyzed studies) were used. The research of applications of cybernation and the language of the enemy was carried out by means of content analysis on Facebook and Instagram.

Results. Hate, or the language of thieves, can lead to xenophobia and political conflicts between people. Such a language divides the world into «good» and «bad», giving preference to the «good», which automatically makes some people much higher than others. Such language violates not only moral and ethical norms, but also international law, by discouraging other people only because of their affiliation. After all, the speech of a thief is a popular way of expressing one's own thoughts and freedom of speech, such rhetoric is not always aggressive in nature and does not provoke deviant behavior towards other people. The language of enmity is a language that can serve as by an appeal to the hatred or aggression or attempt to defend oneself and own opinion. The language of enmity also can be forbidden by hard censorship, selecting for a man her right for a word, that it is presented by not only the laws of country, but also at an international level. The language of enmity can be a way of self-expression, a disclosure of one's own vision, which makes a person unique among others. By expressing themselves in this way, people have the opportunity to be noticed, they can find like-minded people and attract attention to themselves.

Key words: cyber bullying, cyber hate, cyber ethics, hype, ethics in social networks.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 125–132
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 125–132

УДК 130.2:791.4
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.16

КУЛЬТУРОТВОРЧІ АСПЕКТИ АРХАЇЧНОГО ДОСВІДУ У ВИМІРІ СУЧАСНИХ ВІЗУАЛЬНИХ ПРАКТИК

Оксана Пушонкова
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8390-6806
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
кафедра філософії та релігієзнавства
бульв. Шевченка, 81, 18031, м. Черкаси, Україна

Статтю присвячено вивченню культуротворчих аспектів архаїчного досвіду у формуванні новітніх візуальних практик та їх світоглядних засад. Інтерес до архетипної основи візуальної творчості не є випадковим в ситуації перманентної переоцінки цінностей та надзвичайної турбулентності медійних образів, що обумовлює дослідницький інтерес до витоків естетичної діяльності в цілому. Сучасні мистецькі практики, нові феномени повсякденності та різомного медіапростору генерують інтерес до архаїчних за своєю природою елементів візуального мислення, посилюють увагу до таких характеристик бачення як процесуальність, амодальність, амбівалентність, «бачення зсередини» тощо. У візуальних практиках це свідчить про відцентрові тенденції в процесах сприймання на основі «розсіяної уваги». У статті розглядаються причини цієї певної нестачі «фокусу» та втрати домінанти «раціональної» візуальності у сучасному полімедійному середовищі, освоєння якого все частіше потребує задіяння інших модусів чуттєвого сприймання. З'ясовано, що актуалізація несвідомого і трансово-афективних станів обумовлює звернення до архаїчної культури та партиципаційних практик, до ідеї колективної співпричетності у процесі образотворення, до концепції погляду, у якому переплетено індивідуальне і колективне. Відкриття внутрішньої логіки бачення з «пригадуванням» первинних принципів образотворення дозволяють зрозуміти підвалини процесу творення «з нуля» нової образної системи. Це обумовлює інтерес до проблематики архетипів та кенотипів, до досвіду ієрофанії (М. Еліаде) як причетності до того, що поза історією, до того, що не є об'єктом погляду, а «вдивляється» в нас. У візуальних дослідженнях все частіше використовуються міждисциплінарні контексти нерепрезентативних теорій, соціо-комунікаційних концепцій системного дослідження архаїчного досвіду. Настанова на вивчення самих умов появи зображення та візуального мислення є вираженням мрії людини постсучасної доби за репрезентацією побачити те, що є непроникним для погляду, знайти баланс між мінімалістським спрощенням і палімпсестним ускладненням сучасних візуальних форм.

Ключові слова: філософія медіа, архаїка, візуальна культура, візуальність, візуальна репрезентація, візуальне мислення, образотворення, візуальна практика, режими бачення.

Актуальність теми дослідження. На початку XXI століття в візуальних дослідженнях відбувається розширення концептуального поля, долаються обмеження суто семіотичної методології. Посилюється увага до феноменолого-герменевтичних та соціо-комунікаційних аспектів вивчення візуальних явищ культури, здійснюються спроби систематизації концепцій візуального на різних засадах, повертається інтерес до ідей «містичної партиципації», до вивчення архаїчних аспектів культури бачення, архетипної основи візуальної творчості. Цей інтерес пов'язаний з особливим феноменом безпосереднього бачення у режимі «віддалення-наближення», коли не є принциповою дистанція між глядачем і видовищем, дистанція, яка утворює дискурс «розумного ока», що є характерним для європейської моделі візуальності і візуального. Нерепрезентативні теорії візуального повертають нашу увагу до тіла й динамічних характеристик простору, ефектів переживання колективних

© О. Пушонкова, 2022

образів, модусів відчування (а не власне бачення), режимів не стільки репрезентативних, скільки експресивних. Але чи є розпад репрезентативних систем минулого розумінням кризи культури виключно через візуальність? Чи в цій «турбулентності» концепцій лише є намагання акцентувати увагу на візуальних аспектах у вимірі інших чуттєвих модальностей, з необхідністю звернення до першоджерел формування чуттєвої культури в цілому? Звісно, те, що відбувається, є спробою переосмислення окулярцентризму в нових умовах, з одного боку, а з іншого, – саме через вивчення нових візуальних практик є спробою зрозуміти складну логіку режимів бачення, що потребують сьогодні дослідження в процесах їх «розгортання», залучення незвичних для теорій минулого століття понять ієрофанії, присутності, фасцинації, колективної та індивідуальної партиципації тощо. Необхідність переосмислення візуальності у нових контекстах культури та культурних практиках обумовлює дослідження її культуротворчих характеристик.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретики візуальних досліджень Д. Елкінс, М. Баль, Т. Мітчелл, В. Флюссер, С. Холл поширили поняття візуальності на семантику культури в цілому та включили її в повсякденні практики, окреслюючи нові підходи у тлумаченні образу: образ як культурна репрезентація та соціальний конструкт, обумовлений візуальними практиками; образ як автономний феномен.

Від семіотичного аналізу видимого відбувається перехід до аналітики невидимого, примарного (Ж. Дерріда), афективного (А. Джелл). У цьому контексті розглядаються феномени єпіфанії (Ж.-Л.Нансі, Х.-У. Гумбрехт), ієрофанії (М. Еліаде), кайросу (А. Уайтхед, Дж.П.Мануссакіс), кенозису (Ж.-Л. Марйон) в міфо-ритуальній діяльності та релігійних практиках. Культур-антропологічні дослідження потребують уваги до філософських аспектів зорової перцепції, практик спостереження і бачення, історичних аспектів візуального мислення. Практика (як спосіб бачення) потребує вивчення конвенційної системи певних норм взаємодії зі світом, «вихід за межі» яких неможливий в системі заданих координат, умов зміни самої системи, коли ми зіштовхуємося з абсолютно новим досвідом.

Вивчення засад естетичного досвіду та його впливу на візуальні практики вимагає звернення до широкого кола джерел, зокрема понять «партиципація» (К. Леві-Брюль, Г. Дженкінс), «часове розгортання архетипу» (К. Юнг, В. Тернер, А. Ван Геннеп, М. Еліаде), «мімікрія» (Р. Кайуа, Ж. Лакан), «синкретизм естетичного сприймання» (М. Мерло-Понті, Ю. Легенький) тощо.

Ці та інші дослідження потребують розширення розуміння медіа та вивчення сутнісних підстав візуальності у контексті медіа-археології (Ф. Кіттлер, Д. Крері, Р. Дебре, Х. Інніс, Е. Хухтамо, К. Марвін, К. Батаєва, О. Павлова та ін.)

Метою статті є дослідження міждисциплінарних контекстів нерепрезентативних теорій у вивченні архаїчних практик освоєння людиною світу та розкриття їх культуротворчого потенціалу для сучасних форм візуального мислення та образотворення.

Основна частина. Для сучасних візуальних досліджень характерним є посилення інтересу не лише до образного поля культури, особливостей зорової перцепції, «заломленої» крізь культурні практики, але й також до передумов бачення. Внаслідок цього актуальності набувають теорії, у яких зосереджено увагу на візуальному досвіді поза репрезентативними схемами, які акцентують увагу на амодальність бачення та базові константи чуттєвості.

Момент «народження» культури репрезентації є точкою відліку, яку ми маємо розглянути насамперед, адже вона визначає «до» і «після», той «перекіс» у розумінні візуальності і візуального, який креслить майбутню лінію розвитку європейської цивілізації, і який ми маємо розглянути цілісно без заперечення та переживання втрати того, від чого у свій час відштовхнулося сприймання людини – архаїчного «плато».

До появи культури видовища практика бачення була в класичному розумінні неможливою. Європейська культура з виникненням театру породила уявлення про специфічний простір видовища, який передбачає відстань між суб'єктом і об'єктом, тобто «естетичну дистанцію», завдяки якій формується бачення і репрезентація. Античний театр, нагадуючи своєю структурою людське око, стає зразком цього специфічного режиму бачення, який служить класичній формі візуального мислення. Слово theatron з'явилося у давньогрецькому театрі та «означало…не вишукане мистецтво байдикування, а знаряддя споглядання» [1, с. 19]. Проте яке набувало рис індивідуальності поступово, адже theatron, збираючи багато глядачів, виступав, передусім, органом колективного зору і основою для формування нової соціальної оптики.

Важливість ролі архаїчного досвіду у наповненні цієї форми усвідомлювалася поступово, і найбільш інтенсивно – після доби панування окулярцентризму і «геометричної оптики». Але ціннісна домінанта зору в європейській культурі стала перепоною для усвідомлення ролі практики у його формуванні в концепціях філософів і мистецтвознавців початку і протягом ХХ століття (А. Гільдебранд, А. Рігль, Е. Кассірер, Е. Панофський, Г. Зедльмайр, Н. Брайсон, С. Лангер, Д. Преціозі та ін). Коливання між переоцінкою ролі практики та, навпаки, її ігноруванням призвело до втрати розуміння домінуючої ролі естетичного досвіду у формуванні візуального мислення.

Саме тому ідея «живої культурної форми», що органічно поєднує візуальне і візуальність, набуває актуальності протягом ХХ століття та звертає нас до первинних практик розмежування модусів чуттєвості. Цей інтерес обумовлений втратою в сучасній культурі безпосередності бачення, словами М. Еліаде, – досвіду ієрофанії, чарівності переживання речей та подій, характерних для архаїчної людини. У проєкції на мистецтво це – втрата здатності переживання художнього образу у його характеристиках безпосереднього впливу на глядача, його нумінозності й унікальності.

Людина архаїчної культури перебувала у просторі невідомого та непередбачуваного, і, так само, у сьогоденні ми освоюємо абсолютно невідомі простори – енвайроменти медіа та трансмедіа. Виходячи з цієї аналогії ми наче по колу повернулися знов до цього стану початку нового. Проте цей досвід, який глибоко витіснений (в психоаналітичній термінології), – тим сильніший прояв має у теперішньому, і тим менш усвідомлюється. При цьому, накладання минулого досвіду змушує суттєво змінювати стратегії опанування нових візуальних форм, які пропонують для сприймання у незвичних контекстах, «на межі» між різними медійними форматами культури.

Е. Тоффлер, автор революційної праці «Третя хвиля», у якій лише в окремих тезах згадує про архаїчний етап розвитку людства, дає влучне визначення того, що відбулося на момент зародження першої хвилі – «перепакування простору». Він звертається до доби, яка передувала першій хвилі (аграрної, доіндустріальної цивілізації). До етапу осілості наші пращури постійно перебували у русі, адже вони «від самого початку були «високомобільними», легко переходили, уникаючи накопичення громіздкого майна чи власності з одного місця на інше» [2, с. 98]. Величезна кількість джерел інформації про світ супроводжувалася повною доступністю ауратичних об'єктів, за кожним з яких «мерехтів» дух. Для світовідчуття людини первісної доби є характерною «кровна спорідненість усіх форм життя» [3, с. 108]. Можливо з цієї причини ідея заміщення репрезентації не існувала для первісної людини, адже первісний образ – «знак занурений у буття» [4, с. 82].

Для архаїчної людини немає обмежень, адже все може стати матеріалом для уявлення. У відомій полемиці з Л. Леві-Брюлем К. Леві-Стросс відстоював ідею спільної основи для мислення первісної людини і людини сучасної, намагаючись подолати «хибну

антиномію» між логічною і дологічною ментальністю» [5, с. 290]. Проте аргументи Л. Леві-Брюля є вагомими у визначенні того, на *що* саме орієнтована архаїчна людина. Архаїчна людина орієнтована на «живу форму» [6], її свідомість від неї відштовхується, на відміну від раціональної схеми, зображення на основі не бачення, а знання. Людина орієнтувалася не на поняття, а на колективні уявлення. І вони мають абсолютну нечутливість до логічних суперечностей, у чому їх відмінність від наукового мислення. За Л. Леві-Брюлем, колективні уявлення історично наближаються до індивідуальних. Проте ідея, що у зображенні може бути закладене дещо раціональне виникла ще у добу неоліту. Показовими э висновки про два стилі репрезентації М. Верворна: «фізіопластичний» (палеоліт) і «ідеографічний» (неоліт). Це може свідчити про відмінність у стратегіях візуального мислення, проте не є запереченням їх початкової єдності, що виростає зі спільного коріння у найглибших прошарках архаїчної культури.

Класична свідомість давньогрецької культури певною мірою зберегла цю єдність та автентичність як інерцію цілісності світосприймання. Так, з докласичної естетики «чуттєве мислення» і «образне поняття» були синонімічними, адже форми діяльності мислення не були відділені від свого предметного змісту. Присутність розкривала себе, адже в цій традиції «суще дивиться на людину, розкриваючи себе» і «бути під поглядом сущого захопленим і поглиненим його відкритістю і, тим самим, залежати від нього, бути у вихорі його суперечностей і носити печатку його розколу – ось сутність людини у величну грецьку добу» [7, с. 50]. Присутність і сталість сприйманого в цей час відрізняється від органічного буття у становленні. Саме тому, робить висновок М. Хайдеггер, для грека докласичної доби світ не міг бути картиною у смислі його репрезентації. Знання означає бачення присутнього, тому домінуюче значення візуальності в добу античності є безсумнівним. В Новий час світ стає картиною, адже світ стає системою. Системність домінує і впливає на усі сфери, тому завжди була і є небезпека її «виродження в пустий формалізм штучно створеної клаптикової системності» [7, с. 55].

Це початок втрати безпосередності сприймання світу. Відчуття його ще живим і одухотвореним було характерним для доби Відродження, з її естетизмом, зрощеним на ідеалах античності – органічністю світу, прийняттям його розмаїття та розкриття його краси через тіло і природу. Дж. Бруно в «Героїчному ентузіазмі» міркує про інтелектуальну здатність пізнання, яка залежить від того, як божественна краса явлена нашому інтелекту. Для цього достатньо, щоб «божественна краса явилася йому в тому або іншому стані, відповідно до того, як розширився обрій зору» [8, с. 62]. Проте для Дж. Бруно світ ще не є конструктом, адже сакральне зберігає свою силу і значення у впливі на людину, воно прагне «відкритися назустріч» її погляду. Європейська людина втрачає свою первинну сакральну основу поступово, але невідворотно.

Звернення до архаїчних практик у сучасну полімедійну добу не є випадковим. Воно виступає як форма «пригадування», у якому є приховане нівелювання значення історичного процесу, усього цивілізаційного розвитку. Це може виглядати дещо нігілістично, песимістично, свідчити про нову інтерпретацію розчарування в ідеалах Просвітництва. Але й це також є підставою для обговорення нових ідеалів сучасної людини, які традиційно звернені у минуле, і сьогодні це – первісність, архаїка, – найменш рефлексована дослідниками доба.

Філософи і культурологи зламу XIX – початку XX століття, зокрема Ф. Ніцше і А. Шопенгауер, як до нового ідеалу зверталися до Сходу. У сходоманію поступово «уплітається» дискурс архаїки, який формується протягом XX століття та набирає обертів наприкінці XX–початку XXI століть. Так, К .Леві-Брюль, К. Леві-Стросс, М. Еліаде, В. Тернер,

А. Ван Геннеп, Д. Прециозі та ін. з різних методологічних і світоглядних позицій звертаються до архаїчного досвіду людства. Центральні ідеї цієї культурної парадигми позначено орієнтацією на священне, надприродне, містичне, потребують занурення у прадавні пласти культури, коли не було писемності, держави, мистецтва як духовної практики. Ці вчені не присвячували свої праці безпосередньо візуальності, проте їх погляди є програмними у визначенні культуротворчої ролі архаїчних практик.

М. Еліаде зазначає, що в архаїчні часи сакральне перевищувало буденний досвід, тому «ностальгія сучасної людини за витоками» обумовлює звернення до забутого досвіду ієрофанії, адже «на підставі такого пізнання міг би розвинутись новий гуманізм світового масштабу» [9, с. 22]. Ієрофінія є проявом священного у різноманітті речей, священне вирізняється своєю присутністю, людина з'єднуються зі світом через ієрофанію. На думку філософа, це відбувається у ритуальних практиках ініціації, через символічне переживання смерті і повторного народження. Ритуал виступає синкретичною єдністю, з якої формується будь-яка практика, зокрема візуальна. У його ритмічній організації поєднуються плинність, мінливість, первинні форми структурування світу.

Момент найвищої причетності до сакрального відбувається на ламінарній стадії ритуалу, яка добре описана у А. Ван Геннепа. Автор зосереджує увагу на ламінарності, як стані «ні тут, ні там знаходження», коли ініційований вже не є тим, ким був, але ще не став тим, ким прагне стати. Проте, як зазначає А. Ван Геннеп, «в деяких випадках схема ускладнюється…», «…перехідний проміжний етап розтягнено настільки, що він являє собою (автономний) самостійний етап» [10, с. 15–16]. Це нагадує «пошук ключа» до трансцендування, адже «сакральне не сакральне саме по собі, але може бути таким за певних умов» [10, с. 16]. Також ця стадія ритуалу нагадує стан, що є характерним для самосвідомості та ідентичності людини початку XXI століття – суцільної невизначеності і невпинного пошуку.

Людина в усі часи має завдання осягнути сакральні виміри свого існування у світі. Проте руйнування священності Космосу, який виступає у М. Еліаде у висхідному давньогрецькому значенні, стає на заваді та призводить до заземлення універсуму, занурення людини у повсякденність. Цей унікальний досвід причетності до сакрального властивий лише архаїчній людині на противагу історичній. Людина має позбутися тиранії історії на усіх рівнях. Деформовані міфи релігії не дають історичній людині можливості трансцендування, залишаючи її у повсякденності, проте з ілюзією долучення до деякого Абсолюту. На думку Н. Дарагана, який оцінював культурфілософське значення праць М. Еліаде, «архаїка – той «заборонений ліс» в який він уводить своїх читачів, ….від катастрофічності теперішнього» [11, с. 20]. І, дійсно, у цьому намаганні загострити проблеми релігії та історії М. Еліаде є сучасним. Як і в його настанові «вилучити» архаїчну людину з історії. Проте М. Еліаде «бунт проти історичного часу» пояснює «спробою повернути цей історичний час, насичений людським досвідом, в космічний час, циклічний і нескінченний» [11, с. 136] («Міф про вічне повернення»). Адже це розділення породжує штучний обрій архетипів і їх повторення. Саме тому сучасна людина не творить історію, адже «історія пригнічує людину, історія сповнена жахів» [11, с. 138], і, взагалі, «свобода творити історію, якою хвалиться сучасна людина, є ілюзорною» [11, с. 13].

За М. Еліаде, архетипна основа культури має велику силу, хоча до неї ми сьогодні мало причетні, адже символічні системи зв'язку з архетипами також руйнуються. Визначення культуротворчого потенціалу людини відтак пов'язане зі здатністю творити історію. У проєкції на візуальне мислення це здатність, виходячи за межі обмежень окулярцентризму, до освоєння рівня незаангажованого погляду на світ. І хоча візуальне мислення

через культурно-історичні особливості свого функціонування містить в собі історію репрезентативних практик і режимів бачення, воно має бути чутливим до нового культурного поля. З цієї точки зору, звільнення від оман окулярцентризму розкриває його приховані можливості в нових умовах.

Сугестивність візуального, фасцинація і зачарування, посилення уваги до трансово-афективних станів стає предметом обговорення багатьох дослідників (С. Леш, У. Тернер, А. Джелл, Д. Преціозі, М. Еліаде та ін.), як намагання за репрезентацією побачити те, що є непроникним для погляду.

У контексті досліджень візуального і візуальності Ж.-Л. Марйон розкриває сутність процесу звільнення погляду від образу. У цьому процесі «невидиме наповнює видиме згідно з моделлю ікони, тільки якщо воно з початку і до кінця залишається інакшим по відношенню до невидимого мого власного погляду» [12, с. 52]. В сучасній аудіовізуальній культурі зображення звільняється від оригіналу і стає самодостатнім у своєму явленні поглядові. Саме тому справжній художник не відтворює видиме, а очікує відповіді того, що передається в дар, відкривається, «саме дає себе, через себе, з своїх глибин» [12, с. 91]. Предметом уваги стає те, що з'являється раптово і несподівано, усупереч свідомій настанові художника. Так, картина «позбавляє погляд від обмеженої об'єктної цілі» [12, с. 85], картина відкриває необ'єктне і в цьому є покликання живопису.

Ікони Ж.-Л. Марйон протиставляє ідолам, адже «ікона не претендує, щоб її бачили, але вказує, або дозволяє бачити крізь неї» [12, с. 119]. Відтак, образ має втратити будь-яку непрозорість. Тому проблема сучасних медіа не у відсутності класичного прототипу оригіналу, а у тотальній непрозорості, яка не дозволяє невидимому відкритися через видиме. Те, що «називають часто без належного роздуму «аудіовізуальною цивілізацією», значить «світом образів», якраз передбачає поклоніння собі як ідолу» [12, с. 155]. Отже ефективні голограмні зображення виступають справжніми ідолами, але ікона «звільняє образ від міметичного суперництва між видимим і невидимим», «на місце оригіналу вона ставить прототип» [12, с. 163]. Це впізнавання відбувається поза критеріями схожості *на межі* між видимим і невидимим, коли «з об'єкта образ стає місцем взаємного переходу» [12, с. 163]. Відповідно, він може стати місцем спільності людей, яка відбувається через особливу синергію божественного. Зображення тут є не метою, а засобом відкриття себе для погляду Іншого.

Отже досвід, який відкривав людині сакральну повноту світу у єдності живого і неживого, був позбавлений визначених координат, які на той час було окреслено лише міфом і ритуалом. Міф і ритуал виступали передусім як колективні практики, потребували віри в можливість розкриття видимого як не об'єкта, а суб'єкта сприймання. З цієї точки зору Ідол, Бог, Гра виступають основою візуальної режисури, що базується на вірі, залишаючись при цьому невидимими. Будучи об'єктом бачення Іншого, людина з одного боку, втрачає здатність до фокусування власного погляду, її чуттєве сприймання, зокрема візуальне, стає «розсіяним» [13], розчиняється в колективних інтуїціях. Але, з іншого боку, цей досвід стає точкою відліку для зосередження уваги на виключно «прозорих» медіапосередниках.

Висновки. Сучасні візуальні дослідження потребують не лише систематизації, а й комплексного міждисциплінарного підходу у виявленні особливостей нових режимів бачення, що виникають у форматах нової полімедійної реальності.

Непередбачуваність є однією з екзистенційних ознак первісності, яка будується на досвіді ієрофанії, через яку багатогранний світ відкривався людині цілком у своїй повноті і живій сакральності. Міф і ритуал окреслюють первісні візуальні практики. «Містична співучасть» та «співпричетність» у ламінарному просторі ритуалу розчиняють візуальне

в колективних енергіях із приписом не стільки бачити, скільки бути об'єктом погляду Іншого (Ідола, Бога, Гри). Осягнення режисури енвайроментальних просторів Постсучасності на смисловому рівні потребує специфічного візуального режиму віри та нагадує осягнення задуму Творця. Будучи об'єктом бачення Іншого, людина втрачає можливості активного пошуку та «фокусу» власного погляду, розчиняється в колективних інтуїціях. Проте це є можливістю формування специфічної культури осягнення «прозорих» медіапосередників в освоєнні світу.

Дослідження архаїчних аспектів людського досвіду пояснює новітні режими бачення, які відтворюються на основі несвідомої аналогії з архетипами, але водночас є основою кенотипів як проєкцій у майбутнє. На противагу дослідженням візуального як об'єктивно існуючого, візуальним практикам «утримування реальності» (за допомогою технічних медіа), в XX – на початку XXI століття формується нерепрезентативний дискурс осягнення «позамежного», пошуку невидимої ідеальної основи, намагання відчути і побачити світ «за картиною», «за репрезентацією». На прикладі спрощених і візуально невиразних ідолів стає зрозумілою увага до «первинних структур», через які відбувається «зіткнення» із невидимим безпосередньо. Тенденція переходу від палімпсестного, гібридного ускладнення до мінімалістського спрощення є шляхом до «обнуління» старих схем раціонального досвіду, або до його координації на основі асимтотичного розширення і доповнення у нелінійних, але більш естетично гармонійних структурах.

Список використаної літератури

1. Клековкін О. Ю. Mise en scène: Ідеї. Концепції. Напрями; Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України. Київ : Видавництво «Фенікс», 2017. 800 с.
2. Тоффлер Е. Третя Хвиля / З англ. пер. А. Євса. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
3. Кассирер Э. Опыт о человеке. Введение в философию человеческой культуры. Философские науки. 1991. № 7. С. 97–134.
4. Хайдеггер М. Бытие и время. М. : AD MARGINEM, 1997. 452 с.
5. Леві-Строс Клод. Первісне мислення / Пер. з фр., вступне слово та примітки С. Йосипенка. Київ : Український Центр духовної культури, 2000. 323 с.
6. Леви-Брюль Л. Сверхъестественное в первобытном мышлении. М. : Педагогика-Пресс, 1994. 608 с.
7. Хайдеггер М. Время картины мира // Хайдеггер М. Время и бытие / Статьи и выступления. М. : Республика, 1993. С. 41–62.
8. Бруно Дж. О героическом энтузиазме. М. : Государственное издательство художественной литературы, 1953. 212 с.
9. Элиаде М. Ностальгия по истокам. М. : ИОИ, 2006. 216 с.
10. Геннеп А.ван. Обряды перехода. М. : Восточная литература, 1999. 198 с.
11. Элиаде М. Космос и история. Избранные работы. М. : «Прогресс», 1987. 312 с.
12. Марйон Ж-Л. Перекрестья видимого. М. : Прогрес-Традиція, 2010. 176 с.
13. Benjamin W., Zohn H. The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction: An Influential Essay of Cultural Criticism. Research Triangle, NC. Lulu Press, Inc. 2018. 38 p.

CULTURAL AND CREATIVE ASPECTS OF ARCHAIC EXPERIENCE IN THE DIMENSION OF MODERN VISUAL PRACTICES

Oksana Pushonkova
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8390-6806
Bogdan Khmelnitsky National University of Cherkassy,
Department of Philosophy and Religious Studies
81, Taras Shevchenko Boulevard, 18031, Cherkassy, Ukraine

The article is devoted to the study of cultural aspects of archaic experience in the formation of the latest visual practices and their worldview basis. Interest in the archetypal basis of visual art is not accidental in a situation of permanent reassessment of values and extreme turbulence of media images, which leads to research interest in the origins of aesthetic activity in general. Contemporary artistic practices, new phenomena of everyday life and branched media space generate interest in archaic elements of visual thinking, increase attention to such characteristics of vision as procedurality, amodality, ambivalence, «vision from within» and more. In visual practices, this indicates centrifugal tendencies in the processes of perception based on «scattered attention». The article considers the reasons for this certain lack of «focus» and the loss of the dominant «rational» visuality in the modern multimedia environment, the development of which increasingly requires the use of other sensory perception modality. It has been found that the actualization of unconsciousness and trans-affective states leads to an archaic of culture and to the idea of collective participation in the process of creating images, to the concept of the perspective of vision in which the individual and the collective are intertwined. The discovery of the internal logic of vision with the «recollection» of the primary principles of creating images allows us to understand the foundations of the process of creating «from scratch» a new image system. This determines the interest in the problems of archetypes and kenotypes, of the experience of hierophany (M.Eliade) as involvement in what is outside of history, in what is not the object of view, but «looks» at us. Interdisciplinary contexts of non-representative theories, socio-communicative concepts of systematic research of archaic experience are increasingly used in visual research. The instruction to study the very conditions of the appearance of images and basises of visual thinking is an expression of the dream of modern man to see what is impenetrable to the eye, to find a balance between minimalist simplification and complication palimpsest of modern visual forms.

Key words: media philosophy, archaic, visual culture, visuality, visual representation, visual thinking, creating images, visual practice, modes of vision.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 133–139
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 133–139

УДК 355.098:27-722.53+61]:2-675
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.17

ЕКУМЕНІЧНИЙ АСПЕКТ МЕДИЧНОГО КАПЕЛАНСТВА

о. Руслан П'яста
Івано-Франківська Академія Івана Золотоустого,
факультет гуманітарних наук, кафедра богослов'я
вул. Софрона Мудрого, 22, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна

Медичне капеланство – це служба капеланів, які представляють різні конфесії, мають богословську і спеціалізовану душпастирську клінічну освіту та уповноважені релігійними організаціями здійснювати душпастирську опіку в закладах охорони здоров'я, спрямовану на забезпечення релігійних і духовних потреб пацієнтів, їхніх сімей та медичного персоналу. Капеланство є особливим служінням, яке покликане допомагати потребуючим. Тому однією із обов'язкових передумов для впровадження медичного капеланства в Україні є налагодження дієвої співпраці на рівні державно-конфесійних та міжконфесійних стосунків.

Місію медичного капелана не можна зрозуміти без лікарень та госпіталів, адже саме в цих закладах медичний капелан може повноцінно провадити свою діяльність. Медичне капеланство – це особливе покликання священика, адже через його присутність у лікарні хворі особи мають можливість звернутися до Бога та лікувати не лише тіло, а й дух.

Україна є багатоконфесійною країною, що обумовлює формування мультирелігійного контексту медичного капеланства. Надзвичайно важливим для забезпечення права на свободу совісті та віровизнання є екуменічний розвиток відносин у сфері медичного капеланства. Медичне капеланство як форма співпраці Церков і релігійних організацій у сфері медицини потребує уважного розгляду, вивчення, підтримки, законодавчого врегулювання, відповідної освіти. Адже в Україні досі залишається неврегульованою сфера душпастирської опіки над пацієнтами, які перебувають на лікуванні у закладах охорони здоров'я.

Досвід сучасних лікарень виявляє, що до духовних релігійних джерел часто звертаються хворі, які у своїх стражданнях втратили здоров'я, потребують капелана, який стане «перекладачем Бога» для них та допоможе віднайти мир, сили для одужання та зцілення не тільки тіла, але і душі. Питання душпастирської опіки у медичних закладах є дуже важливим та актуальним. Церква та релігійні організації мають відповіді на духовні потреби страждаючих і повинні служити людям, несучи зціляючу, підтримуючу та примиряючу силу релігійної віри.

Релігія та віра є невід`ємною частиною життя людини та суспільства, а священнослужитель невід`ємною частиною мультидисциплінарної команди у закладах охорони здоров'я. У статті висвітлюється напрямок удосконалення мультирелігійних відносин у духовному супроводі хворих, членів сімей та медпрацівників, задля уникнення прозелітизму та захисту прав пацієнта та його близьких, максимальній допомозі тим, хто її потребує.

Ключові слова: медичний капелан, медичний заклад, пацієнт, персонал, діалог, служіння, міжконфесійні відносини, прозелітизм, екуменізм, співпраця.

Постановка проблеми. Душпастирська турбота про хворого полягає у духовній та релігійній опіці. Це є фундаментальним правом пацієнта та обов'язком Церкви (див. Мт. 10, 8; Лк. 9, 2; Лк. 10, 9). Така турбота є суттєвим та специфічним завданням медкапеланів у закладах охорони здоров'я [12, с. 68–69].

Упродовж століть душпастирство та турбота про хворих була присутністю і діяльністю Церкви, щоб приносити світло та Господню благодать хворим, стражденним і тим, хто про них турбується [10, с. 27].

© Р. П'яста, 2022

Душпастирська праця у сфері охорони здоров'я стосується життя людини від народження до смерті та охоплює різні періоди: дитинство, юність, зрілість, етапи старості. Отримувачами та водночас її ресурсами є хворі, сім'ї, медичні працівники, волонтери, священники, асоціації, які працюють у сфері охорони здоров'я. Лікарня – це місце, яке приймає людей різних культур рас чи релігій, така мультикультурність та багатоконфесійність, вимагає присутності капеланів, які мають відкритий екуменічний дух [7, с. 42].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для визначення ролі душпастирської опіки у закладах охорони здоров'я, враховуючи мультирелігійний контекст вважаємо за доцільне здійснити огляд наукових досліджень щодо даної проблематики.

Фаховими матеріалами у сфері душпастирства охорони здоров'я є книги о. Арнальдо Панграці, «Слідами Доброго Самарянина», «Мозаїка милосердя», «Будь соняшником біля плакучих верб» які стосуються служіння медичного капеланства, соціально-медичного волонтаріату, подолання втрати і скорботи, функціонування терапевтичних груп.

Особливої уваги заслуговують праці, видані Комісією УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я із серії «Бібліотека медичного капелана»: «Середина темної ночі є початком нового дня. Душпастирство у кризових ситуаціях», «Мистецтво бути поруч», «Душпастирство Віл-інфікованих», «Психологічний супровід та духовна опіка паліативного пацієнта», які систематично та ґрунтовно розкривають суть служіння Церкви у різних ділянках медицини. Також Комісією було організовано навчання у 2019–2021 рр. для 10 капеланів, із яких двоє були представники ПЦУ за міжнародною сертифікованою програмою з «Душпастирської Клінічної Освіти».

У питаннях екуменічної співпраці добре функціонує Синодальне Управління Медичного Капеланства Православної Церкви України, Громадська рада при Міністерстві охорони здоров'я України з питань співпраці з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій та Асоціація капеланів в охороні здоров'я України. Особливий внесок щодо законодавчого впровадження медичного капеланства в Україні належить Сергію Убогову – почесному президенту «Асоціації капеланів в охороні здоров'я», о Сергію Дмитрієву – священнику ПЦУ, голові правління ГО «Елеос-Україна», о. Андрію Нагірняку – священнику УГКЦ, відповідальному за соціальне служіння в УГКЦ, та п. Олександрі Брацюнь – Асистентці кафедри паліативної та хоспісної медицини НУОЗУ імені П. Л. Шупика, які опрацювали наступні матеріали: «Етичний кодекс капелана в охороні здоров'я», «Концепція впровадження капеланства у сфері охорони здоров'я», «Положення про медичних капеланів у закладах охорони здоров'я». Також Громадською Радою було організовано Всеукраїнську міжконфесійну конференцію: «Розвиток медичного капеланства в Україні: передумови, потреби та перспективи» у 2016 році, доповіді були присвячені огляду поточної ситуації та вивченню досвіду функціонування інституту медичного капеланства та об'єднання зусиль задля поширення духовно-психологічної допомоги пацієнтам лікарень, а також гуманізації української системи охорони здоров'я.

Мета статті – висвітлили важливість екуменічної співпраці у медичному капеланстві. Для реалізації мети дослідження були поставлені такі завдання:

1. З'ясувати роль, поведінку, цілі та завдання капеланства;
2. Висвітлити сутність служіння медичного капелана;
3. Визначити специфіку та особливості міжконфесійної співпраці як невід`ємної частини системи душпастирства охорони здоров`я;

Виклад основного матеріалу. Поняття медичний капелан. Терміном капелан визначаються священнослужителі, які служать та душпастирюють в спільнотах закритого типу: армії, пенітенціарній системі, лікарнях, студентських містечках, соціальних та медичних

установах. Термін «капелан» сягає своїми коренями четвертого століття і пов'язаний з життям святого Мартина Турського. Капелан (лат. *capellanus*) – священнослужитель, який служив у похідному храмі, який назвали «капелою», де зберігалась частина плаща св. Мартина.

Священнослужитель, який душпастирює в медичних закладах, окреслюється терміном «медичний капелан». Одна із ключових місій медичного капелана: бачити тих, які потребують милосердя, і бути милосердним до тих, що є в скруті. Душпастир в системі охорони здоров'я (капелан) покликаний є забезпечувати духовну підтримку у лікарняному середовищі [9, с. 10].

Медичний капелан має навчитися бачити особу, а не хворобу, підтримувати відкриту та спокійну позицію, практикувати уважне слухання, приймати різні почуття, навчитись жити за тишею, запропонувати підтримку рідним пацієнтів, навчитися відкривати різні горизонти надії, полегшити прощання за допомогою слів або мовчання, запропонувати потіху в молитві.

Медичне капеланство охоплює пасторальне служіння у різноманітних ділянках медичної опіки, служіння духовним та релігійним потребам страждаючих і тим, хто ними опікуються, звертаючись до особистісних, релігійних, культурних та спільнотних ресурсів.

Візит капелана до пацієнта – це не амвон для проголошення істинності віри чи вираження оціночних вражень щодо поведінки інших людей, а нагода встановити сприятливі стосунки допомоги, вислуховуючи переживання та думки страждаючих. Першою вимогою до душпастиря є передавати людяність. Вшановувати людину означає прийняти й освятити повноту того, що є людським. Виклик «стати людяними, щоб робити людяними інших» стосується всіх і не завершиться ніколи [14, с. 20–21].

Розглядаючи мультирелігійний контекст медичного капеланства, слід визначити роль, поведінку, цілі та завдання капеланства загалом.

Роль медичного капелана. Основним завдання капелана є звіщати і передавати любов Бога тим, хто тілесно і духовно страждає, супроводжуючи їх солідарною любов'ю. Для розвитку місії капелана є важливим бути поруч із хворим, крім його особистої глибокої духовності, він мусить бути професійно підготовлений до компетентного служіння в лікарнях, розуміти психологію людей, які мають важкі хвороби, встановлювати з ними відносини та медичним персоналом.

Капелан має стати центром, мотором дії для пробудження духу милосердя у лікарні. Необхідно сказати, що капелан є присутній у медичних закладах для особистої зустрічі з пацієнтами та працівниками [14, с. 22].

Основними напрямами діяльності капеланів у закладах охорони здоров'я є: задоволення релігійних і духовних потреб пацієнтів, членів їх сімей та працівників закладу охорони здоров'я; забезпечення свободи совісті і віросповідання; надання консультацій керівництву закладу охорони здоров'я щодо релігійної ситуації в ньому; духовно-просвітницька робота [2].

Цілями капеланства у лікарнях є:

1. бути у лікарні символом близькості відкритої релігійної спільноти;

2. стати знаряддям, через кого Бог показує свою ніжність і служить людині, супроводжуючи її на шляху випробувань;

3. робити свій внесок у залучення віруючих до гуманізації охорони здоров'я.

Капеланство виконує ряд завдань:

1. звершення релігійних обрядів та благословень – під час хвороби у Бога просять допомоги і благодаті;

2. гуманізація медичних закладів – допомогти забезпечити центральну роль пацієнта, цілісність догляду, гідне ставлення до кожної людини;

3. співпраця з волонтерами – залучати релігійні спільноти та інших людей доброї волі до служіння ближнім, що мотивує і гуманізує охорону здоров'я;

4. навчальні курси для медпрацівників – для духовного та етичного росту, розвитку взаємодії з іншими.

5. екуменічний та міжрелігійний діалог – лікарня це місце, яке приймає людей різних культур, рас чи релігій. Тож розвиток і широта охоплення духовної праці вимагають, щоб медичний капелан виконував різні ролі, відповідаючи на знаки часу, умови і потреби тих, з ким він зустрічається [7, с. 154–155].

Поведінка капелана. Душпастир має зважати на свій спосіб «бути пастирем», на свій стиль взаємовідносин із ближнім. Пацієнти швидко відрізняють поведінку священнослужителя, який керується вірою та любов'ю від виконавця релігійних обрядів.

Перший контакт з пацієнтом є способом виявити увагу до нього та зацікавлення його особою та станом. Кожен потребує, щоб його сприймали таким, яким він є, із своєю історією життя.

Душпастир знаходиться поруч, щоб запропонувати, а не нав'язувати свою присутність. Розмова має розпочинатися з привітання та запитання про стан ближнього. Від першого взаємообміну словами зароджуються відносини між двома особами. Капелан може почуватися напружено, розгублено, виявляти тривогу. Справжній пастир не відступає перед труднощами, бо вони можуть стати ключем до розуміння себе самого та інших. Капелан має звертати увагу на дрібниці, слова, жести і правильно їх оцінювати [14, с. 23].

Капелан має увійти в серце людини, зрозуміти його духовну сутність. Духовно супроводжувати означає увійти в глибини душі ближнього, де знаходяться його цінності, віра і зустріти там Бога.

Присутність медкапелана. Присутність капелана у лікарні не має бути чисто фізичною, чи актом прозелітизму (настійливим схиляння до своєї віри). Капелан має бути правдивим свідком людяності, моральних та духовних цінностей, які випливають із віри в Бога, якими капелан живе і передає їх автентично та великодушно.

Господь стає присутній перед хворим через дію капелана, яка має бути доброю, ніжною, спосібною для приємного служіння у справі Милосердного Бога. Необхідним є, щоб капелан жив лікарняним життям, цікавився проблемами лікарні, беручи участь у ініціативах адміністрації медичного закладу.

Капелан має допомогти пацієнтові відкрити присутність Бога в його житті. Особиста присутність біля недужого, це коли душпастир підходить до хворого і залишається поруч у постійному слуханні, подібно як Ісус виявляє ініціативу й підходить до учнів по дорозі до Емаусу (див. Лк. 24, 13), щоб запитати про причину їхнього пригнічення та смутку: "А як вони розмовляли та сперечалися між собою, сам Ісус, наблизився, ішов разом з ними" (Лк. 24, 15). Присутність означає бути собою, бути ліками для пацієнта, а не спішити дарувати подарунки (образки, молитовники) чи починати діяти у вигляді повчання, настанов, рекомендацій. Таку присутність можна назвати «бути поруч із людиною».

Присутність звершується взаємообміном «Я-ТИ». Це зустріч двох осіб, відповідь іншому. А відповідь не обов'язково має бути вербальною (словесна) – відповідати можна мовчанням, жестами, думками, почуттями.

Медичний капелан існує, щоб проголошувати не себе, а Когось, більшого за себе. У критичні моменти життя, людина відчуває глибоку потребу у комусь, хто би підтримав її у пошуках сенсу, щоб відкрити таємничу присутність Бога в лабіринтах людської душі. Капелан має чувати під час багатьох життєвих потрясінь, щоб скеровувати людей від відчаю до внутрішнього зцілення [14, с. 23–24].

Екуменізм – місце досвіду "свого" та "чужого". Сучасне суспільство стає все більш мультикультурним та багатоконфесійним. Великі міста перетворилися на місце

зустрічі культур, а медичні та соціальні заклади – на перехрестя людства. В одній кімнаті можна зустріти людей різних рас, національності, християнина і мусульманина, віруючого та атеїста – і кожен має власну історію, культурну та релігійну спадщину. У мозаїці національностей і релігійних культур медичний капелан покликаний зрозуміти різні елементи духовності, які проявляються у взаєминах з людьми.

Християнські Церкви говорять про свою надію, що «в домі Отця» є багато житла, і що кожен / кожна має своє місце в Божій любові (див. Ів. 14, 2; 17). Як ми, Його спадкоємці, турбуємося про те, щоб «інші» мали своє місце з нами і навпаки, чи присутність Церкви означає бути присутнім для інших? Це захоплююче екуменічне питання [7, с. 99].

Медичний капелан має відкривати духовний простір для спілкування. Це включає в себе, не насаджування конфесійної точку зору, а також впевненість у тому, що пацієнт, незважаючи на його приналежність до іншої конфесії чи релігії є тут і зараз завжди важливішим, ніж все, що роз'єднує. Не заперечуючи конфесійні чи релігійні відмінності, можна говорити про досвід страждання, життя і віру «з» або «без» акценту до конфесійної особливості. Також це означає не забувати вияснити у пацієнта, чи співрозмовник не бажав відвідування душпастирем його власної конфесії чи релігії.

Лікарня може об'єднати різні цільові групи з найрізноманітнішими підходами, наприклад на дитячій службі в стаціонарі до дня святого Миколая, в поминальних Богослужіннях за тих, хто помер протягом року, наприклад у відділенні паліативної допомоги і т. д. Бо саме під час Богослужіння віруючі переосмислюють свій шлях, свій сенс та призначення, своє походження і що Бог знаходиться серед нас. Таким чином оживає більш виразне буття тих, хто ходить окремими дорогами.

Багато речей легко пов'язуються, інші важко поєднати або заперечити. Напруженість між своїми та конфесійно чи релігійно відмінними в екуменічній конфігурації завжди дозволяє показати багатогранний досвід життя, відкрити присутність Бога, таємничість в незнайомому й чужоконфесійному досвіді може заглибити нас більше, ніж те, що відоме. Можливо, в майбутньому міжконфесійна співпраця в лікарні може стати перш за все взаємною службою збереження досвіду невідомого і «іншого» Бога, у світлі страждання та хвороби [13, с. 99].

Основні етичні принципи для медичних капеланів у міжконфесійному служінні для звершування душпастирської діяльність у закладі охорони здоров'я:

– капелан має усвідомлювати, що він є для осіб, які перебувають у лікувальних закладах, його праця є в поліконфесійному середовищі і тому є зобов'язаний співпрацювати з капеланами інших релігійних конфесій для надання душпастирської опіки осіб, які отримують медичні послуги та членів їхніх сімей, котрі перебувають під його опікою;

– сумлінно служити для релігійних потреб віруючим інших конфесій (релігій) у межах своєї компетенції, так як це робить для вірних своєї конфесії (релігії);

– поважати релігійні переконання та традиції віруючих осіб, які перебувають у закладах охорони здоров'я, як і право на свободу світогляду невіруючих;

– звершувати молитви та Богослужіння, на яких присутні представники інших конфесій (релігій), звертати увагу на питання, які є спільними, не допускаючи міжконфесійних поділів та суперечок;

– поважати релігійні вчення, переконання та практики кожного капелана, який служить у закладі охорони здоров'я;

– не вимагати від осіб, які перебувають у закладах охорони здоров'я, служіння чи використання практик, які суперечать їхнім практикам конфесії (релігії);

– будувати конструктивні відносини із іншими капеланами, та із медичним персоналом лікувальної установи;

– захищати від дискримінації на основі релігійних переконань, національності та статі;

– не займатися перетягуванням у свою віру вірних інших конфесій (релігій);

– посідаючи духовну владу, наділену його Церквою (релігійною організацією), не використовувати свій статус для спричинення шкоди людині у релігійному, моральному та емоційному розумінні;

– душпастирське служіння реалізовувати лише для успішного задоволення релігійних потреб людей, які перебувають під його опікою [3, с. 65–66].

Висновки. Ключову роль у сприянні впровадженню та розвитку капеланського служіння в системі охорони здоров'я відіграють релігійні організації. Душпастирська опіка у сфері охорони здоров'я визначається як діяльність в закладах охорони здоров'я, яка спрямована на забезпечення релігійних і духовних потреб як пацієнтів, членів їх сімей, так і медичного персоналу.

Життєва практика показує, що духовна допомога є важливим компонентом для догляду за пацієнтами, які переживають захворювання. Хворі часто відчувають численні духовні потреби, що виникають в умовах небезпечної для життя хвороби. Крім того, душпастирська опіка у лікувальних закладах, як підтримка і духовне зміцнення спрямована не лише на пацієнтів, але стосується рідних пацієнта та медичного персоналу. Для ефективного служіння Церквами та релігійними організаціями у закладах охорони здоров'я необхідна тісна міжконфесійна співпраця. На даний час функціонує Громадська рада при Міністерстві охорони здоров'я України з питань співпраці з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій та Асоціація капеланів в охороні здоров'я України, які уже напрацьовують документи, кодекс, положення, рекомендації для капеланства у закладах охорони здоров'я в Україні.

Незважаючи на актуальність даної тематики, нечасто вона стає предметом спеціальних досліджень в Україні, тому потрібні подальші дослідження для стандартизації надання духовної опіки в закладах охорони здоров'я на прикладі європейських країн та США.

Список використаної літератури

1. Засади медичного капеланства в Європі / Розвиток медичного капеланства в Україні: передумови, потреби та перспективи розвитку : Матеріали Всеукраїнської міжконфесійної конференції. Київ, 2016. С. 67–70.
2. Капеланство в охороні здоров'я. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. [Електронний ресурс]. URL: https:// uk.wikipedia.org/wiki/Капеланство_в_охороні_здоровя
3. Кодекс медичного капелана / Розвиток медичного капеланства в Україні: передумови, потреби та перспективи розвитку : Матеріали Всеукраїнської міжконфесійної конференції. Київ, 2016. С. 65–67.
4. Комісія УГКЦ у справах душпастирства охорони здоров'я. Психологічний супровід та духовна опіка паліативного пацієнта. Львів : Друкарські куншти, 2015. 80 с.
5. Матеріали всеукраїнської міжконфесійної конференції «Розвиток медичного капеланства в Україні: передумови, потреби та перспективи» 28-29 січня 2016 року. Київ, 2016. 80 с.
6. Панґрацці А. Будь соняшником біля плакучих верб: діалоги з хворими. Львів : Друкарські куншти, 2010. 176 с.
7. Панґрацці А. Слідами доброго самарянина. Пасторальна праця в сфері охорони здоров'я. Львів : Друкарські куншти, 2015. 208 с.
8. П'яста Р. Біоетичні виклики у капеланстві / Розвиток медичного капеланства у богословській думці та душпастирській практиці УГКЦ. Сучасний стан і перспективи розвитку: матеріали конференції. Львів : Друкарські куншти, 2015. С. 34–38.

9. П'яста Р. Душпастирство у сфері охорони здоров'я / Мистецтво бути поруч. Служіння медичного капелана. Львів : Колесо, 2020. С. 7–14.
10. П'яста Р. Актуальний стан медичного капеланства в УГКЦ / Розвиток медичного капеланства в Україні: передумови, потреби та перспективи розвитку : Матеріали Всеукраїнської міжконфесійної конференції. Київ, 2016. С. 26–28.
11. Слухати з любов'ю. Посібник з пасторального порадництва. Львів : Друкарські куншти, 2007. 124 с.
12. Хартія працівників охорони здоров'я // Папська рада до справ душпастирства в охороні здоров'я. Львів : ЛОБФ "Медицина і право", 2010. 112 с.
13. Duesberg H. Ökumenishe Zussammenarbeit im Krankenhaus. Handbuch der Krankenhausseelsorge. Göttingen, 1996. S. 90–105.
14. Monticelli I. L'asistenza religiosa nelle strutture sanitarie, in Rivista dell'associazione italiana di pastorale sanitaria, № 4 ottobre-dicembre, 2005. P. 19–26.

ECUMENICAL ASPECT OF MEDICAL CHAPLAINCY

Ruslan Piasta
Ivano-Frankivsk Academy Ivana Zolotoustoho,
Faculty of Humanities
Department of Theology
Sofron Mudry str., 22, 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Chaplaincy is a community of chaplains who are of different faiths, but they have a theological and specialized pastoral clinical education and are authorized by religious organizations to provide pastoral care in health care institutions. It is a special service meant to meet the religious and spiritual needs of patients, their families and medical staff, to help those in need. A necessary condition for the official introduction of medical chaplaincy in Ukraine is the establishment of effective cooperation at the level of state-confessional and inter-confessional relations.

The mission of a medical chaplain cannot be understood without hospitals as in these institutions a medical chaplain can fully carry out his activities. Medical chaplaincy is a special vocation of a priest, because due to his presence in the hospital, sick people have the opportunity to turn to God and heal not only the body but also the sole.

Ukraine is a multi-religious country and this determines the formation of a multi-religious context of the medical chaplaincy. The ecumenical development of relations in the branch of medical chaplaincy is extremely important for ensuring the right of freedom of conscience and religion. The chaplaincy as a form of cooperation between Churches and religious organizations in the field of medicine requires careful consideration, study, support, legislation and appropriate education. After all the sphere of pastoral care of patients who are being treated in health care institutions still remains unregulated in Ukraine.

The experience of modern hospitals shows that patients who have lost the health in their suffering often turn to spiritual religious sources and they need a chaplain who will become a "translator of God" for them and help find peace and strength for the healing and recovery not only of the body, but also of the soul. The issue of pastoral care in medical institutions is very important and relevant. The church and religious organizations have answers to the spiritual needs of those who suffer and should serve people by bringing the healing, sustaining, and reconciling power of religious faith.

Religion and faith are an integral part of human life and society, and a priest is an integral part of a multidisciplinary team in healthcare institutions. The article highlights the direction of improving multi-religious relations in the spiritual support of patients, family members and healthcare workers, in order to avoid proselytism and protect the rights of the patients and their relatives, maximum assistance to those who need it.

Key words: medical chaplain, medical institution, patient, staff, dialogue, ministry, interfaith relations, proselytism, ecumenism, cooperation.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 140–145
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 140–145

УДК128.3-051
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.18

ДУХОВНІСТЬ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА В ІСТОРІЇ ЗАХІДНОЇ ФІЛОСОФІЇ ЕПОХИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Світлана Репетій
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, 01601, м. Київ, Україна

У статті розглянуто кореляти духовності людини в історії західної філософії епохи середньовіччя. Звернено увагу на теоретичне підґрунтя середньовічної філософії, зокрема елліністичної. Представлено основні положення Л. Сенеки щодо духовного розвитку, а саме: розвиток та укріплення віри, сили духу, перевагу духовних цінностей над матеріальними, життя з відчуттям єдності з іншими та служінню людям. Висвітлено основні ідеї Епіктета, де він наголошує на пізнанні себе, свого Логосу як шляху до пізнання свого божественного начала і самого Бога.

Звернено увагу на визначення грецьким християнським філософом А.Орігеном складових модусів людини: духу, душі і тіла. Дух розглядається як дар Божий, що займає найвищу частину людини. Ф. Александрійський є одним із перших філософів, що дав характеристику духу. Розглянуто погляди Ф. Александрійського на поняття Логосу, який вчений розглядає як дух, Божественну силу, мудрість; на відміну від античної філософії, де він трактувався як світовий порядок, краса, гармонія, закон.

За вченням християнських філософів, людина має пізнати Бога через пізнання себе. Пізнати можливо, занурюючись в глибини своєї душі (А. Августин), розумом, вірою (К. Тертуліан), досвідом (Р. Бекон), любов'ю, духом (Т.Александрійський, Т. Кемпійський, св. Апостол Павло). Вченими зазначається, що дух людини проявляється у творчості і вірі.

У статті зазначається, що проблема віри, творчості, зокрема, самотворення, актуальна в наш час. Сьогодні наша країна переживає важкі часи. Війна завдала великого лиха. Гинуть мирні жителі, велика кількість людей залишилась без житла, даху над головою. Знищуються міста, села, відбувається руйнування економіки. Та найбільше страждає психіка людини, губляться духовні ціннісні орієнтації, втрачається сенс життя. Людство розуміє, що вижити можливо у єднанні, підтримуючи одне одного. Тому самопізнання і самотворення є актуальним і своєчасним. Сучасні вчені під самотворенням розуміють духовне самовдосконалення, а саме, боротьбу з негативними якостями. Звернення до історичного досвіду людства з духовного розвитку допоможе вийти з деструктивного стану.

Ключові слова: дух, віра, розум, духовність, філософія середньовіччя.

Трагедія, що відбувається в нашій країні призвела людство у жах, відчай, пошуки шляхів виживання. Війна завдала великого лиха: загибель мирних жителів, знищення міст, селищ, руйнування економіки, забруднення екології тощо. Та найбільше вона зашкодила внутрішньому стану людини: від побаченого та пережитого страхіття страждає психіка, нервова система, губляться духовні ціннісні орієнтації; у людей виникає злоба, агресія, ненависть. Багато жителів розуміють, що вижити можливо у єднанні, підтримці одне одного. Так створюються волонтерські рухи та інші групи допомоги, зокрема й психологічні.

Історія розвитку цивілізації доводить, що подібні епохальні катастрофи трапляються в певні періоди часу. Н. Хамітов вважає, що наше сьогодення схоже на епоху еллінізму. Філософи тієї доби, для знаходження душевної рівноваги, заспокоєння, радили людям відсторонюватися від зовнішнього світу шляхом занурення у себе, зверненням до духовності.

© С. Репетій, 2022

Перші уявлення про духовність сягають глибокої давнини. Антична філософія залишила великі здобутки у цій галузі.

З позиції лінгвістики поняття «духовність» походить від слова «дух». Тому розглянемо суть цього терміну. Сучасний вітчизняний вчений С. Кримський зазначає: «…філософська категорія дух є наскрізною проблемою усієї історії філософії» [10, с. 177].

Одним із основних питань, якому присвячена ще рання антична філософія є питання суті духу. Спочатку поняття «дух» позначалося словом «пневма» – дихання, дуновіння. Пізніше, починаючи з Аристотеля (384 р. до н.е. – 322 р. до н.е.) застосовується термін «нус» – розум, інтелект, що вважається найвищою якістю людини. Так, давньоримський філософ, оратор, політичний діяч М. Цицерон (106 р. до н.е. – 43 р. н.е.) підкреслює: «Немає нічого, що переважає розум» [8, с. 281]. Отже, в античній філософії дух людини ототожнюється з розумом.

Найбільшої уваги сутності духовності приділено у філософії середньовіччя. У цей період по всій Європі стверджується християнство, основні принципи вчення якого стають базисними для філософії. Теологія посіла найвище місце в ієрархії знань. Бог розглядається як абсолютне трансцендентне начало, найвища істота, єдина першопричина, з якої походить усе буття.

У середньовічній філософії, на відміну від античності, де людина вважалась частиною природи, космосу, перейшла на більш високий рівень і розглядається у контексті Бога, оскільки у Книзі буття, Білії, зазначається: «І створив Бог людину за своїм образом, за образом Божіїм створив її» [1:27]. Отже, людина почала розглядатись як вінець творіння, що має божественне начало: «Я сказав: ви боги» [Ів. 10:34].

Та теоретичне підгрунтя середньовічній філософії створила філософія античності, зокрема елліністична. Так, представник римського стоїцизму Л. Сенека (04 р. – 65 р.) вважав, що розум людини – це ні що інше, як частина божественного духу, що занурена в тіло людини. А людство, на думку філософа, є частинами єдиного вселенського організму: «Все, що ти бачиш, у чому розміщене і божественне, і людське, – єдине: ми – тільки члени величезного тіла. Природа, що із одного і того ж нас створила і до одного призначила, народила нас братами» [8, с. 316]. Ця ідея стала актуальною не тільки в епоху середньовіччя, а і в подальшій науці, включно сьогодення. Високодуховною особистістю вважається та, яка розуміє, що все людство є єдиними частинками Всесвіту і будує свою життєдіяльність з позиції співпраці, а не суперництва [7]. Мета життя, за Л. Сенекою, полягає у досягненні абсолютного душевного спокою. Шлях для виконання такого життєвого завдання мудрець підказує: «Благородно чинить той, хто рахуючись не з власними силами, а з силами людської природи, ставить перед собою високі цілі, прагне їх досягнути і мріє про такі великі ідеали, що втілення їх у життя виявляється важким навіть для людей, які мають значні обдарування. Ось які цілі він може поставити собі: «При вигляді смерті та при повідомленні про неї я все одно зберігатиму спокійний вираз обличчя; я зноситиму тяжкі випробування, які б вони не були підкріплюючи тілесні сили духовними; я зневажатиму багатство незалежно від того, чи буде воно в мене, чи ні; я не стану сумнішим, якщо воно належатиме іншому, і більш гордим, якщо він оточуватиме мене своїм блиском; я буду байдужим до долі, чи буде вона мене берегти або карати; на всі землі я дивитимусь як на свої, а на свої – як на загальну спільність, житиму в переконанні, що народився для інших, і буду за це вдячний природі, оскільки вона не могла потурбуватися краще про мої інтереси: мене одного вона подарувала всім , а всіх – мені одному» [4, с. 124].

Свій внесок у розвиток духовності людини, зокрема, у філософський аспект антропології зробив послідовник Л. Сенеки, Епіктет (50 р. – 150 р.). Він наголошував на тому, що

порівнювати свої бажання та підпорядковувати своє життя потрібно відповідно до природи: «Подібно до того як розум панує над людиною, так і в світі панує світовий розум – Логос (Бог). Бог – найвища інстанція, перед ним земні правителі та володарі нікчемні. Пізнання себе, свого Логосу – це шлях до пізнання свого божественного начала і самого Бога. Тіло і розум дав людині Бог для того, щоб тіло не було їй підвладним, а розум був вільним у своїх бажаннях, своєму виборі» [4, с. 116]. Як зазначають дослідники життєдіяльності Епіктета, найулюбленішою його приказкою була така: «Терпи і стримуйся» [8, с. 340].

Розглядання сенсу життя як пізнання себе, свого Логосу удосконалення власної душі набуло глибокого вивчення у період середньовіччя і подальшій науці, включно до сьогодення. Філософія стоїків показала шлях духовного розвитку людини, мета якого полягає у набутті досконалості, яка, за словами Л. Сенеки, подібна до Бога.

На основі християнського віровчення грецький філософ А. Оріген (біля 185 р. – біля 254 р.) визначає складові модуси людини: дух, душа і тіло. Дух розглядається як дар Божий, що займає найвищу частину людини. Душа має два види спрямування: до світла та до тьми, вона постійно стає перед вибором добра і зла. Душа наділена свободою вибору: спрямувати своє життя до Бога і тим отримати спасіння, чи загинути, поглинаючись у гріхи: «…тим, яким душа користується, … з якою якістю вона поєднується, з плотською … чи з найтоншою та найчистішою, так званою духовною якістю…» [6]. Вчений образно зазначає: «…як Христос є одягом для душі, так і душа, в деякому духовному сенсі, називається одягом для тіла, оскільки вона є прикрасою його, що покриває мертву природу» [6]. У А. Оригена Христос є «Премудрістю і Словом Божим» [6]. Таким чином, учений доводить, що людина від народження має свободу вибору. Роздвоєння душі можна розглядати як її хворобу. Вилікувати та спасти її можна за допомогою Божого дару – духу.

У християнських віровченнях вважається, що бажання плоті спонукають душу до гріховного вибору. Отже, щоб підпорядкувати плоть духові серед християнського подвижництва виникає і стає досить популярний аскетизм. Бог бажає, щоб вінець Його творіння – людина – повернулась до нього. Тому посилає свого єдинородного Сина Ісуса Христа, який стає боголюдиною і вказує шлях душі людини « додому»: «Я дорога, і правда, і життя. До Отця не приходить ніхто, якщо не через Мене» [Ів. 14:6]. Тому людина, що усвідомлено вибрала шлях духовного розвитку, шлях спасіння, має свою життєдіяльність зіставляти з життям Христа, вченням Книги буття – Біблії, зокрема, Євангелія: «Шукайте ж найперш Царства Божого й правди Його…» [Матв. 6:33], оскільки спасіння душі можливе у Царстві Божому при її поверненні і з'єднанні з Богом. Для цього потрібно зрозуміти зміст Священного Писання, співставити з філософськими поняттями.

Екзегези Філона Александрійського (біля 25 р. до н.е. – 50 р. н.е.) стали теоретичним джерелом філософії раннього періоду середньовіччя. Філон Александрійський є одним із перших філософів, що дав характеристику духу. За Філоном дух – це мудрість, пізнання, Божественна сила, Логос. У своєму вченні філософ вводить поняття Логосу, що в античній філософії розглядалося як світовий порядок, краса, гармонія, закон, що поєднує тези й антитези. У Філона Логос – це «сам божественний розум і водночас енергія, яку він виробляє. Бог творить світ із небуття силою свого Слова-Логоса» [11, с. 62]. На думку Філона Александрійського, людина отримала дух як дар Божий.

Якщо старозавітна людина повинна була спокутувати свої гріхи, то за Філоновим учінням, Логос виступає просителем перед Богом: «Як вищий і щонайперший із духів та як найближчий від інших творінь, що стоять до Бога Його намісник, Логос має … дерзновіння клопотати перед Небесним Батьком за стражденне і грішне створіння, прохати йому несчисленні дари божественного милосердя та пом'якшування важких наслідків божого

гніву. Крім того, як великий перщосвященник Божий і посередник, Логос передає Богу молитви та потреби людей, а Бог сповіщає і посилає через Логоса Свою благу волю та невичерпні милості стражденному і грішному створінню» [5, с. 437]. Хоча особистість Логоса в учінні Філона Александрійського виступає в ролі «тварно-службового духу» [5, с. 333], віддаленого від Божества, його погляди сприяли підготуванню до християнського теїзму.

Вітчизняні дослідники Л. Гармаш, С. Крилова, Н. Хамітов щодо філонівських характеристик Логоса зазначають: «Філон називає Логос первородним сином Бога-Отця, «людиною Бога», «небесним Адамом», він є посередник між Богом і світом, Богом і людиною. Саме Логос задає межі людини в її устремлінні до Бога. Без Логоса Бог і світ були б розділені прірвою, яка виключала б усяку можлиу комунікацію. Без Логоса як посередника неможлива була б і теологія.

Філонівське вчення про Логос є предтечею майбутнього вчення, що Ісус Христос є посередником між Богом і людиною – справжнім Боголюдиною» [11, с. 62]. Філон Александрійський розглядає Бога як особистісне начало, що передбачає відповідне пізнання, ставлення, розуміння, у чому і допомагає людині Логос.

Представник епохи патристики Августин Аврелій, прозваний Блаженним (354 р. – 439 р.), вважає, що пізнати Бога можливо через самопізнання. Пізнати Бога можливо занурюючись в глибини своєї душі. Душа, за Августином є досконалою, безсмертною, близькою до Бога. Тому срямованість її до Бога є природньою. Підкріплювати духовну спрямованість має єдність віри, розуму і пізнання: «Розуміти, щоб вірити…» [4, с. 136]. Таким чином, віра і розум у Августина взаємопов'язані і доповнюють одне одного.

К. Тертуліан (160 р. – 222 р.) у своїх творах надавав більшого значення вірі, ніж розуму. На його думку, віра виникає і укріплюється там, де розум не може пояснити того, що відбувається: «Вірую, тому що абсурдно»[8, с. 358]. Представник пізньої схоластики Р. Бекон (біля 1214 р. – 1292 р.) вважав, що пізнавати Бога можна не тільки розумом, але й досвідом: зовнішнім і внутрішнім. Під зовнішнім досвідом Р. Бекон розуміє пізнання почуттями, сприйняття видимих певних речей. Речі невидимі пізнаються внутрішнім досвідом, який може доповнювати зовнішній. Учений надавав перевагу внутрішньому досвіду і виділив сім його ступенів: «1) винятково наукові положення; 2) доброчесність; 3) сім дарів Святого Духа, перерахованих у Ісайї (премудрість, розум, порада, міцність, відання, благочестя, страх Господень) [Іс. 11, 2:3]; 4) євангельські блаженства [Мф. 5, 3:12; Лк. 6, 20:23]; 5) духовні почуття; 6) плоди, що переважають чуття, в тому числі Світ Божий; 7) захоплення різних видів (тобто пізнання екстатичного характеру)» [2]. Внутрішній досвід «…маючи інтуїтивний, містичний характер, передбачає надприродну божественну силу» [4, с. 142].

Тома Аквінський (1225 р. – 1274 р.), представник схоластики, зокрема, реалізму, у своїх ученнях зазначає, що душа безсмертна, розум і віра мають бути в гармонії і спрямовані на пізнання Бога. Та різниця полягає у способах пізнання: розум спирається на науку (доказовість вихідних положень), а віра – на теологію (одкровення). Однак, як зазначає Н. Хамітов: «Визнаючи величезне значення інтелекту для розуміння Бога, Фома Аквінський вважає, що в безпосередньому житті містична любов до Бога підноситься над пізнанням Бога» [11, с. 68].

Пізнання Бога як особистості неможливо без Любові. Власний досвід і блаженство пізнання Бога в дусі та Любов до Нього описав Фома Кемпійський (1379 р. – 1471 р.) у книзі «Про наслідування Христу». Автор зазначає, що блаженна душа, яка чує в собі Господа, який промовляє, і від вуст Його сприймає слово втіхи. Блаженні вуха, що чують тихий голос божественного шепоту, і незважають ніскільки на шум тутешнього світу.

Співвідношення Віри і Любові здійснило великий внесок у розвиток середньовічної філософської думки. Культ Любові до Бога й до людини, як Його творіння, мав великий вплив на свідомість людства не тільки середньовіччя, а й наступних епох. Саме наявність цього феномену в середньовіччі сприяло розвитку гуманізму епохи Відродження і в подальшій науці, мистецтві включно до сьогодення. Превалювання любові над усим розкрито у 1- му посланні до Коринтян св. Апостола Павла (біля 01 р. – 67 р.): «І коли я роздам усі маєтки свої, і коли я віддам своє тіло на спалення, та любові не маю, – то не матиму ніякої користі» [13:3].

У християнському віровченні дух розглядається як дуновіння Боже, що «проникає в сутність людини, надає їй найвищі чесноти, найвищі якості її існування, внутрішню незалежність та єдність» [1, с. 233].

М. Кузанський (1401 р. – 1464 р.) вважає розум духом людини: «…Святий Дух із чистої незайманої плоті створив живе тіло, вдунув у нього розум, щоб воно стало людиною і так глибоко поєднав його із Словом Бога-Отця, що Слово стало центром, основою існування людської природи» [8, с. 580]. Водночас учений зазначає: «З віри починається усяке розуміння» [8, с. 584]. Досліджуючи християнське віровчення, М. Кузанський стверджує: «Людина є бог, та не абсолютною подобою, оскільки вона людина» [8, с. 577]. Проте, на думку філософа, людина подібно до Творця, утримує увесь Всесвіт настільки, наскільки дозволяють їй її можливості. Отже, за М. Кузанським, пізнання людиною Бога має певні межі. Та є віра і «усвідомлення» Бога. Стверджуючи, що «Творець і творіння – одне і те ж», філософ утверджує ідею того, що дух у людині проявляється у творчості і вірі.

Німецький філософ Я. Бьоме (1575 р. – 1624 р.) дає таке тлумачення поняття «віра»: «…Істинна віра є сила, Дух і життя; вона – вогонь божественного слова, який палає і світить, який від Бога. Істинна віра – жива сила Бога, що діє. Цей пекучий вогонь – полум'яна любов Бога, що виривається назовні і здійснює справу» [9, с. 68]. У Я. Бьоме «істинна віра» асоціюється із духом.

Проблема віри, творчості, зокрема, самотворення, актуальна в наш час. Сучасний вчений А. Какурін під самотворенням розуміє духовне самовдосконалення. В цьому плані він вбачає боротьбу з негативними пристрастями: ненавистю, вбивством, пияцтвом, заздрістю, гнівом, перелюбом, блудом, ворожнечею, чварами, тощо[3].

Отже, в лихі часи, що переживає людство, звернення до історичного досвіду, зокрема до духовного самопізнання, самовдосконалення, укріплення віри в самого себе, допоможе людині пережити біди і вийти з деструктивного стану оновленою, гармонійною, сильною особистістю, яка усвідомить, що щоб змінити світ, потрібно змінитися самому.

Список використаної літератури

1. Бердяев Н. А. Дух и реальность. М. : АСТ; Харьков : Фолио, 2003. 679 с.
2. Горелов А. С. Философия Роджера Бекона и её место в истории европейской культуры. М. : Издательство Францисканцев, 2005. CTRL : ttps://fil.wikireading.ru/ (дата звернення: 29.04.2022).
3. Какурин А. А. Что такое духовность? *Школа духовности.* 2000. № 3. С. 6–15.
4. Кремень В.Г., Ільїн В.В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. К.: Книга, 2005. 528 с.
5. Муретов М. Д. Учение о Логосе у Филона Александрийского и Иоанна Богослова. СПб. : Издательство Олега Абышко, 2012. 488с.
6. Ориген А. О началах. Казань : Издание Казанской духовной академии, 1899 г. (pdf) URL: https://rozetka.com.ua/... (дата звернення: 29.04.2022).
7. Репетій Світлана. Розвиток духовності особистості як засіб виходу із духовної кризи. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том VIII: діалог

у розвитку науки та освіти / [Ред. : Я.Гжесяк, І.Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Київ – Херсон : Просвіт, 2020. С. 302–305.
8. Таранов П. С. 120 философов: Жизнь. Судьба. Учение. Мысли : универсальный аналитический справочник по истории философии : в 2-х т. Симферополь : Реноме, 2005. Т. 1. 685 с.
9. Таранов П. С. 120 философов: Жизнь. Судьба. Учение. Мысли : универсальный аналитический справочник по истории философии : в 2-х т. Симферополь : Реноме, 2005. Т. 2. 704 с.
10. Філософський енциклопедичний словник / під редакцією В. Шинкарука. К. : Абрис, 2002. 472 с.
11. Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії. Проблема людини та її меж : навчальний посібник / Під ред. Н. Хамітова. К. : КНТ, Центр навчальної літератури, 2006. 296 с.

SPIRITUALITY AS A PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL PROBLEM IN THE HISTORY OF WESTERN PHILOSOPHY OF THE MIDDLE AGES

Svitlana Repetiy
Drahomanov National Pedagogical University
Pyrogova str, 9, 01601, Kyiv, Ukraine

The article considers the correlates of human spirituality in the history of Western philosophy of the Middle Ages. Attention is paid to the theoretical basis of medieval philosophy, in particular Hellenistic. L. Seneca's main provisions on spiritual development are presented, namely: development and strengthening of faith, strength of spirit, superiority of spiritual values over material ones, life with a sense of unity with others and service to people. The main ideas of Epictetus are highlighted, where he emphasizes the knowledge of himself, his Logos as a way to know his divine origin and God himself.

Attention is paid to the definition by the Greek Christian philosopher A. Origen of the constituent modes of man: spirit, soul and body. The Spirit is seen as a gift of God that occupies the highest part of man. F. of Alexandria was one of the first philosophers to describe the spirit. F. Alexandrian views on the concept of the Logos, which the scientist considers as a spirit, divine power, wisdom, in contrast to ancient philosophy where it was interpreted as world order, beauty, harmony, law.

According to the teachings of Christian philosophers, man must know God through self-knowledge. It is possible to know by immersing oneself in the depths of one's soul (A. Augustine), reason, faith (K. Tertullian), experience (R. Bacon), love, in the spirit (T. Alexandrian, T. Kempiysky, St. Apostle Paul). Scientists note that the human spirit is manifested in creativity and faith.

The article notes that the problem of faith, creativity, in particular, self-creation, is relevant today. Today our country is going through difficult times. The war caused great disaster. Civilians are dying, many people are homeless. Cities and villages are being destroyed, the economy too. But the human psyche suffers the most, spiritual values are lost, the meaning of life is lost. Humanity understands that it is possible to survive in unity, support for each other. Therefore, self-knowledge and self-creation is relevant and timely. Modern scientists understand self-creation as spiritual self-improvement, namely, the struggle against negative qualities. Turning to the historical experience of humanity in spiritual development will help to get out of the destructive state.

Key words: spirit, faith, reason, spirituality, philosophy of the Middle Ages.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 146–155
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 146–155

УДК 130.1+159.942
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.19

ДІАЛЕКТИЧНІСТЬ ЛЮДСЬКОГО ІСНУВАННЯ: ФЕНОМЕН САМОТНОСТІ

Олександра Стебельська
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7208-3197
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра філософії
вул. С. Бандери 12, 79013, м. Львів, Україна

Соломія Цібій
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут геодезії
вул. С. Бандери 12, 79013, м. Львів, Україна

Ця стаття присвячена проблемі самотності в сучасному світі. Так само як людина постає істотою багатогранною та діалектичною за своєю природою, так і самотність постає складним феноменом, який по-різному проявляє себе у житті людини. Факторів, які впливають на його виникнення досить багато: індивідуальні особливості людини (інтроверт/екстраверт), сімейні обставини, втрата близької людини, труднощі з комунікацією та неможливість віднайти компроміси з Іншими, соціальні зміни (революції, війни, реформи тощо). Самотність свідчить про певний розрив в спілкуванні з Іншими. Приступаючи до аналізу самотності слід розуміти, що кожну окрему життєву ситуацію варто розглядати окремо. Проте повне осмислення даного феномену можливе лише через глибинний аналіз його природи, розуміння його витоків та джерел виникнення. В результаті критичного аналізу стверджується, що самотність вкорінена в природі самої людини. Формування та становлення людини неможливе поза присутністю Інших, проте людина потребує певного рівня усамітнення задля власного прогресу та саморозвитку. Людина ніколи не може бути повною мірою зрозумілою Іншим, тому настільки складно поділитись власним досвідом. Окрім того, вона для себе постає часто таємницею і тому досі надзвичайно актуальним є заклик «Пізнай самого себе». Ніхто, окрім людини, не може прожити її життя, померти замість Іншого вона так само не може. Її життя та становлення відбувається на межі соціального та індивідуального, внутрішнього та зовнішнього, комунікації та усамітнення. У статті відзначено, що феномен самотності є діалектичним за своєю суттю: з одного боку, він може мати негативні наслідки для конкретної людини, з іншого – усамітнення є необхідним елементом становлення особистості. Тотальна самотність людини може призвести до її внутрішнього руйнування та деградації, але пошук усамітнення свідчить про необхідність побути наодинці зі своїми думками, провести певний внутрішній аналіз, стабілізувати та збалансувати власний внутрішній світ.

Ключові слова: самотність, усамітнення, діалектика, комунікація, культура.

Актуальність проблематики. Людина за своєю суттю є істотою соціальною, її існування неможливе поза Іншими. Її тісний зв'язок з Іншими спричиняє не лише активізацію комунікативних практик, але й відкриває шлюзи для виникнення такого явища як самотність. Можна назвати безліч причин виникнення самотності як зовнішніх, так і внутрішніх. До зовнішніх можна віднести порушення комунікативних практик, непорозуміння з іншими людьми, відсутність спільних світоглядних позицій, особливості соціальної-економічної структури. Сучасна політична ситуація в Україні, війна з Російською Федерацією, так само провокує загострення самотності серед населення. Втрата зв'язку з близькими людьми, відчуття безпорадності, смерть людей, розгубленість, еміграція – все

© О. Стебельська, С. Цібій, 2022

це створює відчуття відірваності від Інших, від свого коріння та держави. До внутрішніх причин виникнення самотності слід віднести причини психологічного плану: темперамент, невпевненість, низька (або навпаки завищена) самооцінка, низький рівень самоідентифікації, втрата близької людини, гостре відчуття смертності, депресія тощо. Якими б не були причини появи самотності, вона нагадує собою чорну діру, що засмоктує, і подекуди людині потрібна психологічна допомога та підтримка Інших для того, щоб її подолати. Зараз в Україні діють різноманітні центри психологічної допомоги, які намагаються стабілізувати внутрішній стан тих, хто порапив у біду, наляканий та безпомічний.

Попри все сказане, слід розуміти, що саме явище самотності не є однозначно негативним. Якщо дивитись на проблему ширше, то виявляється, що явище самотності можна розглядати не лише під негативним кутом зору. Моменти усамітнення неохідні людині, оскільки дозволяють зазирнути всередину себе, зустрітись з самими собою. Наша цивілізація є інформаційно перенасиченою і подекуди приглушує наші внутрішні голоси. Ми опиняємось в ситуації інформаційного шуму, не здатні почути не лише Іншого, але й самих себе. Це спричиняє внутрішній дизбаланс, неможливість адекватного аналізу ситуацій, не дає можливості налагодити нормальні комунікативні зв'язки. Недивно, що в сучасних реаліях моменти усамітнення так само необхідні. Психологи радять менше читати новини та дивитись відео, оскільки це заганяє людину у важкий стан, сприяє його нагнітанню, виникненю страху, що в свою чергу сковує нас. Звісно, це негативно впливає на нашу поведінку та на здатність оперативно реагувати на події. Спираючись на вищезазначене, зрозуміло, чому проблема самотності настільки актуалізується в сучасних реаліях. Тому **метою статті** є аналіз проблеми самотності, осмислення джерел її виникнення, дослідження її онтологічних та соціально-культурних засад, визначення діалектичної природи самотності, розрізнення самотності та усамітнення тощо.

Розробка проблематики в працях дослідників. Проблема самотності постала ще перед античними філософами в контексті усвідомлення соціальної природи людини. Зокрема, ще Аристотель стверджував, що людина поза суспільством або Бог, або ж звір. Цицерон також вважав, що самотність суперечить людській природі. В добу Середньовіччя простір самотності розглядався в якості простору, де людина здатна наблизитись до Бога. У добу Відродження розповсюдженою була думка про те, що вчені та науковці повинні перебувати у самотності, щоб ефективно займатись власною справою. В трактаті «Про самотнє життя» Петрарка стверджує, що людина повинна прагнути самотності, оскільки остання звільняє її від зовнішніх обмежень та вимог, сприяє вільному вибору власного життя. Серед більш сучасних мислителів слід згадати Б. Паскаля, який сприймав самостність як негативне явище, як почуття занепокоєності, спричинене ніцністю та безпомічністю власного становища, від якого хочеться втекти. Серед позитивних якостей самотності він відзначає, що самотність спонукає людину до пошуку сенсу існування, стабіліції внутрішнього світу, відчуття щастя. Самотність – це проблема, яку кожен з нас повинен вирішити особисто. Ця точка зору підхоплена представниками екзистенціалізму (С. Кіркегор, Ж.-П. Сартр, А. Камю, М. Гайдеггер). Людина закинута (заброшена) в цю реальність і повинна шукати шляхи своєї реалізації самостійно. Феномен самотності також постає в центрі уваги відомого російського філософа М. Бердяєва. Людина живе в об'єктивованому світі, відчуває відірваність від інших людей, пустотність власного існування. Саме відрваність нашого «Я» від Інших і є тим шляхом, що спричиняє не лише відчуття самотності, але й сприяє нашому зникненню (знищенню, деградації). Схожі ідеї постають і у працях філософів-діалогістів. М. Бубер активно розвиває концепцію «Я-Ти» на противагу «Я-Воно». Саме в його праці «Проблема людини» він активно просуває думку про те, що

саме тип спілкування «Я-Воно» провокує інструментальні відносини та сприяє розбрату між людьми. Е. Фром розвиває економічно-політичну концепція самотності, стверджуючи, що сама суть капіталізму спричиняє порушенню комунікативних практик між людьми. Серед сучасних дослідників, які доклались до аналізу феномену самотності, також слід згадати Л. Свендсена, Дж. Т. Качіоппо та В. Патріка, У. А. Садлера та Т. Джонсона, М. Мід, Р. С. Вейса, Дж. Релф Оді, Л. Е. Пепло, Д. Рассела, К. Рубінштайн та Ф. Шейвера тощо. Характерним є те, що вищезгадані мислителі фіксують певну амбівалентність у розумінні самотності. Самотність можна оцінювати як негативне, так і позитивне явище. Трансценденталісти, зокрема Г. Торо, розрізняють самотність та усамітненість.

Викладення основного матеріалу дослідження. Теза «людина – це соціальна істота» є незаперечною. Значна частина наукової літератури присвячена дослідженню та аналізу соціальної природи людини. До певної міри, це стало трюїзмом. Людина дійсно не здатна жити поза суспільством, формуватись та розвиватись без Інших, вона не здатна навіть народитись самостійно. Присутність Іншого постає необхідним елементом нашого існування, формування та розвитку. Звісно, цей момент не пройшов повз філософів. Адже філософи-діалогісти (М. Бубер, Е. Левінас, О. Розеншток-Хюссі, Ф. Розенцвейг) давно проаналізували та дослідили цей соціальний аспект людини. Вони звернули увагу на діалогічну природу нашої свідомості, на необхідність та цінність здорової комунікації в нашому житті. Зокрема, Е.Левінас стверджував, що моє «Я» виникає тоді, коли переді мною з'являється Інший. Саме цей зв'язок з іншою людиною є первинним, а значить онтологічним за своєю суттю. Інший постає як абсолютно відмінний від нас, непідвладний нам. Поклик Іншого позбавляє нас самодостатності, знищує наш егоїзм, повністю перевертаючи інтенціональність, що в нього поцілює [1, с. 170; 2]. Така діалектика людських стосунків простежується і у М. Бубера. У своїй праці «Проблема людини. Перспективи» він стверджує складність людської ситуації як індивідуальної, так і соціальної. В пошуках самої себе людина може звертатись як до індивідуалістичних, так і до колективістських тенденцій розвитку. Якщо індивідуалізм звертається вглиб конкретної людини і замикає її у її власних межах, то колективізм взагалі не бачить людини і розчиняє її у соціальному просторі. В результаті, людина відчуває себе абсолютно самотньою та бездомною [3, с. 90]. Розв'язання ситуації можливе лише в момент екзистенційної зустрічі з Іншим. Саме тоді, коли самотня людина осягне Іншого у всій його відмінності та іншості, буде прориватись до цього Іншого, лише тоді вона здатна розірвати своє самотнє існування [3, с. 92]. Основним фактом людської екзистенції є стан «людина з людиною». Це сфера, де між людьми відбувається щось дуже важливе, сфера, яку можна охарактеризувати як сферу «між». Відношення між людьми локалізоване не в самому внутрішньому світі особистості, і не в зовнішньосу світі, воно локалізоване у сфері «між» [3. с. 94].

Проте слід чітко розуміти, що саме в цій діалектиці людських взаємовідносин і присутній корінь самотності. Коли є «Я» і «Інший», то завжди присутній момент не лише їх нерозривної єдності, але й момент їх радикальної відмінності. А це означає, що з різних причин ця відмінність може поглиблюватись і провокувати відчуття самотності. Можливість самотності ніби вкорінена в наше буття та постійно нагадує про себе, коли ми переживаємо досвід настільки особистісний, що він є закритим для Іншого. Самотність нерозлучна з нами (чи-то ми з нею), оскільки ми ніколи повною мірою не будемо зрозумілими Іншим, а Інші – нам. Саме в цьому слабкість людських стосунків, але й одночасно їх краса та сила. З одного боку, нам може бути складно розуміти Інших, а Іншим – нас. Проте кожного разу, перебуваючи у стані зустрічі, ми розкриваємо одне одного по-новому, ми помічаємо те, чого раніше не помічали, зазираємо в безодні одне одного. Чомусь пригадується

лицар віри С. Кіркегора, який перебуваючи в абсолютному відношенні до абсолютного, був наодинці з Богом. Одна справа, що він залишається незрозумілим загалу, інша справа – опинитись сам на сам з Тим, глибини Кого ніколи не осягнути! Ба, нам важко зрозуміти не лише Іншого, але й самих себе. Недарма одним із закликів філософії є «пізнай самого себе». В цій нерозгаданості також полягає наша самотність.

Особливістю людини є те, що вона не може прожити не своє життя і не може померти чужою смертю: ми завжди відчуваємо свою атомарність та ізольованість. Зрештою, ми можемо скинути відповідальність за себе і своє існування на Іншого, проте це не позбавить нас самотності, а скоріше підсилить її, загострivши відчуття незадоволення та невпевненості. Відчуття самотності також пов'язане із відчуттям незворотності певних подій в нашому житті. Деякі речі ми не здатні змінити, що покладає на нас додаткову відповідальність за хід нашого життя. В цьому випадку нам нема на кого озиратись, окрім як на самих себе.

Поміж рядків прочитуються негативні аспекти феномену самотності. Л. Свендсен називає це поганою самотністю [4]. «Погану самотність визначають набагато однозначніше, ніж добру. В центрі поганої самотності – досвідчення браку чогось, тоді як у добрій самотності більше йдеться про невизначену відкритість до багатьох різних досвідів, думок і почуттів. Погана самотність обов'язково містить відчуття болю чи дискомфорту, тоді як добрій самотності не потрібно зосереджуватися на одному визначеному почутті – часто вона переживатиметься позитивно, але також може бути емоційно нейтральною» [4, с. 142].

В. Садлер та Т. Джонсон стверджують, що існують чотири виміри такої негативної самотності, а саме: космологічний, культурний, соціальний та міжособистісний [5, с. 31]. Космічна самотність передбачає, що розрив зв'язків між людиною та природою, людиною та Вищою Реальністю. Людина втрачає відчуття повноти та цілісності реальності, переживає його досить болюче та гостро, втрачає відчуття сенсу існування. Культурний вимір самотності передбачає несумісність певних цінностей та смислів. Культурна самотність проявляється в різноманітних групах і пов'язана із втратою зв'язків із власним культурним спадком чи неприйняттям певних загальноприйнятих норм та принципів. Соціальний вимір самотності передбачає ізоляцію у всіх її проявах: вигнання, відставка, остракізм, неприйняття тощо. «Існує багато очевидних прикладів соціальної самотності людей, які внаслідок якихось соціальних змін виявилися відкинутими суспільством чи певною групою. На таких людей наклеюються принизливі ярлики злочинців, невдах, гомосексуалістів, зрадників, незручних чужинців» [5, с. 42]. Міжособистісна самотність виникає в момент розриву конкретних міжособистіних стосунків. Людина здатна відчувати самотність не лише в одному вимірі, але й в декількох, що ускладнює її становище в суспільстві. Людина відчуває спустошення, порожнечу, біль та незадоволення.

Основною причиною виникнення негативних аспектів феномену самотності є порушення комунікативних практик. У свою чергу це пов'язано із проблемами в сім'ї, труднощами у вихованні, невдалою соціалізацією, особистим відчуттям невпевненості, низьким рівнем самоідентифікації, темпераметом, неможливістю порозумітись із Іншими тощо. Неможливо також недооцінити вплив економічної сфери суспільства на наше особисте життя. Досить влучно про це писав Еріх Фром, відомий автрійський психіатр. Сама структура капіталістичного суспільства базується на поняттях «ринок» та «політичні свободи». Ринок товарів регулює умови та правила обміну товарами. Ринок праці відповідає за отримання, пропозицію та обмін робочої сили. Все в цій системі перетворюється на товар: речі, вміння, навички, знання, емоції та почуття. Всі обміни відбуваються без примусу і з чітким виконанням усіх правил ринку. Таке «отоварення» суспільства, сприйняття всього в якості

можливого товару провокує розповсюдження думки про те, «що все можна купити». Нема речей безцінних, на все можна поставити цінник. Сама структура капіталістичного суспільства орієнтована на кількісну оцінку всього, що нас оточує: речей, людей, почуттів, цінностей, можливостей тощо. Цікавим є те, що важливість речі визначає не її унікальність та цінність, а попит на неї. Наші вміння можуть бути дуже важливими та необхідними для прогресу людства, проте, якщо вони нікому не потрібні, то вони перетворюються на мотлох. У капіталістичному суспільстві, таким чином, виникає велика загроза обезцінення важливих людських сил, цінностей, знань та ідеалів. І хоча воно постійно трансформується та еволюціонує, зазначені риси є для нього спільними.

Внаслідок цього, сучасна людина відчужується в трьох вимірах: від власної природи, від Інших і від себе самої. Чому відбувається відчуження від власної природи? Людина істота соціальна, вона живе і працює в соціумі. Праця є основною формою її реалізації, в якій акумулюються та проявляються основні її життєві сили. Завдяки власній праці людина трансформує реальність та привносить в неї те, чого до появи самої людини не існувало. Результати цієї праці надзвичайно крихкі. Існує багато припущень, які свідчать про те, що з миттєвим зникненням людини з просторів Землі, Природа надзвичайно швидко відвоює свої «права». В цьому немає нічого дивного. Насправді, така крихкість вибудованого людиною світу вимагає від неї постійної наснаги та мужності продовжувати почату справу та підтримувати все, створене нею. Для цього людина активізує практично увесь свійт потенціал та внутрішні ресурси, адже підтримання створеного нею, означає підтримання і свого власного життя. Таким чином, неможливо недооцінювати значущість праці в нашому житті. Проте в межах капіталістичного суспільства сама праця спотворюється, втрачаючи свій творчий, самобутній характер. Праця перетворилась на конвейєрне виробництво, а вироблені речі позбулись унікальності. Підсвідоме відчуття відсутності внутрішньої реалізації, звісно, гнітить. Це пригнічення відображається на стосунках з Іншими. Адже просто неможливо нормально налагодити контакти з Іншими, коли вам не вдається реалізувати свої глибинні потреби у праці. Дратівливість, пригнічення впливають на комунікативні практики. Така кількість негативу, яка виливається, руйнує стосунки зсередини, залишаючи партнерів діалогу самотніми та одинокими. Як результат, людина відчужується від самої себе, вона вже не знає, хто вона, чого насправді хоче, вона розгублена і незадоволена сама собою. Звідси, таке розповсюдження депресій та інших психологічних захворювань, алкоголізму та наркоманії, різноманітних залежностей, неконтрольованим споживанням звукової та образної інформації. Відчуваючи себе самотньою, людина прагне заповнити цю порожнечу. Переважно форми заповнення цієї порожнечі носять деструктивний для самої особистості характер. «Світ – це один великий об'єкт для задоволення нашого апетиту, гігантське яблуко, гігантська пляшка, гігантські материнські груди; всі ми – стосунки, що вічно чекають, вічно на щось сподіваються – і вічно розчаровуються. Наша особистість пристосована до того, щоб обмінювати та отримувати, торгувати та споживати; все – і духове, і матеріальне – стає предметом обміну та споживання» [6, с. 155]. Особливо деструктивно така втеча від самотності проявляється у втечі «в стосунки». В сучасному світі бути без партнера вважається ненормальним: людина повинна одружитись і завести дітей, щоб там не було. Сім'я – це наш притулок, самі собі бути цим притулком ми не можемо. З одного боку, ідея не погана, проте будь-які перебільшення та перегини впливають на реалізацію ідеї негативно. Внаслідок такої ситуації ми стикаємось з великою кількістю нещасливих сімей, де чоловік та жінка продовжуть відчувати свою самотність, проте вже не наодинці, а разом з партнером. Великого розповсюдження набуло сімейне насилля, як форма прояву/вияву внутрішньої агресії. Причин цієї агресії багато,

але однією з них є відчуття самотності в сім'ї, неможливість поговорити, бути вислуханим та почутим.

Разом з тим, не слід розглядати феномен самотності лише негативно. Недарма, як в українській, так і в англійській літературі, є два слова для позначення цього стану: loneliness/solitude, самотність/усамітнення [7]. Усамітнення є потужним потенційним простором для будь-якої людини, це здатність зануритись у певну внутрішню тишу, прислухатись до себе та своїх потреб, час для розмірковувань та творчості, для втечі від натовпу та його суєти. Людина повинна мати змогу побути наодинці і не розчинитись у зовнішньому світі. «Добра самотність... дає свободу і незалежність, спокій у роботі, покращує характер і підносить душу» [4, с. 143]. Це проявляється в нашому житті щодня. Коли ми приходимо з роботи втомленими, ми хочемо «перезавантажитись», заспокоїтись та налаштуватись на спілкування з близькими. Ми хочемо очиститись від тої рутини, яка переслідувала нас цілий день. Важливим є надання простору та часу для усамітнення в навчальних закладах та інших місцях роботи [8; 9]. Людина не повинна відчувати, що вона змушена йти на перманентний контакт з Іншими, що вона Ними оточена та пригнічена. Навіть оцінюючи роботи архітекторів та дизайнерів, ми звертаємо увагу не лише на якість, естетику та смак, але й на те, наскільки продуманою є їхня робота, наскільки зонованими є приміщення, чи віднайдуться в них закутки для усамітнення. Проблемою наших міст є те, що вони позбавлені грамотного планування: людині ніде сховатись, вона постійно занурена в потік людей, зон для відпочинку надзвичайно мало. Окрім того, саме планування міст провокує виявлення негативних сторін самотності: присутність різноманітних загороджень, відсутність нормальних вказівних елементів, погана інфраструктура, мала кількість відкритих просторів. Відповідно, людина губиться у великому місті, відчуває себе комахою. Повертаючись до теми, слід сказати, що можливість побути наодинці є надзвичайно потрібною та цінною для людини, оскільки є не лише умовою її психічного здоров'я, але й її внутрішнього росту та прогресу.

У такому разі самотність вже не постає левіафаном, з яким необхідно боротись. При всій своїй соціальності людина потребує самозанурення, яке надасть їй сил та енергії. А сама самотність постає особливим станом, онтологічним за своєю суттю. Людина розкривається не лише в процесі комунікації з Іншими, а й залишаючись наодинці з собою. Самотність – це дійсно наша доля, вона не дає можливості розчинитись в Інших. Проте здатність взаємодіяти з Іншими, вступати з Ними глибинні зв'язки, організовувати діяльність, творити та взаємно розвиватись – це інший полюс нас самих. Тому динаміка людської життєдіяльності – це динаміка, з одного боку, соціального, з іншого, внутрішньо інтимного, індивідуального та самотнього.

Проблема самотності на Заході набула подвійного звучання. З одного боку, самотність є проявом розриву комунікаційних практик, з іншого – моменти усамітненості є необхідними аспектами внутрішнього становлення та розвитку. Проте актуалізація даної проблематики характерна не лише для західної культури, але й для східної.

На Сході проблема самотності розглядалась під дещо іншим кутом зору. М. Томпсон пише, що «східне розуміння філософії як такої включає усвідомлення глибин світобудови і людського «Я», що, у свою чергу, передбачає дослідження таких аспектів буття, як сексуальність, споглядання, церемоніал і правильна поведінка» [10, с. 9]. Мудрість Сходу поєднала в собі філософію разом з релігією, психологією та соціологією. Філософсько-релігійні вчення зосередили свою увагу на внутрішньому світі людини, його розвитку та очищенні. Проте слід зауважити, що сама людина розумілась в якості мікрокосму, який знаходиться в тісному зв'язку зі світобудовою. Людина не є окремою часткою, вона розчиняється у світовому просторі. Для філософсько-релігійних вчень характерною є єдність людини та природи, людини та космосу.

Для східної людини не такою значущою є практична діяльність людини, як процеси самозаглиблення та самопізнання. «Східна, особливо індійська, філософія, навпаки, не надає значення предметній діяльності, стверджуючи, що творча активність, що становить сутність «Я», розгортається лише у внутрішньому духовному просторі і пізнається не аналітично, а в акті миттєвого осяяння («саторі»), який є одночасно пробудження від сну, самореалізація та занурення в себе» [11].

Такі практики самозаглиблення значно стимулювались соціальними процесами. Коли умови соціально-політичного життя не дають змоги для активної предметної діяльності, а бюрократична система задавлює будь-які творчі поривання, то людині досить часто немає змоги виразити себе інакше, ніж у внутрішній активності та саморозвитку. І. Кон пише, що «На Сході, де періоди соціальної німоти тривали століттями, культура виробила нормативну реакцію відходу: із життя взагалі (самогубство), із суспільного життя (монашество) чи-то від пов'язаних із ним бід і розчарувань (споглядальне "недіяння")» [11].

Тому в межах філософсько-релігійних течій явище самотності розглядається як необхідна умова для відстороненості людини та самозаглиблення, чіткого усвідомлення єдності Я зі світовим цілим. В індуїзмі існує концепція Брахмана, що вказує на особливу повноту реальності; Брахман – це непроявлена сутність всього. Все решта є його реалізацією. Атман – це індивідуальна душа, її вищий особистісний аспект. І як би наше фізичне тіло не обмежувало нас, наша душа завжди буде частиною вищої реальності. «Подібно до того, як справ золотих майстер, взявши шматок золота, надає йому інший, новіший, прекрасніший образ, так і цей Атман, відкинувши це тіло, розсіявши незнання, перетворюється на новий, на прекрасніший образ, [подібний до образу] батьків, або гандхарвів, або богів, або Праджапаті, або Брахмана, або інших істот. Воістину, цей Атман є Брахман, що складається з пізнання, з розуму, із життя, з зору, зі слуху, із землі, з води, з вітру, з простору, зі світла і не-світла, з бажання і небажання, з гніву та не-гніву, з дхарми і не-дхарми, з усього» [12, с. 125]. Пізнавши Вищу Реальність, Атман звільняється від всіх обмежень. Відкривши у собі Атмана, усвідомивши його єдність з Брахманом, людина вже не повертається у світ. Сутність людського пізнання полягає в усвідомленні повної єдності Атмана та Брахмана, саме тоді людина повністю звільняється від безкінечного ланцюжка перероджень (сансари) і стає вільною (мокша). Вже в I тис. до н.е. В Індії існували брахмани, які намагались досягти звільнення та очищення за допомогою усамітнення та аскетичних практик. Відхід від світських справ, усамітнення, прагнення взяти під контроль внутрішнє життя та позбавитись від низьких бажань та прагнень, внутрішня сконцентрованість є ознаками цього відлюдницького життя. Саме в усамітненні вони прагнули пізнати Вищу Реальність. Окрім того, представники практично всіх каст, окрім шудр, підпорядковувались певному життєвому циклу, який складався з чотирьох етапів: брахмакар'я – учнівство; гріхастха – мирське життя; ванапрастха – усамітнення; саньяса – аскеза. Коли дитині виповнювалось 8 років, її відправляли до вчителя, в якого вона вивчала ведійські тексти та отримувала середню освіту. 12 років вона жила аскетичним життям, повністю слухаючи у всьому вчителя. Згодом учень заводив сім'ю. А у віці приблизно 40 років він става лісним відлюдником. Відлюдники не повною мірою поривали з суспільством, вони йшли в ліс і вели там аскетичний спосіб життя, практикуючи різноманітні практики самовдосконалення. І лише після того, як вони повністю попрощалися зі світом, вони вели повністю аскетичний спосіб життя, приречений на голод та холод, націлений на повне звільнення та спасіння. Таким чином, в індуїзмі усамітнення не носить негативного характеру, а поцілене на особисте спасіння та звільнення від пут зовнішнього, химерного світу.

Ще одним індійським філософським вченням є буддизм. Спираючись на його 4 діамантові істини, можна стверджувати, що усамітнення (самотність) також пов'язані із процесами саморозвитку. В основі життя звичайної людини лежить жага до життя. Ця жага спонукає людину до постійної діяльності, накопичення та міцно зв'язує усі ланки її життя. Людина стає в прямому сенсі залежною від зовнішнього світу, що і спричиняє її страждання та дискомфорт. Натомість ми повинні усвідомити пустотність нашого існування. На буденному рівні речі та люди існують, проте у вимірі абсолютному ми – ніщо. Ми звикли вважати своє життя абсолютно цінним та значущим, сутнісним. Проте буддисти говорять, що насправді наше життя не володіє абсолютним виміром, воно залежить від великої кількості умов та обставин і якщо вони зникнуть, то зникне і саме життя. Таку саму логіку можна застосувати до всього, що нас оточує. Тому завдання людини є усвідомлення цієї пустотності існування (шун'ята), що дасть змогу їй подолати залежність від зовнішнього, а значить сприятиме її звільненню. Вищою стадією нашого розвитку є стан нірвани, який можна описати як стан внутрішньої тиші та спокою. Цей стан також можна розглядати в термінах усамітнення, абсолютного злиття людини із всесвітом, її розчинення в ньому. Досягнення цього звільнення неможливе колективно, а здійснюється безпосередньо зусиллями кожної людини. «У перекладі із санскриту слово тлумачиться як «згасання» у сенсі «гасіння вогню». Однак це зовсім не означає закінчення життя, оскільки стан нірвани не є кінцевою точкою існування. Той, хто досяг нірвани, гасить у собі потрійний вогонь ненависті, заздрощів та невігластва, бо він вичерпав «запас палива», тобто джерело полум'я» [10, с. 106].

В китайській філософії одним з авторитетних вчень є вчення Лао-цзи – даосизм. Даосизм повністю базується на особистісному пізнанні та не зосереджений на соціальній активності.

Провідним концептом даосизму є Дао. Сам термін має багато значень: Шлях (пізнання природних законів та закономірностей), першопричина, джерело, принцип світобудови, сутнісна основа буття тощо. Деколи Дао порівнюють з водою, віддатись Дао значить віддатись без супротиву всьому потокові життя. Метафізично Дао є першопочатком всього, воно породжує все і є останньою метою всього. Воно пусте саме по собі, проте стимулює виникнення, прояв та згасання всього. Дао не є буттям, але воно не є і не-буттям. Його неможливо схопити інтелектуально. Метою даоса є злиття з цим Дао, занурення у нього, в результаті чого людина більше не бігає, як білка в колесі, не бореться за існування і не ставить безглуздих цілей. Момент злиття – це момент спонтанності та природності нашого існування. «Світ такий, яким він є, і якщо є досконаліть, вона навколо нас, але не в нашій уяві. Виходячи з цієї посилки, будь-яка спроба змінити світ є зазіханням на його досконаліть, виявити яку можна лише перебуваючи у стані природного спокою. Повернення до досконалості – це рух від неприродного у бік природного» [10, с. 262]. Значним внеском вчення даосів є концепція «не-діяння», яка, незважаючи на саму назву, не означає пасивності у поведінці. Скоріш навпаки, це поведінка, яка повинна відповідати двом основним принципам: по-перше, наші дії не повинні суперечити законам природи, а по-друге, жодне наше зусилля не має бути даремним. Ву-вей – це спонтанна та природна поведінка. Переважно, коли ми діємо в повсякденному житті, ми плануємо та розраховуємо кожен свій крок. Проте така діяльність дуже часто буває неефективна, тому що ми не спроможні передбачити всього. В результаті, ми не завжди досягаємо потрібного нам результату. Наведемо приклад танців. Коли ми початківці і не вміємо правильно рухатись, ми докладаємо занадто багато зусиль для здійснення якогось руху. Це виглядає штучно та неестетично. Проте досвідчений танцівник не замислюється над тим, як він повинен рухатись, він повністю розчиняється в музиці та емоціях, кожен його рух йде зсередини.

Відповідно, і танець його тоді має зовсім інший вигляд. Віддатись Дао, внутрішньому принципу життя – це і є мета даосів. Тому останні так і поціновували усамітнення, що сприятиме гармонізації внутрішнього життя, єдності з природою та світом.

Спираючись на такий короткий аналіз сприйняття самотності східною культурою, слід підкреслити, що самотність не розглядається в якості негативного явища. Вона є умовою внутрішнього, глибинного становлення. Усамітнення дає можливість людині зустрітись з собою, переосмилити життя, віднайти гармонійні шляхи взаємозв'язку з Іншими та реальністю, прислухатись до глибин Світобудови та краще зрозуміти своє місце та призначення.

Висновки. Природа людини діалектична за своєю суттю. Недарма, мислителі античності називали людину мікрокосмом, адже людина є тим центром, яка стягує в собі духовне та матеріальне, високе та ніцне, природне та штучне, раціональне та ірраціональне; життя та смерть тісно сплітаються в її бутті, стимулюючи до подальшого розвитку. Становлення та формування людини неможливе поза соціальними процесами, долею людини є її співпраця та взаємодія з Іншими. Проте іншим полюсом її існування є самотність, яку здатна час від часу відчувати досить гостро. Причин виникнення та проявів самотності може бути безліч, про них детально йшлось у статті. І далеко не завжди самотність набуває образу чорної діри, що поглинає наше існування. Багатогранність людського існування спонукає нас до діалектичного осмислення самого феномену самотності. На думку автора, самотність вкорінена в самій основі людського спілкування. Будь-яка комунікація з Іншими передбачає не лише можливість повноцінного та щирого спілкування, але й фіксує глибинну відмінність із партнером. Якими б близькими не були наші стосунки з людиною, вона ніколи не зрозуміє нас повною мірою, наш особистий глибинний досвід практично неможливо передати Іншим, ми постаємо закритою книгою для Них. Ми самі для себе постаємо непізнаваними та головним гаслом для саморозвитку людини постає «Пізнай самого себе». Самотність (усамітнення, відсторонення) постає необхідною умовою самозаглиблення, внутрішніх практик, самопізнання, внутрішнього «перезавантаження», в результаті чого відбуватиметься духовний прогрес людини. Відповідно, усамітнення – це інший («тіньовий») бік нашого соціального життя. Воно є поряд з соціальністю ще однією фундаментальною рисою людини, онтологічною за своєю суттю. Разом з тим, слід розуміти, що самотність може мати негативні форми вираження, які руйнуватимуть та спотворюватимуть життя людини. Коли самотність починає визначати життя людини, вона руйнує її так само, як і абсолютне розчинення у соціальному бутті. Тому повноцінне та наповнене життя людини відбувається на стику двох вимірів: спілкування з Іншими та віднайдення внутрішнього балансу з самим собою.

Список використаної літератури

1. Левинас Э. Время и Другой. Гуманизм другого человека. Санкт-Петербург : Высшая религиозно-философская школа, 1998. 265 с.
2. Левинас Э. Заметки о смысле. *(Пост)феноменология. Новая феноменология во Франции и за ее пределами*. М. : Академический проэкт, Гаудеамус, 2014. С. 18–38.
3. Бубер М. Проблема человека. Перспективы. *Лабиринты одиночества*. М. : Прогресс, 1989. С. 88–97.
4. Свендсен Л. Філософія самотності. Львів : Видавництво Анетти Антоненко ; Київ : Ніка-Центр, 2017. 208 с.
5. Садлер У.А., Джонсон Т.Б. От одиночества – к аномии. *Лабиринты одиночества.* М. : Прогресс, 1989. С. 21-51.
6. Фромм Э. Душа человека. М. : Издательство «Республика», 1992. 430 с.

7. Dumm T. L. Loneliness as a way of life. Harvard University Press. 2008. 193 p.
8. Stern J. Loneliness in education: the agony and the enstasy. *Narratives of loneliness: multidisciplinary perspectives from the 21st century.* New York : Routledge, 2018. P. 113–123.
9. Imrie R. «The lonely city»: urban infrastructure and the problem of loneliness. *Narratives of loneliness: multidisciplinary perspectives from the 21st century.* New York : Routledge, 2018. P. 140–152.
10. Томпсон М. Восточная философия. М. : ФАИР -ПРЕСС, 2000. 384 с.
11. Кон И.С. В поисках себя. Личность и ее самосознание. М. : Политиздат, 1984. URL: http://psylib.org.ua/books/konis01/txt02.htm (дата звернення: 20.06.2022).
12. Брихадараньяка Упанишада. Упанишады в 3 книгах. Кн. 1. М. : «Наука», 1992. 238 с.

THE DIALECTIC OF HUMAN EXISTENCE: THE PHENOMENON OF LONELINESS

Oleksandra Stebelska
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7208-3197
Lviv Polytechnic National University,
Institute of the Humanities and Social Sciences, Philosophy Department
Bandera str., 12, 79013, Lviv, Ukraine

Solomiia Tsibii
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Geodesy
Bandera str., 12, 79013, Lviv, Ukraine

This article focuses on the problem of loneliness in the modern world. Just as a person is a multifaceted and dialectical being by nature, so loneliness is a complex phenomenon that manifests itself in different ways in human life. Its occurrence is influenced by many factors: individual characteristics (introvert / extrovert), family circumstances, loss of a loved one, difficulties with communication and inability to find compromises with Others, social changes (revolutions, wars, reforms, etc.). Loneliness indicates a certain gap in communication with Others. When starting to analyze loneliness, it should be understood that each individual life situation should be considered separately. However, a full understanding of this phenomenon is possible only through an in-depth analysis of its nature, understanding of its origins and sources. As a result of critical analysis, it is argued that loneliness is rooted in human nature. The formation of personality is impossible without the presence of Others, but a person needs a certain level of loneliness for their own development and self-development. A person can never be fully understood by Others, which is why it is so difficult to share one's own experience. In addition, we are often a mystery for ourselves, and therefore the call "Know thyself" is still extremely relevant. No one but person can live his/her life, nor can he/she die in the place of the Other. Her/his life and formation take place on the border of social and individual, internal and external, communication and solitude. The article notes that the phenomenon of loneliness is dialectical in nature: on the one hand, it can have negative consequences for a particular person, on the other – solitude is a necessary element of personality development. Total loneliness of a person can lead to his/her inner destruction and degradation, but the search for solitude indicates the need to be alone with his/her thoughts, to conduct some internal analysis, to stabilize and balance his/her own inner world.

Key words: loneliness, solitude, dialectics, communication, culture.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 156–162
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 156–162

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 327(99)
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.20

АНТАРКТИКА В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Ілона Балак, Оксана Пікулик
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
факультет міжнародних відносин,
кафедра міжнародних відносин і регіональних студій
пр. Волі, 13, 43005, м. Луцьк, Україна

Антарктика є важливою складовою системи міжнародних відносин останніх десятиріч. Суперечки велися з часів відкриття континенту між Норвегією та Великобританією. Освоєння континенту проводиться виключно в мирних цілях через діяльність науково-дослідницьких станцій. Їх виникнення спричинило необхідність впровадження міжнародного регулятора. Ним став Договір про Антарктику, в якому визначено основні цілі використання материка. Членство в даній угоді є дворівневим: Консультативні, які мають право голосу при прийнятті рішень та наділені правом вето, та Неконсультативні Сторони, що є спостерігачами. Укладання договору стало підґрунтям для системи міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність на континенті.

Антарктика є також центром масового туризму, туристичний попит на відвідування якого щороку зростає. Розвиток туристичного судноплавства, зростання кількості станцій, глобальне потепління є проблемами розвитку Антарктики.

Підписання Договору про Антарктику стало однією з передумов висловлення територіальних претензій в регіоні. Вже свої бачення на розширення територіальних володінь висловили Австралія, Аргентина, Великобританія, Нова Зеландія, Норвегія, Чилі, Франція. США, РФ залишили за собою право висловити претензії в майбутньому. Держави обґрунтовують свої вподобання історичним минулим, розподілом континентального шельфу Південного океану та, навіть, наявністю корінних жителів, як от Чилі та Аргентина. Щороку зростає інтерес до дослідження континенту серед держав, що є Неконсультативними Сторонами, наприклад, в Туреччини. Дія даного Договору визначена 2048 р., тому окремі держави намагаються посилити свої позиції, щоб домінувати на міжнародній арені та в регіоні.

Україна має науково-дослідницьку станцію в Антарктиці, дослідження проводяться виключно в мирних цілях, а діяльність станції доступна для перегляду в он-лайн режимі. Питання розподілу сфер впливу в Антарктиці остаточно невирішене, її роль в міжнародних відносинах зростатиме.

Ключові слова: міжнародні відносини, Антарктика, договір, масовий туризм, територіальні претензії, Південний океан.

Міжнародні відносини останніх десятиліть характеризуються системою договорів, що спрямовані на вирішення різноманітних існуючих протиріч, використання превентивних заходів у суперечках та конфліктах. Дослідження участі та ролі континенту Антарктика в системі міжнародних відносин сучасності є об'єктом дослідження багатьох авторів. Проблеми територіального розподілу сфер впливу в регіоні висвітлюються в працях О. Черняєва та О. Ковтун [11], К. Доддса [5], М. Гаварда [9] та ін.. Геополітичні амбіції нових держав, як от Туреччина, в Антарктиці розглядаються в публікаціях А. Білджіка [12]. Доробок Т. Стрихоцького полягає у з'ясуванні негативного прояву диктаторських режимів на освоєння нових територій материка [8].

© І. Балак, О. Пікулик, 2022

Метою даної роботи є дослідження ролі Антарктики в системі міжнародних відносин, висвітлення історичних особливостей відкриття нових територій, їх розвиток на сучасному етапі.

Антарктика перебуває в центрі уваги з часів свого відкриття. Існує декілька версій, хто був першовідкривачем даних земель. За однією з них першим причалив до затоки Хьюз капітан Джон Дейвіс в 1821 році, за іншою – Карстен Борхгревінк і Леонард Крістенсен в 1895 році. Південного полюса було досягнуто трохи пізніше, але знову ж таки є два претенденти: Р. Амундсен (Норвегія, 1911 р.) та Р. Скотт (Великобританія, 1912 р.). Наразі Антарктида має свій телефонний код +682 і домен .aq, її прапор – білий континент на блакитному фоні [1].

Задля освоєння нового континенту було реалізовано науково-дослідницькі проєкти, спрямовані на комплексне вивчення полярних регіонів планети, які називаються міжнародний полярний рік. Всього їх було чотири, зазвичай, з серпня одного року по серпень наступного: 1882–1883, 1932–1933, 1957–1958, 2007–2008 роки [2]. Реалізація науково-дослідницьких проєктів сприяла виникненню на континенті значної кількості нових станцій (рис. 1).

Це потребувало напрацювання мирного врегулювання міждержавних та міжнародних відносин в регіоні. Так виникла ідея створення єдиного інституту міжнародного регулювання в Антарктиці. Ним став Договір про Антарктику, який був підписаний в 1959 р. та ратифікований 1961 р. 12 державами – Австралією, Аргентиною, Бельгією, Великобританією, Новою Зеландією, Норвегією, Південно-Африканським Союзом, СРСР, США, Францією, Чилі, Японією [4]. Наразі до нього доєдналися 54 держави, в тому числі й Україна. Він є першим міжнародним військово-політичним договором щодо контролю над озброєнням, демілітаризації материка, підписаним за часів «холодної війни». Його основні положення декларують цілі мирного використання Антарктики в інтересах усього людства; обмін науковим персоналом, даними і результатами наукових досліджень в регіоні; заборона заходів військового характеру; заборона на проведення ядерних вибухів та зберігання радіоактивних матеріалів; відкритість усіх об'єктів, суден для інспекції уповноваженими спостерігачами.

Рис. 1. Кількість нових станцій в Антарктиці

Джерело: складено за [3]

Договором про Антарктику визначено систему управління регіоном: вищим колективним міжурядовим органом є Консультативні наради, які проводяться щороку. Членство у договорі є дворівневим: консультативні сторони та неконсультативні. До вищого органу – Консультативних Сторін – належать 12 держав-першопідписантів та 17 держав, що приєдналися згодом. Вони користуються консенсусом при прийнятті рішень та мають право вето. Нижчий управлінський орган – Неконсультативні сторони – представлені державами, що приєдналися до Договору, але не здійснюють на постійній основі науково-дослідницьку діяльність в регіоні. Вони беруть участь як спостерігачі без права голосу при прийнятті рішень з 1983 р. (рис. 2).

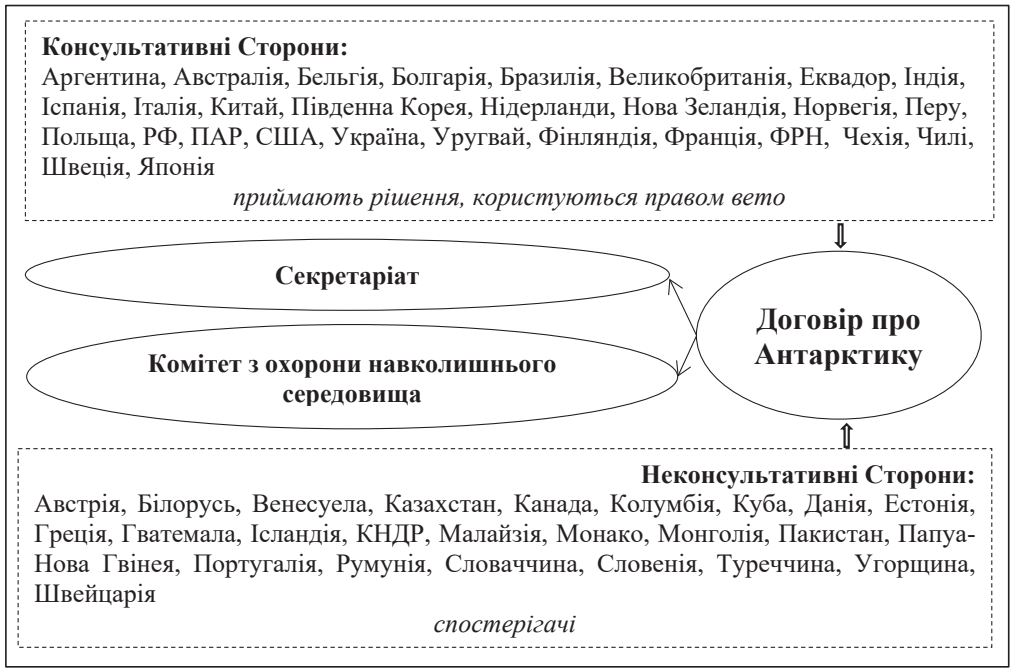

Рис. 2. Учасники Договору про Антарктику

Джерело: складено за [4]

Даний договір став передумовою для виникнення системи міжнародних нормативно-правових актів, до яких належить також Конвенція про збереження антарктичних тюленів (1972 р.), Конвенція по збереженню антарктичних морських живих ресурсів (1980 р.), Протокол про охорону навколишнього середовища (1991 р.), різноманітні рекомендації до цих документів [5].

В 1998 р. з метою виконання положень Протоколу про охорону навколишнього середовища Договору засновано Комітет з охорони навколишнього середовища. У 2004 р. створено Секретаріат Договору про Антарктику зі штаб-квартирою в Аргентині, м. Буенос-Айрес. Наразі континент є базою для розміщення науково-дослідницьких станцій держав (рис. 3).

Антарктика перебуває в полі зору не лише науковців та дослідників. Розвиток масового туризму не залишив осторонь і цей континент. З 1960-х років цей напрям отримав

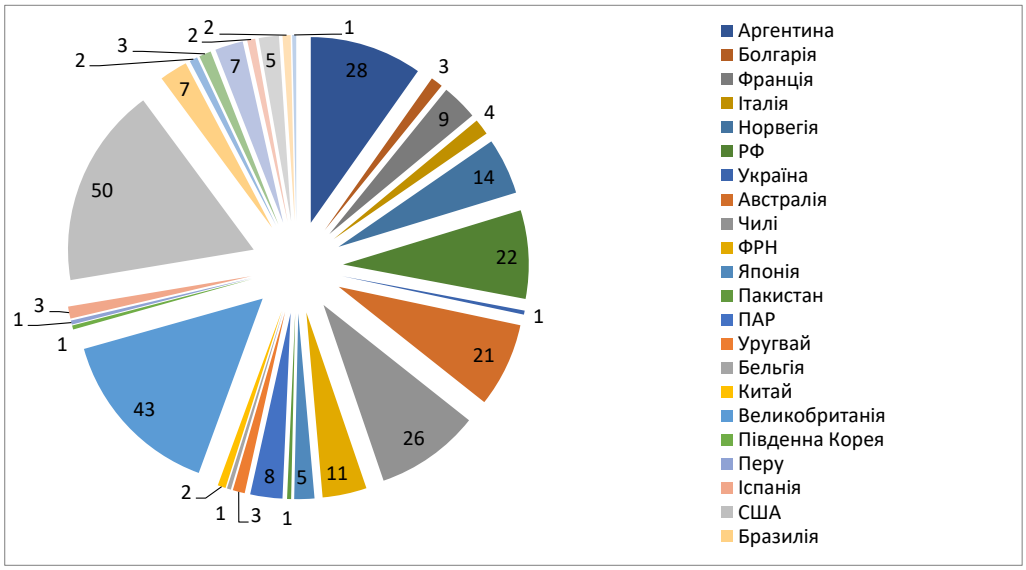

Рис. 3. Кількість науково-дослідницьких станцій в Антарктиці в розрізі держав

Джерело: складено за [3]

популярність в організації морських круїзів, а з 1970-х рр.. – в авіа перельотах. Щоби здійснювати туристичну діяльність туристичні компанії повинні мати спецдозвіл на відвідування відповідно до Договору про Антарктику. В 1994 р. було розроблено «Керівництво для відвідувачів Антарктики», а туроператори створили Міжнародну асоціацію антарктичних туристичних операторів. Метою даних заходів є збереження екологічної автентичності материка, оскільки обсяг туристичного потоку стрімко зростає зі 14762 туристів в 1999–2000 до 74401 туриста в туристичний сезон 2019–2020 рр. [6]. Серед проблем, які виникають зі зростанням туристичного попиту в регіоні, є протікання палива з човнів, що є загрозою для зміни харчового ланцюга на материку. Небезпеку становить також збільшення кількості науково-дослідних станцій в Антарктиді, а, відповідно, кількості будівель та чисельності членів експедицій. Вагомою проблемою є глобальне потепління [7].

Ще до підписання Договору про Антарктику Консультативні Сторони погодили офіційні позиції про територіальні претензії на суверенітет континенту. Так, в односторонньому порядку на окремі території претендують Австралія, Аргентина, Великобританія, Нова Зеландія, Норвегія, Чилі, Франція. США та РФ, яка самопроголосила себе правонаступницею СРСР, залишили за собою право висловлювати їх в майбутньому (рис. 4). Решта держав офіційних претензій не мають.

Норвегія претендує на територію, що в 10 разів перевищує площу її власної. В 1930-х рр. вона включила до своїх територій о. Петра І і Землю королеви Мод.

Австралія вважає своєю власністю 42 % площі материка [9]. Також країна має прагнення розширити свій вплив на частину вод Південного океану, спираючись на право моря як прибережна держава. Вона відіграє значну роль в розбудові системи Договору про Антарктику. В свою чергу, Великобританія, Норвегія та Нова Зеландія можуть бути змушені шукати як визначити та забезпечити обмеження зовнішніх лімітів континентального шельфу південного океану, що оточує їхні володіння [10].

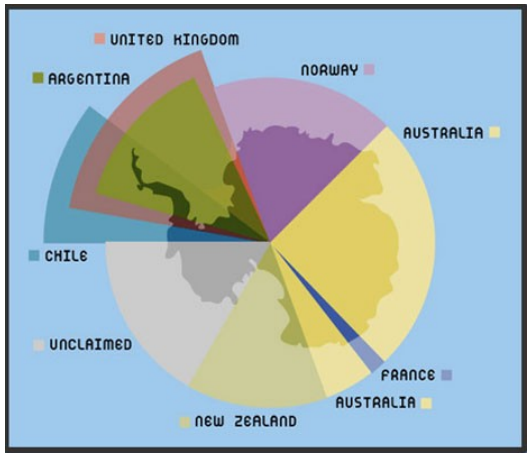

Рис. 3. Територіальні претензії в Антарктиді

Джерело: [8]

Чилі, Аргентина та Великобританія мають майже однакові погляди на територіальні володіння в Антарктиці. Великобританія висловлювала претендування на окремі території ще в 1930-х роках, аргументуючи це близькістю Фолклендських островів, Австралії та Нової Зеландії як своїх домініонів [11]. У 1938 р. Великобританією було визнано поширення французьких володінь на Землю Аделі (1840 р.). Чилі та Аргентина вважають себе правонаступницями Тордесільяського договору 1494 р. між Португалією та Іспанією. Король Карл I (Іспанія) передав право нащадкам управителя Чилі на землі на південь від Магелланової протоки. Скориставшись участю в Другій світовій війні, Чилі та Аргентина здійснили спробу захопити антарктичні території, однак в результаті операції «Табарін» Великобританія відновила свій вплив. Диктаторські режими, що керували в Аргентині та Чилі, пішли на провокативні ідеї для розширення сфер впливу в Антарктиці.

В 1978 р. на науково-дослідницькій станції «Есперанса» (Аргентина) народився малюк. За наказом чилійського диктатора Піночета шість пар-молодят були змушені прожити понад рік в Антарктиці. В 1984 р. народився перший малюк, зачатий на континенті, згодом ще двоє [8]. Всього в Антарктиці народжено 3 чилійців та 8 аргентинців, життям та здоров'ям яких та їхніх батьків ризикували задля втілення своїх імперських амбіцій та реалізації права «землі».

Однією з держав, яка входить до блоку Неконсультативних Сторін та яка намагається посилити свій вплив у Антарктиці, є Туреччина. Перші турецькі науковці приєдналися до антарктичних експедицій в 1967 р. Після «холодної» війни держава почала демонструвати свій інтерес до даного континенту в науковій сфері, у захисті навколишнього середовища. В 2015 р. при Стамбульському технічному університеті було створено Полярний дослідний центр, який займається дослідженнями атмосферних та кліматичних змін, отримує підтримку з державного бюджету [12].

В 1998 р. підписано угоду про заборону розвідування та видобування корисних копалин в Антарктиці на 50 років до 2048 р., що стримує освоєння даного континенту та територіальні «апетити» ряду держав. Однак часове наближення може спровокувати суперечки та викликати напругу в міжнародних відносинах.

Україна теж є однією зі сторін, що проводять наукові дослідження в Антарктиці, причому територіальних претензій в регіоні вона не висловлює, а українець А. Омельченко був у складі експедиції Р. Скотта 1912 року. На його честь названо бухту на Березі Оутса (1958 р.) та кліф на о. Росса (2012 р.), його прямі нащадки брали участь в трьох Українських Антарктичних експедиціях. Єдину станцію Україна отримала не в результаті розпаду СРСР, а через символічну купівлю британської станції «Фарадей» в 1996 р. за 1 фунт стерлінгів. Станція «Академік Вернадський» працює протягом року, на ній проводяться метеорологічні, геофізичні, біологічні дослідження [13]. В останні роки роботу станції можна спостерігати

в он-лайн режимі, що свідчить про виключну відкритість та мирний характер досліджень України. В рамках останнього міжнародного полярного року 2007–2008 рр. головною установою від України було визначено Національний антарктичний науковий центр.

В 2021 р. Україною було придбано криголам «Ноосфера», який зараз обслуговує експедиції в Антарктиці не лише України, а й Польщі. Остання після повного вторгнення РФ в Україну відмовилася від співпраця з російськими криголамами. Захоплення територій України Росією з 2014 р. та повномасштабну війну з 2022 р. можна розглядати як спробу РФ посилити свій вплив на міжнародній арені, відродити радянську імперію, щоб згодом мати більше важелів впливу, в тому числі при висловленні претензій на територію Антарктики.

Договір про Антарктику не вирішує всі проблеми, пов'язані з цім регіоном, протягом останніх десятиліть виникають нові. Останні досягнення науки та техніки, розвиток продуктивних сил окремих країн та регіонів послаблюють умови Договору, сприяють можливостям розробки та освоєння природних ресурсів континенту. Саме останні і підвищують інтерес окремих держав до цієї території.

Отже, питання ролі Антарктики в системі міжнародних відносин є вирішеним тимчасово. Наближення дати перегляду Договору про Антарктику прогнозовано сприятиме активізації зацікавлених сторін у посиленні свого впливу в регіоні, хоча б у стимулювання науково-дослідницьких проєктів. Розвиток новітніх технологій, постійна потреба в ресурсах створюватимуть передумови для активізації міжнародних відносин у світі в цілому, та в Антарктиці, зокрема.

Список використаної літератури

1. Мельничук В. В., Єфимищ Н. М., Козякова О. В., Рубльова В. А., Сагетдінова Н. В. Антарктика. Південний полюс Землі. URL: http://www.nbuv.gov.ua/node/5472 (дата звернення: 15.06.2022).
2. Міжнародний полярний рік. *Вікіпедія*. URL: https://bit.ly/3QFKWX4 (дата звернення: 17.06.2022).
3. Antarctic research stations. URL: http://members.eunet.at/castaway/stations/aa-bases.html (accessed 22 June 2022).
4. Договір про Антарктику. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_224#Text (дата звернення: 16.06.2022).
5. Dodds K. Governing Antarctica: Contemporary Challenges and the Enduring Legacy of the 1959 Antarctic Treaty. *Global policy.* Vol. 1. Issue 1. P. 108–115. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1758-5899.2009.00006.x (accessed 21 June 2022).
6. IAATO Antarctic visitor figures 2019–2020. *International Association of Antarctica Tour Operators.* URL: https://iaato.org/wp-content/uploads/2020/07/IAATO-on-Antarctic-visitor-figures-2019-20-FINAL.pdf (accessed 23 June 2022).
7. Науковців непокоїть екологічна ситуація в Антарктиді. *Голос Америки.* 2009. 19 квітня. URL: https://ukrainian.voanews.com/a/a-49-2009-04-19-voa2-86878382/221911.html (дата звернення: 15.06.2022).
8. Стрихоцький Т. Чому в Антарктиді народилося одинадцятеро дітей. *Tokar.ua*. URL: https://tokar.ua/read/41997 (дата звернення: 15.06.2022).

Haward M., Rothwell D.R., Jabour J., Hall R., Kellow A., Kriwoken L., Lugten G., Hemmings A. Australia's Antarctic agenda. *Australian journal of international affairs.* Vol. 60. Issue 3. P. 439–456. DOI: https://doi.org/10.1080/10357710600865705 (accessed 21 June 2022).

9. Titterton H., Haward M. The Kerguelen Plateau: Interactions between the Law of the Sea and the Antarctic Treaty. *Marine policy.* Vol. 138. No. 104993. DOI: https://doi.org/10.1016/j.marpol.2022.104993 (accessed 21 June 2022).

Cherniaev O., Kovtun O. Antarctic as object of the general heritage of humanity and territorial claims on it. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk-East european historical bulletin*. Issue 13. P. 192–199. DOI: https://doi.org/10.24919/2519-058x.13.188692 (accessed 21 June 2022).
10. Bilgic A. Turkey's Antarctic Quest Historical Legacies, Geopolitical Ambitions. *Rusi journal*. Vol. 166. Issue 6–7. P. 64–72. DOI: https://doi.org/10.1080/03071847.2022.2028576 (accessed 21 June 2022).
11. Станція «Академік Вернадський». URL: http://uac.gov.ua (дата звернення: 17.06.2022).

ANTARCTICA IN INTERNATIONAL RELATIONS: HISTORY AND MODERNITY

Ilona Balak, Oksana Pikulyk
Lesya Ukrainka Volyn National University, Faculty of International Relations,
Department of International Relations and Regional Studies
13 Voli Ave., 43005, Lutsk, Ukraine

Antarctica has been an important component of the international relations system in recent decades. Disputes between Norway and Britain have been going on since the opening of the continent. The development of the continent is carried out exclusively for peaceful purposes through the activities of research stations. Their emergence necessitated the introduction of an international regulator. It became the Antarctic Treaty, which defines the main purposes of use of the continent. Membership in this agreement is twofold: Advisory, which has the right to vote in decision-making and is vetoed, and Non-Advisory Parties, which are observers. The conclusion of the agreement became the basis for a system of international regulations governing activities on the continent.

Antarctica is also a center of mass tourism, the tourist demand for which is growing every year. The development of tourist shipping, the growing number of stations, global warming are the problems of Antarctic development.

The signing of the Antarctic Treaty was one of the preconditions for the expression of territorial claims in the region. Australia, Argentina, Great Britain, New Zealand, Norway, Chile, and France have already expressed their views on the expansion of territorial possessions. The United States and Russia have reserved the right to make claims in the future. States base their preferences on their history, the distribution of the Southern Ocean continental shelf, and even the presence of indigenous peoples, claimed by Chile and Argentina. Every year there is a growing interest in the investigation of the continent among the States that are not Consultative Parties, for example, in Turkey. This Treaty is set for 2048, so some countries are trying to strengthen their positions to dominate the international arena and the region.

Ukraine has a research station in Antarctica, investigations are conducted exclusively for peaceful purposes, and the station's activities are available for viewing online. The question of the distribution of spheres of influence in Antarctica is finally unresolved, and its role in international relations will grow.

Key words: international relations, Antarctica, treaty, mass tourism, territorial claims, Southern Ocean.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 163–169
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 163–169

УДК 32:316.75-045.28(470+571:477)
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.21

СИСТЕМНА МАРГІНАЛІЗАЦІЯ ЯК ЗАВДАННЯ І НАСЛІДОК ВПЛИВУ КВАЗІІДЕОЛОГІЇ «РУСКОГО МІРА»

Світлана Бульбенюк
Київський університет імені Бориса Грінченка,
історико-філософський факультет, кафедра політології
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, 04053, м. Київ, Україна

Юрій Манелюк
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
юридичний інститут, кафедра політичних технологій
пр. Перемоги 54/1, 03057, м. Київ, Україна

Запропоновано авторський погляд на маргінальну природу квазіідеології «руского міра», що є світоглядно-ціннісною основою російсько-української війни. Визначено характерні риси політичної маргінальності як самостійного феномена політики. Системна маргіналізація як одне з провідних завдань ідеологів «руского міра» спрямована на делегітимацію політичної і державної влади у тих країнах, які є об'єктами впливу цієї квазіідеології. Водночас системна маргіналізація стає наслідком успішних впливів ідей «руского міра». Автори розглядають як приклад наслідку системної маргіналізації псевдореферендуми, що були проведені у 2014 р. у Криму, у державних утвореннях «ДНР» та «ЛНР», а також підготовку до проведення таких «референдумів» на окупованих рф територіях України у 2022 р. Названі псевдореферендуми є виявом імітаційних форм демократії, маючи на меті маргіналізацію політичних просторів й акторів на окупованих рф територіях та витіснення реальних форм політичної участі громадян на периферію політичної системи. Наслідком такої політичної маргіналізації стало формування невизнаних державних утворень на окупованих територіях Донецької і Луганської областей, перетворення «ДНР» та «ЛНР» у так звані «чорні плями» на політичній, економічній і соціокультурній мапі України.

Розглядаючи ідеологему «руского міра», автори спробували дати відповідь на запитання «Хто є потенційними прибічниками цієї ідеології за межами російськомовного простору та чому «рускій мір» може бути таким привабливим для частини громадян Європи, Північної і Південної Америки, Азії?». Стверджується, що квазіідеологія «руского міра», незважаючи на значне число її прибічників і симпатиків, не має майбутнього, тому що «рускій мір», маргіналізуючи і делегітимуючи політичний простір країн – об'єктів свого руйнівного впливу, маргіналізується і делегітимується та приречений на остаточне витіснення на маргінес політичного і соціокультурного життя цивілізованого світу.

Ключові слова: «рускій мір», маргінальність, політична ідеологія, делегітимація, демократія.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство перебуває в транзитивному стані, тому що триває перехід від однієї політичної і соціоекономічної системи до іншої. Нестабільність політичної ситуації, соціально економічна криза, повномасштабна воєнна агресія з боку росії призводять до нестабільності життя в Україні в цілому, а це виводить маргінальність в статус масових, тривалих, інколи неподоланих ситуацій, що охоплюють всі сфери життєдіяльності суспільства.

Російсько-українська війна, яка почалася навесні 2014 р., та повномасштабне вторгнення російських збройних сил 24 лютого 2022 р., безперечно, потребують глибокого осмислення політичними філософами, політологами, соціологами, економістами, психологами,

© С. Бульбенюк, Ю. Манелюк, 2022

культурологами, правниками і представниками інших наукових напрямів академічної спільноти. Однією з важливих складових російсько-української війни, світоглядно-ціннісним підгрунтям для пояснення російської експансії на території суверенних держав, України зокрема, є ідеологема «руского міра». «Рускій мір» як квазіідеологія, на переконання авторів, має маргінальну природу та системну маргіналізацію політичного, економічного і соціокультурного життя як мету і наслідок експансіоністської імперської політики.

Метою представленої статті є розгляд феномену системної маргіналізації як завдання і наслідку квазіідеологічного впливу «руського міру» на прикладі аналізу застосування інструментарію делегітимації у країнах – об'єктах експансіоністського російського впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеологема «руского міра» активно почала досліджуватися вітчизняними науковцями, починаючи з 2013 – 2014 рр., коли імперські амбіції рф та їх світоглядно-ціннісне обгрунтування у концепції «руского міра» набули де факто рис офіційної державної політики й ідеології. У роботах А. Гренишена, С. Горбіка, О. Мішалової, В. Волковського, Л. Панасюка та багатьох інших вітчизняних науковців висвітлюються різні аспекти проявів і впливів «руского міра»: ідеологічні, політичні, культурні, релігійні, філософські, соціологічні. При підготовці пропонованої розвідки автори спиралися на одне з найбільш фундаментальних вітчизняних академічних досліджень останніх років – монографічну роботу Л. Якубової «"Русский мир" в Україні: на краю прірви» (2018 р.), статті В. Кононенка, В. Бокач і Т. Пояркової. Окрема увага була звернена на праці, присвячені висвітленню феноменів маргіналізації і політичної маргіналізації, вивченню процесів демократизації (А. Фляшнікова, Н. Бойко та інші).

Виклад основного матеріалу. На наше переконання, російсько-українська війна за своєю природою є цивілізаційним конфліктом, в основі якого – зіткнення світоглядно-ціннісних засад західної парадигми світосприйняття і світотворення та квазіідеологічної конструкції «руского міра», що бере свій початок з ідеї «Москва – Третій Рим», яку започаткував митрополит Московський і всієї Русі Зосима у передмові до праці «Виклад Пасхалії» (1492 р.). Актуалізованою й популяризованою ця ідея стала завдяки псковському старцю Філофею (1523–1524 рр.) [1]. Важливо, що століттями ця ідея не мала серйозного поширення, парадигмоніального обгрунтування і державної підтримки спочатку з боку Московського царства, згодом – Російської імперії. Як зауважує П. Кононенко, вигляд політичної програми ідея «Третього Риму» у Російський імперії та освячення її впровадження у суспільний дискурс імператорською волею Олександра ІІ пов'язане з геополітичними амбіціями Санкт-Петербурга («Четвертого Риму» чи то «Другого Константинополя») на Балканах й ослабленням іншої імперії – Османської [1].

Показово, що сучасна українська дослідниця В. Бокач зауважує: «В «русском мире» закладені імперські амбіції сучасної російської влади і церкви» [2, с. 138]. Тож, як бачимо, в історичній ретроспективі та у новітніх політичних амбіціях маргінальна квазіідеологія «руского міра», ніби «вголос» заперечуючи власну маргінальність заявляє надамбітні цілі:

– зробити Босфор і Дарданелли внутрішньоімперськими протоками;

– заснувати й очолити «слов'янський світ» як антипод світу британському (як тут не згадати про «англосаксів», які були головними ворогами ідеологів «руского міра» у XIX ст. і знову стали такими при підготовці та під час російсько-української війни, що триває дотепер);

– не просто відновити Радянський Союз на його столітній ювілей, а утворити нову і єдину імперію сучасності.

Слушно підкреслити, що багато в чому ця ідея залишалася на узбіччі публічного публіцистичного й академічного дискурсу. На відміну, наприклад, від проєктів можливої Федерації слов'янських народів представників Кирило-Мефодіївського товариства або

М. Драгоманова. Тож візьмемо на себе сміливість стверджувати, що ідея «Москва – Третій Рим» була сформована початково і такою залишилася нині як маргінальна. Тож не є дивним, що й провідні ідеї «руского міра» були і є маргінальними, а їх носії були і є паріями/маргіналами світу політичного й академічного (С. Аксьонов та його «Рускоє єдінство» з 4 % на виборах до Верховної Ради Криму у 2010 р., колишній регіональний представник МММ Д. Пушілін з «ДНР», професор МДУ О. Дугін).

Варто зауважити, що у політичній науці поняття «маргінальність» має особливе тлумачення. Специфіку політичної маргінальності можна визначити як таку, що обумовлена втратою загальноприйнятих політичних норм і цінностей політичної культури. Маргінальне є тіньовою стороною нормального, це зворотний бік норм або проміжний стан між нормою і девіацією – соціальною, політичною, культурною.

Методологічна універсальність терміну «маргінальність», можливість його застосування до вивчення найрізноманітніших соціальних процесів призводили до того, що за різних умов він щоразу набував нової якості, нового значення і нового сенсу, у такий спосіб демонструючи свою евристичну плодотворність. У нашому дослідженні ми вживаємо маргінальність як поняття і як термін [3, с. 56].

Маргінальність (з латинської margo – кордон, межа, край, marginalis – той, що знаходиться на межі) – це поняття, яке традиційно використовується в соціальній політології і соціології для аналізу прикордонного становища особистості чи групи щодо певної соціальної спільності. Воно підкреслює певний соціальний статус (зазвичай низький), приналежність до меншості, що знаходиться на межі, чи поза соціальною спільнотою, сповідує цінності і веде спосіб життя, що відрізняються від загальноприйнятої норми [4].

Специфіку політичної маргінальності можна визначити як таку, що обумовлена втратою загальноприйнятих політичних норм і цінностей політичної культури. Ознаками процесу політичної маргіналізації є поразка в цивільних (політичних) правах, позбавлення права виборів, відсторонення від участі в звичайній політичній діяльності і від доступу до формального політичного впливу, втрата довіри виборців до наявної політичної еліти [5, с. 204, 205].

Як бачимо з наведених вище визначень і дефініцій, ознак окресленого феномену, однією з базових характеристик політичної маргінальності є делегітимація нормативних, світоглядних і ціннісних засад політичної системи тієї чи іншої держави в очах частини її громадян. Подібна делегітимація може бути обумовлена факторами і чинниками як внутрішньополітичної природи, так зовнішньополітичних впливів.

Ідеологема «руського міра», яка особливо виразно почала формуватися і декларуватися найвищими посадовими особами рф останні п'ятнадцять років, має в своїй основі, на наш погляд, подвійну політичну маргінальність. З одного боку, як вже зауважувалося вище, квазіідеологія «руского міра» була і залишається маргінальною за своєю політичною природою. З іншого боку, однією з програмних цілей «руского міра» у практично-політичному вимірі є сприяння політичній маргіналізації і як наслідок – делегітимації політичних систем держав – потенційних об'єктів зазіхань з боку імперських впливів рф.

Делегітимація національних політичних систем і ключових політичних акторів у таких державах як наслідок поширення політичної маргіналізації та як мета поширення впливу квазіідеології «руского міра» має результатом не тільки зростання негативних тенденцій у політичній площині, але й в царинах соціальній та соціокультурній. Головною мішенню делегітимації як зброї «руського міра» є соціум політичний. Соціум політичний – «одна з підсистем суспільства, що забезпечує інтеграцію всіх його елементів, його існування як цілісного організму, окремий сегмент соціуму, який охоплює взаємовідносини

між класами, націями, соціальними групами й спільнотами з приводу утримання й використання державної влади» [6, с. 680].

Безперечно, соціум будь-якої держави не є однорідним, гомогенним. Особливо якщо мова йдеться про соціум за умов демократії, яка розвивається, або сталої демократії. Квазіідеологія «руского міра», що за своєю природою тяжіє до гомогенності, стирання усіх відмінностей і атипових рис та тенденцій, фактично вступає в світоглядно-ціннісний конфлікт з демократичною природою сучасного соціуму як різнородного соціального, політичного, економічного і культурного середовища. Уніфікація названих вимірів соціуму як одне з завдань квазіідеології «руского міра», на думку авторів, має розглядатися як прояв тоталітарності цього світоглядного конструкту, з одного боку, та як його архаїчності, з іншого.

Квазіідеологія «руского міра» фактично змушує ті соціуми та їх членів, які стали об'єктом її зазіхань, перейти зі світу постмодерну і цифровізації до світу архаїки і нового Середньовіччя. Перейти від атрактивного світу демократії і демократичних транзитів до світу автократії і диктатури. Перейти від світу відкритості і глобалізації до світу автаркії та чітко сегментованих у просторі (насамперед, євразійському) взаємодій.

Одним з інструментів сприяння успішності таких переходів стає маргіналізація – як колективна, так й індивідуальна. Маргіналізація, пов'язана з мінімізацією тригерів демократії і демократичних транзитів та трансформацій. Як зауважує Н. Бойко, «тригери сучасної демократизації обумовлені глобальними процесами, що відбуваються в сучасному світі, детермінують розширення кількості її дієвих аґентів, дозволяючи диференціювати різні вектори поширення та поглиблення демократизаційних трансформацій» [7, с. 30].

Одним із шляхів мінімізації тригерів демократії з боку ідеологів і практиків «руского міра» стають імітаційні форми демократії, наприклад псевдореферендуми як симулякр колективістської демократії.

У політичній науці дослідники виокремлюють ідентитарні (колективістські) концепції демократії. Народ, з точки зору прихильників ідентитаризму, розглядається як максимально цілісна спільнота, в якої наявна єдина воля ще до акту її публічного вираження та розвинута ідентичність цієї волі і дій представників влади [8]. Показово, що в інтерпретаціях – теоретичних і прикладних – розуміння ідентитарної (колективістської) демократії ідеологами «руского міра» відходить від первісного уявлення про неї як форму прямої демократії, скажімо у Ж.-Ж. Руссо, та перетворює її фактично на повну протилежність прямої участі народу. Таким чином, воля народу у тлумаченні ідеологів «руского міра» маргіналізується та уособлюється у формі тих самих псевдореферендумів.

Безперечно, у контексті російсько-української війни найбільш показовим прикладом маргіналізації ідей колективістської демократії завдяки інструментарію псевдореферендумів є «референдуми», проведені у Криму у березні 2014 р., «референдуми» у «ДНР» та «ЛНР» 2014 р. та заяви про підготовку «народного волевиявлення» в окупованих Херсонській і частині Запорізької областей у 2022 р. Варто зауважити, що у визначенні «псевдореферендум» автори представленої розвідки спираються не тільки на факти, проведення таких імітаційних актів політичної участі, але й спираючись, зокрема, на ідеї концепції державотворення і визнання нових держав С. Пегга.

С. Пегг виокремлює 6 критеріїв, що є передумовою для визнання держави. На думку науковця, у державі, по-перше, повинно функціонувати організоване політичне керівництво, яке отримує підтримку населення. По-друге, це керівництво має досягти необхідного потенціалу для забезпечення управління та надання державних послуг населенню. По-третє, держава фактично мусить контролювати свою територію або переважну її частину протягом як мінімум двох років. По-четверте, держава має вважати себе здатною

вступати у відносини з іншими державами. По-п'яте, держава повинна активно прагнути широкого міжнародного визнання свого суверенітету. По-шосте, держава має бути змозі добитися широкого визнання свого суверенітету [9, с. 69–71].

Як бачимо, жодному з наведених вище критеріїв згадувані псевдореферендуми не відповідають ані за фактичними характеристиками на час проведення або заявлений період проведення, ані за наслідками такого «народного волевиявлення». Усі названі псевдореферендуми, які проводилися та мають бути організовані (звісно, на думку окупаційної влади і місцевих колаборантів) під егідою «переможної ходи» «руского міра», мали і мають на меті де факто маргіналізацію первинних форм політичної участі на окупованих територіях. Тож цілком природнім є, що наслідком проведених псевдореферендумів у «ДНР» та «ЛНР» у 2014 р., стало формування однойменних невизнаних державних утворень – маргінальних політичних утворень з псевдодержавними атрибутами.

Метафоричним щодо маргіналізації усіх політичних і соціально-економічних процесів у таких державних утвореннях є їх визначення, запропоноване низкою науковців (М. Левицький, Р. Бункер і Д. Саліван, А. Санчез, К. Страчот), – «чорні дірки» («чорні плями») [10, с. 50]. І справді, як засвідчує новітня історія, квазіідеологія «руского міра» не лише маргіналізує політичний, економічний, соціальний, правовий і культурний простір тих країн і територій, на які вона поширює свій руйнівний впливі, а фактично перетворює їх на «чорні плями» на політичній мапі світу. З прикрістю і болем можна констатувати, що нині (на кінець червня 2022 р.) і значна частина Луганської та Донецької областей перетворені вже цілком реальною зброєю «руского міра» на «чорну пляму» через застосування країною-агресором проти України воєнної тактики «випаленої землі».

Дослідження наслідків системної маргіналізації під впливом квазіідеології «руского міра» названих українських територій, а головне – знаходження ефективних шляхів подолання цього явища, на наш погляд, є одним з провідних завдань для вітчизняної політичної науки нині.

Ще один парадокс впливу квазіідеології «руского міра» виокремлює Т. Пояркова. «Проте факт проживання носіїв ідей «Русского мира» в країнах із різними політичними устроями, з вражаючими розбіжностями в рівні, стилі життя та приналежності до різної політичної реальності, ставить під сумнів пояснення успішності цього концепту винятково сумірністю пропагандистських зусиль і базової національної ідентифікації» [11, с. 173]. На думку авторів, цей парадокс має низку пояснень. Наведемо кілька з них.

По-перше, ідеї «руского міра» є потенційно привабливими усім симпатикам антиамериканізму у світі. Візьмемо на себе сміливість стверджувати, що у цьому випадку діє принцип «ворог мого ворога – мій друг», тому серед означеної групи прихильників «руского міра» ціннісне ядро цієї квазіідеології перебуває радше на маргінесі їхньої світоглядно-ціннісної системи.

По-друге, у будь-якому соціумі є окремі індивіди й групи громадян, які тяжіють до маргінальних на національному рівні ідеологій, проєктів, політичних програм. Іноді – це жага політичної екзотики, іноді – прагнення вирватися з рамок стереотипізації, іноді – певні родинні історії у дусі «моя бабуся вивчила самотужки російську мови, аби прочитати усього Достоєвського в оригіналі». А ідеологи «руского міра» вдало користуються подібними свідомими або несвідомими «корисними ідіотами», рекрутуючи їх до лав прибічників «Третього Риму».

По-третє, маючи фактично безмежний фінансовий ресурс, два останні десятиліття російський правлячий клас руками ідеологів «руского міра» здійснював доволі успішне переформатування національних політичних систем частини країн Старої Європи

насамперед. Втома від «старих», класичних політиків – цей феномен є одним з найбільш поширених у країнах сталої демократії та тих, які у процесі демократизації. Тож ідеологи «руского міра» скористалися нагодою агрегувати інтереси й енергію потенційного протестного електорату та артикулювати цей протест у потрібному річищі, маргіналізуючи або намагаючись маргіналізувати тим самим політичні системи цих країн.

Безперечно, небезпека ідей і гасел «руского міра», у тому числі щодо маргіналізації національних політичного і соціального просторів, у країнах Старої Європи не є високо загрозливою. Натомість, з огляду на повномасштабне вторгнення рф в Україну 24 лютого 2022 р., на ті події, які передували йому, та ті, які розгортаються нині, применшувати ці загрози вкрай недалекоглядно.

Висновки. Якщо вести мову про Україну, з прикрістю можна констатувати: применшення загроз з боку квазіідеології «руского міра» дається нашій державі та її громадянам надто високою ціною, уроки є надто жорсткими. Чи варто у відповідь творити ідеологію «українського світу»? Якщо так, то якою вона має бути, аби згуртувати націю, та на яких ідеалах базуватися? Чи має бути «український світ» «антиросією», наприклад? Складні, дискусійні питання для інтелектуалів, митців, політиків, громадських діячів і просто для усіх небайдужих громадян. Єдине, що стверджують автори, – український державницький проєкт після перемоги в російсько-українській війні буде антиімперським. І в цьому буде його відмінність та водночас найсильніша сторона в порівнянні з маргінальною квазіідеологією «руского міра». Важко не погодитись з громадським діячем і юристом-міжнародником Г. Друзенком: «Тобто українцем можна стати, але не обов'язково їм народитися. І це, я думаю, великий шанс для України» [12].

Щодо подальших перспектив «руского міра», на наше переконання, маргінальність цієї квазіідеології і є її найслабшою ланкою. Намагаючись маргіналізувати навколишній політичний простір, аби завоювати його, «рускій мір» маргіналізувався сам остаточно. Показово, що вітчизняна історикиня – одна з найбільш авторитетних дослідниць феномену «руского міра» Л. Якубова влучно зазначила у своїй фундаментальній розвідці «"Русский мир" в Україні: на краю прірви» (2018 р.в.), що Україна не є єдиною жертвою, яка потрапила у пастку «руского міра», що росія сама потрапила в заготовлену пастку [13]. Прогноз науковиці про те, що випробування «рускім міром» стане найважчим іспитом для України, на жаль, справдився. І Україна складає його особливо дорогою ціною після 24 лютого 2022 р., складає доволі успішно, зважаючи на разючий воєнний диспаритет між «екзаментором»-терористом й екзаменованим, який доводить щодня, що він – не жертва, а герой.

Список використаної літератури

1. Кононенко В.П. Третій Рим. Енциклопедія історії України. Т. 10 Т-Я. Київ : Наукова думка, 2013. 784 с. С. 146.
2. Бокач В. «Русский мир» як антиукраїнська релігійно-політична концепція. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2019. Випуск 24. С. 134–140.
3. Конверський А.Є. Логіка : підручник. Київ : Четверта хвиля, 1998. 272 с.
4. 4.Маргинальність. *Енциклопедія сучасної України*. 2018. URL: https://cutt.ly/mKKredI (дата звернення: 23.06.2022).
5. Фляшнікова А.Б. Особливості вияву явища маргінальності в сучасному українському суспільстві. *Вчені записки. Соціологічні дослідження*. 2015. № 15. С. 202–206.
6. Політична енциклопедія / Редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

7. Бойко Н. Інтернет як соціальний ресурс демократизації сучасного українського суспільства : монографія. Київ : Інститут соціології НАН України, 2020. 256 с.
8. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду або Принципи політичного права / Пер. з фр. Київ : Port-Royal, 2001. 349 с.
9. Остеруд О. Суверенна державність та національне самовизначення. *Етнографічний огляд*. 2014. № 2. С. 56–72.
10. Лантінов Я. О., Даньшин М. В. Злочини проти основ національної безпеки України : альбом схем. Харків : Харків юридичний, 2012. 24 с. URL : https://cutt.ly/hKKraiw (дата звернення: 17.05.2022).
11. Пояркова Т. «Русский мир» як ефект «доповненої» реальності. *Міжнародні політичні відносини. Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2016. № 3(35). С. 172–179. URL: https://cutt.ly/tKKeVMR (дата звернення: 25.06.2022).
12. «Русскій мір» під українським прапором: волонтер назвав дві серйозні помилки Зеленського. *Апостроф*, 11 лютого 2020 р. URL: https://cutt.ly/zKKe0OO (дата звернення: 13.06.2022).
13. Якубова Л. «Русский мир» в Україні : на краю прірви : монографія. Київ : ТОВ «Видавництво "КЛІО"», 2018. 384 с.

SYSTEMIC MARGINALIZATION AS A TASK AND CONSEQUENCE OF THE INFLUENCE OF THE QUASI OF THE IDEOLOGY OF THE "RUSSIAN WORLD"

Svitlana Bulbeniuk
Borys Grinchenko Kyiv University,
Faculty of History and Philosophy, Department of Political Science
Bulvarno-Kudriavska str., 18/2, 04053, Kyiv, Ukraine

Yurii Maneliuk
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Institute of law, Department of Political Technology
54/1 Peremogy av., 03057, Kyiv, Ukraine

Summary. The author's view on the marginal nature of the quasi-ideology of the "Russian world", which is the ideological and value basis of the Russian-Ukrainian war, is offered. The characteristic features of political marginality as an independent phenomenon of politics are determined. Systemic marginalization as one of the leading tasks of the ideologues of the "Russian measure" is aimed at delegitimizing political and state power in those countries that are the objects of influence of this quasi-ideology. At the same time, systemic marginalization is the result of the successful influence of the ideas of the "Russian world". The authors consider as an example of the consequences of systemic marginalization the pseudo-referendums held in 2014 in Crimea, in the state formations "DNR" and "LNR", as well as the preparation for such "referendums" in the occupied territories of Ukraine in 2022. Named pseudo-referendums is a manifestation of imitation forms of democracy, aimed at marginalizing political spaces and actors in the occupied territories of the Russian Federation. The consequence of such political marginalization was the formation of unrecognized state formations in the occupied territories of Donetsk and Luhansk regions, the transformation of "DNR" and "LNR" into so-called "black spots" on the political, economic and socio-cultural map of Ukraine.

Considering the ideology of "Russian world", the authors tried to answer the question "Who are the potential supporters of this ideology outside the Russian-speaking space and why" Russian measure "can be so attractive to some citizens of Europe, North and South America, Asia?". It is argued that the quasi-ideology of the "Russian world", despite a significant number of its supporters and sympathizers, has no future.

Key words: "Russian world", marginality, political ideology, delegitimization, democracy.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 170–181
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 170–181

УДК 328+352.075
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.22

МЕГАТРЕНДИ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ XIX–XXI СТОЛІТЬ: САМОВРЯДНІ ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ ЯК НОСІЇ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ (КЕЙС «РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ»)

Ірина Верховцева
Державний податковий університет,
факультет соціально-гуманітарних технологій та менеджменту,
кафедра соціальної філософії та управління
вул. Університетська, 31, 08205, м. Ірпінь, Київська область, Україна

Наділення самоврядних територіальних громад функціями з місцевого управління та перетворення їх на носіїв державної влади впродовж двох останніх століть є світовим мегатрендом. Уперше в науковій літературі, послуговуючись методом кейсів, у статті актуалізовано питання його реалізації в Російській імперії, зокрема у її сільському сегменті. Актуальність постановки проблеми зумовлена необхідністю узагальнення практичного самоврядного досвіду країн у світовому масштабі та розбудовою в Україні місцевого самоврядування згідно із стандартами Європейського Союзу. Метою дослідження визначено узагальнити діяльність сільських самоврядних громад Російської імперії як носіїв державної влади.

Упродовж «довгого» XIX ст., упорядковуючи соціальний та управлінський простір Російської імперії, її ліберальна бюрократія, опановуючи тогочасними європейськими трендами управлінської модернізації та організації влади, вдалася до синкретизації самоврядних традиційних практик руського миру з модерними управлінськими технологіями. Поступаючись тиску традиціоналістів і прагнучи подолати сепаратизм регіональних еліт та зберегти цілісність «єдиної і неділимої», реформатори здійснили управлінську й соціальну уніфікацію села за шаблоном великоруських сіл. Їх практики законодавцем було поширено на весь імперський простір під час Великої реформи сільського самоврядування 1861–1871 рр. та подальших реформаторських заходів на її базі. Однак це не супроводжувалося культурно-освітньою модернізацією імперського села, розбудовою інфраструктури самоврядування, формуванням ідеології національної єдності, цілеспрямованою лібералізацією суспільно-політичного життя країни. У сільських громадах домінували колективізм та антиіндивідуалізм, консервувалася патріархальність. Характерними рисами сільського співжиття стали свавілля і беззаконня по відношенню до «слабких» членів громад, тоталітарні за своєю суттю соціальні взаємини. Унаслідок реалізації вказаного проєкту громади селян стали організованими опонентами імперської влади й використовували своє самоврядування як територіально-організуючий каркас у виступах проти неї. Це сприяло революціонізації та розпаду Російської імперії.

Ключові слова: мегатренди XIX–XXI століть, місцеве самоврядування, Російська імперія, селянство, громадське управління селом, сільська громада.

Постановка проблеми. Місцеве самоврядування як один із світових мегатрендів останніх двох століть – окрема форма реалізації народом належної йому влади (форма публічної влади) та окремий складник механізму управління суспільством і державою. Завдяки участі в місцевому самоврядуванні громадяни вчаться діяти політично, а суб'єкти місцевого самоврядування – територіальні громади управляють країною в розрізі своїх місцевостей [9, с. 209–235; 29, с. 103–104; 33, с. 10–11].

У постбіполярному світі розбудова інституту місцевого самоврядування стала складником процесів демократизації в аспекті оновлення публічної влади постсоціалістичних

© І. Верховцева, 2022

країн, насамперед – європейських. На пострадянському просторі ці процеси відбуваються повільніше, аніж, приміром, у Польщі, Румунії, Болгарії, Угорщині, де вказаний інститут нині функціонує на оновленій законодавчій базі [33, с. 15–18]. Зокрема, в Україні, згідно статті 5 Конституції України, народ як суверен здійснює свою владу через органи місцевого самоврядування (іншими є органи державної влади) [14]. Натомість вітчизняний інститут територіальної громади перебуває у стадії становлення, відповідні законодавчі основи формуються. Урізноманітненню уявлень про функціонування інституту місцевого самоврядування в глобальному масштабі й створенню бази вдосконалення самоврядних практик територіальних громад, піднесенню ефективності відповідного вітчизняного інституту, його наближенню до стандартів Європейського Союзу сприятиме вивчення досвіду реалізації самоврядного проєкту Російської імперії, що історично був одним із регіональних варіантів реалізації вказаного світового мегатренду. У рамках цього проєкту управлінські органи самоврядних сільських громад були органами місцевого управління, відповідно, самі сільські громади, маючи і становий, і територіальний характер, були носіями влади. У цьому контексті нині важливо врахувати не тільки позитивні напрацювання, а й негативні, адже розпад цієї імперії був зумовлений, крім іншого, опором імперській владі з боку селянських громад [2; 4, с. 385–386].

Мета та завдання. Імперська Росія, як наголошувалося її вищим істеблішментом, «не містами стояла, а селами»: практично 9/10 соціуму мешкало в сільської місцевості. Лояльність до влади, господарська і соціальна активність найбільшої соціальної верстви (селян) визначала долю цієї аграрної країни. Відтак в аспекті управлінської модернізації надзвичайно важливим для неї було запровадження місцевого самоврядування в сільському сегменті управлінського простору. З огляду на це, аналіз управлінського оновлення останнього уявляється одним з невідкладних наукових завдань. Натомість у такому ключі самоврядна діяльність сільських громад Російської імперії, на жаль, досі не стала предметом прискіпливої наукової уваги. У XIX – на початку XX ст. це питання вивчали лічені дослідники [1; 8; 13; 21; 23; 30–32]. У контексті наукових студій останніх десятиліть (радянська історіографія через заідеологізованість цю тему оминала, хоча виключення були [15]) питання вивчалося фрагментарно: до фокусу уваги потрапили окремі її аспекти. Однак напрацювання є [4; 10; 17; 26; 27]. Заповненню лакун сприятиме аналіз розробленого імперськими реформаторами проєкту з наділення сільських самоврядних громад своєї країни функціями державного управління. Особливо актуальним це уявляється в контексті його розгляду як окремого регіонального варіанта світового мегатренду XIX–XX ст. З огляду на це, завданнями нашого дослідження є аналіз ідейно-теоретичної бази вказаного проєкту та чинників, що визначили його особливості й хиби, узагальнення результатів реалізації цього проекту, формулювання відповідних уроків для вітчизняного сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Упродовж «довгого» XIX ст. завдання управлінського упорядкування величезної Російської імперії (тільки у першій половині XIX ст. вона збільшилася завдяки експансії на 1,5 млн кв. км за рахунок Грузії, Фінляндії, Бессарабії, Примор'я, північно-східного Казахстану, питомої ваги етнічно-польських земель тощо) вимагало від політичного істеблішменту країни реалізації невідкладних заходів з оновлення економіки, соціальної та політичної архітектури. Визнаючи неефективність управлінських практик попередніх часів, ліберальна бюрократія шукала нову відповідну модель, яка б насамперед внутрішньо стабілізувала російський Колос, убезпечила його від сепаратизму місцевих еліт, сприяла підтримці трону найчисельнішою соціальною верствою (селянством). Під впливом ідеології Просвітництва і доктрини «добре впорядкованої поліцейської держави» вектором управлінського впорядкування країни визначили раціоналізацію

й стандартизацію державного регулювання соціально-економічною сферою, разом із опікою над підданими. Оскільки дворянство в своїй масі ігнорувало становий обов'язок з управління місцевостями та мало значні борги перед імперською скарбницею, обчислювані декількома річними бюджетами країни, курс було взято й на зменшення ролі дворян у місцевому управлінні та збільшення компетенції бюрократичних структур. Реформатори вивчали та запозичувати досвід інших держав. Зокрема, М. Сперанський на початку XIX ст., запозичуючи фінляндські та інших європейських країн напрацювання, створив проєкт, що передбачав залучення до місцевого управління державних селян як дрібних індивідуальних землевласників. Останні мали бути інтегрованими у самоврядні територіальні громади [4, с. 101–102]. Надалі цей проєкт втілювався в практику «однієї шостої суходолу» з непринциповими структурними корекціями, але із принциповими корекціями статусу сільських мешканців. Реалізації планів освічених бюрократів сприяло як подальше ідейно-теоретичне опанування відповідними здобутками європейських інтелектуалів, так і практичні напрацювання в регіонах своєї країни, що різнилися між собою економічно, соціально та управлінські.

У 1830-і рр., симпатизуючи європейській агроманії, вищий істеблішмент країни визначив селян консервативною соціальною верствою, опорою трону. Тоді ж завдяки розробкам Д. Тульміна Сміта російське ліберальна бюрократія ознайомилася з терміном «local government», яким позначалася поширена в Британії й Німеччині модерна практика – місцеве самоврядування. Реформуючи управління державним селом, очільник Міністерства державного майна П. Кисельов відрядив до Австрії, Німеччини, Франції представників дворянського істеблішменту з метою запозичення відповідного досвіду. Окремий імпульс реформаторським пошукам дали висловлені французом А. де Токвілем та австрійцем Л.ф. Штайном пропозиції з управлінської модернізації країн. Перший наголосив на іманентності демократичних самоврядних практик у традиційних громадах. Другий, будучи учнем Г. Гегеля, в роботі «Соціалізм і комунізм у сучасній Франції» (1842) окреслив плани розбудови справедливої соціальної організації та політики державного соціалізму, які слід було реалізовувати, не очікуючи, коли того вимагатимуть революційно налаштовані маси, залучивши до управління територіальними структурами обраних за майновими принципами представників місцевого соціуму.

У 1850-і рр. в російському реформаторському середовищі набула поширення теорія вільної громади (К.-Ф. Гербер, Г. Аренс, О. Лабанд, Э. Мейєр), що акцентувала на правах місцевої громади на опікування власними справами як на природних й таких, що не можуть бути відчужені, порівнюючи їх з природними та невідчужуваними правами людини. Вільну громаду оголосили первинною стосовно держави, остання мала поважати свободу громадського самоврядування, відтак, поряд із законодавчою, виконавчою і судовою владою, визнавалася четверта – місцева / муніципальна / громадська. Поступово на цій базі було сформульовано господарську, а потім громадську, теорії місцевого самоврядування (Р. Моль, О. Весслер, О. Гірке тощо), які протиставили останнє державному управлінню. З часом у цьому контексті постав комплекс ідей, що склав базу відповідної державницької теорії: за нею, на місцеве самоврядування покладалися обов'язки з державного управління місцевостями (Л.ф. Штайн, Р.ф. Гнейст). Згідно поглядів європейських мислителів, місцеве самоврядування мало сприяти формуванню бази локальної демократії, привчати населення до управління країною на засадах представництва й інших буржуазно-демократичних цінностей. Відповідно, запровадження місцевого самоврядування стало розглядатися як засіб не тільки управлінського, а й соціального та політичного оновлення країн [4, с. 102, 114–116].

Оптика аналізу цих ідейних засад місцевого самоврядування російськими інтелектуалами була своєрідною. Приміром, І. Аксаков, критикуючи тих, хто намагався розбудовувати відповідну законодавчу базу на базі позитивного права, закликав поважно поставитись до природних соціальних «форм» народу, протиставивши їм «юридичне начало» та наголосивши на неможливості відкинути тисячолітній «історичний побут». Зокрема, речник слов'янофільства акцентував, що поза селянством будь-яке місцеве самоврядування в країні було б штучним. Натомість В. Лєшков вказав на невідповідність «народних установ» цивільному праву. О. Васильчиков проаналізував організацію місцевого самоврядування в Британії, Пруссії, Франції, США та резюмував, що їх досвід не можна було переносити до Росії, оскільки основою іноземних асоціацій був грошовий капітал, а в «руської общини» (читай «руського миру», І.В.) – земля. Попри «грубість і невігластво» цієї громади, вона нібито зберегла «почуття правди, прагнення до прогресу» і мала більше засобів для взаємодопомоги. М. Лазаревський, О. Градовський, В. Безобразов, Б. Чичерін підтримали державницьку модель самоврядування та вказали, що місцеве самоврядування було не тільки правом місцевих громад, а й їх обов'язком. Мовляв, місцеві громади є суб'єктами самоврядування настільки, наскільки центральна адміністрація «вміняла» їм функції з державного управління – як натуральну повинність. Відтак влада не тільки мала право, а й мусила контролювати місцеве самоврядування. Загалом погляди більшості імперських реформаторів дещо нівелювали відповідні європейські ідеї та були, по суті, їх синкретизацією з уявленнями, базованими на емпіричному досвіді своєї країни [4, с. 115–118].

Особливий вплив на реформаторські пошуки 1840–1850-х рр. справили слов'янофіли (їм симпатизували цар, Романови, частина сановної бюрократії). Підтримуючи висловлене О. Радищевим й І. Болтіним, які наголосили на доцільності опертися в оновленні країни на самоорганізацію руського миру (великоруських мирів / великоруських общин» / поземельних громад)[1], І. Киреєвський та О. Хомяков вказали, що механізми соціальної рівності та солідарності, колективна самопоміч в мирах, розподіл землі в них по тяглам (робочим силам) могли запобігти пролетаризації імперського села (О. Хомяков взагалі майбутню Російську державу бачив великою «общиною», що складалася з дрібних місцевих «общин»). У цьому контексті потужний імпульс дала й висока оцінка егалітарних практик руського миру вестфальським бароном А.ф. Гакстгаузеном (зовнішнім контекстом цього стали побоювання соціальних струсів, подібних до революційних кінця 1840-х рр. у Західній Європі) [4, с. 117].

Загалом таке відповідало симпатіям російських лібералів громадській парадигмі місцевого самоврядування з її повагою до вільної громади (у країнах Європи, де активно напрацьовувалися самоврядні практики, популярність тим часом отримала державницька відповідна). В етнічно строкатій Росії, регіони якої суттєво різнилися за рівнем соціального й господарського розвитку (у деяких частинах країни місцеві мешканці перебували на стадії розкладу родових відносин та активних процесів майнової й соціальної стратифікації [11; 19, с. 94; 25, с. 61–66; 28, с. 280]), це відкривало шляхи для пошуку оптимальних варіантів управлінського впорядкування імперського простору з урахуванням місцевих традицій (послуговування державницькою парадигмою місцевого самоврядування мало

[1] Руський мир – традиційна структура самоорганізації селян великоруських губерній, внутрішня діяльність якої базувалася на принципах самоврядування, приматі інтересів колективу над інтересами індивідууму («владі миру») та стихійно-соціалістичних настановах, що передбачали зрівняльнювальний розподіл землі й податкового тягаря між членами колективу; функціонально мир сприяв соціальній інтеграції всередині аграрних спільнот і локальній організації територій, на яких вони мешкали; у соціальному побутуванні мав чималий егалітаристський та антиетатистський потенціал, оскільки селянський загал протиставляв мир офіційним державним структурам [4, с. 411].

зачинити двері для нього у відсталих народів Російської імперії, адже управління ними своїми місцевостями, виконуючи «доручення» держави, було схоже на державний суїцид; натомість, як засвідчила імперська практика, поступово реформатори перейшли на рейки державницької теорії самоврядування [4, с. 255–256).

Суттєвий вплив на ідеологію реформи сільського управління справив О. Герцен – послідовник П. Прудона, пошановувач А.ф. Гакстгаузена. У руському мирі О. Герцен розгледів «селянський соціалізм», завдяки якому Російська імперія нібито мала всі підстави для соціальної революції й встановлення «сільського комунізму» – це уявлялося О. Герцену «справжнім соціалістичним самоврядуванням» та, за його поглядами, начебто відповідало західним прагненням економічної свободи, праву кожного володіти своєю часткою громадської землі, брати участь у громадському самоврядуванні. Під час ідейних баталій в середовищі імперського істеблішменту поширення таких ідей зумовило солідаризацію реформаторів у їх ставленні до «корінних історичних підвалин народного життя та слов'янських начал», «зародку» Російської держави й продукту «тисячолітньої історії», чим нібито був руський мир. Його практики протиставили європейським новаціям з їх незвичними для руських принципами колегіальності й більшості голосів на зібраннях: мовляв, останнє вело б до розбрату на сходах, адже учасники мирських зібрань все про всіх знали до тонкощів. Сприйняття цих ідей російськими інтелектуалами підживлювалося й «усвідомленням» зв'язку мирського з «глобальною місією» Росії в соціальному оновленні країн світу засобом повсюдного облаштування «общин / комун» (звісно, за лекалами руського миру) з метою розбудови нового соціального ладу – «державного соціалізму» [4, с. 114].

У аспекті управлінської практики з 1830-х рр. в Російській імперії відбувалась гомогенізація місцевого управління та соціального впорядкування країни. Започаткували становий устрій: дворянство, духовенство, міських та сільських обивателів. Самоврядні органи управління останніх (сільські та волосні сходи, їх очільники й волосні правління) було оголошено «сільськими властями» – перші кроки було здійснено ще реформами 1797–1803 рр. у державному й удільному селах [4, с. 206; 20, с. 3; 24, с. 3–4]. Відповідно самоврядні громади селян сільського та волосного рівнів, маючи чіткі територіальні конфігурації, отримали повноваження з управління своїми місцевостями. У розрізі мешканців інших сіл стандартизація управління висувала надскладне завдання: уніфікувати їх статус та унормувати інтеграцію до сільських обивателів чисельні категорії населення з їх історично обумовленими майновими, соціальними, управлінськими характеристиками (питома вага була «прикріплена» до різних власників – держави, царської родини, різноманітних відомств, окремих землевласників тощо). Сприяло практичним напрацюванням реформаторів й опанування новоприєднаними регіонами. Приміром, у дунай-пруто-дністровському межиріччі (його назвали Бессарабією) в 1834 р., під час реформи самоврядування царан (вільних землеробів), певною мірою реалізували ідеї М. Сперанського в частині управління селом. В Українському Правобережжі, яке межувало з бунтівним Царством Польським, у 1840-х рр. землю, надану селянам, офіційно оголосили мирською. Розпоряджатися нею громада селян мала на засадах самоврядування (відповідно, поміщик право на це втрачав). Усе сприяло оновленню фіску, управлінській модернізації села під контролем бюрократії [4, с. 113].

Після поразки Росії у Східній (Кримській) війні реформаторська лінія з оновлення села зазнала змін через здешевлення політики реформ (державний борг країни сягнув 1 млрд при зростанні дефіциту бюджету в 6 разів – з 52 до 307 млн) та провал банківської реформи 1857 р., якою мали забезпечуватись інфраструктурний супровід селянської реформи 1861 р. й викупна операція для посткріпаків. Інтеграція останніх у загальнодержавний процес уніфікації сільської Росії вимагала визначення – хто стане власником землі

в новому селі: селянин як індивідуальний власник, окремий селянський двір чи вся сільська громада. Критичними були принципові позиції в площині фіску – з кого стягуватимуться податки, адже ресурсів та часу для розбудови необхідного інфраструктурного супроводу селянської реформи країна не мала. Безграмотні в своїй масі вчорашні колективні користувачі поміщицької землі, які формально з моменту підписання відповідних угод про викуп наділів переходили до розряду сільських землевласників («уставні грамоти» приймалися сільськими сходами колективно), залишаючись при цьому боржниками держави, мали поповнювати своєю працею державну скарбницю. Потрібні були механізми, які б гарантували виконання селом повинностей – грошових, збіжжям і натуральних, що здійснювалися фізичними роботами. Відтак реформаторську тактику оновили: синкретизуючи з європейськими ліберальними настановами ідеї слов'янофілів з їх акцентом на широкому застосуванні мирського самоврядування, з метою реалізації стратегічного завдання – економічної, соціальної та управлінської модернізації країни нові сільські громади перетворили на «установи уряду», а їх сходи та обраних ними селянських функціонерів – на «сільські власті». З огляду на це, розробники реформи 1861 р. «утиснули» особисті права селянина й наголосили на домінуванні в усіх громадських справах принципу колективізму: земля надавалася всій громаді купно, відповідно викупні платежі мали стягуватися також з громади. Крім того, застосування в модернізованому селі самоврядних практик руського миру позбавляло чиновництво та імперську скарбницю чималого тягаря, адже громади мали утримувати власне управління, здійснювати самопоміч та всі роботи, разом із стягненням податків всередині громад, як у руському мирі, – колективно, із застосуванням традиційної кругової поруки. Як резюмували ліберали, країна вирушила до нового суспільного і державного життя, до нового місцевого управління, «вільний селянський світ» став ланкою провінційної адміністрації, «одиницею» державного ладу, а сконструйовані за лекалами руського миру сільські громади перетворились на «наймогутніші установи уряду», по суті – традиційні структури було «одержавлено» [4, с. 99–128, 161, 290–291].

Поділивши сільську Росію на волості, кожну з них реформатори перетворили на автономне дворівневе утворення – селянську квазіреспубліку зі своїми квазіпарламентом (волосний схід), представницькою (сільський схід), виконавчою (волосні правління) і судовою (волосний суд) структурами, а також «президентом» (волосним старшиною) і навіть «бюрократією» (функціонерами, обраними сходами для виконання певних завдань: збирачами податків, наглядачами хлібозапасних магазинів тощо). Установами першого (нижчого) рівня були сільські органи самоврядування (сільський схід та його очільник – сільський староста), вони формували установи другого (волосного) рівня. Новий самоврядний інститут назвали громадським управлінням селом. Хоча на перший вигляд він мав становий характер, водночас мав і конкретні територіальні характеристики, адже волості були адміністративно-територіальними одиницями. І це було цілком логічним з огляду на те, що волосне самоврядування інкорпорували до повітового управління. Органи селянського / сільського самоврядування стали органами влади на селі, суб'єкт-об'єктами місцевого управління на рівні села, відповідно, селянські громади – носіями державної влади.

Новий самоврядний інститут мав амбівалентний характер, насамперед зумовлений невизначеністю в реформованому селі суб'єкту земельних відносин (хто буде власником викупленої землі: громада, окреме домогосподарство чи окремий селянин). Суперечило європейським принципам індивідуалізму те, що в селянському загалі «губився» окремий селянин – його інтереси підпорядкували колективним інтересам громади. За висловом сучасників тих подій, селянина зробили рабом своїх односельчан і сільського управління загалом. Натомість месіанські переконання в особливому призначенні імперії Романових

у долях людства переважили: сановні реформатори – батьки селянської реформи 1861 р. були переконані, що завдяки здійсненому їх країна не тільки уникала соціальних струсів, а й поступово через становість могла перейти до безстанового суспільства, реалізувавши передові проєкти соціального облаштування країн світу. І. Аксаков вказував, що запроваджене цією реформою відповідало новітнім європейським «формам» і було «всесвітньоісторичною проповіддю», «прапором», який Росія піднесла над усіма «різноплемінними народами», залишивши позаду Західну Європу з її «вищою культурою». Натомість правник К. Арсеньєв зазначив, що реформа 1861 р. базувалася на умоглядних началах, а її розробники, аби догодити «радикальній маячні», здійснили переворот, наслідків якого не очікував навіть О. Герцен [4, с. 133].

Попри те, що вчорашні кріпаки мало розумілися на своїх правах і, як показав подальший досвід функціонування сільських громад, не усвідомлювали тої важливої місії, яку на них було покладено реформаторами, надалі систему громадського управління селом поширили на інші категорії сільських мешканців (державні й удільні села; дворових і палацевих селян; села іноземних колоністів тощо) та сільських мешканців сіл інших регіонів, чим здійснили по суті Велику реформу сільського самоврядування 1861–1871 рр., а наступним півстоліттям – останнім в історії цієї країни за «стандартом» громадського управління селом було упорядковано практично всі частини імперії Романових, хоча й з місцевими особливостями, які проте не мали принципового характеру (локальні моделі, пов'язані з історичними соціальними, господарськими, управлінськими традиціями регіонів, були: польська, грузинська, остзейська тощо). Попри те, що реформатори мусили вдаватися до гібридизації загальноімперських самоврядних практик з місцевими традиційними, відповідно, в усій селянській Росії – від Царства Польського до Далекого Сходу та азійських регіонів фактично запроваджувалась соціокультурна матриця руського миру з його практиками, що мали відчутний тоталітарний «присмак» у формі тотального контролю селянського загалу над кожним із своїх членів [3, с. 112; 4, с. 122–128; 5, с. 190; 12, с. 48].

Усюди, за висловом намісника Кавказу І. Воронцова-Дашкова, «виборні від народу» вирішували все «в дусі народних воззрєній», зберігаючи традиційні родові зв'язки та заводячи «общинні порядки», як у великоруському селі [6, с. 125; 13, с. 229–240, 261; 28, с. 280]. На Сахаліні, де відчувався брак бюрократії, але було чимало загратованих та виселених з «внутрішніх губерній», суміщали тюремну й загальну адміністрацію, поєднуючи це із практиками сільського самоврядування [22, с. 428–429]. Цілеспрямоване формування місцевого управління за шаблонами європейської частини країни відбувалося й у центрально-азійських частинах країни [16, с. 13, 19–20]. У окраїнних регіонах, де спостерігалися залишки родових відносин, військова справа стала повинністю, а нове управління селом, запроваджене російськими адміністраціями, сприяло реалізації фіскальних та військових функцій і формуванню «військово-народного» урядування [25, с. 6–66, 191–193].

Загалом через традиційність та антиіндивідуалізм такий формат реформи сільського самоврядування суперечив завданням модернізації країни, однак істеблішмент країни продовжив цю лінію, сформулювавши нову програму облаштування «некорінних», окраїнних, народів, які, за висловом І.Аксакова, потребували перевиховання в дусі «руської народності» й перетворення на «свідому освічену силу», адже єдність державна, як наголосили реформатори, мала бути виявом єдності «населеної країни». На порядок денний висунули «однакове» вирішення селянського питання «по всій Русі». Їй пропонувалося зшити своєрідними становими скріпами, штучно створюючи селянський стан там, де його не було (приміром, у польських губерніях тощо). «Народний сенс», стверджували реформатори, – то був «найгрубіший соціалізм», і такий устрій слід було «поширювати» не тільки в Росії,

а й у «найближчих країнах» – внести в них «прапор злиття станів». Тим самим Російська імперія, на погляд діячів епохи Великих реформ, виконала б відносно цих країн справжню культуртрегерську місію з оновлення їх устрою [4, с. 146; 7, с. 185].

У господарюванні «нові сільські власті» виявилися практично повними банкрутами: село занепало, колись успішні економічні осередки були зруйновані, спільне майно громад розпродано, знищено. Нові самоврядні громади, за свідченнями сучасників, стали «свіжими руїнами», а селяни – «стадом вільних і нерозвинених людей, які залишилися без пастирів». Потворними виявами традиційності самоврядних сільських громад стали змови більшості на сходах проти їх решти, унаслідок чого позбавлялися землі, а отже й засобів до існування, десятки людей та цілі родини. Непоодинокими були неспіврозмірні робочим силам родин розподіли землі й повинностей на сходах та свавільні побори загалу з тих, хто йшов у заробітчани, чим частина мешканців знедолювалася й прирікалася на жебрацтво. Під час аграрних реформ 1906–1911 рр. сільські громади на своїх сходах масово приймали приговори із забороною виділятися зі спільної громадської власності тим, хто приймав рішення індивідуально господарювати, що загалом гальмувало економічний поступ країни (певним виключенням було українське село, де близько половини селянських господарств лишили спільну землевласність – тому були соціокультурні підстави, насамперед пов'язані із традиціями подвірного господарювання).

Інтригани і хабарники вирішували долю працелюбних селян, яким загрожувала кругова порука через виконання повинностей за інших. Кричущими проявами свавілля сходів була реалізація ними права виселяти до Сибіру односельчан: часто з громад виселялися ті, хто виступав проти свавілля загалу і, будучи грамотним та пояснюючи «слово правди», тим самим нібито «каламутив» село. Абсолютним анахронізмом була й діяльність невпорядкованого та корумпованого волосного суду, що діяв на засадах аморфного звичаєвого права та виносив несправедливі вироки, нехтуючи гідністю людини й примушуючи, приміром, сплатити гроші здирнику та грабіжнику, якого «виправдали» підкуплені ним лжесвідки. Правовий вакуум у рамках фіктивного волосного судівництва зумовив правовий нігілізм найчисельнішої соціальної верстви, гальмував формування її правосвідомості, цементував корпоративність і патріархальність села, нейтралізував зусилля реформаторів з раціоналізації сільського повсякдення – самоврядні практики всередині громад радше мали ірраціональний характер [4, с. 187–195, 314, 330]. Відтак замість управлінської модернізації відбувалась ретрадиціоналізація «однієї шостої суходолу» та консервація на ній патріархальності.

Зрозуміло, свавілля і беззаконня в сільських громадах не однаковою мірою проявлялося в регіонах, оскільки традиції сільського співжиття в них були різними. В улемах Туркестану на тлі свавілля руської адміністрації виборні органи влади грабували мешканців громад, поводилися хижацькі [19, с. 16–17, 82–84, 94, 107–108, 139]. Натомість у польських і балтійських селах домінував європейський індивідуалізм, відповідно, особа не відчували архаїчного тиску селянського колективу. Українське село з його індивідуалізмом, де історично практикувалися подвірні форми господарювання в рамках спільного землекористування громад, наприкінці XIX ст. довело свою ефективність порівняно з губерніями, де в колективному землеволодінні/землекористуванні практикувалися щорічні зрівняльнювальні земельні переділи (з огляду на це представники сановної бюрократії пропонували скорегувати засади реформи 1861 р., по суті, за шаблоном українського села).

Суттєвою хибою розглядуваного імперського реформаторського проєкту в сфері сільського самоврядування була відсутність зусиль влади із культурно-освітньої модернізації села, розбудови інфраструктури його самоврядування, формування ідеології

національної єдності, цілеспрямованої лібералізації суспільно-політичного життя країни (останнє суперечило самодержавному правлінню). Як слушно вказує В. Меджецький, прилучення особи до ідеологічної вітчизни (на відміну від особистої) не відбувається само собою – особа повинна отримати спеціальну освіту, мета якої – прищепити сукупність сутностей і цінностей, які складають ідеологічну вітчизну (додамо: такі завдання навряд чи могли реалізовуватись у країні, де письменними були 12% мешканців). Але найважливіше – базою сільського самоврядування країни реформатори визначили руський мир, структури, якого мали виразний антиетатистський характер. Не дивно, що з перших років свого існування традиційні за своїм характером нові сільські громади проявили цей потенціал, полегшивши об'єднання селян у виступах проти місцевої адміністрації. Як свідчили адміністратори, «дух опозиційності» на селі зміцнився і став «рушієм мас». Наприкінці 1860-х – у 1880-і рр. село країни «хвилювалося», а виступи проти влади набули організованих форм [4, с. 193; 18]. Приміром, на Алтаї втручання руської адміністрації в традиційне самоврядування місцевих кочовиків зумовило оформлення їх ідеї територіальної єдності [11, с. 48].

У 1890-і рр. сільські громади отримали право самостійно розпоряджатися практично всім земельним фондом країни, маючи обов'язок колективного соціального самозахисту та виконання фіскальних функцій. Село стало розглядати чиновницьку (читай – імперську) владу як чужий йому елемент, що накинув на «колективного селянина» податкове ярмо. Упродовж 1890-х – на початку 1900-х рр. виступи селян проти влади – і місцевої, і центральної / загальноімперської, активізувалися. У 1902 р. розпочалася селянська революція, яку підштовхнули заходи влади із перерозподілу хлібних запасів сільських громад між різними регіонами в умовах загострення продовольчих проблем рубежу XIX–XX ст. Опір «опори трону» став не тільки масштабним: він набув системності. Територіально організуючий каркас виступів селян становили їх органи самоврядування. Акції опору охопили практично всі регіони (певним виключенням була Фінляндія, яка мала декілька попередніх століть традицій місцевого самоврядування на територіальних всестанових засадах і значно вищий за інші регіони загальний економічний рівень життя та освіти представників нижчого стану). За кризових умов Першої світової війни на селі посилився місцевий партикуляризм, і сільські громади вдалися до потужного опору державі з її експропріаціями продовольства, збіжжя, кінської сили тощо. Село виступило проти імперії організованою на базі самоврядних громад силою, що посприяло революціонізації та розпаду Російського Колосу [4, с. 379–387].

Висновки. Модерний проєкт Російської імперії з перетворення самоврядних територіальних громад на носіїв державної влади був регіональним варіантом відповідного глобального мегатренду двох останніх століть. Упорядковуючи соціальний та управлінський простір країни впродовж «довгого» XIX ст., її ліберальна бюрократія опанувала тогочасними європейськими трендами управлінської модернізації, синкретизуючи самоврядні традиційні практики руського миру з модерними управлінськими технологіями. Поступаючись тиску традиціоналістів, долаючи сепаратизм регіональних еліт й зберігаючи цілісність «єдиної і неділимої», ці практики було поширено на весь імперський простір під час Великої реформи сільського самоврядування 1861–1871 рр. і подальших реформаторських заходів на її базі. При цьому органи сільського самоврядування стали складником місцевого управління, а нові громади селян – носіями державної влади. Однак таке не супроводжувалося культурно-освітньою модернізацією села, розбудовою інфраструктури самоврядування, формуванням ідеології національної єдності, цілеспрямованою лібералізацією суспільно-політичного життя країни. У сільських громадах домінували колективізм та антиіндивідуалізм, консервувалась патріархальність, спостерігалися свавілля

і беззаконня організованої більшості по відношенню до «слабких» членів. Унаслідок реалізації вказаного проєкту громади селян стали організованими опонентами імперської влади й використовували своє самоврядування як територіально-організуючий каркас у виступах проти неї. Це сприяло революціонізації й розпаду Російської імперії.

Історичні уроки для України та світу, що випливають з аналізу цього проєкту, насамперед пов'язані з визнанням необхідності розбудови в країні інфраструктури місцевого самоврядування, культурно-освітньої роботи в цій сфері та піднесення свідомості мешканців громад.

Список використаної літератури

1. Безобразов В.П. Государство и общество: управление, самоуправление и судебная власть. Санкт-Петербург : тип. В. Безобразова и К°, 1882. 737 с.
2. Варганова Г.В. Кейс-стадис как метод научного исследования. *Библиосфера.* 2006. № 2. С. 36–42.
3. Верховцева І.Г. Російська імперія у фокусі глобалістики: парадокси управлінської уніфікації імперського простору. *Регіональні студії.* 2021. Вип. 24. С. 110–115.
4. Верховцева І.Г. Селянське самоврядування в Російській імперії (друга половина XIX – початок XX ст.) : дис. … д-ра іст. наук : 07.00.02 / І. Г. Верховцева ; Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2019.701 с.
5. Волвенко А.А. Российская власть и донское казачество во второй половине XIX – начале XX в. *Пространство власти: исторический опыт России и вызовы современности*. Москва : МОНФ, 2001. С. 186–203.
6. Воронцов-Дашков И.И. Всеподданнейшая записка по управлению Кавказским краем генерал-адьютанта графа Воронцова-Дашкова. Санкт-Петербург : гос. тип, 1907. 161 с.
7. Гєрасимов І. Rusticus natio? *Україна модерна*. 2010. Вип. 6(17). С. 183–194.
8. Градовский А.Д. Всесословная мелкая единица. *Градовский А.Д. Собрание сочинений*: в 9 т. 2 изд. Т. 8. Ч. 2. Санкт-Петербург : тип. М.М. Стасюлевича, 1907. С. 564–575.
9. Григорьев В.А. Эволюция местного самоуправления. Отечественная и зарубежная практика : монография. Киев : Истина, 2005. 424 с.
10. Давидян Г.М. Фомирование сословий в Грузии в XIX в. *Вестник Московского университета. Серия 11 : Право.* 2009. № 4. С. 41–56.
11. Знаменский А.А., Четырова Л.Б. Интеграция центрально-азиатских народов в империю: опыт ойрат-калмыков. *Электронный научно-образовательный журнал «История»*. 2019. № 10-8(82). URL: https://arxiv.gaugn.ru/s207987840006068-3-1/
12. Казанцев В.П., Салогуб Я.Л. Организационно-правовые основы Главного управления Приамурского генерал-губернаторства по административно-территориальной реформе 1884 г. *Вестник Омского университета. Серия «Право».* 2014. № 2(39). С. 45–53.
13. Кауфман А.А. Крестьянская община в Сибири: по местным исследованиям. 1886–1892 гг. Санкт-Петербург : тип. П.П. Сойкина, 1897. 277 с.
14. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text
15. Краснова В.Б. Крестьянское общественное управление в России в 60–80-е гг. XIX в. (по материалам Центрально-промышленного района) : дисс. … канд. ист. наук : 07.00.02 «История СССС» / В. Б. Краснова ; МГУ им. М. В. Ломоносова. Москва, 1989. 217 с.
16. Крупенкин Е.Н. Туркестан в составе Российской империи (1865–1917 гг.): от военно-административного управления к гражданско-административному : дис. … канд. ист. наук : 07.00.02 / Е. Н. Крупенкин ; Нац.-иссл. Томский гос. ун-т. Томск, 2019. 24 с.
17. Лебедська Н. Сільський сход у системі органів селянського самоврядування Лівобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст. *Юридичний вісник*. 2007. № 1. С. 72–78.

18. Меджецький В. Селяни у націотворчих процесах Центральної і Східної Європи у другій половині XIX – на початку XX століття. *Україна модерна*. 2001. Вип. 6. URL: http://old.franko.lviv.ua/Subdivisions/um/um6/Statti/4-MEDZHETSKYI%20Volodymyr.htm
19. Наливкин В.П. Туземцы раньше и теперь. Ташкент : типолитогр. «Турк. т-ва печат. дела», 1913. 144 с.
20. Общее учреждение губернское. Свод законов Российской империи: в 5 кн. / под ред. и с примеч. С.Д. Мордухай-Болтовского. Кн. 1. Т. II. Свод губернских учреждений. Издание 1892 года. Санкт-Петербург : Деятель, 1912. С. 2–110.
21. Приклонский С.А. Очерки самоуправления земскаго, городского и сельскаго. Санкт-Петербург : изд. Ф. Павленкова, 1886. 382 с.
22. Ремнев А.В. Россия Дальнего Востока. Имперская география власти XIX – начала XX веков. URL: http://histdep.omsu.ru/res/page000000000034/Files/remnev_a_v_rossiya_dalnego_vostoka_imperskaya_geografiya_vla.pdf
23. Риттих А.А. Зависимость крестьян от общины и мира. Санкт-Петербург : тип. В.Ф. Киршбаума, 1903. 217 с.
24. Свод законов Российской империи, повелением государя императора Николая Павловича составленный. Учреждения. Свод учреждений государственных и губернских. Издание 1842 г.: Ч. II.: Учреждения губернские. Санкт-Петербург : II отд. С.Е.И.В.К., 1842. 588 с.
25. Северный Кавказ в составе Российской империи. Москва : Новое лит. обозрение, 2007. 460 с.
26. Слепков М.С. Крестьянская община в системе государственного управления по материалам реформы 1861 г. *Гуманитарные и социальные науки*. 2014. № 5. С. 12–21.
27. Суворова Н.Г. Крестьянское самоуправление в колонизуемом пространстве Сибири. *Вестник Томского государственного университета*. История. Вып. № 5(25). 2013. С. 52–58.
28. Тулешева У.Ж. Новые сословия и социальная политика Российской империи в Казахской степи в XIX веке. *Самарский научный вестник.* 2019. № 8-2(27). С. 272–281.
29. Хорт І.В. Теоретико-правові аспекти концепції місцевого самоврядування в Конституції України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2010. № 3. С. 103–107.
30. Хотяинцев В. Крестьянское управление в уезде в связи с уездным управлением вообще. *Русский вестник*. 1881. Т. 156. С. 838–879.
31. Цытович Н.М. Сельское общество как орган местного управления. Киев : имп. ун-т Св. Владимира, 1911. 233 с.
32. Чарушин А.А. Крестьянские сходы в бытовом их освещении. Архангельск : губ. тип., 1911. 16 с.
33. Чернеженко О.М. Конституційні основи місцевого самоврядування в державах-учасницях Європейського Союзу і в Україні : автореф. … д-ра юр. наук : спец. 12.00.02 / О. М. Чернеженко ; Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2019. 42 с.

MEGATRENDS OF WORLD DEVELOPMENT OF THE XIX-XXI CENTURIES: SELF-GOVERNMENTAL TERRITORIAL COMMUNITIES AS BEARERS OF STATE POWER (CASE «RUSSIAN EMPIRE»)

Irina Verkhovtseva
State Tax University, Faculty of Social and Humanitarian Technologies and Management, Department of Social Philosophy and Management
Universytetska str., 31, 08205, Irpin, Kyiv region, Ukraine

Empowering self-governing territorial communities with local government functions and transforming them into holders of state power has been a global megatrend for the last two centuries. For the first time in the scientific literature, using the method of cases, the article actualizes the issue of its implementation in the Russian Empire, in particular in its rural segment. The urgency of the problem is due to the need to generalize the practical self-government experience of countries worldwide and the development of local self-government in Ukraine in accordance with the standards of the European Union. The aim of the study is to generalize the activities of rural self-governing communities of the Russian Empire as bearers of state power.

During the "long" nineteenth century, organizing the social and administrative space of the Russian Empire, its liberal bureaucracy, mastering the then European trends of administrative modernization and organization of power, succeeded in syncretizing self-governing traditional practices of the Russian world with modern management technologies. Yielding to the pressure of traditionalists and seeking to overcome the separatism of regional elites and preserve the integrity of the "unified and indivisible", the reformers carried out administrative and social unification of the village according to the pattern of Great Russian villages. Their practices were extended by the legislator to the whole imperial space during the Great Reform of Rural Self-Government of 1861–1871 and further reform measures on its basis. However, this was not accompanied by cultural and educational modernization of the imperial village, the development of self-government infrastructure, the formation of the ideology of national unity, purposeful liberalization of socio-political life of the country. Collectivism and anti-individualism dominated in rural communities, and patriarchy was preserved. Characteristic features of rural coexistence were arbitrariness and lawlessness in relation to "weak" members of communities, totalitarian in nature social relations. As a result of this project, peasant communities became organized opponents of imperial power and used their self-government as a territorial and organizing framework in their actions against it. This contributed to the revolution and disintegration of the Russian Empire.

Key words: megatrends of the XIX–XXI centuries, local self-government, the Russian Empire, peasantry, public management of the village, village community.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 182–189
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 182–189

УДК 32-057.4(4):316.653
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.23

EXPERIENCE OF TRAINING EXPERTS IN THE FIELD OF DECISION-MAKING POLICY IN EASTERN EUROPEAN COUNTRIES

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

This research is fulfilled in framework of Jean Monnet educational module "State-international-public: European values and norms determining interdisciplinary university module (STIPENDIUM)" No 611217-EPP-1-2019-1-UAEPPJMO-MODULE with the support of the Erasmus+ Programme of the European Union. This project has been funded with support from the European Commission. This publication [communication] reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Olha Vyhovska
Borys Grinchenko Kyiv University,
Scientific Research Laboratory of Internationalization of Higher Education
18/2, Bulvarno-Kudriavska str., 04053, Kyiv, Ukraine

The historical and philosophical origins of the problem of making political decisions from ancient times to the present are analyzed in this article. It has been determined that the main concepts within the decision-making theory were developed in the Western scientific and political discourse during the 20th and early 21st centuries.

It was found that in modern political science, the process of making political decisions is considered as a systemic multi-level complex activity of both political subjects and civil society. It was revealed that depending on the conditions in which the society is, the policy of making certain decisions has a cardinal difference. It was determined that in the conditions of sustainable development of society, we are talking about decisions regarding the implementation of the legislative process in the country, response to manifestations of civil initiative, functioning of political parties, etc. Accordingly, in crisis situations, especially during war and other social upheavals, decision-making policy is fundamentally different. It is aimed at overcoming a critical state of crisis in society, preserving state security, law and order, political and economic stability, eliminating sources of threats, etc.

It was revealed that the processes of further democratization of the political system in Ukraine directly depend on the success of solving the problem of political decision-making, especially after Ukraine received the status of a candidate for membership of the European Union despite the war of aggression launched by Russia against our country. In connection with this, the problem of training experts in the field of decision-making policy is being updated, especially in the countries of Eastern Europe, which includes Ukraine.

In this regard, it was established that the level of adequacy of the political decisions taken is determined not only by the competence of the authorities, but also by the wide involvement of the expert environment and mass media. The role of the institute of political experts in the formation of public opinion on decision-making processes has been revealed. It has been substantiated that the experience of training experts in the field of decision-making policy directly affects the processes of further democratization of the political system in Ukraine.

Key words: political decisions, decision-making theory, political experts, civil society, experience of training experts.

© Olha Vyhovska, 2022

Formulation of the problem. In the third decade of the 21st century, Ukraine and its civil society is on the verge of existence both as an independent country and as a nation with a thousand-year history in the context of military, political, socio-economic, environmental and other challenges and threats. The date of February 24, 2022 had become a turning point not only in the history of Ukraine, but also the beginning of a civilizational break, which was marked by the heroic struggle of the Ukrainian people for European democratic values, for a new architecture not only on the European continent, but also in the world as a whole.

Making political decisions is an extremely important component of a holistic political process, and the policy of making certain decisions has a cardinal difference depending on the conditions (normal or crisis) in which the society is. If in the conditions of sustainable development of society there are decisions regarding the implementation of the legislative process in the country, responding to various manifestations of civil initiative, the functioning of various political parties, conducting election campaigns, etc., then in crisis situations, especially during war and other social upheavals, the policy of decision-making is fundamentally different. It is aimed at overcoming a critical state of crisis, which is connected with the survival of the country, the preservation of state security, law and order, political and economic stability, the elimination of the sources of various threats, etc.

The processes of further democratization of the political system in Ukraine directly depend on the success of solving the problem of making political decisions. This problem is especially acute today, when Ukraine has received the status of a candidate for membership of the European Union (EU), despite the war of aggression launched by russia against our country, on June 23, 2022, by the decision of the European Council.

In this regard, the problem of training experts in the field of decision-making policy is extremely relevant, especially in Eastern European countries, which include Ukraine, and which, after the collapse of the USSR in 1991, are trying to get rid of dependence on the Soviet past by joining European values, making appropriate political decisions and implementing EU legislation, rules and regulations.

Analysis of recent research and publications. The problem of decision-making (management, political) has an ancient origin both in the Eastern (Confucius, Shang Yang) and in the Western philosophical tradition, starting from ancient times (Aristotle, Plato). It was Aristotle who first introduced the concept of "politics", laying the foundations of the theory of politics. During the further cultural-historical and social-political development of mankind from the Renaissance to the end of the 19th century, the specified problem has been studied in various aspects by philosophers, thinkers and famous political figures: J. Bodin, N. Machiavelli, T. Hobbes, J.-J. Rousseau, Ch. Montesquieu, H. Spencer, A. Saint-Simon, F. Nietzsche, Ch. Fourier and others.

In the 20th-21st centuries in Western political science (M. Weber, H. Lasswell, H. Simon, D. Easton, J. Anderson, A. Bodnar, W. Jenkins, B. Hogwood, L. Gunn and others), basic concepts within the framework of the decision-making theory were formed, different approaches were proposed, certain algorithms of the decision-making process and stages of their implementation were suggested.

Based on the achievements of western political science, the main provisions of the theory of decision-making in various aspects, models of functioning of political systems, etc. are considered in the works of domestic scientists (V. Abyzov, V. Andrushchenko, V. Bakumenko, V. Bebyk, V. Kremen, O. Kushlyk-Dyvulska, B. Kushlyk, V. Tertychka and others).

However, within the scope of consideration of the mentioned theory, in our opinion, the problem of training experts in the field of decision-making policy, in particular in Ukraine, needs to be singled out, therefore it has become the topic of our research.

The goal of the article – to substantiate the main provisions of the theory of decision-making and to analyze the experience of training experts in the field of decision-making policy on the example of Eastern European countries, in particular, Ukraine.

Methodology of the study has integral nature, using ethods of theoretical analysis, synthesis, comparison, generalization, systematic and historical methods, etc.

Main material. The study of scientific works has proved that the specified problem has ancient historical origins and requires a more detailed consideration. At the beginning, we will consider the interpretation of the essence of the synonymous concepts "politics", "political science", "political decision" in order to clarify the logical and semantic connections between them. It is noted in reference sources that "politics" (translated from Greek – state activity) is "an activity whose purpose is to regulate relations between people to ensure a certain state of some social unit (social entity). … Mostly, the term "politics" refers to activities aimed at large social entities whose borders coincide with state borders. Therefore, sometimes politics is defined based on the concept of the state or participation in state administration, seeking such participation and exerting influence on the state [13, p. 494]. The science that deals with the study of politics and the study of political processes is political science. It is noted in scientific and methodological works that "political science is a complex science that combines the study of the content, institutional and organizational forms of political activity and methods of interaction of participants in the political process" [8, p. 11].

The concept of "political decision" is interpreted as "the action of an informed subject of power to realize the goal, which involves optimizing the external and internal conditions of the functioning of this subject and determining the prospects for its development" [13, p. 485]. A feature of the political functioning of any state (community) is the process of making and implementing relevant political decisions, which are "woven into the fabric of political life as key points, the quality of which depends on the strength and effectiveness of the government, the success of its regulatory activities" [8, p. 101].

If we turn to historical sources, we can understand that the problem of decision-making has an ancient origin in both the Eastern and Western philosophical traditions, starting from ancient times. In the ancient treatises of Eastern philosophers – Confucius "Lun Yu" ("Conversations and judgments", 5th century BC) and Shang Yang "Shangjun shu" ("Book of Shangjun", 4th century BC) raised the issue of "good" and "rational" decisions. In particular, Shang Yang believed that law and order in the state can be achieved only through the adoption of correct laws, the establishment of trust between the government and the people, the functioning of proper communication, etc.

Ancient philosophers Plato (428-347 BC) and Aristotle (384-322 BC) also contributed to the understanding of the decision-making problem. Thus, Plato expressed his thoughts about the state, considered the types of state system, thought out the essence of correct laws, etc. in his works "Laws" and "The State". The philosopher believed that if the law is established in the interests of only a handful of people, then it is not about the state system, but about internal quarrels and disputes, which has nothing to do with justice. And, on the contrary, where the law is the lord over the ruler, and they are his slaves, the philosopher saw it as salvation for the state [7].

As with Plato, in Aristotle's system of views on the world, politics and ethics form a coherent "philosophy of human affairs", the subject of which is practical activity and behavior. Aristotle laid the foundations of the theory of politics, introducing the very term "politics" into scientific circulation. According to the definition of the philosopher, "politics is a civilized form of community that served to achieve the "common good" and "happy life" [9, p. 12]. In his work "Nicomachean Ethics", the philosopher substantiates his own concept of decision-making,

connecting the concept of justice with ideas about the state, in which law is a criterion of justice, a regulatory norm of political communication between people and states [2].

In the further cultural and historical development of mankind, the thinkers of the Renaissance paid attention to the study of the problem of decision-making: the French political thinker, the founder of the concept of state sovereignty – Jean Beaudin (1530–1596); Italian statesman and politician, whose thoughts on the balancing of the power of the state, the nobility and the people were transformed into the distribution and preservation of balance between the various branches of power – Niccolò Machiavelli (1469–1527). During the Age of Enlightenment and the New Age, this problem had been studied in the works of the English philosopher and political theorist Thomas Hobbes (1588–1679); French philosophers Charles Montesquieu (1689–1755), who highly valued the English constitution as a "mirror of freedom" and Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), who described an ideal state based on the principles of voluntary agreement and social agreement, and in which people enjoy all rights and freedoms.

During the 20th-beginning of the 21st centuries in the western scientific and political discourse (M. Weber, H. Lasswell, G. Simon, D. Easton, etc.), basic concepts had been formed within the framework of decision-making theory, various approaches had been proposed, according to which certain algorithms and phasing of the decision-making process had been suggested regarding their implementation. One of the first is *the concept of social action* of the German philosopher and sociologist Max Weber (1864–1920), one of the most influential authorities of social thought of the late 19th and early 20th centuries, the founder of "understanding sociology", which is aimed at consciousness, efficiency and rationality [4]. The philosopher formulated in his work "The Protestant Ethics and the Spirit of Capitalism" (1905) basic propositions about the nature of political power, about the relationship between politics and ethics, proposed a typology of political figures, etc., which is of scientific and practical interest to modern theorists of the political process.

American political scientist Harold Lasswell (1902–1978) used a functional approach to politics (politics as the management of society), applying the methods of psychoanalysis. The central topic in H. Lasswell's political theory had become the analysis of political decisions, which was formulated by a laconic definition: "Power is participation in decision-making". According to this, "decisions have been defined as a policy that allows certain sanctions (deprivation of something), then they will act as a planned process that determines the goals, price and practical steps to their implementation" [14, p. 312-313].

Herbert Simon (1916–2001), as a supporter of the bounded rationality model, believed that the decision-making process itself is a complex management action that includes three stages: 1) searching for reasons that explain the need to make a decision (searching for symptoms of a problem and reasons for its appearance, intelligence activity); 2) coming up with, developing and analyzing possible areas of activity ("project activity", i.e. preparation for decision-making, searching for alternatives); 3) choosing the appropriate line of activity (choosing an alternative from the existing ones and making a decision). As the scientist noted, it is necessary to choose the alternative that will lead to the most complete achievement of the set goal [16].

American political scientist David Easton (1917–2014) applied the general theory of systems to the analysis of political processes, thereby becoming the author of his own approach to the study of political systems. The scientist proposed *a systemic model* of the political sphere in his works "Political System" (1953), "Structure of Political Analysis" (1965), etc.: on the one hand, the political system is deeply connected with the social environment, therefore it must transform the requirements coming from it into appropriate solutions, on the other hand, the solutions of the political system are the source of the emergence of new requirements, forming

the effect of "feedback" and forming the cyclical nature of building such a model. D. Easton's model of the political system significantly enriched the categorical apparatus of political science, providing an opportunity to analyze political processes in dynamics [9, p. 55].

Taking into account H. Lasswell's functional approach, D. Easton's system-functional approach, H. Simon's theory of rationality to the study of political systems, we claim that political decision-making is not only an important element of political activity, a complex managerial action, but also one of the technologies for implementing political power in society. Proponents of the political-management approach to the theory of political decision-making (J. Anderson, A. Bodnar, W. Jenkins, B. Hogwood, L. Gunn, etc.) believe that the decision-making process is not just a simultaneous act, but a complex organizational management process, the effectiveness of which can be influenced by both objective factors of socio-economic reality and subjective points related to a person who is at the level of their acceptance. Timely political decisions that meet the real needs of society create favorable conditions for the optimal choice of political alternatives in the conditions of the complexity of modern political relations.

Let's consider the main provisions of the theory of decision-making, based on the achievements of Western political science. In modern political science, a political decision is considered as a relevant political action, which contains a certain procedurality: the emergence of a problematic situation that needs to be resolved; analysis of the problem and its processing by experts; formulation of the goal and means of achieving it; discussion and preparation of a draft decision; making a decision in accordance with the legislative procedure and the procedure for supervising the implementation of the decision. A political decision as a means of harmonizing public interests and a mechanism for realizing pressing needs of society appears in two guises: "for those who accept it, the decision is *a conscious choice of direction and course of action*, and for those to whom it is addressed, the decision is *a directive instruction* to be followed" [8, p. 101]. Since the political decision plays a significant role in the transformation of the demands of society or individual groups or individuals into the plane of management of these social processes or relations between groups of people or individuals, that is why it is an important object of political analysis. Examples of political decisions can be laws, by-laws, orders, resolutions, etc.

The process of making political decisions is a systemic multi-level complex activity of political subjects who are authorized by the relevant authorities (representative and non-representative) to perform certain functions. In the conditions of the existence of modern democratic states, the preparation of a political decision only by a subject of power is impossible, because it contradicts the very essence of a political decision – its maximum adequacy and closeness to social and political reality. In this regard, the level of adequacy of political decisions is determined not only by the competence of the authorities participating in their preparation, but also by the wide involvement of the expert environment and mass media in the discussion of this or that political decision.

It should be noted that the adoption of any political decision, especially of state importance, requires in-depth systematic research, a thorough analysis of the situation in order to obtain reliable information about this or that political problem that needs to be solved. That is why the demand of political decision-making centers for adequate and objective analytical information is constantly growing. Such information is accumulated in various centers and institutes, both state and non-state, in which professional analysts act as experts in search of optimal solutions.

Let's recall that *an expert* is a person who is a specialist in the relevant industry, has information about one or another problem, offers ways to solve it, but does not bear direct responsibility for the results of its solution. *A consultant* (analyst) is a specialist in the field of decision-making theory, who develops and models a decision-making project, organizes the work of experts,

etc. Currently, the Institute of Political Analysts and Experts, as one of the most active subjects of modern media policy, exerts a significant influence on the formation of public opinion in making political decisions.

Meanwhile, as practice shows, "there is a significant difference between the use of expert recommendations based on inevitably different views in decision-making, and allowing expert specialists to make political decisions themselves. Democratic theory advises against this. From the point of view of a democratically organized society, the best mechanism is when the knowledge, experience, ability to unbiased analysis and well-founded conclusions of specialists-experts are used, but decisions are made by politicians who are responsible for their actions before society [8, p. 505]. That is, to make a balanced, competent decision, politicians usually turn to the opinion of the expert environment, however, "it is politicians who are responsible for the content and effectiveness of decisions; therefore, they should accept them, choosing from the alternatives proposed by the experts" [8, p. 506].

In view of this, the importance of training experts in the field of decision-making policy is growing significantly, especially in countries with insufficiently developed democracy, for example, in Ukraine. The experience of training such experts proves that for the democratic development of this process, it is important to involve all social partners in it. The ways of practical implementation of such a course, its adequacy and acceptability for all participants of socio-political processes can be realized through the mechanisms of broad political discussion (scientific and practical conferences, "round tables", methodological seminars, parliamentary hearings, etc.), as well as through public civil discussions in mass media. It is important that in the course of such joint discussions with the participation of political experts and the public, both the strengths and weaknesses of the proposed decisions are revealed, which can positively influence the position of the authorities regarding the adoption of this or that decision.

The practical implementation of broad public involvement in decision-making in Ukraine is proposed in the Council of Europe Project "Strengthening public participation in the democratic decision-making process" [10], which is implemented by the Office of the Council of Europe in Ukraine. Among the main tasks for 2012–2022, it defines: promoting the effective implementation of the legal framework for mechanisms of public participation in the decision-making process based on EU standards and best global practices; strengthening the capacity of civil servants to involve the public and public organizations at the local, regional, and national levels; promoting dialogue between the authorities and society in the decision-making process, etc.

It should be noted that the problem posed is systemic and multifaceted, it requires further in-depth study and will be investigated in our next works.

Conclusions. Based on the comprehensive theoretical analysis, we have established:

– the study of the problem of decision-making (management, political) has a long historical origin, starting from ancient times and until its active study in the Western scientific and political discourse during the 20th-the first two decades of the 21st century, when the main concepts within the theory of decision-making were formed, various approaches were proposed, certain algorithms of the decision-making process were suggested, etc.;

– in modern political science, the process of making political decisions is considered as a systemic multi-level complex activity of political subjects who are authorized by the relevant authorities to perform certain functions, therefore the level of adequacy of political decisions is determined not only by the competence of the subjects of authority, but also by the wide involvement of the expert environment and mass media;

– the institute of political experts, as one of the most active subjects of modern media policy, influences the formation of public civil opinion in the adoption of political decisions,

therefore, the training of experts in the field of decision-making policy acquires significant importance, especially in countries with insufficiently developed democracy, in particular, in Ukraine;

– the experience of training such experts proves that for the democratic development of this process it is important to involve all social partners in it, since the success of the further democratization of the political system in Ukraine depends on this.

References

1. Абизов В. Є., Кремень В. Г. Політичні рішення: механізми прийняття. Київ : Либідь, 1995. 326 с.
2. Арістотель. Нікомахова етика / пер. В. Ставнюка. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
3. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: Проблеми теорії, методології, практики. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 328 с.
4. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина : монографія. Київ : МАУП, 2003. 424 с.
5. Вебер Макс. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександр Погорілий. Київ : Основи, 1998. 534 с.
6. Кушлик-Дивульська О. І., Кушлик Б. Р. Основи теорії прийняття рішень : навч. посіб. Київ, 2014. 94 с.
7. Платон. Держава / пер. з дав.-гр. Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.
8. Політологія. Кн. перша : Політика і суспільство. Кн. друга : Держава і політика / А. Колодій та ін. 2-е вид., перероб. та доп. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2003. 664 с.
9. Політологія: навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / за наук. ред. проф. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. 540 с.
10. Проєкт Ради Європи про «Зміцнення громадської участі у демократичному процесі прийняття рішень в Україні». URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/promoting-civil-participation-in-democratic-decision-making-in-ukraine#{%2247092042%22:[]}
11. Тертичка В. Рішення політичне // Політична енциклопедія / Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст.голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2012. С. 640–641.
12. Філософський енциклопедичний словник / за заг. ред. В. І. Шинкарука. Київ, 2002. 742 с.
13. Філософія політики : Короткий енциклопедичний словник / Авт.-упоряд. : Андрущенко В. П. та ін. Київ : Знання України, 2022. 670 с.
14. Anderson J. Public Policymaking: An Introduction. 2nd ed. Boston: Houghton Miffin, 1994. 322 p.
15. Augier M. Models of Herbert A. Simon // Perspectives on Science. Winter 2000. Vol. 8. Issue 4. P. 407–443.
16. Bodnar A. Decyzje polityczne. Elementy teorii. Warsawa, 1995. 51 s.
17. Jenkins W. Policy Analysis: a political and organizational perspective. New York : St. Martin's Press, 1978. 278 p.
18. Hogwood B., Gunn L. Policy Analysis for the Real World. Oxford, New York : Oxford University Press, 1984. 289 p.

ДОСВІД ПІДГОТОВКИ ЕКСПЕРТІВ У СФЕРІ ПОЛІТИКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ В КРАЇНАХ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Ольга Виговська
Київський університет імені Бориса Грінченка,
Науково-дослідна лабораторія інтернаціоналізації вищої освіти
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, 04053, м. Київ, Україна

У статті проаналізовано історико-філософські витоки проблеми прийняття політичних рішень з античних часів й до сьогодення. Визначено, що основні концепції у межах теорії прийняття рішень були розроблені в західному науково-політологічному дискурсі протягом XX – початку XXI ст.

З'ясовано, що в сучасній політології процес прийняття політичних рішень розглядається як системна багаторівнева комплексна діяльність як політичних суб'єктів, так і громадянського суспільства. Розкрито, що в залежності від умов, в яких перебуває суспільство, політика прийняття тих чи інших рішень має кардинальну різницю. Визначено, що в умовах сталого розвитку суспільства йдеться про рішення щодо здійснення законодавчого процесу в країні, реагування на прояви громадянської ініціативи, функціонування політичних партій тощо. Відповідно в кризових ситуаціях, особливо під час війни та інших соціальних потрясінь, політика прийняття рішень принципово відрізняється. Вона спрямована на подолання критичного кризового стану в суспільстві, збереження безпеки держави, правопорядку, політичної та економічної стабільності, ліквідацію джерел виникнення тих чи інших загроз тощо.

Виявлено, що від успішності розв'язання проблеми прийняття політичних рішень безпосередньо залежать процеси подальшої демократизації політичної системи в Україні, особливо після отримання Україною статус кандидата в члени Європейського Союзу попри розв'язану росією загарбницьку війну проти нашої держави. У зв'язку з цим, актуалізується проблема підготовки експертів у сфері політики прийняття рішень, особливо в країнах Східної Європи, до яких належить і Україна.

Встановлено, що рівень адекватності прийнятих політичних рішень визначається не тільки компетентністю суб'єктів влади, а й широким залученням експертного середовища та ЗМІ. Розкрито роль інституту політичних експертів у формуванні суспільної громадської думки на процеси прийняття рішень. Обґрунтовано, що досвід підготовки експертів у сфері політики прийняття рішень безпосередньо впливає на процеси подальшої демократизації політичної системи в Україні.

Ключові слова: політичні рішення, теорія ухвалення рішень, політичні експерти, громадянське суспільство, досвід підготовки експертів.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 190–197
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 190–197

УДК 32:327.5
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.24

УКРАЇНА НА ПЕРЕХРЕСТІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ: ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ

Світлана Внучко
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 60, 01033 м. Київ, Україна

Аналіз основних тенденцій розвитку сучасної геополітичної ситуації свідчить, що формується нова модель світового устрою. З'являються нові центри сили, які намагаються посісти своє місце в політичній реальності на глобальному рівні. Власні інтереси кожної з країн, залучених до процесу формування нової моделі світоустрою, досить часто не співпадають у політичній, економічній, безпековій та інших сферах, що призводить до протистояння між ними і на світовому, і на регіональному рівнях, і як наслідок – до посилення світової нестабільності, розв'язання війн чи збройних конфліктів.

У статті розглядаються особливості розвитку сучасної геополітичної ситуації в світі, роль України та її місце у світових і регіональних процесах. Автором надається концептуальне осмислення ролі та місця України в сучасній глобальній міжнародній системі на основі вивчення опублікованих джерел, наукових статей та науково – популярних публікацій та проводиться аналіз прогностичної складової щодо майбутнього відносин Росії та України в працях дослідників та аналітиків кінця XX – початку XXI ст.

Акцентується увага на тому, що незважаючи на те, що політичний аналіз та прогнозування є доволі складним та багатогранним процесом, а тим більше в масштабах світового співтовариства, деякі дослідники, зокрема Зб. Бжезинський та Дж. Фрідман, доволі впевнено передбачали та обґрунтовували можливість вторгнення Росії в Україна в 20-х роках XXI ст.

У підсумку відмічається, що протягом тридцяти років незалежності українцям не вдалося подолати глибокий політико-ідеологічний розкол суспільства, в тому числі з питань геостратегічного вибору між Сходом і Заходом, не розв'язали проблему національного примирення, не вирішили низку питань по осі «Схід-Захід», багатьох інших завдань.

Але сьогодні можна з упевненістю констатувати, що Україна вибудувалась як держава, тепер ми повинні утвердити себе як українська політична нація. Адже історія − це процес самоусвідомлення нацією своєї сутності, і саме усвідомленням себе самої у процесі історії нація здійснює своє призначення. Саме зараз ми є безпосередніми учасниками цього процесу і знаємо, що він не буде легким для України. Однак, ми маємо впевненість у тому що Україна існуватиме як незалежна держава, і жодних сумнівів в цьому немає. Україна – це, безперечно, частина європейського пейзажу, частина європейської політичної культури.

Ключові слова: агресія, війна, незалежність, геополітичні інтереси, Україна, Росія, світовий політичний процес.

24 лютого 2022 року життя мільйонів українців змінилося назавжди. На світанку президент Російської Федерації Володимир Путін оголосив про початок так званої «спеціальної операції», а вже через кілька хвилин жителі Києва та інших міст України прокинулися через звуки вибухів.

Росія брутально порушила суверенітет України та зруйнувала її територіальну цілісність, знехтувала базовими нормами й принципами міжнародного права, поставила під питання існуючу архітектуру європейської безпеки й «вестфальську» модель світового

© С. Внучко, 2022

устрою. Таким чином, проблеми національної безпеки України вийшли за межі її державних кордонів і набули регіонального та глобального виміру.

Коли ворог атакував, усі як один стали на захист рідної землі – кожен на своєму фронті: у війську, на підприємстві, на дипломатичному чи в інформаційному просторі. Мобілізувалися тисячі волонтерів, діячів культури, бійців кібервійськ, звичайних українців – хлопців та дівчат.

Щодня додається все більше історій, які увійдуть у підручники з військової справи: Президент, який відмовився тікати зі столиці, сказавши, що йому потрібні боєприпаси, а не евакуація; солдати з острова Зміїний з відомою на весь світ відповіддю російському військовому кораблю; мирні жителі, які зупиняли російські танки голіруч тощо.

Незважаючи на песимістичні прогнози про взяття Києва за три дні, вже понад 100 днів українці тримають удар і пішли в наступ на кількох фронтах. Україна отримала Ленд-ліз, перемогла на Євробаченні та швидкими темпами наближається до вступу в Європейський Союз. Сьогодні Україна формує навколо себе нову систему світової безпеки, їй вдалося змусити світ запровадити санкції проти агресора, а Володимир Зеленський став чи не найвпізнаванішим Президентом на планеті.

Багато хто не вірив, що можуть розпочатися справжні воєнні дії, але були ті, хто передбачав ці події задовго до вторгнення російських військ.

Політичний аналіз та прогнозування є доволі складним та багатогранним процесом, а тим більше в масштабах світового співтовариства і одне з головних питань, яке сьогодні стоїть не лише перед Україною, а й перед всією світовою спільнотою: чи можна було в XXI ст. – еру м'якої дипломатії та політики превентивних дій – запобігти військовому вторгненню Росії в Україну?

Дослідженням геополітичних стратегій ключових гравців на світовій арені, ролі та місця України в них займаються багато вчених. В галузі досліджуваної проблематики працюють О. Білоус, О. Пархомчук, О. Коппель, Ю. Пахомов та ряд інших. В сфері їхньої уваги перебувають питання становлення і розвитку сучасної міжнародної системи, впливу інтеграційних процесів на світовий розвиток, аналіз сучасної внутрішньої та зовнішньої політики України. Також варто відмітити значний вклад у вивчення даного питання праць В. О. Дергачова, зокрема, його геополітичну теорію Великих багатомірних просторів, аналіз геополітичного коду України; О. С. Вонсовича, який розкриває безпековий аспект України в геополітичному просторі Європи; А. С. Гальчинського про місце України на перехресті геополітичних інтересів провідних світових гравців тощо.

Мета статті полягає в тому щоб на основі вивчення опублікованих джерел, наукових статей та науково – популярних публікацій розкрити роль і місце України в сучасній глобальній міжнародній системі та проаналізувати прогностичну складову щодо майбутнього відносин Росії та України в працях дослідників та аналітиків кінця XX – початку XXI ст.

Для розуміння сучасного місця України на геополітичній карті світу необхідно враховувати її значення для Росії: зокрема, понад 300-річний період існування в спільній державі. Доволі точно дане питання описує І. Тодоров: «Протягом пострадянського періоду Росія намагалася визначитися, чим їй слід бути: імперською силою, яку всі бояться, або країною, яка передусім турбується про добробут громадян. Президент В. Путін, здається, вирішив це питання на користь амбітної політики експансії. Процвітання – це добре, але до певного часу, адже воно народжує людей, які незалежно мислять і які можуть шляхом голосування скинути свого правителя» [1, с. 293].

Аналізуючи тривалі пошуки Україною цивілізаційного вибору між Європою (Заходом) і Росією (Сходом), Г. Касьянов зробив парадоксальний висновок: на рівні ідеологічних

конструкцій та інтенцій (установок) цей вибір найчастіше робився на користь Європи, але у політичній практиці в силу історичних обставин Україна постійно опинялася в обіймах Росії внаслідок відсутності чи нестійкості державності [2].

Після проголошення незалежності України перед нами постало гостре питання щодо перспектив історичного розвитку. Коли народилася держава Україна, прогнози щодо її майбутнього були невтішні – казали, ніби Україна не витримає випробовування часом. Частина аналітиків доводила, що Україна розколеться на дві держави, що країна, по суті, нестабільна. В майбутньому вони прогнозували, що можливо, західна Україна (Галичина) і може проголосити незалежність, але решта, мабуть, що ні. На щастя такі песимістичні прогнози не знайшли свого відображення в практичній площині.

«Серце Європи», «брама Європи», «буферна зона», окраїна «руського світу», «міст» між Європою та Азією, «країна стратегічного транзиту», «цивілізаційне роздоріжжя», «геополітична вісь», «розколота країна», «сила стримування Росії» – це лише частина термінів за допомогою яких були здійснені спроби описати місце України на політичній карті світу. Усі вони певною мірою передають різні аспекти геополітичного місця України здебільшого в історичному контексті та допомагають зрозуміти чому Україна знаходиться на перехресті геополітичних інтересів. Одним з найбільш вживаних по відношенню до України є термін «буферна держава» – країна, що лежить між двома конкуруючими або потенційно ворожими (у військовому або геополітичному сенсі) «великими» державами, яка забезпечує відсутність спільних кордонів між ними і контакту ворожих одна одній армій.

Визначення геополітичної ролі України завжди було доволі різноплановим у різних джерелах та у вчених різних країн. Значна увага до України цілком зрозуміла, адже наша країна перша в Європі за територією (603,7 тис. кв. км), п'ята за кількістю населення (44,0 млн. чол.). По кордонах наша держава межує з країнами ЄС − Польщею (542,3 км), Словаччиною (98,7 км), Угорщиною (135,1 км) та Румунією (608,6 км) На частку України припадає 40 % європейських чорноземів, вона має більше як на сто років запасів залізної, марганцевої, уранових руд та цінних металів, історичні і культурні передумови для участі у західноєвропейському економічному просторі.

Знаходячись на перехресті різновекторних геополітичних інтересів у безпосередній зоні суперечливого стратегічного трикутника «США-ЄС-Росія», Україна відіграє важливу роль під час їхньої взаємодії та конфронтації.

Для натівської Європи східні кордони України є лінією розлому між Європою і Росією, а Росія вбачає в західних кордонах України лінію розлому між НАТО та СНД. Наша держава знаходиться на межі двох світів, двох у багатьох аспектах самодостатніх і водночас потенційно конфліктних, як це доводить багатовікова історія, цивілізацій, і тому будь-яка помилковість чи навіть неточність при визначенні відповідних пріоритетів можуть мати вкрай негативні для держави наслідки [3, с. 25].

Україна активно втягується у глобальне протистояння, яке американський політолог Еліот Коен визначив як «четверта світова війна» або можна сказати – «війна четвертого покоління». «Четверта світова» війна є великим і багатовекторним процесом, у якому реалізуються новітні формули конфліктів, передбачені Семюелем Хантінгтоном («глобальне зіткнення цивілізацій»); Збігнєвом Бжезинським («велика шахівниця»); ідеологом антиглобалізму субкоманданте Маркосом («війна між неолібералізмом і людством»); французьким суддею Жаном-Луї Брюгюскре («столітня війна сучасності») [4].

Про важливу роль України на міжнародній карті світу зазначали і інші дослідники. Так Генрі Кісінджер вказував, що «Геополітичне розташування України на східному просторі... слід використати для забезпечення глобального балансу сил» [5]. Вільям Кернан

зазначав, що «За логікою геополітичних тенденцій інтерес до України зберігатиметься і зростатиме, оскільки вона є важливою стратегічною державою і може стати магнітом, який зведе докупи Східну і Західну Європу» [6].

Протягом останніх двох десятиліть «настільною книгою» кожного політика та науковця в сфері політичної науки виступає праця американського політолога, соціолога та державного діяча Збігнєва Бжезінського «Велика шахівниця».

Збігнев Бжезинський, як ніхто із визначних світових політиків, знав українські реалії, був небайдужим до України і щиро вірив у її незалежний шлях і кращу долю. Значною мірою це можна пояснити його походженням і біографією. Адже він народився у сім'ї польського дипломата, родина якого походить із містечка Золочів, що на Львівщині. Україна була об'єктом його особливої уваги як вченого і геополітика, починаючи з п'ятдесятих років минулого століття. Збігнев Бжезинський не тільки передбачив, а й обґрунтував неминучість розпаду Радянського Союзу і краху комунізму.

Дослідник вважав, що в України є два шляхи: або інтегруватися у Співдружність Незалежних Держав, а це означає повернутися в минуле, «назад в СРСР, де ви вже були, або стати сучасною цивілізованою європейською державою» [7].

Ще 1997 році у своїй книзі «Велика шахівниця» автор окремо зупиняється на геополітичній ролі і долі України. Зб. Бжезинський зазначає, що для Росії втрата України стала найбільш болючим моментом: «Поява незалежної держави не тільки змусила всіх росіян переосмислити характер їхньої власної політичної і етнічної приналежності, але й позначила велику геополітичну невдачу російської держави. Навіть без Прибалтійських республік і Польщі, Росія, зберігши контроль над Україною, могла б все ж таки спробувати не втратити місце лідера в рішучій, дієвій євразійській імперії. Росія не може бути в Європі без України, яка також входить до складу Європи, тоді як Україна може бути в Європі без Росії, що входить до складу Європи. Україна є ключовою державою оскільки зачіпається власна майбутня еволюція Росії» [8].

Зб. Бжезинський прогнозував, що десь між 2005 і 2010 роками Україна досягне значного прогресу у проведенні реформ всередині країни і таким чином більш чітко визначиться як країна Центральної Європи, і тоді вона повинна бути готова до серйозних переговорів як з ЄС, так і з НАТО. Дослідник відмічав, що якщо Україна хоче зберегти свою незалежність, їй доведеться стати частиною Центральної Європи, а не Євразії, сповна брати участь у зв'язках Центральної Європи з НАТО та ЄС. Однак, добре знаючи імперські амбіції російського керівництва, Бжезинський зазначає: «Те, що Україна буде згодом «реінтегрована» в єдине утворення з Росією, залишається догматом віри багатьох з російської політичної еліти» [8].

Отже, ще у середині 90х років минулого століття Збігнев Бжезинський пов'язував майбутнє України саме з Європою, а не з Євразією та бачив реальну загрозу цьому вибору й курсу з боку Російської Федерації. Взимку 2014 року ця загроза переросла в військову агресію Росії, яка вилилась у захоплення Криму і кровопролиття на Донбасі, а в лютому 2022 року Росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну.

Зб. Бжезинський був серед тих політиків, хто рішуче засудив російську агресію і виступив за надання реальної підтримки Україні. В інтерв'ю для французької газети Le Figaro на запитання, чи втрачено Крим для України, Бжезинський зазначав: «Я не знаю, але до цього питання слід повернутися, коли відносини між Україною і Росією знову стануть хоч в якійсь мірі раціональними і стабільними. Росіяни привнесли в ці відносини ірраціональність і емоційність, вони провели бандитську атаку на Крим, замаскувавши її, як це зробила б мафія. Але їм слід остерігатися застосувати такий підхід до всієї України – це

призведе до куди більш потужного вибуху в серці Європи, до конфлікту, якого не бачив світ з 1939 року… Великий ризик полягає в тому, що Росією управляє ірраціональний лідер з манією величі. Це хвилює багатьох росіян. Припустимо, що Путіну вдасться назавжди відокремити Крим від України: він отримає Крим, але втратить Україну на багато десятиліть, тому що викличе потужну націоналістичну реакцію проти Москви! Українці визначають свою ідентичність через свою землю. Путін здійснює жахливу помилку» [9].

Автор застерігав світову спільноту, що якщо Москва поверне собі контроль над Україною, то Росія автоматично знову отримає змогу перетворитися на потужну імперську державу, що розкинулася в Європі та Азії. Він добре бачив, що фактично вся Росія – від публічних діячів і до двірників – мріє про те, що Україна буде не просто в зоні їхнього впливу, а прямо керуватиметься з Москви.

Досить гостро проблема усвідомлення місця України в сучасному геополітичному просторі і новому глобальному вимірі знову постала після розширень ЄС 2004–2007 років, коли на західний кордон держави вийшов надпотужний економічний блок – ЄС, що вимагає врахування складної системи інтересів різних країн та інших важливих чинників.

Джордж Фрідман – ще один американський політолог з українським корінням. Саме події початку XXI ст. спонукали його написати працю «Наступні 100 років: Прогноз подій XXI століття» – книга яка побачила світ у 2009 році і в якій міститься прогноз геополітичних змін, що варто було очікувати у найближчій перспективі.

В своїй праці ще більше 12 років тому Фрідман передбачав, що російсько-американська конфронтація «розгорнеться в Європі до 2020 року». Як бачимо він помилився лише на кілька років.

На думку автора, поворотною подією стала «помаранчева революція» в Україні 2004 року. «Російська Федерація бачила у цих подіях (…) спробу США зробити Україну членом НАТО і тим самим підготувати ґрунт для майбутнього розпаду Росії» [10], – писав він. Саме після подій 2004 року «Москва повернулася до стратегії затвердження своєї сфери впливу на території колишнього СРСР», – зазначає автор [10].

Дж. Фрідман як і багато інших дослідників геополітики використовує термін «буферна зона» і прогнозує, що Росіє створюватиме «буферні зони» для захисту від решти світу, а потім буде формувати «буферні зони, що огороджують буферні зони». В даному випадку, на думку Дж. Фрідмана, мова йде про територію Північно-Європейської рівнини та дестабілізація ситуації в сусідніх країнах, що дозволить Росії маніпулювати ситуацією та сформувати новий регіональний баланс сил в Європі. «Тісні кордони без буферних зон та об'єднання проти неї сусідів – ось із чим не зможе упокоритися Росія»,– зазначав політолог [10]. Сьогодні, маючи можливість аналізувати концепцію Фрідмана з погляду історії, можна стверджувати, що під так звані «буферні зони» цілком підпадають ДНР та ЛНР.

Питання «буферних зон, що огороджують буферні зони» наразі є дещо складнішим. З контексту подій, які відбуваються в 2022 році можна припустити, що мова йде про країни, які на думку Москви, мають знаходитись під сферою впливу Росії. В першу чергу – це Білорусь та Україна. Адже сам автор зазначає, що «Україна та Білорусь для Росії – все. Якщо ці країни потраплять до рук ворога (наприклад, вступлять до НАТО), Росія опиниться у смертельній небезпеці. Від кордону з Білоруссю до Москви трохи більше 300 км. Від кордону з Україною до Волгограда (…) – менше 300 км. Росія оборонялася і від Наполеона, і від Гітлера з допомогою глибин своєї території. Без Білорусі та України ця глибина зникає. Зникає земля, яку можна обмінювати на кров ворога» [10].

В 2009 Фрідман був упевнений, що нове поглинання Білорусі та України російською сферою впливу стане фактом у наступні 5 років. І фактично рівно через

5 років – у 2014 році – Росія вторглася в Україну, анексувала Крим та захопила частину Донецької і Луганської областей.

Цікавим у концепції автора виступає і той факт, що Фрідман з самого початку зазначав, що Білорусь підтримає свого сусіда (Росію): «З усіх країн колишнього СРСР [вона – Білорусь] провела найменше економічних та політичних реформ і більше за інших ратувала за створення держави, яка стала б наступником СРСР. Об'єднавшись із Росією на тих чи інших умовах, Білорусь дозволить їй повернутися до колишніх радянських кордонів», – зазначав автор книги [10].

А ось Україну він серйозно не сприймав і явно недооцінив. Фрідман вважав, що в 2004 році «Росії вдалося розколоти Україну на проросійську Східну Україну та проєвропейську Західну. Це виявилося зовсім нескладною справою, і незабаром українська політика зайшла в глухий кут. Затвердження російського впливу в Києві – лише питання часу» [10].

Дослідник був упевнений, що Київ та Мінськ потраплять під російський контроль, але Кремль не зупиниться на цьому: «На першій фазі Росія зосередиться на відтворенні радянської системи буферів. На другій спробує побудувати другий ряд буферних зон вже за межами колишнього Радянського Союзу.(…) Глобальна конфронтація низької інтенсивності розгорнеться до 2015-го і посилиться до 2020-го. Жодна зі сторін не ризикне воювати, але обидві вони маневруватимуть», – вважав Фрідман. На жаль, у цьому випадку дослідник помилився з пронозами. Росія з цього приводу мала іншу думку.

Зрештою, Фрідман робить прогноз, який був би дуже бажаним як для України так і для більшості світового співтовариства: «країна розвалиться і без війни (як уже розвалювалася 1917-го, і це сталося знову – 1991-го), а невдовзі після 2020 р. звалиться військова міць Росії» [10].

В даному контексті хочеться також згадати прогноз Джохара Дудаєва – лідера чеченського визвольного руху у 1990-х роках – щодо майбутнього Росії: «Згадаєте мої слова: Росія зникне з лиця Землі, коли зійде українське сонце!» [11] Дж. Дудаєв також передбачав війну Росії з Україною. За його словами, озвученими ще у 1995 році, Росія не залишить український народ у спокої. Також він говорив і про можливу «бійню за Крим»: «В Криму ще буде бійня. Україна ще зійдеться в герці з Росією. Поки «русизм» існує, він ніколи не відмовиться від своїх амбіцій. Зараз ось «славянскоє». Під цією маркою хочуть підім'яти під себе знову Україну, Білорусь... Зміцнитися» [12].

Таким чином, українська геостратегія – феномен дуже складний і неоднозначний. Вона і не може бути прямолінійною і безальтернативною, оскільки Україна споконвіку знаходилася на перетині протилежних геополітичних інтересів. Тому заплутаною і суперечливою є уся наша історія, але ще більше – сьогодення.

Протягом тридцяти років незалежності нам не вдалося подолати глибокий політико-ідеологічний розкол суспільства, в тому числі з питань геостратегічного вибору між Сходом і Заходом. Ми не розв'язали проблему національного примирення, не вирішили низку питань по осі «Схід-Захід», багатьох інших завдань.

Україна вибудувалась як держава, тепер ми повинні утвердити себе як українська політична нація. Адже історія − це процес самоусвідомлення нацією своєї сутності, і саме усвідомленням себе самої у процесі історії нація здійснює своє призначення. Як заповідав М. Грушевський: українці мусять стати нацією, коли не хочуть зостатися паріями серед народностей.

Цей процес не буде легким для України. Сьогодні ми знаємо, що Україна існуватиме як незалежна держава, і жодних сумнівів в цьому немає. Україна – це, безперечно, частина європейського пейзажу, частина європейської політичної культури. Вона це вже неодноразово продемонструвала протягом історії та підтверджує сьогодні.

Список використаної літератури

1. Тодоров І. Війна на українському Сході: геополітичні витоки. Геополітика України: історія і сучасність. 2014. Вип. 2. С. 285–295.
2. Касьянов Г. Украина между Россией и Европой: превратности выбора // Новая и новейшая история. 2005. № 3. С. 76–81.
3. Артьомов І. Євроінтеграційний аспект української геополітики на сучасному етапі// Україна на перехресті геополітичних інтересів: актуальні аспекти проблеми [Текст] : зб. наук. пр. за матеріалами міжнар. наук. конф. (м. Ужгород, 5-6 грудня 2006 року) / Закарпат. держ. ун-т, Навч.-наук. ін-т філософії та євроінтеграц. дослідж. ; редкол.: І. В. Артьомов (відп. ред.) [та ін.]. Ужгород : Ліра, 2007. С. 24–44.
4. Мітряєва С. Проблеми національної безпеки України в умовах глобалізації// Україна на перехресті геополітичних інтересів: актуальні аспекти проблеми [Текст] : зб. наук. пр. за матеріалами міжнар. наук. конф. (м. Ужгород, 5-6 грудня 2006 року) / Закарпат. держ. ун-т, Навч.-наук. ін-т філософії та євроінтеграц. дослідж. ; редкол.: І. В. Артьомов (відп. ред.) [та ін.]. Ужгород : Ліра, 2007. С. 135–141.
5. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? Москва : Ладомир, 2002. С. 254–256.
6. Solodky S. NATO expects that we will bridge East and West/ The Day, 10 July 2001. URL: https://m.day.kyiv.ua/en/article/day-after-day/nato-expects-we-will-bridge-east-and-west
7. Сорока М. Україна в житті й на геополітичній карті Збігнєва Бжезинського, 13 червня 2017. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2246136-ukraina-v-zitti-j-na-geopoliticnij-karti-zbigneva-bzezinskogo.html
8. Бжезинський З. Велика шахівниця / Пер. з англ. Львів – Івано-Франківськ, 2000.
9. Laure Mandeville Brzezinski : «Si Poutine prend la Crimée, il perdra l'Ukraine», 10/03/2014. URL: https://www.lefigaro.fr/mon-figaro/2014/03/10/10001-20140310ARTFIG00267-brzezinski-si-poutine-prend-la-crimee-il-perdra-l-ukraine.php
10. Friedman G. The Next 100 Years: A Forecast for the 21st Century, 2009. 288 p.
11. Звернення Алли Дудаєвої до президента Зеленського та українців. 23.05.2022. URL: https://www.sknews.net/zvernennia-ally-dudaievoi-do-prezydenta-zelenskoho-ta-ukraintsiv/
12. Хто з відомих людей передбачав війну Росії з Україною. 14.03.22 URL: https://tsn.ua/ato/hto-z-vidomih-lyudey-peredbachav-viynu-rosiyi-z-ukrayinoyu-2009065.html

UKRAINE AT THE CROSSROADS OF GEOPOLITICAL INTERESTS: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE PROBLEM

Svitlana Vnuchko
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Politology department
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine

Analysis of the main trends in the current geopolitical situation shows that a new model of world order is being formed. New centers of power are emerging, trying to take their place in the political reality at the global level. The own interests of each of the countries involved in the process of forming a new model of world order often do not coincide in political, economic, security and other spheres, which leads to confrontation between them at the global and regional levels, and as a consequence – to strengthen global instability, warfare or armed conflict.

The article considers the peculiarities of the current geopolitical situation in the world, the role of Ukraine and its place in global and regional processes. The author provides a conceptual understanding of the role and place of Ukraine in the modern global international system based on the study

of published sources, scientific articles and popular science publications and analyzes the prognostic component of the future relations between Russia and Ukraine in the works of researchers and analysts of late XX – early XXI century.

The article emphasizes that despite the fact that political analysis and forecasting is a rather complex and multifaceted process, and even more so on a global scale, some researchers, including Zbigniew Brzezinski and George Friedman, quite confidently predicted and justified the possibility of Russian invasion of Ukraine in the 20s of the XXI century.

As a result, it is noted that during the thirty years of independence Ukrainians failed to overcome the deep political and ideological split of society, including geostrategic choices between East and West, did not solve the problem of national reconciliation, did not solve a number of issues on the East-West axis and many other tasks.

But today we can say with confidence that Ukraine was built as a state, now we must establish ourselves as a Ukrainian political nation. After all, history is a process of self-awareness of the nation of its essence, and it is the awareness of itself in the process of history that the nation fulfills its purpose. Right now we are direct participants in this process and we know that it will not be easy for Ukraine. However, we are confident that Ukraine will exist as an independent state, and there is no doubt about that. Ukraine is a part of the European landscape, part of European political culture.

Key words: aggression, war, independence, geopolitical interests, Ukraine, Russia, world political process.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 198–204
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 198–204

УДК 321.7
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.25

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ЗАГРОЗ

Віра Гапоненко
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
Юридичний інститут, кафедра політичних технологій
вул. Іллєнка, 81, 02222, м. Київ, Україна

Володимир Рихлік
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана,
Юридичний інститут, кафедра політичних технологій
вул. Іллєнка, 81, 02222, м. Київ, Україна

У статті розглядаються напрями трансформації демократичного світогляду, його основних цінностей та впливу на розвиток демократії в Україні та світі, аналізуються попередні дослідження проблематики та джерельна база, формулюються авторські рекомендації щодо подолання кризи демократичного світогляду та висновки щодо перспектив подальшої демократизації.

Завдяки методології неоінституціоналізму було сформульовано концептуальну модель щодо взаємозалежності всіх аспектів демократії та інтегруючої ролі світоглядного виміру, проаналізована ймовірність наукового припущення щодо потенціалу розвитку демократії на основі соціального капіталу і громадянської активності у поточній ситуації.

Виділено чотири основні показники трансформації демократичного світогляду. По-перше, виявлено специфіку елітарних світоглядних норм і правил, що полягає у непослідовності, нерішучості та популізмі західних лідерів та дезінтегрованності, деструктивній критиці, непрофесійності української еліти. По-друге, з'ясовано сучасні особливості масової свідомості в Україні і країнах ЄС. Обґрунтовано позитивну динаміку трансформації демократичної свідомості на рівні громадянського суспільства, зокрема активізація суспільної діяльності, формування консолідованих поглядів, збільшення інтегрованості суспільства, зміцнення соціального капіталу.

Сформульовано висновки щодо прогресивного вектору трансформації демократичного світогляду попри низку загроз у світі та Україні зокрема, що обумовлює можливість використання його потенціалу для збереження та подальшої еволюції демократичних методів управління.

Висловлено рекомендації щодо підтримання демократичного світогляду на сучасному етапі, що зводяться до нормативного регулювання суспільних відносин на основі основних цінностей демократії (свободи і рівності можливостей), розробки та впровадження інформаційної політики із забезпечення інформаційної безпеки, патріотичного виховання, формування толерантного ставлення до будь-яких проявів інакомислення, попередження паніки в умовах дефіциту інформації.

Ключові слова: демократичний світогляд, демократичні цінності, громадянська позиція, громадянська активність, соціальний капітал.

Аксіомою політичної науки є важлива роль політичної культури громадян та еліти у процесі демократизації. Без високого рівня політичної свідомості, готовності брати участь у політичних і громадських заходах, проявляти активність у відстоюванні своїх прав та цінностей, пріоритету плюралізму і толерантності над соціальною захищеністю демократія може бути лише формальністю.

Сучасний світ без сумніву переживає глибоку кризу демократії, оскільки під загрозою опиняються традиційні ринкові відносини, принципи міжнародного права, представницькі

© В. Гапоненко, В. Рихлік, 2022

структури. Подібні виклики давались взнаки вже в умовах карантинних обмежень, однак особливої гостроти вони набувають у зв'язку із російським вторгненням в Україну. Нині для всього світу актуальним є питання чи достатньо сильними є цінності демократії, щоб вистояти під тиском автократичної агресії. Шукаючи відповідь, варто звернути увагу на світоглядний чинник демократизації, оскільки саме він є найстійкішим до змін.

Особливий дослідницький інтерес становить визначення перспектив подальшого розвитку демократії в Україні та світі, обґрунтування здатності демократичних політичних систем реагувати на суспільно-політичні загрози та попереджувати їх, сформулювати рекомендації щодо сприяння виходу з кризи на рівні держаних органів влади.

Проблематика світоглядних засад демократизації, безумовно не нова у політичній науці. Зокрема на концептуальному рівні вона розроблялась представниками теорії консолідованої демократії [1] та неоінституціоналізму [2]. Вони послідовно доводять пряму залежність між «готовністю» суспільства до демократії та ефективністю демократичних інститутів, необхідність перетворення демократичних правил політичних відносин у внутрішню настанову як громадян, так і політичної еліти. Особливо цікавими в контексті сучасних обставин є дослідження Р. Інглгарта, що обґрунтував принципову роль пріоритету цінності свободи над цінністю безпеки у процесі демократизації [3].

Також важливою складовою вивчення ролі демократичного світогляду в умовах глобальних викликів є розкриття причин, проявів та наслідків кризових етапів розвитку демократії, які С. Гантінгтон назвав «відкатами» [4]. До сучасних відкатів дослідники [5; 6] відносять світову фінансову кризиу 2008 року, кризи біженців та пандемії коронавірусу. До їх загальних особливостей відносять правові обмеження свободи громадян з метою їх безпеки та збереження громадського порядку передбачені «надзвичайним станом» або «станом стихійного лиха». Водночас, нового звучання ці проблеми набувають за воєнного стану. Зміни демократичного світогляду за таких обставин досі не досліджувались.

Тому **метою статті** є з'ясування особливостей трансформації демократичного світогляду в умовах сучасної кризи.

Для досягнення поставленої мети автори застосовують методологію неоінституціоналізму і формулюють концептуальну модель щодо взаємозалежності всіх аспектів демократії та інтегруючої ролі світоглядного виміру. Це дає підстави висловити наукове припущення щодо залежності ефективності демократичних інститутів від пріоритету демократичних цінностей. Для полегшення політичного аналізу трансформації демократичного світогляду виділимо чотири основні показники кластери: специфіку елітарних світоглядних норм і правил, західних лідерів та української еліти, а також особливості масової свідомості в Україні і країнах ЄС.

Специфіка світоглядних позицій лідерів ЄС.

Формально інституції ЄС займають єдину позицію у реагуванні на російське повномасштабне вторгнення на територію України. Так, спеціальна сесія Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй переважною більшістю голосів проголосувала за резолюцію, яка «найрішуче» засуджує неспровоковане вторгнення Росії в Україну. У резолюції, схваленій 2 березня 141 членом органу, що складається зі 193 представників, до росії звернулись з вимогою негайно припинити війну в Україні та вивести всі свої війська з території України. Так само одностайними були депутати Європейського парламенту, що більшістю голосів затвердив резолюцію з рекомендацією державам-членам ЄС працювати над наданням Україні статусу кандидата на вступ (637 голосів – «за», 13 – «проти», 26 – утрималися). Нарешті, було підтримано статус України як кандидата на вступ в ЄС (529 євродепутатів «за», «проти» – 45, утрималися – 14).

Однак, персонально позиції провідних політичних лідерів ЄС істотно різняться щодо масштабів санкцій проти рф і військової допомоги для України, членства останньої в ЄС і НАТО. Так, уряди Великої Британії, Польщі та країн Балтії закликають до однозначної підтримки України у її боротьбі проти агресора. З іншого – лідери Угорщини, Франції, Німеччини та Італії висловлюють неоднозначні тези. Наприклад, представники уряду Угорщини озвучили низку антиукраїнських, неприйнятних заяв, зокрема проти нових санкцій проти рф. На початку травня президент Франції Еммануель Макрон з трибуни Європарламенту закликав до припинення вогню між росією та Україною та попросив Захід «не піддаватися спокусі приниження та духу помсти». Прем'єр-міністр Італії Маріо Драгі у Білому домі, заявив, що люди в Європі хочуть «подумати про можливість припинення вогню і відновлення переговорів, що заслуговують на довіру». Джо Байден вагався щодо надання Україні ракетних систем, «які можуть завдати удару по росії». Показовими є процес і результати переговорів членів ЄС щодо ембарго на російську нафту.

Причинами такої невизначеності є передусім мотиви економічної доцільності. Поточний стан міжнародних економічних відносин засвідчує беззмістовність тези про глобальну демократизацію внаслідок глобалізації економіки [7]. Виявляється вільний ринок також сприяє зміцненню сировинних автократій, посилює їх експансіоністські настрої. Беззаперечно, що з економічної точки зору припинення відносин з рф є вкрай невигідним. Воно призведе до значних втрат економіки, підвищення цін на пальне, продукти харчування та товари першої необхідності. Найбільше цей тягар відчують найбідніші верстви населення.

Також пояснити неоднозначність позицій європейських лідерів у підтримці демократичних цінностей можна популістськими тенденціями. На жаль, популізм завжди супроводжує демократії, оскільки політики уникають ухвалення непопулярних рішень, побоюючись втратити електоральну підтримку. Цікавим є й той факт, що найбільш непослідовно свою підтримку Україні висловлюють країни у яких щойно відбулися вибори (Угорщина, Франція). Це підкреслює залежність провідних політичних лідерів від громадської думки, небажання брати на себе відповідальність за рішучі та необхідні, але складні у реалізації рішення.

Водночас, популістські політичні сили як представники радикального спрямування підривають фундаментальні підвалини демократії, дестабілізуючи представницькі установи. Як свідчать цифри в умовах кризи роль популістів та, що особливо деструктивно для суспільного розвитку, застосування популістських методів управління значно зростає. Так, результати виборів у 22 європейських країнах показують, що партії з антиелітарною, нативістською та націоналістичною риторикою в середньому виграли 16% загальної кількості голосів на останніх парламентських виборах в кожній з країн. Ще десять років тому цей показник становив 11%, у 1997 році – 5% [8]. Ймовірно, що теперішня криза зумовить подальше зростання представництва популістів.

Тобто, в умовах кризи політичні еліти здебільшого демонструють регрес у демократичному світогляді, що полягає у відсутності єдиної позиції та популізму.

Особливості світогляду української політичної еліти.

В умовах української гібридності політичного режиму політична еліта формувалась непослідовно та балансувала між демократичним та авторитарним світоглядом. Оновлення еліти відбувалось вкрай повільно, здебільшого у результаті акцій громадської непокори. «Нова» еліта щоразу змінювалась лише формально, зосереджуючи основні зусилля на внутрішній боротьбі за важелі впливу, вводячи додаткові обмеження для конкурентів з метою знизити ризик поразки на виборах і підвищити власну електоральну перемогу. Вони швидко втрачали довіру, надаючи підстави для реваншу авторитарних еліт [9].

На жаль, сучасна еліта продовжує конкурувати між собою, шкодячи національним інтересам, використовуючи ситуацію в країні для здобуття електоральних вигід.

Специфіка світогляду європейських громадян.

Зростання антидемократичних настроїв у європейських країнах публіцисти прогнозували у зв'язку з потенційною міграційною кризою [10]. У 2016 році за сирійської міграційної кризи такі побоювання були цілком обґрунтованими, оскільки приблизно половина європейців висловлювались проти потоків біженців, вважали що вони шкодять добробуту місцевого населення, знижують соціальні стандарти життя та навіть побоювались зростання терактів [11].

На щастя у лютому 2022 року, коли мільйони українців перетнули кордон з метою пошуку тимчасового прихистку, зумовивши значне зростання чисельності населення європейських держав, соціологічні опитування продемонстрували іншу тенденцію. Так, станом на квітень 2022 року більшість жителів Євросоюзу готові приймати українських біженців (88%), надавати економічну (80%) та гуманітарну (93%) підтримку України, підтримують антиросійські санкції (80%), фінансування постачання військової техніки в Україну (67%), вступ України в ЄС (66%). Найбільша підтримка такої ідеї серед мешканців Португалії (87%), Естонії (83%), Литви (82) та Польщі (81%). Натомість найменше охочих бачити Україну в ЄС серед громадян Угорщини (48%), Болгарії (51%) та Люксембургу (52%) [12].

Пояснити такий рівень підтримки можемо переважанням ідеалів свободи і братерства над економічними і соціальними вигодами.

Особливості трансформації світогляду українців.

Як свідчать результати соціологічних досліджень у 2014-2020 роках українці не надто поділяли демократичний світогляд, оскільки близько 54% опитаних готові були відмовитись від демократичних цінностей заради гарантій безпеки [13]. В умовах високого рівня мілітаризованості суспільних настроїв, боротьби над зовнішнім ворогом відбулась консолідація суспільства навколо ідей демократії, оскільки перемога мислиться як утвердження демократії. Українці згуртувались навколо ідеї державної незалежності, що є основою формування національної ідеї та ідентичності. Зокрема, єдність спостерігається в оцінці діяльності Збройних Сил України, яку підтримують 98% опитаних. Значно зросла й готовність боронити Батьківщину. Загалом це 80% опитаних (на Півдні цей показник становить майже 80%, на Сході – майже 60%), тоді як у 2020 році цей показник становив лише 59% [14]. Тобто, спостерігється значне зростання громадянської відповідальності та суспільної активності. Про зміцнення українського громадянського суспільства свідчать масштаби волонтерської діяльності, благодійництва, спілок самодопомоги.

Отже, на рівні масової свідомості спостерігається позитивна динаміка поваги до демократичних цінностей, громадянської активності як в Україні, так і в європейських державах. Застосовуючи ці результати до дослідницької моделі, можемо зробити висновок про належний потенціал еволюції демократії, здатність світоглядного чинника стимулювати розвиток громадянського суспільства, а інститути останнього своєю чергою тиснутимуть на владу.

Таким чином російська агресія стимулює світоглядні зміни в Україні і світі, оскільки зникають традиційні уявлення про національну, економічну, соціальну безпеку. Політичні еліти ЄС доволі не одностайно реагують на військове вторгнення рф до України, переслідуючи насамперед до реалізації національних інтересів, зокрема прагнення посилення свого впливу на електорат і ролі своєї держави як геополітичного гравця у регіоні. Серйозним викликом стала реакція на запит про прискорений вступ України до ЄС, надання фінансової та військової допомоги нашій державі, управління міграційними потоками тимчасово

переміщених осіб. Йдеться передусім про зону вільного пересування, відсутність співпраці у цьому напрямі між членами ЄС, перспективи перегляду політики «відкритих дверей».

Натомість на масовому рівні, попри обмеження демократичних принципів управління в умовах воєнного стану, пріоритет фізичної безпеки над всіма іншими цінностями, поширення мілітаристських настроїв, світоглядний чинник демократизації посилюється і проявляється як готовність відстоювати цінності демократії, мобілізувати всі ресурси на подолання кризи, демонструючи здатність ефективно усувати нагальні суспільні проблеми шляхом самоорганізації. Багатьох цілей було досягнуто за ініціативи громадських активістів, волонтерів, громадських організацій за мінімальної участі держави. У такий спосіб формується і зміцнюється соціальний капітал, що становить соціальну базу, рушійну силу розвитку демократії.

Сказане дає підстави сформулювати рекомендації щодо підтримання позитивного вектора трансформації демократичного світогляду на сучасному етапі. Це, по-перше, нормативне регулювання, що базується на повазі основних цінностей демократії – свободи і рівності можливостей. Він може бути реалізований у наданні пріоритетного значення сфері бізнесу, залучення інвестицій, волонтерів у наповненні державного бюджету, відновлення економіки, процесів реінтеграції.

По-друге, має бути розроблена та впроваджена інформаційна політика, спрямована на забезпечення інформаційної безпеки, патріотичного виховання, формування толерантного ставлення до будь-яких проявів інакомислення, попередження паніки в умовах дефіциту інформації.

Отже, попри низку загроз сучасному демократичному світогляду у світі та Україні зокрема, цілком ймовірним видається використання його потенціалу для збереження та еволюції демократичних методів управління. Демократичні цінності мають сприяти впровадженню безпекових заходів на основі правових гарантій проти зловживань, зміцнення інститутів громадянського суспільства, залучення громадян до політичної участі, розвиток місцевого самоврядування.

Список використаної літератури

1. Шмиттер Ф. Размышления о гражданском обществе и консолидации демократии. Полис. 1996. № 5. С. 16–27.
2. Романюк А. Новий інституціоналізм та поняття інституту в політичній науці // Вісник Львівського університету. 2006. Вип. 17. С. 88–94. (Серія : філософські науки).
3. Инглхарт Р. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. К. – М. : Новое издательство, 2011. 464 с.
4. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. М. : РОССПЭН, 2003. 365, [2] с.
5. Rezmer-Płotka K. Abusing a neo-militant democracy or becoming a quasi-militant democracy. Політичне життя. 2021. № 4. С.37–40.
6. Гвоздь В. Причини згортання демократії у світі та висновки для України. URL: https://bintel.org.ua/analytics/geopolitics/prichini-zgortannya-demokratii-u-sviti-ta-visnovki-dlya-ukrainy/ (дата звернення: 28.06.2022).
7. Козюк В. Глобалізація та демократія: тернистий шлях взаємозв'язку. Вокс Україна. 1 квітня 2022. URL: https://voxukraine.org/globalizatsiya-ta-demokratiya-ternystyj-shlyah-vzayemozv-yazku/ (дата звернення: 29.05.2022).
8. Проценко В. Антологія популізму. URL: https://voxukraine.org//longreads/populism/index.html (дата звернення: 29.05.2022).
9. Гапоненко В. Система інституційних чинників політичної демократизації в Україні. К. : КНЕУ, 2020. 320 с.

10. Теплі обійми можуть охолонути. Як криза українських мігрантів змінять Європу. Переклад матеріалу Etsonomist. Forbes Україна. 27 березня 2022. URL: https://forbes.ua/inside/yak-kriza-ukrainskikh-bizhentsiv-zminit-evropu-26032022-5061 (дата звернення: 22.05.2022).
11. Опитування: Більшість в ЕС бояться терактів через наплив біженців. DW. 2016. URL: https://www.dw.com/uk/%D0%BE%D0%BF%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%88%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C-%D0%B2-%D1%94%D1%81-%D0%BF%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%8E%D1%94%D1%82%D1%8C%D1%81%D1%8F-%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7-%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D0%BB%D0%B8%D0%B2-%D0%B1%D1%96%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D0%B2/a-19394447 (дата звернення: 22.05.2022).
12. Більшість європейців підтримують Україну. URL: https://armyinform.com.ua/2022/05/06/66-yevropejcziv-pidtrymuyut-vstup-ukrayiny-v-yes-najbilshe-u-portugaliyi/ (дата звернення: 02.06.2022).
13. Цінності українців pro et contra реформ в Україні. Фонд «Демократичні ініціативи». URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1850963-78799c8650906a9dd662cee6db323ee1.html (дата звернення 28.06.2022).
14. Загальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (1 березня 2022) / Рейтинг. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyy_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html (дата звернення: 28.06.2022).

TRANSFORMATION OF THE DEMOCRATIC WORLDVIEW IN THE CONDITIONS OF GLOBAL THREATS

Vira Haponenko
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Law Institute, Department of Political Technologies
Illenka str., 81, 02222, Kyiv, Ukraine

Volodymyr Rykhlik
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman,
Law Institute, Department of Political Technologies
Illenka str., 81, 02222, Kyiv, Ukraine

The article considers the directions of transformation of democratic worldview, its basic values and influence on the development of democracy in Ukraine and the world, analyzes previous research and source base, formulates author's recommendations for overcoming the crisis of democratic worldview and conclusions on further democratization.

By using the methodology of neo-institutionalism, a conceptual model of interdependence of all aspects of democracy and the integrative role of worldview was formulated, the probability of scientific assumptions about the potential of democracy based on social capital and civic activity in the current situation was analyzed.

There are four main indicators of the transformation of the democratic worldview. First, the specifics of elite worldview norms and rules are revealed, which consists in inconsistency, indecision and populism of Western leaders and disintegration, destructive criticism, unprofessionalism of the Ukrainian elite.

Secondly, the modern features of mass consciousness in Ukraine and EU countries are clarified. The positive dynamics of the transformation of democratic consciousness at the level of civil society

is substantiated, in particular, the intensification of social activity, the formation of consolidated views, increasing the integration of society, strengthening social capital.

Conclusions are formulated on the progressive vector of transformation of the democratic worldview despite a number of threats in the world and Ukraine in particular, which determines the possibility of using its potential to preserve and further evolve democratic methods of governance.

Recommendations for maintaining a democratic worldview at the present stage, which are reduced to the normative regulation of social relations based on the basic values of democracy (freedom and equality of opportunity), development and implementation of information policy to ensure information security, patriotic education, tolerance of any manifestations dissent, prevention of panic in the absence of information.

Key words: democratic worldview, democratic values, civic position, civic activity, social capital.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 205–211
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 205–211

УДК 32.019.5
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.26

NEW MEDIA IN THE PROCESS OF MEDIATIZATION OF POLITICAL DISCOURSE

Nataliia Horbenko
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Political Science Department
Volodymyrska str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine

The article considers the concept of new media as a phenomenon influencing the mediatization of modern political discourse, analyzes approaches to the definition of new media, identifies differences between traditional media and new media, and determines key characteristics of new media that contributed to the mediatization.

It is argued that the media is the main channel of communication between citizens and political actors, and the development of information and communication technologies has contributed to new ways and forms of interaction between politics and the media, which has strengthened the interaction of media and political fields.

It turns out that new media are characterized by underdetermination. The most complete definition of new media is a wide range of phenomena of the web-environment, which includes a large number of media formats. In the article the relations of new and traditional media are considered as symbiotic. And while new media are gaining in popularity, traditional media continue to coexist with new media, maintaining relatively stable formats. It is noted that the main difference between new and traditional media is the direct transmission of information, the ability of the audience to create and disseminate information.

The main features of new media that influenced the transformation of political communication were identified. These include the use of digital encoding, new ways of transmitting information, the relationship between traditional and new media, the dual role of the audience, which can be both a consumer and a creator of information, the diversity of political information, the lack of an agenda in the traditional sense.

The study concluded that new media played an important role in the merging of media and political fields, because with the emergence and development of new media has significantly increased the potential of media discourse. Political actors were forced to take advantage of new media opportunities and to adapt to the new media reality. Today, the new media are an effective tool in political activity, a stage for direct interaction between government and civil society, a platform for the development of various groups and communities, a place of direct communication between politicians and voters.

Key words: traditional media, political communication, Internet, mediatization, political agenda-setting.

The modern world is characterized by the active development of new digital and network technologies and communications. The spread of information and communication technologies stimulated the creation of new ways and forms of interaction between politics and the media, which intensified the merging of media and political fields.

The media is the main source of information and channel of communication between citizens and political actors. This definition is the basis for any view of the impact of the media or media effects on political communication. In the information society, more and more messages are reproduced through the media, ie they are indirect. Today, however, it is a more complex process by which communication in the media shapes and reformats society and politics [1, p. 89]. This process is called "mediatization". It is one of the key processes shaping modern society. Mediatization is associated with changes in the means of communication, such as the development of new means of communication and the dissemination or use of different media, leading to the complete or partial replacement of social activities or institutions by the activities of the media [2, p. 250].

© Nataliia Horbenko, 2022

New media have transformed the ways in which state institutions work and the ways in which political leaders communicate. Politicians have increasingly used the new media as a political tool. They changed the political media system and the role of journalists. New media have transformed the way elections are held and citizens participate in politics, and their role has been changing in parallel with the level of political participation that is part of the e-democracy development process.

And although the term “new media” appeared at the end of the last century, scholars in the field of political science and the media have not yet agreed on a definition, its boundaries remain blurred, indicating the relevance of new media research, defining their role in modern political processes, in particular the mediatization of political discourse.

The purpose of this article is to determine the role of new media in the process of mediatization of political discourse.

The realization of this goal led to the following tasks: to define the term of new media, to identify differences between new media and traditional media, to clarify the features of new media and their role in the process of mediatization of political discourse.

In the process of research such scientific methods as comparative, systemic, structural-functional were used.

New media are characterized by underdetermination. This situation is defined by a large number of terms that try to cover new media developments: “digital media”, “information and communication technologies”, “computer communication”, “Internet”, “social networks” and even “new new media”. The term "Internet" is often used to refer to new media [3]. However, it is a set of different media and modalities with different communicative characteristics and different conditions of use [4, p. 57].

The lack of a common understanding of the concept of new media can be explained by the instability and rapid development of the environment in which they operate. Different points of view on the definition of new media can be generalized to two approaches: narrow and broad. According to the narrow approach, new media are online media, ie electronic versions of traditional media, as well as independent online publications. The Internet serves as a platform for hosting content with a certain set of properties. That is why the term “new media” is synonym with the terms “online media” and “network media”, which are associated with the presentation of a media product in digital media directly on the Internet [5, p. 72]. The disadvantage of this approach is that it does not fully take into account the full potential of the Web 2.0 environment and focuses only on technological capabilities.

According to a broad approach, new media is defined as a set of phenomena of the web-environment. This approach focuses on content consumers who are also its producers. According to this approach, new media include the widest possible list of media formats: Internet portals, Internet media, Internet television (webcasting), Internet radio (podcasting), mobile television, blogosphere, social networks, virtual communities, virtual books, movies designed for Internet audiences and other Web 2.0 resources [6, p. 223]. This is a different understanding of new media, which is enshrining in modern science. Synonyms of new media in this interpretation are convergent media, multimedia media.

New media have grown rapidly over the past three decades and continue to grow today. New political media are forms of communication that promote the production, dissemination and exchange of political information on platforms and networks that ensure interaction and cooperation [7, p. 3]. Traditional media coexist with new media, supporting relatively stable formats, while the wide list of new media continues to expand with new ones. New media give the audience the opportunity to create and disseminate information on their own, while traditional media is a communication that takes place in only one direction. The ability to transmit information

directly to individuals without the intervention of editorial or institutional controllers has led to an increased level of instability and unpredictability in the process of political communication.

The innovativeness of new media lies in the direct dissemination of information, making political information more accessible, facilitating its dissemination, facilitating feedback between citizens and the government, wide public discussion of political events, ensuring direct dialogue of the Internet community with political leaders, policy decision-making. On the one hand, such freedom is a positive factor, and, on the other hand, it attracts special attention and control from the authorities. Such freedom is also manifested in the diversity of content, which can be, for example, both fact-based journalistic investigation and material considered as alternative facts. Since 2017, this term has become quite common as a synonym for the willingness to adhere to certain beliefs while completely ignoring or completely ignoring reality [8, p. 137]. In the age of mediatization, the boundaries that share reliable information with alternative facts become blurred. The number of media outlets guided by news principles and standards has decreased. Today, social media editors and analysts are trying to get the audience's attention, regardless of the news value. Consumers of information must carefully select and verify information to distinguish real facts from fiction.

New media have become one of the preconditions for the mediatization of political discourse – one of the main processes involved in shaping modern society – as they have created new opportunities and constraints to which political actors have had to adapt [9, p. 23]. Political and corporate actors have always tried to use new media functions and opportunities for their strategic goals, so it is important to identify the main characteristics and benefits of new media to understand their role in political processes and, in particular, mediatization of political discourse.

O. Stins and D. Van Fuht define such advantages of new media over traditional ones as speed, openness, activity, brevity. They are addressed to the user, not the public. New media allow the user to simultaneously act as a recipient and independently generate and disseminate information [10, p. 98].

Common to traditional and new media are the functions they perform, only the forms and methods of their implementation differ. O. Vartanova notes that the new media take over many areas of the old media: they successfully perform well-known functions of organization, agitation and propaganda. The researcher tentatively uses the terms "Internet" and "new media" as synonyms and notes that the Internet today successfully performs informatization, mobilization, participation, integration and even recreational functions, which are the most important in the theory of mass communication [3]. The feature is an enhanced communicative function, which means that new media perform the same functions as the old media, but more successfully.

In general, the relationship between traditional media and new media can be defined as symbiotic [7, p. 3]. Developed media markets in many countries around the world show that often versions of traditional media on the Internet are an additional presence in a new field, and despite competition with new media, their audience remains stable. Ukraine is characterized by a large number of media that do not exist offline. Traditional media distribute materials through the channels of old and new communication platforms.

Despite the changes, traditional and new media continue and will continue to coexist. Even if traditional media lose some of its importance, they will survive by specializing in the communicative role that traditional media can play in a dynamic environment.

Media revolutions typically concerned and improved one or more elements of communication: encoding, storing, transmitting and receiving messages, organizing, distributing, and financing the production of messages. The last revolution covered all these functions, but most of all – the encoding function [4, p. 58).

The use of digital coding is a defining feature of new media. It has contributed to the emergence of new media opportunities and benefits used in political communication. Among the

advantages of the new type of encoding is the rapid spread of a large amount of information, as well as great opportunities for its processing and storage, which far exceeds the capabilities of analog encoding of traditional media. This facilitates the establishment of political networks, cooperation and the development of creativity at the global level by enabling users to easily copy, distribute and share political information. However, speaking about the accessibility and large audience of new media, it should be noted that territorial, economic and national borders still play a role, because not all people for various reasons (territorial location, material income, etc.) have access to the Internet.

In addition to a new way of encoding, storing and transmitting information, new ways of creating and receiving messages have appeared. New technical means (computer, smartphone, tablet, smartwatch, etc.) have become universal interfaces for creating messages and exchanging them [4, p. 59]. Sometimes custom texts can compete with the materials of professional journalists and entertainment media.

And while Web 2.0 resources are typically used for non-political purposes, political actors also do not lose the chance to use new media as a political tool. Initially, politicians turned to new media to circumvent the mainstream press' control over the news agenda [7, p. 5]. Almost every politician has their own pages on social networks today. It is important that in this way the young generation of citizens of the country, who are the main users of the Internet and social networks, is involved, which provides greater support for young voters in the elections.

New media are an important tool in political activity, especially in creating a political image. The main thing is to assess the scale and resources of new media, their ability to influence the situation and form almost any ideas and attitudes. Political actors, adapting to the new reality of new media and using their advantages, can expand the coverage of their organization, attract new supporters, geographically expand their activities.

If the Internet media space is considered as a field for political participation, it can be noted that it performs important political functions: expression of opinions, mobilization of protests, organization of protests. In addition, new forms of political participation have emerged, as well as non-traditional forms of participation, political protest and political consumerism.

A feature of new media is interactivity due to its digital nature. Interactivity is an important element for political participation [11, p. 26]. Today, new media are not only a platform for political discussions and debates, expressing one's own political views and beliefs, forming various groups and communities with certain political preferences, obtaining information about the political sphere, but also a platform for direct interaction between civil society and government, a place for direct communication between a politician and a voter. Thanks to the new media, citizens have changed from a passive viewer to an active participant. Today, the Internet media space is the most interesting field for independent activity of political actors, as well as a platform for the formation of political discourse, free discussion of the political agenda and influence on it.

With the emergence and development of new media, the question arose about the influence of the media on public opinion, especially on the political agenda-setting. Some scholars point to a decrease in media participation in shaping the agenda. They are convinced that the media will no longer change the worldview of the audience, but only consolidate established views. The term "new era of minimal effects" has been used to describe a situation where people in the new media environment have access to any political content that suits their beliefs [4, p. 59].

Eli Periser, describing the structure of perception of modern man, uses the metaphor of "bubble filter". "Bubble filter" is a set of individual preferences that, surrounding a person, do not allow new, unexpected, non-standard information to penetrate into his mind. In the formation of the "bubble filter" an important role is played by the mechanisms of the human psyche, as well as personalized information retrieval and recommendation services, which are present in large numbers on the

Internet and in mobile applications. They represent exactly the information that the user wants to get, adapt to the tastes and preferences, thus leaving less chance to obtain a variety of information, different points of view on one event, ie actually lead to intellectual isolation [12, p. 121].

J. Stromback and A. Shehata tested the hypothesis concerning the role of the media in shaping the agenda by conducting research among European countries. The scientist is convinced that traditional media continue to participate in shaping the agenda. His research also showed that citizens are less influenced by traditional media if they use multiple online sources [13, p. 722–725]. The work of M. McCoubs and R. Coleman also demonstrates that, despite the low use of traditional media by the younger generation, the diverse media do not have a significant impact on setting the agenda [14, p. 504–505].

Based on the properties of new media, we can conclude that the theory of the agenda cannot exist in its classical sense in new media. Because one of the key conditions for shaping the agenda is a clear distinction between gatekeepers and consumers of information, ie the vertical orientation of the distribution of materials, while Web 2.0 technologies have provided opportunities for the production and mass distribution of user content. In new media, users are both consumers and producers of information, thus participating in the construction of media reality. The speed of dissemination of information in new media also calls into question the possibility of the existence of the agenda in the traditional sense, as time delay is considered a necessary condition for establishing the agenda, and in the field of new media it may not exist.

Technological features of the existence and dissemination of information in new media allow the spread of diverse, more fragmented and personalized agendas, which to some extent include parts of the traditional agenda. However, it cannot be said that alternative media agendas are being constructed in the new media segment. Traditional online media distribute relevant agendas in the digital environment.

The agenda of new media can be considered the most discussed topics in them in a certain period of time, but there are some points to consider. First, keep in mind that the audience decides what is important. Unlike traditional media, users determine the list of important issues. The focus function is shifted from the vendor and interpreter to its distributor. The most discussed topics become the agenda; those topics that received the most response and therefore became widespread. The user with his personalized agenda is both a consumer and a distributor of information. Secondly, it is necessary to distinguish between content and agenda, which is revealed through the analysis of new media content [15, p. 632–634]. Today, researchers are faced with the difficult task of developing a new methodology for researching the agenda, which would take into account the characteristics of new media, content and audience.

New media became one of the preconditions for the mediatization of political discourse, as they created new opportunities and constraints that political actors had to take into account and to which they had to adapt.

To sum up, the features of the new media that have influence on the transformation of political communication include:

– the use of digital encoding, which led to the emergence of new media opportunities and benefits (rapid dissemination of large amounts of information, easy copying, ample opportunities for storage and processing of information);

– new ways of creating and receiving messages;

– symbiotic relations with traditional media based on universal language and flexibility of digital media;

– focusing on content consumers who can also act as producers (interactivity);

– diversity of political information, availability of alternative facts;

– lack of agenda in traditional exchange.

With the advent of new media, the potential of media discourse has grown significantly. They have played and continue to play a significant role in the merging of media and political fields, ie in the process of mediatization of politics. Anticipating the consequences of such a merger, not all scholars evaluate them positively, but among the positive views on the development of new media is to avoid a crisis of democracy. E-democracy, e-participation and e-government are e-words that symbolize an optimistic vision of media development [16, p. 23]. An optimistic approach to the development of mediatization and, accordingly, new media includes Coleman's concept, described in his work "New Mediation and Direct Representation: Reconceptualizing Representation in the Digital Age". The concept is called "digitally-mediated representation", which involves rethinking the idea of democratic representation. The author noted that the relationship between citizens and politicians can be improved through three elements: a more interactive form of accountability, a pluralistic network of representation and the creation of new spaces of public self-government [17, p. 190].

New media play an important role in modern society and the process of mediatization, which today determines its development. Today, they play an significant role: combining events in remote arenas of political life and participating in the formation of people's awareness of what is important or of what is interesting to them, but among the causes of a possible democracy crisis, the media is often considered as one of the reasons. However, there is also a positive vision of media development, where they are a cure for a possible crisis of democracy.

References

1. Schulz W. Reconstructing Mediatization as an Analytical Concept. *European Journal of Communication*. California: SAGE Publishing, 2004. P. 87–101.
2. Mazzoleni G., Schulz W. Mediatization of politics: a challenge for democracy. *Political Communication*. Oxfordshire: Routledge, 1999 P. 247–261.
3. Вартанова Е. Л. Новые медиа как фактор модернизации СМИ. *Информационное общество.* Москва: Институт развития информационного общества, 2008. URL: http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/9f381b9f3747cc63c3257576003a8c8c (дата звернення: 17.06.2022).
4. Schulz W. Mediatization and New Media. In: Esser F., Strömbäck J. (eds) *Mediatization of Politics*. London: Palgrave Macmillan, 2014. P. 57–73.
5. Суворова А. Ю. Роль новых медиа в контексте медиатизации политических процессов. *Коммуникология*. Москва, 2017. С. 69–78.
6. Рогалева О. С., Шкайдерова Т. В. Новые медиа: эволюция понятия (аналитический обзор). *Вестник Омского университета*. Омск: Омский государственный университет, 2015. С. 222–225.
7. Owen D. The new media`s role in politics. *OpenMind*, 2019. URL: https://www.bbvaopenmind.com/en/articles/the-new-media-s-role-in-politics/ (дата звернення:17.06.2022).
8. Strong S. Alternative facts and the post truth society: meeting the challenge. *University of Pennsylvania Law Review.* Pensylvania: University of Pennsylvania, 2017. P. 137–146.
9. Krotz F. Mediatization: A concept with which to grasp media and societal chang. *Mediatization: Concept, Changes, Consequences*. Berlin: Peter Lang, 2009. P. 21–40.
10. Стинс О., Ван Фухт Д., Новые медиа. *Вестник Волгоградского государственного университета.* Волгоград: Волгоградский государственный университет, 2008. С. 98–106.
11. Гришин О. Е., Гудошникова О. Е. «Новые медиа» и СМИ как инструменты политической коммуникации: параметры эффективного функционирования. *Вестник университета.* СПБ.: Государственный университет управления, 2015. С. 24–28.

12. Жолудь Р. В. «Эра постправды» в западной журналистике: причины и последствия. *Вестник ВГУ.* Воронеж: Воронежский государственный университет, 2018. С. 117–123.
13. Shehata A., & Strömbäck, J. Not (Yet) a New Era of Minimal Effects: A Study of Agenda Setting at the Aggregate and Individual Levels. *International Journal of Press/Politics*. California: SAGE Publishing, 2013. P. 234–255.
14. Coleman R., McCombs, M. The Young and Agenda-Less? Exploring Age-Related Differences in Agenda Setting on the Youngest Generation, Baby Boomers, and the Civic Generation. *Journalism and Mass Communications Quarterly.* California: SAGE Publishing, 2007. P. 495–508.
15. Гарбузняк А. Ю. Повестка дня новых медиа: подходы к методике исследования. *Вопросы теории и практики журналистики.* Иркутск: Байкальский государственный университет, 2020. С. 627–641.
16. Kersting N. The Future of Electronic Democracy. In N. Kersting (Ed.). *Electronic Democracy*. Opladen: Barbara Budrich Publishers, 2012. P. 11–54.
17. Coleman S. New mediation and direct representation: reconceptualizing representation in the digital age. *New Media & Society.* California: SAGE Publishing, 2005. P. 177–198.

НОВІ МЕДІА У ПРОЦЕСІ МЕДІАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Наталія Горбенко
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політичних наук
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна

У статті розглядається поняття нових медіа як явище, що впливає на медіатизацію сучасного політичного дискурсу, аналізуються підходи до визначення нових медіа, визначаються відмінності між традиційними медіа та новими медіа, а також визначаються ключові характеристики нових медіа, які сприяли процесу медіатизації.

Стверджується, що ЗМІ є головним каналом комунікації між громадянами та політичними акторами, а розвиток інформаційних та комунікативних технологій сприяв появі нових способів і форм взаємодії політики з медіа, що спричинило посилення взаємовпливу медійного та політичного полів, тобто розвитку процесу медіатизації політики.

Виявляється, що нові медіа характеризуються недовизначеністю. У найбільш повному розмінні – це широкий комплекс явищ web-середовища, що включає велику кількість медіа форматів. У статті відносини нових і традиційних медіа розглядаються як симбіотичні. І хоча нові медіа здобувають неабияку популярність, традиційні ЗМІ продовжують співіснувати з новими медіа, підтримуючи відносно стабільні формати. Зазначається, що головною відмінністю нових медіа від традиційних є пряма передача інформації, можливість аудиторії створювати та розповсюджувати інформацію.

Було визначено основні властивості нових медіа, що вплинули на трансформацію політичної комунікації. Серед них використання цифрового кодування, нові способи передачі інформації, взаємозв'язок традиційних та нових медіа, подвійна роль аудиторії, яка одночасно може виступати споживачем та творцем інформації, різноманітність представлення політичної інформації, відсутність порядку денного у традиційному розумінні.

У ході дослідження було зроблено висновок, що нові медіа відіграли значну роль у зрощенні медійних та політичних полів, тобто медіатизації, адже з появою та розвитку нових медіа значно збільшився потенціал медіадискурсу. Політичні актори вимушені були використовувати нові медіаможливості та адаптуватись до нової медіареальності. Сьогодні нові медіа є ефективним інструментом у політичній діяльності, майданчиком для безпосередньої взаємодії влади та громадянського суспільством, платформою для розвитку різноманітних груп та спільнот, місцем прямого спілкування політика з виборцем.

Ключові слова: традиційні медіа, політична комунікація, Інтернет, медіатизація, політичний порядок денний.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 212–219
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 212–219

УДК 327(477)
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.27

ДО ПИТАННЯ ПРО ДИПЛОМАТІЮ І МІЖПАРЛАМНТСЬКІ ЗВЯЗКИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ШИРОКОМАСШТАБНОЇ АГРЕСІЇ РФ

Ірина Дудко
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби
вул. Антона Цедіка 20, 02000, м. Київ, Україна

Метою статті є визначення напрямів дипломатії і міжнародних зв'язків Верховної Ради України в умовах широкомасштабної агресії РФ з окресленням перспектив активізації діяльності парламентських інститутів та акторів у зазначеній сфері. В статті окреслено формат парламентської дипломатії Верховної Ради України, що реалізується або у вимірі індивідуальних впливів парламентарів (представництво керівних осіб, експертна, консультативна діяльність) або у вимірі двосторонніх та багатосторонніх відносин. На двосторонній основі парламентська дипломатія здійснюється через механізми взаємодії парламентаріїв двох країн в рамках парламентських груп дружби, комісій, комітетів та асамблей, які здебільшого доповнюють політичне та міжурядове співробітництво двох держав. Багатосторонній вимір реалізовується через діяльність постійних делегацій національного парламенту в рамках міжнародних парламентських організацій або діяльності парламентаріїв національних парламентів в рамках глобальних мереж взаємодій парламентаріїв.

Авторка статті розглядає конкретні практичні напрями реалізації дипломатії і міжнародних зв'язків Верховної Ради України в умовах широкомасштабної агресії РФ, окреслює можливості залучення додаткових ресурсів на посилення ролі парламенту в системі міжнародних відносин. Серед таких – поширення представництва постійнодіючих делегацій Верховної Ради в міжнародних парламентських інституціях новітнього формату як додаткової платформи міжпарламентських зв'язків; активна репрезентація позицій парламентаріїв, парламентських груп, постійнодіючих парламентських делегацій на рівні ЗМІ з метою комунікації та донесення до вітчизняного і зарубіжного суспільств потреб й інтересів України в умовах війни з РФ; посилення міжінституційної координації Верховної Ради України з громадянським суспільством і науковим середовищем як платформи конкретизованого осмислення завдань дипломатії і міжнародної діяльності Верховної Ради та перетворення парламенту на суб'єкта міжнародної політики, здатного ефективно вирішувати найбільш гострі проблеми сучасних державотворчих процесів в Україні.

Ключові слова: Верховна Рада України, парламентська дипломатія, міжнародна діяльність, ресурси посилення міжпарламентських впливів.

Дипломатичний фронт набув в умовах широкомасштабної агресії Росії не менш вагомого значення, ніж воєнний, оскільки саме дипломатія у її офіційному (державному) й неофіційному (публічному) вимірі забезпечує формування і зміцнення антиросійської коаліції на міжнародному рівні, реалізацію фінансової, військової підтримки України, продовження й поглиблення санкційної політики щодо Росії як курсу, що безпосередньої впливає на здатність Збройних сил України й українського народу в цілому протистояти ворогові. Впливовим суб'єктом реалізації міжнародної діяльності України, поряд з Міністерством закордонних справ України, Президентом України, є Верховна України, наділена, низкою законодачих, ратифікаційних, контрольних, бюджетно-регулюючих, представницьких функцій у сфері міжнародної діяльності країни.

© І. Дудко, 2022

Найважливішими документами, що сформували політико-правові й інституційні засади дипломатичної і міжнародної діяльності України є Конституція України, інші документи правового характеру, зокрема, Регламент Верховної Ради України, Закон України «Про Комітети Верховної Ради України», Закон України «Про статус народних депутатів України», Положення про депутатські групи Верховної Ради України з міжпарламентських зв'язків з іноземними державами… [1–5], що визначили статусність та значний ресурсний потенціал Верховної Ради на міжнародній арені. Так, за останні тридцять років парламентська дипломатія набула високої ваги, окреслила багатовимірні формати взаємодії з іншими суб'єктами міжнародних відносин. Значимість парламентської дипломатії зросла через важливість подальшого розвитку та захисту універсальних норм міжнародного права, прагнення до утвердження миру та безпеки, захисту суверенітету кожної окремої держави, демократії, верховенства права та прав людини у світі.

Широкомасштабна агресія Росії як виклик глобального рівня, в епіцентрі якого опинилась Україна, стала поштовхом для подальшої активізації зовнішньої політики Верховної Ради і її невід'ємної складової – міжпарламентської дипломатії. Як зазначив з цього приводу Голова Верховної Ради України Р. Стефанчук, «Україна бореться на багатьох фронтах, і парламентський не є винятком… Парламент України активно працює у сфері парламентської дипломатії, щоби заручитися підтримкою парламентаріїв з усього світу та спонукати їх до дій» [6].

Зазначене зумовлює науковий інтерес до дипломатії і міжнародної діяльності Верховної Ради України як частини загальнодержавної політики, від сутності і напрямів реалізації якої на сьогодні значною мірою залежить потенціал країни на здійснення опору агресору. Важливо визнати, що попри надзвичайно високу активність дослідників щодо розгляду різних напрямів діяльності Верховної Ради України, дипломатія і сфера міжнародних відносин парламенту (за виключенням декількох напрацювань науковців [7–11].) не стали предметом детального дослідження при актуальності проблематики у зазначеній сфері.

Метою статті є визначення напрямів дипломатії і міжнародних зв'язків Верховної Ради України в умовах широкомасштабної агресії РФ з окресленням перспектив активізації діяльності парламентських інститутів та акторів у зазначеній сфері. Для реалізації поставленої мети в статті використані наступні методи наукового аналізу: метод дескриптивного політичного аналізу для визначення сутності та напрямів міжнародної діяльності Верховної Ради України; метод системного аналізу, що передбачає включення до поля зору в якості суб'єктів міжнародної парламентської діяльності відповідно до політико-правових засад як індивідуальних суб'єктів, так і інститутів Верховної Ради України; метод прогнозування, що дозволяє визначити перспективні кроки активізації дипломатії і міжнародної діяльності відповідно до потенціалу і можливих перспектив розвитку Верховної Ради України в умовах російської агресії.

Зупиняючись на цьому питанні О. Корнієнко, Перший заступник Голови ВР України зазначив, що Верховна Рада України залучає весь арсенал міжпарламентських зв'язків у боротьбі з російською агресією… Він уточнив, що народні депутати України працюють над переговорами консультативно у складах груп та підгруп, здійснюють функції радників… [12]. Такі підходи відображають сформований в цілому формат парламентської дипломатії Верховної Ради України, що реалізується або у вимірі індивідуальних впливів парламентарів (представництво керівних осіб, експертна, консультативні діяльність) або у вимірі двосторонніх та багатосторонніх відносин. На двосторонній основі парламентська дипломатія здійснюється через механізми взаємодії парламентаріїв двох країн в рамках парламентських груп дружби, комісій, комітетів та асамблей, які здебільшого доповнюють

політичне та міжурядове співробітництво двох держав. Багатосторонній вимір реалізовується через діяльність постійних делегацій національного парламенту в рамках міжнародних парламентських організацій або діяльності парламентаріїв національних парламентів в рамках глобальних мереж взаємодій парламентаріїв [13].

Так, надзвичайно вагомого впливу серед напрямів дипломатичної діяльності Верховної Ради України в умовах війни з Росією набули звернення очільників Парламенту (Голови, його заступників) до парламентів, спікерів парламентів зарубіжних країн, двосторонні і багатосторонні міжпарламентські зустрічі з метою формування антиросійської коаліції, роз'янення позиції й потреб України у протистоянні з ворогом. Значну роль у формуванні антиросійської коаліції на підтримку України через зміцнення міжпарламентських зв'язків відігріє й Президент України В. Зеленський, якому конституційно належить особлива роль в реалізації зовнішньополітичного курсу держави. Від початку широкомасштабної агресії РФ В. Зеленський провів десятки виступів і звернень у форматі відеоконференції перед світовими парламентами з метою забезпечення підтримки України з боку світової спільноти. Як приклад – дані про виступи Президента тільки за останню декаду березня 2022 р.

20.03. – Промова Президента України Володимира Зеленського в Кнесеті.

22.03. – Президент України Володимир Зеленський звернувся до палати депутатів Італії.

23.03. – Президент України Володимир Зеленський виступив перед парламентом Японії.

23.03. – Промова Президента України на спільному зібранні Сенату, Національних зборів Французької Республіки та Ради міста Парижа.

24.03. – Промова Президента України у Риксдагу Швеції.

24.03. – Звернення Президента України Володимира Зеленського до учасників саміту «Групи семи».

24.03. – Президент України провів зустріч з головами парламентів Литви, Латвії та Естонії, які приїхали до Києва.

25.03. – Промова Президента України Володимира Зеленського на засіданні Європейської ради.

31.03. – Промова Президента України Володимира Зеленського в парламенті Австралії… [14–22].

Важливу роль у формуванні й реалізації зовнішньої дипломатії Парламенту України в умовах війни відіграють, своєю чергою, комітети Верховної Ради – комітет з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва, комітет з питань інтеграції України до ЄС, комітет з питань економічного розвитку, комітет з питань прав людини, інші, в арсеналі діяльності яких – спільні зустрічі з парламентарями інших країн, звернення до світової спільноти із закликами військової підтримки України, надання економічної допомоги (у тому числі щодо відродження зруйнованих територій України), розслідування злочинів окупантів на теренах України, протидії інформаційній агресії РФ тощо. Особливо помітними в аспекті зазначеного набувають спільні заяви низки комітетів, на кшталт, Звернення від 28.04.2022 р. членів Комітетів Верховної Ради України з питань інтеграції України до Європейського Союзу, з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва, з питань гуманітарної та інформаційної політики до національних парламентів держав-членів ЄС та НАТО, до Європейського Парламенту, парламентських асамблей Ради Європи, НАТО, ОБСЄ, та Міжпарламентського союзу у справі спільної стратегії на протидію дезінформації, пропаганді, маніпуляціям та інформаційному тероризму з боку РФ як щодо України, так і світової спільноти [23].

Вагомого значення у налагодженні й зміцненні міжпарламентських зв'язків Верховної Ради від початку вторгнення Росії набувають й візити (делегації) парламентарів України, орієнтовані на зустрічі із колегами провідних світових держав, представниками ЗМІ, громадськими організаціями, українською діаспорою за кордоном з метою розповісти про реальну картину російської війни в Україні, відпрацювати спільну стратегію для активної військової та гуманітарної підтримки України. Як приклад, візит української парламентської делегації до США наприкінці березня 2022 р., що включав зустрічі із конгресменами обох партій, представниками урядових структур, громадськістю, польськими колегами задля відпрацювання спільної стратегії для активної та негайної військової підтримки для України [24].

Особливу роль у зазначеному напрямі під час російської агресії відіграє й діяльність постійнодіючих делегацій Верховної Ради у міжнародних парламентських інституціях, надзвичайно вагомим результатом якої стало прийняття низки міжнародних резолюцій як платформи підтримки України з боку світової спільноти.

На рівні ООН. З ініціативи представника української делегації в РБ ООН – скликання Надзвичайної спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН з прийняттям резолюцій на підтримку України – резолюції «Агресія проти України» від 02.03.2022 [25] та резолюції«Гуманітарні наслідки агресії проти України» від 24.03.2022 [26].

На рівні Міжпарламентського Союзу. Ухвалення 23.03.2022. на 144-й Асамблеї Міжнародного Союзу резолюції «Мирне врегулювання ситуації з війною в Україні з дотриманням міжнародного права, Статуту Організації Об'єднаних Націй та збереженням територіальної цілісності» у якій, зокрема, було визнано, що Росія розпочала повномасштабний військовий напад на Україну 24 лютого 2022 року.

В резолюції Міжпарламентський Союз визначає війну в Україні, як таку, що загрожує довготривалому миру та безпеці європейського регіону, що має ширші наслідки для глобальної безпеки та засуджує застосування Росією сили проти України, що й досі триває, як порушення статті 2(4) Статуту Організації Об'єднаних Націй, серед інших – принципу суверенітету та територіальної цілісності, визнаного усіма державами-членами ООН [27].

На рівні ПАРЄ. Прийняття 15.03.2022 р. резолюції щодо виключення Росії з Ради Європи. В резолюції було підтримано більшість пропозицій та поправок української делегації: чітко визначено повну несумісність Росії з Радою Європи, заявлено про можливість створення окремого трибуналу щодо РФ, визначено необхідність надання Україні країнами-членами Ради Європи усієї можливої допомоги, а не лише гуманітарної підтримки [28].

На рівні Парламентської Асамблеї НАТО. Прийняття Декларації від 21.05.2022 р. із закликом урядам країн-членів Альянсу здійснити конкретні наступні кроки щодо просування України до членства в НАТО та посилити протидію Росії. Як зазначив Голова Постійної Делегації України у Парламентській Асамблеї НАТО Єгор Чернєв, усі основні правки від української делегації було враховано: «Зрештою нам вдалося домогтися найбільш жорсткої декларації за весь час існування Асамблеї» [29].

Отже, якщо узагальнити в певному обсязі інформацію щодо напрямів міжнародної діяльності Верховної Ради України, не можна не визнати значний потенціал парламенту в реалізації дипломатії на захист інтересів України в умовах агресії РФ. Якщо в традиційному вимірі парламентська дипломатія найчастіше сприймалась як напрямок міжнародної діяльності на підтримку роботи зовнішньополітичного відомства країни, активізація цієї діяльності в умовах воєнного стану окреслила принципово нові позиції Верховної Ради України як ефективного механізму реалізації зовнішньополітичних пріоритетів держави. Специфікою парламентської дипломатії при цьому стає її багатовимірна спрямованість – реалізація завдань зовнішньої політики як через офіційні (інституційні), так і менш

формалізовані канали, зокрема, неформальні зв'язки між парламентаріями з різних країн, що дозволяють покращити політичну комунікацію, дієві зв'язки між окремими державами або групами держав при вирішенні гострих міжнародних завдань.

Зазначений потенціал, втім, не виключає необхідності поширення ресурсних можливостей парламенту України впливати на міжнародні відносини. Так, аналітики відмічають наступні напрями подальшої активізації дипломатії й міжнародних зв'язків Верховної Ради України. Серед таких, зокрема, – поширення представництва постійнодіючих делегацій Верховної Ради в міжнародних парламентських інституціях як додаткової платформи міжпарламентських зв'язків.

Показово, що зростання авторитету України в міжнародних відносинах з урахуванням місії українського суспільства на захист загальноєвропейських ціннісних орієнтирів через опір агресору утворило сприятливі умови для досягнення членства в загальновизнаних міжнародних парламентських об'єднаннях. Як приклад, офіційна пропозиція Верховній Раді приєднатися до APF – Парламентської Асамблеї Франкофонії [30], що є свідченням визнання ролі України у міжнародному співтоваристві та ролі українського парламенту у розбудові міжпарламентських відносин з урахуванням специфіки різних народів і культур. Як перспектива – залучення делегацій Верховної ради України до міжнародних парламентських платформ, таких як транснаціональна мережа членів парламентів «Парламентарі за глобальні дії»[1] та «Глобальний Форум Парламентарів за оцінювання»[2], орієнтованих на реалізацію традиційних та інноваційних форм міжпарламентської діяльності.

Вартим уваги у вимірі міжпарламентської діяльності Верховної Ради України є й активізація діяльності в рамках регіональних платформ, наприклад, Балтійської асамблеї, Північної ради, Асамблеї держав Вишеградської четвірки, а також Організації ісламських держав у якості спостерігача [13] як напряму додаткових можливостей на реалізацію завдань зовнішньої політики і дипломатії, обміну кращими практиками міжпарламентської діяльності в умовах протистояння агресору.

Важливого значення в аспекті ролі Верховної Ради в системі дипломатичних впливів України має також більш активна репрезентація позицій парламентаріїв, парламентських груп, постійнодіючих парламентських делегацій, зокрема, на рівні ЗМІ з метою комунікації та донесення до вітчизняного і зарубіжного суспільств потреб й інтересів України в умовах війни з РФ.

Серед напрямів подальшого вдосконалення дипломатичної і міжпарламентської діяльності Верховної Ради України – посилення міжінституційної координації з громадянським суспільством, активно залученим на сьогодні до подій воєнного часу. Так, включення, зокрема, до складу парламентських делегації, поряд з парламентаріями, представників громадянського суспільства – творчої і наукової еліти, представників волонтерського руху, громадських інституцій – матиме конструктивний вплив на встановлення взаємовідносин з громадськістю зарубіжних країн, більш чіткого розуміння на міжнародному рівні стратегії спільних дій на протидію агресору.

---

1 «Парламентарі за глобальні дії» (PGA) – некомерційна, міжнародна мережа законодавців-членів парламентів, яка проводить інформаційну роботу та сприяє діяльності парламентарів в усіх регіонах світу для захисту прав людини, верховенства закону, демократії, безпеки людии.. Мережа була сформована приблизно в 1978 році як організація «Парламентарі за світовий порядок», що висунула низку ініціатив, направлених на просування демократії, миру, справедливості та розвитку в усьому світі. Платформа PGA полягає в тому, щоб «сприяти утворенню заснованого на правилах міжнародного порядку для більш справедливого, безпечного та демократичного світу».

2 «Глобальний Форум Парламентарів за оцінювання» – міжнародне об'єднання парламентарів, утворене 2014 р. з метою аналізу ефективності роботи парламентів світу та провадження парламентських реформ для покращення ефективності їх діяльності.

Значну роль в аспекті зазначеного має й тісна взаємодія парламентаріїв, парламентських інститутів з науковим середовищем як шляху об'єктивного осмислення напрямів діяльності Верховної Ради України, включно зі сферою дипломатії і міжнародних відносин як складової загального курсу держави в умовах російсько-української війни.

Дипломатія і міжнародна діяльність Верховної Ради України на сьогодні довела свою спроможність впливати на перебіг подій, пов'язаних з опором українського народу широкомасштабній агресії з боку РФ. Політико-правові засади і традиція дипломатичної діяльності Верховної Ради визначили як основні напрями, так і перспективи впливів парламенту на систему міжнародних відносин, де в колі головних завдань залишається формування і підтримка антиросійської коаліції, надання Україні фінансової, військової допомоги, реалізація і посилення санкційної політики на послаблення агресора. На порядку денному при цьому – можливість залучення до дипломатичної діяльності Верховної Ради України додаткових ресурсів як шляхів активізації міжнародних зв'язків, перетворення парламенту на суб'єкта міжнародної політики, здатного ефективно вирішувати найбільш гострі проблеми сучасних державотворчих процесів в Україні.

Список використаної літератури

1. Конституція України. Із змінами, внесеними згідно із Законом № 27-IX від 03.09.2019. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2019, № 38, ст. 160.
2. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України. Документ 1861-VI, чинний, поточна редакція від 20.05.2022, підстава – 2259-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text
3. Про Комітети Верховної Ради України : Закон України. Документ 116/95-ВР, чинний, поточна редакція від 13.02.2022, підстава – 1971-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text
4. Про статус народних депутатів України : Закон України. Документ 2790-XII, чинний, поточна редакція від 20.05.2022, підстава – 2259-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text
5. Положення про депутатські групи Верховної Ради України з міжпарламентських зв'язків з іноземними державами. URL: https://komzak.rada.gov.ua/news/grup_dru/polozhen_dgr/72588.html
6. Руслан Стефанчук: Верховна Рада України вдячна тим, хто стоїть пліч-о-пліч з Україною. *Голос України.* 2022. 29 квітня. URL: http://www.golos.com.ua/article/359292URL
7. Мігальчан І. Міжнародна діяльність Верховної Ради України четвертого скликання в контексті розвитку світового парламентаризму. *Етнічна історія народів Європи.* 2016. № 48. С. 127–132. URL: http://ethnic.history.univ.kiev.ua/data/2016/48/articles/18.pdf
8. Пацкан В. Міжпарламентське співробітництво Верховної Ради України та його роль у забезпеченні прав і свобод людини і громадянина. *Теорія і практика інтелектуальної власності.* 2014. № 6. С. 144–151. URL: http://www.ndiiv.org.ua/Files2/2014_6/18.pdf
9. Сарган О. Зоанішньополітична функція Верховної Ради України: історико-правовий аналіз. *Наукові записки. Юридичні науки.* Том 53 С. 56–59. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7112/Sarhan_Zovnishnopolitychna_funktsiia_Verkhovnoi_Rady_Ukrainy.pdf
10. Словська І. Є. *Зовнішньополітична діяльність Верховної ради України.* URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/3500
11. Чалих С. Вектори діяльності апарату Верховної Ради України. *Державне управління та місцеве самоврядування.* 2019. Вип. 2(41) С. 129–135. URL: http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2019/2019_02(41)/18.pdf

12. Олександр Корнієнко: Верховна Рада України залучає весь арсенал міжпарламентських зв'язків у боротьбі з російською агресією. *Прес-служба Апарату Верховної Ради України.* Опубліковано 28 березня 2022. URL: https://www.rada.gov.ua/news/Top-novyna/221020.html
13. Максак Г. Парламентський вимір діяльності міжнародних організацій. *Портал зовнішньої політики.* URL: http://fpp.com.ua/topic/parlamentskyj-vymir-diyalnosti-mizhnarodnyh-organizatsij/
14. Промова Президента України Володимира Зеленського в Кнесеті. Президент України Володимир Зеленський. *Офіційне інтернет-представництво.* URL: https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-v-kneseti-73701
15. Президент України Володимир Зеленський звернувся до палати депутатів Італії. Президент України Володимир Зеленський. *Офіційне інтернет-представництво.* URL: https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-v-palati-d-73733
16. Президент України Володимир Зеленський виступив перед парламентом Японії. Президент України Володимир Зеленський. *Офіційне інтернет-представництво.* URL: https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-v-parlamen-7376923.03
17. Промова Президента України на спільному зібранні Сенату, Національних зборів Французької Республіки та Ради міста Парижа. Президент України Володимир Зеленський. *Офіційне інтернет-представництво.* URL: https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-na-spilnomu-zibranni-senatu-naci-73773
18. Промова Президента України у Риксдагу Швеції. Президент України Володимир Зеленський. *Офіційне інтернет-представництво.* URL: https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-u-riksdagu-shveciyi-73793
19. Звернення Президента України Володимира Зеленського до учасників саміту «Групи семи». Президент України Володимир Зеленський. *Офіційне інтернет-представництво.* URL: https://www.president.gov.ua/videos/zvernennya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-do-ucha-2225
20. Президент України провів зустріч з головами парламентів Литви, Латвії та Естонії, які приїхали до Києва. Президент України Володимир Зеленський. *Офіційне інтернет-представництво.* URL: https://www.president.gov.ua/news/prezident-ukrayini-proviv-zustrich-z-golovami-parlamentiv-li-73805
21. Промова Президента України Володимира Зеленського на засіданні Європейської ради. Президент України Володимир Зеленський. *Офіційне інтернет-представництво.* URL: https://www.president.gov.ua/videos/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-zasidan-2229
22. Промова Президента України Володимира Зеленського в парламенті Австралії. Президент України Володимир Зеленський. *Офіційне інтернет-представництво.* URL: https://www.president.gov.ua/news/promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-v-parlamen-73993
23. Спільне рішення Комітетів Верховної Ради України з питань інтеграції України до Європейського Союзу, з питань зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва і з питань гуманітарної та інформаційної політики. *Інформаційне управління.* Орублiковано 03 травня 2022. URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/222456.html
24. Використовуємо м'яку силу на максимум. *Голос України.* 2022. 29 березня. № 70. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/290322%20(1).pdf
25. Агресія проти України: Резолюція Генасамблеї ООН. Повний текст. 02.03.2022. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3418304-agresia-proti-ukraini-rezoluciа-genasamblei-oon.html

26. Гуманітарні наслідки агресії проти України. Резолюція ES-11/2, прийнята Генеральною Асамблеєю Об'єднаних Націй. 24.03.2022 URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU22005
27. Міжпарламентський Союз засуджує війну Росії проти України. *Інформаційне управління.* Опубліковано 23 березня 2022. URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/220778.html
28. Російська Федерація більше не може бути державою-членом Ради Європи, вважає ПАРЄ. ПАРЄ. Страсбург. 15 березня 2022. URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/the-russian-federation-can-no-longer-be-a-member-state-of-the-council-of-europe-pace-says
29. ПА НАТО ухвалила декларацію про підтримку євроатлантичного курсу України. URL: https://armyinform.com.ua/2022/05/31/pa-nato-uhvalyla-deklaracziyu-pro-pidtrymku-yevroatlantychnogo-kursu-ukrayiny-ta-protydiyu-rosijskij-agresiyi/
30. Руслан Стефанчук: Україні запропоновано приєднатися до Парламентської Асамблеї Франкофонії. *Голос України.* 2022. 5 квітня. № 77. URL: http://www.golos.com.ua/politics/42610

TO THE QUESTION OF DIPLOMACY AND INTERPARLIAMENT RELATIONS OF THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE UNDER THE LARGE-SCALE AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION

Iryna Dudko
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service
Antona Tsedika str., 20, 02000, Kyiv, Ukraine

The article is aimed at defining the directions of diplomacy and international relations of the Verkhovna Rada of Ukraine in the context of large-scale aggression of the Russian Federation with the outlining of the prospects for intensifying the activities of parliamentary institutions and actors in this area. The article outlines the format of parliamentary diplomacy of the Verkhovna Rada of Ukraine, which is implemented either in the terms of individual influences of parliamentarians (representation of senior officials, expert, advisory activities) or in the dimension of bilateral and multilateral relations. On a bilateral basis, parliamentary diplomacy is carried out through the mechanisms of interaction between parliamentarians of the two countries within the framework of parliamentary friendship groups, commissions, committees and assemblies, which mostly complement political and intergovernmental cooperation between the two states. The multilateral dimension is realized through the activities of permanent delegations of the national parliament within the framework of international parliamentary organizations or the activities of parliamentarians of national parliaments within the framework of global networks of interactions of parliamentarians.

The authoress of the article outlines specific practical directions for the implementation of diplomacy and international relations of the Verkhovna Rada of Ukraine under the large-scale aggression of the Russian Federation, outlines the possibility of attracting additional resources to strengthen the role of parliament in the system of international relations.

Among them is the spreading of the representation of permanent delegations of the Verkhovna Rada in international parliamentary institutions of the newest format as an additional platform for interparliamentary relations; active representation of the positions of parliamentarians, parliamentary groups, permanent parliamentary delegations at the media level in order to communicate and convey to the domestic and foreign society the needs and interests of Ukraine under the war with the Russian Federation; strengthening the inter-institute coordination of the Verkhovna Rada of Ukraine with civil society and the scientific environment as a platform for specific understanding of the tasks of diplomacy and international activities of the Verkhovna Rada and the transformation of Parliament into a subject of international policy capable of effectively solving the most acute problems of modern state-building processes in Ukraine.

Key words: Verkhovna Rada of Ukraine, parliamentary diplomacy, international activities, resources of strengthening interparliamentary influences.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 220–225
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 220–225

УДК 328.185
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.28

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

Орест Качуровський
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти антикорупційної діяльності в Республіці Польща. Передусім проаналізовано питання інституалізації боротьби з корупцією в цій країні. Схарактеризовано антикорупційну діяльність влади та громадськості. З`ясовано роль антикорупційних програм і спеціальних інституцій. У цьому контексті розкрито поняття «корупції» та «політичної корупції». Досліджено її значення, зміст та походження. Деструктивне явище корупції визначено як значний бар'єр на шляху до стабільності суспільного розвитку. За результатами дослідження констатовано, що вступ Республіки Польща до Європейського Союзу справив позитивний вплив на боротьбу з корупцією. Проаналізовано чотири основні сфери діяльності громадянського суспільства, що пов'язані з протидією корупції. Досліджено організаційні засади впровадження антикорупційної політики в Республіці Польща. Проаналізовано головні пріоритетні напрямки реалізації антикорупційної стратегії в Польщі. Обґрунтовано необхідність застосування польського досвіду антикорупційної діяльності для впровадження нових ефективних інструментів боротьби з корупцією та зменшення масштабів поширення корупційних виявів в Україні. Наголошено, що застосування комплексного підходу до зупинення поширення корупції є максимально ефективним за умов високого рівня усвідомлення потенційно можливих небезпек від корупційних виявів всіма членами громадянського суспільства. Констатовано, що в сучасних реаліях інформаційного суспільства молоде покоління здатне ефективніше здійснювати контроль за впровадженням антикорупційної стратегії, оскільки володіє доступом до інформації про функціональну діяльність різних органів державної влади.

Ключові слова: корупція, політична корупція, громадянське суспільство, корупційні дії, антикорупційна діяльність.

Постановка проблеми. У складні часи, коли Україна перебуває в списку країн з високим рівнем корупції (відповідно до результатів дослідницьких проєктів («Індекс сприйняття корупції», «Барометр світової корупції», «Країни перехідного періоду») двох міжнародних неурядових організацій «Freedom House» та «Transparency International»), завдання віднаходження нових інструментів ефективної боротьби з корупційними виявами є актуальним і невідкладним [4].

Досвід успішності польської антикорупційної політики як зразок грамотного впровадження різних економічних, соціальних і політичних реформ може стати корисним для України. Привертання уваги до дослідження інституалізації боротьби з корупцією в Польщі є цікавим як з суто теоретичної, так і з чисто практичної позицій. За роки своєї незалежності Польща стала повноправним членом Європейського Союзу, здобула високі економічні результати та володіє значними досягненнями у сфері профілактики та боротьби з різного роду корупційними виявами.

Саме корупція сьогодні є значною перепоною на шляху успішного економічного та суспільно-політичного розвитку нашої держави. Невирішення питання з корупцією в довгостроковій перспективі зводитиме нанівець впровадження будь-яких необхідних для суспільства реформ.

© О. Качуровський, 2022

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням політичної корупції займаються творці основних концепцій цього явища – В. Ле Вайн, А. Гайденгаймер, В. Левін, Г. Монтінола, Дж. Крамер, В. Меркель, А. Круассан. Вельми цікавими для аналізу є наукові роботи вітчизняних дослідників, з-поміж яких варто виділити І. Кушнарьова, М. Михальченка, В. Ноніка, М. Пірен, О. Рудакевича, А. Тінькова. В їхніх дослідженнях аналізуються проблеми змісту та різновидів корупційних зловживань, розглядаються питання прямого впливу корупції на політичну систему та перебіг політичних процесів у державі за різних типів політичних режимів, здійснюється аналіз іноземного досвіду антикорупційної політики.

Треба зазначити, що в часи СРСР термін «політична корупція» не застосовувався. Українські науковці розпочали досліджувати це складне для аналізу явище тільки в 1990-х роках. Враховуючи це, сьогодні можна знайти невелику кількість досліджень з комплексного аналізу деструктивного явища політичної корупції. З огляду на це виникає актуальна потреба щодо глибшого вивчення особливостей інституалізації боротьби з корупцією, зокрема й в Республіці Польща.

Мета статті. Основною метою статті є вивчення специфіки та особливостей інституалізації боротьби з корупційними виявами в Республіці Польща для вироблення нових методів протидії поширенню корупції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи походження та застосування терміну «корупція» в українській науковій літературі, потрібно зрозуміти, що саме науковці вкладають у зміст цього явища. Дослідники часто у власних роботах подають не лише досить непрямі трактування цього поняття, а й такі, які безпосередньо не співвідносяться одне з одним. Ще однією суттєвою проблемою є визначення суб'єктом корупційних злочинів тільки тієї людини, яка є носієм державної влади, тобто чиновника. Причому повністю не враховується роль, яку відіграє інша сторона зазначених відносин, яка у багатьох випадках і є провокатором пропонування хабара. Очевидно, що будь-які корупційні зловживання, які мають вияв у спробах підкупити чиновників, є протизаконними та в перспективі спричинятимуть утворення деструктивних результатів для обох сторін цих взаємовідносин.

Науковці В. Франчук та Ю. Комісарчук звертають особливу увагу на те, що максимально поширеним розумінням корупційних виявів є використання наданої державної влади для реалізації власних, суто меркантильних цілей. Обидва дослідники впевнені в тому, що корупція це ніщо інше, як задіяння службових обов'язків особами при владі для протиправного накопичення різного роду фінансових ресурсів, привілеїв, сервісних послуг або іншого значення переваг, якими ніколи не зможуть заволодіти та розпоряджатися добропорядні громадяни [7, с. 101].

На думку В. Лукомського, підкуп людини, наділеної владними повноваженнями, тобто здійснення пропозиції надання хабаря, є однією з основних можливих корупційних дій. С. Ожегов визначає корупцію як підкуп хабарями, продажність посадових осіб, політичних діячів. А. Аслаханов стверджує, що хабарі є виявами головних та найбільш поширених форм корупції. В. Комісаров наголошує, що хабарництво було першим загальновідомим і достатньо масштабним виявом корупційних злочинів. Науковець впевнений, що яскравим виявом корупційної діяльності є задіяння суб'єктом управління своїх владних можливостей, ігноруючи спільні інтереси організації та діючи так лише для задоволення власної меркантильної потреби [3, с. 84].

Зауважимо, що явище корупції має яскраве політичне забарвлення, оскільки, з одного боку, воно є результатом недоброчесної діяльності представників владних структур, а з іншого – здійснює безпосередній вплив на функціонування політичних інститутів. Наголосимо, що будь-які вияви корупційних дій, скоєнні представниками державних

органів влади чи місцевого самоврядування, набувають саме політичного змісту та можуть сприйматися як політична корупція. Тож є логіка у виокремленні з загальної кількості корупційних практик конкретної категорії за рисою «особливої політичної сутності», а відповідно є сенс у виділенні такої специфічної форми корупції, як політична. Цей зміст пов'язаний з трьома головними аспектами: соціальним статусом суб'єкта корупційного зловживання, направленістю, рівнем мотивації його незаконної діяльності, результатом її кінцевих наслідків. Виокремлення політичної корупції є важливим і для більш чіткого усвідомлення соціального змісту корупції як певного феномена та зростання рівня продуктивності боротьби з цим негативним явищем [5, с. 67].

Переходячи до питання інституалізації боротьби з корупцією в Республіці Польща, треба зауважити, що в цій країни функціонує якісно розпланована антикорупційна стратегія. Її головними пріоритетами є: забезпечення дієвої профілактики поширення корупційних зловживань, підвищення загального рівня обізнаності суспільства стосовно можливих небезпек від розповсюдження корупційних злочинів, підтримання високих принципів правової та моральної поведінки серед громадян держави, уведення в дію сучасних методів боротьби з різноманітними корупційними виявами, посилення каналів взаємної співпраці серед різних спеціалізованих правоохоронних державних органів, модернізація становища антикорупційного законодавства країни [1, с. 153].

Щодо дослідження організаційних засад провадження антикорупційної політики в Польщі, то Д. Заброда та О. Кашкаров звертають увагу, що в цій державі сформована децентралізована схема створення інституцій для боротьби з корупційними діями, яка передбачає розподіл функціональних зобов'язань у плані антикорупційної діяльності між правоохоронними та іншими державними органами. Відповідно до цього певна частина обов'язків у цій сфері поділяється серед вищих органів державної влади. Йдеться про президента, парламент, уряд та державні органи, що займаються виконанням конкретних правоохоронних завдань. Зокрема, при Президенті Польщі функціонує Департамент державного управління, який разом із Міністерством внутрішніх справ Республіки Польща здійснює роботу, спрямовану на перешкоджання та протидію незаконним корупційним зловживанням [2, с. 124].

Здійснювати аналіз специфіки організації антикорупційної політики в Польщі треба крізь призму врахування особливостей інституалізації політики протидії корупції, а також посиленого використання політико-правових, соціально-економічних та освітніх заходів у процесі становлення антикорупційної стабільності та формування чіткого неприйняття корупції окремими громадянами та всім суспільством. Ключовою характерною рисою проведення антикорупційної діяльності в Польщі є те, що організація заходів проти корупційних дій є добре продуманою, а отже, ефективною.

Основним спеціалізованим правоохоронним органом протидії корупції в країні є Центральне Антикорупційне Бюро (ЦАБ) [6, с. 33]. ЦАБ володіє дуже великим спектром можливостей, які мають відношення до всіх сфер суспільного й економічного життя. Цей спеціалізований орган, окрім слідчо-розшукової та функції кримінального переслідування, забезпечує ще й контрольну функцію, а також аналітично-інформаційну та освітню діяльність. З цього випливає, що ЦАБ здійснює протидію корупції як різними репресивними, так і превентивними методами. В Польщі функціонують також й інші спеціальні служби та органи, які активно займаються реалізацією спеціально розроблених програм із зупинення поширення корупційних зловживань в певних сферах економічної та суспільно-політичної діяльності держави, а також реалізують заходи із запобігання та протидії корупційним виявам. Однак наголосимо що профілактика корупційних виявів більшою мірою є сферою зацікавленості неурядових організаційних структур [8, с. 147–148].

Тож надзвичайно позитивним аспектом у результативності антикорупційної стратегії в Польщі є масштабне залучення громадянського суспільства до заходів з протидії корупції. Зразковим прикладом є те, що там утворений та якісно виконує свої функції Моніторинговий комітет, який складається з представників громадянського суспільства. Він забезпечує контроль суспільства за реалізацією конкретних заходів, пов'язаних із антикорупційною політикою. Варто зазначити, що сфера безпосередньої відповідальності цього комітету досить об'ємна: від розслідування та фіксування різних виявів корупційних махінацій у владних кабінетах до організації та забезпечення проведення інформаційно-просвітницьких заходів, які напряму стосуються розкриття антидержавної сутності корупції. Ще одним важливим напрямом діяльності комітету є розроблення пропозицій щодо підвищення ефективності впровадження на практиці настанов чинних антикорупційних нормативно-правових актів [1, с. 154].

Зауважимо, що у Польщі існують чотири сфери діяльності громадянського суспільства, пов'язаних із протидією корупції: по-перше, контрольна – полягає у здійснені аналізу ефективності, дієвості та чесності виконання функціональних обов'язків чиновниками. Зокрема, визначається співвідношення між якістю наданих ними послуг та обсягом бюджетних витрат, а також аналізується дотримання громадянських прав (наприклад, чи є у громадян доступ до публічної інформації).

По-друге, просвітницька – спрямована на підвищення загального рівня неприйняття корупції у суспільній свідомості. Це впроваджується засобом реалізації суспільно-інформаційних заходів, серед яких виокремимо освітні програми, які спрямовані передусім на молодь. Суттєвим завданням цього виду діяльності є розповсюдження серед суспільства правдивої інформації про негативний вплив корупційних зловживань.

По-третє, експертна – пов'язана з роботою експертних комісій, результатом діяльності яких є експертні дослідження з питання подолання корупції у Польщі. Крім того, тут йдеться про соціологічні опитування, конференції та семінари експертів.

По-четверте, юридична – надання юридичних консультацій, які сприяють захисту громадян від виявів корупційної діяльності на рівні органів державної влади.

Отже, як бачимо, активна діяльність і висока зацікавленість неурядових організацій є одним з головних чинників, що сприяють зменшенню корупційних виявів [6, с. 34].

Здійснений аналіз антикорупційної політики в Польщі дає змогу стверджувати, що саме системний підхід (із широким залученням громадянського суспільства) щодо протидії корупції є значно ефективнішим порівняно з іншими методами антикорупційної діяльності.

Зміст цього підходу розкривається в таких діях: модернізація органів боротьби з корупцією; заохочення кожного представника громадянського суспільства до активного недопущення втілення корупційних практик, насамперед за допомогою інформаційних та освітніх заходів, що поступово трансформує свідомість кожної людини у напрямі різко негативного ставлення до будь-яких корупційних виявів; формування публічності в діяльності органів державної влади та її підзвітності громадянам із застосуванням інформаційно-комунікативних технологій – це позитивно впливає на утворення горизонтальних взаємозв'язків між державою та громадянським суспільством. Запровадження такого роду системних акцій в українських реаліях неодмінно сприятиме вирішенню проблеми корупції в нашій державі та, як наслідок, позитивно позначиться на процесах становлення та зміцнення демократичних інститутів в Україні [6, с. 35].

Висновки. Отже, проблема побудови ефективної стратегії боротьби з корупційними злочинами є надзвичайно важливою та актуальною для українського суспільства. Приклад Польщі в контексті інституалізації антикорупційної боротьби може стати для України

показовим. Про це свідчать, зокрема, такі ефективні кроки у напрямі подолання корупції у Польщі: створення та функціонування Моніторингового комітету (забезпечує контроль суспільства над реалізацією конкретних заходів, пов'язаних із антикорупційною політикою); створення та функціонування Центрального Антикорупційного Бюро (є головним спеціалізованим правоохоронним органом протидії корупції в Польщі); активне залучення громадянського суспільства до організації заходів щодо антикорупційній діяльності.

Проте варто констатувати, що корупційні практики ніхто не здатен повністю викорінити, оскільки корупція притаманна будь-якому суспільству. Вважаємо, що для ефективного та максимального зменшення ступеня поширення корупційних виявів необхідна докорінна трансформація свідомості суспільства, утворення у ньому стійкої антикорупційної культури, що дасть змогу сформувати якісні умови для стабільного та динамічного розвитку суспільства на демократичних засадах.

Список використаної літератури

1. Дем'янчук В. А. Досвід реалізації антикорупційної політики в Польщі та Німеччині: уроки та застереження для України. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.* 2017. № 4. С. 151–158.
2. Заброда Д. Г., Кашкаров О. О. Основні моделі державних інституцій, відповідальних за реалізацію державної антикорупційної політики. *Форум права.* 2013. № 4. С. 121–126.
3. Зайцева І. Ю., Бившев Д. Ю. Політична корупція як загроза державній безпеці України. *Вісник економіки, транспорту і промисловості.* 2016. № 56. С. 82–87.
4. Індекс сприйняття корупції – 2021. *Transparency International Ukraine* : веб-сайт. URL: http://cpi.ti-ukraine.org/ (дата звернення: 17.06.2022).
5. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії. *Національна безпека і оборона.* 2009. № 7. С. 67–72.
6. Милосердна І. М. Антикорупційна політика: міжнародні стандарти та досвід країн Східної Європи. *Політичне життя.* 2020. № 4. С. 30–38.
7. Томахів В. Я., Качуровський О. П. Вплив корупції на політичну систему сучасної України. *Гілея.* 2021. № 160. С. 100–103.
8. Ярмиш О., Мельник Р. Спеціалізовані антикорупційні інституції: світовий досвід та національна модель. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України.* 2015. № 2. С. 144–155.

INSTITUTIONALIZATION OF THE FIGHT AGAINST CORRUPTION IN THE REPUBLIC OF POLAND

Orest Kachurovskyi
Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The article examines theoretical and practical aspects of anti-corruption activities in the Republic of Poland. First of all, the issue of institutionalization of the fight against corruption in Poland is analyzed. The anti-corruption activity of the authorities and the public are described. The role of anti-corruption programs and special institutions has been noted. In this context the concept of «corruption» and «political corruption» is revealed. Its meaning, content and origin are studied. The destructive phenomenon of corruption is seen as a significant barrier to the stability of social development. It is noted that the accession of the Republic of Poland to the European Union has been a very positive step in the fight against corruption. The four

main areas of civil society activity related to the fight against corruption are analyzed. The organizational principles of anti-corruption policy implementation in the Republic of Poland are studied. The main priority areas of implementation of the Anti-Corruption Strategy in Poland are analyzed. The need to use the Polish experience of anti-corruption activities to introduce new effective tools to combat corruption and reduce the spread of corruption in Ukraine was explained. It is emphasized that the application of a comprehensive approach to stopping the spread of corruption is the most effective in a high level of awareness of the potential dangers of corruption by all members of civil society. It is stated that in the modern realities of the information society the younger generation is able to more effectively monitor the implementation of anti-corruption strategy, as it has access to information about the functional activities of various public authorities.

Key words: corruption, political corruption, civil society, corrupt actions, anti-corruption activities.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 226–231
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 226–231

UDC 327.82(569.4)
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.29

INSTITUTIONAL DIMENSION OF ISRAEL PUBLIC DIPLOMACY

Iryna Klymchuk
Lviv Polytechnic National University,
Institute of the Humanities and Social Sciences,
Department of Political Science and International Relations
Metropolitan Andrey str., 5, 79013, Lviv, Ukraine

Since the beginning of the 2000s, public diplomacy has become a new trend in the field of non-traditional diplomacy. Its role began to grow every year and turned into a successful tool of indirect influence. This direction covers cultural, educational, sports, media, scientific and other projects aimed at interaction not only with the elite, but also with the society of a foreign country for building and developing long-term and strong relations. Accordingly, each actor of the international community is distinguished by its approaches and visions in its implementation.

At the current stage, Israel positions itself as an educational, medical and cultural center of the Middle East. A state of constant military confrontation for decades, Israel fights anti-Semitism and delegitimization using a diverse toolkit of public diplomacy.

The analysis of communication strategies and tools of the Israeli model of public diplomacy in today's realities is a bright example of the stability of state institutions and the stability of its historical and cultural traditions, which are worth defending.

The article examines the peculiarities of the formation and development of public diplomacy of the State of Israel. Institutions and organizations involved in the implementation of public diplomacy of the State of Israel are analyzed.

It has been established that there is no single institution in Israel's public diplomacy that is responsible for its implementation, but there is a set of state bodies that fulfill certain obligations related to its effective functioning. It has been proven that the Hasbara apparatus functions within the framework of the National Headquarters and the National Forum, which in turn unite the following bodies and ministries: Directorate of Public Diplomacy under the Ministry of Foreign Affairs, the Ministry of Tourism, the Ministry of Diaspora Affairs, the IDF Spokesperson's Unit and the Jewish Agency (Sochnut). Also, the Office of the Prime Minister, the Ministry of Defense, the Ministry of Foreign Affairs, and the Coordination Unit of Government Activities in the Territories take an active part in the implementation of public diplomacy. Each of the government structures performs tasks of a characteristic competence. The public diplomacy of the State of Israel is aimed at a wide audience, however, it is worth singling out the Jewish diaspora, since, being its potential repatriates, they actively spread Israel's agenda abroad. Another target audience is the public of the Arab world. At the same time, mass media and various organizations act as effective broadcasters of the strategy of Israeli public diplomacy, that is, a kind of link between the state and the public.

Key words: public diplomacy, hasbara, State of Israel, diaspora, institutions, tools, image policy.

It is worth noting that in the State of Israel there is no single institution dealing with the implementation of public diplomacy, but various ministries and bodies are working together to implement it. Israeli officials have been involved in work in this sphere since 1967 at the level of ministries or offices within ministries, and the Hasbara Apparatus has acquired a modern look since 2015. The Hasbara Apparatus operates within the National Headquarters and the National Forum, which in turn brings together the following bodies and ministries: the Directorate of Public Diplomacy at the Ministry of Foreign Affairs, the Ministry of Tourism, the Ministry of Diaspora Affairs, the IDF Spokesperson and the Jewish Agency for Israel (Sokhnut) [1]. In addition to

© Iryna Klymchuk, 2022

the above mentioned institutions, public diplomacy continues in other parts of the administration, such as the Prime Minister's Office, the Ministry of Foreign Affairs, and the Ministry of Defense.

At the Prime Minister's Office, the government's press service is actively involved in the implementation of public diplomacy. The unit's work is to assist foreign press in matters related to Israel, such as press trips, briefings, and work visas within public diplomacy. In 2021, during the National Hasbara Forum, the Office of Public Diplomacy, which coordinates communication between various government bodies, was officially re-established. The purpose of the Office of Public Diplomacy is to facilitate the synchronization of Israel's external communications [3].

The Ministry of Foreign Affairs of Israel is a key institution for international cooperation and country's external presentation. This structure contains a special subdivision – the Directorate of Public Diplomacy. The purpose of the unit is to cooperate with civil and scientific communities, improve the image of Israel abroad, promote its technological innovations and cultural values [6]. In addition, the Israeli Ministry of Foreign Affairs deals with cultural diplomacy, scientific exchanges, and the management of press abroad through its embassies. There is a department of cultural diplomacy, which helps artists who come to Israel to take part in events such as art studios, festivals, trips and other kinds of cultural cooperation between states.

Prime Minister's Office is responsible for the major part of the budget ascribed to public diplomacy, handles information campaigns, foreign press stationed in Israel, etc. The headquarters of Hasbara is also located in Prime Minister's Office [5].

Another essential institution responsible for public diplomacy in Israel is the Ministry of Tourism, which deals with the development and marketing of tourism in the State of Israel. The key task of this body is a strategic development and brand management in encouraging country's tourism [2]. The ministry acts as an office to attract and spread knowledge and promotional materials around the world, organizes seminars and educational tours, coordinates journalism and public relations, and helps major travel companies present Israel as a tourist destination.

The Ministry of Diaspora Affairs has been entrusted by the Israeli government in the task of monitoring and treating the scourge of anti-Semitism. The ultimate goal is to strengthen Jewish identity and ties with Israel among Jews lacking a sense of kinship or connection with Judaism and the Jewish people. The Ministry covers in its activity 3 main areas:

– *Combating anti-semitism:* The Ministry works to ensure a full and vibrant Jewish life in the Diaspora at the individual and community levels, with a strong and meaningful connection to Israel and the Jewish people. The Ministry has formulated a strategic plan designed primarily to expand the security of communities and individuals in times of both routine and crisis, and to facilitate a full and vibrant Jewish life, including a close bond with Israel. The activities focus on several levels: reducing the number and severity of anti-Semitic incidents worldwide, raising public awareness about anti-Semitism, strengthening the commitment of individuals, organizations and governments to combat anti-Semitism, and providing assistance to those affected by anti-Semitism.

– *Strengthening the connection between Israelis and the diaspora:* The Ministry views Diaspora Jews as an integral part of the Jewish collective as experienced by Israeli citizens, with Israel at the center. The goals in the above areas are to increase the knowledge of the Israeli public about Diaspora Jewry, its communities and individuals, and the challenges facing them; to strengthen the sense of kinship between Israelis in Israel and Jews in the Diaspora; and to promote involvement and action on issues relating to Diaspora Jews. Several projects exist in this realm, such as incorporating the subject in the formal and informal education systems, and making Israeli opinion leaders more knowledgeable on the subject through an in-depth course on the challenges facing the Jewish people, etc.

– *Strengthening Jewish identity and expanding the circles of the Jewish people:* A public committee was appointed to examine the relationship between the State of Israel and communities around the world with a kinship to the Jewish people (but who are not Jewish or not entitled to rights under the Law of Return). The committee is completing its work and is scheduled to recommend a comprehensive Israeli policy on such groups [8].

The goals of the above areas are to increase the knowledge of the Israeli public about the Jewish diaspora, its community and individuals, as well as the problems facing them; to strengthen the sense of kinship between Israelis in Israel and Jews in the diaspora, and to promote engagement and cooperation.

Jewish Agency (Sochnut) – a non-governmental institution with seat in Jerusalem, currently the executive body of the World Zionist Organization. The JA has been working as a link between Israel and Jews around the world for 93 years, to secure the future of a single Jewish people. Speaking of its role in public diplomacy, the organization recruits, trains and sends Israeli volunteers to various countries around the world promoting Hasbara and educational prospects etc. Currently, its task is to promote and organize immigration of Jews to Israel on a global scale, to support the integration of immigrants into the Israeli society, and to raise funds for this purpose.

Another essential institution influences public diplomacy is the Ministry of Defense, which is also traditionally responsible for security on the political, military and civilian levels. It's unit Israel Defense Forces (IDF, *Tzahal*) is involved in attacks related to the Palestinian-Israeli conflict, which is one of the main causes of Hasbara activity, as its main purpose is to "explain" and broadcast of first-hand news to the world media about a possible military incident that forms the first impressions of the public. Accordingly, Israel should be the first source to inform the world about the military events in which it participates, and to transmit news from military sources to the media as soon as possible, thus showing a quick reaction to certain events. Also, some departments are involved in promoting ideas on the Internet through new media, managing official websites, blogs, accounts on social networks [7].

Another important unit for conducting hasbara in the Israeli Ministry of Defense, working in coordination with the IDF, is the Coordinator of Government Activities in the Territories (COGAT). It is a unit that engages in coordinating civilian issues between the Government of Israel, the Israel Defense Forces, international organizations, diplomats, and the Palestinian Authority. The main function of this unit is to harmonize communications and cooperation in areas where Palestinians live, within or on the border with Israel, for example, the regions of Gaza Strip, Judea, Samaria. The activities of the unit cover such areas as the promotion of humanitarian projects, economic and infrastructure development. In addition, there is also cooperation with international communities. The structure of this unit includes a digital media department and a press secretary's office [7]. The peculiarity of the unit's work is that it covers communication with the Palestinians at media level. In this case, although the Coordination Unit has the opportunity to create a more friendly image, the relationship between the military and civilians has a negative effect, as the work of the unit focuses on the interaction between Israeli soldiers and Palestinian civilians.

One of the key elements of public diplomacy is advocacy, which is characterized by active and effective communication in order to promote key ideas or policies in the minds of foreign audiences. In Israel, this function is performed by many organizations, for example Masa Israel. It is an organization aimed at Jews or non-Jewish foreigners abroad, especially young people. It is a global leader in immersive experiences for young diaspora Jews, lasting 4-12 months and including study, volunteer, and career development programs. Every year they accompany thousands of young Jews from all over the world for an in-depth and authentic experience of Israel, where they work to grow both personally and professionally. The immersion into Israeli society,

connection to their roots and culture, and professional growth they experience on these programs contribute to their personal development, their Jewish identity, and their deepened relationship with Israel and the Jewish people. Thus, Masa Israelis important for the promotion of public diplomacy, which is supported and actively funded by the state. Within this multifaceted organization, foreigners can come to Israel through various programs lasting from 2 to 12 months, guaranteeing opportunities for personal and professional development, becoming leaders in their fields, becoming an integral part of a strong international professional network [4]. You can also study Hebrew by attending Jewish institutes at the organization's centers and improving Jewish education. Although Masa offers employment opportunities for foreigners in various areas of business and is mainly aimed at Jews, this can be considered an important opportunity for those who come from abroad and want to get to know Israel. Whether they are Jews or not, potential participants from a foreign country are important players in promoting Israel abroad.

The Israeli government has also set up a number of government agencies to assist in the development of Israeli culture. The Israel Antiquities Authority is responsible for the preservation, restoration and protection of Israeli historical and archaeological sites. The Israel Institute of Music spreads information about Israeli music, publishes and advertises its significance. To date, the Institute for the Translation of Jewish Literature has translated and published the best literature in Hebrew in more than sixty different languages. In addition, there are a number of other institutions established to promote Israeli culture, including the National Library of Israel and the Israel Archives.

Another instrument of public diplomacy is the international broadcasting of news. In Israel, the main role of international broadcasting is played by the Israeli Publishing Campaign, (reorganized in 2017), that replaced the Israeli Broadcasting Authority. The new structure broadcasts at Arabic television programs in Arabic and Persian, and practices daily 1-hour newscasts in English. In addition, the official website of the institution provides information in 10 foreign languages. The network of news resources is represented by various online platforms. Among the Israelis are The Times of Israel English-language online newspaper launched in 2012), The Jerusalem Post (the newspaper is published in English and previously also printed a French edition.) and Haaretz. The English edition is published and sold together with the *International New York Times*. Both Hebrew and English editions can be read on the internet.

Another phenomenon shaping Israeli public diplomacy on the national level is its Diaspora, pro-Zionist movements, and lobbyists in the United States and Europe, who express and distribute support for Israel's legitimacy as a state and its government policy. Lobbying in the new era is aimed at making efforts to protect and develop the existing new state and all Jews in the world. British, Belgian and Spanish initiatives are active lobbyists in the European environment. Realizing the influence that diaspora can have, the country's representation is interested in its development. Nativ is an organization founded in 1952. The main goals of this organization are: to strengthen ties between Israel and the diaspora, as well as to expand Jewish self-awareness and self-determination among its members. Nativ operates in dozens of Israeli cultural centers located in the former Soviet Union. The signing of the Abraham agreement gave impetus to intensify work with another target audience – the Arab world of the Persian Gulf, namely the UAE, Saudi Arabia, Bahrain. Through the official pages there is an active dialogue between nations, distribution of information about the holidays and cultural values of Israel, as well as promoting the idea of coexistence of Arabs and Jews [2].

Thus, it should be noted that in Israel there is no single centralized institution dealing with the implementation of public diplomacy, but many departments are involved in its functioning within the National Hasbara Forum. These are, first of all, the Ministry of Foreign Affairs, the

Ministry of Defense, the Office of the Prime Minister and their subdivisions, the Ministry of Diaspora and the Ministry of Tourism. Jewish Agency, Massa, Nativ and other organizations act as advocates in foreign communities. Although there are many target audiences for which public diplomacy is designed, but the most important is the diaspora, as it not only provides support to Israel in foreign governments, but can also address the demographic issue in the format of repatriation. Another key target audience is Arab, as Israel is currently trying to build trust and demonstrate itself as a peaceful state in which everyone has the right to self-realization and life, regardless of nationality or religion. Summing up, we realized that decentralization of public diplomacy does indeed impede the efficiency of its institutions, but at the same time, it testifies to a certain level democracy's degree of the domestic debate.

References

1. Gilboya E. (2006) Public diplomacy: the missing component in Israel's foreign policy. *Israel affairs*, no. 12, pp. 715–747.
2. Jurková J. (2018) The Domestic Dimension of Israeli Public Diplomacy. *Polish Political Science Yearbook*, no. 47, pp. 242–253.
3. Jędrzejewska K. (2020) Hasbara: public diplomacy with israeli characteristics. *Torun International Studies*, no. 1, pp. 105–118.
4. Masa Israel Journey: official website. URL: https://www.masaisrael.org/ (accessed 23 May 2022).
5. Molad (2012) Israeli Hasbara: Myths and Facts. A report on the Israeli Hasbara apparatus. Molad: The Center for the Renewal of Israeli Democracy. Jerusalem, 2012. URL: http://www.molad.org/ images/upload/researches/79983052033642.pdf (accessed 25 May 2022).
6. Starr M. (2021) Bennett reestablishes Public Diplomacy Directorate to coordinate Hasbara. *The Jerusalem Post*. URL: https://www.jpost.com/israel-news/article-690014 (accessed 22 May 2022).
7. The Israel Defence Force: official website. URL: https://www.idf.il/en/ (accessed 25 May 2022).
8. The Ministry of Diaspora Affairs: official website. URL: https://www.gov.il/en/departments/ministry_of_diaspora/govil-landing-page (accessed 25 May 2022).

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР ГРОМАДСЬКОЇ ДИПЛОМАТІЇ ДЕРЖАВИ ІЗРАЇЛЬ

Ірина Климчук
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут гуманітарних та соціальних наук,
кафедра політології та міжнародних відносин
вул. Митрополита Андрея, 5, 79013, м. Львів Україна

З початком 2000-х рр. громадська дипломатія стала новим трендом у сфері нетрадиційної дипломатії. Її роль з кожним роком почала зростати і перетворюватися на успішний інструмент опосередкованого впливу. Даний напрямок охоплює культурні, освітні, спортивні, медійні, наукові та інші проєкти, орієнтовані на взаємодію не лише з елітою, а й суспільство іноземної держави для побудови та розвитку довготривалих та міцних відносин. Відповідно кожен актор міжнародного співтовариства вирізняється своїми підходами та баченнями у її реалізації.

На сучасному етапі Ізраїль позиціонує себе як освітній, медичний та культурний центр Близького Сходу. Перебуваючи у стані сталого військового протистояння упродовж десятиліть, Ізраїль

бореться з антисемітизмом і делегітимацією, використовуючи різноманітний інструментарій громадської дипломатії.

І саме аналіз комунікаційних стратегій та інструментів ізраїльської моделі громадської дипломатії в реаліях сьогодення є прикладом стійкості державних інститутів та сталості її історичних та культурних традицій, які варто відстоювати та обороняти.

У статті розглянуто особливості формування та розвитку громадської дипломатії Держави Ізраїль. Проаналізовано інституції та організації, які беруть участь у реалізації громадської дипломатії Держави Ізраїль.

Встановлено, що у публічній дипломатії Ізраїлю відсутня єдина інституція, яка відповідає за її реалізацію, однак наявна сукупність державних органів, що виконують ті чи інші зобов'язання, пов'язані з її ефективним функціонуванням. Доведено, що апарат хасбари функціонує в рамках Національного штабу та Національного Форуму, які у свою чергу об'єднують такі органи та міністерства: Директорат публічної дипломатії при МЗС, Міністерство туризму, Міністерство у справах діаспори, Відділ речника ЦАХАЛу та Єврейське агентство Ізраїлю «Сохнут». Також, активно участь у реалізації публічної дипломатії беруть Офіс прем'єр-міністра, Міністерство оборони, Міністерство закордонних справ, Координаційний підрозділ діяльності уряду на територіях. Кожна з урядових структур виконує завдання характерної компетенції. Громадська дипломатія Держави Ізраїль направлена на широку аудиторію, однак, варто виокремити саме єврейську діаспору, оскільки, будучи її потенційними репатріантами, вони активно ретранслюють повістку дня Ізраїлю закордоном. Ще однією цільовою авдиторією варто виокремити громадськість арабського світу. Разом з тим ЗМІ та різні організації виступають ефективними ретрансляторами стратегії ізраїльської громадської дипломатії, тобто своєрідною середньою ланкою між державою та громадськістю.

Ключові слова: громадська дипломатія, хасбара, Держава Ізраїль, діаспора, інститути, інструменти, іміджева політика.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 232–238
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 232–238

УДК 322:2
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.30

РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ У СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Андрій Кобетяк
Державний університет «Житомирська політехніка»,
кафедра національної безпеки, публічного управління та адміністрування
вул. Чуднівська, 103, 10005, м. Житомир, Україна

У статті здійснено дослідження міжконфесійних та державно-церковних відносин в Україні за період незалежності, що актуалізовано багатьма факторами та причинами. Проаналізовано сучасні вектори політики державної влади у релігійній сфері. Вказано, що історіографія досліджуваної проблеми є специфічною. Вона складається із кількох основних блоків. Зокрема у статті розглянуто політичний, філософсько-релігієзнавчий та богословський аспекти політики державної влади у контексті формування Єдиної Помісної церкви.

Стверджується, що проблема формування Єдиної православної церкви в Україні сьогодні стоїть надзвичайно гостро. Це питання національної безпеки, міжнародного визнання, консолідації українського суспільства, геополітичного впливу, уніфікації самоідентифікації українських громадян та важливий конфліктогенний чинник.

Визначено, що залучення церков до політичних процесів розглядається науковцями всього світу як багатогранна проблема. Доведено, що у XIX–XX ст., коли відбувся «парад автокефалій» на Балканах, питання церковної автокефалії знову виходить на перший план релігійно-політичних дискусій. Ключову роль відіграв національний чинник, який вкладається в основу незалежності кожної із Помісних церков. Автокефалія стає виключно політичним нашаруванням. У статті стверджується, що у православній традиції відсутнє загальноприйняте трактування взаємозалежності принципу автокефального статусу церков. Це призвело до різнопланової політики держав із домінуючим православних населенням стосовно церкви. Зазначається, що подальші наукові розвідки релігійної політики України та країн-носіїв православ'я доповнять виконане дослідження, адже становлення церкви – це процес динамічний. Доведено, що політика держави завжди ситуативна, відповідно зацікавлення політологами релігійною сферою завжди буде мати високий рівень актуальності.

Ключові слова: політичний вплив, автокефалія, чиновники, патріарх, етнополітика, церква, закон, фахові видання.

Державна політика щодо релігійних процесів в останні роки зазнала значних трансформацій. Перш за все, це спричинено плином часу і демократизацією суспільства. У країнах пострадянського простору сформувались особливі державно-церковні відносини, які характеризуються домінуванням держави над церквою та значним рівнем політизації релігії. Після 1991 р. Україна формує власне законодавство у релігійній сфері та будую свою державну політику. Вагомою ознакою сучасної релігійної ситуації у нашій країні є полірелігійність. Декларований високий рівень релігійності українського населення сприяє зацікавленості науковцями різних напрямків, що значно актуалізує обрану тему дослідження.

Джерельна база дослідження державної політики України у релігійній сфері неоднорідна. Вітчизняні та зарубіжні вчені у сферах релігієзнавства та політології демонструють різні підходи до висвітлення одного і того ж предмету дослідження. Зацікавлення релігійною політикою України закордонними виданнями спричинено активним розвитком православ'я та специфікою пострадянського регіону. Потужний негативний вплив Російської

© А. Кобетяк, 2022

православної церкви на церковні та політичні процеси молодих національних країн зустрічає опір та боротьбу останніх за церковну незалежність. Це спричиняє значний резонанс у геополітиці досліджуваного регіону.

Мета статті полягає у висвітленні політизації трансформаційних процесів інституту автокефалії та його значенні у сучасній церкві. Вітчизняні вчені присвятили значну кількість праць стосовно релігійної політики державної влади. Однак відзначимо, що переважна більшість досліджень вивчають або державну політику в цілому, або цікавляться православ'ям та міжконфесійними відносинами, оминаючи проблему релігійної політики.

Завданням дослідження є спроба напрацювання нового, альтернативного підходу до проблеми державної політики України у світлі вітчизняних авторів. Україна свідомо обрала напрям Євроінтеграції, тому бачення нашої релігійної політики є надзвичайно актуальним, адже маємо констатувати, що сучасні міжконфесійні та державно-церковні відносини в Україні далекі від зразково толерантних. А без цього входження до Європейського Союзу буде неможливим. Відтак, необхідно напрацювати нову парадигму державно-церковної взаємодії.

Методи дослідження. Відсутність розробленої методології та значний політичний інтерес призводить до появи нових теорій і систем державно-церковної взаємодії. Напрацювання нових підходів у вітчизняній науковій літературі щодо можливих напрямків гармонізації та синхронізації взаємовідносин між державними і релігійними інститутами, стимулюють необхідність систематизації наявних та нових методологічних напрацювань. Прикметним, на наш погляд, є розмежування методів з досліджуваної тематики на групи які дозволять скласти цілісне розуміння предмету державної релігійної політики та автокефальної проблематики: загальнонаукові, спеціальні та міждисциплінарні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукової розробки обраної теми сьогодні неоднозначний. Тисячі політичних виступів, публічних заяв та офіційних листів державних діячів, богословів та ієрархів. Більшість із них мають чітко виражений конфесійний характер. Підписання Томосу для України в черговий раз привернуло увагу ієрархії, політологів та світських вчених зі всього світу. Маємо констатувати, що релігійна політика України формувалась епізодично. В черговий раз це питання привертало увагу перед державними виборами, коли політичні лідери, ідентифікуючи себе з певною конфесією, обіцяли їй процвітання, відповідно розраховуючи на електоральну підтримку адептів.

Про важливість та актуальність обраної теми свідчить низка сучасних дисертаційних досліджень, наприклад, В. Бутинського, М. Гергелюка, А. Дідківського, Є. Заремби, А. Матвієнко, архімандрита Кирила (Говоруна). Відтак, є реальна необхідність осучаснити та систематизувати знання про зарубіжних авторів та їх бачення українського церковно-політичного питання у контексті євроінтеграції України.

Відзначимо, що історія Європейських країн розглядається у значній кількості робіт вітчизняних та зарубіжних учених політичного та геополітичного характеру. Прикметно, що більшість із них покликана визначити місце і роль нової незалежної Української православної церкви у становленні України в новому геополітичному просторі Європи.

У літературній базі з теми дослідження закладена значна варіативність напрямків та підходів до висвітлення автокефальної тематики, що вимагає особливого аналізу та глибини вивчення. Джерельний блок представлений відносно уніфіковано в канонічному корпусі церковної літератури та соборних ухвалах та рішеннях, а також зафіксованих церковною традицією та Переданням.

Зміни на політичній мапі Європи потягнули і зміни в релігійному житті. Поява національних держав (Україна, Молдова, Македонія, Естонія) мала б посприяти зміні

церковної юрисдикції. Адже автокефалія для країн з православною культурою – це опосередковане визнання самостійності держави. Принаймні про це свідчить досвід сусідніх Болгарії, Сербії та Грузії. З іншого боку, молода Українська держава відчуває необхідність такого суспільного інституту, який користується високим ступенем довіри та легітимності, має чітку нерадянську спадщину, забезпечує тривалу історичну спадковість від княжої доби, а основне – здатен консолідувати розрізнені українські еліти [6, с. 256]. Автор погоджується з такою думкою В. Єленського. Саме релігійний фактор може посприяти повній консолідації української нації, якщо православні юрисдикції знайдуть шляхи поєднання. Впродовж 30 років незалежності спостерігаємо парадокс пов'язаний саме із ідентифікацією із православними юрисдикціями в Україні. Соціологічні дослідження різних організацій свідчать про найвищий рівень співвідношення респондентів із УПЦ КП (ПЦУ), а не з УПЦ (МП), 25-32 % та 7-12 % відповідно. Однак статистика парафіяльної мережі та духовенства свідчить про значну чисельну перевагу останньої. Це підтверджує думку про український вектор ідентичності наших співгромадян. Тому конституювання Єдиної національної церкви лише укріпить проукраїнські позиції.

Для аналізу формування державної політики України стосовно становлення Помісної національної церкви постає потреба у висвітленні та систематизації різноманітних підходів до його розуміння, обґрунтовані чинників, на основі яких має відбуватися процес становлення нової автокефальної структурної одиниці, а також в уточненні понятійно-категоріального апарату дослідження. Тому філософсько-політичний аспект дослідження повинен базуватися на вже наявному міждисциплінарному підході щодо аналізу означеної проблеми процесу толерантизації міжконфесійних відносин і формування оптимальної моделі державно-церковних стосунків України.

Оскільки проблема становлення нової незалежної церкви зачіпає різні сфери функціонування суспільства, то вона знайшла відображення в наукових дослідженнях істориків, соціологів, політологів, культурологів, філософів і богословів. У їхніх роботах проаналізовано структуру Вселенської церкви; політичний вплив держави на процес церковного адміністрування; еклезіологічне підґрунтя автокефального устрою; розуміння помісності; апостольську проповідь та формування перших незалежних церков; державно-церковний діалог; догматично-канонічне обґрунтування автокефалії; політичний досвід православно орієнтованих країн щодо конституювання церковної незалежності; можливості державного регулювання церковного процесу; моделі державно-церковної взаємодії провідних країн; порівняльний аналіз релігійної ситуації у країнах пострадянського простору; виявленні конфліктогенних чинників у релігійному середовищі України; прогнози міжконфесійної взаємодії. Це дає змогу більш широко розглянути досліджуваний предмет і його розуміння в суміжних дисциплінах.

Автор розділяє думку, що політичний ренесанс останніх років призвів до включення політичного фактору у абсолютно всі сфери людського життя, в тому числі і релігійної. Зведення проблеми Єдиної національної церкви виключно до рівня суспільної організації – хибний шлях. Згодом це може призвести до негативних наслідків у всьому східному християнстві, зокрема такої думки притримуються вітчизняні дослідники, наприклад В. Ігнатьєв [4, с. 102]. Відтак, ми погоджуємося з думкою заступника Голови Конференції Римо-католицьких єпископів в Україні, що проблема формування Єдиної Помісної церкви належить до сфери, де Церква самостійно не може вирішити цілий клубок факторів накопичених за десятиліття [9, с. 71]. Це саме стосується і забезпечення законодавства у сфері релігій. Держава повинна напрацювати та запропонувати на розгляд ВРЦ і громадськості власну парадигму бачення можливих принципів формування Єдиної церкви через встановлення тристороннього діалогу між державою та двома українськими гілками православ'я.

Здобуття Україною незалежності привело до формування різних підходів стосовно перспектив державно-церковних відносин, їх можна звести до трьох основних шляхів реформування: забезпечення рівності всім релігійним організаціям, надання державного статусу окремим християнським церквам, повне дотримання принципу свободи совісті. Вітчизняні дослідники розділяють таке бачення автором державно-церковної взаємодії, як приклад можна навести праці В. Щипцова [10]. Загалом, державно-релігійні відносини реалізовуються відповідно до Конституції України, Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». Загальний зміст цих документів визначає Україну як світську державу, що не надає переваги жодній релігійній організації.

Проблема формування власної незалежної церкви для сучасної України – це питання національної безпеки, ментального утвердження проукраїнського орієнтиру національної самоідентифікації, престижу держави на міжнародній арені, а основне – можливість консолідації громадян України навколо Єдиної православної церкви, яка є домінуючою конфесією в країні. Однак сьогодні констатуємо роздрібненість українського православ'я на кілька юрисдикцій. Найчисельнішими з них є Православна церква України та УПЦ (МП), хоча свою діяльність відновила ще УПЦ КП, наразі вона майже непомітна.

Необхідно звернути увагу на дисертаційне дослідження В. Ященка «Еволюція державно-церковних відносин в Україні». Дослідник – один із перших вітчизняних науковців, котрий формулює загальне визначення поняття «державно-церковних відносин», з яким погоджується автор, під якими розуміє взаємодію церковно-релігійних та конституційно-правових норм, під впливом яких і формується релігійно-соціально ситуація в Україні [11].

Зважаючи на складність ідентифікації об'єкту та багатовекторний міждисциплінарний характер д дослідження у роботі весь масив джерел та літератури умовно можна розділити на три окремі пласти чи групи: праці політичного змісту, філософсько-релігієзнавча література та церковно-богословські видання. До першої групи відносяться праці політологів, вчених у галузі державного управління, заяви політичних лідерів та чиновників, офіційні документи, дисертаційні та фахові дослідження в галузі державно-церковних відносин та ролі держави у формуванні міжцерковної взаємодії. В цій групі дослідники орієнтуються переважно на практичні питання доцільності та державних інтересів, а також національної безпеки. До другої групи варто віднести роботи світових та вітчизняних філософів та релігієзнавців, які з позиції академічного релігієзнавства вивчають проблему автокефалії, можливості державного регулювання цих процесів, структуру та процеси відновлення релігійної мережі, тобто все, що стосується теми дослідження з позицій філософського осмислення. Останню третю групу становлять офіційні документи церков, заяви ієрархів та Синодів, весь корпус канонічних постанов та правил церкви. Без врахування позиції Церкви та її лідерів неможливо налагодити конструктивний діалог ні між державою та церквою, ні між окремими гілками розділеного православ'я. Якраз третя група джерел засвідчує наявність різних еклезіологічних підходів до розуміння сутності та природи церкви [13].

Відразу відзначимо, що окремі праці важко чітко ідентифікувати в конкретну групу. Перш за все, це пов'язано із складністю та багатогранністю предмету нашого дослідження. Крім того, є автори, наприклад державні чиновники, яких необхідно віднести до першої групи, однак вони в силу своєї прихильності до певної конфесії цього не приховують і публікують відверто конфесійні матеріали. А з іншого боку, є ієрархи чи богослови які демонструють академічну об'єктивність та позаконфесійний підхід [12].

Найприйнятнішою є класифікація джерельної бази за критеріями, які дозволять диференціювати наявну наукову та документальну спадщину на богословську, з вираженим конфесійним орієнтиром, та наукову академічну. Адже для комплексного дослідження

важливою умовою є всесторонність та представленість різних точок зору. Відтак, використано як академічну, так і «церковну» літературу. Саме це дозволяє масштабно розглянути проблему структури Вселенської церкви через призму її історичного розвитку та еклезіологічного наповнення. Таким чином, весь історіографічний комплекс означеної проблеми можна умовно розділити на декілька умовних блоків.

Щодо напрацювання фактажу політологічних праць стосовно формування Єдиної церкви, необхідно згадати основні фундаментальні праці, які були цінними для написання даного дослідження, у їх історичному контексті. Важливими напрацюваннями у сфері державно-церковної взаємодії та досвіду державного регулювання на території сучасної України в радянський період є ґрунтовна монографія А. Войналовича «Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інститутів в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс» [1]. Автор детально аналізує процес державного впливу на релігійну ситуацію в Радянському Союзі. Описує всіх учасників конфесійної сцени України того періоду. Дослідник порівнює державні підходи до православної, греко-католицької, римо-католицької, реформаторської та іудейської спільнот.

Вітчизняні дослідження у сфері релігійної політики розпочинається із ґрунтовної монографії колективу авторів П. Косухи, А. Колодного і В. Єленського «Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, пронози» [8]. Монографія присвячена буремному відродженню релігійного життя в Україні на моменті проголошення незалежності. Автори грамотно висвітлюють основні тенденції релігійного життя та дають прогнози, які й здійснилися в сучасності. Вже на початку 90-х автори детально розглядають особливості політичного контексту та релігійно правових норм у життєдіяльності українських православних церков. Подібною за формою та змістовим наповненням є дисертаційна робота відомого вітчизняного вченого та керівника державного органу у справах релігій В. Бондаренко, а також фундаментальна праця О. Сагана [7].

Вагомим внеском у науковий доробок стосовно необхідності налагодження державно-церковних відносин є монографія за редакцією І. Тимошенка «Державно-церковні відносини: світовий досвід і Україна (історико-політичний аналіз) [2]. Колектив авторів пропонує власні теоретико-методологічні засади формування нової парадигми державно-церковних відносин. Зокрема, автор погоджується з думкою Тимошенка про необхідність паритетних основ як між наявними в Україні конфесіями, так і у державно-церковних взаєминах. Цінними результатами книги є наявність порівняльного підходу механізмів політичного, організаційного та правового регулювання провідних демократичних країн світу. Крім того, цінним є історичний підхід запропонований у монографії, який поетапно розкриває формування основних векторів державно-церковної взаємодії в Україні.

Важлива для нашого дослідження є праця завідувача Відділу гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень С. Здіорука «Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття» [3]. У монографії висвітленоактуальні проблеми стратегії гуманітарної політики України. Одне із ключових питань, в якому автор поділяє думку Сергія Здіорука, – це необхідність формування незалежної Української церкви. Одна із необхідних задач на цьому шляху – релігійно-церковна структуризація українського суспільства. Автор монографії слушно зауважує, що формування єдиної церкви змінить кон'юнктуру внутрішнього супротиву національній самоідентифікації українських громадян. Це значно посприяє консолідації українського суспільства. Для цього необхідно налагодити чіткий механізм співпраці суб'єктів церковної та політичної влади. Ця співпраця повинна розпочинатися на найнижчому рівні, наприклад на регулярному функціонуванні інституту капеланства, і закінчуватися макрорегулюванням міжконфесійних взаємин на рівні Всекраїнської

Ради Церков. У монографії акцентується увага на проблемі стратегічного вибору України вдалої державно-церковної моделі взаємовідносин та релігійно-церковного устрою.

Духовно-релігійна складова національної безпеки – це, перш за все, особливий стан церковно-релігійного життя, при якому релігійні питання не можуть бути загрозами національній безпеці, цілісності держави та негативно впливати на її поступальний розвиток, а також на самобутність української культури в Україні та за її межами [2, с. 19]. Безперечно, політика України повинна бути направлена проти втручання інших держав у внутрішнє життя через засоби духовно-релігійного впливу, що особливо стало помітно після гібридної війни на Донбасі [5].

Підсумовуючи відзначимо, що у роботі весь масив джерел та літератури умовно можна розділити на три окремі пласти чи групи: праці політичного змісту, філософсько-релігієзнавча література та церковно-богословські видання. До питання автокефалії та структури Вселенської церкви зверталися провідні богослови, ієрархи та великі отці Церкви. Були певні «сплески» богословської думки, як в епоху Вселенських соборів та періоди занепаду. Сьогодні науковці, ієрархи та богослови знову активно обговорюють церковну ситуацію, що пов'язано із кризою православ'я в цілому та активізацією православно-католицького діалогу. Особливо привертав увагу Великий Критський собор 2016 р. та надання Українській церкві Томосу.

Отже, з одного боку, можна констатувати значний науковий та теологічний аспект актуальності зазначеної проблематики та наявність низки ґрунтовних праць. З іншого – проблема набуття автокефального статусу та чіткого визначення межі канонічної території впливу залишається відкритою. У наукових працях не простежується чіткий зв'язок між еклезіологічною моделлю ідеальної церкви Христової та сучасним адміністративним укладом церковного життя. Наявність ряду малодосліджених наукових проблем щодо автокефального облаштування Вселенської церкви значно актуалізує обрану тему.

Список використаної літератури

1. Войналович А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інститутів в Україні 1940-1960-х років : політологічний дискурс. Київ : Світогляд, 2005. 741 с.
2. Державно-церковні відносини: світовий досвід і Україна (історико-політичний аналіз) : монографія / С. Сьомін, Ю. Кальниш, В. Петрик, В. Остроухов. За ред І. Тимошенка. Київ : Вид-во Європейського університету, 2002. 136 с.
3. Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини: виклики Україні XXI століття : монографія. Київ : Знання України, 2005. 552 с.
4. Ігнатьєв В. Українське православ'я і націософія. Пріоритети державної політики в галузі свободи совісті: шляхи реалізації: Збірник наукових праць. Київ : Світ Знань, 2007. С. 102–107.
5. Кремінь В., Бінько І., Головащенко С., Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення : монографія. Київ : МАУП, 1998.
6. Релігія і нація в суспільному житті України і світу / За ред. Л.Филипович. Київ : Наукова думка, 2006. 287 с.
7. Саган О. Уся правда про українське церковне питання. Київ, 2021. 48 с.
8. Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, пронози : монографія. НАН України. Ін-т філософії / Ред. кол. П. Косуха, А. Колодний, В. Єленський. У 2-х ч. Київ, 1994. 320 с.
9. Трофим'як М. Проблема законодавчого врегулювання діяльності церков. Пріоритети державної політики в галузі свободи совісті: шляхи реалізації : Збірник наукових матеріалів. Київ : «Світ Знань», 2007. С. 71–72.

10. Щипков О. Церковно-суспільні відносини і проблеми державного регулювання. Людина і світ. 2000. № 9. С. 12–15.
11. Ященко В. Еволюція державно-церковних відносин в Україні : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.06. Історія філософії. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 1993. 150 с.
12. Kuzio T. Russian Nationalism and the Russian-Ukrainian War: Autocracy-Orthodoxy-Nationality (1st ed.). Routledge, 2022.
13. Sanderson C. W. Autocephaly as a function of institutional stability and organizational change in the Eastern orthodox church. University of Maryland, College Park, 2005. 196 p.
14. Papkova I. The Orthodox Church and Russian Politics. New York : Oxford University Press, 2011. 265 p.

RELIGIOUS POLICY OF UKRAINE IN CONTEMPORARY NATIONAL HISTORIOGRAPHY

Andrii Kobetiak
Zhytomyr Polytechnic State University,
Department of National Security, Public Administration and Management
Chudnivska str., 103, 10005, Zhytomyr, Ukraine

The article examines inter-religious and state-church relations in Ukraine during the period of independence, which has been updated by many factors and reasons. Modern vectors of the state government's policy in the religious sphere are analyzed. It is indicated that the historiography of the investigated problem is specific. It consists of several main blocks. In particular, the article examines the political, philosophical, religious, and theological aspects of state power policy in the context of the formation of the United Local Church.

It is claimed that the problem of the formation of the United Orthodox Church in Ukraine is extremely acute today. This is a matter of national security, international recognition, consolidation of Ukrainian society, geopolitical influence, unification of self-identification of Ukrainian citizens and an important conflict-causing factor. It was determined that the involvement of churches in political processes is considered by scientists all over the world as a multifaceted problem.

It is proved that in the 19th-20th centuries, when the "parade of autocephaly" took place in the Balkans, the issue of church autocephaly again came to the forefront of religious and political discussions. The key role was played by the national factor, which forms the basis of the independence of each of the Local churches. Autocephaly becomes exclusively political layering. The article claims that there is no generally accepted interpretation of the interdependence of the principle of the autocephalous status of churches in the Orthodox tradition. This led to a multifaceted policy of states with a dominant Orthodox population in relation to the church. It is noted that further scientific explorations of the religious policy of Ukraine and the Orthodox countries will complement the completed research, because the formation of the church is a dynamic process. It has been proven that state policy is always situational, accordingly, the interest of political scientists in the religious sphere will always have a high level of relevance.

Key words: political influence, autocephaly, officials, patriarch, ethnopolitics, church, law.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 239–245
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 239–245

УДК 32.019.5
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.31

РАШИЗМ ЯК ГЕНЕЗА ПУТІНІЗМУ

Іван Коваль
Національний університет «Одеська юридична академія»,
Івано-Франківський юридичний інститут
вул. Максимовича, 13, 76006, м. Івано-Франківськ, Україна

Леся Кисляк
Національний університет «Одеська юридична академія»,
Івано-Франківський юридичний інститут
вул. Максимовича, 13, 76006, м. Івано-Франківськ, Україна

У статті розглянуто причини розв'язаної повномасштабної війни Російської Федерації проти суверенної Української держави, які походять із суті політичного режиму сформованого В. Путіним за період його перебування на посаді президента російської держави. Зазначено, що прагнення В. Путіна відродити неоімперію закладено об'єктивно в сутності російської держави, її історичної традиції, культури та суспільної свідомості. Акцентується увага на те, що наратив імперськості тісно пов'язаний із ностальгією за Радянським Союзом, розпад якого В. Путін назвав «найбільшою геополітичною трагедією» XX століття.

У статті розкрито процес формування державних інститутів Російської Федерації в основу якої закладено всевладдя силових структур, згортання демократичного розвитку, встановлення тотального контролю над громадянським суспільством та засобами масової інформації.

Проаналізовано основні ознаки «путінізму» у політичному, ідеологічному, соціально-економічному і зовнішньополітичному аспектах. Визначено, що фінансово-ресурсну базу РФ становить експорт сировини, нафти, природного газу, вугілля, лісу, а не розвиток новітніх технологій. Показано, що «путінізм» це така система влади, яка випливає з чіткого розділення влади і народу, де відсутнє зріле громадянське суспільство, функціонує диктат адміністративного апарату примусу, що забезпечує потреби лояльної до нього маси.

Зазначено, що для «путінізму» у зовнішньополітичній сфері характерним є проведення агресивної, експансіоністської політики імперського реваншу, виходячи із наративу, що розпад СРСР є «найбільшою катастрофою XX століття» і відповідальність за це несе саме Захід.

Розкрито модель політичного управління «путінізму», яка сформована таким чином, що президент відповідає за реалізацію стратегічного завдання відновлення імперської величі та забезпечення національних інтересів на міжнародній арені, а підпорядкований йому бюрократичний апарат центральної влади включає дві складові – силові та адміністративно-господарські структури, які повинні забезпечувати добробут російського народу і його безпеку.

Ключові слова: «путінізм», авторитарний політичний режим, громадянське суспільство, «руський мір», імперський реваншизм, неоімперія, масмедіа, демілітаризція, денацифікація, рашизм, геноцид.

Актуальність дослідження обумовлена агресивною, загарбницькою політикою В. Путіна, розгортанням повномасштабної війни Російської Федерації проти України. Дана тематика знайшла своє відображення у ґрунтовній колективній монографії вчених Національного інституту стратегічних досліджень «Режим Путіна: перезавантаження 2018». Також над висвітленням вищезгаданої тематики працювали такі дослідники, як Я. Бережний, І. Волошко, Р. Власенко, Д. Горєлов, В. Караваєв, А. Лєпіхов, І. Павленко,

© І. Коваль, Л. Кисляк, 2022

В. Семененко, О. Снігир, Б. Дем'яненко, В. Дем'яненко, О. Костенко, М. Піддячий, В. В'ятрович, С. Бєлковський, А. Піонтковський, Т. Снайдер та інші.

Уперше у статті робиться спроба показати, що «путінізм» об'єктивно виражається на практиці у новітній фашизм з російським підґрунтям у XXI столітті.

Метою статті є розкрити генезу рашизму як похідну від авторитарного режиму В. Путіна.

Розпочавши військову агресію проти нашої країни 24 лютого 2022 року, В. Путін заявив, що метою проведення «спеціальної військової операції» є захист людей, які протягом восьми років зазнають знущань, геноциду з боку київського режиму, і для цього буде проведена демілітаризація та денацифікація України [1].

Прагнучи за три доби повністю добитись капітуляції України, провести військовий парад в Києві, диктатор РФ зіткнувся із героїчним опором української армії та формувань територіальної оборони. Путінський «бліцкриг» зазнав повного краху.

Для того, щоб виявнити справжні цілі кремлівського диктатора, необхідно осягнути справжню сутність путінського режиму – «путінізму».

Борис та Віра Дем'яненко стверджують, що на початку XXI століття дефініція «путінізм» (англ. «putinism») набула кількох тлумачень. Цим поняттям ідентифікують: 1) політичну систему, що сформувалася в Російській Федерації на початку 2000-х рр., у добу глобалізації та Інтернету; 2) економічний лад РФ, який виник на початку XXI ст. на уламках останньої тоталітарної імперії XX ст. – СРСР; 3) певний тип політики, коли прагнення досягати бажаних результатів базувалося на аргументі сили і проводилося з позиції сили [2, с. 243].

Розглянемо основні ознаки «путінізму» у політико-ідеологічній, соціально-економічній та зовнішній сферах.

Для політико-ідеологічної сфери характерні такі ознаки як: сильна президентська влада; двоїстість режиму «путінізму», який, по-перше –безпосередньо повинен модернізуватись згідно вимог часу, але, по-друге – боїться наслідків демократичних змін і формує культ президента як національного лідера, який нібито повернув Росії «велич» [3].

За словами російського аналітика С. Бєлковського, Путін – це стабільність, а будь-яка опозиція це – фашизм і громадянська війна; Путін – менше зло у всіх відношеннях; щоб менше зло ніколи не поступилось місцем більшому, потрібна консолідація еліт [4].

Для «путінізму» притаманні такі ознаки як: контроль виконавчою владою законодавчої і судової; контроль суспільства і державного апарату із використанням різноманітних маніпуляцій; інтерпретування Конституції на власний розсуд, без внесення змін до Основного закону держави [5]. Підміна інститутів державного управління силовими структурами та спецслужбами, що призводить до системи «ручного управління». Імітація демократії, тобто наявність багатопартійної системи та опозиції при пануванні єдиної пропрезидентської партії «Єдина Росія» тощо. Російський політолог в еміграції А. Піонтковський акцентував увагу на те, що саме «цинічна терплячість» «еліт» становить значно більшу небезпеку для російської державності, ніж «демократичне нетерпіння» опозиціонерів, опозиційних ЗМІ, тотальний контроль над соціальними мережами, панування шовінізму, пропаганда «руського міра» [6].

У економічному аспекті основні ознаки «путінізму» проявились у таких аспектах як: злиття влади і бізнесу; повний контроль над державною власністю силовими структурами; панування в основних галузях економіки корпорацій, які безпосередньо контролюються кремлівським апаратом представників президентської адміністрації: Газпром, Роснефть, Транснефть, РЖД та ін.; злиття кримінального капіталу із вищими ешелонами влади та використання ними всіх надр країни і присвоєння всього, що було створено за

період існування Радянського Союзу; тотальна корупція у всіх сферах контрольована спецслужбами, відносно ліберальна, але непрозора фінансова й податкова політика; повністю залежний від державних чиновників малий і середній бізнес; значна диференціація в матеріальних доходах між різними верствами населення [2, с. 246].

За словами А. Піонтковського у РФ сформувався «олігархічний капіталізм» і «бандитський капіталізм», який склався не стільки з приватизації власності, скільки приватизації контролю над фінансовими потоками, і, передусім, потоками бюджетних коштів. У такій системі ефективний власник не може виникнути принципово [6].

У соціальному аспекті «путінізм» характеризується такими ознаками, як: відсутність соціальної держави; зневагою до особистості; обмеженням можливостей громадянського суспільства; слабким і нечисленним середнім класом, міграцією технічних інтелектуалів з країни; залежним становищем службовців та робітників; низьким рівнем пенсійного забезпечення; корумпованою й неефективною системою освіти, системою охорони здоров'я, які не відповідають вимогам часу; пропагандою соціального миру й об'єднання всіх прошарків і соціальних груп навколо держави і національного лідера в боротьбі з зовнішніми і внутрішніми ворогами [2, с. 249].

У зовнішньополітичному аспекті «путінізму» характерна: агресивна, анексіоністська зовнішня політика; нова біполярність світу, нове протистояння авторитарного Сходу і демократичного Заходу, ненависть до західних демократичних систем, нетерпимість до елементів культури інших народів, зокрема українського, яким протиставляється євразійська (російська) цивілізація; ностальгія за радянськими часами і найвпливовішими лідерами, зокрема піднесення величі Й. Сталіна, намагання відтворити неоімперію на території СРСР, що розпався [2, с. 249].

За сприяння режиму В. Путіна в РФ поширився напрям і рух, основною доктриною якого є реабілітація Російської імперії з її «самодержавієм, православієм і народністю». Для цього був використаний меседж «Великої Перемоги» в Другій світовій війні та виняткового внеску російського народу у перемогу над фашизмом.

Головними ідеями, які сприяли легітимізації режиму В. Путіна й зміцнення російської державності стали: концепція «розділеного народу»; ідея «захисту громадян за кордоном»; концепція «руського міра»; концепція «великої російської цивілізації».

Ідеологічним прикриттям агресивної політики В. Путіна є вигадані кремлівськими апологетами меседжі про невід'ємне право РФ втручатися у внутрішні справи пострадянських країн, захищати інтереси «угнєтаємих фашистамі саатєчєствєнніков» в Україні, соціальна демагогія про споконвічних захисників «ісконних» цінностей «руського міра» від «проісков враждєбного Запада», що буцімто «тлєтворно вліяєт» на побожних московитів-росіян [2, с. 250].

Вагомим є повернення територій, якими нібито володіла Російська імперія починаючи з переходу Петра І. «Путінізм» включає в себе доктрину «руського міра» в якому панує Росія, яка передбачає «собраніє русскіх земель», тобто можливість анексії територій, де проживають росіяни, і навіть російськомовні громадяни. Ця доктрина спрямована на піднесення російського православ'я, євроазіатських і геополітичних міфів про перманентне історичне зіткнення інтересів Росії і Заходу, та так званої, «теорії змови» Заходу проти Росії. Вагомим чинником цієї доктрини є союз держави і церкви, що передбачає державну підтримку релігійної пропаганди, який був започаткований ще імператором Петром І, а створений ним Синод у 1721 році, саме підпорядкував церкву державі.

А. Піонтковський характеризуючи режим В. Путіна наголошує, що «путінізм» – це вища і остання стадія бандитського капіталізму в Росії, якій характерні наступ на свободу слова, інформаційне зомбування, ізоляція від зовнішнього світу і подальша економічна деградація [7].

Тут теж слід додати і висловлювання французького філософа Ф. де Лара, який назвав «путінізм» режимом не «совєтської влади плюс електрифікації всієї країни» (відомий вислів В. Ульянова-Леніна), а «КДБ плюс телебачення» [8].

Яскравим підтвердженням реалізації агресивної зовнішньої політики «путінізму» стала війна Кремля проти суверенної України, яка відстоює європейські цивілізаційні демократичні цінності. Мета диктатора В. Путіна чітко розкрита в статті Т. Сергейцева «Що Росія має зробити з Україною» від 3 квітня 2022 р., яка опублікована в державному масмедіа РИА «Новости», – «перевиховання» українців необхідно досягти репресіями та жорсткою цензурою, а після війни провести військовий трибунал. Президент України В. Зеленський зазначив, що заклики до «деукраїнізації» та «деєвропеєзації» України, про які йдеться в статті, вказують на мету вторгнення на територію України, є методами геноциду [9; 10].

Дослідник східноєвропейської історії Т. Снайдер назвав вищезгадану статтю «російським посібником з геноциду». Він зазначив, що денацифікація в офіційному російському тлумаченні означає не лише руйнування української держави і нації. Нацист, – як пояснює посібник з геноциду, – це просто людина, яка самоідентифікується як українець [11]. Згідно з посібником, створення української держави тридцять років тому було «нацифікацією» України. Українці є «нацистами», бо не визнають «необхідності підтримки Росії». Українці мають страждати за віру в те, що вони існують як окремий народ; тільки це може призвести до «спокутування провини», – зазначає Т. Снайдер, аналізуючи статтю Т. Сергейцева [11].

В інтерпретації росіян дефініція «нацист» – це українець, який відмовляється визнати себе росіянином. Дивним є аналогія називати Володимира Зеленського, демократично обраного президента та єврея – нацистом. Зеленський – українець, і це все, що означає «нацист». За цим абсурдним визначенням, в якому нацисти мають бути українцями, а українці – нацистами, Росія не може бути фашистською, щоб не робили росіяни. Це дуже зручно, – зауважує Т. Снайдер [11]. Якщо «нацист» має значення «українець», який відмовляється бути росіянином, то напрошується висновок, що жоден росіянин не може бути нацистом. Відтак як в Кремлі «нацист» не має нічого спільного з фашистською ідеологією, свастикою, великою брехнею, мітингами, риторикою про чистки, агресивними війнами, викраденням еліт, масовими департаціями та масовими вбивствами мирного населення, росіяни можуть робити це все, не цікавлячись, що вони самі на неправильній стороні історичної книги. І тому ми бачимо, що росіяни ведуть фашистську політику в ім'я «денацифікації», – резюмує Т. Снайдер. І з цим важко не погодитись [11].

Вагомим є те, що стаття Т. Сергейцева появилася після викриття жахливих злочинів російських агресорів в Бучі. Світовим ЗМІ пізніше стали відомі випадки злочинів в Ірпені, Гостомелі, Маріуполі, що стало підставою говорити про геноцид українського народу та підставою прийняття 14 квітня 2022 р. Заяви Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні. Так, у ній чітко зазначено, що парламент по-перше, визначає дії, вчинені Збройними силами Російської Федерації та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України геноцидом Українського народу; по-друге звертається до Організації Об'єднаних Націй, Європейського парламенту, Парламентської асамблеї ОБСЄ, Парламентської асамблеї НАТО, урядів та парламентів іноземних держав щодо визнання вчинення Російською Федерацією геноциду Українського народу, а також злочинів проти людяності та воєнних злочинів на території України [12].

На сьогодні уже більше десяти держав визнали злочини російської армії в Україні геноцидом українського народу. У конгресі США зареєстрований законопроєкт про визнання Російської Федерації державою-спонсором тероризму.

Ці злочини РФ в політичних дискусіях українців виразились в дефініцію «рашизм».

Як зазначається у Вікіпедії поняття «рашизм» походить від Росія, «Раша» плюс фашизм, або російський фашизм, – термін, який використовується для позначення політичної ідеології та соціальної практики режиму кінця XX – початку XXI століття, що базується на ідеях «особливої цивілізаційної місії» росіян, «старшості братнього народу», нетерпимості до елементів культури інших народів [13]. Рашизм є різновидом нацизму, фашизму і синонімом терміна «російський нацизм» [13].

Інтерпретацію дефініції «рашизм» історик В. В'ятрович, ексголова Українського інституту національної пам'яті визначив не просто як російський неофашизм. В рашизмі багато спільного із злочинними ідеологіями – віра у вищість власного народу і відтак його право вирішувати долю інших, підкреслена антидемократичність, культ вождя, культ сили, нехтування правами людини і міжнародним правом, віра у міжнародну змову, яку слід зупинити, апелювання до героїчного минулого, славу якого треба відродити [14].

Професор О. Костенко зазначає, що «рашизм» є ідеологією, яка базується на ілюзіях і обґрунтовує припустимість будь-якого свавілля заради хибно трактованих інтересів російського суспільства. У зовнішній політиці «рашизм» проявляється, зокрема, у порушенні принципів міжнародного права, нав'язування світові своєї версії історичної правди, виключно на користь Росії, у зловживанні правом вето в Раді Безпеки ООН тощо. У внутрішній політиці проявом «рашизму» є порушення прав людини на свободу думки, переслідування учасників «руху незгодних», використання ЗМІ для дезінформації свого народу тощо [15].

Сучасний американський історик Т. Снайдер зазначає, що українці помітили нахил Росії до фашизму: культи лідера і мертвих, корпоративну державу, міфічне минуле, цензуру, теорії змови, централізовану пропаганду, а тепер і війну, і руйнування [15].

На думку В. В'ятровича, велику роль у просуванні ідеології «рашизму» відіграє російська православна церква, яка не лише освячує, а й через мережу парафій поширює ідеї і тримає контакт з адептами, зокрема й поза межами Росії, особливо в Україні [14].

Важливим елементом, який «рашизм» запозичив із комунізму, більшовизму, – зауважує В. В'ятрович, – є соціальна ненависть до заможних та успішних. Саме вона надихає їх на злочини на окупованих теренах. «Хто вам дозволив жити так добре?» – волали вони у Бучі, грабуючи, ґвалтуючи і вбиваючи місцевих українців не лише за те, що вони українці, але й за те, що успішні [14].

Слушною є ініціатива комітету ВРУ з питань гуманітарної та інформаційної політики щодо визначення терміну «рашизм» на національному та міжнародному рівнях [15; 16].

Отже, на сьогоднішній день дослідники сходяться на думці, що режим В. Путіна є «фашистським». Події останніх місяців переконливо доводять: Росія XXI століття у своїй ідеології, політиці та методах ведення війни поєднує ідеологію та практику режимів комуністичного СРСР, нацистської Німеччини, а також російського імперіалізму. Це поєднання можна означити терміном «рашизм».

Пропаганда насильства, знищення українців як нації, тому що не підтримують політику В. Путіна, є свідченням геноциду українського народу.

Повномасштабна війна проти України, названа диктатором В. Путіним як «спеціальна військова операція» є безпрецедентним виявом ігнорування міжнародного права і порядку – виклик цивілізованому світу в XXI столітті.

«Путінізм» і «рашизм» не мають майбутнього, тому що їхні доктрини побудовані на міфічному минулому і спрямовані в минуле!

Список використаної літератури

1. Путін заявив про початок «військової операції». *Громадське.* 24 лютого 2022 р. URL: https://hromadske.ua/posts/putin-zayaviv-pro-pochatok-vijskovoyi-operaciyi-na-donbasi (дата звернення: 10.04.2022).
2. Дем'яненко Борис, Дем'яненко Віра. «Путінізм» як різновид авторитарного політичного режиму. *Наукові записки.* 2018 (II). Випуск 2(94). ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. С. 243. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/11/demianko_putinism.pdf (дата звернення: 25.05.2022).
3. Белковский С. Апология Владимира Путина. Легко ли быть царем? URL: https://ratelib.com/books/232021-apologiya-vladimira-putina-legko-li-byt-carem/read (дата звернення: 08.06.2022).
4. Белковский С. Сущность режима Путина. URL: http://loveread.me/read_book.php?id=62739&p=15 (дата звернення: 08.06.2022).
5. Лакер У. Путинизм. Россия и ее будущее с Западом. URL: http://www.lander.odessa.ua/doc/laker-putinizm-rossiya-i-ee-budushchee-s zapadom.pdf. (дата звернення: 08.06.2022).
6. Пионтковский А. Искушение Владимира Путина. URL: https://my-books.me/books/politika/page-44-49406-andrei-piontkovskii-iskushenie-vladimira-putina.html#fullstory-text (дата звернення: 08.06.2022).
7. Піонтковський А. За першим словом Володимира Володимировича. *NB.* 21 січня 2016 р. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/po-pershomu-slovu-volodimira-volodimirovicha-92512.html (дата звернення: 28.05.2022).
8. Філіпп де Лара. Що таке путінізм? *Український тиждень*. 19 березня. 2015. № 11(383). С. 39. URL: https://tyzhden.ua/Columns/50/132296
9. Зеленський В. Стаття в РІА «Новости» – один з доказів для майбутнього трибуналу. *УКРІНФОРМ.* 4 квітня 2022 р. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3448738-zelenskij-statta-v-ria-novosti-odin-z-dokaziv-dla-majbutnogo-tribunalu.html (дата звернення: 09.05.2022).
10. Прищепа Я. Зеленський: стаття РИА «Новости» «Що Росія повинна зробити з Україною» – доказ геноциду для трибуналу. *СУСПІЛЬНЕ. НОВИНИ*. 5 квітня 2022 р. URL: https://suspilne.media/225218-zelenskij-statta-so-rosia-povinna-zrobiti-z-ukrainou-e-dokazom-genocidu-dla-tribunalu/ (дата звернення: 09.05.2022).
11. Тімоті Снайдер. Російський посібник з геноциду. *НВ Преміум*. 11 квітня 2022 р. URL: https://nv.ua/ukr/opinion/viyna-v-ukrajini-timoti-snayder-pro-te-u-chomu-ziznalasya-rosiya-ria-novosti-novin-ukrajini-50232752.html (дата звернення: 22.04.2022).
12. Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні»: постанова Верховної Ради України від 14 квітня 2022 р. № 2188-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20#Text (дата звернення: 22.04.2022).
13. Рашизм. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D1%88%D0%B8%D0%B7%D0%BC (дата звернення: 08.06.2022).
14. В'ятрович В. Що таке рашизм? *Українська правда. Блоги*. 25 травня 2022 р. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/viatrovych/628de376420b4/ (дата звернення: 08.06.2022).
15. Необхідно повноцінно і часто вживати слово «рашизм» та похідні від нього. *Голос України.* 12 травня 2022 р. URL: http://www.golos.com.ua/article/359972 (дата звернення: 14.06.2022).
16. Рашизм. *Верховна Рада України: Офіційний вебпортал парламенту України.* 12 травня 2022 р. URL: https://www.rada.gov.ua/print/222804.html (дата звернення: 14.06.2022).

RASHISM AS THE GENESIS OF PUTINISM

Ivan Koval
National University «Odesa Law Academy»,
Ivano-Frankivsk Law Institute
Maksymovycha str., 13, 76006, Ivano-Frankivsk, Ukraine

Lesya Kyslyak
National University «Odesa Law Academy»,
Ivano-Frankivsk Law Institute
Maksymovycha str., 13, 76006, Ivano-Frankivsk, Ukraine

The article considers the reasons for the full-scale war of the Russian Federation against the sovereign Ukrainian state, which originate from the essence of the political regime formed by Vladimir Putin during his tenure as president of the Russian state. It is noted that Putin's desire to revive the neo-empire is embedded objectively in the essence of the Russian state, its historical tradition, culture and public consciousness. Emphasis is placed on the fact that the narrative of imperialism is closely linked to nostalgia for the Soviet Union, the collapse of which Putin called «the greatest geopolitical tragedy» of the twentieth century.

The article reveals the process of formation of state institutions of the Russian Federation, which is based on the omnipotence of law enforcement agencies, curtailment of democratic development, the establishment of total control over civil society and the media.

The main features of «Putinism» in the political, ideological, socio-economic and foreign policy aspects are analyzed. It is determined that the financial and resource base of the Russian Federation is the export of raw materials, oil, natural gas, coal, forests, and not the development of new technologies. It has been shown that «Putinism» is a system of power that follows from a clear separation of power and people, where there is no mature civil society, there is a dictate of the administrative apparatus of coercion, which meets the needs of the masses loyal to him.

It is noted that «Putinism» in the foreign policy sphere is characterized by an aggressive, expansionist policy of imperial revenge, based on the narrative that the collapse of the USSR is «the greatest catastrophe of the twentieth century» and the West is responsible for it.

The model of political governance of «Putinism» is revealed, which is formed in such a way that the president is responsible for the strategic task of restoring imperial greatness and ensuring national interests in the international arena. the welfare of the Russian people and its security.

Key words: «Putinism», authoritarian political regime, civil society, «Russian peace», imperial revanchism, neo-empire, mass media, demilitarization, denazification, racism, genocide.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 246–252
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 246–252

УДК 321:327
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.32

ПРОСУВАННЯ ПОЛІТИКО-ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ: ІНСТИТУЦІЙНІ, ОРГАНІЗАЦІЙНІ ТА КОМУНІКАЦІЙНІ ЗАСАДИ

Маргарита Кондратова
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
просп. Гагаріна, 72, 49010, м. Дніпро, Україна

Розглядається специфіка бенефіціарів політики сталого розвитку в глобальному вимірі. З'ясовується значення екоцінностей для самодостатніх локальних громад, життєдіяльність яких ґрунтується на принципах соціального капіталу, довіри та відкритості. Вивчається значення міркувань консенсусу суспільства стосовно екологічних цінностей, балансу інтересів економіки споживання та природоохоронної політики. Розкриваються рівні політичних публічних обговорень, прозорого представництва інтересів та легальних засобів переконання щодо доцільності екологічно дружнього середовища. Встановлюються особливості інтеграції до європейського ціннісного простору, яка передбачає глибоке розуміння значення екологічно дружньої поведінки (eco-friendly behavior). Обговорюється проникнення «інвайроментальних» міркувань до процесів ухвалення політичних рішень і ці тенденції не є повною мірою сталими. Метою статті є встановлення специфіки просування екологічних цінностей національного та міжнародного інституційного рівня з урахуванням організаційних та комунікаційних особливостей. У статті використані класичні методи політичної науки (системний та структурно-функціональний) та поширені загальнологічні методи (аналізу, синтезу). Досліджуються масштабність перетворень в інституційному вимірі просування цінностей захисту навколишнього природного середовища. З'ясовується специфіка інститут політичного лідерства як важливої ланки в просуванні цінностей сталого розвитку та екологічно дружньої поведінки. Розкрито зміст та динаміку оновлення інформації щодо конкретної ситуації із захисту навколишнього природного середовища в різних регіонах світу. Встановлено особливості моніторингу та підтримки діючих програм сталого розвитку, забезпечують координацію та планування перспективних напрямків консультування та інформування. Досліджуються програми та інститути, які мають чітко визначений функціонал щодо постійного оновлення та пошуку нових шляхів утвердження екологічного порядку денного. З'ясовуються спроможність інституційних, організаційних та комунікаційних чинників просування сталого розвитку щодо трансформації національного і міжнародного порядку денний. Наголошено, що наявність багатьох міжнародних форумів та ініціатив стосовно просування екологічних цінностей поступово змінює ситуацію на національному рівні.

Ключові слова: екологічні цінності, соціальний діалог, політична співпраця, політичні інститути.

Вступ. Політичний вимір сталого розвитку конкретизується в сучасних суспільних науках у предметних контекстах прийняття рішень, реалізації міжнародних проєктів, забезпечення доступу до публічної інформації. політики сталого розвитку в глобальному вимірі виступають самодостатні локальні громади, життєдіяльність яких ґрунтується на принципах соціального капіталу, довіри та відкритості. Водночас реалізація принципів сталого розвитку на всіх рівнях міжнародної співпраці, а також на національному рівні вимагає аналізу конкретних інституційних конфігурацій, моделей побудови політичної співпраці. Визначення перспективних каналів просування інвайроменталістської інформації в умовах сучасної України значно уповільнилося, зважаючи на важкі часи неспровокованої масштабної агресії. Актуальним є питання відбудови країни на принципах сталого розвитку. У зв'язку з цим першочерговими стають міркування консенсусу суспільства стосовно екологічних цінностей, балансу інтересів економіки споживання та природоохоронної

© М. Кондратова, 2022

політики. Можливості комунікаційного утвердження коректної екологічно дружньої політичної поведінки, реалізація національної моделі сталого розвитку розпочинаються з аналізу перспектив цих перетворень. Це має відбуватися на рівні політичних публічних обговорень, прозорого представництва інтересів та легальних засобів переконання щодо доцільності екологічно дружнього середовища.

Аналіз публікацій. Проблема впровадження екологічних принципів до різних сфер життєдіяльності суспільства стала предметом багатьох міждисциплінарних досліджень. Зокрема, Р.Вевер та Дж.Фогтландер дослідили еко-ефективне створення вартості та альтернативний погляд на упаковку та екологічність [10], Дж.Фогтландер, А.Шіпенс, Н.Боккен та ін. здійснили комбінований аналіз екологічно ефективного створення вартості при переробці [9], Г. Д. Ніраджа намагався віднайти баланс між політичними та екологічними цінностями [7], П. Кольєр в рамках щорічного політологічного огляду розглядав співвідношення культури, політики та економічного розвитку [3], К. Наяр, встановлював компоненти політики «сталого розвитку» [6]. Поряд з цим, існує потреба вивчення міжнародних політичних механізмів просування екологічних цінностей та принципів сталого розвитку до світового політичного порядку денного.

Метою роботи є встановлення специфіки просування екологічних цінностей національного та міжнародного інституційного рівня з урахуванням організаційних та комунікаційних особливостей. **Завданням** статті є презентація ключових інституційних вимірів просування екологічних цінностей в політиці.

Основний зміст. Дискусії стосовно політичного змісту сталого розвитку тривають вже досить значний період часу. На сучасному етапі в Україні в умовах зовнішньої агресії та війни ці питання, на жаль, не є пріоритетними. Водночас інтеграція до європейського ціннісного простору передбачає глибоке розуміння значення екологічно дружньої поведінки (eco-friendly behavior). Це стосується не лише населення, а й політичних еліт. Відповідно обговорення має здійснюватися на політико-інституційному рівні. Т. О'Ріордан і Х. Войзі вважають, що «нинішній підхід до сталого розвитку може бути лише химерою, теоретичною позицією, яка привертає увагу, стимулює дискусії та підвищує обізнаність щодо масштабів та взаємопов'язаних складнощів змін, які необхідно буде зробити при переході до менш нежиттєздатного світу. Дуже мало було досягнуто для зміни курсу, і інститути соціального та економічного порядку ще не відреагували жодним значущим чином»[8, p. 2].

Політика сталого розвитку виступає інституційним середовищем просуванням екологічних цінностей через незворотність та неминучість наслідків агресивного поводження з природою. На сучасному етапі відбувається проникнення «інвайроментальних» міркувань до процесів ухвалення політичних рішень і ці тенденції не є повною мірою сталими. Відповідно вони вимагають укріплення через просування проблематики сталого розвитку до порядку денного політичних обговорень та публічного врядування. «Питання справедливості, зокрема покращення добробуту обох екосистем, які знаходяться під загрозою критичної зникнення, і людських популяцій, яким загрожує некерована катастрофа, стануть домінувати над правилами ефективності при визначенні оцінки, уникнення ризику та аналізі витрат і вигод. Громадяни повинні будуть «залучитися» до процесу управління, щоб мати слово на наступному етапі переходу. Стійка (sustainable) політика буде підтримуватися колективістською державою, яка має намір піклуватися про глобальні надбання», наголошують Т. О'Ріордан і Х. Войзі [8, p. 3].

Укріплення порядку денного природоохоронних цінностей та політичного контексту сталого розвитку визначає постійне проведення цих питань на інституційних публічних слуханнях: конференціях, круглих столах тощо. Політичний аспект сталого розвитку передусім передбачає досягнення консенсусу та переконання всіх задіяних сторін.

На думку Т. О'Ріордан і Х. Войзі «сталий розвиток – це ідея неоренесансу, яка охоплює всі зусилля людини та виживання планети. Хто міг би протистояти цьому? Круглі столи, які виникли в низці країн, зберігаються, тому що члени, зібрані з різних секторів суспільства, мають бажання досягти певної форми консенсусу, незалежно від того, наскільки незадовільним це може бути з їх початкової точки зору» [8, p. 4].

Охоплення ідеями сталого розвитку якнайширшої аудиторії означає консенсус щодо майбутніх масштабних перетворень в інституційному вимірі просування цінностей захисту навколишнього природного середовища. Це означає залучення як найбільшої кількості людей, які поділяють екологічні цінності, вважають їх актуальними. П. Гровер, А.К. Кар, С. Гупта і С. Модгіл звертають увагу на емпіричне підтвердження доцільності просування цінностей та цілей сталого розвитку. «Важливість і критичність цілей сталого розвитку підтверджують 195 країн-членів. Для його повноцінного прийняття та впровадження його необхідно розуміти масами, а політичні лідери є важливими агентами, які залучають різноманітні спільноти через соціальні мережі, такі як Twitter», стверджують вчені [4].

Поширення цінностей сталого розвитку на рівень глобальних стратегічних рішень визначає необхідність уваги до інших суміжних сфер, які підтримують глобальну політичну стабільність та інституційну спроможність. Ідеться про гендерну рівність та права меншин, публічний захист яких має великий суспільний резонанс. Як справедливо вказують П. Гровер, А. Кар, С. Гупта і С. Модгіл, «політичні лідери повинні прийняти багаторівневий підхід до цілей сталого розвитку, який має багато зацікавлених сторін. Крім цього, необхідно спільно сприяти зміцненню спроможності екосистеми протистояти небезпечним і природним катаклізмам. Важливо мати демографічний баланс. Тому потрібна гендерна рівність на робочому місці, в освіті та на керівних посадах. Це має викорінити всі форми дискримінації жінок для досягнення сталої цілі гендерної рівності» [4].

Цінності та інституційні пріоритети сталого розвитку на сучасному етапі набувають поширення не лише через необхідність та актуальність для суспільства, але й через мотивації політичних суб'єктів. Інститут політичного лідерства є важливою ланкою в просуванні цінностей сталого розвитку та екологічно дружньої поведінки. Ця тема забезпечує популярність політичних лідерів та зростання показників їх рейтингів. П. Гровер, А. Кар, С. Гупта і С. Модгіл слушно стверджують, що «завдяки поширенню інформації про цілі сталого розвитку буде легше не тільки досягти порядку денного на 2030 рік, але й політичні лідери також можуть отримати від цього користь, підтримавши такі важливі та критичні питання. Зрештою, це принесе користь відповідним країнам і, отже, зробить світ більш сталим місцем» [4].

Важливим чинником просування інвайроменталістських цінностей на глобальному рівні виступає інституційна діяльність ООН. Ця міжнародна організація на системному рівні опікуються підтримкою програм та проєктів сталого розвитку. Також відбувається постійне оновлення інформації щодо конкретної ситуації із захисту навколишнього природного середовища в різних регіонах світу. Департамент ООН з економічних і соціальних питань сталого розвитку відзначив, що «діяльність зі зміцнення інституційного потенціалу також спрямована на зміцнення та підтримку спроможності держав і суспільств розробляти та впроваджувати стратегії, які мінімізують негативний вплив поточних соціальних, економічних та екологічних криз та викликів, що виникають. Як наскрізний вихідний пункт, діяльність з розбудови потенціалу сприяє інтеграції Порядку денного на період до 2030 року та цілей сталого розвитку у національні рамки планування сталого розвитку, обмін набутими уроками та передовою практикою через семінари та відповідні заходи» [2].

Ініціативи ООН зі сталого розвитку постійно оновлюють засоби досягнення проміжних та стратегічних цілей. Департаменти організації ведуть моніторинг та підтримку

діючих програм сталого розвитку, забезпечують координацію та планування перспективних напрямків консультування та інформування. Департамент ООН з економічних і соціальних питань сталого розвитку наводить приклад, згідно яким «у співпраці з кількома партнерами в 2019 році відділ у співпраці з партнерами запустив «Прискорювач партнерства на 2030 рік», щоб допомогти прискорити та розширити ефективні партнерські відносини для досягнення цілей сталого розвитку. Ініціатива передбачає дослідження ефективних практик партнерства та розвитку потенціалу відповідних зацікавлених сторін для розвитку та впровадження партнерства для просування цілей сталого розвитку. Прискорювач партнерства зосереджується на підтримці країн, що розвиваються, у створенні нових партнерств для просування цілей сталого розвитку шляхом посилення співпраці між зацікавленими сторонами та секторами на національному рівні» [2].

Міжнародна підтримка цінностей сталого розвитку ґрунтується, як вже зазначалося, на процедурах обговорень та ухвалення витрати ресурсів на екологічні програми. Програми та інститути мають чітко визначений функціонал щодо постійного оновлення та пошуку нових шляхів утвердження екологічного порядку денного. Згідно з даними політичного форуму високого рівня ООН, «у рамках своїх механізмів подальшої діяльності та огляду Порядок денний на період до 2030 року заохочує держави-члени «проводити регулярні та інклюзивні огляди прогресу на національному та субнаціональному рівнях, які керуються країнами та керуються країнами» (параграф 79). Очікується, що ці національні огляди послужать основою для регулярних оглядів HLPF («Форуму високого рівня щодо сталого розвитку» ООН). Як зазначено в параграфі 84 Порядку денного на період до 2030 року, регулярні огляди HLPF мають бути добровільними, під керівництвом держав, проводитися як розвиненими країнами, так і країнами, що розвиваються, і забезпечувати платформу для партнерства, у тому числі за участю основних груп та інших відповідних зацікавлених сторін» [5].

Цілі сталого розвитку на сучасному етапі на декларативному рівні не викликають сумнівів. Однак конкретна діяльність та зміни вимагають актуалізації та розширення дій від національних урядів. На цій основі сучасні політичні обговорення зосереджують увагу на конструюванні технологічних проєктів та гуманітарних програм. Це можуть бути програми допомоги біженцям і переміщеним особам, програми запобігання голоду, надання притулку тощо. М. Бекселл та К. Йонссон вірно вказують, що «після широких глобальних обговорень та політичних переговорів Порядок денний на період до 2030 року та його цілі сталого розвитку були прийняті Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй (ООН) у 2015 році, і на даний момент багато країн мають політичні структури для роботи над їх реалізацією. Існують три концепції, щоб привернути увагу до політичних якостей процесів, пов'язаних із цілями сталого розвитку: легітимність, відповідальність та підзвітність. Для того, щоб цілі політики стали ефективними у вирішенні транскордонних проблем стійкості, необхідна легітимність. Відповідальність має бути чітко розподілена між політичними інституціями, щоб реалізувати довгостроковий набір широких цілей, таких як цілі сталого розвитку» [1].

Незворотність впровадження цілей сталого розвитку на глобальному та національному рівнях забезпечується процедурами та механізмами політичної відповідальності. Декларування цілей сталого розвитку вимагає виконання в послідовному порядку. Це стосується як розвинених країн, так і країн «наздоганяючого розвитку». Як справедливо зауважують М. Бекселл та К. Йонссон, «підзвітність перед громадськістю є ретроспективним дзеркалом політичної відповідальності. «Політика цілей сталого розвитку» вносить нові знання про політичні процеси зв'язку між глобальним і національним рівнями,

зосереджуючи увагу на трьох країнах на різних рівнях соціально-економічного розвитку та демократизації: а саме в Гані, Танзанії та Швеції. Ці країни ілюструють різноманітні проблеми, пов'язані з реалізацією цілей сталого розвитку» [1].

Як свідчить досвід сталих демократій, впровадження цілей сталого розвитку є результатом клопіткої роботи низки інституцій національного рівня, включаючи парламенти, уряди, політичні сили. Додатково працюють механізми впровадження екологічно дружньої поведінки та розвитку інфраструктури сталого розвитку у виробничій та енергетичній сферах. Згідно з позицією Е. Юніти, Ф. Бірманн, Р.Е. Кім, М. Дж. Відже, «кожна з інституційних домовленостей, викладених вище, нібито була (пере)налаштована для більш повного включення цілей сталого розвитку в політичний процес, інтегруючи нові критерії для обґрунтування та інформування парламентських дебатів, моніторингу та оцінки прогресу цілей сталого розвитку щодо добробуту в просторі та часі, а також культивування зростаючого багатостороннього процесу впровадження та оцінки» [11].

Цілі та цінності сталого розвитку в сучасному ЄС виступають вагомим чинником корекції дисбалансу між міркуваннями прибутку капіталістичних кампаній та соціальним розвитком. Тема захисту природи виступає основою для широкого суспільно-політичного консенсусу. Згідно з Е. Юнітою, Ф. Бірманн, Р.Е. Кім, М. Дж. Відже «риторика узгодженості політики в рамках цього порядку денного ґрунтується на створенні більших торгових та інвестиційних можливостей для «як досягнення, так і отримання прибутку від цілей сталого розвитку», роблячи приватний сектор ключовим агентом у узгодженні економічних амбіцій із скороченням бідності, інклюзивним та сталим зростанням. та запобігання конфліктам» [11].

Одним з вагомих свідчень просування цілей сталого розвитку на макрополітичний порядок денний є включення цих питань до до змісту парламентських коаліційний угод. Тому зазначені цілі та цінності стають конкретними пріоритетами для діяльності урядів. Е. Юніта, Ф. Бірманн, Р.Е. Кім, М. Дж. Відже переконливо доводять, що «хоча інституційні механізми для цілей сталого розвитку мали обмежений вплив на узгодженість політики як у процедурному, так і у змістовному плані, було б оманливим зробити висновок, що вони не мають ефекту. Однак, на момент написання статті тривають післявиборні переговори щодо нового уряду та коаліційної угоди» [11].

Специфікою інституційного обґрунтування сталого розвитку стають важливі перетворення діяльності політичних сил. Захистом екологічних цінностей займаються не лише профільні екологічні партії і рухи. Ця тема є вигідною і для традиційно правоцентристських і лівих політичних партій. Е. Юніта, Ф. Бірманн, Р.Е. Кім, М. Дж. Відже слушно зауважують, що «враховуючи взаємозв'язок Нідерландів із глобалізованим капіталізмом та ті наслідки, які добробут Нідерландів спричиняє для добробуту в інших місцях та в часі, досягнення загального сталого розвитку має звернути увагу на те, як економічні, соціальні та екологічні відносини мають змінитися на сталий розвиток» [11].

Отже, інституційні, організаційні та комунікаційні чинники просування сталого розвитку поступово трансформують національний і міжнародний політичний порядок денний. Очевидно, що після подолання наслідків масштабних криз (Ковід-19 та війни в Україні) питання сталого розвитку буде знову актуальним. Воно вимагає від інституційних гравців модернізації уявлень, узагальнення емпіричного досвіду, готовності до застосування інновацій.

Висновки. Таким чином, інституційне підґрунтя просування екологічних цінностей сучасного світу набуває розкриття через конкретні ініціативи міжнародних організації, профільні установи організації об'єднаних націй, а також міжнародних корпорацій. Ці

актори різню мірою намагаються акцентувати увагу на доцільності об'єднання порядку денного публічного врядування та економічної ініціативи. Політико-інституційна конфігурація просування екологічних цінностей через еліту та провідних лідерів світу поступово втрачає свою дієвість та здійснюється радше за інерцією. На сучасному етапі актуальним є залучення до утвердження «екодружньої» політичної поведінки масових екологічних громадських рухів та спільнот. Без цього демонстрація кейсів сталого розвитку буде виглядати фрагментарною. Наявність багатьох міжнародних форумів та ініціатив стосовно просування екологічних цінностей слабко змінює ситуацію на національному рівні. Особливо це стосується держав, що розвиваються, а також сучасних потужних автократій: росії та Китаю. У цій ситуації необхідним є утвердження нових комунікаційних засобів поширення екологічних цінностей. Час вимагає потужної антикризової стратегії та застосування мережевих технологій, сучасних Інтернет-платформ, роботи з лідерами думки. Тільки за таких умов екологічні політичні цінності взаємоповаги, самообмеження від радикальних дій, відкритість до діалогу та відповідальності можуть змінити порядок денний політичних обговорень, перетворити сталий розвиток на справжній мейнстрим сучасного політичного розвитку. Перспективою подальшого розвитку проблеми, порушено в даній статті, є аналіз конкретних випадків розбудови екологічно дружніх демократії.

Список використаної літератури

1. Bexell M., Jönsson K. The Politics of the Sustainable Development Goals Legitimacy, Responsibility, and Accountability. Routledge, 2021. 184 p.
2. Capacity Development. UN Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development.URL: https://sdgs.un.org/topics/capacity-development
3. Collier P. Culture, Politics, and Economic Development. Annual Review of Political Science. 2017. 20:1. 111–125.
4. Grover P., Kar A.K., Gupta S. and Modgil S. Influence of political leaders on sustainable development goals – insights from twitter. Journal of Enterprise Information Management. 2021. Vol. 34. No. 6. P. 1893–1916. DOI: 10.1108/JEIM-07-2020-0304
5. High-Level Political Forum. URL:https://sustainabledevelopment.un.org/hlpf
6. Nayar K. R. Politics of Sustainable Development. Economic and Political Weekly, 1994. 29(22), 1327–1329.
7. Niraja G. J. Balancing Political and Ecological Values, Environmental Politics. 2001, 10:1. 65–88. DOI: 10.1080/714000508
8. O'Riordan T. & Voisey H. The political economy of sustainable development. Environmental Politics. 1997. 6:1. 1–23. DOI: 10.1080/09644019708414309
9. Vogtlander J.G., Scheepens, A.E., Bocken, N.M.P. et al. Combined analyses of costs, market value and eco-costs in circular business models: eco-efficient value creation in remanufacturing. Jnl Remanufactur. 2017. 7. 1–17. DOI: 10.1007/s13243-017-0031-9
10. Wever R, Vogtlander J.G. Eco-efficient value creation: an alternative perspective on packaging and sustainability. J Packag Technol Sci. 2013. 26(4): 229–248.
11. Yunita A., Biermann F., E. Kim R., Vijge M. The (anti-)politics of policy coherence for sustainable development in the Netherlands: Logic, method, effects. Geoforum. 2022. Vol. 128. P. 92–102.

POLITICAL-ENVIRONMENTAL VALUES PROMOTION: INSTITUTIONAL, ORGANIZATIONAL AND COMMUNICATION FOUNDATIONS

Margarita Kondratova
Oles Honchar Dnipro National University
ave. Gagarina, 72, 49010, Dnipro, Ukraine

The specifics of the beneficiaries of sustainable development policy in the global dimension are considered. The importance of eco-values for self-sufficient local communities, whose life is based on the principles of social capital, trust and openness, is clarified. The importance of public consensus considerations regarding environmental values, the balance of interests of the consumer economy and environmental policy is studied. The levels of political public debate, transparent representation of interests and legal means of persuasion about the expediency of an environmentally friendly environment are revealed. Features of integration into the European value space, which provides a deep understanding of the importance of environmentally friendly behavior (eco-friendly behavior). The penetration of "environmental" considerations into political decision-making processes is discussed, and these trends are not fully sustainable. The purpose of the article is to establish the specifics of promoting environmental values of national and international institutional level, taking into account organizational and communication features. The article uses classical methods of political science (systemic and structural-functional) and common general methods (analysis, synthesis). The scale of transformations in the institutional dimension of promoting the values of environmental protection is studied. The specifics of the institution of political leadership as an important link in promoting the values of sustainable development and environmentally friendly behavior are clarified. The content and dynamics of updating information on the specific situation of environmental protection in different regions of the world are revealed. The peculiarities of monitoring and support of existing sustainable development programs are established, coordination and planning of perspective directions of consulting and information are provided. Programs and institutes that have clearly defined functionalities for constant updating and finding new ways to adopt the environmental agenda are studied. The ability of institutional, organizational and communication factors to promote sustainable development in transforming the national and international agenda is clarified. It is emphasized that the presence of many international forums and initiatives to promote environmental values is gradually changing the situation at the national level.

Key words: ecological values, social dialogue, political cooperation, political institutions.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 253–259
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 253–259

УДК 329
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.33

ВПЛИВ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ НА ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЇХНЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Ірина Куречко
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

В статті розглядається специфіка суспільно-політичних рухів в контексті їхнього дослідження в межах різних наукових концепцій. Зокрема, особлива увага приділяється теорії структур політичних можливостей, в якій зазначається, що наявність інституційних союзників розширює політичні можливості суспільно-політичних рухів. Останні розглядаються в контексті їхньої взаємодії з політичними партіями. Така взаємодія є більш ймовірною за наявності трьох основних умов: електоральної вразливості, кумулятивної участі членів та узгодженості ідентичності. Вразливість політичних партій у виборчому середовищі розглядається як умова, що сприяє взаємодії суспільно-політичних рухів і політичних партій. Оскільки політичні партії намагаються заручитися підтримкою суспільних рухів для мобілізації електорату. Співпраці рухів і політичних партій сприяє і той факт, що політична участь у цих двох утвореннях є кумулятивною, а не заміщувальною. Третьою умовою успішної взаємодії є наявність певного рівня співпадіння між ідентичністю партії та суспільним рухом. Політичні партії будуть більш відкритими і схильними до співпраці з тими суспільно-політичними рухами, чиї ідеї, погляди, цінності вони поділяють в найбільші мірі.

В статті також зазначається, що суспільно-політичні рухи здійснюють вплив і на партійні та політичні системи. Трансформуючись у політичні партії, після досягнення першочергових цілей, рухи спричиняють зміни в партійних системах. При цьому будучи ініціаторами і каталізаторами політичних змін, вони також стають причиною якісних перетворень політичних систем. Зважаючи на це, суспільно-політичні рухи можна вважати впливовими політичними акторами, динамічними, неформалізованими структурами зі значним мобілізаційним потенціалом.

Ключові слова: суспільно-політичний рух, політична партія, політична влада, зміни, суспільні настрої, мобілізація, протести, трансформація, взаємодія, узгодженість.

Інтерес до дослідження суспільно-політичних рухів і політичних партій є очевидним, що зумовлено, перш за все, функціональним призначенням цих суб'єктів політики і їхнім значним впливом на політичні системи національних держав. Політичні партії є одним з найпопулярніших об'єктів дослідження серед науковців, що є зрозумілим, оскільки вони виступають одними з основних і найбільш впливових політичних інститутів, які творять політику, формують законодавчі органи влади, репрезентують інтереси соціальних груп, продукують політичну еліту і лідерів тощо. Суспільно-політичні рухи як найбільш поширені форми громадянської участі в суспільно-політичному житті [1], не виконують такого широкого переліку функцій, проте від цього їхня значимість не зменшується. Вони, у порівнянні з політичними партіями, є більш динамічними утвореннями зі значним мобілізаційним потенціалом, що забезпечує суспільно-політичним рухам неабиякий вплив у суспільстві.

На відміну від політичних партій, суспільно-політичні рухи є неоднозначним і складно визначеним поняттям, трактування якого залежить від того в межах якої парадигми воно

© І. Куречко, 2022

розглядається. Ці парадигми або концепції розроблялися в рамках двох шкіл – американської («колективної поведінки», «мобілізації ресурсів») та європейської («нових суспільних рухів»). При цьому представники різних парадигм здійснювали дослідження практично за всіма параметрами: причини виникнення, мотиви участі, соціальний склад, способи організації, форми, методи та стратегія дій, ресурси, цілі тощо. В кожному з трьох підходів центром уваги ставали різні аспекти суспільно-політичних рухів залежно від того, що, на думку авторів, є визначальним фактором. Так для одних вчених ключовим параметром були причини виникнення рухів, для інших – ступінь організованості та способи дії рухів, для третіх – їхні цінності і цілі. Власне зважаючи на це, можемо й говорити про багатосторонність поняття суспільно-політичного руху, обумовлене різними особливостями, зокрема причинами утворення та загалом викликами, які постали у певний період часу перед окремими державами чи світом загалом. В цьому контексті яскравим прикладом є концепція «нових суспільних рухів», в якій виникнення останніх та набуття ними нових рис пов'язано з появою нових викликів перед людством (назрілих проблем екології, війни і миру, дотримання громадянських прав, рівноправності жінок тощо). Не останню роль у цьому процесі відіграла й глобалізація світової спільноти. Основний акцент соціальної активності змістився з реалізації економічних і політичних інтересів конкретних груп до формування нових ціннісних підстав існування та життєдіяльності суспільства в цілому (як на національному, так і на світовому рівнях).

Суспільно-політичні рухи в цій парадигмі виступають як соціальні суб'єкти, що є рушійною силою історичного розвитку на сучасному етапі [2]. Вони націлені на якісну політичну перебудову, залучають представників усіх класів, уникають ієрархії в структурі і насильства у методах. Тобто феномен суспільного руху в цій концепції придбав абсолютно нову сутність. Суспільно-політичний рух розглядається як поведінка людей, які належать до нової культури, розділяють нову ідентичність, утверджують самоцінність особистості і цінності природи.

Ці положення концепції «нових суспільних рухів» відрізняють європейську школу дослідження рухів від американської. Остання є більш теоретизованою, не розглядає або меншою мірою розглядає конкретні суспільні виклики, які дали/дають поштовх до утворення чи видозміни руху, а пропонує в рамках концепцій, які включає надати перелік умов або причин, які є необхідними для того, щоб рух утворився. Так, виходячи з позиції концепції «колективної поведінки» як фактори мобілізації слід розглядати економічні, політичні та гуманітарні кризи, які здатні викликати в суспільстві фрустрацію, психологічний стан, що сприяє мобілізації. Відповідно, суспільно-політичні рухи трактувалися як ірраціональна та нескоординована колективна поведінка в ситуації соціальної кризи і пов'язаних з нею явищ депривації, фрустрації, агресивності. У той же час прихильники теорії «мобілізації ресурсів» зауважували, що невдоволення в суспільстві існує і без криз, а вирішальний вплив на результати мобілізації має здатність акторів акумулювати та ефективно розпоряджатися ресурсами [3, с. 232]. В рамках цієї концепції абсолютно заперечується ірраціональний компонент у функціонуванні суспільно-політичних рухів. Інтелектуальну основу парадигми «мобілізації ресурсів» склав інституційний підхід, пов'язаний з іменами А. Сміта та Дж. С. Мілля, де суспільство розглядається як система соціальних інститутів та організаційних структур. У результаті предметом дослідження стають організаційні одиниці, з яких складається суспільство. Воно являє собою сукупність раціональних колективних суб'єктів – соціальних інститутів. Із позицій раціоналізму, що характеризує функціонування соціальних інститутів, розглядаються і рухи.

Обидві вищезазначені парадигми критикувалися прихильниками концепції «структур політичних можливостей», які стверджували, що незалежно від того, наскільки

раціональні актори і скільки ресурсів вони змогли акумулювати, їхні дії будуть марними, якщо доступ до політичної системи закритий, а ймовірність репресій висока. Наявність інституційних союзників, що підтримують суспільно-політичні рухи розглядалася як одна з ключових незалежних змінних, складових структури політичних можливостей суспільних рухів. Однак прихильники цієї концепції були більш зацікавлені в спостереженні за широкими політичними результатами руху і, таким чином, більш обмежено розглядали конкретні канали взаємодії між суспільно-політичними рухами та політичними партіями.

Цей підхід («структур політичних можливостей») розвивався в межах концепції політичного процесу Ч. Тіллі, С. Терроу, Д. Макадама, яка дала поштовх вивченню взаємодії інституціоналізованої політики та суспільно-політичних рухів. Теоретики політичного процесу зазначають, що суспільно-політичні рухи – це раціональні актори, які взаємодіють у рамках існуючої структури політичних можливостей із представниками влади та відстоюють перед ними вимоги соціальних груп, які не мають інституційного представництва [4, с. 114]. Однією з переваг теорії політичного процесу є акцент на важливості узгодження дій при формуванні та діяльності суспільно-політичних рухів. Суть цієї парадигми полягала у тому, що чим швидше і якісніше суспільно-політичні рухи співпрацюватимуть з політичними інститутами (зокрема, з політичними партіями), тим більше матимуть шансів на досягнення поставлених цілей. При цьому політичні партії теж матимуть більше шансів для реалізації своєї основної мети (перш за все, здобуття та утримання політичної влади) не перешкоджаючи або підтримуючи діяльність суспільно-політичних рухів. І якщо раніше при дослідженні взаємозв'язку між суспільно-політичними рухами і політичними партіями можна було констатувати більшу залежність перших від останніх, то сьогодні рівень їхнього впливу одне на одного є приблизно однаковим. Однією з причин збільшення рівня залежності політичних партій від суспільно-політичних рухів можна вважати і еволюцію самого поняття політичної партії. Йдеться про розмивання ідеології як інтегративного елемента партії і формування так званих всеохоплюючих партій (універсальних або «catch-all» партій), які орієнтуються на широкі кола населення і відповідно ставлять собі за мету здобути якомога більшу кількість голосів виборців. Для мобілізації електорату партії власне і можуть потребувати допомоги суспільно-політичних рухів, які мають значний вплив на маси, здатні визначати суспільні настрої, коригувати їх, скеровувати в потрібне русло тощо. При цьому, навіть після здобуття політичною партією влади, суспільно-політичні рухи не перестають впливати на ці політичні інститути, тримаючи їх постійно «в тонусі», змушуючи виконувати обіцянки і контролюючи їхню діяльність. Звісно, політичні партії можуть цей вплив ігнорувати, обмежувати або не погоджуватися на співпрацю з суспільно-політичними рухами, хоча для партій належна взаємодія з неінституційними утвореннями виступає сприятливим чинником в їхній діяльності.

Суспільно-політичні рухи теж зазнають впливу з боку інституційних суб'єктів політики, зокрема політичних партій. Від їхньої взаємодії з останніми залежать політичні можливості суспільно-політичних рухів. Те, які межі встановить політична партія/партії для діяльності суспільно-політичного руху залежатиме його успіх чи міра досягнення поставленої мети. Тому рухи намагаються тиснути на політичні партії для розширення цих меж.

Політичні партії розглядаються суспільними рухами як ієрархічні структури, самоізольовані, далекі від громадян і неуважні до соціальних змін. Тоді коли самі рухи, незалежно від типу, часу утворення і діяльності, інших причин і умов, ідентифікують себе як такі, що прагнуть змін. Проте, незважаючи на критику політичних партій з боку активістів рухів, вони відіграють важливу роль у політичних результатах суспільних рухів. Якщо суспільно-політичні рухи прагнуть досягти успіху у впливі на державну політику та/або її

реформуванні, вони мають розширити свою підтримку серед політичних партій та отримати схвалення посередників і референтних груп, які будуть відстоювати інтереси руху на інституційних аренах. Однак, незважаючи на важливість взаємодії між суспільними рухами та політичними партіями для результатів рухів, партіям в основній літературі присвяченій аналізу суспільно-політичних рухів приділено досить мало уваги. Це пов'язано, перш за все, з тим, що основна увага дослідників зосереджена на аналізі, перш за все, сутності руху, причин його утворення, мети та наслідків діяльності.

Хоча вплив суспільно-політичних рухів на політичні партії може здатися незначним порівняно з ширшими політичними цілями, яких прагнуть досягти суспільні рухи, політичні партії, проте, виступають першим і основним бар'єром, який мають подолати суспільно-політичні рухи, щоб отримати доступ до інституційного середовища. Іншими словами, чи вдається суспільно-політичним рухам впливати на політичні партії і в якій мірі цей вплив має вирішальне значення для ширших політичних цілей рухів.

Простежуючи відносини між суспільно-політичними рухами та політичними партіями в історичній перспективі, М. Ханаган зауважив, що рухи завжди коливалися між інтеграцією та незалежністю по відношенню до структур політичних партій. Навіть походження тих політичних партій, які стали найвпливовішими у ХХ ст. в Західній Європі (тобто соціалістів, лібералів, конфесійних партій) слід було досліджувати посилаючись на різні рухи, групи тиску та асоціації, які були залучені до інституціоналізованих кампаній, що формують конфігурацію партійних організацій [5].

Попри підвищену увагу вчених до політичних результатів і зростаючі інтереси до теоретичного та емпіричного подолання кордонів між так званою інституційною та неінституційною політикою, було проведено відносно мало досліджень того, як мобілізація суспільно-політичних рухів впливає на політичні партії. Деякі вчені підкреслювали методологічні проблеми та складність спостереження за моделями обміну та взаємодії між різними суб'єктами та відмінними цілями в конфліктній системі [6]. Тим не менш, ймовірно, найважливішою причиною фактичної відсутності уваги до політичних партій в літературі присвяченій вивченню суспільно-політичних рухів є розподіл обов'язків, який все ще існує між двома різними областями досліджень.

Такий поділ політичних процесів у дослідженнях суспільно-політичних рухів викликає здивування, зважаючи на важливість посередництва політичних інститутів. Так, У. Гамсон у своїй основній роботі «Стратегія соціального протесту» зазначав, що успіх суспільно-політичних рухів залежить від реакції, які вони отримали від політичних інститутів, що надали рухам «нові переваги» та/або «прийняття» [7]. Якщо визначення успіху суспільних рухів, подане У. Гамсоном, зазнавало значної критики (наприклад, з боку М. Джугні), то значення політичних інститутів як посередників, що обмежують чи сприяють результатам суспільно-політичних рухів, натомість залишалося незаперечним.

Загалом інституційне середовище вважається вирішальним для політичних результатів суспільно-політичних рухів, але дослідники рідко розглядали політичні партії в якості залежних змінних впливу суспільних рухів. Звичайно, вплив на політичні партії далеко не є кінцевою метою суспільно-політичних рухів. Як зазначалося вище, останні вважають політичні партії перешкодою до досягнення своїх цілей і пропозицій. Однак зацікавленість впливом суспільно-політичних рухів на політичні партії зумовлена кількома причинами. По-перше, партії мають вирішальне значення для функціонування сучасної демократії, оскільки вони представляють собою ключові інституційні канали політичного представництва, які є посередниками між громадянами, їхніми вимогами та державою. Завдяки своїй центральній ролі вони також становлять фундаментальний інтерес у системі політичних

результатів суспільно-політичних рухів. По-друге, увага до впливу суспільно-політичних рухів на політичні партії покращує розуміння більш широких та, можливо, довгострокових соціальних та політичних наслідків до яких може призвести мобілізація суспільно-політичних рухів. Протидія змінам розглядається як тенденція всіх організацій, які досягнули певного визначеного рівня інституціоналізації, в тому числі і політичних партій. Оскільки вони змінюються повільніше, зміни в існуючих структурах і партійних практиках, ймовірно, матимуть більш широкі та довгострокові соціальні і політичні наслідки [6]. Насамкінець, зростання уваги до впливу суспільних рухів на політичні партії вдосконалює часто критикований, ізольований і «рухоорієнтований» підхід до досліджень суспільно-політичних рухів. В основі впливу, який суспільні рухи здійснюються на політичні партії лежать методи, за допомогою яких дослідники можуть пояснити те, як вимоги суспільних рухів включаються до політичних програм інших акторів і як їхні вимоги розглядаються іншими акторами в опосередкованій формі.

Дослідники концепції «політичного процесу», про яку йшлося вище, запропонували низку факторів, що пояснюють взаємодію суспільно-політичних рухів і політичних партій. Зокрема, вважається, що взаємодія є більш ймовірною за наявності трьох основних умов:

1. Електоральна вразливість (електоральні переваги, які може надати політичним партіям підтримка суспільно-політичних рухів). Вразливість політичних партій у виборчому середовищі розглядається як умова, що сприяє взаємодії суспільно-політичних рухів і партій. Основна логіка полягає у тому, що партії будуть використовувати стратегії, корисні для підтримки їхнього організаційного виживання, що в представницьких демократіях означає пошук підтримки на виборах. Наприклад, для соціал-демократичних партій наявність конкурентів на виборах, які в ідеологічному спектрі знаходяться лівіше від них вважалося важливим чинником для того, щоб бути більш відкритими до суспільно-політичних рухів.

2. Сукупна участь членів (кумулятивне залучення членів політичної партії до діяльності суспільно-політичних рухів). Вчені відзначають, що участь у діяльності суспільно-політичних рухів не виключає участі у діяльності політичних партій, і що політична участь у цих двох структурах є кумулятивною, а не заміщувальною. Таким чином, члени партії можуть самі брати участь у діяльності суспільно-політичного руху, тим самим сприяючи і змінюючи відносини у партіях щодо ставлення до тем або проблем, які лежать в основі мобілізації суспільно-політичних рухів.

3. Узгодженість ідентичності (схожість між партійною ідентичністю та цілями суспільно-політичних рухів). Для того, щоб суспільний рух з більшою ймовірністю вплинув на політичну партію має існувати певний рівень співпадіння між ідентичністю партії та суспільним рухом [8]. Партії будуть більш відкритими для тих рухів, чиє культурне та ідеологічне розуміння політики більш близьке до їхнього власного і чиї погляди та цінності не протистоять їхнім власним традиційним дискурсам. Важливість підтримки внутрішньої узгодженості по відношенню до їхньої індивідуальної культурної ідентичності часто підтверджувалася в організаційних дослідженнях як одна з найголовніших цілей організації. Так само культурна ідентичність діє як фільтр у політичних партіях, виділяючи серед усіх теоретично можливих дій ті, які вважаються політично прийнятними для організацій.

Вплив операціоналізується як ефект, який мобілізація суспільно-політичних рухів справила на два ключові аспекти партій: політичний дискурс та організацію. Вплив на політичний дискурс спостерігається в міру того, як політичні партії використовують теми мобілізації суспільно-політичних рухів у своїх документах (передвиборчих маніфестах, виступах на з'їздах, деклараціях тощо). Вплив на партійну організацію спостерігається в міру того, як політичні партії вносять зміни до свого організаційного середовища, включаючи формування

внутрішніх робочих груп, зосереджених на темах, раніше порушених суспільними рухами та встановлення міжорганізаційних зв'язків із групами суспільно-політичних рухів. Звичайно, вплив можна спостерігати на різних етапах партійної діяльності, включаючи, наприклад, внесення законопроектів до парламенту. Тим не менш, вплив на ці два аспекти є початковою ланкою для подальшої долі результатів суспільних рухів, оскільки вони є першим етапом для представлення вимог рухів усередині політичних партій [9].

Важливо відзначити, що суспільно-політичні рухи не можуть розглядатися як єдиний і основний двигун змін, що відбуваються всередині політичних партій, оскільки самі партії існують в соціальному середовищі за рахунок якого і живляться [10]. Але тим не менш, суспільно-політичні рухи є ініціатором і каталізатором змін. При цьому не лише в межах політичних партій, але і в партійних системах зокрема і політичних системах загалом. Часто суспільно-політичні рухи після досягнення першочергових цілей трансформуються в політичні партії [11]. Відповідно поява нових партій відображається на специфіці партійної системи. Політичні системи також часто зазнають якісних перетворень під впливом діяльності суспільно-політичних рухів. З іншої сторони зміни, які відбуваються у світі відображаються на особливостях функціонування політичних систем, що у свою чергу впливає на специфіку суспільно-політичних рухів як одного з елементів цих систем.

Таким чином, аналізуючи сутність поняття суспільно-політичного руху і констатуючи його багатоаспектність і неоднозначність, виходячи з наявності значної кількості теорій суспільно-політичних рухів, можна все ж узагальнити, що вони є слабоорганізованими неформальними мережами людей, груп і організацій, неоднорідність яких призводить до різних позицій всередині самих рухів. Це фактично стає однією з причин того, що рухи, після реалізації поставлених цілей часто розпадаються, оскільки не можуть досягнути внутрішнього консенсусу щодо подальшої діяльності. А ті рухи, які встигають трансформуватися у політичні партії, зазвичай, за досить короткий проміжок часу втрачають свій вплив у суспільстві і зникають з політичного поля. Тим не менш, суспільно-політичні рухи залишаються впливовими політичними акторами, які прагнуть до взаємодії з політичними інститутами, зокрема політичними партіями задля розширення власних політичних можливостей. У той же час для політичних партій така співпраця є теж сприятливою, зважаючи на значний мобілізаційний потенціал суспільно-політичних рухів, якого потребують партії для збільшення власного електорату.

Список використаної літератури

1. McAdam D., McCarthy J. D., Zald M. N. Comparative Perspectives on Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 432 p.
2. De la Porta D. Social movements: An introduction (2nd Ed) / D. De la Porta, M. Diani. Malden MA : Blackwell Publishing, 2006. 356 p.
3. Панов Л.Г. Влияние международных факторов на динамику национальных социальных движений. *ПОЛИТЭКС,* 2013. Том 9. № 4. С. 232.
4. Павлова Т. Социальные движения как фактор трансформации институционной среды: проблемы теории. *Политические исследования*. 2008. С. 113–124.
5. Hanagan M. Social Movements: Incorporation, Disengagement, and Opportunities – a Long View in M. Giugni, D. McAdam, C. Tilly, W. Gamson (eds), *From Contention to Democracy*. Rowman and Littlefield Publishers. 1998. P. 3–30.
6. Giugni M. and F. Passy. Social Movements and Policy Change: Direct, Mediated, or Joint Effect?, *American Sociological Association Section on Collective Behavior and Social Movements*, Working Paper Series. 1998. Vol. 1(4). P. 49.

7. Gamson W.A. *The Strategy of Social Protest*. Homewood, Ill. : The Dorsey Press, 1975. 217 p.
8. Piccio R. Daniela. How Social Movements Impact Political Parties. In: M.Giugni, L. Bosi, K. Uba (eds.) *The Consequences of Social Movements: People,Policies, and Institution*s. Cambridge : Cambridge University Press, 2015.
9. Kriesi H. and D. Wisler. The impact of social movements on political institutions: A comparison of the introduction of direct legislation in Switzerland and the United States,1999. P. 42–66.
10. Kriesi H. Political Mobilization and Social Change: The Dutch Case in Comparative Perspective. Aldershot : Avebury, 1993. P. 18–292.
11. Doowon S. Civil Society in Political Democratization: Social Movement Impacts and Institutional Politics. *Development and Society*. 2006. Vol. 35. No. 2. P. 173–195.

THE IMPACT OF SOCIAL MOVEMENTS ON POLITICAL PARTIES IN THE CONTEXT OF RESEARCH THEIR INTERACTION AT THE NATIONAL LEVEL

Iryna Kurechko
Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

The author analyzed the peculiarities of social movements in the context of their research within various scientific concepts. Special attention is paid to the theory of social movements' political opportunity structure which states that the presence of institutional allies expands the political opportunities of social movements. Social movements are considered in the context of their interaction with political parties. Such interaction is more likely under three main conditions: electoral vulnerability, members' cumulative involvement and identity coherence. The vulnerability of political parties in the electoral environment is seen as a condition favoring social movements-parties interaction. Political parties need the social movements' help in mobilizing the electorate. Cooperation between social movements and political parties is facilitated by the fact that political participation in these two venues is cumulative rather than substitutive. The third condition for successful interaction is the presence of a certain level of overlap between the identity of the party and the social movement. Political parties will be more open and inclined to cooperate with those social movements whose ideas, views, and values they share to the greatest extent. The article also notes that public movements have an impact on party and political systems. Social movements are often transformed into political parties after achieved their primary goals. Thus, they entail changes in party systems. At the same time, being the initiators and catalysts of political changes, public movements become the cause of qualitative transformations of political systems. Therefore, social movements can be considered influential political actors, dynamic, informal structures with significant mobilization potential.

Key words: social movement, political party, political power, changes, public mood, mobilization, protests, transformation, interaction, coherence.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 260–267
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 260–267

УДК 342.8(477)
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.34

ЕФЕКТИ ВИБОРЧОЇ РЕФОРМИ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ 2020 РОКУ В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Віталій Лебедюк
Національний університет «Острозька академія»,
кафедра національної безпеки та політології
вул. Семінарська, 2, 35800, м. Острог, Рівненська область, Україна

У статті досліджуються основні ефекти від впровадженої виборчої реформи на місцевих виборах 2020 року в Україні. Основні наслідки від впровадження нової виборчої моделі тестувалися на прикладі виборів до рівненської обласної ради. Брак інформації на рівні виборчих дільниць в Україні дозволяє провести відповідний аналіз виключно на рівні певних регіонів. Станом на сьогодні такі дослідження здійсненні на рівні Львівської та Харківської областей. Це стимулює в свою чергу з'ясувати чи простежуються відповідні ефекти від електоральних нововведень на рівні інших регіонів. Основний джерелом даних у статті є протоколи Рівненської обласної територіальної виборчої комісії. У статті емпіричним шляхом перевіряється низка припущень. Загалом преференційні голоси виборців сприяли збільшенню загальної підтримки політичних партій. Виявлено, що 80,7% виборців скористалися правом преференційного голосування. Встановлено статистично значущий зв'язок між часткою преференційних голосів виборців за кожну партію та загальним рівнем підтримки відповідної політичної партії в територіальних виборчих округах. Водночас вплив виборців на персональний склад представницького органу виявився недостатнім, оскільки абсолютна більшість мандатів була одержана за єдиними партійними списками. Часто мандати отримували кандидати, які були розташовані на перших позиціях в територіальних виборчих округах, але при цьому не подолали необхідний мінімум від виборчої квоти. Більше того виборча система гарантує мандат кандидатам, які розташувались на перших позиціях у єдиному партійному списку, за умови подолання їхньою партією виборчого бар'єру. Впроваджена гендерна квота спрацювала через єдині партійні списки, а не через преференційні голоси виборців. Зберігається загальна тенденція щодо підтримки жінок на виборах. В середньому підтримка чоловіків була в два рази більшою за підтримку жінок.

Ключові слова: політичні партії, місцеві вибори, виборча реформа, преференційне голосування, недійсні бюлетені, гендерна квота.

Місцеві вибори 2020 року в Україні проходили за абсолютно нових умов та нової виборчої системи. Цьому передували дві ключові інституційні зміни. Перше, набуття чинності Виборчого кодексу (1 січня 2020 року), яким впроваджувалась нова пропорційна виборча система із гнучкими списками [2]. Часто, в медіа, помилково називають виборчу систему із гнучкими списками як систему із "відкритими списками". Концептуальною відмінністю цих двох систем є роль виборця в процесі визначення персонального складу представницького органу. Якщо в пропорційній системі з відкрити списками виборці безпосередньо впливають на склад представницького органу, то за пропорційної системи із гнучкими списками виборці розділяють свій вплив на формування представницького органу разом із політичною партією. Друге, це впровадження нового адміністративно-територіального поділу, який суттєво зменшив не тільки кількість територіальних одиниць, а й зменшив кількість місцевих депутатів.

Основні нововведення стосувалися як дизайну виборчого бюлетеня, так і алгоритму виборчої системи. Перш за все було поділено територіальні громади за кількістю виборців

© В. Лебедюк, 2022

в яких вибори проходитимуть за пропорційною системою із гнучкими списками чи мажоритарною виборчою системою. Поріг було понижено до 10 тисяч виборців. Таким чином обрання місцевих депутатів до обласної ради, районної ради і рад територіальних громад із кількістю понад 10 тисяч виборців проходило за пропорційною системою із гнучкими списками. Водночас суб'єктами висунення кандидатів у таких громадах могли бути тільки політичні партії. Тоді як самовисування залишилося тільки у територіальних громадах до 10 тисяч виборців. По-друге, кожен кандидат у депутати був розміщений у відповідному порядку в єдиному списку партії (за винятком першого номера) та відповідно закріплювався за одним із територіальних виборчих округів. В кожному територіальному виборчому окрузі політична партія могла розмістити від 5 до 12 кандидатів у депутати. Відповідно дизайн виборчого бюлетеня був розділений на дві умовні частини. В лівій частині бюлетеня виборці повинні були обрати одну політичну партію, а в правій частині бюлетеня могли (не зобов'язані) вписати номер одного із кандидатів з територіального виборчого округу обраної політичної партії. Таким чином система обчислення здобутих мандатів політичною партією була двоступінчаста. Спочатку кількість голосів виборців поданих за певний список політичної партії з територіального виборчого округу ділиться на виборчу квоту. На цьому етапі ми отримуємо кількість мандатів отриманих політичною партією в певному територіальному виборчому окрузі. На другому етапі залишки отримані від ділення розподілялися між єдиними списками політичних партій. На цю частину виборчого алгоритму виборці не мали суттєвого впливу, оскільки єдині списки були визначені з'їздами політичних партій. Однак, за умови подолання кандидатом у депутати бар'єру у розмірі 25% від виборчої квоти, вони могли підійматися вгору у рейтинговому порядку. Якщо кандидату не вдавалося "покращити" свою позицію у списку, то партійний список залишався без змін, такий яким його визначила політична партія. По-третє, була впроваджена 40% гендерна квота у списках кандидатів (двоє з кандидатів в кожній п'ятірці списку повинні бути іншої статі). Цікавим є той факт, що дотримання гендерної квоти вимагалося від політичних партій на етапі висунення кандидатів у депутати, а не їх реєстрації.

Тому основною метою дослідження є з'ясувати основні наслідки від провадження нової виборчої моделі на місцевих виборах 2020 року в Україні. Щоб детально протестувати основні нововведення виборчої реформи ми проаналізували результати виборів до Рівненської обласної ради. Це стало можливим завдяки розміщенню протоколів територіальної виборчої комісії на офіційному сайті Рівненської обласної ради [3]. Інформація на рівні виборчих дільниць дозволила прослідкувати основні наслідки від впровадження нової виборчої моделі.

Серед основних аналітичних матеріалів щодо функціонування нової виборчої системи на місцевих виборах варто відзначити результати спостереження Громадянської мережі "Опора" [4]. Поряд з тим проблематика наслідків виборчої реформи була проаналізована низкою дослідників. Зокрема на прикладі виборів депутатів до Львівської обласної ради [1] та Харківської обласної ради [6]. На жаль немає інформації на рівні виборчих дільниць в розрізі усіх регіонів України, оскільки Центральна виборча комісія не публікує таку інформацію, а подає лише агреговані результати місцевих виборів. Як відповідь на запит щодо розуміння наслідків виборчої реформи на місцевих виборах 2020 року була проведена міжнародна наукова конференція «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) 28 листопада 2020 року, під час якої вченими висвітлювались особливості виборчого процесу в різних регіонах України [5].

Зважаючи на новий дизайн бюлетеня, прийнятим практично за три місяці до місцевих виборів, очікувався значний приріст недійсних бюлетенів через нерозуміння

виборцями системи голосування. І на це була низка причин. Перше, у порівнянні з попередніми виборами процес заповнення бюлетеня ускладнився через вибір з-поміж майже сотні альтернатив (кандидатів у депутати). Друге, кожен виборець отримував по три бюлетеня для виборів до ради територіальної громади, районної ради та обласної ради.

Таблиця 1

Електоральна поведінка виборців на місцевих виборах 2020 року до Рівненської обласної ради

Округ	Район	Частка недійсних бюлетенів (%)	Явка виборців (%)	Частка преференційних голосів (%)	Виборців на одного обраного депутата
1	Вараський район	8.60	41.08	85.19	13683
2	Дубенський район	8.47	45.13	80.36	15566
3	Сарненський район	9.57	42.06	80.11	16610
4	Рівненський район	7.55	34.74	79.74	13170
5	Рівненський район	7.31	35.71	78.83	12273
6	Рівненський район	9.40	37.17	80.61	13588
7	Рівненський район	8.98	39.30	81.27	20455
8	Рівненський район	8.60	40.03	79.69	13783
Загалом		8.66	39.86	80.71	14651

Джерело: власні розрахунки на основі протоколів територіальної виборчої комісії Рівненської області

Отримані результати свідчать про те, що частка недійсних бюлетенів збільшилася в середньому вдвічі у порівнянні з попередніми місцевими виборами. Якщо поглянути на частку недійсних бюлетенів у розрізі типу територіальної громади, то виявляється, що найбільша частка недійсних бюлетенів спостерігається на рівні сільських громад (9,3%) (таблиця 1). Тоді як найменша частка недійсних бюлетенів була серед міських територіальних громад (8,3%). Однак, у порівнянні із іншими європейськими країнами, таке зростання не є критичним. Для порівняння у Польщі, після проведення виборчої реформи, середній показник недійсних бюлетенів сягав позначки у 17,5% [9]. Якщо поглянути на явку виборців то можна простежити чітку тенденцію до її поступового зниження. У порівнянні із місцевими виборами 2015 року рівень абсентеїзму збільшився майже на 7%. Низька мотивація щодо політичної активності на локальному рівні обумовлена меншою обізнаністю про роль місцевого самоврядування та вагою результатів виборів на середньостатистичного мешканця громади у порівнянні з участю на президентських чи парламентських виборах [10]. Найбільша явка спостерігається на рівні сільських та селищних територіальних громадах (45,7% і 43,2% відповідно), тоді як на рівні міських громад явка в середньому менша на 5% (36,1%). Варто зазначити, що під час визначення меж територіальних виборчих округів спостерігається нерівномірний поділ за кількістю виборців. Кількість виборців у третьому окрузі (Сарненський район) на 45% більше у порівнянні з сьомим округом (Рівненський район). Така диспропорція вплинула і на представленість депутатів з відповідних округів у Рівненській обласній раді (4 депутати представляють 7 округ, а 9 депутатів представляють 3 округ). Таким чином кількість виборців яка припадає в середньому на одного обраного депутат варіюється від 12 до 20 тисяч виборців.

Наступний аспект функціонування нової виборчої моделі стосується частки преференційних голосів виборців за кандидатів із територіальних виборчих списків. В середньому 80,7% виборців скористалися правом проголосувати за окремого кандидата з партії у територіальних виборчих округах. Перший виборчий округ (Вараський район) якісно відрізняється за часткою преференційних голосів у порівнянні з рештою округів Рівненської області (в середньому на 5% більше голосів виборці віддали за кандидатів із територіальних виборчих списків). На місцевих виборах у європейських країнах частка преференційних голосів є нижчою. Наприклад, у Литві на місцевих виборах частка преференційних голосів становила 66%, а у Бельгії правом преференційного голосу скористалися 74% виборців [7; 8; 11].

Таблиця 2

Частка преференційних голосів за кандидатів у списках партій до Рівненської обласної ради на місцевих виборах 2020 року

Політична партія	Результат виборів (%)	Частка преференційних голосів (%)
Європейська солідарність	18.869	85.945
Слуга Народу	15.696	79.751
За Майбутнє	11.502	83.763
Батьківщина	10.833	80.386
Сила і Честь	10.257	83.593
Радикальна партія Олега Ляшка	7.882	72.752
Свобода	7.405	76.081
Опозиційна платформа – За життя	4.999	80.412
Голос	4.843	79.246
Пропозиція	3.957	82.461
Аграрна партія України	2.378	70.082
Наш Край	1.372	66.014

Джерело: власні розрахунки на основі протоколів територіальної виборчої комісії Рівненської області

Найбільшу частку преференційних голосів виборців отримала “Європейська солідарність” (85,9%), “Сила і честь” (83,6%), “За Майбутнє” (83,7%), а найменшу частку преференційних голосів виборців отримала “Наш Край” (66%), “Аграрна партія України” (70%) та “Радикальна партія Олега Ляшка” (72,7%) (таблиця 2). Найвища частка преференційних голосів спостерігалася у першому територіальному виборчому окрузі (Вараський район) за партію “Сила і честь” (89,5%), а найнижча частка преференційних голосів була зафіксована теж у першому територіальному виборчому окрузі за партію “Наш Край” (47,7%). В середньому частка преференційних голосів на 4,7% менша у політичних партіях, які не подолали 5% виборчий бар’єр. Простежується значущий статистичний зв’язок між часткою преференційних голосів виборців за кожну партію та загальним рівнем підтримки відповідної політичної партії в територіальних виборчих округах (коефіцієнт кореляції Пірсона становить 0,6).

Із 64 депутатів Рівненської обласної ради 35 депутатів (54,7%) одержали свої мандати за єдиними партійними списками у порядку визначеними з’їздом політичних партій

Таблиця 3

Розподіл мандатів у Рівненській обласній раді за результатами місцевих виборів 2020 року

Політична партія	Результат виборів (%)	Мандати	За єдиними партійними списками				За територіальними виборчими списками			
			мандати	чоловіки	жінки	частка мандатів	мандати	чоловіки	жінки	частка мандатів
Європейська солідарність	18.9	14	5	4	1	35.7	9	6	3	64.3
Слуга Народу	15.7	12	5	5	0	41.7	7	5	2	58.3
За Майбутнє	11.5	9	5	3	2	55.6	4	4	0	44.4
Батьківщина	10.8	9	5	3	2	55.6	4	3	1	44.4
Сила і Честь	10.3	8	4	2	2	50.0	4	4	0	50.0
Радикальна партія Олега Ляшка	7.9	6	5	3	2	83.3	1	1	0	16.7
Свобода	7.5	6	6	4	2	100	0	0	0	0.0
Загалом		64	35	24	11	54.7	29	23	6	45.3

Джерело: власні розрахунки на основі протоколів територіальної виборчої комісії Рівненської області

(таблиця 3). Для порівняння, серед депутатів обласних рад України за єдиними партійними списками було обрано 47,1% депутатів [6, с. 73]. Таким чином на обрання абсолютної більшості депутатів Рівненської обласної ради виборці не мали впливу. Варто зазначити, що 26 депутатів не набрали необхідного мінімуму від виборчої квоти, щоб можна було просуватися списком вгору. Цей мінімум становив 1104 голосів виборців (25% від виборчої квоти до Рівненської обласної ради у 4415 голосів). З них 12 жінок стали депутатками ради (75% від усіх обраних жінок), що свідчить на користь гендерної квоти. У Рівненській обласній раді минулого скликання серед депутатів було тільки 9 жінок. Якщо не враховувати 7 гарантованих мандатів, через обіймання першої позиції у єдиному партійному списку, то з 26 обраних депутатів 22 пройшли за єдиними партійними списками. Також було зафіксовано 17 випадків, коли кандидати в депутати не пройшли за територіальними виборчими списками, хоча подолали необхідний мінімум від виборчої квоти.

Із 64 депутатів Рівненської обласної ради 31 депутат (48,4%) набрав мінімальну кількість голосів від виборчої квоти. Серед них тільки 25 депутатів здобули мандат за результатами преференційних голосів в територіальних виборчих округах. Цікавим є факт, що тільки 13 депутатів (20,3%) змогли піднятися на "прохідне" місце завдяки преференційним голосам виборців (4 депутата від "Європейська солідарність", 3 депутата від "Батьківщина" та по два депутати від "Слуга Народу", "Сила і Честь", "За Майбутнє"). Якщо взяти до порівняння результати преференційних голосів на виборах до Львівської обласної ради (19%) [1] та Харківської обласної ради (20%) [6] то можемо простежити подібний ефект від преференційних голосів виборців. Тобто потрапити до обласних рад у зазначених регіонах вдалося кожному п'ятому депутату завдяки преференційним голосам виборців.

У порівнянні з попереднім скликанням Рівненської обласної ради частка жінок збільшилася вдвічі і становить 26,6% від складу ради. Одна жінка отримала мандат за

рахунок першого місця у єдиному партійному списку (Лозова Оксана від "Радикальна партія Олега Ляшка"). Ще четверо жінок отримали мандати за рахунок набрання необхідної мінімальної кількості преференційних голосів виборців (Богатирчук-Кривко Світлана та Острожчук Ярослава від "Європейська солідарність", Мариніна Людмила від "Слуга Народу", Черній Алла від "Батьківщина"). Варто зазначити, що існує суттєва диспропорція у кількості голосів виборців поданих за обраних депутатів. Зокрема максимальна кількість набраних голосів належить Дехтярчук Олександру від "Європейська солідарність" (5112 голосів виборців), а мінімальну кількість голосів отримала Макарчук Катерина від "Сила і Честь" (43 голоси виборців).

Таблиця 4

Персональна підтримка кандидатів за гендерною ознакою у розрізі політичних партій до Рівненської обласної ради на місцевих виборах 2020

Політична партія	Кількість кандидатів	Кількість чоловіків	Кількість жінок	Кількість голосів за чоловіків	Кількість голосів за жінок	Середнє значення підтримки чоловіків	Середнє значення підтримки жінок	Співвідношення голосів чоловіків до жінок
Європейська солідарність	62	34	28	33270	16245	979	580	1.7
Слуга Народу	49	29	20	25366	12868	875	643	1.4
За Майбутнє	61	33	28	22473	6884	681	246	2.8
Батьківщина	62	31	31	17107	9484	552	306	1.8
Сила і Честь	63	36	27	20747	5460	576	202	2.8
Радикальна партія Олега Ляшка	50	28	22	12637	4850	451	220	2.0
Свобода	51	30	21	13602	3641	453	173	2.6
Опозиційна платформа – За життя	43	24	19	8659	3625	361	191	1.9
Голос	45	26	19	8444	3276	325	172	1.9
Пропозиція	52	28	24	7749	2216	277	92	3.0
Аграрна партія України	41	23	18	3457	1628	150	90	1.7
Наш Край	52	30	22	1490	1277	50	58	0.9
Загалом	631	352	279	175001	71454	497	256	1.9

Джерело: власні розрахунки на основі протоколів територіальної виборчої комісії Рівненської області

Найбільша частка жінок серед кандидатів у депутати була присутня у виборчих списках політичної партії "Батьківщина" (50%), "Пропозиція" (46,2%), "За Майбутнє" (45,9%) та " Європейська солідарність " (45,2) (таблиця 4). Тоді як найнижча частка жінок була у списках партії "Слуга Народу" (40,8%). Не зважаючи на суттєву варіацію кількості жінок серед кандидатів у депутати, показник співвідношення голосів чоловіків до голосів жінок вказує на те, що в середньому підтримка чоловіків була в два рази більшою за підтримку жінок.

Проаналізувавши основні нововведення у виборчому законодавстві щодо місцевих виборів в Україні у 2020 році ми дійшли наступних висновків. Не зважаючи на збільшення загальної частки недійсних бюлетенів більшість недійсних бюлетенів простежується на рівні сільських територіальних громад, що можна пояснити відповідною електоральною компетентністю. Зі збільшенням явки виборців частка недійсних бюлетенів не зростала, що вказує на те, що не було зумисної мотивації псувати бюлетені. Зменшення явки на місцевих виборах у Рівненській області в середньому відображає загальну тенденцію до збільшення рівня абсентеїзму в Україні. Простежується нерівномірний поділ виборчих округів за кількістю виборців, що в свою чергу створює диспропорцію у рівні представництва територій у Рівненській обласній раді. Попри те, що частка преференційних голосів виявилась відносно високою, водночас була не достатньою щоб протистояти монополії політичних партій у питанні, кому бути депутатом обласної ради. Поряд з тим простежуються дві закономірності. Зростання преференційних голосів виборців збільшує загальну підтримку політичних партій у відповідному виборчому окрузі. Зменшення загальної підтримки політичної партії призводить до зміщення обраних депутатів за рахунок єдиного партійного списку. Гендерна квота спрацювала через єдині партійні списки. Якби кількість мандатів розподілялася суто за преференційними голосами виборців, то кількість жінок залишилася на рівні попереднього скликання або й менше, а четвертій частині обраних депутатів, за чинною виборчою системою, довелося б поступитися мандатами своїм колегам, які подолали необхідний мінімум від виборчої квоти. Якщо така виборча модель буде впроваджена на парламентських виборах, то вже можна простежити певні наслідки.

Список використаної літератури

1. Бойко Н. Наскільки відкритими виявилися „відкриті списки”? 2020. URL: https://voxukraine.org/naskilki-vidkritimi-viyavilis-vidkriti-spiski/.
2. Виборчий кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#
3. Документи територіальної виборчої комісії. URL: https://ror.gov.ua/dokumenti-teritorialnoyi-viborchoyi-komisiyi
4. Остаточний звіт за результатами спостереження Громадянської мережі ОПОРА на місцевих виборах–2020. URL: https://www.oporaua.org/report/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/zvit-mistsevi-vybory_2020
5. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами п’ятої міжнародної наук. конф. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам’яті Юрія Романовича Шведи) від 28 листопада 2020 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. Вип. 5. 388 с.
6. Фісун О., Авксентьєв А. Дворівнева пропорційна виборча система в Україні: крос-регіональний аналіз першої апробації. *Політичні дослідження / Political Studies: Український науковий журнал*. 2021. Вип. 2. С. 62–79.
7. Audrey A., Depauw S., Shugart M. and Chytilek R. Party nomination strategies in flexible-list systems: Do preference votes matter? *Party Politics*. 2017. Volume 23. Issue 5. P. 589–600.
8. Däubler Thomas. Do more flexible lists increase the take-up of preference voting? *Electoral Studies*. 2020. Volume 68.
9. Górecki M., Pierzgalski M., Stępień P. Ballot Paper Design and Vote Spoiling at Polish Local Elections of 2014: Establishing a Causal Link. *East European Politics and Society and Culture*. 2019. № 34(3). P. 611–636.
10. Lebediuk W. Kto wygrał wybory samorządowe na Ukrainie? *Komentarze/ Polityka*. Lublin : Centrum Europy Wschodniej, Maria Curie-Sklodowska University. № 27.
11. Wauters B., Thijssen P., Van Erkel P. Preference Voting in the Low Countries: A Research Overview. *Politics of the Low Countries*. 2020. Volume 2. Issue 1.

THE EFFECTS OF ELECTORAL REFORM IN UKRAINE'S 2020 LOCAL ELECTIONS: THE REGIONAL CONTEXT

Vitalii Lebediuk
National University of Ostroh Academy,
Department of National Security and Political Science
Seminarska str., 2, 35800, Ostroh, Rivne region, Ukraine

The article examines the main effects of the implemented electoral reform in the 2020 local elections in Ukraine. The main effects of the implementation of the new electoral model were tested on the example of the elections to the Rivne oblast council. The limited availability of information at the polling station level in Ukraine allows an analysis to be carried out exclusively at the level of certain regions. At present such studies have been conducted at the level of Lviv and Kharkiv oblasts. This encourages us to find out whether the effects of electoral innovations are corresponding at the level of other regions. The main source of data in the article is protocols of Rivne oblast territorial election commission. The article empirically tests a number of assumptions. In general, preferential votes by voters contributed to an increase in overall support for political parties. It was found that 80.7% of voters exercised their preferential voting rights. A statistically significant relationship was found between the proportion of preferential votes for each party and the overall level of support for the respective political party in the territorial electoral districts. At the same time, voter influence on the composition of the representative body was insufficient, as the absolute majority of mandates were obtained from single party lists. Often mandates went to the top candidates in the territorial electoral districts who did not pass the required minimum of the electoral quota. In addition, the electoral system guarantees mandates to candidates who are placed at the top of a single party list, provided their party overcomes the electoral threshold. The introduced gender quota worked because of single party lists, not because of preferential votes. The general trend of support for women in elections continued. On average, support for men was twice as high as support for women.

Key words: political parties, local elections, electoral reform, preferential voting, invalid ballots, gender quota.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 268–277
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 268–277

УДК 32:911.3:005.21(477)
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.35

ГЕОСТРАТЕГІЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ

Володимир Ліпкан
Інститут держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України,
Відділ правових проблем політології
вул. Трьохсвятительська, 4, 01001, м. Київ, Україна

Формування нового геостратегічного простору відбувається в рамках реалізації нелінійної парадигми. Сучасні наукові дослідження щодо евристичних можливостей концептуальних моделей протиборства атлантизму і неоєвразійства, формування олігополярного світу на заміну монополярного вже вичерпали свій когнітивний потенціал. Геополітика як надлишково розрекламована теорія, насправді виявилася неспроможною чітко і з наукових позицій пояснити і спрогнозувати на підставі структурно-факторного моделювання, методів геополітичної кон'юнктури і націобезпекознавства чітких параметрів, форм і методів розвитку та будови нового світового порядку. Кволість чисельних положень геополітики стала наслідком домінуючої політико-небезпечної та руйнівної практики щодо поширення мілітарного дискурсу в міжнародні відносини. За таких умов постає потреба у виробленні нової метакогнітивної системи, в рамках якої б знайшов опис феномен розвитку нелінійних систем в умовах нестаціонарності, стратегічний простір процвітання і щастя, і тиражування неконфліктної парадигми на гуманістичних засадах.

Вирішення цих питань уможливлюється в рамках геостратегії – теорії, що пояснює і формулює чіткі напрями політико-безпечної практики щодо досягнення процвітання в нелелійних системах на засадах коеволюції. Конструктивною відмінністю пропонованої мною метакогнітивної системи є ракурс процвітання, а не боротьби, перемоги, суперництва. Наслідуючи і впроваджуючи закони діалектики, наше суспільство помилково стало на шлях перманентної війни і врешті-решт це призведе до завершення життя чергової версії гуманоїдів. Для того щоб осмислити це, потрібно формувати такі теоретичні системи, які пояснюють як жити в щасті, а не як завойовувати, вбивати та нищити.

Засади геостратегії, це передусім модель такої системи. Я свідомий того, що вона є початком недосконалою, утім відмінною від геополітики. Саме тому в статті йдеться і про необхідність розроблення історії вчень українських мислителів про геостратегію і про націософію і про націогенез. Національна геостратегія неможлива поза рамками формування власно національного стратегічного наративу, в тому числі й аналітичного. Тож, звичайно, наразі існує більше питань і напрямів для дослідження, ніж відповідей і конкретних кейсів щодо реалізації тих чи інших положень. Утім дана стаття, це рушій для подальших розвідок геостратегії, яку я пропонує презентувати в двох іпостасях: 1) як політична теорія; 2) як політико-безпекова і правова практика.

Ключові слова: геостратегія, геостратегікон, геостратегічний простір, геостратегічний ландшафт, стратегічний наратив, геостратегічний дискурс, геостратегія сучасної Української держави, суверенне мислення, державна нація.

Загальна постановка проблеми. Відновлення ефективного розвитку сучасної Української соборної держави має ґрунтуватися на сучасних методологічних концепціях, теоріях, водночас і нових реаліях світової архітектури.

Сучасні геополітичні концепції виявилися наперед не здатними формувати гуманістичний світ, оскільки геополітика побудована на засадах протиставлення, боротьби,

© В. Ліпкан, 2022

суперництва і обґрунтування війни як продовження політики іншими засобами. Якщо останні 30 років після руйнування радянської імперії і війни в Югославії світ був здебільшого монополярний і тим самим було утворено тимчасовий геополітичний баланс, то зараз при спробах формування спочатку біполярного, потім багатополярного і наразі олігополярного світу, геополітика виявила свою теоретичну і концептуальну бідність, а головне нездатність саме в ракурсі теоретичної системи щодо формування принаймні світоглядних засад і смислів мирного функціонування різних соціальних систем в умовах нестаціонарності.

Фактично геополітика виявилася наукою, теоретичні підвалини якої, за певних вдалих маніпуляцій, використовують держави для реалізації власних, в тому числі експансіоністських, загарбницьких геополітичних інтересів за рахунок інших країн. Віна Росії проти України продемонструвала не лише агресивність і войовничість Росії, а передусім деструктивність геополітичних концепцій, в яких протиборство атлантизму та євразійства визнається аксіоматичним, а агресивна війна Росії проти України обґрунтовується російськими не лише політиками і пересічними громадянами, а й науковцями, які викладають свої неозорі огляди геополітичних концепцій і стверджують про природне право щодо розширення власного геополітичного простору за рахунок України будь-якими засобами, включаючи геноцид війну, міжнародний тероризм.

Більше того, наслідком формування і розроблення подальшого впровадження не лише у науковому середовищі, а й у політичну практику деструктивних концепцій та аксіом геополітики стало те, що такі явища, як: агресія, анексія, тероризм, війна наперед суперництво, агресія і тероризм – стали системоутворюючими елементами практики творення міжнародних відносин.

Тому постає необхідність у формуванні когнітивної системи, в рамках якої б знайшов свій опис весь спектр явищ стратегічного порядку стосовно прив'язки не лише до землі, простору і суші, як це зазвичай виокремлюють різноманітні сучасні дослідники, виділяючи геополітику як самостійний напрям дослідження, а передусім стратегічній зріз – стратегічний простір, в якому функціонують явища стратегічного порядку, що може бути писано і досліджено в рамках адекватної теоретичної системи – **геостратегії**.

Відтак у даній статті мною унормовується максима про необхідність розвитку **саме геостратегії**, в рамках якої закладаються засади для творення Української держави.

Аналіз публікацій. Багатоплановість обраної для дослідження теми зумовлює звернення до ряду аспектів. По-перше, це питання методології науки. В даному напрямі є важливими розробки таких вчених, як: М. Бурменський, В. Горбатенко, Ю. Власов, О. Ганьба, О. Гринів, С. Даниленко, М. Дністрянський, Є. Ерліх, Г. Кельзен, Б. Кістяківський, І. Кресіна, А. Коваленко, М. Козюбра, М. Костицький, Є. Макаренко, П. Масляк, О. Мережко, І. Настасяк, М. Ожеван, Н. Оніщенко, Б. Парахонський, М. Рижков, Ю. Римаренко, В. Сіренко, О. Скрипнюк, Ю. Шемшученко, В. Явір, А. Яковець та ін.

По-друге, це наукові історичні витоки формування геостратегічного дискурсу і геостратегії як теорії, які я надибував, дотично опрацьовуючи розвідки таких постатей, як: С. Бандера, В. Габсбург, М. Грушевський, Д. Донцов, Ю. Липа, В. Липинський, В. Мартинець, М. Міхновський, О. Ольжич, З. Пеленський, С. Рудницький, П. Скоропадський, Я. Стецько, М. Сциборський, О. Теліга, П. Штепа та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак методологія розроблення геостратегії, формування власної теорії розвитку Української держави, і як наслідок обґрунтована політико-безпекова практика реалізації стратегічних національних інтересів, обмежуються окремими фрагментарними спробами вписати це в сталі кліше геополітики, не виходячи на рівень постановки нового глобального і концептуального

завдання: формування геостратегії як теорії і практики реалізації стратегічних національних інтересів України.

Що зумовлює актуальність теми статті.

У зв'язку з цим **мета статті** полягає у формуванні наукових аргументів щодо розроблення засад геостратегії сучасної Української держави в двох іпостасях: 1) як теорії; 2) як політико-безпекової і правової практики.

Виклад основного матеріалу. Я одразу ж відхожу від примітивних аналізів різноманітних геополітичних концепцій і пошуку там місця Україні. Там його немає.

Класична геополітика – це не про Україну.

Класична Геополітика – це чужа теоретична концепція про те, як Україні ніколи не бути в якості держави, а українству як не стати ніколи державною нацією.

Так, *М. Дністрянський* пропонує визначати ***геополітику*** як систему міждисциплінарних знань щодо стану та перспектив формування політичної сфери з позицій геопростору та особливостей практичної діяльності, зумовлених географічними чинниками [1, с. 15].

Із цього визначення навряд чи можна зрозуміти, як геополітика пояснює функціонування саме України. Воно занадто загальне, і не відбиває іманентних рис самого поняття. Якщо проаналізувати дещо глибше цитовану працю, то надибуємо наступне.

В українському виданні навчального посібника „Геополітика" за авторством *М. Дністрянського*, з-поміж 436 тексту, питанням формування української геополітичної думки приділено „аж" 30 сторінок [1]!

Підкреслю: видання здійснено у Львові, автор є українець. Що ж тоді можна говорити про іноземних дослідників, чому тоді вони мають вивчати коріння формування української геостратегічної думки, якщо наші національні автори цього не роблять? Якщо українці самі не можуть накреслити собі місця на геостратегічній мапі, якщо вони не кажуть світу, як вони себе бачать, а одвічно мавпують дослідження іноземців.

Знову відбувається тиражування відомих істин про засновників геополітики *Мехена, Ратцеля, Челена, Макіндера* [2,3] тощо. Але автором так і не показана роль та місце Української наукової думки серед вчень маститих засновників, а головне – не виявлено місця України у ***геостратегічному просторі***.

Наголошу: саме **просторі**, а *не контексті*, як писав *З. Бжезинський* [4], який накреслив ***теорію неможливості відстоювати Україною власні національні інтереси*** поза допомоги ззовні, а Україні приписав одвічну роль об'єкта впливу, а не суб'єкта геополітики.

Але то – його вчення, ми маємо власну історію наукової думки і визначимо власний шлях у новому світовому порядку, визначивши не тільки і не просто місце України, а визначальну та лідируючу роль України у формуванні нової просторово-безпекової геостратегічної конфігурації світу.

Таким же чином відзначу і на монографію *А. Гольцова* [5], в якій досліджується сучасна геостратегія Російської Федерації на пострадянському просторі, а також виявляються ідеологічні та концептуальні засади сучасної геостратегії Росії щодо нових незалежних держав. Із 355 сторінок обсягу роботи лише 37 сторінок (с. 309–346) присвячено вивченню українського вектора російської геостратегії. Тобто знову ж Україна розглядається крізь призму інтересів третіх країн, крізь призму чиїхось інтересів, чиїхось діоптріїв тощо. Більше того, згадуючи про тих, хто досліджував геополітику, автор наводить чималий список російських дослідників, а потім, увага!: українських дослідників, які вивчали російську геополітику! У мене одразу ж виникає запитання: а де ж список українських авторів-геостратегів і список тих вчених, хто досліджував їхню спадщину!?

Так, наприклад, серед низки наукових статей щодо гібридної війни можна вказати на роботу доктора політичних наук *О. Кондратенка*, який досліджує реалізацію геоекономічної політики Російської Федерації щодо України в контексті гібридної війни, спрямованої на підрив суверенітету та незалежності України, а також перетворення її на „сіру зону" безпеки між Росією та євроатлантичними інститутами [6].

По-перше, автор тиражує і одразу аксіоматично впроваджує стратегічно руйнівний геополітичний імператив щодо боротьби телурократії проти таласократії, атлантизму проти євразійства. Тим самим *О. Кондратенко* навіть не намагається принаймні розібратися, а чому використовуються ці концепції і чому в них немає місця для України, лише безіменні позадержавне „сіра зона". *По-друге*, навіть сам предмет дослідження фактично стверджує, що Україна „сіра зона". І натепер після того, як автор визначив саме це предметом, він прагне: з одного боку наводити аргументи Росії; а з іншого – намагатися довести протилежне, щоб Україна виглядала в іншому світлі, не як „сіра зона".

Але ж питання у тому, що сам наратив вже впроваджено в науковий дискурс, а аргументи можуть комусь подобатись комусь ні, головне, що шановна людина зробила свою справу: таврувала Україну відповідним деструктивним терміном. Ось цього як раз і треба позбуватись. Це вже не наукові дослідження, а пропаганда знищення України під різними псевдонауковими приводами.

Ця нині, на жаль стала тенденція: тиражування геополітичних кліше і таврування України чи то сірою зоною, чи то поясом небезпеки чи не американським проектом чи то знаряддям боротьби заходу про Росії тощо – це все наративи одного деструктивного простору, активно впроваджуваної усілякими засобами концепції „failed state". Ці наративи генерують нові смисли існування як соціальної системи в цілому, так і закладають небезпечний дискурс у науковому світі щодо можливостей і взагалі інтелектуальних спроможностей творення геостратегії власними силами і ресурсами, закладаючи підвалини до формування токсичної реальності.

Причому наративи ці – не українські. Тому я як вчений і це моя принципова позиція не погоджуюсь із такими трактовками і пропоную обережніше ставитися як до формулювання самого предмета дослідження, так і до формування системи аргументів на користь тієї чи іншої позиції.

Чому роботи *А. Гітлера* заборонені? Тому, що якщо кожен із авторів почне його вивчати, йому доведеться на нього посилатися, цитувати, вступаючи із ним і положеннями роботи в дискусії, а насправді – це і є пряма маніпуляція, реклама і пропаганда праці і думок Гітлера. Саме таку логіку має бути покладено в основу наукових досліджень в українській політологічній і геостратегічній думці. Адже узвичаєно особливо відповідно до вимог МОН до наукових робіт, маємо вивчати зарубіжний досвід, але лише в контексті того, як цей досвід сприятиме реалізації українських стратегічних національних інтересів, а також у більш широкому плані – геостратегії сучасної Української держави.

Тобто при формуванні теорії геостратегії важливо сформулювати чітко два блоки:

1) засади української школи геостратегії;

2) історія вчень українських мислителів про геостратегію.

Запропонована матриця з даного питання дозволяє підійти до розуміння корінь і відповідно практично підходити до формування і реалізації власної геостратегії без огляду на якісь політичні чи теоретичні концепції, які викладені в такій теорії, яка отримала назву „геополітика", що здебільшого поширюється саме представниками цих двох непримиренних таборів.

Маємо знову ницість щодо справжньої української наукової геостратегічної думки. І все це, на жаль, з боку сучасних українських авторів. Тож, викорінення цього аналітичного та інтелектуального малоросійства передусім у головах інтелектуалів, **впровадження**

українського аналітичного стратегічного наративу – є початковим шляхом щодо творення справжньої національної геостратегії сучасної Української держави.

Тому, чим більше наукових досліджень ми будемо присвячувати геополітиці, тим більше ми будемо марно намагатись примусити сліпого бачити або безногого бігати. Адже ми знову і знову тупцюватимемо на місці:

– прагнучи тиражувати чужі та деструктивні для розвитку українства ідеї;

– пропагувати чужі теоретичні концепції та когнітивні матриці, намагаючи відшукати місце для України в них;

– визнавати і маніфестувати факт необхідності постійного доведення нами права на існування перед вже „сталими" націями-державами;

– поширюючи месіанські ідеї богообраності тих чи інших сторін, розглядаючи вчення їхніх дослідників і ширячи в маси деструктивні наративи;

– сліпо інтерпретувати концепції геополітики, які здебільшого побудовані на хибних парадигмах, неприйнятних і руйнівних у сучасних умовах;

– шукатимемо місця там, де всі місця уже давно і наперед заброньовані і зайняті…

Наше завдання розробити власну *метакогнітивну систему* і власну концепцію існування. Такою я пропоную визнавати і розробляти саме геостратегію, засади якої через покрокове дослідження геостратегічного дискурсу і дискурсивного аналізу, зв'язку зі стратегічними комунікаціями і формуванням стратегічного наративу вже були здійснені у попередніх моїх статтях.

Ми не можемо постійно доводити очевидні речі в рамках заздалегідь немилостивих та ниць концепцій, шукати те, чого нема, бути флюгером, а головне доводити право на власне існування, адже в переважній більшості геополітичних концепцій, в такому праві Україні та і багатьом іншим країнам глашатаям та містечковим конструкторам, здебільшого народженим на зорі XX століття, просто відмовлено.

Підкреслю, що маємо величезну національну спадщину саме геостратегічної думки.

Зокрема, наукові історичні витоки формування геостратегічного дискурсу і геостратегії як теорії, які я власно надибував, стосуються імен та маститих праць таких постатей, як: С. Бандера, В. Габсбург, М. Грушевський, Д. Донцов, Ю. Липа, В. Липинський, В. Мартинець, М. Міхновський, О. Ольжич, З. Пеленський, П. Скоропадський, Я. Стецько, М. Сциборський, О. Теліга, П. Штепа та ін.

На неї маємо спиратись, враховувати, вивчати, водночас не сліпо втілювати і перетворювати політику на шараварщину, спираючись за влучним виразом П. Масляка „на менталітетну базу" [7].

Слід тверезо враховувати багато стратегічних помилок, які були допущені з:

– інспірованою нейтральністю [8];

– люстрацією державного апарату [9–11];

– демілітаризацією суб'єктів системи забезпечення національної безпеки [12–16];

– трансформацією корупції на системоутворюючий чинник функціонування системи державної влади.

Це помилки саме стратегічного порядку, які будуть детально проаналізовані в моїх наступних публікаціях саме з позицій геостратегії: їхнього стратегічного впливу на досягнення стратегічних цілей держави. Але існують це й багато інших тактичних питань, які також мають вирішені вже в рамках створених відповідних наукових шкіл, аналітичних та епістемологічних спільнот [17].

Саме ці, визначені мною вище помилки, призвели до стратегічного дисбалансу, порушення стратегічного паритету і безперешкодного формування стратегічних загроз дер-

жавності, які на даному етапі політичного та історичного розвитку не можуть бути вирішеними поза контекстом воєнних заходів і активних безпекових заходів, а в цілому проактивної системної безпекової політики, основним принципом функціонування якої має виступати ***стратегічна адаптивність***.

Мир потрібен ДО війни. Під час війни потрібна перемога.

Так само, я можу висновувати і щодо **геополітики** в цілому: заснована на одвічному протистоянні телурократії та таласократії, і взагалі на принциповому циклічному протистоянні, аксіоматичній бінарності, яка вочевидь здебільшого послуговується різноманітними антагоністичними концепціями боротьби і знищення, а отже і деструктивності, **геополітика за своєю природою – антагоністична теорія політичної деструктивності.**

Відтак, нова геореальність і нова світобудова має відновити та відродити пошук адекватної когнітивної інтегральної системи знань для пізнання явищ оточуючої дійсності і головне – моделювання коеволюційних макросистем розвитку людства в умовах нестаціонарності.

Такою системою я пропоную визнати саме ***геостратегію***, яку слід інтерпретувати у двох ключових іпостасях:

1) концептуальна система знань, теорія;

2) політико-безпекова і правова практика.

Формування геостратегії України передбачає поступове зменшення та остаточне нівелювання парадигмальної конфліктогенності геополітики, як наперед визначеної конфронтаційної науки щодо боротьби, війни, протистояння і панування, заснованого не на контролі над територією (власно семантика даного терміна), а саме пануванні, заснованому на смерті, ницості, горесті і чисельних кривавих лихах, циклічності перервах державності окремих націй.

Улас Самчук відзначав: „Почувати себе людиною, почувати себе тим, як ще колись казали, першим творінням Найбільшого Творця, почувати себе свідомим у всіх своїх вчинках у поступованнях – ось основна заповідь людини-європейця” [18].

Більше того, безборонна інертність хліборобського субстрату має бути викорінена зі свідомості нової генерації українців, адже саме на нас лягає завдання щодо творення оновленої волелюбної і миролюбної, водночас сильної і розвиненої державної нації.

Євген Маланюк невблаганно констатував, що завдання духовного озброєння народу, „металізації” хліборобської психіки, завдання перебудови (отже й „нищення” дечого, хоч би воно було навіть „органічним виквітом віків”) стоїть нині перед нами у всій своїй історичній невблаганності. Бо на тім, власне, й полягає ціла справа, чи нарід наш залишиться в найближчій добі знову „субстратом”, чи таки зробить останнє зусилля й стане **нацією.** Адже Нація постає як динамічне переборення етносу – племені – люду, як заперечення племінної фізіологічності, як опанування етнічної стихії і одуховлення її. Нація – це невсипуща внутрішня „боротьба” сил, формотворчих і ідеотворчих, з інертною масою („більшістю!”) етносу [19].

Озброєння України відповідно до стандартів НАТО це лише один із кроків перемоги над ворогом. Цей крок є **стратегічним**, адже насправді озброєння сучасною технікою передбачає і навчання українського персоналу щодо ефективного її використання. А отже війна з Росією фактично вирішує декілька важливих тактичних завдань у воєнній сфері:

1) знищення значних арсеналів / складів застарілої радянської зброї;

2) знищення самої зброї;

3) постачання и особливо великих розмірах надсучасної зброї за стандартами НАТО;

4) навчання персоналу щодо ефективного оперування даною зброєю, організацію підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації щодо оперування сучасною зброєю;

5) оволодіння технікою і навичками ведення бою за стандартами НАТО.

Фактичне вирішення означених та низки інших тактичних завдань послугувало інструментом для вирішення **стратегічного завдання**: створення достатніх умов для забезпечення гарантованого рівня безпеки, непорушності конституційного ладу, територіальної цілісності шляхом членства в НАТО.

Членство в НАТО є запорукою безпеки України.

А це вже інше питання: як безпеку України будуть ідентифікувати інші країни у своїх хворих фантазіях.

Водночас окрім згаданого, з позицій інтеракціоністського підходу у геостратегії, важливо говорити і діяти, впливати і взаємодіяти у війні **одночасно із усіма учасниками війни**.

Іншими словами: потрібно розширити ареал впливу і перейти від однобічного постачання зброї України до прямих воєнних дій щодо безпосередньо російського керівництва і ключових лідерів, політичних інститутів, які генерують агресивну політику, месіанські ідею на нацистські ідеї і впроваджують мілітарний дискурс на порядок денний міжнародної спільноти, посягаючи на загальнолюдські цінності.

Так, звичайно, персональні санкції є важливим інструментом цього процесу, однак дуже повільним. Адже їх дієвість і головне їхня часова ефективність буде увиразнена лише із часом, часом, за який будуть продовжувати гинути українські воїни, цивільні, буде зникати український генофонд. Тобто санацій на даному етапі не достатньо: потрібні чітка та ефективна воєнна допомога і знищення ворога.

Росія становить загрозу глобальній безпеці, тож, щодо неї має бути вжито систему заходів, в тому числі і силових, з метою усунення небезпеки і можливостей в тому числі стратегічного потенціалу для їхнього відтворення у найближчій перспективі.

У даному аспекті наголошу на словах екс прем'єр-міністра Великої Британії *Бориса Джонсон*, який відзначив, що президента країни-агресора Володимира Путіна потрібно зупинити: „Якщо Путіна не зупинити в Україні, то він знайде нові цілі для своїх реваншистських атак. Ми захищаємо не якийсь абстрактний ідеал, а перший принцип мирного світу, який полягає в тому, що не можна допустити розчленування великих і могутніх країн, своїх сусідів, і якби це коли-небудь було дозволено, то жоден народ ніде не був би в безпеці" [20].

Висновки. Творення геостратегії Української держави стоїть нині перед нами у всій своїй історичній невблаганності.

Видержавлення і становлення політичної нації відбувається у нас на очах, ба більше – ми є творцями нової політичної нації, яка виборює своє право не лише на існування, а й право на державність, право на відновлення Української соборної незалежної держави.

Так, один із глашатаїв нескореного покоління, *О. Ольжич* влучно відзначив, що спільнота нації в українській духовості історично усвідомлюється не природничо, а духовно-містично в Ідеї Роду, саме з цього і родиться вся потуга Української держави та відродження. Провідною ідеєю українського народу від світанку віків є Ідея Слави – тобто беззглядна цінність героїчного повнення призначення людини. Це „іскати собі чти, а князю слави" – „Слово о полку Ігоревім", це „Князем слава, і дружині – амінь!". Це „як слави зажити", „слави добувати", „слава не вмре, не поляже" – "преславного Війська Запорозького" і „Славних Гетьманів". Це, нарешті, коронна ідея Шевченкового духу й цілої новітньої української літератури – „Слава Україні". Не диво, що вже від 1917 року стала вона гаслом націоналістичного руху [21-23].

Творення геостратегії сучасної Української держави дозволить покінчити з віддавна законсервованим примітивізмом й інертністю, сформувати чітке розуміння про постійну динаміку як самого поняття „українська історична та політична державна нація", так і різ-

номанітних стратегій її творення, які віддзеркалюватимуть більш менш напружені процеси, безперервного розвитку, внутрішньо діючі формотворчі сили.

Геополітика формує цивілізаційний вимір нації лише в якості форми, не за змістом. У ній враховуються здебільшого географічні фактори, яка визнаються домінантними, утім поза лаштунками наукових теорій лишаються питання націософії, націогенезу, сакрального ландшафту, гуманітарної аури нації.

Утім ***геостратегія*** виступає конкретним інтелектуальним простором та практичним інструментом формування засадничих змін державної нації причому на конкретно-історичному етапі розвитку саме інструментом *par excellence* для формування гуманістичної цивілізації. В рамках саме геостратегії виписуються і реалізуються біологічні сили нації, викарбовується державотворчість, мораль і стратегічна культура як одне з життєдайних першоджерел національної потуги. Геостратегія як політико-безпекова практика вписує в себе парадигми войовничості, але вони не є первинними, домінантними і ними послуговуються не заради реалізації будь-яких інтересів, а саме як іманентний чинник боронення власних інтересів не лише комунікаційними та дипломатичними засобами.

Завданням геостратегії є збереження державницької ідеології засобами стратегічних комунікацій і стратегічної правотворчості, на базі стратегічної культури (яка включає заповіт, традиції, покликання), формування умов для розвитку державної нації на ґрунті української національної свідомості, що є справою духовною і спіритуальною, а також вимовним увиразненням сили української нації, яка своє покликання спирає на безпосередньому відчутті благословенства, яке спочиває на українській національній індивідуальності та заложеної в ній динаміки.

Геостратегія сучасної Української держави є практикою провідництва й державництва не лише тому, що так наказує наш національний інтерес. Передусім тому, що за влучними словами *Володимира Мартинця* „факт занедбання української національно-державної традиції, легковаження державної організації для нації, брак державницького світогляду й у висліді державотворчих здібностей маємо до завдячування, коли не виключно, то перш усього – донедавній нашій ідеології" [24].

Геостратегія виступає природним відлунням ***динаміки*** розвитку нації як живого організму концепцією *суверенного мислення*. Вона дозволяє не загубитися у історичному вирії та темряві віків, симулякрах та різноманітних міфологемах, навпаки: акцентувати на тих історичних фактах, які творять сильну націю, яка сформувала власний геостратегічний простір.

Унормований геостратегічний дискурс дозволить відійти від злегковаження та обмеження:

– трипільськими глечиками **замість** акцентування на **гетьманських клейнодах;**

– ужитковими артефактами **замість** символів панування;

– дегенеративного замилування **замість** волі до влади;

– пасивного очікування чудотворного перетворення наріду на націю **замість** прагнення до власного творення сильної державної нації.

Геостратегія – уторований переможний шлях української державної нації щодо творення власної Української соборної незалежної держави я к повноправного суб'єкта міжнародних відносин у новому світовому порядку і архітектурі світової безпеки.

Список використаної літератури

1. Дністрянський М. С. Геополітика : навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 436 с.

2. Мехен А. Роль морских сил в мировой истории. М., 2008.
3. Маккиндер Х. Географическая ось истории // Полис, 1995. № 4.
4. Бжезінський З. Україна у геостратегічному контексті. К., 2006.
5. Гольцов А. Геополітичний вимір стратегії Російської Федерації на пострадянському просторі : монографія. Київ : ЦНЛ, 2018. 392 с.
6. Кондратенко О. Геоекономічний вимір гібридної війни Російської Федерації проти України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2019. № 2(50). С. 12–19.
7. Масляк П. О. Менталітетна база геостратегії Росії й України: теорія і практика XXI ст. // Українознавство, 2022. Ч. 3.
8. Герасименко П. Небезпечний нейтралітет. Режим доступу: https://zaxid.net/nebezpechniy_neytralitet_n1541767
9. Турчин Я. Люстрація як засіб демократизації політичної системи України. Режим доступу: http://lib.lp.edu.ua/handle/ntb/29698
10. Шевчук С. Люстрація як ретроактивна справедливість: європейські стандарти захисту прав людини при переході до демократичного правління // Юридичний журнал. 2006. № 2. Режим доступу: http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2140
11. Лавриненко І. Якщо неправильно проводити люстрацію, вона переростає в репресії. Режим доступу: http://www.judges.org.ua/dig4694.htm
12. Зозуля І. В. Щодо демілітаризації органів внутрішніх справ // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2014. Випуск 29. Том 2. С. 59–63.
13. Садовський М. В. Правові механізми демілітаризації міністерства оборони України, як засіб оборонної реформи та елемент реформування сектору безпеки Юридичний вісник. 2021. № 3(60). С. 117–121.
14. Реформа украинской милиции: от планов к конкретным действиям. Режим доступу: https://informer.od.ua/news/reforma-ukrainskoj-milicii-ot-planov-k-konkretnym-dejstviyam
15. Юрганов А. У истоков деспотизма // Знание-сила. М., 1989. № 9. С. 22–27.; Клямкин И.М. Демилитаризация как историческая и культурная проблема: Доклад на семинаре «Куда ведет кризис культуры» в фонде «Либеральная миссия» // Куда ведет кризис культуры? Опыт междисциплинарных диалогов. М. : Новое изд-во, 2011. С. 261–306.
16. Чалий В. Нейтралітет для України – це пастка, адже ми на кордоні з рф. Режим доступу: https://hromadske.radio/podcasts/ukraina-vholos/neytralitet-na-kordoni-z-rf-nichoho-ne-zabezpechuie-tse-pastka-chalyy
17. Стафийчук В., Барабаш Ю. Транснаціональні корпорації як геостратегічні суб'єкти // Український географічний журнал. 2003. № 2. С. 21–29.
18. Самчук У. Нарід чи чернь? // Українське слово від 9 листопада 1941 року.
19. Маланюк Є. Наступ мікробів // Книга спостережнь. Проза. Торонто : Гомін України, 1962. С. 129–135.
20. Агресія Путіна може вийти за межі України – Джонсон. Режим доступу: https://dilo.net.ua/novyny/agresiya-putina-mozhe-vyjty-za-mezhi-ukrayiny-dzhonson/
21. Ольжич О. Націоналістична культура. Режим доступу: http://www.vatra.cc/nashi-klasyky/oleh-olzhych-natsionalistychna-kultura.html
22. Ольжич О. Незнаному Воякові: Заповідане живим / Упоряд., післямова і приміт. Л. Череватенка. Київ : Фундація ім. О. Ольжича, 1994. 432 с.
23. Ольжич О. Цитаделя духа. Братислава, 1991. 239 с.; Ольжич О. Величність: Поезії й Поеми. Чикаго, 1969. 176 с.
24. Мартинець В. Чи дбати нам про чистоту раси? / За зуби й пазурі нації. Париж : Видання Українського слова, 1937. С. 94–171.

GEOSTRATEGY OF THE MODERN UKRAINIAN STATE: FORMATION PRINCIPLES

Volodymyr Lipkan
V.M. Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine,
Department of political and legal problems of political science
Tryokhsviatitelska str., 4, 01601, Kyiv, Ukraine

The formation of a renewed geostrategic space occurs amidst the implementation of a non-linear paradigm. Modern scientific studies on the heuristic capacity of conceptual models of the struggle between Atlanticism and Neo-Eurasianism and the formation of an oligopolistic world for replacing the monopolar one have already exhausted their cognitive potential. Geopolitics, as an over-advertised theory, actually proved to be incapable of clearly and scientifically explaining and predicting specific parameters, forms, and methods of development and structure of the new world order based on structural factor modeling, methods of geopolitical conjuncture and national security science. The frailty of the numerous provisions of geopolitics was an effect of the dominant politically dangerous and destructive practice of spreading military discourse in international relations. Taking into account the above, there is a need to develop an innovative metacognitive system that would introduce a phenomenon of non-linear systems' promotion under unsteadiness, a strategic space of prosperity and happiness, and dissemination of a non-conflict paradigm based on humanism.

Solving these issues is possible within the framework of geostrategy – a theory which explains and formulates clear directions of political and safe practice to achieve prosperity in non-linear systems on the basis of co-evolution. The constructive difference of the author's metacognitive system is the perspective of prosperity, not of struggle, victory, and rivalry. By following and implementing the laws of dialectics, our society has mistakenly embarked on the path of permanent war, which will eventually lead to the end of the life of another version of humanoids. To make sense of the relevant idea, it is necessary to form such theoretical systems that explain how to live a happy life and not how to conquer, kill and destroy.

The principles of geostrategy are primarily a model of that sort of a system. I am aware that it is imperfect but different from geopolitics. Thus, the article also highlights the need to accumulate the doctrines of Ukrainian thinkers on geostrategy, natiosophy and natiogenesis. National geostrategy is not conceivable without the formulation of a national strategic narrative, including an analytical one. Consequently, there are now more questions and directions for research than answers and specific cases regarding the implementation of certain provisions. However, this article is a driver for further exploration of geostrategy, which is presented in two guises: 1) as a political theory; 2) as political-security and legal practice.

Key words: geostrategy, geostrategicon, geostrategic space, geostrategic landscape, strategic narrative, geostrategic discourse, geostrategy of the modern Ukrainian state, sovereign thinking, state nation.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 278–285
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 278–285

УДК 352:061.1
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.36

СПЕЦИФІКА КОНСТРУЮВАННЯ МОДЕЛЕЙ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Василь Мельничук
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
факультет історії, політології і міжнародних відносин,
кафедра політичних інститутів та процесів
вул. Шевченка, 57, 76000, м. Івано-Франківськ, Україна

Запропоновано змістовно розділити досліджувані країни на чотири групи: Вишеградська четвірка, Скандинавські країни, країни Балтії та держави-члени ЄС, що входять до «Великої сімки».

Встановлено, що в Польщі специфіка конструювання сучасної моделі місцевого самоврядування стала похідною від загальних децентралізаційних тенденцій та лібералізації соціально-економічного життя з подальшою адаптацією до євроінтеграційних умов. Останні виявилися впливовим чинником для розбудови місцевого самоврядування Словаччини. Угорщина, заявивши про намір значних перетворень, частину з них залишила декларативними, не відмовившись від усталеної традиції централізації влади. Децентралізація для Чехії стала одним з ключових елементів консолідації демократії.

Моделі місцевого самоврядування Скандинавських країн об'єднує широкий обсяг повноважень на місцях у сфері соціального забезпечення, а відрізняє – податкова політика. Місцеві податки у Данії контролюються центральною владою, у Фінляндії відповідне право гарантується Конституцією. Швеція демонструє успішний і прогресивний принцип бюджетної децентралізації.

Акцентовано, що Балтійські країни реформу місцевого самоврядування зробили частиною процесів поновлення національної державності, переходу до ринкової економіки, демократизації та децентралізації й опиралися на положення Європейської хартії місцевого самоврядування, що позитивно вплинуло на євроінтеграцію Латвії, Литви та Естонії.

З'ясовано, що країни-учасниці «G7» не є прикладами досконалої системи місцевого самоврядування. В Італії і досі триває децентралізаційна реформа, яка хоч і надала більшої автономії місцевій владі, але не зменшила рівень впливу центральної. Франція тримається курсу деконцентрації доволі централізованої влади, маючи труднощі з координацією компетенцій між інстанціями різних рівнів. Федеративний устрій Німеччини дозволив сформувати функціонально сильну і водночас гнучку модель місцевого самоврядування.

Наголошено, що підстав виокремлювати «європейську модель місцевого самоврядування» немає. Натомість екстрапольовано чинники, які зумовлюють розмаїття структур та компетенцій місцевого самоврядування в країнах ЄС, а це розмір країни, рівномірність розвитку її територій, однорідність населення та його ментальні особливості, відкритість держави до інтеграції демократичних тенденцій, історичний досвід державотворення тощо.

Ключові слова: місцеве самоврядування, модель місцевого самоврядування, децентралізація, деконцентрація, європейська інтеграція, субсидіарність, транспарентність, Європейський Союз.

Реформування системи місцевого самоврядування (далі – МСВ) в Україні, що є частиною більш глобального процесу децентралізації влади, передбачає зміни, які частково або повністю вже апробовані в різних країнах Європейського Союзу. Цей аспект актуалізуємо передусім через активну фазу реалізації курсу європейської інтеграції України. Відтак втілені практики впровадження сталих моделей місцевого самоврядування та розробка національних форматів в межах ЄС, виклики, що супроводжували ці процеси, специфіка взаємодії різних політичних інститутів центрального та регіонального рівнів

© В. Мельничук, 2022

мають не лише науковий, але й суто державницький інтерес. Принагідно акцентуємо, що галузевий моніторинг доводить позитивний вплив обізнаності громадян та загалом громад щодо потенціалу та можливостей органів місцевого самоврядування в нових умовах на ефективність децентралізаційної реформи [6].

Проблематика самоврядності, зокрема у країнах Європейського Союзу, завжди була у полі зору вітчизняних (В. Гладій, Я. Мельник, М. Новікова, О. Оржель, В. Федоренко, О. Чернеженко та ін.) та зарубіжних (Б. Брезовнік, Ф. Валієр, Е. Пал, Дж. Регульські, Ю. Сікет, І. Хоффман, В. Шустер, Д. Янг та ін.) науковців різних галузей знань. Для України вказаний напрямок актуалізували, у тому числі, активізація реформи децентралізації та виконання пунктів Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Отже, метою дослідження є пошук оптимальної моделі організації системи місцевого самоврядування, апробованої у країнах-членах Європейського Союзу, та досвіду, який вже інтегровано або може бути включено до сучасних державотворчих перетворень в Україні.

Для подальшого аналізу варто змістовно згрупувати держави-члени ЄС. Так, предметне поле дослідження охоплює тенденції формування системи місцевого самоврядування у країнах Вишеградської групи (Польщі, Чехії, Угорщині, Словаччині) як близьких за історичним розвитком з Україною, Скандинавських країнах (Данії, Швеції, Фінляндії), де в межах регіону формувалися не подібні системи МСВ, країнах Балтії (Латвії, Литві, Естонії), які стали прикладом успішної реалізації пострадянських трансформацій, державах, що входять до «Великої сімки» (Німеччині, Франції, Італії) як такі, що, можливо, сформували сталі моделі самоуправління на місцях.

Усі чотири країни Вишеградської групи є унітарними, зі стабільно функціонуючими гілками влади, спільною і одночасною історією європейської інтеграції, яка успішно фінішувала у 2004 р. Однак процес розбудови системи місцевого самоврядування у цієї четвірки держав мав свою специфіку. Так, Польща до сучасної трирівневої моделі МСВ прийшла від усвідомлення прямого зв'язку між упровадженням децентралізації, соціально-економічної лібералізації та ринкових реформ. Тривалі дискусії щодо вибору між двома та трьома рівнями організації влади були не лише експертно, але й науково обґрунтованими. Польський академік Є. Регульський у розпал обговорення майбутніх перетворень описав ключові засади, які гарантуватимуть успіх реформ: політична воля державного керівництва, участь компетентних експертів, підтримка суспільства, кваліфіковані управлінські кадри [5]. Однак до такого осмисленого підходу у забезпеченні ефективної роботи місцевої влади мав місце тривалий період трансформацій: від трирівневої моделі (воєводства, округи, громади), яка діяла до реформи 1970-х років, до дворівневої структури МСВ з гмінами і провінцями. Вочевидь, повноважність цих одиниць у порядку денному реформ поступалася питанням їхнього кількісного скорочення.

Кінець 1980-х років і конструювання Третьої Польської Республіки стали визначальними для місцевого самоврядування, адже гміни набули конституційної правосуб'єктності та отримали право власності. Довівши спроможність громад та нового територіального управління, Польща продовжила вдосконалювати систему МСВ. Протягом 1989–1990 рр. було внесено зміни до понад 100 чинних на той час законів [7, с. 142]. Нова Конституція 1997 р. та політична воля новообраного парламенту ознаменували кінець важливого етапу децентралізації країни, яким у Польщі встановлено взаємоузгоджену трирівневу модель місцевого самоврядування (воєводства – повіти – гміни). Стаття 16.1 Основного закону фіксує, що місцеве самоврядування бере участь у здійсненні публічної влади, виконує покладені на нього завдання від свого імені і під свою відповідальність, а стаття 165 закріплює судовий захист самостійності одиниць місцевого самоуправління [19]. Закони

регулюють компетенції та повноваження органів МСВ щодо фінансів, активів, іншої власності, якими самоврядні суб'єкти вже навчилися продуктивно користуватися. Подальші ж зміни в організації публічної влади стосувалися реалізації євроінтеграційних практик і лише посилювали чинники децентралізації країни.

У Словаччині, де бачення формату реформи МСВ не знайшло консенсусу у політичному класі, вказані перетворення де-факто стали урядовим проєктом, коли у 1998 р. урядом було затверджено Концепцію децентралізації. За кілька років Національна Рада ухвалила «Проєкт децентралізації державної влади на 2003–2006 роки» [9]. Наступними кроками стали передача значного обсягу урядових повноважень на місцевий рівень та фіскальна децентралізація. Завдяки останній 70,3% податку на прибуток фізичних осіб передали органам місцевого самоврядування, 23,5% залишили бюджетам вищих територіальних одиниць і лише 6,2% спрямували до держбюджету [3]. У контексті демократизації державної влади та європейської інтеграції країни Словаччина дотримувалися норм Європейської хартії місцевого самоврядування (далі – Хартія), відповідність якій з року в рік засвідчують моніторингові дослідження Ради Європи [8, с. 355]. Невирішеним залишається питання значної фрагментації системи МСВ і відсутності достатньої політичної волі для об'єднання громад. Існуючі ж громади не завжди готові до конструктивної співпраці між собою, закриваючись у межах власної юрисдикції. Вплив на ситуацію центральної влади мінімальний, адже, керуючись чинним законодавством, держава лише здійснює контроль за дотриманням конституційних принципів.

В становленні системи місцевого самоврядування Чехії вітчизняний дослідник В. Гладій виокремив п'ять змістовних етапів: 1990–1991 рр., коли Чехія відмовилася від трирівневої структури адміністративного управління зразка 1960 р. і визначила базовим рівнем МСВ громаду; 1992–1995 рр. – Чеська Республіка відокремилася від Словаччини, ухвалила власну Конституцію, якою регламентовано діяльність місцевого самоврядування; 1996–1997 рр. – утворено Міністерство регіонального розвитку Чехії, ухвалено Конституційний закон про створення 14 вищих територіальних одиниць самоврядування, які після вступу країни до ЄС стали основою регіональної політики; 1998–1999 рр. – створено Координаційний комітет і Агентство з регіонального розвитку Чехії, ухвалено Конвенцію реформи публічного управління; 2000 р. – ухвалено Закони Чеської Республіки «Про краї», «Про вибори до органів місцевого самоврядування», а вищими територіальними одиницями місцевого самоврядування визначено 14 країв (областей); з 2001 р. у Чехії розпочато етап консолідації демократії [1, с. 95]. Наголосимо, що першорядними процесами для децентралізації та, відповідно, переосмислення ролі інституту місцевого самоврядування стали саме консолідація демократії та європейська інтеграція Чехії.

Як і Словаччина, Чеська Республіка також успішно здійснила бюджетну децентралізацію. На місцях тут є можливість отримувати прибутки з податків, від господарської діяльності, з капіталу, реалізовувати доходні ґранти тощо. Враховуючи успіхи територій у підтримці власної фінансової спроможності, вплив центральної влади зосереджений на нагляді за законністю діяльності самоврядних одиниць.

Органи МСВ Угорщини набули конституційної суб'єктності пізніше, ніж в інших трьох країнах Вишеградської групи. Конституція та відповідний закон було ухвалено лише у 2011–2012 рр. Прогресивність Основного закону полягала у тому, що він інтегрував зовнішній позитивний досвід організації суспільно-політичного життя та економічної сфери, а ось недоліки торкнулися саме системи місцевого самоврядування, зокрема щодо фрагментарного врахування вимог Хартії та аналогічної ситуації з євроінтеграційними вимогами [18]. Переслідуючи мету стабілізувати місцеве самоврядування, угорська влада

обрала шляхом досягнення цієї мети посилення урядового контролю, а всі характеристики стану фінансово-майнової спроможності муніципалітетів зводилися до констатації ознак бюджетної централізації та державного контролю за здійсненням фінансових повноважень на місцях. Головною рисою місцевих компетенцій ми б назвали саме їхню локальність, тобто впливати можна лише на місцеві питання, а надавати виключно послуги місцевого значення. Відтак формування місцевого самоврядування в Угорщині вважають процесом триваючим, часто звертаючись не до поняття децентралізації, а вказуючи на вірогідність рецентралізації влади.

Спільні минуле і прагнення подальшого розвитку національних державностей визначили суттєву подібність у моделюванні місцевого самоврядування в країнах Балтії. Латвія, Литва й Естонія почали формувати самоврядні структури ще на початку XX ст., однак ці процеси «обнулилися» через радянську окупацію, і до початку 1990-х років у всіх трьох країнах функціонувала проста однорівнева система місцевого самоврядування. З відновленням державності країни Балтії зробили ставку на реалізацію децентралізаційного курсу з реальним наділенням повноважень, у тому числі й фінансовими, територіальних органів влади. Спостерігався перехід до дворівневої моделі МСВ, яка наразі зберіглася лише у Латвії і перебуває у процесі реформування.

Якщо Литва і Естонія інституціоналізували місцеве самоуправління через конституційне закріплення його суб'єктності, то Латвія послуговується Законом «Про муніципалітети» (1994 р.), де детально описано компетенції органів місцевого самоврядування, і більшістю пунктів Хартії, яку у 1996 р. ратифікував парламент. Принагідно зазначимо, що Латвійська конституція фіксує право громадян «брати участь у діяльності держави та органів місцевого самоврядування» (ст. 101) [17]. У березні 2022 р. Сейм ухвалив Закон про «Місцеві референдуми», яким посилюється право місцевих мешканців впливати на стратегію сталого розвитку регіону, вирішення інфраструктурних питань, ініціювати розпуск місцевої ради [20]. Референдуми ініціюються, фінансуються і проводяться на місцях з можливістю отримати методичну допомогу від Центральної виборчої комісії. Ефективність застосування процедури таких місцевих плебісцитів можна буде оцінити з 2024 р., коли закон набере чинності.

Особливості організації МСВ у Латвії акцентовано з огляду на загальну подібність змісту розвитку відповідних структур у всіх трьох країнах регіону, де синхронізувалися процеси переходу до ринкової економіки, демократизації та децентралізації, реалізації положень Європейської хартії місцевого самоврядування тощо.

Данія, Швеція та Фінляндія – Скандинавські, або Нордичні країни, які у контексті конструювання системи місцевого самоврядування об'єднує переважно географія, адже історично і політично МСВ у вказаних державах розвивалося по-різному. У нині чинній Конституції Данії 1953 р. закріплено «право муніципалітетів самостійно здійснювати під контролем держави місцеві справи (повноваження), визначені законом» [11]. Відповідним законодавством дійсно описано широке коло галузей, на які розповсюджуються компетенції данських самоврядних органів, а саме послуги соціального забезпечення, початкова освіта, зайнятість населення, захист навколишнього середовища, охорона здоров'я, взаємодія з бізнесом тощо. Вагомим недоліком у виконанні вказаних функцій вважаємо певні обмеження у праві стягнення місцевих податків [21]. В іншому ж країна забезпечила органам МСВ незалежність від уряду, включивши до обов'язків губернаторів тільки перевірку законності дій влади на місцях.

Традиція місцевого самоврядування Фінляндії трансформувалася від конституційного права надання публічних послуг (1919 р.) до можливості стягувати місцеві податки

і розпоряджатися ними під контролем Міністерства фінансів (1999 р.) [14]. Фінська дворівнева система МСВ і досі перебуває у процесі реформування. Воно включає й аспекти фіскальної децентралізації, і передачу повноважень, передусім щодо охорони здоров'я і соціальних послуг, які наразі належать до компетенцій муніципального (базового) рівня. Це створює значне матеріальне навантаження на місцеві фінанси, тому з 2016 р. обговорюється необхідність реформи, яка б передала вказані функції на рівень регіонів [13]. Особливість, через яку до досвіду Фінляндії періодично апелювали у контексті українських реалій, стосується її двомовного статусу – державними мовами є фінська та шведська (у складі населення Фінляндії частина шведів не перевищує 6%). А з 1921 р. Аландські острови, де компактно проживають фінські шведи, мають особливий статус самоврядної, одномовної провінції. Така асиметричність у юридично зафіксованій двомовності та фактичному її прояві є унікальною, але показовою стосовно збереження історично сформованих особливостей на рівні державного будівництва та самоврядування.

Дворівнева модель МСВ Швеції сформувалася ще в середині XX ст. У сучасних умовах – це система територіальної організації влади з широкою автономією у здійсненні повноважень на місцях, з правом стягувати місцеві податки (щоправда, їхні різновиди визначає парламент за поданням уряду), принциповою важливістю процедур фінансового планування і звітності.

Особливість функціонування МСВ Швеції полягає у запровадженні багатокомпонентної системи контролю за його діяльністю: з боку центральної влади він виконується галузевими Омбудсменами, національними радами та агентствами, окружними адміністраціями, а громадськість може здійснювати такий контроль через звернення до окружних адміністративних судів [12, с. 13–14]. Фінансова спроможність органів місцевого самоврядування дозволяє періодичний перегляд обсягів повноважень виконавчих органів влади у напрямку їхньої передачі на самоврядний рівень. У свою чергу, це зумовлює потребу у зміні міжбюджетних відносин, де провідним завданням держави стає вирівнювання бюджетної забезпеченості муніципалітетів.

Вочевидь, найбільш непередбаченими є висновки щодо місцевого самоврядування в країнах «Великої сімки» – Франції, Італії, Німеччині. Історично ці країни давно сформували і впровадили правила реалізації влади на місцях, але тривалий час ці правила не оновлювалися, що призвело до таких проблем, як розбалансування повноважень органів центрального та місцевого рівнів, політизованість процесу децентралізації, несистемний характер реформ тощо. Ці проблеми переважно фіксуємо в Італії та Франції. Німеччина ж, враховуючи її федеративний устрій, здебільшого уникнула таких недоліків. На підтвердження цього наведемо дані рейтингу децентралізації країн-членів Євросоюзу, де ФРН посідає перше місце за рівнем регіональної та локальної децентралізації, третє місце – фіскальної, восьме – адміністративної [10]. Місцеве самоврядування не стало в Німеччині самостійним рівнем федеративної системи, але як частина загальної політичної системи заявило про себе як про стабільний і доволі гнучкий інститут, де функціонально застосовано принцип субсидіарності.

Конституції Італії (1948 р.) та Франції (1958 р. зі змінами від 2008 р.) визначають право територіальних утворень формувати свої виборні органи влади, виконувати передбачені законодавством повноваження [2]. Італійська конституція також унормовує право стягувати місцеві податки та володіти матеріальними ресурсами (ст. 119). Протиріччя, які супроводжують трансформацію місцевого самоврядування Італії і Франції, не дозволяють вважати цей процес завершеним. Так, тенденції регіоналізації Італії одні називають засобом протистояння проявам сепаратизму, інші – початковою стадією федералізації країни.

Тут дійсно можна говорити про посилення місцевої автономії з упровадженням бюджетної децентралізації, але при цьому значно повільнішими темпами відбувається зменшення повноважень центру.

Централізація влади у президентсько-парламентській Франції зумовлює відчутну присутність центрального рівня управління у регіональній та місцевій ланках, тому відсутність децентралізації тут частково компенсує деконцентрація влади. І якщо обсяг повноважень місцевих рад часто зазнає критики, то компетенції виборних посадовців (передусім мерів) поступово зростають, підвищуючи впливовість і впізнаваність цих політичних акторів.

Наголосимо, що ідеологія сучасного європейського шляху модернізації самоврядності пов'язана з двома ключовими принципами – субсидіарності та транспарентності. Перший передбачає державний менеджмент «знизу догори», тобто наділення місцевих управлінців таким обсягом компетенцій, які дозволяють ефективно й оперативно вирішувати соціальні проблеми і запити на місцях. Другий посилює «розширення участі громадськості у процесах визначення цілей і програм суспільного розвитку, розробки планів і ухвалення рішень у рамках державних програм і проєктів, а також їх здійснення» [4, с. 9]. По суті, ці два принципи уможливлюють інституційну життєздатність таких характеристик державної політики, як місцева (субсидіарна) та самоврядна (транспарентна). До всього американський дослідник Д. Кеттл виділив шість головних властивостей, на яких зосереджено якісні зміни в організації державного управління та місцевого самоврядування, а саме ефективність, маркетизація, орієнтація на надання послуг, децентралізація, розробка, реалізація та адміністрування політики, відповідальність за проваджувану роботу [16, с. 446–462]. Усі ці принципи закладено у зміст децентралізаційної реформи в Україні, а частина з них навіть втілена – наприклад, у діяльності сучасних центрів надання адміністративних послуг органами МСВ, у функціонуванні онлайн-інструментарію комунікації з населеннями (електронні приймальні, кабінети тощо).

Ще одна спільна риса для досліджених у статті кейсів – практика укрупнення/об'єднання самоврядних одиниць з одночасним збільшенням їхніх реальних повноважень, основоположні з яких отримують конституційне визначення. І якщо у період демократичної трансформації моделей місцевого самоврядування у країнах ЄС пріоритетними були питання правосуб'єктності представницьких органів влади на місцях, процедури їхнього формування і повноважень у сфері освіти, охорони здоров'я, локальних інфраструктурних проєктів та ін., то згодом фокус реформ зосередився на забезпеченні прав власності для громад, бюджетній децентралізації та механізмах самоокупності МСВ (через податки, ґранти, субсидії тощо). Також підкреслимо значення різних асоціацій та спілок органів місцевого самоврядування (як-то у Данії, Фінляндії, Литві, Швеції, Латвії, Естонії та ін.), головним завданням яких є представництво інтересів у відносинах з урядовими структурами.

Однак правила і принципи, за якими відбувається конструювання багаторівневої владної структури у різних країнах Європи, не можуть вважатися універсальними, а їхні відносно успішні кейси не підходять для повного наслідування. Це, у першу чергу, пов'язано з природою змін у державі, яка включає історичний досвід, стан розвитку регіонів та добробуту населення, географічна та кліматична специфіка, консолідованість суспільства та еліти, ментальні особливості етносів, які населяють території тощо. Відтак наголошуємо на доцільності врахування досвіду, а не повсюдному запозиченні його. Також акцентуємо важливість врахування логічної послідовності критеріїв, які визначають ефективність інституту місцевого самоврядування, а це мотивація і вмотивованість громад, їхня організаційно-фінансова спроможність здійснювати управління територіями, стан унормування державою правової суб'єктності громад.

Проаналізовані приклади розбудови системи місцевого самоврядування свідчать про те, що відповідні реформи були частиною глобальних системних перетворень в державах, а їхній контекст повністю підпорядкований курсу демократизації країни. За виключенням Угорщини, де децентралізація має прояви декларативності, досліджені європейські практики доводять, що відцентрування влади одночасно відповідає і загальним політичним тенденціям у Європі, і консолідованому запиту суспільств на відкритість та публічність політики з одночасним залученням до її здійснення громадян і розробкою необхідних механізмів громадської участі.

Список використаної літератури

1. Гладій В. *Місцеве самоврядування як ресурс політики євроінтеграції: досвід Вишеградської групи та перспективи України* : дис. на здобуття наук. ст. к.політ.н. Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2015. 238 с.
2. *Конституція Італійської Республіки* (з передмовою Володимира Шаповала). К.: Москаленко О.М., 2018. 62 с.
3. Лондар Л. Напрями реалізації політики децентралізації в умовах розширення прав місцевих органів влади і забезпечення їх фінансової та бюджетної самостійності. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень.* 2016. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/napryami-realizacii-politiki-decentralizacii-v-umovakh-rozshirennya-prav
4. Оржель О., Палій. О. (та ін.). *Європейський досвід державного управління: Курс лекцій*. К. : Вид-во НАДУ, 2007. 76 с.
5. Регульський Є. У реформи місцевого самоврядування буде багато ворогів. *Лівий берег.* 2014. URL: https://lb.ua/society/2014/07/15/272846_lektsiya.html
6. Самоврядування та децентралізацію вже можна викладати у школі. *Децентралізація – офіційний вебпортал.* 2020. URL: https://decentralization.gov.ua/news/12853
7. Федоренко В., Чернеженко О. *Конституційні моделі місцевого самоврядування у державах-учасницях ЄС, Швейцарії та Україні : монографія.* Київ : Ліра-К, 2017. 288 с.
8. Brezovnik B., Hoffman I., Kostrubiec Ja. *Local Self-Government in Europe.* Institute for Local Self-Government Maribor, 2021. 445 p.
9. *Decentralizácia verejnej správy 2003–2006.* Apríl 2003. URL: https://www.komunal.eu/images/pdf/Projekt_decentralizacie_2003_2006.pdf
10. Decentralization Index. *European Committee of the Regions.* 2022. URL: https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Decentralization-Index
11. Denmark's Constitution of 1953. Constituteproject.org. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Denmark_1953.pdf?lang=en
12. Emese P. Models of Legal Supervision over Local SelfGovernments in Continental Europe (Excluding France). *Pécs Journal of International and European Law*. 2018. № 2. P. 6–20.
13. Finland – unitary state organised on a decentralised basis. *European Committee of the Regions.* 2022. URL: https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Finland.aspx
14. *Finland's Constitution of 1999* (with Amendments through 2011). Constituteproject.org. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Finland
15. *France's Constitution of 1958* (with Amendments through 2008). Constituteproject.org. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/France
16. Kettl Donald F. The Global Revolution in Public Management: Driving Themes, Missing Links. *Journal of Policy Analysis and Management*. 1997. Vol. 16. № 3. P. 446–462.
17. *Latvijas Republikas Satversme*. (Latvijas Satversmes Sapulces 1922. gada 15. februāra kopsēdē pieņemtā). Latvijas Republikas tiesību akti. URL: https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme

18. *Opinion on the new Constitution of Hungary.* Adopted by the Venice Commission at its 87th Plenary Session (Venice, 17-18 June 2011). Venice Commission, 2011. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)016-e
19. The Constitution of the Republic of Poland (2nd April, 1997). URL: https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm
20. Vietējo pašvaldību referendumu likums (Likums stājas spēkā 2024. gada 1. janvārī.). Latvijas Republikas tiesību akti. URL: https://likumi.lv/ta/id/331194-vietejo-pasvaldibu-referendumu-likums
21. Young D. *Local Government in the Nordic and Baltic countries: An overview.* SKL International, 2016. URL: http://sklinternational.org.ua/wp-content/uploads/2016/09/SKL20International20HELA20160426.pdf

SPECIFICS OF CONSTRUCTING MODELS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION

Vasyl Melnychuk
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Faculty of History, Politology and International Relations,
Department of Political Institutions and Processes
Shevchenko str., 57, 76000, Ivano-Frankivsk, Ukraine

It was suggested to divide the countries under research into four groups: Vishegrad Four, the Scandinavian countries, the Baltic countries, and the European Union member states of 'The Group of Seven'.

It was defined that in Poland the specifics of constructing a modern model of local self-government became a derivative of general decentralization trends and liberalization of socio-economic life with further adaptation to European integration conditions. The latter proved to be an influential factor for development of local self-government in Slovakia. Hungary, having declared its intention to make significant transformations, left part of them declarative, yet not abandoned the established tradition of centralizing authority. For the Czech Republic decentralization has become one of the key elements in the consolidation of democracy, the success of which has strengthened position of the country in the implementation of European integration.

Models of local self-government of Scandinavian countries are unified by a wide range of social security power locally and are distinguished by tax policy. Local taxes in Denmark are controlled by central power, in Finland the respective right is guaranteed by the Constitution. Sweden demonstrates successful and progressive principle of budget decentralization.

It was emphasized that in Baltic countries the reform of local self-government became a part of processes of restoring national statehood, transitioning to market economy, democratization and decentralization, and these countries relied on the European Charter of Local Self-Government, which has had a positive impact on the European integration of Latvia, Lithuania, and Estonia.

It was found that state-members of "G7" are not examples of perfect system of local self-government. In Italy, decentralization reform is still ongoing. Although it gave greater autonomy to local government, but it has not reduced the influence of the central power. France is pursuing the course of deconcentrating quite a centralized power and has difficulties with the coordination of competencies between instances of different levels.

It was emphasized that there are no grounds to single out the "European model of local self-government". Instead, we extrapolate the factors determining the diversity of structures and competencies of local self-government in European Union countries, such as the size of the country, the uniformity of development of its territories, the homogeneity of the population and its mental characteristics, the openness of the state to the integration of democratic trends, historical experience of state formation and more.

Key words: local self-government, model of local self-government, decentralization, deregulation, European integration, subsidiarity, transparency, European Union.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с.286–292
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p.286–292

УДК 341.23
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.37

ФАКТОР АРКТИКИ В СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Микола Олійник
Хмельницький національний університет,
факультет міжнародних відносин і права, кафедра міжнародної комунікації та політології
вул. Інститутська, 11, 29013, м. Хмельницький, Україна

Вікторія Очеретна
вимушена переселенка

У статті досліджено чинники зростання ролі Арктики в сучасних міжнародних відносинах, проаналізовано ступінь наукової розробки теми. Метою дослідження є проаналізувати та об'єктивно оцінити формування, сучасний стан і перспективи розвитку міжнародних відносин в Арктиці.

Стаття базується на принципах об'єктивності, історизму та системності, що дозволило забезпечити її комплексний характер. Застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція та дедукція, історичний та системний) та спеціальні (порівняльний, історичний, структурний) методи дослідження. Наукова новизна полягає у вивченні міжнародних відносин в Арктиці в кінці XX – початку XXI ст. З'ясовано протиріччя між секторальним принципом розподілу арктичних територій прибережних держав та Конвенція ООН з морського права 1982 р. Проаналізовано причини створення, цілі та склад Арктичної ради, причини неприйняття підсумкової декларації в 2019 р. Встановлено, що з метою отримання однобічних геостратегічних переваг від глобального потепління Росія з 2000 р. докладає зусиль для продовження свого континентального шельфу, що дозволило б їй контролювати 45 % Арктики. З'ясовано реакцію на такі кроки Канади, Данії та США.

В статті наголошено, що Росія нехтуючи нормами міжнародного права підвела під свої претензії законодавчу базу, визначивши, що Арктика має стратегічне значення для її національних інтересів. віднісши до них енергетичну складову, Північний морський шлях і мілітаризацію регіону. Встановлено, що своїми діями вона змусила членів Арктичної ради нарощувати оборонні зусилля, зокрема, регулярно проводити спільні військові навчання. Наголошено, що повномасштабною агресією проти України Москва фактично зруйнувала усталену систему міжнародних відносин в Арктиці, змусила Фінляндію та Швецію відмовитися від свого нейтралітету й подати заявки на вступ до НАТО. Також звернуто увагу на особливий підхід КНР до міжнародних відносин в регіоні.

Ключові слова: Арктика, глобальне потепління, держави-члени, Оттавська декларація.

Вступ. Повномасштабна війна Росії проти України кардинально змінила геополітичну мапу світу. Відбувається докорінна трансформація системи міжнародних відносин, формується міжнародна антипутінська коаліція, напрацьовуються механізми протидії агресору. Разом з тим, світ не повинен випускати з поля зору ще одну стратегічну мету Росії – встановлення повного контролю над Арктикою, регіоном площею близько 21 млн. км^2 [1, с. 212–213; 1, с. 1]. Тут проживає, за різними оцінками, від чотирьох до десяти мільйонів людей, або приблизно 0,05% населення планети. З них від двох до семи мільйонів мешкає на території Росії [49; 64]. В Арктиці міститься «10-13 % нерозвіданих запасів світової нафти та 30 % – газу» [2, с. 1]. Внаслідок глобального потепління ці ресурси стають доступнішими для видобування, а води Північного Льодовитого океану – для мореплавства. Це й зумовлює прагнення Москви змінити норми сучасного міжнародного права, за якими ця територія перебуває під управлінням Арктичних держав: США, Данії, Канади, Швеції, Норвегії, Фінляндії, Ісландії та власне Росії, щоб встановити своє домінування в регіоні.

© М. Олійник, В. Очеретна, 2022

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема міжнародних відносин в Арктиці викликає все більшу увагу дослідників, які вивчають різні аспекти взаємодії провідних а́кторів. Зокрема, П. Аксьонов [5] та О. Єлеазаров [1] здійснили одні з перших спроб комплексно оцінити ситуацію в регіоні. Російську присутність та амбіцій в Арктиці досліджують О. Мезенцев [6] та В. Заблоцький [7]. Юристи-міжнародники Н. Яшна [8] та Я. Павко [9; 10] аналізують проблеми міжнародно-правового регулювання арктичного регіону. Проте досьогодні відсутні комплексні наукові роботи із зазначеної проблеми.

Мета статті – проаналізувати та об'єктивно оцінити формування, сучасний стан і перспективи розвитку міжнародних відносин довкола Арктики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до норм міжнародного права, Північний полюс чи регіон Північного Льодовитого океану не належить жодній країні, тобто є відкритим морем. США, Канада, Росія, Норвегія та Данія, які безпосередньо мають узбережжя в Арктиці, відповідно до Конвенція ООН з морського права 1982 р. володіють виключною економічною зоною в 200 морських миль (приблизно 370 км), прилеглою до їх узбережжя. Проте, ґрунтуючись на теорії полярних секторів, вони, відповідно до довжини берегової лінії, контролюють сектор морського простору протяжністю від сухопутної території держави до Північного полюсу [1, с. 213]. Характерно, що Конвенція ООН з морського права 1982 р. не скасовує і не підтверджує секторальний принцип.

Міжнародні відносини в Арктиці пройшли складний шлях. Упродовж 20-30-х років XX ст. арктичні держави розглядали регіон як невичерпну скарбницю природних ресурсів і місце наукових досліджень, які, через екстремальні умови регіону, слугували могутнім джерелом підняття популярності дослідників та влади. Після Другої світової війни Арктика стала ареною протиборства в «холодній війні», оскільки через Північний Льодовитий океан пролягали найкоротші траєкторії ракет з ядерними боєголовками. Тут розміщувалися численні військові бази США та СРСР. Відповідно й розвиток регіону підпорядковувався насамперед мілітарним потребам.

Лише після закінчення «холодної війни» вдалося мінімізувати різне бачення країнами шляхів розвитку регіону та «пошуку способів організації співробітництва та взаємодії між арктичними державами з питань Арктики, із залученням корінних народів», насамперед з питань збереження довкілля. У вересні 1996 р. в м. Оттаві Канада, Данія, Фінляндія, Норвегія, Швеція, Ісландія, США та Російська Федерація підписали Декларацію про заснування Арктичної ради [11]. Крім підписантів, статус постійних учасників отримали організації, які представляють корінні народи Арктики: Алеутська міжнародна асоціація, Арктична рада атабасків, Міжнародна рада гвічинів, Циркумполярна рада інуїтів, Російська асоціація корінних народів Півночі та Рада саамів; статус спостерігачів отримали 13 неарктичних держав, 13 міжурядових і міжпарламентських організацій, а також 12 міжнародних неурядових організацій [9, с. 199–202; 12].

Серед ухвалених за час існування Арктичної ради низки документів особливо слід виділити «Рамковий документ зі сталого розвитку», підписаний в м. Барроу (США) 2000 р., який став «основою співробітництва держав з екологічних питань в Північному полярному регіоні» [9, с. 202].

Однак наростанням протиріч між сторонами призвело до того, що в 2019 р. Арктична рада вперше не змогла прийняти підсумкову декларацію через розбіжності поглядів, насамперед США, з протидії зміні клімату, а також дотримання положень Паризької угоди 2015 р. [13].

В той же час Росія активізувала свої зусилля, щоб забезпечити односторонні переваги при вирішенні будь-яких питань задля зміни балансу сил у міжнародних відносинах. Як зазначалося на квітневій міжнародній науковій конференції «Арктична політика Росії:

міжнародні аспекти» в 2021 р., «відкриття» Арктики загрожує, по-перше, зміною системи секторального поділу, що вкрай невигідно Росії з її величезним арктичним узбережжям і відповідним сектором. По-друге, регіон перестає бути природним буфером між великими державами, наприклад між США, Росією і ще одним потенційним гравцем – Китаєм. І по-третє, загрожує збереженню контролю Росії над судноплавством уздовж арктичних територій, включаючи Північний морський шлях. Відтак робиться висновок про зростання конкуренції в регіоні та наростання загроз національній безпеці [14, с. 5]. Такі висновки російських учених «науково обґрунтовували» перехід у 2000-х роках до нової політики Росії щодо Арктики. На зміну занепаду російської частини Півночі в 1990-х роах, який супроводжувався демографічними проблемами, коли з регіону виїхало більше трьох мільйонів людей [15], було взято курс на обґрунтування претензій Москви на продовження континентального шельфу. Для цього використали норми Конвенції ООН 1982 р., які дозволяють збільшувати територію виключної економічної зони континентального шельфу до 350 миль в разі, якщо країна зможе довести, що арктичний шельф є продовженням її території [16]. Спираючись на них, Росія з кінця 1990-х років вдалася до активних дій задля їхньої реалізації. Щоб обґрунтувати свої претензії, РФ провела науково-дослідну експедицію «Арктика–2000». Її підсумком стала заява Москви про те, що хребет Ломоносова й Менделєєва є продовженням континенту. Це дозволяло б збільшити площу континентального шельфу з багатими родовищами нафти та газу на 1,2 млн. км^2, а відтак контролювати 45 % Арктики. В 2001 р. Росія подала заявку в Генеральний Секретаріат ООН про зміщення континентального шельфу в Північному Льодовитому океані, але Комісія ООН відхилила її як недостатньо обґрунтовану [2, с. 4; 6].

В 2007 р. Москва провела з тією ж метою нову експедицію – «Арктика–2007». Щоб наголосити, що «морське дно на полюсі є геологічним продовженням російського прибережного шельфу», встановили на дні під Північним полюсом титановий російський прапор. Міністр закордонних справ Канади П. Маккей висміяв це дійство, заявивши: «Зараз не XV-те століття. Зараз не плавають навколо світу, щоб навтикати прапорів і стверджувати: заявляємо свої права на цю територію» [17].

Зазначимо, що такі дії Росії змусили інші арктичні держави провести власні дослідження й висунути свої претензії щодо розширення шельфу на власну користь. Зокрема, Данія заявила, що хребет Ломоносова є підводним продовженням Гренландії, Канада – що він є гірським продовженням Північноамериканського континенту, що дає цілком реальні підстави для її претензій, США – Аляски. [8, с. 64–65; 18].

Ескалація претензій і небажання сторін погіршувати взаємні відносини, змусили прибережні держави – США, Росію, Канаду, Норвегію та Данію – спробували досягти компромісу. В травні 2008 р. на конференції в Гренландії вони підписали Ілюліссатську Декларацію, в якій зобов'язалися всі спірні питання вирішувати в рамках існуючого міжнародно-правового режиму [2, с. 2]. Однак бажання отримати потенційні газові та нафтові родовища призвело до подання підписантами декларації в 2015-2016 рр. позовів в ООН про розширення зони континентального шельфу. Розгляд тривав до 2019 р. Комісія ООН частково підтвердила всі запити, що передбачає тривалу міжнародно-юридичну процедуру узгодження та ухвалення відповідних рішень [6].

Звернімо увагу, що Росія, не чекаючи рішення ООН і фактично нехтуючи нормами міжнародного права, підвела під свої претензії законодавчу базу: в 2009 р. затвердили «Основи державної політики Російської Федерації в Арктиці на період до 2020 року й подальшу перспективу», в 2013 р. – «Арктичну стратегію Росії на період до 2020 року», в 2020 р. з'явився наказ президента РФ «Про основи державної політики Російської

Федерації в Арктиці до 2035 року». Червоною лінією в них проводилася теза про стратегічне значення Арктики для «національних інтересів Росії» [2, с. 3; 6].

До кола цих інтересів насамперед віднесли енергетичну складову. Відсутність власних технологій та брак ресурсів змусив державну «Роснефть» залучити до розвідування та експлуатації Штокманівського, Ленінградського та Русанівського газоконденсатних родовищ в Карському та Баренцевому морях провідні західні корпорації, зокрема «ExxonMobil». Як зазначає О. Мезенцев, «за угодою 2012 р. на суму до $500 млрд між корпораціями ExxonMobil та «Роснефть», ExxonMobil надавався доступ до російських арктичних родовищ зі звільненням від експортних мит і податку на майно в обмін на отримання необхідних технологій» [6]. Однак співпрацю припинили в 2014 р. через санкції, накладені за агресію Росії проти України. «Роснефть» змогла відновити роботи лише 2020 р. за підтримки Кремля. Звернімо увагу, що замість західних зайшли китайські компанії. Так, у статутному капіталі заводу компанії «Новатек» СПГ Ямал вони мають близько 30 % акцій [7].

Ще однією стратегічною метою Росіє є перетворення Північного морського шляху в альтернативний до Південного шляху, який іде через Суецький канал. Глобальне потепління перетворює його використання у вигідний комерційний проект – він майже на 40 % коротший за Південний [6]. Для Росії активна його експлуатація дозволила б у той чи інший спосіб (обов'язкове використання російських лоцманів, послуги криголамів тощо) контролювати значну частину морських перевезень. Щоб досягти цієї мети, необхідно створити розгалужену інфраструктуру, зокрема, побудувати достатню кількість новітніх криголамів, портів тощо. Реалізація цих амбітних завдань потребує залучення західних технологій та капіталів, які недоступні для Росії через її повномасштабну війну проти України.

Третьою стратегічною метою Росії в Арктиці є мілітаризація регіону під приводом забезпечення військової безпеки та охорони державного кордону. Оскільки ще з часів СРСР стратегічною військовою потугою є Північний флот, то на його основі 1 грудня 2014 р. було сформоване спеціальне Об'єднане стратегічне командування «Північний флот», яке відповідає за арктичні території. Загалом на російській Півночі розташовано 13 військових баз, протиповітряні системи, велика кількість криголамів, підводних човнів та іншої техніки і живої сили. Передові бази створюються на архіпелазі Земля Франца-Йосифа, Новій Землі, Новосибірських островах, острові Врангеля, Чукотці тощо [2, с. 6]. Регулярно проводяться військові навчання, зокрема, спільні з військово-морськими силами Китаю і Росії, як улітку 2012 р. [19].

У відповідь на дії Росії держави-члени Арктичної ради розпочали модернізацію арктичного компоненту своїх збройних сил і посилили співпрацю у військовій сфері. Одним з проявів такої співпраці є військові навчання держав-членів НАТО із залученням Фінляндії та Швеції [20; 21]. Особливо велике значення, з огляду на російсько-українську війну, мають найбільші заполярні навчання Cold Response 2022 («Холодна відповідь») НАТО з 80-х рр. минулого століття за участі «близько 30 тисяч військовослужбовців, 200 літаків і 50 суден з 27 країн» [22].

Звернімо увагу, що паралельно з підготовкою до цих навчань, 3 березня 2022 р. країни-члени Арктичної ради оголосили бойкот російському головуванню в ній та призупинили всю діяльність у рамках організації [23]. 8 червня уряди Канади, Данії, Фінляндії, Ісландії, Норвегії, Швеції та США у спільній заяві проголосили намір відновити роботу в проектах Арктичної ради, «які не передбачають участі російської федерацій» [24]. Ще більш несподіваним для розвитку міжнародних відносин в Арктиці стало те, що народи та влада Фінляндії й Швеції перед лицем російської загрози відмовилися від свого нейтрального статусу. 18 травня ці країни офіційно подали заявки на вступ до НАТО [25].

Певним дисонансом до узгодженої позиції західних держав-членів є осібна позиція Китайської Народної Республіки, держави-спостерігача в Арктичній раді. Її арктична політика ґрунтується на фундаментальних наукових дослідженнях, які активно проводяться з 2007 р. Всебічно проаналізувавши, в ході арктичних місій роль і значення регіону для майбутнього Китаю, Бейджин у 2018 р. оприлюднив «Білу книгу про арктичну політику Китаю». Її основною ідеєю є створення та розвиток Полярного шовкового шляху як частини програми «Один пояс, один шлях». В її рамках Китай планує розвивати морські вантажоперевезення, створювати нові торговельні коридори, зміцнювати економічні відносини з країнами арктичного регіону. Держрада Китаю заявила, що використання Полярного шовкового шляху дозволить значно швидше доставити вантаж з Китаю до Європи. До того ж, морські перевезення Північним шляхом, які вже здійснюють китайські вантажні судна, дозволять знизити вартість транспортування. Звернімо увагу, що, реалізовуючи свою політику в регіоні, КНР відшуковує будь-які можливості інтегруватися в економічну, наукову та інші сфери життя арктичних держав, отримуючи від цього кращі умови співпраці [26; 27].

Висновки. Здолавши складний шлях, система міжнародних відносин в Арктиці в кінці XX – на початку XXI ст. еволюціонувала від протистояння в період «холодної війни» до співпраці в різних сферах і форматах, найуспішнішим з яких стала Арктична рада. Однак взаємовигідна співпраця і пошук компромісів при вирішення спірних питань були зруйновані імперською політикою Російської Федерації. Як наслідок арктичні держави змушені будуть шукати нові формати міжнародних відносин в регіоні, які б оминали Москву.

Список використаної літератури

1. Єлєазаров О. Особливість правового режиму морських просторів Арктики. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. С. 212–215.
2. Замікула М. Мілітаризація Арктики як проблема міжнародної безпеки. *Національний інститут стратегічних досліджень.* Аналітична записка. 2017. 18 с.
3. Arctic peoples. URL: https://arctic-council.org/explore/topics/arctic- peoples/
4. The future of Arctic populations. Annual report. 2017. URL: https://ar17.iiasa.ac.at/arctic-populations/
5. Аксьонов П. Арктика – зона потенційних конфліктів? URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150421_arctic_russia_conflict zone_vs
6. Мезенцев О. Вікно в Арктику: нариси зовнішньої і внутрішньої політики Росії в регіоні. *Аналітичний центр ADASTRA*. 2020. URL: https://adastra.org.ua/blog/vikno-v-arktiku-narisi-zovnishnoyi-i-vnutrishnoyi-politiki- rosiyi-v-regioni
7. Заблоцький В. Російська присутність і амбіції в Арктиці. *Defense Exspress.* 2021. URL: https://defence ua.com/army_and_war/rosijska_prisutnist_i _ambitsiji_v_arktitsi_ch2-4507.html
8. Яшна Н. Міжнародно-правовий режим Арктики в умовах геополітичного суперництва країн у даному регіоні. *Вісник Дніпропетровського університету.* 2015. № 4. С 61–65.
9. Павко Я. Арктична рада – форум міжнародного співробітництва у північному полярному регіоні. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини.* 2020. Вип. 48. С. 198–207.
10. Павко Я. Концепція «Полярних секторів»: сутність, етапи і тенденції формування, правова аргументація. *Вісник Львівського університету*. *Серія : Міжнародні відносини.* 2016. № 38. С. 253–267.
11. Декларація про заснування Арктичної ради. 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_108#Text
12. About the Arctic Council. URL: https://arctic-council.org/about/

13. Арктична рада вперше не змогла прийняти підсумкову декларацію. 2019. URL: https://www.unn.com.ua/uk/news/1798692-arktichniy-rada-vpershe-ne zmig-priynyati-pidsumkovu-deklaratsiyu
14. Арктическая политика России: международные аспекты. Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества. *Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики».* 2021. 58 с.
15. Баранник А. Арктика как важный геостратегический регион столкновения национальных интересов ведущих зарубежных стран. *Зарубежное военное обозрение.* 2009. С. 3–11.
16. Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву. 1999. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057#Text.
17. Російський прапор на морському дні Північного полюса: Москва хоче власності. 2007. 2 серп. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/967577.html
18. Бойко З. В., Горожанкіна Н. А., Безуглий В. В. Територіальні претензії та спори як фактор впливу на формування політичної карти світу. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2021/84.pdf.
19. Canada needs an Arctic defences trategy as Russia, China eye the north. Global news. 2020. URL: https://globalnews.ca/news/7355425/canada-arctic- defence/
20. ВПС НАТО почали великі навчання в Арктиці URL: https://lb.ua/world/2015/05/25/306075_vvs_nato_nachali_krupnie_ucheniya.html
21. Шейко Ю. Найбільші навчання НАТО: до яких загроз готується Альянс? 2018. URL: https://www.dw.com/uk/%
22. США дадуть відповідь на будь-який крок РФ. URL: https://www.telegraf.in.ua/politics/10103792-ssha-dadut-vidpovid-na-bud-jakij-krok-rf-scho-zagrozhuye-nato-poprizagrozu-svitovoji-vijni-bajden.html
23. Арктична рада призупиняє діяльність з огляду на ситуацію навколо України. URL: https://interfax.com.ua/news/general/806482.html
24. Арктична рада відновить роботу без росії. URL: https://mind.ua/news/20242788-arktichna-rada-vidnovit-robotu-bez-rosiyi
25. Арктична рада відновить роботу без росії. URL: https://mind.ua/news/20242788-arktichna-rada-vidnovit-robotu-bez-rosiyi
26. Навіщо Китай планує розвивати морські вантажоперевезення в Арктиці. URL: https://www.cargo-ukraine.com/uk/kitaj-rozvivati-morski- vantazhoperevezennya/
27. Кошовий С. Арктичний курс Китаю: науковий та практичний аспект. Українська асоціація китаєзнавців. 2018. URL: https: sinologist.com.ua/koshovyj–s–arktychnyj–kurs–kytayu–naukovyj–tapraktychnyj–aspekt/

THE ARCTIC FACTOR IN MODERN INTERNATIONAL ELATIONS

Mykola Oliynyk
Khmelnytskyi National University, Faculty of International Relations and Law,
Department of International Communication and Political Science
Institutskaya str., 11, 29013, Khmelnytsky, Ukraine

Victoria Ocheretna
Internally displaced person

The article examines the factors of growing role of the Arctic in modern international relations, analyzes the degree of scientific development of the topic. The purpose of the study is to analyze and objectively assess the formation, current state and prospects of international relations in the Arctic.

The article is based on the principles of objectivity, historicism and systematization, which allowed to ensure its comprehensive nature. General scientific (analysis, synthesis, induction and deduction, historical and systemic) and special (comparative, historical, structural) research methods are used. The scientific novelty lies in the study of international relations in the Arctic in the late twentieth – early twenty-first century. The contradiction between the sectoral principle of division of Arctic territories of coastal states and the UN Convention on the Law of the Sea of 1982 is analyzed. The article analyses grounds for the creation, goals and composition of the Arctic Council, as well as the reasons for not adopting the final declaration in 2019.

It has been established that, in order to reap the unilateral geostrategic benefits of global warming, Russia has been making efforts since 2000 to extend its continental shelf, allowing it to control 45% of the Arctic. The response to such steps by Canada, Denmark and the United States has been clarified. The article emphasizes that Russia, ignoring the norms of international law, has backed up its claims by legal framework, stipulating the strategic importance of the Arctic to its national interests, including the energy component, the Northern Sea Route and the militarization of the region. It is established that its actions forced the members of the Arctic Council to increase defense efforts, in particular, to conduct regular joint military exercises.It is emphasized that by a full-scale aggression against Ukraine, Moscow has effectively destroyed the established system of international relations in the Arctic, forced Finland and Sweden to renounce their neutrality and apply for NATO membership. Attention is also paid to China's special approach to international relations in the region.

Key words: Arctic, global warming, Member States, Ottawa Declaration.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 293–297
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 293–297

УДК 007:304:070(438)
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.38

ПОЛЬСЬКІ ЧАСОПИСИ ПОЛІТИЧНИХ ЖІНОЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ МІЖВОЄННОГО ДВАДЦЯТИРІЧЧЯ

Марія Павлюх
Національний університет «Львівська політехніка»,
ІМФН, кафедра міжнародної інформації
пл. Святого Юра 3, 79000, м. Львів, Україна

Досліджено польські політичні часописи жіночих організацій, які виходили у Львові у період міжвоєнного двадцятиріччя. Виокремлено види публікацій, проаналізована тематика цих часописів. Подано звітні часописи політичних організацій як окремий вид політичної польської жіночої періодики з патріотичним напрямом. Вперше досліджено жіночий еротичний журнал, який порушував важливі політичні, культурні та мистецькі теми перед аудиторією. Встановлено, що політичні жіночі організації, які заснували свої друковані органи несли ідеї політичного рівноправ'я та жіночого лідерства у польське суспільство. Реанімовано стереотипне бачення жінки у суспільстві та її ролі у житті держави.

Вперше досліджено еротичний жіночий журнал через призму важливих історичних подій, яке переживало польське суспільство у цей історичний період. Встановлено, що попри розважальний характер часопису і багатьох публікацій, журнал друкував важливі політичні програмні статті про міжнародну ситуацію у світі.

Метою статті є дослідження різних видів політичної польської жіночої періодики, які виходили у Львові у період міжвоєнного двадцятиріччя і порушували важливі та актуальні для тогочасного суспільства проблеми. Важливе значення надано дослідженню жіночої періодики звітного виду, оскільки ці звіти порушували важливі політичні питання польського суспільства.

Методи дослідження. У статті використаний комплекс загальних і спеціальних методів: аналізу у виокремленні видів і тематики політичної польської жіночої періодики міжвоєнного двадцятиріччя; синтез у поєднанні періодики різних політичних організацій; хронологічний у поданні історичної і політичної ситуації у тогочасному польському суспільстві. *Результати і висновки.* У міжвоєнному двадцятиріччі виникають політичні жіночі часописи, які порушують важливі теми для польського суспільства, зокрема теми майбутньої війни та політичної ролі жінки у цих подіях.

Ключові слова: польська періодика, політичні жіночі часописи, політична жіноча рівноправність, польський жіночий рух.

Вступ. Міжвоєнне двадцятиріччя (1919–1939) було важливим етапом у розвитку польської політичної жіночої періодики для жінок. Вперше жінки почали об'єднуватися у організації патріотичного характеру. Жінка стає важливою у долі всього народу, у долі своєї батьківщини. Переосмислюється традиційна роль жінки у суспільстві, виховується жінка на патріотку-громадянку, свідому національно, що дбає за свою родину, чоловіка, дітей. Постає образ *матері-громадянки*, яка повинна дбати за патріотичне і моральне виховання своїх дітей, виховувати з них молодих героїв. У міжвоєнному двадцятиріччі виходили часописи, які зарахувати до одного із видів преси важко, оскільки вони були друкованими органами різних політичних організацій з патріотичним напрямом. Це такі часописи: «Лєгунка», «Вінніца» та часописи звітного типу політичних жіночих організацій.

Міжвоєнне двадцятиріччя навіяло мотиви війни. З'являються жіночі стрілецькі політичні організації, що видають свої друковані органи. Таким органом була

© М. Павлюх, 2022

«Лєгунка» – часописом літографічним, який мав розважальну частину та статті про війну. «Лєгунка» була спробою піднести дух польської молодої жінки у бою. Міжвоєнне двадцятиріччя заклало підвали іншого типу преси – поєднання політичної тематики та еротичної розважальної частини. З'являються модні віяння Заходу, популярними стають ідеї Фройда. Мистецтво, артистизм, образ жінки подається еротично, привабливо. Підкреслюється краса жінки та її жіночність, активність у політичному житті. Одним з таких часописів була львівська «Вінніца», що попри розважальний характер, друкувала статті політичного, культурного та мистецького характеру.

Звітні часописи, що виходили у період міжвоєнного двадцятиріччя мали інформаційно-політичний характер. Це були переважно часописи організаційні, що виходили в межах якоїсь конкретної організації і повідомляли своїх членкинь про діяльність організації. Періодичність часописів стала, тому зараховуємо їх до жіночої періодики. На шпальтах звітних часописів друкувалися звіти про конференції, оголошення, промови відомих жінок-активісток, реферати і доповіді на міжнародних конференціях та програмні статті на тему жінки-активістки у політичному і жіночому питаннях.

Постановка проблеми та її практичне значення. Головною проблемою нашої наукової статті є дослідження часописів різних політичних організацій. Практичним значенням у статті є виокремлення кількох важливих видів періодики.

Мета статті. Дослідити тематичний фон політичних польських жіночих часописів міжвоєнного двадцятиріччя.

Основна частина. На початку ІІ світової війни почали утворюватися військові стрілецькі загони, мисливські організації. Серед них існували жіночі загони, легіони. У відповідь на суспільні зміни дійшло до активізації жінок у суспільно-політичних справах. Одночасно наступив швидкий розвиток товариств і організацій зі скаунами, сокільництвом та парамілітарними організаціями, що повинні приготувати жінок до воєнних змін. 1903 року почали утворюватися жіночі сокольничі спільноти у Львові під командуванням Хелени Вілінської і Леонтини Кохацинської. Вони прагнули заснувати власний часопис, бо мали свій відділ «Соколята» у часописі «Пшеводнік Гімнастични – Сокул».

Після утворення ІІ Речі Посполитої 1918 року у Львові виходить польський жіночий часопис «Лєгунка». Про часопис маємо короткі відомості як про часопис літографічний, що виходив 1919–1920 роках у Львові і був органом Мисливської Лігії Жінок [1, с. 435]. Вийшло 9 зошитів часопису. Деякі зошити були у кольорах. Під назвою, з лівого боку, подавалася ціна. У першому номері редакція писала, що несе подарунок до жінок-громадянок – свою «Лєгунку». Часопис «Лєгунка» інколи розглядається як конспіративний [1, с. 433] у боротьбі жінок за свої права, в першу чергу політичні, що зберіг традиції часописів жіночих селянських організацій «Зємянка польська» та «Картка зємянек». Ці традиції зберігалися у нерегулярному часописі «Лєгунка» (1919) під редакцією Данути Дануфель.

У 1919 році у Львові виходить літографічний часопис «Лєгунка» у номерах. Кілька номерів виходили у кольорі із зображенням жінки-стрільця, невеликого формату. Видання друкувало: політично-патріотичні статті, художні твори, анекдоти, велику кількість карикатур. На титульній сторінці курсивом надрукований напис – «Здобути собі відвагу у службі з бронею в руку – це найважливіше для жінки сучасної доби!», котрий був головним гаслом часопису.

Стаття «Жінка на пості» [4, с. 2] Ябіни Юдарової проголошувала головними рисами жінок сміливість та героїзм. Критикує часопис молодих хлопців, у яких забракло духу у боротьбі за батьківщину, а жінки, навпаки, взялися за оборону рішуче. У другому номері були опубліковані вірші: «До коменданта», підписаного як Дейот та «Наш капітал» Яби, вірші з життя військових жінок, що служили у легіонах під назвою «Підслухане» М. Беднарської.

У третьому номері часопису з'являється відділ «Хроніка» [5], постійно друкуються кросворди, анекдоти, розповідь про казарми. Друкуються оди, присвячені легіонерам: «Лист до легіонерок», «Нейтральний» [6]. Інколи на шпальтах часопису редакція друкує епітафії (епітафія Вітольду Хозерову), розповідь про легіонерок інших країн Європи, зокрема Франції, фейлетони: «Французи про легіонерок», «Мудра Кася» [7]. Часопис «Лєгунка» – перший літографічний часопис, присвячений жінці у війську, що порушував важливі теми, намагався підняти патріотичний дух серед молодих польок, виховував свідомих громадянок для активного участі у політичному житті.

Серед тридцяти польських жіночих видань, які виходили у Львові до 1939 року маємо видання, присвячені різним адресатам, різні за періодичністю, різних за метою видання, читацькою аудиторією. Серед цієї польської жіночої преси, що виходила протягом століття (1840–1939) маємо також видання так званого звітного виду, на шпальтах яких публікувалися звіти із роботи жіночих політичних організацій, плани заходів для молоді, різноманітні оголошення.

Досі ніхто не виокремлював жіночі політичні видання у видання звітного виду. До них можемо зарахувати два видання воєнного міждвадцятиріччя: «Przewodnik społeczny» (1919–1939) та «Sprawozdania z czynności zjednoczenia poskich chrześcijańskich towarzystw kobiecych we Lwowie» (1929–1933). Однією з причин чому досі дослідники не виокремлюють ці видання як жіночу політичну періодику, мабуть, є та, що вони були звітами різних жіночих організацій, проте мали чітку періодичність.

Про перше видання дізнаємося із підтитулу такі дані: «Przewodnik społeczny: miesięcznik poświęcony kierownictwu stowarzyszeń polskich (1919–1939)» [8]. Отже, часопис був місячником, присвячений керівництву польських товариств і розповсюджувався не тільки у Львові, але й у Познані та Варшаві. Серед звітів із різних польських організацій, також особливе місце займають звіти про жіночі організації.

Часопис мав вигляд книжки із сталими редакційними відділами: «Всячина», «Звіти», «Відділ рецензій», «Відділ організаційний» [9]. У першому номері 1919 року знаходимо відомості про жіночі політичні організації. Часопис надрукував кілька статей про жіночий рух. Особливу увагу привертає стаття «Жінка-громадянка» Аполонії Коперської, в якій часопис велику увагу приділяє ролі жінки у суспільстві: «Часто читаємо у Польщі такі статті та гасла, що «сьогодні у Польщі всі є рівними громадянами». У власній країні вільні громадяни, тому що самі собою володіємо. Жінки теж в тих справах беруть участь, бо отримали рівноправність політичну. Скоро і нам, жінкам, потрібно брати участь у політичному житті. Але є багато жінок, яким, коли говорити про рівноправність, то вони скажуть: «навіщо мені те рівноправ'я, я не маю часу займатися політикою, бо маю дім, діти та чоловіка» [8, с. 37].

Схожі статті про жіночу активність у політичному житті своєї країни зустрічаємо ледь не у кожному організаційному відділі. Особливу увагу звертала редакція на виховання жіночої молоді. У статті «Кілька думок про організацію жінок, у першу чергу жіночої молоді» Й. С. [9, с. 236] здійснено коротка ретроспектива польського жіночого руху, подана історія жіночих організацій. Особливу увагу приділяється жіночій молоді, тому що на жіночу молодь повинно звернути увагу все суспільство – це головне завдання часопису та жіночих організацій. Звучить ідея створення товариства для молодих дівчат. Майже у кожному відділі надрукована стаття виховного характеру, яка закликала жіночу молодь не сидіти, склавши руки, а навпаки діяти, брати активну участь у політичному житті, і не обмежуватися тільки власною родиною. Закликає часопис до моралі молодого покоління, щоб виховати державі гідних синів та дочок.

Інший часопис звітного типу «Справоздання…» за організацією редакції був дуже подібним до «Пшеводніка», проте на його шпальтах мало критичних матеріалів. Про часопис довідуємося із бібліографії видань міжвоєнного двадцятиріччя Єжи Яровецького і Барбари Гури [2, с. 251]. На жаль, даних про «Справоздання…» досить мало. Відомо, що часопис видавала жіноча організація Союз польських християнських жіночих товариств. Отже, часопис був друкованим органом католицької жіночої організації. Насправді, на шпальтах «Справоздання…» друкувалися інформаційно-політичні звіти та оголошення. Як правило, це невеликі, короткі замітки інформаційного характеру чи програма з'їзду і виступів різних жіночих організацій.

Обидва видання «Пшеводнік сполечни» та «Справоздання» належать до видань звітного типу. На шпальтах цих видань друкувалися звіти, оголошення та плани з'їздів жіночих організацій. Інколи серед таких матеріалів знаходимо критичні статті про роль жінки у політичному житті своєї країни, статті виховного характеру. Майже у всіх матеріалах присутня формула «жінки-громадянки», активної жінки, що дбає про свою державу. Велика увага спрямована на виховання жіночої молоді.

Про польське жіноче видання «Winnica» («Вінніца») маємо мало досліджень. Воно не згадане у жодних бібліографіях, окрім каталогу – «Katalog czasopism polskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie» [3, с. 201], в якому подана коротка інформація про часопис. Підтитул видання «місячник ілюстрований, присвячений жінці у громадському житті, мистецтві, анекдотах» [11] вказує на розважальний характер часопису. Видавало часопис видавництво «Аттеніум». У передньому слові Корнеля Макушинського редакція пояснювала про назву часопису («Вінніца» – укр.. виноградник), в яку вкладає глибокий зміст та значення: «Не знаю, кому спало на думку назвати часопис «Виноградник». Але це мусить бути людина повна натхнення, бо у цьому слові криється багато: радість і смуток, надія і любов. Коли б не було жодного винограднику, то земля би просто вимерла» [10, с. 3]. Видання друкувала багато поезії, модних тем, таких як про панєвропу. Цій темі присвячена стаття «Прабабка Панєвропи» [12] Адольфа Новачинського. У статті постає *образ Об'єднаної Європи (Панєвропи)* з новим устроєм світу за згодою держав.

Традиційними рубриками видання були: «Груди», «Торгівля грудьми на Сході», «Дівчинка про обвислі груди» [13], багато у часописі анекдотів та віршів, присвячених жінкам еротичного характеру. У цьому номері була опублікована стаття про порнографію «Розсада і цензура» [13] Хейвуда Бруда. Стаття про порнографію намагається розмежовувати поняття морального спустошення і еротичного журналу. Одночасно часопис критикує пуритан за радикалізм. Крім того, часопис симпатизував ідеям Фройда, жваво обговорювалася тема сексуального потягу. Ця тема присутня у статті «Нагота на екрані» [12] Анатоля Стерна. Часопис порівнює наготу, що використовувалася у високому мистецтві та дешеву порнографію, що нищить естетичний смак інтелігентів. Наступні кілька номерів зберігають організацію редакції, сталі відділи, еротичний, розважальний характер статей часопису з політичними статтями. Враховуючи, що у часописі відверто обговорювалися табуйовані теми, які були заборонені у традиційному католицькому польському суспільстві, це було перше польське видання для жінок еротичного характеру. Часопис має багатий літературний відділ, який подає велику кількість поезії, новел, анекдотів.

Висновки. «Вінніца» була першим часописом серед польської жіночої преси у Львові, яка відверто підняла заборонені теми для обговорення. Розважальний характер часопису приваблював аудиторію, обговорення політичних, мистецьких, культурних проблем свідчить про високий рівень редакції. «Вінніца» зламала усі попередні стереотипи про жінку. На передній план виступає жіночність, еротика і краса як головні риси в жінці. Усі ці ідеї – головні теми еротичного журналу «Вінніца».

Список використаної літератури

1. Jarowiecki J. Dzieje prasy poskiej we Lwowie do 1945 roku. Kraków-Wrocław, 2008. 502 s.
2. Jarowiecki J., Góra B. Prasa lwowska w dwudziestoleciu międzywojennym. Próba bibliografii. Kraków, 1994. S. 247−274.
3. Katalog czasopism polskich Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Landwarów − Nysa – Warszawa, 1980. 229 s.
4. Legunka. 1918. № 2. S. 2.
5. Legunka. 1918. № 3. S. 5.
6. Legunka. 1918. № 4. S.4−5.
7. Legunka. 1918. № 5. S. 2, 3, 5.
8. Przewodnik społeczny. 1919. S. 37−42.
9. Przewodnik społeczny. 1920. S. 235−238.
10. Winnica. 1925. № 1. S. 3.
11. Winnica. 1925. № 1. S. 8.
12. Winnica. 1925. № 1. S. 39.
13. Winnica. 1925. № 1. S. 64.

POLISH JOURNALS OF WOMEN'S POLITICAL WOMEN'S ORGANIZATIONS OF THE INTERWAR 20TH ANNIVERSARY

Mariia Pavliukh
Lviv Polytechnic National University,
IMFN, Department of International Information
3 Sviatoho Yura square, 79000, Lviv, Ukraine

Polish political journals of women's organizations published in Lviv during the interwar twentieth century were studied. The types of publications are singled out, the topics of these journals are analyzed. Reporting journals of political organizations are presented as a separate type of political Polish women's periodicals with a patriotic direction. For the first time, a women's erotic magazine was studied, which touched on important political, cultural and artistic topics in front of the audience. It has been established that women's political organizations that founded their own press carried the ideas of political equality and women's leadership into Polish society. The stereotypical vision of women in society and their role in the life of the state has been revived.

For the first time, an erotic women's magazine was studied through the prism of important historical events experienced by Polish society during this historical period. It was found that despite the entertaining nature of the magazine and many publications, the magazine published important political program articles on the international situation in the world.

The aim of the article is to study different types of Polish political women's periodicals that were published in Lviv during the interwar twentieth century and raised important and relevant issues for the society of that time. Important importance was attached to the study of women's periodicals of the reporting type, as these reports raised important political issues of Polish society.

Research methods. The article uses a set of general and special methods: analysis in identifying the types and topics of Polish political women's periodicals of the interwar twentieth century; synthesis in combination of periodicals of different political organizations; chronological in presenting the historical and political situation in contemporary Polish society. *Results and conclusions.* In the interwar twentieth century, women's political magazines emerged that raised important topics for Polish society, including the future war and the political role of women in these events.

Key words: Polish periodicals, political women's magazines, political women's equality, Polish women's movement.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 298–303
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 298–303

УДК 327.57
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.39

ДО ПИТАННЯ РОЛІ ПОЛІТИЧНОЇ МЕДІАЦІЇ У ВИРІШЕННЯ ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Ірина Патлашинська
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8551-5956
Волинський національний університет імені Лесі Українки,
факультет міжнародних відносин, кафедра міжнародних комунікацій та політичного аналізу
пр. Волі 13, 43025, м. Луцьк, Україна

Актуальність дослідження полягає у тому, що науковий інтерес до політичної медіації у вітчизняній науці та політиці стає більш помітним, зокрема, це пов'язано з тими подіями соціально-політичного характеру, які відбуваються у нашій державі внаслідок збройної агресії Росії проти України. Політична діяльність будь-якої демократичної держави у зовнішній і внутрішній політиці тісно пов'язана з пошуком оптимальних ефективних рішень у разі виникнення суперечностей і розбіжностей, з обранням тих способів вирішення конфліктів, які завдадуть найменші негативні політичні, соціальні й економічні наслідки для держави. Необхідність і актуальність аналізу конфліктів і їх вирішення за допомогою політичної медіації також обумовлено тим, що у сучасному світі взагалі й у країнах, що стали на шлях становлення демократичних інститутів та відмовилися від авторитарних чи тоталітарних відносин та режимів, зокрема, суперечності внутрішнього або міждержавного характеру досить часто набувають найвищого ступеня поширеності та гостроти, переходять до форм деструктивних збройних зіткнень, що загрожують важкими матеріальними втратами та людськими жертвами. Незважаючи на наявні публікації в окресленій сфері, необхідною, на думку авторів, є більш ретельна увага до вказаної проблематики.

Авторами акцентовано увагу тому, що можливо виокремити існування політичної медіації при врегулюванні воєнних конфліктів на двох рівнях: внутрішньодержавному та міжнародному, відповідно до цієї класифікації будуть відрізнятися, як самі процедури проведення медіації, так і сфери їх застосування. У дослідженні авторами обґрунтовано думку про те, що роль медіації у врегулюванні воєнних конфліктів є надзвичайно важливою, оскільки в умовах демократичних систем держав вони врегульовуються на основі демократичних принципів, а у авторитарних політичних системах – адміністративно-бюрократичних.

Ключові слова: медіація,політична медіація, воєнний конфлікт, альтернатива, мирне вирішення.

Вступ. Людство живе в епоху цифровізації, запровадження новітніх технологій і, одночасно, в епоху нових викликів, які ставлять під сумнів усе його подальше існування: пандемії, стихійні лиха світового масштабу, невідворотні зміни клімату, випробування нових видів зброї відбуваються у кожній державі та мають наслідки для всіх народів світу. Ми можемо констатувати, що на сучасному етапі будь-яка людська діяльність неминуче передбачає виникнення тих або інших протиріч, що спричиняють конфлікти, суперечки та розбіжності.

Якщо врахувати той факт, що одночасно з їх виникненням поширюються й нові війни нового покоління, як-от, наприклад, гібридна війна, подібні зіткнення можуть нести у собі високий руйнівний потенціал, а наслідками можуть стати серйозні та критичні порушення діяльності держав, які виступають учасниками цього процесу, у вигляді воєнних конфліктів. Очевидно, щоб їх вирішити та нівелювати шкідливі наслідки, що вони спричиняють, необхідно використовувати весь доступний арсенал засобів.

© І. Патлашинська, 2022

Тісно пов'язаною зі сферою врегулювання воєнних конфліктів є сфера врегулювання конфліктів у політиці, адже саме у політиці знаходять свій прояв всі інші сфери діяльності людини: правова, економічна, соціальна. Саме у політичному вимірі на сучасному етапі приймаються ті рішення, які вирішують долі не лише окремих категорій громадян, а всього суспільства у цілому. Відповідно до зазначеного, зважене та помірковане вирішення конфліктних ситуацій у політиці є одним з пріоритетних напрямів діяльної кожної демократичної держави світу щодо питань, як її внутрішньої, так і зовнішньої політики.

Якщо держава у разі виникнення протиріч досягає цих завдань за допомогою дозволених засобів, що не порушують права та законні інтереси інших держав, світової спільноти у цілому, то мова йде про те, що ця держава є повноцінним суверенним учасником міжнародних відносин. Саме вирішення конфліктів мирним шляхом є одним з основоположних принципів міжнародного публічного права, у той час, коли міжнародний воєнний конфлікт або внутрішньодержавні зіткнення військового характеру мають однаковий за своєю природою деструктивний зміст, не ліквідоване у діалозі протиріччя, яке й спричиняє конфлікт.

У зв'язку з окресленим вище, актуальним стає використання найбільш ефективних засобів вирішення конфліктів, зокрема, воєнних. Альтернативні способи вирішення суперечок, такі, як медіація, можуть і подолати їх шкідливі наслідки, і сприяти налагодженню та розвитку дипломатичних відносин, оскільки держави можуть приймати участь не лише, як учасники конфлікту, але, як треті сторони, які сприяють його вирішенню. Безумовним є врахування й політичного аспекту при проведенні медіації для врегулювання воєнних конфліктів, особливо це стосується нашої держави, враховуючи контекст збройної агресії Росії проти України, а також географічне розташування нашої держави у самому серці Європи.

Метою і завданням дослідження є з'ясування місця та ролі політичної медіації при вирішенні воєнних конфліктів, а також потенціалу її практичного застосування в Україні. У статті досліджено інститут політичної медіації, як один з інструментів вирішення воєнних конфліктів, з'ясовано його переваги порівняно з іншими альтернативними способами врегулювання конфліктів. Авторами статті проаналізовано особливості проведення політичної медіації у разі виникнення внутрішньодержавного або міждержавного конфлікту. Авторами статті надано визначення політичної медіації, а також запропоновано класифікацію її різновидів відповідно до сфери застосування та складу учасників, які приймають у ній участь. Також автори статті виокремили ті принципи роботи медіатора, які повинні бути ним реалізовані у процесі здійснення процедури медіації при вирішенні воєнних конфліктів.

Методами дослідження є комплекс загальнонаукових прийомів щодо аналізу передумов виникнення такої галузі медіації, як політична, її правової природи, а також використання спеціальних юридичних методів для з'ясування особливостей і виокремлення видів політичної медіації.

Результати дослідження. Загальновідомо, що «mediation and peacekeeping are commonly used tools to manage conflict» [1], багато країн світу з розвиненою економікою запроваджують медіацію, як альтернативний спосіб вирішення конфліктів, у тому числі й воєнних. Протиріччя всередині одного соціуму (держави) або декількох соціумів (держав) існують у сучасному світі та будуть виникати на майбутнє. Проте існують приклади подолання таких протиріч в історичній ретроспективі, шляхом здійснення їх перетворення у нові форми співробітництва, формування підґрунтя згоди на основі конструктивного, взаємоприйнятного для всіх сторін конфлікту, діалогу. Це можливо пояснити з тої точки зору, що ті фактори, які розділяють і викликають суперечності, одночасно можуть й об'єднувати, стати запорукою економічного, політичного й культурного розвитку.

Мова йде про ту синергію відмінностей, яка існує в Україні: поліетнічність і поліконфесійність народу нашої держави надає потенціал для поступального розвитку, а також комплекс переваг над іншими державами у світі, який швидко змінюється. Це твердження стосується й медіації, позаяк «in the coming years, intercultural mediation will play an ever-increasing role in globally and internationally: be it in international, regional and local politics, in the business arena or in the health sector, in the multicultural educational institutions or social services» [2].

Емпіричним шляхом людством було з'ясовано, що будь-який конфлікт необхідно врегульовувати саме мирним шляхом, без застосування сили. Проте це не завжди є прийнятним варіантом для сторін конфлікту, інколи потрібна ще стороння допомога того, хто має нейтральну думку щодо суперечки, яка виникла, поважає позицію сторін і допомагає мирному вирішенню конфлікту. Саме таким чином, на нашу думку, стихійно виникає таке явище, як політична медіація, яке лише згодом отримало своє наукове обґрунтування. Хоча й на теперішній момент не існує єдиного розуміння визначення політичної медіації, а також «the qualitative mechanisms through which political mediation occurs empirically remain understudied, especially as they relate to the content-specifying stages of the legislative process» [3].

Отже, можна стверджувати про те, що політична медіація в Україні поки що не існує, як автономне явище, а її сфера застосування у нашій державі є обмеженою. Проте, якщо можна надати її узагальнене визначення, що це – один з альтернативних способів вирішення конфлікту за участю посередника між специфічними, формалізованими та неформалізованими суб'єктами політичного процесу. До них можна віднести держави, як основні суб'єкти міжнародного права, а також певні регіони та невизнані території. Якщо аналізувати інститут політичної медіації, можна виокремити її два різновиди відповідно до сфери застосування у воєнних конфліктах: та, яка використовується у внутрішньодержавних конфліктах, й та, що використовується у міжнародних конфліктах.

До першого різновиду можна віднести ту політичну медіацію, яка була застосована при врегулюванні етнічних конфліктів між громадами Аві та Гумуз в Ефіопії [4]. Застосування медіації при врегулюванні внутрішньодержавного конфлікту є те, що, зазвичай, вона має стихійний характер і виникає у моменти гострих політичних криз усередині тої чи іншої країни. Відповідно до цього, нам вбачається, що у цьому випадку застосування медіативних процедур не завжди відповідає тим ключовим аспектам, яким повинна відповідати медіація. Проте, з іншого боку, зважаючи на зазначений стихійний характер проведення процедури примирення у період внутрішньополітичної кризи, мова йде про важливий показник: відсутність безнадійності ситуації та наявність можливості для сторін отримати рішення суперечки, яке б задовольнило всі сторони конфлікту, на майбутнє. Це важливий показник для сторін конфлікту та для народу тої чи іншої держави у цілому, для державних і соціальних інститутів про можливе сприятливе вирішення ситуації. Таким чином, вказаний факт сприяє стабілізації ситуації у країні ще до того моменту, коли буде вирішено сам конфлікт.

До другого різновиду політичної медіації можна віднести ту, яка заснована на основних принципах міжнародного права. Зокрема, мова йде про «many controversies concern the restitution of movable cultural objects lost during war, occupation, or colonization or following theft or illicit trade in peacetime» [5]. Цей різновид політичної медіації відрізняється більшою різноманітністю форм проведення, тому, на нашу думку, є більш доцільним з практичної точки зору, для застосування в Україні. Різноманітність полягає, що процедура медіації може бути проведена на рівні самих держав за участю посередника або, наприклад, на рівні громад тих країн, які приймають участь у конфлікті, також за участю посередника. Причому важливим фактором у випадку міжнародної політичної медіації є те, щоб уряд країни-медіатора не змінювався, оскільки «mediators with a turnover in their

leadership are unlikely to be the most effective third parties» [6]. Окрім того, необхідно відзначити й той факт, що на сучасному етапі простежується тенденція участі у політичній медіації не одного посередника, а декількох, що засвідчили останні події під час збройної агресії Росії проти України.

Важливою є політична медіація, яка відбувається за участю третіх сторін, які здійснюють примирювальну процедуру на неофіційному рівні. Ми маємо на увазі, перш за все, представників громадянського суспільства тих держав, між якими виник конфлікт. У цьому випадку мова йде про те, що за допомогою такої процедури медіації можна досягти не лише домовленості політичних еліт і прийнятті відповідних політичних рішень, а й улагодження самого конфлікту та попередження виникнення подібних ситуацій на майбутнє.

Таким чином, ми можемо виокремити принципи, яких повинен дотримуватися медіатор у політичній медіації для успішної її процедури та сприятливого для всіх сторін конфлікту, його вирішення: об'єктивність у аналізі ситуації політичного зіткнення; раціональність при оцінці та підборі способу врегулювання конфлікту; конфіденційність певної інформації, яка стосується, зокрема, безпеки держави, при розгляді спірної ситуації, враховуючи специфіку самих суб'єктів, які виступають сторонами у конфлікті. Щодо принципу добровільності при зверненні до політичної медіації у рішенні конфлікту, то він дотримується не всіма державами. Так, у США, Великобританії та Китаї звернення до вирішення спірних ситуацій, не лише у політичній сфері, а й у правовій і економічній має примусовий характер. У зазначених країнах прийнято відповідні закони, які зобов'язують звертатися до досудових способів вирішення конфлікту, а також сама практика врегулювання подібних ситуацій спрямована на необхідність звертатися до фахівців [7; 8; 9].

Також необхідно зазначити ті особливості політичної медіації, які стосуються безпосередньо України, а саме: низька громадянська активність населення з очікуванням вирішення тої чи іншої конфліктної ситуації силами політичної еліти певного регіону або держави; у внутрішній політиці практично не застосовуються медіативні механізми вирішення політичних конфліктів, особливо, при врегулюванні спірних ситуацій між суспільством і політичною елітою; у рамках вирішення політичних конфліктів виникає гостра потреба у фахівцях у галузі політичної медіації.

Висновки. У глобальному соціумі існують конфлікти між багатими та бідними країнами; між світовими соціальними системами, між державами, суспільством та природою; зіткнення на релігійній (конфесійній) основі; найжорстокіша конкуренція на світовій арені останніми десятиліттями відбувається з метою володіння природними ресурсами. Міжнародні, міжконфесійні, міжетнічні, расові та інші конфлікти можуть відбуватися, як у мирній, ненасильницькій формі, так і з застосуванням методів збройної боротьби.

Результатом дослідження стало обґрунтовування положення про те, що політична медіація є найбільш ефективним способом врегулювання конфліктів, як на внутрішньодержавному, так і на міждержавному рівні, оскільки процеси інтеграції та глобалізації, які наразі відбуваються у світі, засвідчують факт взаємозалежності та взаємовпливу держав, націй, етносів. Порушення цих зв'язків спричиняє конфлікти, суперечності і розбіжності, що загрожує співіснуванню всієї людської цивілізації.

Управління воєнними конфліктами передбачає реалізацію певних принципів цієї діяльності, насамперед, мова йде про необхідність послідовного здійснення об'єктивного підходу до конфлікту з урахуванням його адекватного опису: практика управління буде успішною, якщо її об'єктом є не уявний, а реально існуючий або конфлікт, що виникає, між двома або більше суб'єктами, якими виступають держави й інші учасники політичного

процесу, якщо ця необхідність будується з урахуванням взаємозв'язку конфлікту з дійсними проблемами та актуальними протиріччями, що виникли.

Найбільш прийнятним для застосування в Україні є різновид політичної медіації, що застосовується на міжнародному рівні, який дозволяє використати більший спектр її примирювальних процедур й обрати медіатора серед більшої кількості претендентів на цю роль.

Список використаної літератури

1. Mayer C.-H. Visions of Intercultural Mediation. *Intercultural Mediation and Conflict Management Training*. Cham, 2020. P. 249–250. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-51765-6_24 (accessed 15 June 2022).
2. Clayton G., Dorussen H. The effectiveness of mediation and peacekeeping for ending conflict. *Journal of Peace Research*. 2021. P. 002234332199007. DOI: https://doi.org/10.1177/0022343321990076 (accessed 15 June 2022).
3. Basseches J. A. «It happened behind closed doors»: Legislative buffering as an informal mechanism of political mediation. *Mobilization: An International Quarterly*. 2019. Vol. 24. No. 3. P. 365–388. DOI: https://doi.org/10.17813/1086-671x-24-3-365 (accessed 15 June 2022).
4. Mengstie M. M. Exploring indigenous conflict resolution mechanisms between the Awi and Gumuz ethnic communities in Zigem Woreda, Ethiopia. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*. 2022. DOI: https://doi.org/10.1108/jacpr-05-2021-0603 (accessed 15 June 2022).
5. Marc-André R. Part IV Procedural and Institutional Aspects, Ch.28 International Dispute Resolution Mechanisms. *The Oxford Handbook of International Cultural Heritage Law*. 2020. DOI: https://doi.org/10.1093/law/9780198859871.003.0028 (accessed 15 June 2022).
6. Mehrl M., Böhmelt T. How mediator leadership transitions influence mediation effectiveness. *Conflict Management and Peace Science*. 2020. Vol. 38. No. 1. P. 45–62. DOI: https://doi.org/10.1177/0738894220916833 (accessed 15 June 2022).
7. Mediation in Criminal Misdemeanor Cases / L. Charkoudian et al. *CrimRxiv*. 2022. DOI: https://doi.org/10.21428/cb6ab371.695095c8 (accessed 15 June 2022).
8. Wiegand K., Rowland E., Keels E. Third-party knowledge and success in civil war mediation. *The British Journal of Politics and International Relations*. 2020. P. 136914812093067. DOI: https://doi.org/10.1177/1369148120930674 (accessed 15 June 2022).
9. Li Y., Kocken J., van Rooij B. Understanding China's Court Mediation Surge: Insights from a Local Court. *Law & Social Inquiry*. 2018. Vol. 43. No. 01. P. 58–81. DOI: https://doi.org/10.1111/lsi.12234 (accessed 15 June 2022).

ON THE ROLE OF POLITICAL MEDIATION IN RESOLVING MILITARY CONFLICTS: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Iryna Patlashynska
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8551-5956
Lesya Ukrainka Volyn National University,
Faculty of International Relations,
Department of International Communications and Political Analysis
13 Voli Ave., 43025, Lutsk, Ukraine

The relevance of the study is that the scientific interest in political mediation in domestic science and politics is becoming more noticeable, in particular, this is due to the socio-political events taking place in our country as a result of Russia's armed aggression against Ukraine. The political activity of any democratic state in foreign and domestic policy is closely connected with the search for optimal effective solutions in case of contradictions and disagreements, with the search for ways to resolve conflicts that cause the least negative political, social and economic consequences for the state.

The necessity and urgency of analyzing conflicts and resolving them through political mediation is also due to the fact that in the modern world in general and in countries that have embarked on democratic institutions and abandoned authoritarian or totalitarian relations and regimes, especially internal or interstate conflict, they often acquire the highest degree of prevalence and severity, turn into forms of destructive armed conflicts that threaten severe material losses and human casualties. Despite the available publications in this area, the authors believe that more careful attention is needed to this issue. The above determines the further study of ways to resolve military conflicts using the methodology of the political environment, the acceptability of the use of mediation technologies in resolving military conflicts, as well as clarifying the specifics of resolving conflicts through mediation.

The authors emphasize that it is possible to distinguish the existence of political mediation in the settlement of military conflicts at two levels: domestic and international, according to this classification will differ, both the procedures of mediation and their scope. The authors of the study substantiate the opinion that the role of mediation in resolving military conflicts is extremely important, because in democratic systems of states they are settled on the basis of democratic principles, and in authoritarian political systems – administrative-bureaucratic.

Key words: mediation, political mediation, military conflict, alternative, peaceful solution.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 304–311
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 304–311

УДК 327.8:[159.923: 328](73:5-15)”2017/2021”Д.Трамп
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.40

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА АДМІНІСТРАЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА Д. ТРАМПА НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ (СПЕЦИФІКА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ)

Світлана Пик
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, 79000, м. Львів, Україна

Стаття присвячена близькосхідній політиці адміністрації президента Д. Трампа, зокрема питанням завершення військових кампаній США в Іраку, Афганістані, Сирії та розбудови антиіранської осі на чолі з Ізраїлем та Саудівською Аравією з метою протидії впливу Ірану в регіоні. Оскільки президент Д. Трамп мав твердий намір завершити «непотрібні» для США війни на Близькому Сході і повернути американських військових додому, компенсувати зменшення присутності США могли регіональні лідери завдяки колективному тиску на Іран. Тому адміністрація Д. Трампа і він особисто приділяли особливу увагу зміцненню контактів з керівними колами як Ізраїлю, так і Саудівської Аравії. Тісна співпраця з урядом Б. Нетаньяху і демонстративна підтримка ізраїльсько-палестинського протистояння за формулою «одна держава», а також багатомільярдні військові та інвестиційні угоди, укладені з принцом М. бін Салманом, свідчили про зацікавленість США у переформатуванні конфігурації впливів на Близькому Сході. Окрім Саудівської Аравії було налагоджено відносини з Єгиптом та ОАЕ. Консолідація американо-ізраїльсько-арабських зусиль залишала Іран у відносній ізоляції, що зафіксувала велика близькосхідна конференція, скликана за ініціативи адміністрації Д. Трампа 2019 р. у Варшаві.

Процес прийняття рішень в адміністрації багато в чому залежав від впливу «особистісного чинника», а саме від «екстраверсії» – провідного виміру особистості президента, який за амбітністю, імпульсивністю та самовпевненістю не приховував свого бізнес-підходу до ведення як державних, так і міжнародних справ. У підсумку, такий неординарний і недосвідчений у зовнішній політиці президент, як Д. Трамп, зумів домогтися завершення тривалих військових кампаній США на Близькому Сході, практично не поступившись інтересами своєї країни і переклавши частину відповідальності на регіональних лідерів – союзників США.

Ключові слова: «особистісний чинник», «екстраверсія», адміністрація президента Д. Трампа, зовнішньополітичне рішення, близькосхідний регіон.

Дональд Джон Трамп вписав своє ім’я в історію США як 45-й президент цієї країни. Його ім’я, окрім відомого усім бренду, тепер асоціюється і з політичним викликом традиційним американським елітам. Неординарність і прямолінійність, з якими президент Д. Трамп вів справи, особливо на міжнародній арені, створювали враження надмірної самовпевненості й легковажності. Наскільки це було удаваним у поведінці президента США досі викликає інтерес багатьох дослідників. Непересічна особистість Д. Трампа, його очевидна невідповідність президентській посаді викликали когнітивний дисонанс не лише у США, а й у решти країн світу. Цей парадокс потрібно вивчати, не забуваючи про те, що висловлювання і вчинки президента Д. Трампа слід аналізувати у сукупності з його рішеннями і наслідками їхньої імплементації.

Метою пропонованого дослідження є простежити процес прийняття зовнішньополітичних рішень в адміністрації Д. Трампа на близькосхідному напрямку і виявити вплив особистісних характеристик президента на цей процес. Ключове **завдання** – з’ясувати, як саме «екстраверсія» як провідний вимір особистості Д. Трампа визначала поведінку президента і відображалася на сутності його рішень щодо регіону Близького Сходу.

© С. Пик, 2022

Методи дослідження. За п'ятифакторною моделлю Р. МакКрея і П. Кости – теоретично універсальною у сучасній психології для досліджень «особистісного чинника», основними вимірами особистості є «екстраверсія» (extraversion), «сумлінність» (conscientiousness), «поступливість» (agreeableness), «відкритість новому досвіду» (openness to experience), «нейротизм» (neuroticism). Життєвий шлях Д. Трампа, його бізнес-кар'єра та політична діяльність яскраво свідчать про те, що провідним виміром його особистості є «екстраверсія», надмірний рівень якої час від часу породжує спалахи «нейротизму» [1]. Це доводять конкретні практичні випадки у роботі адміністрації Білого дому, коли президент зважувався на складні рішення. Насамперед заслуговує на увагу близькосхідний напрямок зовнішньої політики США.

Напевно, чи не найбільш нагальними зовнішньополітичними питаннями для адміністрації президента Д. Трампа, що вимагали врегулювання, були питання Близького Сходу. Їх потрібно розділити на дві великі групи: військові та політичні. По-перше, йшлося про необхідність завершення, на думку президента, «непотрібних» для США воєн і якнайшвидше повернення американських військових додому. У цьому він розраховував на підтримку своїх генералів – очільника Пентагону Дж. Меттіса, радника з питань національної безпеки Г. Макмастера (призначений на посаду після швидкої відставки М. Флінна) та голови адміністрації Білого дому Дж. Келлі (призначений після відставки Р. Прібуса). Д. Трамп мав велику повагу до видатних військових і пишався, що такі люди були в його оточенні. Своєю чергою, генерали разом з держсекретарем Р. Тіллерсоном складали «команду важковаговиків» в адміністрації: виважені, стримані і стійкі, вони могли нівелювати авантюризм президента і вирівнювати зовнішньополітичний курс. Що цікаво, у військових справах Д. Трампа критикували найменше. До кінця 2017 р. в Іраку з допомогою міжнародної коаліції на чолі зі США було ліквідовано осередки самопроголошеної Ісламської держави. Адміністрація Д. Трампа значно збільшила ресурси і наділила ширшими повноваженнями військових командирів на місцях, що дало змогу ефективно завершити антитерористичні зусилля попередньої адміністрації. З лютого 2018 р. американці почали поступово скорочувати свою військову присутність, однак з огляду на вже набутий негативний досвід швидкого виведення військ адміністрацією Б. Обами, нестабільну ситуацію в Іраку та сусідній Сирії, значний деструктивний вплив у регіоні з боку Ірану близько 5 тис. американських військових залишалося в Іраку до 2020 р. [2, с. 141].

Як продовження боротьби з тероризмом збройні сили США широко застосовували високоточну техніку і бойові безпілотні літальні апарати, один з яких здійснив успішну місію з ліквідації в районі міжнародного аеропорту Багдада іранського генерала К. Сулеймані – командувача підрозділу «Аль-Кудс» Корпусу вартових Ісламської революції. Наказ про ліквідацію віддав особисто президент Д. Трамп. Реакція іракського керівництва була негайною і безапеляційною: не бажаючи ставати ареною протистояння США та Ірану, офіційний Багдад вимагав повного виведення американського військового контингенту з території країни. У відповідь Д. Трамп заявив, що США накладуть економічні санкції на Ірак, а також вимагатимуть відшкодування своїх мільярдних інвестицій у розбудову найбільшої військово-повітряної бази в країні. Водночас він недвозначно висловився на адресу керівництва Ірану, застерігаючи про неминучий удар непомірної сили у випадку, якщо американські військові бази у регіоні чи їхній персонал стануть об'єктами атаки. Войовничу риторику президента підтвердив і держсекретар М. Помпео (замінив на посаді Р. Тіллерсона), наголосивши, що напад на США у жодному разі не пройде безкарно для Ірану [3]. У підсумку, раціональність усіх залучених сторін взяла гору, адміністрації Д. Трампа вдалося уникнути чергової війни на Близькому Сході, у листопаді 2020 р. президент оголосив про скорочення до січня наступного року чисельності військового

контингенту в Іраку до 2500 чол. (таке ж рішення було прийнято і щодо скорочення американської військової присутності в Афганістані), а остаточно завершити кампанії в обох країнах зуміла вже адміністрація Дж. Байдена. Через свою імпульсивність Д. Трамп легко говорив про війну, але як бізнесмен розумів її безперспективність, тому віддавав перевагу веденню переговорів з позиції сили й укладенню вигідних угод.

Так відбулося в Афганістані. Спочатку в адміністрації Д. Трампа не мали чіткого плану з врегулювання ситуації і завершення найдовшої в історії США війни. Унаслідок діяльності адміністрації Б. Обами у країні залишалося близько 10 тис. американських військових, яких потрібно було або суттєво посилювати, щоб розраховувати на переможний результат у війні, або виводити і визнати свою поразку. Відповідальність за неспроможність досягти успіху в Афганістані Д. Трамп покладав на попередників Дж. У. Буша та Б. Обаму, а з 2011 р. постійно виступав проти війни, яка коштувала американському бюджету 50 млрд дол. щороку, не говорячи про людські втрати. Тепер відповідальність була на ньому і він не міг довго зволікати з рішенням. Водночас через свій нестримний темперамент Д. Трамп не міг примусити себе детально аналізувати ситуацію в Афганістані у пошуках досягнення миру. Його мирні наміри розділяв і головний стратегічний радник С. Беннон, але відкритим залишалося питання, що саме потрібно адміністрації: перемога чи уникнення поразки. Конкретні пропозиції було доручено розробити Г. Макмастеру, але з огляду на військові потреби до травня 2017 р. адміністрації довелося посилити військовий контингент в Афганістані до 14 тис. чол. Г. Макмастер та його люди розглядали три варіанти розвитку подій: виведення військ (незалежно від того, як довго вдасться стримувати Талібан від захоплення влади в Афганістані, це означало, що президент Д. Трамп зазнав поразки у війні, що для нього було абсолютно неприйнятно); посилення спеціальних контртерористичних загонів й активне залучення ЦРУ до зачистки осередків талібів, після чого – виведення військ (цей варіант категорично відкинуло керівництво ЦРУ); незначне посилення американського військового контингенту: більше військ, ширші повноваження, інші цілі місій (такий варіант влаштовував очільників держдепартаменту й Пентагону, очікувалося, що його підтримає і президент). На противагу, аналізували також можливість суттєвого збільшення американського військового контингенту в Афганістані до 50–60 тис. чол., що забезпечило б перемогу, але надто дорогою ціною. До того ж, на думку заступниці Г. Макмастера Д. Пауелл, таке рішення не знайшло б підтримки серед політичних кіл і могло викликати обурення американської громадськості [4, с. 266–267].

На засіданні РНБ 19 липня Д. Трамп жорстко розкритикував роботу своїх радників і генералів, які витратили стільки часу на формулювання «ніякої» пропозиції, погрожував усіх звільнити, бо вони зовсім не орієнтувалися у тому, що відбувалося. За його словами, США витрачали величезні кошти, а ситуація в Афганістані не покращувалась: НАТО без американських військових було недієве, Пакистан отримував щорічні американські субсидії і лише робив вигляд, що допомагає, керівництво у Кабулі корумповане і збагачується за рахунок США, наркотрафік процвітає. Сполучені Штати за роки присутності в Афганістані навіть не скористалися його природніми ресурсами, як це робила КНР [4, с. 267–268; 5, с. 124–125]. Тобто, крім втрат, кампанія в Афганістані нічого не дає, і замість вийти з пату, йому пропонують його затягувати. Цікаво, що така обізнаність Д. Трампа з'явилася після розмови зі звичайними солдатами, які служили в Афганістані і були запрошені президентом на ланч до Білого дому. З того моменту він переконався, що Сполученим Штатам необхідно будь-що виходити з Афганістану. Однак через місяць на засіданні РНБ Дж. Меттісу вдалося схилити президента до думки, що залишити Афганістан означало сприяти появі чогось подібного на самопроголошену Ісламську державу, як це сталося в Іраку за часів

адміністрації Б. Обами. Тому краще дотримуватися поміркованої стратегії: зміцнити свої позиції в країні і зондувати можливості для ведення переговорів про примирення з талібами. Відтак, Д. Трамп затвердив пропозиції Г. Макмастера, так звані 4R: *reinforce* – посилення (збільшення обсягів військово-технічних засобів та обладнання, активізація військових навчань афганської армії та сил безпеки, забезпечення умов для проведення реформ), *realign* – переадресація (чітке скерування допомоги цивільним туди, де її найбільше потребують), *reconcile* – примирення (докладання дипломатичних зусиль для досягнення політичного компромісу між центральною владою та місцевими етнічними угрупованнями), *regionalize* – регіоналізація (співпраця з регіональними владами) [5, с. 258].

Нову стратегію щодо Афганістану схвально прокоментували сенатори Дж. Маккейн та Т. Кейн – кандидат у віце-президенти під час президентської кампанії Х. Клінтон. Інтереси американських військових було враховано, а з виступів президента напрошувався висновок, що адміністрація шукатиме шляхів для виключно переможного виходу з Афганістану. Для ведення переговорів з представниками талібів у 2018 р. уповноважили досвідченого дипломата, екс-посла в Афганістані та Іраку З. Халілзада. Він домігся швидкого прогресу, запропонувавши чіткий графік повного виведення американських військ з країни в обмін на залучення руху Талібан до переговорів з афганським урядом, припинення ворожнечі з обох сторін і вироблення угоди про примирення. Крім того, американці наполягали, щоб Талібан відмовився від підтримки «Аль-Каїди» чи інших терористичних угруповань. За дев'ять раундів переговорів, у вересні 2019 р. було складено проект угоди, однак представники талібів, так само як і старші лідери руху, не прийняли усіх умов американців. Президент Д. Трамп постав перед дилемою: виконати передвиборчу обіцянку і завершити війну в Афганістані чи допустити можливість відновлення терористичної загрози, що знівелювало б зусилля попередніх адміністрацій з 2001 р. Він знову вибрав поміркована лінію поведінки, оголосивши про скорочення американського військового контингенту в Афганістані до 8600 чол., але після різкої ескалації ситуації з боку талібів, заявив про припинення переговорів з ними [6, с. 90]. Д. Трамп не міг собі дозволити підписати угоду з тими, хто продовжує чинити теракти, унаслідок яких гинуть американські солдати. І тим не менше, наприкінці листопада він поїхав з візитом до Афганістану, зустрівся з президентом А. Гані і висловив сподівання на те, що таліби погодяться на припинення ворожнечі, адже силове протистояння заводило усі сторони у «глухий кут». Його ініціатива сприяла відновленню переговорів, які завершилися у лютому 2020 р. підписанням у м. Доха (Катар) «угоди про запровадження миру». У присутності держсекретаря США М. Помпео документ підписали спеціальний посланник З. Халілзад і політичний керівник Талібану Мулла Абдул Гані Барадар, за яким американські війська та війська їхніх союзників мали бути виведені з країни до травня 2021 р., за цей час мали відбутися переговори та узгодження позицій Талібану з афганським урядом, обмін полоненими, а також зняття санкцій з Талібану. Окремо зазначалося про недопущення діяльності «Аль-Каїди» чи будь-якої іншої екстремістської організації на території, підконтрольній договірним сторонам [7]. Щоправда, упродовж 2020–2021 рр. Талібан не виконував зобов'язання, незважаючи на те, що адміністрація Д. Трампа виконувала свої і послідовно скорочувала чисельність американських військових в Афганістані (до 2500 чол. на початок 2021 р.). Як виявилося, підготувати завершення «нескінченної війни» було не простіше, ніж його реалізувати, у чому переконалася адміністрація Дж. Байдена [8, с. 4–5]. Тому слід віддати належне Д. Трампу за виконання своєї передвиборчої обіцянки.

У спадок від адміністрації Б. Обами президенту Д. Трампу також дісталися проблеми у Сирії: ведення антитерористичної кампанії на чолі міжнародної коаліції проти самопроголошеної Ісламської держави і підтримка сирійських демократичних (опозиційних) сил

у протистоянні з військами президента Б. Асада. У першому випадку, скоординовані авіаудари міжнародної коаліції та наземні операції сирійських опозиційних сил 2016 р. проти осередків Ісламської держави, а з іншого боку, звільнення від терористів міст Алеппо і Пальміри, здійснене сирійськими урядовими військами за підтримки російської авіації, дали змогу критично послабити позиції ІД на території Сирії. У червні – жовтні 2017 р. унаслідок «Великої битви» за Ракку – столицю терористів, військам сирійської опозиції за авіапідтримки США вдалося повністю звільнити місто. Бойовики ІД були майже повністю витіснені з країни, провокували лише локальні сутички, а їхня присутність обмежувалася окремими районами провінції Ідліб. Після операції американського спецназу з ліквідації лідера Ісламської держави А. аль-Багдаді (жовтень 2019 р.) президент Д. Трамп офіційно оголосив про завершення військової місії США у Сирії.

Що стосується другого компоненту залучення Сполучених Штатів у внутрішні справи держави, то вони продовжують надавати усебічну підтримку силам сирійської опозиції, хоча з 2016 р. останнім доводиться поступатися переважаючому натиску урядових військ, які з російською та іранською допомогою почали відновлювали контроль над територією країни. 4 квітня 2017 р. війська президента Б. Асада застосували хімічну зброю проти повстанців у м. Хан Шейхун. І на відміну від свого попередника Б. Обами, Д. Трамп не мав сумнівів щодо недопущення порушення цієї «червоної лінії». Що цікаво, будучи від природи миролюбним, незважаючи на роками вироблений стиль сильного бізнесмена, президент не особливо схилявся до дій, які не давали безпосереднього зиску. Він не розумів, для чого робити те, що не мусово робити. Водночас він добре усвідомлював, що бездіяльність не демонструє сили і все ж перебував під впливом С. Беннона, який на засіданні РНБ висловлювався проти жорсткої реакції на злочин Б. Асада. Основним аргументом головного стратега було те, що США не повинні врегульовувати внутрішні справи Сирії і реагувати на кожну хімічну атаку, вчинену будь-де у світі. Своєю чергою, Д. Пауелл разом з Іванкою – донькою президента й офіційною радницею, знайшли спосіб його мотивувати: вони підготували відео-презентацію жахливих наслідків атаки у Хан Шейхуні, яка настільки вразила Д. Трампа, що він невідкладно звернувся до військових опцій [4, с. 191–193]. Вже 5 квітня Г. Макмастер і керівник справами Близького Сходу в РНБ Д. Харві розробили на розгляд президента три варіанти: потужний удар (застосування 200 ракет “Tomahawk”), удар середньої потужності (60 ракет), мінімальна реакція (без ракетних ударів). Військові на чолі з Дж. Меттісом переконали президента обрати удар середньої потужності, оскільки йшлося не про розгортання війни, а про жорстке попередження Б. Асаду. Перед ухваленням рішення Д. Трамп вдався до деталей щодо високоточності ракет, ймовірності поцілення незапланованих об’єктів і загибелі цивільних людей. Військові за даними розвідки навіть визначили, на якому саме з об’єктів атаки могли перебувати російські військові спеціалісти (район аеродрому Аль Шайрат) і вжили заходів для їх завчасного попередження [5, с. 150–151]. Наказ про початок операції Д. Трамп віддав 6 квітня з борту президентського літака, де проходила завершальна нарада. Це була його перша військова акція як головнокомандувача.

З весни 2017 р. американці почали створювати військові бази на території Сирії (переважно північно-східні райони), яких до 2020 р. налічувалося десять. Це викликало критику з боку президента Б. Асада та його союзників, оскільки бази розташовані поблизу основних нафтових родовищ країни і контролюють підходи до них, а ще одна – на півдні (провінція Хомс) – контролює кордон Сирії з Іраком. Натомість США наголошують на необхідності забезпечувати безпеку стратегічно важливих локацій і не відмовляються від спроб усунення від влади Б. Асада руками опозиційних сил. До 2021 р. основну частину американського військового контингенту з території Сирії було виведено, на базах залишається

близько 900 солдат та офіцерів так званого «миротворчого контингенту». Можна вважати, що Д. Трамп виконав свою передвиборчу обіцянку щодо Сирії.

Що стосується другої групи близькосхідних (політичних) питань, то можна сказати, що загалом у регіоні президент Д. Трамп вів досить прямолінійну політику, на відміну від стратегії Б. Обами «керувати здалеку» (англ. «leading from behind»), що виявилася неефективною. Було налагоджено відносини з Єгиптом, Саудівською Аравією, ОАЕ, недвозначно продемонстровано підтримку Ізраїлю. У такий спосіб формувалася регіональна антиіранська вісь, що допомагала адміністрації Д. Трампа здійснювати максимальний тиск на Іран після анонсованого виходу США з «ядерної угоди». Цей тиск акумулювали вимоги, оголошені держсекретарем М. Помпео: відмова Ірану від збагачення урану; безперешкодна робота інспекцій МАГАТЕ на території країни; відмова від виробництва ракет, здатних нести ядерну боєголовку; припинення підтримки Хамас, Хезболли, Палестинського Ісламського джихаду, Талібану, іракських шиїтських військових угруповань, єменських хуситів; виведення військових сил, підпорядкованих Ірану, з території Сирії; уникнення поведінки, загрозливої по відношенню до Саудівської Аравії, ОАЕ та Ізраїлю [9, с. 12]. Лише за умови виконання цих вимог США могли розглядати опцію переукладення «ядерної угоди». Після скорочення американської військової присутності у регіоні головну роль у стримуванні Ірану адміністрація Д. Трампа відводила Ізраїлю та Саудівській Аравії.

Цікаво, що Д. Трамп став першим президентом США з часу ізраїльсько-палестинського мирного процесу, який визнав прийнятним проголошення однієї держави на спірних територіях. У лютому 2017 р. він пояснив, що розглядаються варіанти «дві держави», «одна держава», і слід погодитися з тим, який влаштує обидві сторони – Ізраїль та Палестину. Його тісна співпраця з урядом Б. Нетаньяху і подальші проізраїльські кроки, наприклад, визнання Єрусалима столицею Ізраїля і переведення туди американського посольства, свідчили про превалювання варіанту «одна держава». Відкритим залишалося питання майбутнього статусу палестинських арабів на території цієї держави і розробка відповідних положень конституції [10, с. 30–31].

У лютому 2019 р. за ініціативи адміністрації Д. Трампа у Варшаві було скликано близькосхідну конференцію, порядок денний якої формували пріоритетні проблеми регіону: конфлікти у Сирії та Ємені, тероризм та екстремізм, поширення озброєнь, безпекові виклики морській торгівлі, підривна діяльність квазі-військових угруповань. Основна мета конференції, за словами держсекретаря М. Помпео, – зосередити увагу на поширенні впливу Ірану, а також тероризму, у регіоні. Незважаючи на скептичне ставлення країн-членів ЄС і відмову деяких запрошених держав (Росія, Туреччина) через очевидне антиіранське спрямування конференції, у ній взяли участь понад шістдесят держав. У підсумку, Сполученим Штатам вдалося продемонструвати американо-ізраїльсько-арабську єдність як альтернативу неефективному Мадридському квартету (США, ООН, ЄС, Росія), покликаному регулювати проблеми регіону. Консолідація зусиль Ізраїля та сунітських арабських держав проти Ірану залишала його у відносній ізоляції, чого домагалися США [11]. Оскільки Іран, на відміну від Сполучених Штатів, не мав намірів скорочувати свою військову присутність на території Сирії, а спроби Б. Нетаньяху переконати російське керівництво вплинути у цьому питанні на Тегеран зазнали фіаско, Д. Трамп вирішив компенсувати Ізраїлю безпекові ризики. З притаманною йому легкістю і безтурботністю він написав у Твіттері, що настав час визнати суверенітет Ізраїлю над Голанськими висотами – стратегічно важливою територією для безпеки країни і регіональної стабільності в цілому, і в березні 2019 р. президентською прокламацією оголосив Голанські висоти територією Ізраїлю. Таке порушення ізраїльсько-сирійської угоди 1974 р. і режиму стримування обох

сторін від ворожнечі означало, що Іран за сприяння Б. Асада отримав привід нарощувати військову присутність на сирійському боці кордону, а Ізраїль, своєю чергою, – завдавати превентивних ударів позиціям Хезболли у регіоні. Водночас, незважаючи на провокацію загострення ізраїльсько-іранського протистояння, експерти у справах регіону стверджують, що Ізраїль би у жодному разі не дозволив Сирії чи квазі-військовим угрупованням за підтримки Ірану контролювати Голанські висоти. А Д. Трамп це визнав реальними умовами, в яких слід будувати стабільність регіону [12].

Що стосується Саудівської Аравії, то вона стала першою країною, яку відвідав Д. Трамп після вступу на посаду президента США. Він був задоволений візитом, а особливо вигідними багатомільярдними угодами щодо інвестицій та продажу озброєнь, укладеними з наступником короля Салмана принцом М. бін Салманом. Американське озброєння Саудівська Аравія використовувала у протистоянні з Іраном на території Ємену, де з 2014 р. точиться внутрішній конфлікт між урядовими силами країни та опозиційним воєнізованим угрупованням Ансар Аллах (рух хуситів), яке підтримує Іран. Тісні довірливі відносини, налагоджені між М. бін Салманом та Дж. Кушнером – радником Д. Трампа з близькосхідних питань (і зятем), давали підстави сподіватися на успішне посередництво Саудівської Аравії в ізраїльсько-палестинському мирному врегулюванні [4, с. 230]. Розроблений Дж. Кушнером план знайшов схвалення у М. бін Салмана, який спробував «продати» його лідеру палестинців М. Аббасу у пакеті разом з десятимільярдною субсидією з боку Саудівської Аравії, але той відмовився [9, с. 17]. Амбітні сподівання Дж. Кушнера і Д. Трампа не справдилися, тому було віддано перевагу концентрованій підтримці Ізраїлю і варіанту «одна держава». Своєю чергою, завдяки прихильності американської адміністрації Саудівська Аравія почала перебирати на себе активнішу роль у регіоні на фоні послаблення традиційно ключових гравців – Єгипту, Іраку та Сирії. Президента Д. Трампа такий «менеджмент» Близького Сходу цілком влаштовував.

Висновки. У підсумку, такий непостійний і непередбачуваний президент, як Д. Трамп, чиї беззастережність і легковажність викликали як осуд, так і побоювання, проявив себе як досить послідовний щодо виконання своїх передвиборчих обіцянок, а також зумів врегулювати проблеми, що створювала для США близькосхідна політика попередніх президентських адміністрацій. На контрасті з виваженістю і раціональністю Б. Обами (відносно рівний профіль особистості з помірно високим рівнем «поступливості», «сумлінності», а також «екстраверсії»), рішучість Д. Трампа (високий рівень «екстраверсії» зі схильністю до надмірного) резонувала з максималізмом Дж. У. Буша (високий рівень «екстраверсії» у поєднанні з невисоким рівнем «поступливості»), з яким тодішня наддержава почала глобальну боротьбу з міжнародним тероризмом і через двадцять років вольовим рішенням завершила.

Список використаної літератури

1. Immelman A., Griebie A. M. The Personality Profile and Leadership Style of U.S. President Donald J. Trump in Office / 43d Annual Scientific Meeting of the International Society of Political Psychology. Berlin, 2020, July 14–16. Retrieved from: http://digitalcommons.csbsju.edu/psychology_pubs/129/
2. Cook S. No Exit. Why the Middle East Still Matters to America // *Foreign Affairs*. 2020. Vol. 99. No 6. P. 133–142.
3. Kim M. S., Rucker Ph. Trump Threatens to Strike Iranian Cultural Sites and Impose ‘Very Big’ Sanctions on Iraq as Tensions Rise // *The Washington Post*. 2020, January 5. Retrieved from: https://www.washingtonpost.com/politics/trumps-threats-against-iranian-sites-raise-questions-about-the-potential-for-war-crimes/2020/01/05/

4. Wolff M. Fire and Fury. Inside the Trump White House. N. Y. : Henry Holt and Company, 2018. 322 p.
5. Woodward D. Fear: Trump in the White House. N. Y. : Simon & Schuster, 2019. 448 p.
6. Malkasian C. How the Good War Went Bad. America's Slow-Motion Failure in Afghanistan // *Foreign Affairs*. 2020. Vol. 99. No 2. P. 77–91.
7. Agreement for Bringing Peace to Afghanistan. 2020, February 29. Retrieved from: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/Agreement-For-Bringing-Peace-To-Afghanistan-02.29.20.pdf
8. Afghanistan: Background and U.S. Policy: In Brief / Congressional Research Service. 2022, February 17. Retrieved from: https://sgp.fas.org/crs/row/R45122.pdf
9. Indyk M. Disaster in the Desert. Why Trump's Middle East Plan Can't Work // *Foreign Affairs*. 2019. Vol. 98. No 6. P. 10–20.
10. Munayyer Y. There Will Be a One-State Solution. But What Kind of State It Will Be? // *Foreign Affairs*. 2019. Vol. 98. No 6. P. 30–36.
11. Czulda R. The Warsaw Summit: Not So 'Anti-Iranian' but Still a Success. 2019. February, 19. Retrieved from: https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/the-warsaw-summit-not-so-anti-iranian-but-still-a-success/
12. Landler M., Wong E. In Golan Heights, Trump Bolsters Israel's Netanyahu but Risks Roiling Middle East // *The New York Times*. 2019, March 21. Retrieved from: https://www.nytimes.com/2019/03/21/us/politics/golan-heights-trump.amp.html

MIDDLE EAST DECISION-MAKING IN THE PRESIDENT DONALD J. TRUMP ADMINISTRATION

Svitlana Pyk
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine,

The article is dedicated to the President D. Trump administration foreign policy in the Middle East. In particular it considers the U.S. military operations in Iraq, Afghanistan and Syria on their final as well as adoption of the new Israeli–Saudi Arabian security periphery to counter Iranian influence in the region. President D. Trump was firmly resolved to finish the "unnecessary" wars in the Middle East and to bring American soldiers back home, instead the regional powers should be involved to provide collective pressure on Iran and troubleshoot in case of the U.S. absence on the ground. That is why the administration and the President himself were especially interested in tightening their contacts with the Israeli and Saudi Arabian ruling elites. Strong support for the B. Netanyahu government and "one state" solution of the Israeli–Palestinian confrontation on one side, and multibillion military trade and investment agreements signed with Prince M. bin Salman on the other, proved the U.S. administration to be eager to re-balance the Middle East spheres of influence. Besides Saudi Arabia the U.S. relationships with Egypt and the UAE have been strengthened. Thus far the American-Israeli-Arabian consolidation has relatively isolated Iran in the region and moved even further during the Middle East conference held in Warsaw 2019.

Foreign policy decision-making in the President D. Trump administration was mostly influenced by the «personal factor» and «extraversion» in particular as the main dimension of the president's personality. D. Trump's ambitious temper, impulsiveness and self-assurance had nothing to hide under his business approach to executing power and dealing with foreign leaders. An extraordinary president, unexperienced in foreign policy, D. Trump as a result has finished long and costly U.S. military operations in the Middle East, following American interests and sharing the responsibility with regional powers and U.S. allies.

Key words: «personal factor», «extraversion», President D. Trump administration, foreign policy decision, Middle East region.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 312–319
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 312–319

УДК 81:172.4(477)
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.41

МОВА ВОРОЖНЕЧІ В БІЛОРУСЬКИХ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА ПІСЛЯ ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ 2020 РОКУ (НА ПРИКЛАДІ TELEGRAM-КАНАЛІВ NEXTA ТА NEXTA LIVE)

Тарас Польовий
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут прикладної математики та фундаментальних наук,
кафедра міжнародної інформації
пл. Святого Юра, 3, 79000, м. Львів, Україна

Ярина Ткач
Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут прикладної математики та фундаментальних наук,
кафедра міжнародної інформації
пл. Святого Юра, 3, 79000, м. Львів, Україна

У статті представлено результати моніторингу контенту одних із наймасовіших в Білорусі Telegram-каналів NEXTA та NEXTA Live. На їх прикладі розглянуто проблему використання мови ворожнечі в білоруських соціальних медіа після політичної кризи 2020 року. Висвітлено роль і значення соціальних медіа в сучасних суспільних процесах. Відзначено, що використання мови ворожнечі в білоруському інформаційному дискурсі було процесом двостороннім і, з різним ступенем поширення, використовувалося, як зі сторони провладних медіа так і опозиційних каналів.

Згаданими ресурсами здійснювалася координація акцій протестів та сприяння діяльності антивладної опозиції в Білорусі. Авторами виявлено та проаналізовано основні прийоми, які використовувалися, авторами Telegram-каналів NEXTA та NEXTA Live проти політичних опонентів, силових органів, державних чиновників та Александра Лукашенка. Зокрема, використовувалися такі прийоми, як демонізування, дегуманізування, маргіналізація та віктимізація окремих осіб чи груп людей. Водночас, відмічено, що попри перелічені прийоми, методи інформаційного впливу з боку зазначених Telegram-каналів мали не лише деструктивний, а й конструктивний характер.

Констатується, що авторам каналу через вживання своєрідної лексики, шаблонних фраз та слів-маркерів, просту та доступну подачу інформації, здійснювалося апелювання до емоцій аудиторії. Зроблено висновок, що використання мови ворожнечі транслюваної телеграм каналами NEXTA та NEXTA Live через вживання негативних та зневажливих конотацій відбувалося в на тлі протиставлення різних суспільних груп одна одній та нав'язування дихотомії «ми»-«вони». Характерною рисою, при цьому, було протиставлення груп одна одній, із наданням протилежній групі негативних характеристик.

Ключові слова: соціальні медіа, мова ворожнечі, Telegram-канали, NEXTA, демонізування, дегуманізування, маргіналізація, віктимізація.

У сучасному світі, в добу становлення і розвитку інформаційного суспільства політичні економічні і соціальні процеси, які відбуваються всередині держав чи у зовнішньополітичній сфері піднімаються та висвітлюються не лише традиційними засобами масової інформації, але й соціальними медіа. Значне зростання впливу та значення месенджерів та соціальних мереж на політичні процеси відбулося з 2009 року, на фоні протестів в Молдові та Ірані. Така тенденція зберігалася і під час подій так званої Арабської весни 2010–2011 років, закінчуючи українським Євромайданом. В усіх перелічених випадках

© Т. Польовий, Я. Ткач, 2022

соціальні медіа відгравали ключову роль у суспільних процесах в період масових акціях. Такий феномен отримав назву Twitter-революція або Facebook-революція, тобто протести, в ході яких акції координуються через популярні соціальні мережі, месенджери, та ін.

Згодом, під час масових протестів в Гонконзі та Каталонії 2019-2020 років, основною медіаплатформою для координації та комунікації став месенджер Telegram. Поступово, з огляду на тиск зі сторони урядів великих держав та проблеми із дотриманням анонімності, такі соціальні медіа перетворилися на «місця для запеклих пропагандистських битв і обміну образами, але не для координації дій» [1]. Тим не менш, у випадку протестів під час політичної кризи в Білорусі 2020 року, Telegram-канали продовжували виконувати згадані функції. Ключову роль в цьому процесі відіграли, зокрема, канали NEXTA та NEXTA Live, які вийшли на пік своєї активності саме з початком протестів. Це супроводжувалося зростанням соціальної напруги у Білорусі, поляризацією та підвищеною інформаційною активністю білоруського суспільства.

Одночасно, слід зауважити, що авторами каналів NEXTA та NEXTA Live, при подачі інформації використовуватися різноманітні прийоми та методи інформаційного впливу, які мали як конструктивний так і деструктивний характер. З-поміж останніх можна виділити, зокрема, мову ворожнечі. І саме на цьому аспекті буде зосереджена основна увага в рамках даного дослідження.

Хоча, існує чимало визначень поняття мова ворожнечі, в ході дослідження ми опиралися на трактування даного явища, яке дає білоруська правозахисна ініціатива «Журналісти за толерантність», а саме: висловлювання, що створюють загрозу громадській безпеці, розпалюють ворожнечу та дегуманізують окремі групи людей [2].

Виходячи з вищезазначеного, паралельно з розгортанням політичної кризи в Білорусі, спостерігалося активне використання риторики, що надавала негативних рис та характеристик окремим особам або різним соціальним групам. У цьому сенсі важливою особливістю, характерною для згаданих Telegram-каналів стало активне нав'язування ярликів та слів неологізмів, маркування політичних опонентів, закріплення за ними негативних а, іноді, і образливих конотацій у рамках поділу груп людей на «ми»-групи і «вони»-групи. В цьому можна вбачати ознаки протиставлення двох груп одна одній, із наданням протилежній групі негативних характеристик. Причому, автори каналу не заперечували, що продукували і подавали інформацію у такому вигляді задля ефективної протидії державній пропаганді, паралельно стверджуючи, що вони займаються «пропагандою у хорошому сенсі – бий ворога його ж зброєю. Ми змушені відповідати так само. У наших постах з'являються слова «каратєлі» та «фашисти», натяки на спалювання силовиків, бо емоції зашкалюють» [3]. Такі наративи допомагали консолідувати суспільство для опору та заохочували людей виходити на вулиці, щоб протистояти владі і її прихильникам як уособленню «зла».

Варто відзначити, що використання мови ворожнечі в білоруському інформаційному дискурсі було процесом двостороннім. Негативні конотації на адресу опонентів, з різною часткою інтенсивності та охоплення аудиторії, застосовувалися як прихильниками протесту, так і прибічниками влади. Словацький дослідник Іван Посохін, який вивчав мовну та візуальну складову соціально-політичного протистояння в Білорусі на початку політичної кризи 2020 року, з цього приводу зазначав, що в мовному контексті для кожної зі сторін характерні схожі стратегії маргіналізації, демонізування та дегуманізування опонентів [4, с. 260].

Однак, якщо з боку останньої, наявність адміністративного ресурсу створювала практично необмежені можливості для нав’язування суспільству необхідних наративів, то для протестувальників основним каналом інформаційного протистояння залишалися соціальні медіа, зокрема Telegram-канали NEXTA та NEXTA Live.

Авторам каналу притаманні, проста та доступна подача інформації, власний своєрідний сленг через який здійснювалося апелювання до емоцій споживача інформації та продукування словотворів, які в силу популярності та охоплення аудиторії перетворювалися на шаблонні фрази та слова-маркери. Номінації, які використовувалися протестувальниками проти режиму А. Лукашенка, політичних репресій та насильства з боку силовиків, спрямовані, з одного боку, на самого А. Лукашенка, з іншого боку – на його прихильників, а також на представників силових структур [4, с. 260].

Далі проаналізуємо найуживаніші прийоми та ярлики, які використовувалися на каналах NEXTA та NEXTA Live для позначення своїх опонентів. Звертаючись до близьких та зрозумілих для більшості білорусів образів часів Другої світової війни на адресу міліції, вживаються такі висловлювання як: "фашисти" [5; 6], «поліцаї» [7; 8; 9], «карателі» [10; 11]. Таким чином, через історичну пам'ять про жорстокість окупаційної нацистської влади переносились негативні емоції на сучасну білоруську міліцію. У такому ж дискурсі, місця позбавлення волі, в яких перебували затримані протестувальники номінувалися організованими владою «концтаборами» [12]. У такий спосіб, звернення до історичної пам'яті народу є характерним прийомом. Для поколінь білорусів Друга світова війна стала великою національною трагедією. Відтак, використання такої риторики, відповідно, фіксувало у суспільній свідомості негативні образи та асоціації відносно протилежної групи. Аналогічна риторика використовувалася державною пропагандою, яка вбачала в проявах національної символіки ознаки фашизму [13].

Проводячи історичні паралелі, іноді, режим А. Лукашенка порівнювали із режимом Й. Сталіна, тим самим демонізуючи його. Силові придушення протестів та переслідування опозиційних сил порівнювали із сталінським терором, називаючи його «лукашенківським терором» [14]: «За часів сталінського терору воронки так само забирали білорусів з їхніх робочих місць, люди зникали безвісти, а потім виявлялися у в'язницях. Лукашенківський терор живе за тими ж заповітами» [14]. Загалом, ситуацію, яка скалася в країні, та політичний режим називали «антиутопією лукашизму» [15], а самого А. Лукашенка – «диктатором»[16]. Автори публікацій зазначали, що до «сталінщини залишився один крок» [16]. Так, в одній із публікацій було зазначено, що «колишній президент оголосив війну своєму народові» [14]. Такі тези допомагали укріплювати в особі А. Лукашенка образ спільного ворога, який опирався на історичні аналогії.

З огляду на характер політичного протистояння всередині Білорусі, поширеним було явище віктимізації, тобто процесу представлення певного об'єкта в ролі жертви. Телеграм-канали, використовуючи випадки застосування сили та зброї проти опозиціонерів та мітингувальників, конструювали образ жертв, які потерпали внаслідок дій зі сторони влади та силових структур [17]. Натомість, з точки зору представників влади та її прихильників, саме опозиції та мітингувальникам відводилася роль агресора, від якого держава захищалася [18].

Ще одним прийомом, який використовувався авторами каналу була маргіналізація та дегуманізація представників силових структур, яких найменували «козлами і ублюдками» [19; 20], «ґвалтівниками та біомусором» [21; 22], «псами режиму» [23; 24; 25], «нелюдами» [26]. Для підкреслення слабкого духу та неможливості протистояти режимові та злочинним наказам, у телеграм каналі «NEXTA» правоохоронні служби почали називати «слабовиками» [27]. Підсилюючи негативне ставлення до силових структур їх представників називали «насиловиками» [28], «лукашистським бидлом» [28], «бандитами в чорному» [28], а також поширювали публікації, у яких йшлося про те, що вони «розуміють тільки мову сили» [28]. Фактично, такі формулювання подавалися як заклик до насилля та його схвалення щодо силовиків.

Окрім вживання принизливих ярликів та образ в сторону силових структур, на каналі NEXTA Live, також, поширювали інструкції як боротись із «космонавтами» [29] та «лукашистськими гоблінами» [30]. Протестувальників заохочували зривати із них шоломи та балаклави для нейтралізації [31]. У цьому ж контексті, в рамках протистояння, у відкритий доступ авторами каналу викладалася особиста інформація, адреси, номери телефонів працівників силових структур, військових, міліціонерів [32; 33]. Одночасно, у телеграм каналі Nexta Live, також, поширювали лозунги для здійснення насилля проти силовиків – «Мочи козлів! Мочи ублюдків!» [19].

Чимала увага, в даному контексті, приділялася особі Александра Лукашенка, стосовно якого застосовуються як прийоми, спрямовані на його демонізування в очах білорусів: «Лукашеску» [34; 35], «кривавий диктатор» [36; 37], так і на його маргіналізацію, дегуманізацію та висміювання: «тарган» [38; 39], «щур» [40], «лукавий» [41], «дід» [42; 43], «шкловський пенсіонер» [44], «колгоспний фюрер» [45; 46], «лукавий свинопас» [47], «агрофюрер» [48], «престарілий маразматик» [49], «недополковник» [49], «синьопалий» [49].

Одним із найпопулярніших ярликів, яким означали А. Лукашенка був термін «узурпатор» [50], використання якого пов'язували із невизнанням реальних результатів виборів та його незаконним перебуванням при владі. Такі ярлики наголошували на вік А. Лукашенка та створювали сатиричний образ підстаркуватого, і, водночас, дуже жорстокого й нелегітимного президента. Окрім словесних принижень, на каналах NEXTA також поширювали відео, на якому протестуючі вішали опудало, а у підписі до відео, було зазначено, що вони символічно «повісили поїхавшого діда» [51].

Інший напрям використання мови ворожнечі зі сторони опозиційних телеграм каналів – дискредитація прихильників А. Лукашенка на усіх рівнях, включаючи рядових громадян, які були на стороні влади та чиновників. На цьому фоні, прибічники білоруського правителя найменувалися «лукашистамии» [52] або «ябатьками» [53], «лукашистськими виродками» [54; 55], та ін. Збірна назва «лукашисти», використовувалася для створення ворожого образу, і будучи співзвучною із терміном фашисти, додавала постаті негативного забарвлення. Ще одна, поширена назва для провладних груп населення – «ябатьки»: «Озвірілий «ябатька» побив хлопця за БЧБ-прапор» [52]. Це поняття, яке походить із термінології групи прихильників А. Лукашенка, було покликане стати сатиричним та іронічним означенням його прихильників. Зокрема, мітинги, організовані для підтримки влади та А. Лукашенка, стали називати «ябатингами», виражаючи, у такий спосіб, своє негативне ставлення до них.

Для принизливого означення чиновників, які підпорядковувалися А. Лукашенку, їх називали «тараканячими чиновниками» [55], а для дискредитації та підкреслення зневажливого ставлення до їх назви додавали фразу «так звані». Наприклад, «так зване Міністерство інформації» [48], або просто змінювали назву, додаючи принизливі конотації, наприклад «Державний комітет дірявих кордонів» [56]. Відносно найближчого оточення А. Лукашенка, також, використовувалися зневажливі фрази. Зокрема, прес-секретарку білоруського керівника Наталію Ейсмонт назвали «прес-секретуткою узурпатора» [57], командувача ОМОНу Дмітрія Павличенка – «вірним м'ясником» [57].

Аналогічні підходи спостерігалися і у випадку із ставленням до державних інститутів та провладних медіа. Так, маргіналізації та демонізування білоруського правосуддя сприяли дискредитуючі фрази, наприклад «білоруське кривосуддя» [16]. Публікуючи інформацію про судові процеси над опозиціонерами або людьми, які були затримані під час протестів, замість звичного «суд» вживали термін «судилище» [58], щоб підкреслити його злочинний характер. Людей, які були затримані силовиками називали не ув'язненими,

а «полоненими» [59], наголошуючи на їх незаконному утриманні «лукашенківськими холуями» [59]. Тоді як, державні медіа, вплив на які мала влада, називали «інфосмітниками» [60], «пропагандиськими смітниками» [60], «зливними бачками лукашистів» [60], а власне канал «Жёлтые сливы» називали «Жёлтые свиньи» [61].

Таким чином, мова ворожнечі трансльована телеграм каналами NEXTA та NEXTA Live, базувалася на використанні згаданого протиставлення «ми»-«вони», що виразно ілюструє допис на каналі NEXTA Live від 7 лютого 2021 року, із заголовком: «11-12 лютого ми проведемо справжні народні збори!!». Його зміст нав'язує до суперечності інтересів білоруського народу і представників влади: «…Адже вони визнають, що їхня війна проти народу триває…» [62]. Варто відзначити, що слово «ми» у згаданому дописі вжито 12 разів, тоді як «вони»/«їх» – 7. Відтак, можна констатувати, що характерною рисою притаманною контенту поширюваному згаданими телеграм каналами, було протиставлення різних соціальних груп, із наданням протилежній групі негативних рис. Це реалізовувалося через такі прийоми як: демонізування, дегуманізування, маргіналізацію та віктимізацію окремих осіб чи груп людей.

Список використаної літератури

1. Bershydsky L. There Will Be No More Facebook Revolutions. URL: https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2019-10-18/post-facebook-revolutions-will-be-organized-on-apps-like-telegram#xj4y7vzkg
2. Мониторинг языка вражды в СМИ Беларуси в отношении людей из уязвимых групп в контексте первой волны пандемии коронавируса. URL: https://j4t.info/wp-content/uploads/2021/01/Monitoring-yazyika-vrazhdyi-v-SMI-Belarusi-v-otnoshenii-lyudei---iz-uyazvimyih-grupp-v-kontekste-pervoi---volnyi-pandemii-koronavirusa.pdf
3. "Мы занимаемся пропагандой в хорошем смысле – бей врага его же оружием". URL: https://meduza.io/paragraph/2020/09/18/my-zanimaemsya-propagandoy-v-horoshem-smysle-bey-vraga-ego-zhe-oruzhiem
4. Посохин И. «Послевыборная ситуация в Беларуси: язык и образы», в: Актуальные проблемы преподавания национальных языков и литератур : сб. научных статей по итогам Международной научно-практической конференции, Ахвандерова О. А., посвященной 70-летию кандидата педагогических наук, доцента З. Н. Якушкиной, ред. А. Димитриева, Чебоксары, Россия. С. 258–264.
5. Сегодня бойцу ММА... Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/14447?single
6. Фашисты брутально куда-то тащат девушек с БЧБ. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/11021
7. Просто послушайте, что говорят простые минчанки пробегающим мимо карателям. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/12434
8. Полицаи будут усиленно зачищать улицы Минска. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/12198
9. Сегодня первое воскресенье... Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/12580?single
10. Пытки ОМОНа. Телеграм-канал NEXTA Live. 2020. URL: https://t.me/nexta_live/11178
11. Буквально горы цветов и записок. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/8062
12. Главред "Комсомольской Правды" назвал произволом задержание журналиста Геннадия Можейко. URL: https://t.me/nexta_live/14761
13. Что роднит БЧБ и свастику? URL: https://www.tvr.by/news/obshchestvo/chto_rodnit_bchb_i_svastiku_/

14. ДЗЯДЫ. Марш против террора. URL: https://t.me/nexta_live/11952
15. Между Пушкинской и Спортивной военные (!!!) обшманывают машины в пробке. URL: https://t.me/nexta_tv/5177
16. Остался один шаг до сталинщины. URL: https://t.me/nexta_tv/23019
17. Сколько заплатили прикорытникам за смерть Романа Бондаренко? URL: https://t.me/nexta_tv/21770
18. Лукашенко о беглых: это бандиты, которые воюют против государства. URL: https://www.belta.by/president/view/lukashenko-o-beglyh-eto-bandity-kotorye-vojujut-protiv-gosudarstva-483353-2022/
19. Мочи козлов! Мочи ублюдков! Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/11654
20. 2 года колонии за то, что упал на ногу карателя. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/12765
21. Инициатива BYPOL опубликовала новые видеосвидетельства издевательств лукашистского гестапо над белорусами. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/12485
22. Чу! 17/10 – Марш молодости. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/11724
23. По данным правозащитного центра «Весна», на данный момент известно о 83 задержанных на Марше народного обвинения. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/12432
24. Стало известно о гибели 31-летнего Романа Бондаренко. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/12109
25. Сегодня в Минске каратели устроили потасовку с пенсионерами. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/12246?single
26. «Они развернулись на нас! URL: https://t.me/nexta_tv/10153
27. ГУБОП признал свою беспомощность. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/14860
28. Протестующие дали достойный отпор лукашистскому быдлу! URL: https://t.me/nexta_live/11652
29. Точечные задержания продолжаются. URL: https://t.me/nexta_live/10930
30. Лукашистские гоблины преследуют людей и во дворах! Лукашистские гоблины преследуют людей и во дворах! Жесть! URL: https://t.me/nexta_live/10765
31. Краткое пособие по ликвидации тихарей и карателей! URL: https://t.me/nexta_tv/3897
32. Человек, который руководил бандитами сегодня. URL: https://t.me/nexta_live/10946
33. Никто не останется анонимным. URL: https://t.me/nexta_live/11172
34. Польша упрощает условия приема на работу белорусов. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/12322
35. Денег нет, но вы держитесь. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/15177
36. Беларусь жыве! Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/10064?single
37. В Жлобине была совершена провокация… Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/8965?single
38. Проводим рейды по всем населённым пунктам региона с целью выявления негосударственной символики – тайная запись совещания руководства управления МЧС по Витебской области. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/12453
39. Белорусы беднеют с каждым днем нахождения узурпатора у власти. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/11389
40. Дворец Крысы уже перекрыт. Все силы брошены туда. Телеграм-канал NEXTA. URL: https://t.me/nexta_tv/5031

41. По следам вчерашнего стрима предлагаем небольшую экскурсию по храму тщеславия лукавого – Дворцу Независимости. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/13431?single
42. Простите, тут дед что-то несвязное про наш канал сказать пытается. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/13966
43. Лукашенко намеренно обостряет отношения с Украиной. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/14030
44. Неделю назад Таракан обещал опубликовать всю правду о слитых разговорах людей из его свиты. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/12280
45. Волю Белорусов не сломить. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/12240
46. Марш соседей. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/12283
47. Пьяным водителем, терроризирующим город на каршеринге, оказался поклонник лукавого свинопаса. URL: https://t.me/nexta_tv/20619
48. Так называемое Министерство информации подало иск против портала TUT.BY. Телеграм-канал NEXTA. URL: https://t.me/nexta_tv/5301
49. Несостоявшийся полковник направил послание. URL: https://t.me/nexta_tv/23042
50. Ну и новости! URL: https://t.me/nexta_live/13123
51. Поехавшего деда повесили! Пусть и символично. URL: https://t.me/nexta_tv/5104
52. Озверевший ябатька избил парня за БЧБ-флаг. Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_tv/7744
53. В сети появилось видео, на котором отбитый ябатька... Телеграм-канал NEXTA Live. URL: https://t.me/nexta_live/13489
54. Лукашисткие подонки уничтожили мемориал Романа Бондаренко. URL: https://t.me/nexta_tv/19901
55. Уже завтра США, Канада и Великобритания собираются ввести персональные санкции против тараканьих чиновников. URL: https://t.me/nexta_tv/5251
56. Государственный комитет дырявых границ вводит ограничения. URL: https://t.me/nexta_tv/23062
57. Кстати, сегодня за протестами вместе с… URL: https://t.me/nexta_live/10933
58. В Минске началось судилище над редакцией БелаПАН. https://t.me/nexta_tv/23096
59. Сегодняшний уровень насилия… URL: https://t.me/nexta_live/11655
60. Прикорытники требуют объяснения от Google и Telegram по факту блокировки инфопомойки «Жёлтые сливы». URL: https://t.me/nexta_tv/23103
61. «Жёлтые свиньи» окончательно всё. URL: https://t.me/nexta_tv/23127
62. 11-12 февраля мы проведём настоящее народное собрание!! URL: https://t.me/nexta_live/13266

HATE SPEECH IN BELARUSIAN SOCIAL MEDIA AFTER THE 2020 POLITICAL CRISIS (THE CASE OF TELEGRAM-CHANNELS NEXTA AND NEXTA LIVE)

Taras Polovyi
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Applied Mathematics and Fundamental Sciences,
Department of International Information
Sviatoho Yura Square, 3, 79000, Lviv, Ukraine

Yaryna Tkach
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Applied Mathematics and Fundamental Sciences,
Department of International Information
Sviatoho Yura Square, 3, 79000, Lviv, Ukraine

The article presents the content monitoring results for one of the most popular Telegram channels in Belarus NEXTA and NEXTA Live. Their example examines the problem of using hate speech in Belarusian social media after the 2020 political crisis. The role and importance of social media in modern social processes are highlighted. Noted that the use of hate speech in the Belarusian information discourse was a two-way process and, with varying degrees of dissemination, was used by both the pro-government media and opposition channels.

These resources coordinated protests and promoted anti-government opposition activities in Belarus. The authors identified and analyzed the main methods used by the authors of the NEXTA and NEXTA Live Telegram channels against political opponents, law enforcement agencies, government officials and Alexander Lukashenko. Such methods as demonization, dehumanization, marginalization and victimization of individuals or groups of people were used. At the same time, it is noted that despite the above methods, the methods of informational influence of these Telegram-channels were not only destructive but also constructive.

Stated that the authors of the channel, using unique vocabulary, standard phrases and marker words, simple and accessible presentation of information, appealed to the emotions of the audience. Concluded that the use of hate speech broadcast by the telegrams on NEXTA and NEXTA Live using negative and derogatory connotations took place against the background of opposition of different social groups to each other and the imposition of a dichotomy "we" – "they". A characteristic feature, however, was the opposition of groups to each other, giving the opposite group negative characteristics.

Key words: social media, hate speech, Telegram channels, NEXTA, demonization, dehumanization, marginalization, victimization.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 320–327
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 320–327

УДК 32.019.5:351
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.42

ІМІДЖ УКРАЇНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОЦЕСІВ: ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ

Анна Руднєва, Юлія Мальована
Запорізький національний університет,
факультет соціології та управління, кафедра політології
вул. Жуковського, 66, 69600, м. Запоріжжя, Україна

У статті досліджено питання формування іміджу України у контексті сучасних інформаційних процесів, цифрової трансформації та розгортання електронного урядування. Визначено як позитивний імідж впливає на внутрішньодержавні процеси, на геополітичне позиціонування, місце держави в інформаційно-політичному просторі. Зазначено актуалізацію формування позитивного іміджу України після розв'язання 24 лютого 2022 року війни з РФ, поряд з відкритим збройним конфліктом точиться боротьба в інформаційному просторі, іміджева боротьба. Розглянуто приклад позиціонування України у світовому інформаційному просторі у рамках кампанії «Сміливість», метою якої є підняття духу українців та водночас присутність іміджу України у світовому інформаційному просторі, формування симпатії та підтримки країни, закладання фундаменту для майбутньої співпраці по завершенні війни.

Запропоновано критерії формування Портрету України з метою підвищення оцінки країни в очах міжнародної спільноти і власного населення, серед яких: самостійність, толерантність і співробітництво, розвинена демократія, політична стабільність, безпека, відкритість, економічна самостійність і конкурентоспроможність, національна, культурна, природна, традиційна й історична унікальність, самобутність, інвестиційна привабливість.

Досліджено вплив діяльності Міністерства цифрової трансформації України у посиленні модернізаційних процесів, впровадженні цифрових технологій у державне управління, розвитку електронного урядування. Новітні інформаційні, цифрові та комунікаційні технології, що наразі впроваджуються в Україні у руслі розбудови електронного урядування, зробили надання державних послуг більш комфортним та орієнтованим на громадян, це значно впливає на процес сприйняття населенням власної держави, стимулює розвиток інформаційної демократії та створює передумови для покращення іміджу України на міжнародній арені.

Ключові слова: імідж держави, бренд, позиціонування, інформаційні, цифрові технології, цифровізація, електронне урядування, «держава у смартфоні», демократизація, інформаційне суспільство.

Формування бренду та іміджу України на світовій арені, беззаперечно, є актуальною стратегічною метою, яка позначається на позиціонуванні держави в глобальному середовищі в умовах становлення інформаційної цивілізації, інформаційній безпеці країни в умовах інформаційного протистояння, гібридних воєн, особливо на тлі дезінформаційних акцій та негативних інформаційних впливів з боку східного сусіда, на економічній могутності, туристичній, інвестиційній привабливості тощо.

Глобалізаційні і модернізаційні процеси сучасності стали каталізатором інформаційної революції, посилення ролі в політиці цифрових інформаційних технологій та становлення електронного урядування. Ці фактори, у свою чергу, є основою для розгортання процесів демократизації суспільного життя у країнах ЄС і в тому числі в Україні. Інформаційне домінування і лідерство у постсучасному суспільстві набуває значення вирішальної

© А. Руднєва, Ю. Мальована, 2022

ноосферної зброї: той, хто володіє інформаційним полем, домінує в інформаційному просторі – задає параметри політичній Карті Світу. Доречно згадати думку французького геополітика Ів Лакоста щодо ролі інформації у сучасних геополітичних процесах, в яких світогляд громадян потрапляє у все більшу залежність від телекомунікацій, населення держав орієнтується не на раціональні підходи, а на створені ЗМІ привабливі іміджі та ідеї [1, с. 72].

По відношенню до держави інформаційні цифрові технології можуть відігравати визначальну роль у формуванні позитивного іміджу як для власного народу, так і на міжнародній арені. Символічний вимір іміджу впливає на всі сфери життєдіяльності країни, на її відносини з іншими акторами геополітичного простору, виконує превентивну роль у зародженні та загостренні конфліктів як всередині держави, так і у відносинах з іншими учасниками світового простору.

Зазначені тенденції актуалізують дослідження особливостей формування, факторів, що на нього впливають, а також ролі іміджу України в умовах цифрової трансформації, який відображає позиціювання, авторитет держави у геополітичному просторі й міжнародному інформаційному полі, одночасно виступає ретранслятором національних символів, особливостей національної культури, цінностей, туристичної та інвестиційної привабливості країни. Для громадян власної країни імідж держави також позиціонується через зручність отримання державних послуг шляхом запровадження основ електронного урядування та впровадження цифрових технологій у реалізації державних онлайн-сервісів, особливо у складних умовах, наприклад таких, як пандемія COVID-19 та війна із РФ 2022.

Стан дослідження зазначеної проблеми має міждисциплінарний характер, є предметом наукового пошуку різних наукових шкіл, підходів, теорій та концепцій. Зокрема питання «іміджу», «бренду» стосовно держави є предметом наукового аналізу дослідників – Е. Галумова, Т. Нагорняк, А. Осмоловської, А. Панасюк, Г. Почепцова, О. Чечеля, О. Швеця та ін. Вплив інформаційно-комунікативних технологій на суспільні та державні процеси досліджувався у роботах М. Кастельса, М. Маклюена, Й. Масуди, Е.Тоффлера та ін. Аналіз сучасних проблем у сфері цифрових трансформацій та формування державної політики цифрового розвитку відображений у роботах О. Берназюк, О. Вишневського, А. Галкіна, В. Ляшенко, О. Острового, Н. Стеблиної, І. Сторонянської, К. Шиманської та ін. Проте дослідження впливу інформаційних, цифрових, комунікаційних процесів на формування, становлення та трансформацію іміджу України потребує більш глибокого та детального дослідження, особливо в сучасних умовах глобальних викликів та трансформацій світового простору.

Метою статті є аналіз впливу сучасних інформаційних, цифрових процесів на трансформацію іміджу України на міжнародній арені та для власного населення.

Імідж держави – це сукупність раціональних та ірраціональних уявлень, образів, стереотипів, метафор, символів, асоціацій про державу, її специфіку, сформованих у індивідуальній та колективній свідомості громадян країни, світової громадськості загалом. Це основа, яка відображає, яку репутацію, авторитет, сенс має держава у свідомості власних громадян та світової спільноти в цілому. Позитивне сприйняття держави всередині країни та на міжнародній арені є запорукою ефективного реформування, глобальних політичних, соціальних та економічних трансформацій, інвестування, створення союзів та блоків, сприяє захисту національних інтересів, досягненню зовнішньополітичних цілей і створенню атмосфери підтримки світовою спільнотою її кроків на міжнародній арені.

Бренд країни, на думку української дослідниці Т. Нагорняк, це «комплексна торгівельна пропозиція – емоційно сильна торгівельна марка, що має не тільки назву чи

дизайнерське рішення, а й ще цілий комплекс асоціацій та ідентифікацій через які сприймається споживачами» [2, с. 220]. Сильний бренд виступає системою захисту від інформаційних атак, маніпуляцій з боку більш сильних акторів геополітичного простору, а також ресурсом розвитку країни та її символічного капіталу на основі продукування нових символів і колективної ідентифікації. Він повинен надихати громадян і викликати позитивний резонанс у світовому співтоваристві.

Стратегія формування, просування та підтримки позитивного іміджу України повинна починатися «знизу», через активні форми співпраці громади, бізнесу, держави. Позитивний імідж України залежить від ефективних дій влади у наступних сферах: демократизація та децентралізація політичних процесів, реалізація політики регіонального розвитку на рівні територіальних громад, впровадження економічних реформ та розвиток економіки, проведення вдалої зовнішньої політики і просування євроінтеграційного курсу, впровадження інформаційних технологій у процес державного управління, становлення електронного урядування та розвиток інформаційного суспільства.

Міжнародний імідж, сильний авторитет держави впливають зсередини на стан патріотизму, поваги, відповідальності громадян як елементів демократичної політичної культури, що позначається на стані інформаційної безпеки держави, відображається на здатності суспільства протистояти зовнішнім інформаційним впливам і загрозам, дезінформації, маніпуляціям, має превентивну функцію по відношенню до інформаційної війни, впливає на фізичну та духовну згуртованість суспільства у відкритому військовому протистоянні із РФ. Після розв'язання 24 лютого 2022 року війни РФ це стало особливо актуальним, в умовах ведення агресивної інформаційної війни із застосуванням широкого арсеналу пропагандистських, маніпулятивних технологій, інформаційної диктатури та блокади на окупованих українських територіях. Поряд з відкритим збройним конфліктом точиться боротьба в інформаційному просторі, іміджева боротьба, в якій східний сусід постійно намагається завдати шкоди іміджу України як в очах власного народу, так і в очах світової спільноти, яка консолідувалась у підтримці нашої держави у боротьбі з агресором.

Тому варто згадати безпрецедентний приклад стрімкого зростання позитивного іміджу України в очах світової спільноти та стрімке посилення позицій як геополітичного актора через позиціонування себе вільною, сучасною, демократичною державою на тлі розв'язання РФ військового конфлікту. Ціла низка факторів, у тому числі використання інформаційних технологій, ЗМІ, соціальних мереж, сприяли швидкому розповсюдженню новин військових подій, викриття злочинів армії ворога, трансляція наслідків військового втручання РФ тощо серед аудиторії у всьому світі. Якщо прикладом «першої війни у прямому етері» можна назвати «Бурю в пустелі» 1991 року, то окупація Азовсталі у Маріуполі (квітень-травень 2022 року) стала прикладом «трагедії у прямому етері». Саме висвітлення подій навколо військового конфлікту зі східним сусідом, демонстрування сміливості та хоробрості українського народу у протистоянні агресору за підтримки всього світу, використання інформаційних технологій для встановлення діалогу зі світовою спільнотою – значно посилило сприйняття іміджу України у світі та для багатьох країн дозволило загалом дізнатись, що є така держава як Україна. Мабуть сьогодні не залишилось майже жодної держави, яка б не знала про Україну, інформаційні технології стали рупором поширення іміджу України у світі. Більш того Україна стала брендом та символом свободи 21 століття.

Для порівняння, за результатами дослідження «Сприйняття України за кордоном», проведеного дослідницькою компанією InMind для Українського інституту за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» у 2020 році, сприйняття України у 7 країнах – Франції, Німеччині, Польщі, США, Японії, Туреччині, Угорщині, загальним висновком була

недостатня присутність української тематики в інформаційному просторі, закордонних ЗМІ, публічному просторі, експертних та академічних колах на тлі потужної пропагандистської роботи з боку Росії [3]. На сьогоднішній день на тлі висвітлення подій війни з РФ одночасно відбувається позиціонування та посилення іміджу України в інформаційному просторі, через наголошенні на культурній, історичній, національній самостійності, самобутності і унікальності; формування позитивного іміджу, завдяки розкриттю різних аспектів ідентичності, що є могутнім засобом впливу на світову громадську думку та стратегічним пріоритетом розвитку України на міжнародній арені.

Прикладом позиціонування іміджу України в умовах війни з РФ є креативна кампанія «Сміливість», ініційована Офісом президента та Кабінетом міністрів України. Меседж цієї кампанії – сміливість, відвага та рішучість – це український національний ресурс: волонтери допомагають армії, переселенцям, постраждалим, вивозять людей, тварин з окупованих територій; мирні городяни формують загони територіальної оборони, викрадають та зупиняють техніку ворога голими руками; рятувальники рятують людей з пожеж та дістають з-під завалів тощо.

Меседж поширюється десятками способів: кампанія не обмежена бордами та вивісками. На сайті brave.ua зібрано усі прояви проекту. Користувачі можуть завантажити логотипи, макети мерча, постерів та стікерів, відео та обкладинки для соціальних мереж. В Instagram доступна маска «Смілива за паспортом». Для поширення цього меседжу також використовуються різні інформаційні канали у багатьох містах світу – Бостоні, Сан-Франциско, Вашингтоні, Лондоні, Мілані, Мадриді, Амстердамі, Варшаві, Берліні, Ризі, Таллінні, Стокгольмі тощо. Наприклад, у квітні на деяких із відомих рекламних екранів Таймс-сквер з'явилися слогани «Be brave like Ukraine» [4]. Метою кампанії є підняття духу українців та водночас присутність іміджу України у світовому інформаційному просторі, формування симпатії та підтримки країни, закладання фундаменту для майбутньої співпраці по завершенні війни.

Підвищення оцінки країни в очах міжнародної спільноти і власного населення, презентацію її назовні, варто почати з формування Портрету України і вироблення його критеріїв, серед яких:

– самостійність, як фактор реалізації внутрішньої політики і визначення шляхів зовнішньої, інформаційної стратегії та стратегії національної політики;

– толерантність і співробітництво як фактор міжнародної позиції України;

– розвинена демократія, реально реалізовані права і свободи людини та громадянина;

– політична стабільність, безпека, відкритість і послідовність;

– економічна самостійність і конкурентоспроможність;

– національна, культурна, природна, традиційна й історична унікальність;

– інвестиційна привабливість.

Крім того, варто також зробити акцент на безпрецедентному об'єднанні демократичних держав світового простору у допомозі, підтримці нашої держави у протистоянні агресії східного сусіда, а саме військова, гуманітарна, фінансова, інформаційна, культурна, духовна допомога як індикатори формування нової світової спільноти – інформаційної цивілізації на засадах свободи та синергії. Основою такої допомоги є сформований імідж України, як демократичної, вільної, відкритої. Особливо враховуючи те, що на вагах не просто конфлікт двох держав, а конфлікт цінностей демократії, свободи, інформаційного суспільства на противагу деспотії, авторитаризму, тиранії, бажанню тотального контролю, утискання прав і свобод людини та громадянина; імідж міжнародного права та сталого розвитку на противагу силовому втручанню та грубому порушенню національно-територіального суверенітету, свавіллю держави-агресора.

Застій в інформаційній політиці держави веде до зниження міжнародного іміджу України. З іншого боку, сильний міжнародний імідж здатен захистити саму країну, свідомість і підсвідомість громадян ззовні від інформаційних атак. Інформаційні провокації РФ та велика кількість на цьому тлі інформаційних атак, маніпуляцій та дезінформації, які в свою чергу, завдають шкоди не тільки міжнародному авторитету країни, а й економічній, політичній, духовній та іншим сферам життя, роблять її непривабливою в очах потенційних партнерів, інвесторів і власного народу. Саме тому, розвиток інформаційної політики, процесів цифровізації та модернізації державного управління, розвиток електронного урядування є одними з пріоритетних завдань, які стоять перед діючою владою в Україні.

Провідником цифровізації та модернізації інформаційної складової державного урядування в Україні і, відповідно, електронного урядування, є Міністерство цифрової трансформації України (засноване 2 вересня 2019 року).

Діяльність Міністерства цифрової трансформації з 2019 року значно прискорила розбудову електронного урядування в Україні, електронної демократії та становлення інформаційного суспільства. Інформаційні та комунікаційні технології сприяли суттєвому вдосконаленню державного адміністрування, надання значної кількості державних послуг стало більш зручним та орієнтованими на громадян. Цей факт активізує демократизацію суспільного життя, більш тісну комунікацію на вісі держава-суспільство, покращує сприйняття іміджу України на міжнародній країни та в очах власного населення.

Одним з пріоритетних завдань цифровізації державних послуг та розбудови електронного урядування в Україні є забезпечення прозорості надання державних послуг, подолання негативних явищ – корупції, забюрократизованості, «кумовства», які є одними із найбільш негативних факторів, що багато років погіршували інвестиційну привабливість (небажання багатьох впливових інвесторів вкладати фінансові ресурси в нашу державу через рівень корумпованості державного апарату, наприклад, відмова Ілона Маска у 2017 році), імідж нашої держави у сприйнятті міжнародного співтовариства, гальмували євроінтеграційні процеси та сприйняття іміджу держави для власного населення, яке вбачало у державному апараті корумпований олігархічний політичний клан, принижувало сприйняття політичної еліт.

Формування іміджу України першочергово варто починати із власного народу, культивування його шанобливого ставлення, поваги, гордості за власну країну, орієнтацію на політичну еліту, яка гідна поваги та довіри з боку своїх громадян. Цей внутрішній позитивний імпульс – символічний капітал – є могутнім каталізатором, фундаментом для росту авторитету на міжнародній арені і водночас стимулює процеси демократизації політичної системи всередині України. Формування позитивного іміджу для власних громадян відбувається не тільки шляхом інформаційного впливу, а й через налагодження ефективної комунікації у системі «влада-суспільство», через створення умов для комфортного отримання громадянами послуг від держави, для розвитку власного бізнесу, через діяльність держави особливо в умовах надзвичайних ситуацій.

Революційним для нашої держави кроком у бік модернізації стало анонсування президентом Володимиром Зеленським створення в Україні проекту «держава у смартфоні» у травні 2019 року. «Держава у смартфоні» – проект, який має на меті оптимізувати процес отримання громадянами адміністративних послуг та спростити бюрократичні процедури. На 2019 рік Україна в зазначеному аспекті відставала від деяких держав – країн Балтії, Грузії, Великобританії, США тощо. Довгий час «стара, пострадянська» політична еліта гальмувала процеси модернізації державного управління, впровадження інформаційних технологій у державне адміністрування та розбудову справжнього електронного урядування.

Саме тому із оновленням політичної еліти в Україні активізувались процеси модернізації та впровадження в апарат державного управління новітніх інформаційних технологій. Найкращим репрезентатором та одним з безпосередніх конструкторів іміджу України виступає національна політична еліта.

Наступним кроком цифровізації державного урядування стали розробка та запуск 6 лютого 2020 року Міністерством цифрової трансформації мобільного додатку «Дія» (взаємодія «Держава і я»), в якому українці можуть тримати основні документи – паспорти, права водія, картку платника податків, COVID-сертифікати – та отримувати державні послуги онлайн. Метою сервісу «Дія» є перетворення України на справжню цифрову державу шляхом створення єдиного порталу, де можна отримати всі послуги онлайн швидко, зручно та людяно, та мобільного додатка, в якому усі потрібні документи знаходяться в одному місці, створюючи цифрову державу, у центрі якої – людина, прозору і зрозумілу державу для людей.

Мобільний застосунок «Дія» – це унікальний проект не тільки для України, а й для світу. Адже Україна – четверта країна в Європі та десята у світі, де громадяни мають цифрове посвідчення водія у своєму смартфоні. Це один із прикладів моделі взаємодії держави та громадян за допомогою інформаційних технологій, практичного втілення е-урядування та цифрової демократії. На сьогоднішній день системи е-уряду зреалізовані у багатьох країнах світу, проте аналоги українського сервісу є далеко не у всіх держав з електронним урядуванням. «Дія» – передовий сервіс для країн Східної та Центральної Європи, водночас є багато прикладів із практичного досвіду інших країн, які варто також дослідити та адаптувати до практики державного урядування в Україні.

Унікальністю цього кейсу є прирівнювання на законодавчому рівні цифрових документів громадян України до звичайних – «єДокумент» під час дії воєнного стану. Цей факт став особливо актуальним під час розв'язання війни РФ на території України з 24 лютого 2022, тому що війна застала українців зненацька та значна кількість громадян перетворилась на вимушених переселенців, біженців, залишилась без документів, втратила роботу, майно, власні домівки. В умовах війни «Дія» розширила спектр надання державних послуг для громадян України, крім найнеобхідніших також присутні наступні опції та функціонал:

– отримати послуги для внутрішньо переміщених осіб, допомогу для ВПО;

– єПідтримка, можливість отримати допомогу від держави, від міжнародних організацій;

– подати повідомлення про пошкодження або знищення нерухомості внаслідок військової агресії РФ;

– допомогти армії в рамках ініціативи Президента України Володимира Зеленського United24;

– єВорог – повідомити ЗСУ про ворожу техніку або окупантів;

– для підприємців послуга – єДекларація, документ, який на час воєнного стану замінює 374 види дозвільних документів;

– запуск віртуального центру Дія.Бізнес – це інноваційний формат гарячої лінії, у якому професійно консультують українських громадян щодо працевлаштування та підприємництва, а також допомагають із тимчасовою реєстрацією в країнах ЄС.

Таким чином, цифрова трансформація, інформатизація державного управління та вдосконалення системи надання державних послуг онлайн стало відповіддю на необхідність адаптації діяльності державного управління до змін та потреб суспільства, викликів світових процесів становлення інформаційної цивілізації та особливо складних умов функціонування державного апарату в умовах розв'язання війни РФ.

Враховуючи зазначені фактори, можемо відмітити, що новітні інформаційні, цифрові та комунікаційні технології, що наразі впроваджуються в Україні у руслі розбудови е-урядування, зробили надання державних послуг більш комфортним та орієнтованим на громадян, мінімізують значну кількість складних бюрократичних процедур, наприклад, оформлення значної кількості довідок та особисте подання заяв у відповідних органах, що зараз можна зробити онлайн та з мінімальною втратою часу. Це значно впливає на процес сприйняття населенням власної держави, значно покращує імідж держави, стимулює розвиток інформаційної демократії та створює передумови для покращення іміджу України на міжнародній арені через позиціювання України як держави з втіленою моделлю е-урядування, ефективною комунікацією між державою та громадянами, прозорою системою надання державних послуг. Це означає, що водночас покращуються показники інвестиційної, економічної та соціально-політичної привабливості України в очах світової спільноти.

Список використаної літератури

1. Осмоловська А.О. Політика формування іміджу України в інформаційному просторі закордонних держав після 2014 р. : дис. … д-ра філософії : 052. Вінниця, 2021. 252 с.
2. Нагорняк Т. Л. Країна як бренд. Національний бренд «Україна» // *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 4. С. 220–228.
3. Дослідження щодо сприйняття України за кордоном : Український інститут. URL: https://ui.org.ua/ukraine-abroad-research/ (дата звернення: 20.05.2022).
4. Мироненко Т. На Таймс-сквер з'явилися борди із написом Be Brave Like Ukraine. Це частина міжнародної промокампанії «Сміливість». Як і навіщо її створили // *Forbes*. URL: https://forbes.ua/inside/na-tayms-skver-poyavilis-bordy-s-nadpisyu-be-brave-like-ukraine-eto-chast-mezhdunarodnoy-promo-kampanii-smelost-kak-i-zachem-ee-sozdali-18042022-5498 (дата звернення: 20.06.2022).

THE IMAGE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF MODERN INFORMATION PROCESSES: DIGITAL TRANSFORMATION AND E-GOVERNANCE

Anna Rudnieva, Yulia Malovana
Zaporizhzhia National University,
Faculty of Sociology and Management, Department of Political Science
Zhukovsky str., 66, 69600, Zaporizhzhia, Ukraine

The article explores the issues of forming the image of Ukraine in the context of modern information processes, digital transformation and deployment of e-government. It is determined how a positive image affects domestic processes, geopolitical positioning, the place of the state in the information and political space. The actualization of the formation of a positive image of Ukraine after the start the war with the Russian Federation on February 24, 2022, along with an open armed conflict, there is a struggle in the information space, an image struggle. An example, of positioning Ukraine in the global information space as part of the "Courage". Campaign is considered, the purpose of which is to raise the spirit of Ukrainians and at the same time the presence of Ukraine's image in the global information space, formation of sympathy and support for the country, foundation for future cooperation to end the war.

The criteria for the formation of the Portrait of Ukraine in order to increase the assessment of the country in the eyes of the international community and its own population, including: independence, tolerance and cooperation, developed democracy, political stability, security, openness, economic independence and competitiveness, national, cultural, natural, traditional and historical uniqueness, originality, investment attractiveness.

The impact of the activities of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine in strengthening modernization processes, introducing digital technologies in public administration, and developing e-governance. The latest information, digital and communication technologies introduced in Ukraine in line with the development of e-government have made the provision of public services more comfortable and citizen-oriented. This significantly affects the process of perception of the population of their own state, stimulates the development of information democracy and creates preconditions for improving the image of Ukraine in the world international arena.

Key words: image of the state, brand, positioning, information, digital technologies, digitalization, e-government, «state in a smartphone», democratization, information society.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 328–337
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 328–337

УДК 047.5(536.8):1-651.2(477)
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.43

ВИСВІТЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ УКРАЇНИ В КУВЕЙТСЬКИХ ЗМІ

Ольга Сегеда
Європейський університет,
юридичний факультет, кафедра інформаційної, бібліотечної, архівної справи
та соціально-політичних і гуманітарних дисциплін
бульвар академіка Вернадського, 16В, 03115, м. Київ, Україна

Статтю присвячено проблемі інформаційного висвітлення в кувейтських ЗМІ війни Російської Федерації (РФ) проти України. Автор ставить за мету поліпшити актуальну для кувейтського інформаційного простору аргументацію на підтримку України в її національно-визвольній боротьбі. Практична значимість дослідження зумовлена тим, що в арабськомовному інформаційному просторі відчутним є вплив російської пропаганди, яку необхідно збалансувати проукраїнською позицією. У роботі схарактеризовано поточний стан висвітлення російсько-української війни в кувейтських ЗМІ, окреслено ключові маніпулятивні, нейтральні та позитивні повідомлення цієї тематики. Також у статті розглянуто особливості донесення позиції України в медійних колах Кувейту, які суттєво обмежені державною цензурою та спрямовані передусім на внутрішній (регіональний) порядок денний. У дослідженні наведено аналіз ефективності проукраїнських повідомлень в кувейтських ЗМІ, трансльованих офіційними представниками України, як-от: зіставлення українського та кувейтського досвіду національно-визвольної війни, загроза світовій продовольчій безпеці внаслідок російського вторгнення в Україну, погрози РФ ядерними атаками тощо. Дієвість просування згаданих проукраїнських тез оцінено за кількістю відповідних публікацій у пресі, а також реакцією на них у соціальних мережах. Також у статті розглянуто термінологічний підхід кувейтських журналістів до змалювання подій в Україні. Зокрема наголошено на тому, що вживання кувейтськими медійними колами слів «криза» або «конфлікт» нівелює факт екзистенційної боротьби українців проти російських загарбників. У результаті дослідження запропоновано узагальнені тези для експериментального просування в кувейтському інформаційному просторі, обґрунтовано їхню доцільність з урахуванням спільних та відмінних рис історичного досвіду українського й кувейтського народів. Зокрема наведено приклади тем й історичних паралелей, які потенційно здатні зміцнити позиції України в кувейтському інформаційному полі. Вони включають схожі історії героїчного опору кувейтських та українських захисників, зіставлення злочинних дій окупантів під час кувейтської та української національно-визвольних воєн, а також спільність цінностей українського та кувейтського суспільств.

Ключові слова: Україна, Кувейт, війна, ЗМІ, інформація.

Постановка проблеми. Російська Федерація у прагненні поширити свою людиноненависницьку ідеологію у вільному світі не обмежується військовим вторгненням у незалежні країни, а розгортає війну проти реальності в інформаційному вимірі. ЗМІ арабського світу, зокрема Кувейту, теж перебувають під прицілом диверсифікованої російської пропаганди, яка транслюється через платформи «RT Arabic», «Sputnik», ферми ботів у соціальних мережах, арабськомовних «експертів», політичних «блогерів» тощо. Наразі між українською та російською сторонами немає паритету з точки зору висвітлення подій в Україні в арабських ЗМІ. Тому нагальною є потреба насичувати арабськомовний інформаційний простір переконливими аргументами на підтримку України в її національно-визвольній війні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема присутності України в арабськомовних ЗМІ лише починає системно опрацьовуватися в наукових дослідженнях. До

© О. Сегеда, 2022

питання висвітлення російсько-української війни в арабськомовному інформаційному просторі зверталися Н. Овейдат, М. Абдельазіз, М. Хурма, Х. Ібрагім та ін. Характер російської пропаганди в арабському світі в контексті загарбницької війни РФ проти України почав досліджувати В. Федянін, а загальне сприйняття України в арабських ЗМІ – М. Якубович.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Кувейт – одна з небагатьох країн арабського світу, що відразу публічно засудили повномасштабне військове вторгнення в Україну (зокрема на рівні ООН), а також надали гуманітарно-фінансову допомогу українському народу. Зокрема Кувейт став співавтором заяви країн–членів ООН від 25 лютого 2022 року щодо засудження російської агресії проти України, що для арабського світу є унікальним кроком. Це актуалізує кувейтський трек української дипломатії, який включає, серед іншого, роботу в інформаційному просторі Емірату.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою дослідження є формулювання актуальних для кувейтських ЗМІ тез для комунікації в контексті російсько-української війни. Відповідно, виокремлено такі завдання: 1) охарактеризувати висвітлення російсько-української війни в кувейтських ЗМІ; 2) проаналізувати ефективність наявних проукраїнських тез у кувейтських ЗМІ, трансльованих офіційними представниками України; 3) обґрунтувати теми для комунікації в кувейтському інформаційному полі, які потенційно здатні зміцнити позиції України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кувейт віддалений від України як географічно, так і ментально. Це – один із факторів, що ускладнюють консолідацію кувейтських еліт на підтримку України. Навіть на європейському континенті українській дипломатії подекуди доводиться працювати в умовах залежності європейських партнерів від настроїв виборців та небажання проаналізувати безпекові ризики бездіяльності. Деякі стратегічні партнери України попри реальну загрозу для Європи (економічного, гуманітарного, військового характеру) з боку Росії, досі міркують над прийнятним для Росії виходом з війни або збереженням обличчя її лідера – міжнародного терориста. Не дивно, що Кувейт (як і решта аравійських монархій) теж займає прагматичну позицію щодо російсько-української війни, тим паче що рівень двостороннього співробітництва між Україною та Кувейтом далекий від стратегічного. З одного боку, Кувейт публічно засудив порушення суверенітету й територіальної цілісності України, надав нашій державі практичну допомогу, а з іншого – продовжує підтримувати дружні відносини з Росією. Тимчасова відсутність безпосереднього впливу війни в центрі Європи на безпеку заможних країн Затоки та прагнення аравійських монархій зміцнити свої позиції на світовому енергетичному ринку спонукають останніх рівновіддалитися від воюючих сторін, зберегти простір для маневру у відносинах як з Україною, так і з Росією.

Неоднозначність позиції арабських держав Затоки щодо загарбницької війни проти України спостерігається в їхніх політичних кроках, зокрема на рівні ГА ООН. З одного боку, усі країни–члени Ради співробітництва арабських держав Перської Затоки (РСАДПЗ) підтримали резолюції щодо засудження російської агресії та її гуманітарних наслідків, а з іншого – утримались від голосування за резолюцію щодо призупинення роботи Росії у Раді з прав людини. Показовою є і динаміка офіційних контактів країн–членів РСАДПЗ з українською та російською сторонами з початку повномасштабної агресії РФ проти України. Очільник зовнішньополітичного відомства РФ С. Лавров провів зустрічі з міністрами закордонних справ Катару та ОАЕ в березні 2022 р., міністром закордонних справ Бахрейну в квітні й травні 2022 р., міністром закордонних справ Оману в травні 2022 р., а в червні 2022 р. взяв участь у 5-й спільній міністерській зустрічі між РСАДПЗ та Росією в рамках 152-ї сесії Ради міністрів РСАДПЗ, під час якої мав двосторонні зустрічі з міністрами закордонних справ Катару, КСА, Кувейту та ОАЕ.

Натомість, офіційні контакти між Україною та аравійськими монархіями за аналогічний проміжок часу носять менш активний характер. Відомо лише про очні зустрічі спеціального представника президента України Р. Умєрова з державними діячами Кувейту, КСА та ОАЕ в березні-травні 2022 р. Щодо віртуального формату, найбільш знаковою вважаємо телеконференцію між міністром закордонних справ України й керівником офісу президента з одного боку та міністрами закордонних справ країн–членів РСАДПЗ з іншого, яка відбулась по завершенню 5-ї спільної міністерської зустрічі РСАДПЗ–Росія.

Проведення 5-ї спільної міністерської зустрічі РСАДПЗ–Росія в червні 2022 року (після приблизно 5-річної перерви) ймовірно продиктоване тим, що російська сторона намагається відшукати в Затоці альтернативного партнера з точки зору реалізації власного торговельно-економічного й інвестиційного потенціалу, постраждалого від західних санкцій та порушення економічних зв'язків РФ з країнами західного світу. Росія доклала чимало дипломатичних зусиль для того, щоб схилити арабські країни Затоки до більш чіткої позиції щодо російсько-української війни, проте країни–члени РСАДПЗ поки воліють зберігати нейтралітет. Малоймовірно, що в найближчій часовій перспективі країни Затоки розширять пакет допомоги Україні (який наразі обмежується винятково гуманітарними аспектами), однак нереалістичними видаються й перспективи зближення країн Затоки з РФ. Про це зокрема свідчить досягнення консенсусу з боку Саудівської Аравії та решти членів ОПЕК+ стосовно збільшення видобутку нафти, що допоможе стабілізувати світові ціни на нафту на фоні розширення європейського ембарго на російські вуглеводні.

Під час переговорів з міністрами закордонних справ країн–членів РСАДПЗ російська сторона вочевидь продовжила просувати наративи про конфлікт Росії з Заходом, неприєднання до режиму санкцій на Росію в обмін на продовольство, завершення бойових дій у разі згоди України на територіальні поступки та інші тези шантажного характеру для виправдання російського геноциду стосовно українства. Українська сторона традиційно закликала країни–члени РСАДПЗ приєднатися до режиму санкцій на РФ, хоча наразі такий крок є малоймовірним. Також було озвучено важливу думку про те, що країнам–членам РСАДПЗ вигідно співпрацювати з Україною над подоланням назріваючих продовольчої та енергетичної криз. Інші пропозиції України щодо зближення на інформаційному, гуманітарному та інвестиційному напрямах за умови реалізації також могли б послабити вплив Росії в субрегіоні Затоки.

Дипломатична битва між Україною та Росією за прихильність арабських країн Затоки, що відбулась у межах 152-ї сесії Ради міністрів РСАДПЗ, не дала однозначних результатів. Спільна заява представників країн–членів РСАДПЗ за результатами зустрічі повторює задекларовані раніше підкреслено нейтральне ставлення до російсько-української війни. Йдеться про підтвердження незмінної позиції Ради щодо «російсько-української кризи», що базується на положеннях та нормах міжнародного права, а також повазі до суверенітету й територіальної цілісності незалежних держав. Відповідно до згаданої заяви країни–члени РСАДПЗ підтримують політичне розв'язання «кризи» шляхом переговорів та діалогу, що видається доволі цинічним через понад 5 місяців війни на виживання. На нашу думку, така позиція свідчить про недооцінку масштабів розв'язаної Росією війни проти України та її глобальних наслідків.

Наведена вище стратегія Кувейту (як члена РСАДПЗ) у двосторонніх відносинах з Росією та Україною ілюструє показові, але не вичерпні спроби Емірату зберегти рівень взаємодії з обома країнами. Однак що довше Росія вчиняє злочини проти людяності в Україні, то гостріше повстає необхідність артикулювати чітку позицію стосовно національно-визвольної війни України. Відтак вважаємо, що двосторонні відносини України

з Кувейтом (та країнами Закоти загалом) складають найважливіший іспит на витривалість, результати якого слугуватимуть орієнтиром для подальшого розвитку відносин пріоритетного стратегічного характеру та стратегічного партнерства.

Після перемоги України в національно-визвольній боротьбі проти РФ стане необхідним переглянути затверджену в 2021 році Стратегію зовнішньополітичної діяльності України, яка окреслює мету, завдання та напрями зовнішньополітичного курсу нашої держави, зокрема щодо Близького Сходу. Оновлена Стратегія зовнішньополітичної діяльності України повинна містити конкретні, вимірні, досяжні й актуальні зовнішньополітичні цілі України щодо арабського світу, співмірні наявним ресурсам на їхню реалізацію. Порядок денний зовнішньої політики України щодо арабських країн має стати більш прагматичним, позбавленим завищених очікувань та наївного оптимізму. Вірогідно, іншого підходу вимагатиме й дипломатична присутність України в арабському світі, зокрема питання сталості у призначенні послів України.

Кувейт – це монархія з високим рівнем державного контролю над усіма сферами життя. Окрім ЗМІ влада Емірату намагається обмежити свободу слова в соціальних мережах, про що зокрема свідчать нерідкі осудні заяви Міністерства закордонних справ Кувейту стосовно медійної діяльності іноземних дипломатичних місій, акредитованих в Кувейті. Однак ЗМІ та соціальні мережі є одним з небагатьох інструментів роботи з громадською думкою в Кувейті, що має потенціал змінити позицію офіційного Ель-Кувейту на більш проукраїнську.

З початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну в інформаційному просторі Кувейту щодня з'являються десятки новин про Україну, переважно в місцевих арабськомовних газетах та онлайн-виданнях. Показово, що за наявними даними в Україні не працюють акредитовані кувейтські журналісти, тоді як державне Кувейтське інформаційне агентство «КУНА» має в РФ власного кореспондента. Тим не менш ЗМІ Емірату висвітлюють інформацію про війну в Україні загалом об'єктивно та послуговуються такими першоджерелами, як «Reuters», «BBC», «AFP» тощо. Моніторинг кувейтських ЗМІ з 24 лютого 2022 р. зафіксував одиничні інциденти щодо публікації повністю вигаданої інформації. Це передусім інтерв'ю посла РФ у Кувейті та лідера Чеченської Республіки РФ (у газетах «Аль-Рай» та «Аль-Анба»), а також повідомлення про підготовку «українськими нацистами» теракту в Криму (з посиланням на російські офіційні джерела). Повідомлення негативного характеру в контексті загарбницької війни РФ проти України складають близько 10%. Здебільшого негативний сегмент публікацій у кувейтській пресі повторює міфи російської пропаганди про подвійні стандарти Заходу щодо ставлення до війни в Україні та конфліктів на Близькому Сході, захист національних інтересів РФ на території України в контексті протистояння Росії та НАТО, расизм і вибірковість надання допомоги в Європі (маніпулятивне зіставлення прийому біженців з країн Близького Сходу та України) [1; 2; 3]. Решта 90% повідомлень мають нейтральне або позитивне забарвлення. Увага кувейтських ЗМІ переважно зосереджена на таких темах, як: масштаби цивільної розрухи в Україні, кувейтський внесок у міжнародну допомогу Україні, реакція світових лідерів на війну проти України, міжнародна ізоляція РФ, ситуація на фронтах російсько-української війни та у звільнених містах України тощо.

За понад 5 місяців визвольної війни України українські дипломати та експерти надали понад 100 коментарів (друкованих та телевізійних інтерв'ю, статей і заяв) для ЗМІ Емірату та субрегіону Затоки. Проукраїнські повідомлення в кувейтській пресі охоплюють такі теми: 1) війна РФ проти України означає загрозу світовій продовольчій безпеці; 2) армія РФ вчинила в Україні тисячі задокументованих злочинів, так само як іракські загарбники

в Кувейті в 1990–1991 рр.; 3) Україна бореться не лише за право на власне існування, але й за добробут і стабільність в Європі, майбутнє міжнародного устрою; 4) у нинішній війні за реальність важливо називати речі своїми іменами: війну в Україні – війною, а не кризою чи напруженою ситуацією, а РФ – агресором; 5) переможений у ХХ ст. нацизм відродився в РФ, а масштаб і жорстокість скоєних В. Путіним злочинів якщо не перевищує, то принаймні співставний зі злодіяннями А. Гітлера; 6) Росія не здатна бути надійним партнером, оскільки використовує закон сили, а не силу закону, порушує досягнуті домовленості та проголошує примат свого національного права над міжнародним.

Дієвість зазначених тез було оцінено за кількістю відповідних публікацій у пресі, а також за реакцією на них у соціальних мережах. Найліпше серед кувейтської аудиторії резонували аналогії між злочинними режимами С. Хусейна та В. Путіна, які невиправдано та неспровоковано посягнули на суверенітет сусідніх держав – Кувейту в 1990 р. та України в 2014–2022 рр. Повномасштабна агресія проти України та Кувейту почалась у «чорний четвер» з різницею в 32 роки та спричинила чимало злочинів проти цивільних осіб всупереч законам і звичаям війни. Ні спільність мови, ні релігії, ні культурно-історичного спадку з країнами–агресорами не вберегли країни–жертви від безпідставних зазіхань на їхні території. Українські дипломати (наприклад, П. Клімкін) подекуди зіставляють неадекватність оцінювання С. Хусейном та В. Путіним міжнародної ситуації, що стимулювало їх фатальний крок до розв'язання програшних воєн проти сусідніх держав. Прикметно, що вирішальну роль у відновленні незалежності Кувейту зіграли Сполучені Штати Америки (США), так само як і для України США наразі є одним із ключових безпекових союзників. Спільна для народів України та Кувейту травма визвольної війни є важливим фактором з точки зору інформаційної роботи в Еміраті, адже історії українського опору викликають у громадян Кувейту ремінісценції пережитого досвіду під час окупації країни Іраком.

Помітну реакцію в кувейтському соціумі викликала тема ядерних погроз РФ (особливо після захоплення російськими окупаційними військами Чорнобильської та Запорізької АЕС), адже наслідки ядерної катастрофи не знають географічних кордонів. До того ж погрози ядерним тероризмом свідчать про відірваність керівної верхівки РФ від реальності, бажання підірвати усталений міжнародний порядок та норми міжнародного (гуманітарного) права, відданість яким декларує Кувейт.

Парадоксально, що в кувейтській пресі не отримали належного відгуку численні повідомлення української сторони про загрозу світовій продовольчій безпеці у зв'язку з нападом РФ на Україну попри те, що Кувейт майже повністю залежить від імпорту продовольства. На фоні алармістських заяв ООН і світових лідерів про брак запасів борошна та загрозу хлібних воєн в Африці (куди Україна в 2021 році направила близько 13% усього свого аграрного експорту) у ЗМІ Кувейту з 24 лютого 2022 року навпаки почастішали заяви про захищеність Емірату від збоїв у логістичних ланцюгах постачання продовольства. За твердженнями державних діячів Кувейту продовольча безпека Емірату надійно захищена завдяки накопиченим фінансовим ресурсам та диверсифікованій мережі постачальників. Україна направду не відіграє провідну роль у системі продовольчої безпеки Емірату. Впродовж останніх років структура експорту українського продовольства в Кувейт включала переважно соняшникову олію (в середньому 14% від сукупного імпорту Емірату) та ячмінь (в середньому 8% від сукупного імпорту Емірату). Однак альтернативні постачальники продовольства (насамперед зерна) теж не є абсолютною гарантією продовольчої безпеки Кувейту. Наприклад, такі форс-мажорні обставини, як аномальна спека в Індії, спонукали країну в травні 2022 року ввести заборону на експорт пшениці для забезпечення загальної продовольчої безпеки країни.

Певна частина повідомлень про Україну в кувейтських ЗМІ досі містить вислови «криза в Україні» або «складна ситуація в Україні», які лінгвістично маскують той факт, що український народ веде визвольну боротьбу проти сусідньої держави–агресора. Вірогідно, епізоди термінологічної некоректності щодо висвітлення російсько-української війни пов'язані з недбалим підходом офіційних осіб Емірату (до яких місцеві медійні кола ставляться з пієтетом) та впливом російської пропаганди в арабськомовному світі [4; 5; 6]. Однак з розвитком ситуації на фронтах російсько-української війни на користь України у кувейтських ЗМІ частішають випадки вживання слова «війна» замість «криза» та подачі інформації про так звану «спецоперацію РФ в Україні» в лапках. На нашу думку, на прикладі зрозумілих для місцевої аудиторії аналогій теоретично можливо закріпити використання правильної термінології. Так, визначення війни Росії проти України у якості кризи викликає в українців таке ж непорозуміння, як і вживання гідроніму «Перська Затока» в Кувейті. Попри те, що саме цим терміном офіційно позначається водойма, що розділяє Іранське нагір'я й Аравійський півострів, в Еміраті не вітається іменування Арабської Затоки Перською. Так само для арабських країн Затоки неприйнятним є визнання іранського суверенітету над островами Абу-Муса, Великий Томб і Малий Томб, право на які заявляють ОАЕ.

В інформаційному полі Кувейту пасивно були сприйняті й порівняльні тези про злодіяння В. Путіна та А. Гітлера, адже контекст Другої світової війни для Кувейту є далеким та незрозумілим, а надто на фоні близькосхідних наративів РФ про «чужу війну в Україні, якою не варто перейматись». Показово, що ключовим каналом трансляції російської пропаганди є соціальні мережі та інтернет-ресурси, діяльність яких складніше контролювати, ніж друковані чи телевізійні ЗМІ. Це важливо, тому що в Кувейті ЗМІ підлягають прискіпливій цензурі та не поширюють інформацію, яка суперечить офіційній позиції держави. Кувейт підтримав резолюцію ГА ООН «Територіальна цілісність України» від 27 березня 2014 р., однак до 24 лютого 2022 року керівництво Кувейту уникало прямого засудження Росії як порушника територіальної цілісності України і не виявило бажання приєднатись до Кримської платформи. Відповідно, ЗМІ Кувейту не надавали вичерпну інформацію щодо причин, цілей та перебігу 8-річної війни РФ проти України. На початок повномасштабного вторгнення РФ в Україну її картина в кувейтському медійному полі була фрагментарною. До того ж на тлі недостатньої підготовленості громадської думки в Кувейті щодо сприйняття російсько-української війни російська арабськомовна пропаганда швидко заповнила інформаційні лакуни маніпулятивними та хибними твердженнями [7]. Водночас доцільно зазначити, що невелика кількість незалежних проукраїнських повідомлень в кувейтських друкованих ЗМІ, котрі містять пряме чи опосередковане засудження дій Росії, належать перу журналістів, які мають освітні, туристичні, ділові та інші зв’язки з Україною.

Також слід враховувати орієнтованість кувейтських ЗМІ на внутрішній (та регіональний) порядок денний. Початок повномасштабної війни РФ проти України припав на державні свята Кувейту – Національний день та День визволення Емірату, після яких почався священний для мусульман місяць Рамадан та наступні за ним вихідні дні, а також наблизився довгоочікуваний період літніх відпусток після понад 2-річних протиепідемічних обмежень. Відповідно, згадані пріоритетні для кувейтського суспільства теми знайшли в ЗМІ Кувейту першочергове відображення.

Попередній аналіз проукраїнських повідомлень у кувейтських ЗМІ, який засвідчив різний ступінь ефективності тих чи інших тез, звужує простір для пошуку доречної аргументації стосовно підтримки України в Кувейті до декількох пріоритетних тем.

Насамперед варто пам’ятати, що зрозумілі кожному європейцю тези щодо війни в Україні є лише обмежено актуальними в Кувейті. Увага передовсім до внутрішніх

проблем та неглибока занурeність кувейтської громадськості у специфіку російсько-української війни не дозволяє ефективно просувати комплексні та багаторівневі проукраїнські тези в кувейтських ЗМІ. На нашу думку, в кувейтському інформаційному просторі комунікація щодо визвольної війни України має бути простою, лаконічною та доступною для сприйняття тими, хто перебуває поза українським контекстом. Метою публічної комунікації російсько-української війни в кувейтських ЗМІ має бути підвищення рівня осуду дій РФ. Вважаємо необхідним зміцнити в Еміраті сприйняття російсько-української війни через призму протистояння визволення і поневолення, світла і темряви, життя і смерті. Це дозволить нівелювати спроби Росії представити себе в образі жертви або зародити сумніви щодо виправданості російського вторгнення в Україну. У цьому зв'язку одним із наскрізних елементів української риторики в Кувейті має бути екзистенційна боротьба українців за законне право вільно жити на своїй землі. У публічній комунікації в кувейтському інформаційному полі слід підкреслювати, що єдиною причиною розв'язання Росією війни проти України є намір знищити українство.

Кувейтське суспільство остаточно не відкинуло ілюзії щодо могутності Росії та величі її радянського минулого, що представляє нинішню війну як внутрішні суперечки між метрополією та її колонією. Тому в медійному просторі Емірату важливо підкреслювати, що російсько-українська війна – це не регіональний конфлікт за ресурси чи території, а боротьба між двома світоглядами. Результати цієї війни визначатимуть подальшу архітектуру міжнародної безпеки, у якій роль Росії буде відповідати рівню її життєздатності як держави. Перемога 40-мільйонного народу України у війні проти російських загарбників означитиме перемогу для всієї Європи, яка стане набагато безпечнішим місцем після знищення російської військової машини та позбавлення Росії можливостей погрожувати агресією іншим європейським державам, з якими Кувейт має тісні зв'язки, зокрема економічні й освітні. Росія не полишатиме спроб захопити Україну, допоки так звана «антипутінська коаліція» з близько п'ятдесяти світових лідерів не перетворить Росію на токсичного міжнародного вигнанця з системними економічними проблемами та низхідною народною підтримкою злочинного правлячого режиму. Залежна від західних ринків та технологій Росія під тиском санкцій відходитиме на периферію світової економіки. Відповідно будь-які інвестиції в російську економіку, зв'язки з Росією матимуть негативний ефект як у дохідному аспекті, так і репутаційному. Натомість великі можливості для Кувейту та решти арабських країн Затоки відкрилися на європейському енергетичному ринку в контексті поступової відмови Європи від російських енергоносіїв (кошти за які спрямовуються на фінансування війни).

Для реалізації зазначеного комунікаційного проєкту важливо знаходити й використовувати зрозумілі в Кувейті історичні паралелі, зокрема акцентувати увагу на спільному досвіді громадян Кувейту та України щодо життя в окупації. Наприклад, в одному з житлових районів Кувейту досі стоїть будинок–пам'ятка, який використовувався невеликою групою кувейтських бійців «Месіла» у якості захисної фортеці під час навали іракських загарбників [8]. Облога будинку та героїзм її захисників зрівнянні з подвигом українських захисників Маріуполя на заводі «Азовсталь». Жахи міських боїв, мародерство, викрадення цивільних та використання їх у якості живого щита, руйнація цивільної інфраструктури та інші традиційні для російської армії методи війни добре знайомі і громадянам Кувейту, постраждалим від звірств своїх сусідів-окупантів у 1990–1991 рр. Зокрема С. Габра у своїх статтях про іракsько-кувейтську війну згадує такі факти, як встановлення в Кувейті окупаційних адміністрацій, контроль над ЗМІ, масові страти цивільних, незаконне введення в обіг іракського динара та інші злочини, подібні до яких в Україні вчиняє російська армія в 2022 р. [9].

У субрегіоні Затоки слід представляти довгострокові ризики війни Росії проти України у вигляді простих і зрозумілих повідомлень. Наприклад, десятки тон заблокованого в портах українського зерна, яке неможливо відвантажити отримувачам у зв'язку з російською агресією, може призвести до дестабілізації ситуації у країнах поблизу аравійського півострова, наприклад, Єгипті, який є топ-імпортером зерна у світі. Це загрожуватиме міграційними хвилями та необхідністю надання обширних пакетів фінансово-гуманітарної допомоги.

Актуалізація кувейтського досвіду щодо подолання наслідків окупації може стати додатковим єднальним елементом у кувейтській та українській історії національно-визвольних воєн. До прикладу, у травні 2022 року в Україні було створено робочу групу, яка буде займатися розробкою і впровадженням міжнародно-правових механізмів компенсації шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Робота групи включатиме аналіз міжнародно-правових механізмів, міжнародного досвіду та судової практики для відшкодування шкоди та збитків, завданих Україні Росією. О. Зеркаль справедливо проводить паралелі між Кувейтом та Україною в контексті отримання компенсацій за збройний напад, оскільки Кувейт має унікальний досвід стягнення репарацій з агресора (Іраку) за заподіяну шкоду [10]. Завдяки енергоносіям Росія, як і Ірак, має резерви, з яких можна платити репарацію. Наприклад, Ірак почав виплачувати компенсації із 30% нарахувань на нафту, що продавалася іракськими компаніями. Згодом цей відсоток було знижено до трьох, і в 2022 році Ірак спромігся повністю покрити репарації за напад на Кувейт (понад 50 млрд дол. США). Проблемою залишається лиш те, що у випадку з іраксько-кувейтською війною комісію «Ірак–Кувейт» для врегулювання компенсацій за вторгнення Іраку в Кувейт в 1990 році було створено рішенням Ради безпеки ООН, у якій Росія досі є постійним членом. Також уряд Іраку визнав повноваження комісії і погодився виконувати її вимоги. Незрівнянними є й масштаби розрухи в Кувейті за 7 місяців окупації та в Україні за понад 5 місяців визвольної війни. Економічні та інфраструктурні збитки України внаслідок вторгнення РФ можуть сягнути 1 трлн дол. США.

Окрім історичних паралелей важливо відшукувати потенційні точки дотику в сучасних новинних полях України та Кувейту. Це допоможе пов'язувати український інформаційний порядок денний з місцевими важливими темами дня. Наприклад, вбивства та інші злочини проти журналістів під час збройних конфліктів є важливою темою як в українських, так і в кувейтських ЗМІ (вбивство журналістки телеканалу «Аль-Джазіра» Ш. Абу Акле жваво обговорювалось у кувейтському медійному просторі). Вбивство російською окупаційною армією іноземних журналістів в Україні, а також злочини проти українських журналістів є фактором представлення в Кувейті справжнього обличчя путінської армії в Україні.

Не менш актуальним завданням комунікації щодо російсько-української війни є подолання в кувейтському суспільстві прірви байдужості та відчуженості від збройного конфлікту в центрі Європи. Опитування серед майже 8000 осіб з регіону Близького Сходу та Північної Африки (проведене в квітні–травні виданням «Arab News» спільно з організацією «YouGov») продемонструвало мінімальну стурбованість арабів російсько-українською війною попри викликані нею глобальні економічні проблеми: 66% респондентів заявили про відсутність позиції щодо подій в Україні. Прикметно, що в субрегіоні Затоки позицію на підтримку як України, так і Росії виявила однакова кількість респондентів – 4%. Водночас лише 19% опитуваних в аравійських монархіях вважають Росію винуватицею війни (варіанти відповіді також включали Україну, США, НАТО), і лише 10% опитуваних в арабських країнах Затоки вважають, що Україна відновить свою територіальну

цілісність. Опитування також виявило низький рівень довіри арабів до російських ЗМІ (8%) в контексті висвітлення російсько-української війни. Натомість арабським та західним ЗМІ довіру висловили 50% респондентів у субрегіоні Затоки, хоча згадані ресурси теж не позбавлені присутності російських пропагандистів [11].

У контексті розвитку емпатії слід зауважити, що одним з небагатьох містків, які з'єднують Україну та Кувейт, є релігійний фактор, а саме наявність в Україні численної мусульманської діаспори. Мусульмани України пліч-о-пліч з християнами та іншими захисниками незалежно від мови спілкування, віри, віку, статі боронять Україну від ворога, який вчиняє злочини проти людства та людяності на території України, зокрема в Криму. Повномасштабне вторгнення РФ в Україну лише погіршило ситуацію з правами людини на Кримському півострові, де кримські татари потерпають від системних політичних переслідувань, дискримінації за етнічною та релігійною ознаками, насильницьких зникнень, тортур, затримань.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Результати вищенаведеного аналізу зумовлюють доцільність експериментального просування в кувейтському інформаційному просторі таких тез: 1) Кувейт виборов свою незалежність 32 роки тому, а Україна прямо зараз проходить через те саме пекло війни (з відповідними аналогіями та порівняннями, схожими історіями війни); 2) за понад 5 місяців широкомасштабної агресії РФ понесені Україною збитки в рази перебільшили масштаб розрухи в Кувейті внаслідок 7-місячної іракської окупації; 3) Україна та Кувейт – мирні країни, у яких мусульмани є невід'ємною частиною суспільства, однак російське вторгнення в Україну продемонструвало кричуще нехтування росіянами цінністю людського життя, готовність безжально знищувати всіх українців, зокрема мусульман; 4) РФ розв'язала війну проти України не за її ресурси чи території, а за право вирішувати долю цілого народу, тому кожен мешканець вільного світу має стати на правильний бік історії та засудити поширення людиноненависницької ідеології РФ.

Просування в ЗМІ Кувейту навіть найдосконаліших тез на підтримку України без прив'язки до контексту буде малоефективним заняттям. Вочевидь, контекст російсько-української війни в медійному просторі Емірату пов'язаний з протистоянням проукраїнських та проросійських наративів. Відтак, перспективною темою для подальших досліджень видається поглиблене вивчення наративів російської пропаганди в арабськомовних ЗМІ Кувейту (та субрегіону Затоки) з метою добору якісних контраргументів.

Список використаної літератури

1. Abdelaziz M. Arab Media Perspectives on the Ukraine Crisis. *Fikra Forum* : web-site. URL: https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/arab-media-perspectives-ukraine-crisis (дата звернення: 09.06.2022).
2. Hellyer H. How the Arab World is Responding to the War in Ukraine. *Time* : web-site. URL: https://time.com/6155374/arab-world-reactions-ukraine/ (дата звернення: 12.06.2022).
3. Double standards: Western coverage of Ukraine war criticised. *Aljazeera* : web-site. URL: https://www.aljazeera.com/news/2022/2/27/western-media-coverage-ukraine-russia-invasion-criticism (дата звернення: 10.06.2022).
4. Hudhaifa E. Gulf States mum on Russo-Ukrainian war. *The Medialine* : web-site. URL: https://themedialine.org/by-region/gulf-states-mum-on-russo-ukrainian-war/ (дата звернення: 15.06.2022).
5. Galeeva D. Gulf States' Perspectives on the Russo-Ukrainian Conflict. *Gulf International Forum* : web-site. URL: https://gulfif.org/gulf-states-perspectives-on-the-russo-ukrainian-conflict/ (дата звернення: 19.06.2022).

6. Khurma M. Ukraine, Russia and the Arabs. *Wilson Center* : web-site. URL: https://www.wilsoncenter.org/article/ukraine-russia-and-arabs (дата звернення: 09.06.2022).
7. Oweidat N. The Russian Propaganda in Arabic hidden from the West. *Fikra forum* : web-site. URL: https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/russian-propaganda-arabic-hidden-west (дата звернення: 22.06.2022).
8. Al-Qurain Martyrs Museum. *Atlas Obscura* : web-site. URL: https://www.atlasobscura.com/places/al-qurain-martyrs-museum (дата звернення: 09.06.2022).
9. Ghabra Sh. The Iraqi Occupation of Kuwait: An Eyewitness Account. *Journal of Palestine Studies*. 1991. № 20. P. 112–125.
10. Зеркаль О. Україна повинна використати досвід Кувейту для отримання компенсацій від Росії. *Лівий берег*. 2022. URL: https://lb.ua/world/2022/05/26/517959_ukraina_povinna_vikoristati_dosvid.html (дата звернення: 27.06.2022).
11. Russia–Ukraine: where do Arabs stand? *Arab News YouGov poll*. 2022. URL: https://www.arabnews.com/UkrainePoll (дата звернення: 13.06.2022).

COVERAGE OF UKRAINE'S NATIONAL LIBERATION WAR IN KUWAITI MEDIA

Olha Seheda
European University, Faculty of Law, Department of Information, Library and Archive Science and Socio-Political and Humanitarian Disciplines
Academic Vernadsky blvd., 16B, 03115, Kyiv, Ukraine

The article explores the coverage of Russia's war against Ukraine in Kuwaiti media. The author aims to tailor arguments in support of Ukraine's national liberation war which would be effective for Kuwaiti audience. The relevance of this research is substantiated by the notable influence of Russian propaganda in the Arab world, which needs to be balanced by a pro-Ukrainian position until the parity is achieved. The paper describes the current state of coverage of the Russia–Ukraine war in Kuwaiti media and outlines the key manipulative, neutral and positive narratives in this regard. The article also considers peculiarities of communicating the Ukrainian stance in Kuwaiti media, which is heavily censored by the government and mainly oriented to Kuwait's domestic (and regional) agenda. The author analyzes the effectiveness of pro-Ukrainian messages in Kuwaiti media. The latter include Ukraine's and Kuwait's common experience of being invaded by a neighboring country, risks to global food security following Russia's full-scale invasion of Ukraine, and threats of nuclear attacks from Russia. The effectiveness of the mentioned messages is evaluated by the level of their coverage in Kuwaiti mass media and engagement on social media. Special attention is paid to the notions used by Kuwaiti journalists to depict the situation in Ukraine. The author claims that the use of words like "crisis" or "conflict" by Kuwaiti media circles downplays the fact that Russia has unleashed an unprovoked and unjustified war against Ukraine. The paper suggests some pro-Ukrainian narratives which might resonate in Kuwait's information space, given to common and distinctive features of Ukraine's and Kuwait's historic experiences. The author gives examples of subjects and historical parallels that could potentially strengthen Ukraine's position in Kuwait's information space. These include similar stories of heroism shown by Ukrainian and Kuwaiti defenders, comparisons between inhuman invaders' behavior during the Kuwait national liberation war in 1990–1991 and Ukraine's national liberation war since Russia's large-scale invasion in 2022, and sameness of values shared by Ukrainian and Kuwaiti societies.

Key words: Ukraine, Kuwait, war, media, information.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 338–344
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 338–344

УДК 304.2:329.63(4)
DOI:https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.44

МАРГІНАЛІЗАЦІЇ КЛАСОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ XXI СТ

Артем Синюченко
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ, Україна

В статті поставлено питання щодо впливу технологічних зрушень в умовах нового тисячоліття на процеси класової маргіналізації та запит на формування нових політичних інструментів подолання проявів соціальної та політичної сегрегації. Визначено, що технологічні зрушення мають дуальну природу та, з одного боку, відбивають прогресивний поступ людства до науково-технічного прогресу та досягнення більш високих стандартів матеріального життя та суспільного процвітання, а з іншого, призводять до розмивання традиційної класової структури суспільств певного технологічного укладу та властивих їй ознак класів. Автором окреслено, що прискорення процесів маргіналізації класової ідентичності в новітню добу зумовлено впливом низки чинників, які мають в своїй основі не лише технологічну, але й політичну, міграційну, урбаністичну основу. Аналіз показав, що проблема маргіналізації різних видів ідентичності (класової, расової, етнічної тощо) супроводжується проявами просторової та соціальної сегрегації маргіналізованих спільнот. На основі узагальнень наукових розвідок визначено, що сформована нині мережа політичних інститутів не орієнтована на захист та надання ресурсів тим, хто транзитує від традиційних класів до маргіналізованих груп. Системи протидії різним формам сегрегації та артикуляції політичних інтересів та запитів маргіналізованих меншин знаходиться на етапі започаткування та формування. Відтак констатовано, що потенціал колективної політичної активності маргіналізованих груп лише формується. Аналіз, проведений в дослідженні засвідчує, що поява політичної риторики, яка апелює до маргіналізованих груп, вказує на розуміння важливості політичного потенціалу маргіналізованих груп в умовах незворотних технологічних змін та трансформації соціальної та політичної матриці сучасного соціуму. Автором стверджується теза про те, що більш активне фокусування уваги політичних партій на окремих маргіналізованих групах має стати предметом окремої уваги політологів та політичних експертів. Це дозволяє сформулювати також висновок про те, технологічні зміни можуть стати драйвером трансформації змісту та інструментарію ідентифікації політичних інтересів меншин в умовах турбулентності політичних процесів нового тисячоліття.

Ключові слова: класова ідентичність, маргіналізація, прекаріат, політична система постіндустріальне суспільство.

Актуальність. Технологічні зміни, які наразі торкаються більшості держав світу, докорінно впливають на моделі та джерела суспільного розвитку постіндустріальної доби. Ми є свідками того, як у все більшій мірі ослаблюються можливості традиційних виробництв та сфер діяльності в забезпеченні доходів та зайнятості працівників [1]. Все очевидніше виявляє свою слабку релевантність новій епосі та система політичних та соціальних цінностей, на якій покоїлося суспільство індустріальної епохи. М. Кастельс, вказуючи на ознаки цих трансформацій, зазначав, що насправді мова йде не про поверхневі процеси, що можуть мати зворотній відлік. Мова йде про глибинну реструктуризацію капіталізму, новими ознаками якої є підвищена гнучкість, децентралізація та зростання ролі мереж, як внутрішніх, так і зовнішніх щодо корпорацій [2, с. 178].

© А. Синюченко, 2022

Згідно образного висловлювання журналу The Economist, М. Кастельс виправдано користується репутацією одного із перших вагомих філософів нової епохи кіберпростору, якому вдалося оцінити глибину та зміст тих суспільно-політичних новацій, які слідують за технологічними змінами.

Особливо активно про суспільні трансформації нового тисячоліття почали вести мову з огляду великомасштабного розгортання Четвертої промислової революції (Industry 4.0), яка пронизує всі сфери життя суспільства. Найбільш відчутними є, за оцінкамии Вайдя С., Амбад П. і Бхосле, зміни у сфері інформаційного простору та комунікацій [3], не менш вражаючими є наслідки, на думку Лу, Ю. Дж., і Сесіл, Дж. у сфері приватного та суспільного буття через поширення інтернету речей [4] тощо. Нові системи і мережі справляють системний вплив на всі сектори сучасної економіки та соціуму й підсилюють процеси невизначеності та дестабілізації, особливо в умовах поглиблення взаємозалежносте між державами в XXI столітті.

Трансформації XXI ст. мають комплексний прояв: все відчутніше їх ефекти зачіпають соціальні та політичні відносини. Нові виклики починають артикулюватися політичними партіями та їх лідерами з огляду потенційної реструктуризації політичного електорального поля попередніх десятиліть, розмивання класової основи політичних партій, що напряму, за оцінкою Бріньольфссона Е. та Макафі А. корелює з апокаліптичними наслідками втрати працівниками робочих місць в традиційних сферах та галузях під впливом технічних модернізацій [5].

Примітно, що ще у 2001 році Dick Morris в своїй статті «Direct democracy and the internet» колишній радник Білла Клінтона, прогнозував, що потенційні зміни в умовах Четвертої промислової революції завдяки Інтернету будуть настільки разючі, що створять передумови для нарощування потенціалу прямої демократії, а відтак зміняться не лише існуюча політична система в більшості західних держав, але й сама форма правління» [6]. І хоча такі відчайдушно сміливі прогнози не отримали свого підтвердження дотепер, процеси трансформаційних змін вочевидь запущені, і відтак можна вести мову про те, які саме сфери та елементи суспільної матриці будуть вилучені як зайві, а які під запитом сьогодення будуть активовані.

Аналіз досліджень та публікацій. Привернення уваги до нового етапу технологічного розвитку людства як суспільного та політичного феномену здійснив К. Шваб, фундатор Давоського економічного форуму [7], піднявши на глобальний рівень обговорення цього явища в 2016 році на всесвітньому майданчику WEF. Не менш багатообіцяючі зміни проаналізовано в книзі А. Росса «Індустрії майбутнього»[8]. Мова йде про ті сектори та сфери, які стануть головними драйверами економічних і соціальних змін. Кумулятивний ефект від розвитку штучного інтелекту, який є важливою складовою технологічних трансформацій XXI століття через Індустрію 4,0 безумовно зачепить не лише економічне буття, але й трансформує суспільні й політичні відносини, вразить також і соціокультурні цінності соціуму [9; 10]. Оскільки вплив Індустрії 4.0 на соціальний розвиток до цих пір не має однозначного сприйняття, ці питання є об'єктом посиленої уваги науковців [11]. Чи призведуть технологічні зміни до інституційних модернізацій, зокрема у частині макроекономічної та соціальної політики держав? Над цими актуальними питаннями розмірковують низка європейських учених, зокрема Сміт Дж., Бекбергенєва Д. [12; 13] та інш.

Зауважимо, що наразі комплексних досліджень українських науковців з питань політологічних аспектів розгортання Індустрії 4,0 також є достатньо. Разом з тим варто визнати, що допоки саме суспільство вельми слабко виявляє готовність до технологічних змін нового тисячоліття, а події військової російської експансії на вітчизняні терена саме

технологічну природу процесів маргіналізації суспільної тканини відкинуть на невизначний термін.

Метою статті є виявлення ролі технологічних зрушень у посиленні процесів маргіналізації класової ідентичності та прекаризації в умовах XXI століття.

Виклад основного матеріалу. Технологічні зміни традиційно сприймаються в якості передумови економічних успіхів та соціальних досягнень, ознакою невпинного поступу людства до самовдосконалення та прогресу. Разом з тим не менш важливим є і той факт, що вони водночас виступають чинником дестабілізації існуючого соціального та політичного статус-кво. Зокрема, це виявляється через активізацію процесів маргіналізації класової ідентичності в марксистському сенсі її тлумачення. Окреслені процеси не могли не привернути увагу науковців та експертів, зокрема у вигляді дискурсу щодо вичерпності усталеного підходу до класового поділу суспільства індустріальної епохи. Так, у резонансній праці Гая Стендінга "Прекаріат – новий небезпечний клас" [14] проголошено завершення епохи пролетаріату – класу, який формував матеріальний добробут націй та забезпечував баланс у протистоянні праця-капітал, та утвердження ери нового феномену – прекаріату. Які витоки цих змін та про кого власне ведеться мова, які наслідки це буде мати у найближчий період на політичне життя соціуму? Автор вказує на комплексну природу таких системних змін, виокремлюючи особливу роль технологічних чинників. Г. Стендінг окреслює на ті прошарки, які формують соціальну базу нового класу, а саме:

– безробітні, що втратили роботу та мають низькі можливості для її повернення з огляду структурних змін в системі виробництва, при яких цілі галузі та сфери діяльності втрачають суспільний запит, і, у першу чергу, з боку бізнесу;

– зайняте населення по традиційним видах діяльності (сфера обслуговування, муніципальні служби тощо) з вкрай низьким рівнем доходів, що дозволяє забезпечувати базові чи близькі до них потреби без можливостей їх суттєвого зростання;

– зайняті в неформальному секторі економіки та ті працівники, що не мають стабільної роботи чи певності в її збереженні, зокрема особи, які не охоплені колективними договорами;

– населення, яке офіційно працює в умовах вимушеної неповної зайнятості, зокрема робітники, що знаходилися у відпустках без збереження зарплати на період припинення робіт та особи, переведені за економічними причинами на неповний робочий день чи тиждень;

– працівники, що виконують сезонні роботи, відтак також не охоплені трудовими договорами та зобов'язаннями з боку працедавців; працівники, що здійснюють трудову діяльність у шкідливих і тяжких умовах праці, зокрема особи, які працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам.

Насправді, можна звичайно дебатувати, чого власне більше серед причин появи нового суспільного феномену: суб'єктивного (неоліберальна політика в США та країнах Європи в 80-90 х рр. XX століття з її обмежувальними та жорсткими підходами щодо соціального захисту та соціальних гарантій) чи об'єктивного (розвиток продуктивних сил, технологічні зрушення). У будь-якому випадку погоджуємося із слушною тезою вітчизняного науковця А. Шуліки, що «..основна цінність дослідження Гая Стендінга полягає у тому, що він описав політичні наслідки включення із ринку праці, відображені у відродженні популістичних політичних рухів, а також ультралівих і ультраправих партій в Європі та світі» [15, с. 53]. В умовах турбулентних змін XXI століття врешті решт доводиться констатувати, що сам факт маргіналізації класової ідентичності внаслідок технологічного прогресу не піддаються сумніву, а масштаби цього явища мають тенденцію до нарощування, і цивілізаційний поступ вряд чи продемонструє ретроградний тренд у напрямку суспільної матриці XIX та XX століть.

Процеси суспільної маргіналізації не є уособленням виключно новітньої доби, вони властиві будь-якій епосі, яка переживає зміну технологічних укладів та руйнаію на цьому підгрунтів майнової, а відтак і класової структури суспільства з відповідними політичними наслідками. Також вони не стосуються в умовах глобалізаційних та технологічних зрушень сьогодення виключно пролетаріату, як класу. Новітня епоха демонструє колосальні зрушення в організації буття такого цивілізаційного інституту як міста, відтак саме в цьому контексті актуалізуються дискусії про маргіналізацію через зростаючу нерівність доходів між багатими та бідними прошарками в містах з різними рівнями та проявами просторової та соціальної сегрегації. Зокрема, наразі це стосується так званого середнього класу, який складав серцевину традиційного капіталізму та відповідної йому політичної надбудови. Маргіналізація середнього класу сучасних міст ідентифікується через збільшенні чисельності груп «… які зазнали історичної та/або сучасної систематичної дискримінації, сегрегації, насильства, ізоляції та/або культурного наклепу, що призвело до їх непропорційного сходження на нижчі щаблі соціально-економічних сходів і, таким чином, до бідніших верств суспільства. Така маргіналізація, на думку М. Паттілло, «….заснована на расі, етнічній належності чи належності до меншин, релігії, кольорі шкіри, мові, походженні, зокрема і міграційному, чи інших маркерах ідентичності в конкретному національному контексті..» [16]. Подальші дослідження показують, що попри набуття жителями сучасних мегаполісів «соціально-економічного статусу середнього класу», саме через цілу низку чинників виключення, досягнення майнового чи освітнього успіху часто не трансформуються в соціальну чи культурну інтеграцію до середнього класу [17].

Проблема маргіналізації класової, расової, етнічної тощо ідентичності в умовах новітньої епохи внаслідок складних технологічних, політичних, соціально-економічних тощо чинників, призводить до того, що сформоване інституційне тло не орієнтоване на захист та надання ресурсів тим, хто транзитує від традиційних класів із їх апробованими часом системами протидії та політичного захисту до маргіналізованих груп. В певній мірі такі можливості як правило використовуються шляхом індивідуальної соціальної мобільності. Інструментарій же колективної політичної активності маргіналізованих груп лише формується.

Оскільки маргіналізація класової ідентичності як перманентний процес, що набув додаткової динаміки в останні десятиріччя, супроводжується у значній мірі нехтуванням інтересів маргіналізованих груп, вони виявляються відкинутими на узбіччя політичної та суспільної сфер. Певні успіхи у використанні маргіналізованих групи в якості середовища активних політичних маніпуляцій демонструє практика політичного життя в США. Так, зокрема звернення Д. Трампа до маргіналізованої ідентичності через Твіттер багато в чому визначило перебіг президентських перегонів та вплинуло на висвітлення в новинах проблем та аспектів маргіналізації, що, у свою чергу, формувало відношення суспільства до них та, врешті решт, і політику [18].

Риторика, з якою апелюють до маргіналізованих груп, все активніше впроваджується в нинішнє американське політичне тло. Все частіше фокусування на окремих маргіналізованих груп є предметом роботи політологів та політичних експертів, це вочевидь змінює і подання політичних поглядів та саму політику. Зокрема те, у який спосіб та як саме політики ведуть мову про расові питання як фактор маргіналізації, це напряму впливає на залучення носіїв певних расових поглядів до політичного життя. Зокрема, теорія расового праймінгу передбачає, що відверта політична риторика, що є відкрито ворожою по відношенню до меншин, – наразі буде знехтувана. Разом з тим у випадках, коли в політичних промовах на расові аспекти меншин натякають тонко та використовують латентні підходи, сила реакції на сприйняття проблеми є відчутнішою. Подібні підходи все активніше знаходять своє застосування [19].

Неухильний характер технологічних змін новітнього тисячоліття несе нові виклики перед кожною національною державою та її політичними інститутами. Як за таких обставин забезпечувати політичну стабільність в країні та досягнення цілей стійкого розвитку та суспільного прогресу? Вочевидь, що нові форми зайнятості, у тому числі гібридні, гнучкі, дистанційні, які прийдуть на заміну традиційній, що відповідала реаліям XX століття, модифікують місце та роль профспілок та врешті всю системи політичного представництва відповідно до класової ідентичності індустріальної доби, посилять процеси невизначеності та прекаризації.

Сам процес маргіналізації класової ідентичності та активізації прекаризації посилюється під впливом як ендогенних, так і екзогенних викликів. Свою роль відіграє і поглибленню асиметрії економічного та геополітичних розвитку між державами-учасницями глобальних перегонів із властивими їм наслідками у вигляді загострення міграційних, екологічних, енергетичних тощо криз. Той факт, що ціла низка професій вже у середньостроковому періоді втратять свою актуальність, оскільки будуть витіснені автоматизацією робочих місць, об'єктивно призведе до змін в сформованій попередніми десятиліттями бюрократичній ієрархії, згортанні прошарку середнього класу із відповідними йому політичними інститутами.

У значній мірі певну прогнозну модель перебігу наступних подій як в економічному, а відтак і в політичному житті соціуму продемонстрували нам реакції політичних еліт на COVID-19 навіть на рівні країн Заходу із їх зрілими усталеними демократіями. Дистанційна робота, масові скорочення внаслідок обмежень у виробничій та підприємницькій діяльності, збільшення питомої ваги працівників без контрактів або по контракту з ненадійною зайнятістю, заборона на масові політичні протести продемонстрували посилення дестабілізації суспільного життя країн світу. Яким чином подолати нові виклики в умовах обмежень та жорсткої регламентації: збереження засад та цінностей демократичного суспільства з властивими їй політичними та економічними свободами, та в якійсь мірі, протидіяти подальшим ризикам процесів та явищ, які зачіпають безпеку та умови буття всього людства?

Технологічні трансформації актуалізують ще одне, не менш гостре питання: яким чином протидіяти в умовах великомасштабної цифровізації економічного, політичного, культурного життя громадян та їх держав загрозам кібербезпеки, які є цілком реальними? Адже завдяки новітнім технологіям, зокрема через активне використання онлайн-платформ, виникають можливості як для залучення маргіналізованих спільнот у політичний процес та зменшення у якійсь мірі просторової та соціальної сегрегації, так і використання маніпуляційних технологій для досягнення політичних цілей. Адже, як показав досвід окремих держав, вони здатні напряму впливати на політичний вибір громадян як у довгостроковому періоді (феномен Brexit), так і на більш передбачувану перспективу (звинувачення РФ у вибори президента США Трампа). В цьому контексті питання стосовно того, чи здатна демократія як загальноцивілізаційний продукт зберегти свою природу та переваги під впливом технологічних успіхів Індустрії 4,0 вже не виглядає недоречним [6].

Висновки. Технологічні зрушення в умовах нового тисячоліття відбивають прогресивний поступ людства до науково-технічного прогресу та досягнення більш високих стандартів матеріального життя та суспільного процвітання. Разом з тим об'єктивним дотичним наслідком виступає розмивання традиційного для певного технологічного укладу класової структури соціуму та властивих їй ознак класів, що призводить до прискорення процесів маргіналізації класової ідентичності. Проблема маргіналізації різних видів ідентичності (класової, расової, етнічної тощо) супроводжується проявами просторової та соціальної сегрегації

маргіналізованих спільнот. Аналіз досвіду держав із розвиненими та усталеними традиціями демократії засвідчив, що наразі сформована мережа політичних інститутів не орієнтована на захист та надання ресурсів тим, хто транзитує від традиційних класів із їх апробованими часом системами протидії та політичного захисту до маргіналізованих груп. Інструментарій колективної політичної активності маргіналізованих груп лише формується. Аналіз показав, що поява політичної риторики, яка апелює до маргіналізованих груп, вказує на розуміння важливості політичного потенціалу маргіналізованих груп в умовах незворотних технологічних змін та трансформації соціальної та політичної матриці сучасного соціуму. Фокусування уваги на окремих маргіналізованих групах має стати предметом активної роботи політологів та політичних експертів, це вочевидь змінить зміст та форму виявлення політичних поглядів та інструментарій провадження політичних гасел.

Список використаної літератури

1. Kergroach, Sandrine. Industry 4.0: New Challenges and Opportunities for the Labour Market. *Foresight and STI Governance*. 2017. 11, 4, 6–8. URL: https://foresight-journal.hse.ru/data/2018/01/09/1160538630/0-Kergroach-6-8.pdf (дата звернення: 24.06.2022).
2. Castells M. The Rise of the Network Society, 2nd Edition, with a New Preface. Wiley-Blackwell, 2009. 656 p.
3. Vaidya, S., Ambad, P., & Bhosle, S. Industry 4.0–a glimpse. *Procedia Manufacturing*. 2018. 20, 233–238. DOI: 10.1016/j.promfg.2018.02.034 (дата звернення: 24.06.2022).
4. Lu, Y.J., and Cecil, J. An IoT (IoT)-based collaborative framework for advanced manufacturing. Int. J. Adv. Manuf. Technol. 2016. 84 (5–8). URL: file:///C:/Users/Professional/Downloads/s00170-015-7772-0.pdf (дата звернення: 24.06.2022).
5. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. The second machine age: work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. First edition. New York : W.W. Norton & Company, 2014. 336 p.
6. Jeff Sparrow (2017) Can democracy survive the fourth industrial revolution? Should it? URL: https://www.theguardian.com/sustainable-business/2017/jan/11/can-democracy-survive-the-fourth-industrial-revolution-should-it (дата звернення: 24.06.2022).
7. Klaus, Schwab. The Fourth Industrial Revolution. What It Means and How to Respond. Foreign Affairs. (2015, December 12). URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/2015-12- 12/fourth-industrial-revolution (дата звернення: 24.06.2022).
8. Росс А. Індустрія майбутнього / Пер. с англ. Київ : Наш формат, 2017. 357 с.
9. Fouad, Fekry. The Fourth Industrial Revolution is the AI Revolution An Academy Prospective. *International Journal of Business Information Systems*. 2019. Volume 8. № 5. P. 155–167. URL: http://www.warse.org/IJISCS/static/pdf/file/ijiscs01852019.pdf (дата звернення: 24.06.2022).
10. Saeed, Mousa. Industry 4.0: From Technical To Social Innovation. *International Journal of Advanced Science and Technology*. 2020. Vol. 29. № 12s. P. 2839–2855.
11. Morrar, R., Arman, H., & Mousa, S. (2017). The fourth industrial revolution (Industry 4.0): A social innovation perspective. *Technology Innovation Management Review*, 7(11), 12–20.
12. Smith J., Kreuztzer S., Moeller C., Karlberg M. (2016). Policy Department A: Economic and Scientific Policy–Industry 4.0. *European Parliament*, EU. P. 1–94.
13. Бекбергенева, Д. Е. Ключевые направления развития индустрии 4.0 в современных условиях цифровизации экономики. *Экономические науки.* 2020. 185. 61–65. DOI 10.14451/1.185.61 (дата звернення: 24.06.2022).
14. Standing, Guy. 2011. The Precariat: The New Dangerous Class. New York : Bloomsbury Academic.
15. Шуліка А.А. Політична прекарність в сучасному політичному процесі : монографія. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 348 с.

16. Pattillo M. (2020) Marginalized Middle Classes in the City: A Comparative Lens on Race, Class, and Power Issues in Race & Society: Spring 2020 Edition An *Interdisciplinary Global Journal*: Special Issue on the Global Black Middle Class. URL: DOI: 10.34314/issuesspring2020.00003 (дата звернення: 24.06.2022).
17. Sacks, Tina K. 2018. Invisible Visits: Black Middle-Class Women in the American Healthcare System. New York : Oxford University Press URL: DOI: 10.1093/oso/9780190840204.001.0001(дата звернення: 24.06.2022).
18. Ott, B. L., & Dickinson, G. (). The Twitter presidency: Donald J. Trump and the politics of White rage. Routledge, 2019. URL: https://doi.org/10.4324/9780429054259 (дата звернення: 24.06.2022).
19. Valentino, N. A., Neuner, F. G., Vandenbroek, L. M. The changing norms of racial political rhetoric and the end of racial priming. *Journal of Politics*. 2018. 80. 757–771. URL: https://doi.org/10.1086/694845 (дата звернення: 24.06.2022)..

MARGINALIZATIONS OF CLASS IDENTITY IN THE CONDITIONS OF TECHNOLOGICAL TRANSFORMATIONS OF THE XXI CENTURY

Artem Syniuchenko
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Volodimirskaya str., 60, 01033, Kyiv, Ukraine

The article deals with the impact of technological changes on the processes of class marginalization and the demand for the formation of new political tools to overcome the manifestations of social and political segregation in the new millennium. The author substantiates that technological shifts have a dual nature, on the one hand, reflect the advance of mankind in scientific and technological progress, and on the other hand, the erosion of the traditional class structure of societies, signs of classes. The author outlines that the acceleration of class identity marginalization processes in modern times is due to influence on a number of factors that are based not only on technology but also on politics, migration, urban basis. Particular attention is paid to the different types of marginalization identity (class, racial, ethnic, etc.) that is accompanied by manifestations of spatial and social segregation of marginalized communities. The approaches of domestic and foreign scholars on the content of the study determined that the current network of political institutions is not focused on protecting and providing resources to transits from traditional classes to marginalized groups. Systems for counteracting segregation and articulation of political interests and demands of marginalized minorities are at the stage of initiation and formation. Thus, it is stated that the potential for collective political activity of marginalized groups is just being formed. The analysis conducted in the study shows the importance of marginalized groups political potential in the context of irreversible technological change and the transformation of the social and political matrix of modern society. The author noted that a focus of political parties on certain marginalized groups should be the subject of special attention by political scientists and political experts. It also allows to conclude that technological change can be a driver for the transformation of the content and tools for identifying the political interests of minorities in the turbulent political processes of the new millennium.

Key words: class identity, marginalization, precariat, political system, post-industrial society.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 345–352
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 345–352

УДК 32.321:323.2
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.45

ПОЛІТИЧНЕ ВІДЧУЖЕННЯ: ПЛЮРАЛІЗМ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ ПОНЯТТЯ

Леся Угрин
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

Роман Іващенко
Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна

Поняття відчуження розглядається універсальним, позачасовим явищем, вкоріненим у бутті людини і притаманним усім історичним епохам й суспільствам, відрізняючись при цьому джерелами та формами відчуження. Політичне відчуження виявляється у втраті зв'язків між індивідом і державою, її інститутами й виступає фундаментальним чинником політичних процесів. Універсальність явища відчуження зумовила інтерес до нього мислителів з найдавніших часів, але системна концептуалізація відчуження з'явилась лише у працях Ґ. Геґеля і К. Маркса. Основою відчуження вони розглядали працю як родову сутність людини та капітал. Ґ. Геґель пов'язував подолання відчуження зі становленням капіталістичного суспільства і забезпеченням єдності індивіда та держави у ньому. К. Маркс через економічну інтерпретацію явища вбачав його подолання в контексті радикальної зміни економічних і суспільних відносин на етапі «позитивного» комунізму. Переосмислення поняття капіталу, вихід його за економічні межі у теоріях М. Вебера і П. Бурдьє створили нове інтерпретаційне поле політичного відчуження, в основі якого – володіння і використання соціального, культурного і символічного капіталу, означивши проблему відчуження як їхню кризу. Ще один напрям теоретизування політичного відчуження в працях З. Баумана, У. Бека та інших постмодерністів акцентує на кризі ідентичності, самоідентифікації та посиленні процесів індивідуалізації. Політичне відчуження описується як небажання реалізовувати особистісний капітал. Це зумовлює повернення до економічного фетишизму й консюмеризму, але в контексті постмодерної сконструйованої гіперреальності, яка заміняє «дійсну» реальність. В політичній площині це привело до руйнування ідентифікації з державою, появи нових, часто радикальних та ірраціональних, форм впливу на політику, або ж апатію та незацікавлення нею як інструментом подолання відчуження на індивідуальному і суспільному рівнях.

Ключові слова: відчуження, політичне відчуження, опредметнення, соціальний капітал, символічний капітал, індивідуалізація, гіперреальність.

Феномен відчуження має давню історію, оскільки завжди був невід'ємною частиною людського буття. Соціальні науки розглядають його як стан відокремленості, втрати ідентифікації індивіда з суспільством, природою, іншими людьми або самим собою. Зазвичай учені визначають відчуження універсальним явищем, що існувало та існує в кожному суспільстві, але виявляється в різних формах (виключення, відторгнення, ізоляції, аномії, апатії, конформізму і т. п.). Політичне відчуження в широкому розумінні інтерпретується як втрата зв'язків індивіда з державою, її інститутами, політичними елітами і виявляється у довготривалому сприйнятті політичної системи як чогось чужого чи, навіть, ворожого індивіду, запереченні її принципів та цінностей. «Якщо наші державні інституції нам чужі, то ми будемо сприймати їх як силу гноблення, а не як гарантів наших прав чи як канали колективного самовираження», зазначив Ш. О'Нілл [12, p. 371]. Таке ставлення

© Л. Угрин, Р. Іващенко, 2022

до політичної системи дезорієнтує індивідів у суспільно-політичному просторі, деморалізує й мотивує девіантну або конформістську поведінку. Наслідком відчуження також є недовіра до інститутів і політиків, невдоволення ними. Відтак, сформоване у процесі соціалізації відчуження (або його відсутність) стає відносно стабільною і довготривалою політичною характеристикою індивіда, його політичної культури, суттєво впливає на ідеологічні та партійні уподобання, політичну активність, які в підсумку визначають форми і принципи політичних відносин у суспільстві.

З проявами відчуження громадян від політики стикаються практично всі політичні режими, однак формують різни форми політичного відчуження. В автократичних режимах еліти свідомо обмежують можливості та канали участі індивідів у формуванні та здійсненні влади, нав'язують через вертикальні канали комунікації смисли та наративи, які обґрунтовують і посилюють стан відчуженості громадянина від політики. Але політичне відчуження може стати й добровільним вибором індивіда (найчастіше виявляється в абсентеїзмі), який не бачить у демократичних інструментах громадянської участі можливостей реалізації власних проблеми чи інтереси. Сучасні демократії все більше зіштовхуються з проблемами відсутності у громадян інтересу до політики, небажання брати активну учать у громадському житті, впливати на інститути управління і процеси прийняття рішень. Наслідками політичного відчуження є криза легітимності демократичних систем, яка «підточує» ліберальну демократію як модель, де ті чи інші вияви відчуження можуть бути подолані. Проблема політичного відчуження і недовіри до державних інститутів є суттєвим чинником уповільнення чи навіть гальмування процесів демократизації у посткомуністичних суспільствах. Зокрема, традиційно високою була і залишається недовіра до державних інститутів в Україні, які суттєво поступалися підтримці збройним силам, церкві, громадським організаціям, волонтерам [див., напр.: 5].

В цьому контексті вивчення і концептуалізація феномену політичного відчуження має методологічну **актуальність** як інтерпретаційного чинника взаємопов'язаних з ним багатьох політичних явищ і процесів сучасних суспільств. Незалежно від рівня аналізу – політичної системи чи індивіда – політичне відчуження відображає взаємозв'язок і взаємовплив індивіда та суспільства, індивіда та політичної системи, їхню інституційну неузгодженість. Вивчення сутності, джерел, форм і проявів політичного відчуження дає змогу оптимізувати ці взаємодії, обмежити їхню конфліктність і руйнівний вплив на розвиток суспільства та держави.

Підкреслимо також міждисциплінарний характер поняття «відчуження», що зумовлює нечіткість формулювань і визначень політичного відчуження, наявність близьких понять (аполітичність, неучасть, конформізм, байдужість, апатія, абсентеїзм), які часто використовуються в науковій літературі як синонімічні. Широке проникнення поняття «відчуження» у дискурс соціальних наук перетворили його в розмите, багатозначне поняття, яке потребує уточнення відповідно до контексту і предметного поля. В. Северенюк підкреслив, що «політичне відчуження» є загальною науковою категорією, яка дає змогу охопити найбільшу кількість об'єктивних і суб'єктивних явищ політичного життя [див.: 8, с. 16]. Відтак, розуміння теоретичних витоків відчуження сприятиме унормуванню понятійного апарату теорії політичного відчуження.

Попри значну кількість наукових праць, присвячених політичному відчуженню, потреба та **актуальність** у вивченні особливостей концептуалізації цього поняття очевидна, з огляду на фундаментальність значення явища відчуження для функціонування соціально-політичних систем та їх вивчення, а також історичність і контекстуальність проявів і форм відчуження. Явище політичного відчуження, його різні аспекти досліджували

українські вчені Н. Амельченко, С. Денисюк, С. Горбатюк, Е. Гугнін, О. Кірієнко, О. Кузь, І. Лаврук, А. Мінаєв, О. Петрунько, Л. Ткаченко, Я. Чайковський та ін. Поняття «відчуження» стало предметом аналізу в дослідженнях проблем політичної та електоральної поведінки, політичної участі (В. Бортніков, О. Кавилін Н. Ротар, В. Северенюк та ін.), суспільних рухів, трансформації партійних структур та виникнення «нових» партій – антиполітичних, антиістеблішментських (Г. Зеленько, В. Кольцов, Г. Шипунов та ін.). Загалом політичне відчуження як чинник, детермінанта, передумова використовується в дослідженні багатьох аспектів сучасної політики, що посилює інтерес до цієї наукової категорії.

Відтак, метою цієї статті є аналіз сучасних інтерпретацій політичного відчуження, які дають змогу продемонструвати варіантність його джерел, виявів і впливів. Але одночасно це зумовлює потребу звернення до теоретичних витоків поняття.

Відчуження як універсальне історичне явище, його політичні та правові аспекти знайшли відображення ще у працях філософів Стародавнього Світу. Проблеми подолання відчуження, «входження» і залучення людини до політики розглядалися через пошук ідеальних форм бюрократичного (Конфуцій) та державного правління (Платон, Арістотель). Основним джерелом виникнення відчуження давньогрецькі філософи вважали соціальну та політичну нерівність, які зумовлювали конфлікти та нестабільність функціонування полісів. Виконання кожним громадянином визначених функцій й мало запобігати негативним проявам відчуження в суспільно-політичному просторі. У середньовічних трактатах акцент в описі відчуження змістився у площину відносин людини і Бога.

Своєрідною інтелектуальною «революцією» в осмисленні феномену відчуження стали ідеї Т. Гоббса та Дж. Лока, які розглядали його в контексті суспільно-політичних взаємодій і місця державних інститутів у житті людини. Відчуження, на думку теоретиків суспільного договору, виникло в результаті акту добровільної передачі індивідом майже всіх своїх прав державі. Але Т. Гоббс у «Левіафані» доводив, що відчуження себе на користь держави є істинним благом, бо тільки при такому порядку люди зможуть забезпечити себе всім необхідним і при цьому бути в безпеці [див.: 4 с. 342]. Держава розглядалась інструментом захисту інтересів та побудови політичної структури з домінуванням закону, адже «поза громадянським станом – завжди війна. Звідси очевидно, що впродовж того часу, коли люди живуть без загальної влади, яка б усіх тримала у страху, вони перебувають у становищі, яке називається війною, і це війна всіх проти всіх» [4, с. 153]. З іншого боку, Дж. Лок наголошував, що подолання відчуження – це не створення деспотичного режиму з тотальною покорою та порядком; навпаки, це можливість реалізації свобод людей: «Оскільки люди, … за природою всі вільні, рівні й незалежні, то нікого не можна вивести із цього стану і підкорити політичній владі іншого без його на те згоди» [6, с. 180]. Дж. Лок описує відчуження як вимушене зло, яке при належному функціонуванні держави може бути подолане. Зауважимо, що і Т. Гоббс, і Дж. Лок поняття «відчуження» не використовували.

Відчуження як філософське поняття вперше з'являється в працях Ґ. Геґеля. Теорії відчуження Ґ. Геґеля, а згодом К. Маркса стали відправним пунктом сучасних інтерпретацій і дискусій щодо цього універсального явища.

Ґ. Геґель розглядав відчуження крізь процеси відокремлення продуктів людської діяльності (передовсім духовної) від свого творця – людей. Їхня «праця, тільки не позитивна, а радше негативна. Вона досягає свого існування внаслідок власного самовідчуження та знесутнення самоусвідомлення, що їх йому, серед спустошення, яке панує у світі права, здається, заподіює зовнішнє насильство розкутих елементів [стихій]» [3, с. 334]. Суттєвою характеристикою розуму (людини) філософ вважав створення речей, здатність виражати себе в об'єктах, об'єктивувати себе у фізичних речах, соціальних інститутах

і культурних продуктах. І кожна об'єктивація є прикладом відчуження: вироблені об'єкти стають чужими для виробника. Відтак, відчуження у Ґ. Геґеля означає панування над творцем продуктів його ж творчості у формі опредметненої системи речей. У ширшій філософській інтерпретації відчуження у Ґ. Геґеля є зовнішнім виявом абсолютного розуму в природі та історії, а також опредметненням, інституалізацією сутнісних сил людини. Разом з тим, Ґ. Геґель підкреслював, що відчуження особистості здійснюється тільки в свідомості й лише через свідомість можливе його подолання. Суб'єктивність, індивідуальність і свобода розвиваються через процес, в якому Я (індивід) відчужується від себе, а потім усвідомлює себе в своїй відчуженості і врешті-решт приходить до тотожності зі самим собою.

Всупереч просвітницькій індивідуалістській інтерпретації соціальні відносини та інститути розглядалися не обов'язково перешкодою для розвитку і свободи індивіда. Навпаки, індивідуальність і свобода передбачали використання повноважень, які можна отримати у спільноті з іншими [13, p. 4]. Відтак, відчуження можна подолати і реалізувати власну індивідуальність лише через участь у соціально-політичному житті, зокрема завдяки виконанню своїх обов'язків, які відповідають статусу індивіда, і які можна набути у спільноті. Таких спільнот (систем), до яких належить індивід, Ґ. Геґель визначив три: сім'я, громадянське суспільство і держава. Сім'я – природне об'єднання, засноване на взаємній любові й допомозі; їй протистоїть громадянське суспільство, яке є цариною приватних інтересів і всезагального відчуження. Об'єднати і примирити різноманітні елементи, синтезуючи принципи сім'ї і громадянського суспільства, створити належні умови для реалізації права і моралі здатна лише держава як вища форма моральності [2, p. 39]. Тому для Ґ. Геґеля сучасне йому ліберальне (капіталістичне) суспільство означало кінець відчуження індивіда та спільноти, яке характеризувало попередні суспільні форми, у конкретній єдності особистості та держави [13, p. 86–87]. В ідеях Ґ. Геґеля акцент робився на величі держави як інституту усталеності, впорядкованості, на відміну від деструктивного та нестабільного громадянського суспільства. Іншими словами, достеменно дійсною є держава, а не суспільство та індивід.

К. Маркс розвинув Геґелівську концепцію відчуження, зосередившись на економічних причинах відчуження, головною з яких вважав відносини приватної власності. Відповідно Марксова методологія аналізу відчуження і політичного відчуження засновувалась на принципах економічного детермінізму. Її розгорнутий виклад К. Маркс зробив в «Економічно-філософських рукописах 1844 року». Подібно до Ґ. Геґеля, він розглядає працю як «сутнісну», «родову» діяльність людини, як процес в якому людина втілює себе у продуктах праці. Але, застерігає що, праця не завжди має результатом самореалізацію і свободу індивіда – в капіталістичному суспільстві «його праця існує поза ним, незалежно від нього, як щось чуже для нього, і ця праця стає самостійною силою, яка протистоїть йому»; «життя, яким він наділив предмети, виступає проти нього як вороже і чуже» [7, с. 522]. Отже, в теорії К. Маркса, людина відчужена від продукту своєї праці, від трудової діяльності, від своєї родової сутності; безпосереднім наслідком цих проявів відчуження є відчуженням людини від людини.

З розвитком людства та появою капіталізму робітник перетворюється у той самий продукт або річ, яку він виробляє, тобто знаходиться в однакових умовах з продуктом, який створює. На думку К. Маркса, це – центральна проблема, оскільки, людина в такій системі просто розчиняється і трансформується у засіб для досягнення результату. Цей процес він описував як «опредметнення», тобто виключення робітника з дійсності і перетворення його на звичайний продукт. [7, с. 523]. Продукт, створений у процесі виробництва займає вищі позиції, ніж люди, які його виробляють. Оскільки, потреба в продуктах буде

незмінною, то люди постійно будуть відчужувати частину себе на користь матеріального для задоволення своїх потреб.

Сам процес існування й буття людини передбачає низку постійних відчужень: формування сім'ї, праця, соціальні взаємодії, створення держави. Опредметнення людини провокує зниження політичної участі, політичної культури, деградацію, нігілізм. К. Маркс проводив аналогію з релігією – з відносинами людина–Бог. Задля задоволення своїх духовних потреб людина відчужує частину себе, як і у варіанті з державою, але задовольняється отриманою ілюзією [Див.: 7, с. 522]. Отже, головною проблемою відчуження у суспільстві для К. Маркса був розвиток капіталізму та його переорієнтація на консюмеризм. Інші види відчуження розглядалися або наслідком економічного детермінізму, або ж продуктом людської еволюції.

К. Маркс відкинув Геґелівську ідею про можливість примирення та подолання відчуження індивіда в сучасному йому капіталістичному суспільстві, яке мало і економічну, і соціальну основи. Цього можна було досягнути лише через радикальні зміни капіталістичного способу виробництва: «Усунення відчуження «людини від людини» означає кінець економічного фетишизму, повернення соціально-економічних відносин під свідомий суспільний контроль. Це знову ж таки зумовлює радикальну трансформацію, яка ліквідує не лише приватну власність на засоби виробництва, а й товарне виробництво та ринок взагалі» [12, p. 99]. На думку, К. Маркса, лише комунізм «як позитивне скасування приватної власності» створить умови для справжнього «привласнення людської сутності людиною і для людини», «повернення людини до самої себе як людини суспільної» [7, с. 547].

Отже, основою інтерпретації та розуміння політичного відчуження на цьому етапі стали економічні аспекти суспільних відносин і поняття капіталу. Однак, поступово поняття капіталу виходить за межі економічних вимірів і описується як спектр загальних надбань суб'єкта за життя. Зокрема, М. Вебер сформулював поняття соціального, економічного і символічного капіталу суспільства. Капіталізм спровокував масову переорієнтацію в бік консюмеризму, а отже суспільство споживання почало стрімко заходити в інші сфери життя, тим самим формуючи економічно орієнтовний дискурс.

Така логіка дає змогу констатувати, що процес опредметнення має значно ширший контекст, ніж в Марксовій інтерпретації, а саме як конкретне явище викликане капіталізмом. Візії Вебера на проблеми відчуження поступово формують сучасний підхід до розуміння явища. П. Бурдьє акцентує на поведінці індивіда і на опредметненні як об'єктивному процесі розвитку суспільства. Тобто економічне відчуження стало першим етапом поширення відчуження в інші сфери. Володіння капіталом переформувало дискурс і місце людини в політичній системі та її приналежність до соціальних верств. Відповідно відчуження почало займати нові площини, ніж до моменту становлення капіталізму. Поняття «соціального капіталу», яке обґрунтував П. Бурдьє, підводить до того, що соціальний простір є набагато ширшим, ніж економічний капітал. Індивід тепер постійно перебуває в умовних соціальних рамках, які й визначають рівень та прояви відчуження [див.: 11].

Ступінь відчуження в певній сфері людського буття більшою мірою віддзеркалюють соціальний капітал і принципи комунікації. Концепція П. Бурдьє формується навколо соціальних зв'язків, тобто комунікацій. У політичному просторі відбувається комунікація між двома рівнями суспільства – обраними та тими, хто обирає. Зворотній процес змінює дискурс соціального капіталу, а це провокує появу кризових явищ на кшталт протестів, революцій, абсентеїзму, аномії, низький рівень політичної культури, бюрократизм, що і є проявами політичного відчуження. Зі соціального капіталу формується символічний капітал, втілений в авторитеті і репутації, якими вирізняються представники еліти. Відтак,

реалізація символічного капіталу представляє собою ніщо інше, як політичне відчуження. В такий спосіб еліти формують і змінюють набір суспільних цінностей, категорій сприйняття. Символічний капітал передбачає експлуатацію саме негативного відчуження задля встановлення авторитарних режимів, які силами пропаганди змінюють соціальний капітал в масах. У цьому сенсі напрошується висновок, що політичне відчуження можна визначити не лише як відчуття безсилля, недовіри та самовідчуження громадян від політичної влади, а й як об'єктивне відчуження правлячих еліт від суспільства.

Отже, концепція П. Бурдьє задала новий вектор сучасних інтерпретацій політичного відчуження. Трансформація поняття капітал повністю змінила індивідуалістський дискурс. Для того, щоб залишатися в просторі індивід має адаптуватися до реалій і виступати конкурентоспроможним на всіх рівнях. Якщо суспільство віддає перевагу стагнації, то це і є початком наростання відчуження.

Подібне бачення політичного відчуження відстоював і З. Бауман, коли писав про «світ, який вимагає від особистості постійного і суперечливого пошуку ідентичності та певної стандартизації параметрів з метою набуття ролі чи завдання в системі. Бути особою з ідентифікацією означає виживання для індивіда в ситуації Модерну та Постмодерну» [9, p. 7]. Самоідентифікація стає важливим аспектом і ресурсом існування людини в суспільстві, труднощі ідентифікації зі спільнотою відчужує людину в неї.

Концепція З. Баумана є продовженням ідей М. Вебера та П. Бурдьє в контексті інтерпретації нових різновидів капіталу та реалізації їхнього потенціалу. В часи Постмодерну актуалізується реалізація власного соціального, економічного та символічного капіталу. Небажання реалізовувати власний капітал і є самовідчуженням.

У такому контексті політичне відчуження є об'ємнішим й багатоваріантнішим явищем, комбінацією соціального, економічного та символічного капіталу, який на виході не знаходить реалізації. Політичне відчуження – явище переважно біполярне, коли суспільство чи представники влади не виконують свої обов'язки. Однак, в сучасних інтерпретаціях явище політичного відчуження можна описати і як небажання реалізовувати наявний особистісний капітал.

Нове концептуальне поле для дослідження політичного відчуження створив У. Бек, зокрема в унікальному підході до процесів індивідуалізації соціальної нерівності і визнанні індивіда центром усіх суспільних процесів. Учений вийшов за межі поняття капітал в контексті інтерпретації відчуження та описав суспільно-політичні процеси з позиції класичного лібералізму в космополітичному вимірі, в якому «соціальні нерівності розмиваються і, поглинаючи опір, ще більше сприяють загостренню конфліктів» [10, s. 151]. Одночасно він критикував неолібералізм за неефективність і кризу національної держави. У. Бек намагався знайти максимально прийнятний доктринальний варіант для вирішення сучасних проблем відчуження у синтезі марксизму й лібералізму. Однак, центром всіх процесів він вважав людину, яка здатна ігнорувати явища консюмеризму, глобалізму, атомізації суспільства. Відповідно, концепція У. Бека концентрується на тому, що індивіди несвідомо і неправильно користуються наявним капіталом, що й зумовлює відчуження.

Процеси, які відбувалися в момент становлення модерного суспільства не отримали повної реалізації. Саме з цієї причині У. Бек вважав, що формується дискурс «людство людству вовк», тотожний Гоббсовому принципу «війна всіх проти всіх»: «цивілізаційний порядок національно-державного суверенітету ліквідується «хижацькою природою» людства, оберненою проти самої себе» [1, с. 317]. У. Бек окреслив криву розвитку суспільства: предмодерний модерний і постмодерний періоди, на кожному з яких присутній прогрес і з'являються інновації. Кожен з періодів доходить до певного піку й переходить на новий

ступінь, але не у випадку Постмодерну. Науковець наголошував, що суспільство зіштовхується з тими ж проблемами, які були описані ще мислителями Нового часу через відсутність еволюції в ментальній і культурній площинах. Головна проблема Постмодерну в тому, що все зводиться до консюмеризму та економічному детермінізму. Людство не може перейти на новий етап розвитку, бо все ще користується цінностями минулих епох і тому залишається замкнутим між періодом Модерну та Постмодерну. Відтак, людство не вирішило головних проблем попередніх етапів еволюції, які б дозволили вибудувати якісну схему подолання вичерпної раціональності, гіпер-стандартизованості та гіперреальності. Останні явища формуються як наслідок прояву відчуження. Зокрема, гіперреальність в політичному просторі, підмінює реальний дискурс штучним і насадженим.

Підсумовуючи відзначимо, що в історичній ретроспективі явище відчуження як наукова теорія проходить низку еволюційних етапів від розуміння відчуження як втрати зв'язку між індивідом, суспільством та державою до кризи різного виміру капіталу, чи кризи індивідуальності. Іншими словами, контекст політичного відчуження змінюється паралельно з суспільно-політичним дискурсом. Сучасні науковці прагнуть детальніше окреслити вплив відчуження на свідомість індивіда, вийти за межі економічного детермінізму, означивши проблему відчуження як кризу наявного соціального капіталу. Саме нераціональне його використання й призводить до появи політичного відчуження, основна причина якого полягає в небажанні бути громадянином. У. Бек описав це кризою людяності, поверненням до примітивних принципів попередніх цивілізацій.

Капіталізм одночасно запустив два негативних процеси: відчуження та консюмеризм, оскільки економічний капітал був і залишається пріоритетним на відміну від інших видів капіталу (соціального, культурного, символічного). Це в свою чергу призвело до гіперреальності – підміни реальності правлячою верхівкою, що здатна осягнути та використати інші види капіталу. Політичне відчуження не залежить від статусу індивіда, а від небажання реалізовувати власний потенціал. Відповідно, той хто використовує наявний капітал може змінювати дискурс на свою користь, що зазвичай призводить до конфронтації та нових форм політичного відчуження.

Список використаної літератури

1. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / пер. з нім. О. Юдіна. Київ : Ніка-Центр, 2011. 408 с.
2. Бельмега В. Гегелівська та конфуціянська концепції громадянського суспільства (спільне та відмінне). *Українська орієнталістика : збірник наукових праць*. 2013–2014. Вип. 7–8. С. 34–47.
3. Геґель Ґ. Феноменологія духу / пер. з нім. П. Таращук; наук ред. пер. Ю. Кушаков. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 548 с.
4. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної / Переклад з англ. Р. Димерця та ін. Київ : Дух і Літера, 2000. 606 с.
5. Динаміка довіри соціальним інституціям протягом 2020-2021 років: результати телефонного опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС). URL: https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1093&page=1 (дата звернення: 05.06.2022).
6. Лок Дж. Два трактати про врядування / пер. з англ. О. Терех, Р. Димерець. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 265 с.
7. Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року. *К. Маркс і Ф. Енгельс. З ранніх творів* / пер. з рос. Київ : Видавництво політичної літератури України, 1973. С. 482– 597 с.

8. Северинюк В.М. Політична поведінка як феномен суспільного життя: теоретико-методологічні проблеми : автореферат дис. ... д-ра політ. наук. Київ, 2010. 34 с.
9. Bauman Z. Liquid life. Cambridge : Polity Press, 2005. 164 p.
10. Beck U. Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1986. 392 s.
11. Bourdieu Pierre. Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste. London: Routledge & Kegan Paul, 1984. 613 pp.
12. O'Neill S. Justice in Ethnically Diverse Societies. *Ethnicities*. 2003. № 3(3). P. 369–392. URL: https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/14687968030033005 (дата звернення: 03.04.2022).
13. Sayers S. Marx and Alienation: Essays on Hegelian Themes. Basingstoke : Palgrave Press, 2011. 195 p.

POLITICAL ALIENATION: PLURALISM OF INTERPRETATIONS OF THE CONCEPT

Lesya Uhryn
Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

Roman Ivashchenko
Ivan Franko National University of Lviv, Faculty of Philosophy,
Department of Theory and History of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine

Concept alienation is considered a universal, timeless phenomenon, rooted in the entity of humans and appropriate for all historical ages and societies. However, they are different sources and forms of alienation. Political alienation manifests itself in a loss of connection between individual and state, its institutions and appear fundamental factor political processes. Universality of phenomenon alienation caused interest to theorists from ancient times, but system conceptualization alienation arose in G. Hegel and K. Marx's research. Basis of alienation they considered work as the ancestral essence of human and capital. Hegel united overcoming alienation with becoming a capitalistic society and implementing the unity of the individual and state in it. K. Marx through economic interpretation of the phenomenon saw its overcoming in context radical changes economic and social relationships on stage «positive» communism. Rethinking phenomenon capital, it is going beyond economic limits in theories M. Weber and P. Bourdieu created new interpretation space political alienation, on the basis of which – possessing and the use of social, cultural, and symbolic capital, defining problem alienation as theirs crisis. Another direction theorizing political alienation in research Z. Bauman, U. Beck and other postmodernists' accents on crisis identity, self-identification and strengthening processes individualization. Political alienation is described as undesirability to realize personal capital. It causes a return to economic fetishism and consumerism, but in context postmodern constructed hyper-reality, which one replaces "actual" reality. In the political area it brought to destruction identification with the state, appearing new often radical and irrational forms of influence on politics either apathy and disinterest in it as an instrument overcoming alienation on the individual and social levels.

Key words: alienation, political alienation, thing-like, social capital, symbolic capital, individualization, hyper-reality.

Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2022. Випуск 42, с. 353–358
Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies. Issue 42, p. 353–358

УДК 32.808.5
DOI: https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.46

ВИСТУП ПОЛІТИКА ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Юлія Яковенко
Донбаська державна машинобудівна академія
вул. Академічна, 72, 84313, м. Краматорськ, Донецька область, Україна

У статті досліджуються особливості мови політики на сучасному етапі розвитку України та окремі аспекти аналізу публічних політичних виступів. З'ясовується, що мова політики – це особлива форма комунікації, яка має свої особливості; це важливий інструмент, який впливає на загальний політичний розвиток, що може посилювати конфлікт чи, навпаки, сприяти досягненню компромісу та стабільного розвитку; також це показник рівня розвитку політичної культури в цілому. Це означає, що дослідженням мови політики займаються різні спеціалісти: журналісти, політологи, аналітики. Зазначаються різні методи аналізу виступів політиків, в тому числі, контент-аналіз та дискурс-аналіз. Підкреслюється актуальність дослідження публічних виступів представників влади та опозиції в сучасних умовах для кожного громадянина нашої країни, а також його важливість з метою постійного удосконалення мови політики та сучасної політичної культури взагалі. У статті окреслюються загальні особливості політичних текстів та логіка їх аналізу. Пропонується проводити дослідження політичних промов з урахуванням усіх особливостей, в тому числі, мети та ідеї, мовних засобів, структури політичних текстів, логічності викладу, ключових слів, набору аргументів та формули доведення, комплексу невербальних засобів комунікації тощо. Увага акцентується на тому, що в умовах розвитку інформаційних технологій, швидкого розповсюдження різноманітної, в тому числі, фейкової інформації якість політичних текстів є вкрай важливою проблемою. Необхідно працювати над їх вдосконаленням. Демократія висуває високі вимоги до якості політичної мови та культури. Зазначається, що в Україні довгий час існував ряд проблем, пов'язаний із розбіжністю між текстами відомих політиків та їх діями, що стало причиною посилення недовіри до влади. Війна стала новим викликом та новим випробуванням держави на шляху розвитку демократії. В якості прикладу яскравої сильної політичної промови використано виступ Президента України В.Зеленського на Радбезі ООН в квітні 2022 року.

Ключові слова: мова політики, політична культура, політичний текст, політичний виступ, аналіз тексту.

Мистецтво красиво та переконливо говорити, виступати перед публікою розвивається ще з давніх часів, коли в стародавній Греції філософи та оратори виступали зі своїми літературними, філософськими, повчальними творами перед натовпом. Поступово воно проникло в усі сфери суспільного життя, в тому числі, в політику, де мова і влада дуже тісно переплелись між собою. Спочатку правителі запевняли населення в правильності своїх дій, потім представники партій словом боролись за голоси виборців. Зараз політичні виступи та тексти в умовах інтенсивного розвитку інформаційних технологій поширюються дуже швидко, готуються спеціальною командою професіоналів (спічрайтерів, іміджмейкерів). Далі ці тексти декодуються громадянами, впливаючи на їх установки, погляди, умонастрої, цінності та насамкінець вибір. Політичні тексти містять велику кількість закодованої інформації, символів, які в умовах інформаційної війни, маніпуляцій громадською думкою, поширення фейків слід уміти аналізувати та декодувати правильно. Це уміння на початку XXI століття є корисним для усіх громадян як суб'єктів політики.

З іншого боку, складні умови існування сучасної української держави ставлять перед нею, перед політиками та перед громадянами нові серйозні виклики, в тому числі,

© Ю. Яковенко, 2022

необхідність створення модерної національної політичної культури, основою якої є якраз мова політики, політичні тексти, виступи представників влади.

Мета даної статті – розкрити особливості політичних виступів та текстів, а також важливість проведення аналізу публічних виступів політиків в сучасних реаліях в Україні, вказати на аспекти та особливості такого аналізу.

Політичним дискурсом можна вважати будь-які тексти, матеріали в засобах масової інформації, які мають відношення до політики, присвячені актуальним політичним питанням, виступи політиків чи статті, адресовані політикам. Цікавою є саме усна форма таких дискурсів, яку транслюють мас-медіа, яка є у вільному доступі, оскільки така форма є індивідуалізованою, містить як вербальні, так і невербальні знаки (імідж політика, рухи, тембр голосу, зовнішність, стиль, одяг) [1, с. 73–74]. При цьому невербальні засоби, як і мова, добре продумані, свідомо обрані [2, с. 65].

Тексти виступів політиків – об'єкт для ретельного дослідження, для використання цілої групи методів, як загальнонаукових, так і специфічних (аналіз та синтез, порівняння, індукція та дедукція, контент-аналіз, системний метод). Важливим є застосування дискурс-аналізу, який передбачає пошук прихованих сенсів, зв'язку між мовою та діяльністю політика, політичною риторикою та політичною поведінкою. Цей метод дає можливість виявити відстань між словом та ділом [1, с. 74].

Написання тексту публічного виступу – завжди не простий процес. Закони риторики вчать враховувати аудиторію, власний досвід доповідача, правильно будувати текст, підбирати факти, аргументи, проводити попередню репетицію та аналізувати невдачі. Політологія готувати сильні тексти, переконувати громадян, виборців підтримати політика, його програму. Політичний виступ, тим більше для засобів масової інформації, має виконати декілька завдань: проінформувати населення про найбільш значущі події, одночасно заручитись підтримкою громадян, переконати, повести за собою, спонукати до конкретних дій.

Мова політики, як зазначають дослідники, – це «сукупність вербальних структур, що використовуються у сфері політики і справляють вплив на політичну свідомість індивідів та їх участь у перебігу політичних процесів» [2, с. 21]. Нею говорять під час інтерв'ю, конференцій, звернень, дебатів, з'їздів, через агітаційні плакати, нормативно-правові акти, т.д. [2, с. 21]. Мова політики – особлива форма комунікації, яка в демократичних країнах має сприяти досягненню громадської згоди. Основу мови політики складають цінності як елементи суспільної свідомості. Від ступеня розвитку демократії та загальної культури залежить і рівень культури політичної, а, отже, і якість мови політики, якість політичного діалогу [1, с. 74]. Мова та політика взаємопов'язані, в епоху революцій, при зміні ідеології змінюється і мова [2, с. 63].

До функцій політичної мови належать: інформаційна, комунікативна, інтерпретаційно-оцінна, функція формування політичної свідомості, переконання та контролю, маніпулювання [2, с. 22–23].

Основними характеристиками мови політики є:

– часте порушення логіки викладу;
– багатозначність основної термінології;
– полемічність;
– зміна співвідношення між словом та значенням (незвичні контексти та інтерпретації);
– спрямованість на масову аудиторію;
– шаблонність мови;
– спрямованість аргументів на почуття;
– акцент на коментуванні, а не на поданні інформації [2, с. 22].

Особливе місце в мові політики займають метафори. Ці художні засоби втілюють певні концепти, які закріпились в колективній свідомості носіїв цієї культури, допомагає чітко визначити пріоритети [3, с. 19, 21]. Дослідники вважають метафори ресурсом у формуванні громадської думки, в процесі вибудовування іміджу політичної сили. В якості актуальних прикладів можна назвати метафору «шлях до Європи» в контексті євроінтеграційних процесів в Україні [3, с. 20].

Дослідження політичних виступів дає змогу зрозуміти наміри конкретного політика, його політичні орієнтири, засоби впливу на населення, а також прогнозувати його подальші дії, перспективи його політичної кар'єри. Аналізом політичних виступів займаються соціологи, політологи, спеціалісти із зв'язків з громадськістю, імідж-мейкери. Тексти аналізуються з різних боків: наявність конкретних мовних засобів, використання символів, міфів, метафор, політичної реклами, побудова аргументації, характер доказів. Враховується і поведінка, й особисті характеристики мовця, і використання простору під час виступу. Результати таких досліджень використовуються в тому числі у вищій школі для доповнення змісту навчальних дисциплін «Політична реклама», «Паблік рилейшнз», «Політичний менеджмент», «Політичний маркетинг», «ЗМІ і політика» [4].

Дослідники вважають, що політичні тексти є складним явищем, оскільки є результатом зіткнення різних ідей, зусиль, інтересів політичних діячів. Сам політичний текст є вербалізованою політичною діяльністю. Він може як стабілізувати ситуацію в країні, так і дестабілізувати її. Тому політичні тексти та політичні виступи є важливим фактором політичного життя в країні. Вони заслуговують на аналіз не лише з боку фахівців, але й з боку пересічних громадян [4]. Студенти спеціальності «Політологія» мають уміти аналізувати публічні виступи політиків, а також складати подібні виступи самостійно. Цікавим, наприклад, є аналіз звернення Президента України Володимира Зеленського до народу у новорічну ніч 2022 року від бізнес-тренера та спікера Андрія Степури. Сама промова оцінюється як результат роботи професіоналів [5].

Отже, рекомендується при аналізі публічного виступу політика звертати увагу на наступні його особливості:

1) мета виступу, тематика, основна ідея;

2) структура виступу, логічність викладу;

3) особливості вступу; які прийоми використано, щоб привернути увагу слухачів;

4) основна частина; варто звернути увагу на побудову аргументації, наявність кліше, стереотипів; чи містить ця частина оцінку власної діяльності, чи аналізується діяльність інших політичних сил, чи дається оцінка гострим, актуальним проблемам часу; які цінності проповідуються; що є апогеєм виступу;

5) риторичні прийоми (метафори, жарти, риторичні питання);

6) закінчення; який прийом використано для завершення доповіді;

7) ключові слова (можна використати метод контент-аналізу, підрахувати слова, які зустрічаються найчастіше);

8) вибір місця для виступу, оцінка простору;

9) зовнішній вигляд, доцільність обраного образу обстановці;

10) такі невербальні засоби комунікації, як міміка, пози, жести.

Традиційно цікавість викликають інавгураційні промови Президентів. Вони відображають бачення новообраним головою держави вектору подальшого розвитку країни, охоплює певне коло політичних, економічних, міжнародних та інших питань, транслює набір цінностей [6, с. 110].

Також цікавими є виступи політиків у складні для країни часи. Вони особливо яскраві, емоційні, сильні. Таким є виступ Президента України Володимира Зеленського на засіданні Ради Безпеки ООН 5 квітня 2022 року в умовах війни в Україні, запровадження військового стану та потреби у підтримці нашої країни з боку інших країн світу. Ця промова перед членами Радбезу транслювалась у засобах масової інформації, оскільки була надзвичайно важливим кроком у протистоянні з рф та в процесі побудови ефективної системи міжнародної безпеки. Аналіз виступу В. Зеленського показав, що лідер держави використав найчастіше слова-маркери та їх варіації: «безпека», «право», «Україна», «мир», «людина», «держава», «війна», «ООН». Промова розпочалась логічно з подяки за надану можливість виступити перед депутатами Радбезу ООН в онлайн режимі. В якості зачину використано згадку про військові злочини російських солдат та офіцерів в Бучі, яке у фіналі було підкріплено відповідним відеоматеріалом. Виступ був емоційний, кульмінацією його став заклик до реформування системи світової безпеки аж до переформатування чи навіть саморозпуску ООН. Основна ідея промови – прагнення України до миру, готовність нашої держави сприяти підтриманню миру у світі (пропозиція створення офісу U-24 в Києві), припинення жорсткої війни. В тексті промови було використано багато риторичних та політичних прийомів, найчастіше зустрічались:

1) неповні речення, наприклад:

– «…Проти нашого народу, українського народу. Проти людей…» чи

– «…Руйнує внутрішню єдність держав. Руйнує державні кордони…»;

2) повторення, такі як:

– «…Яких убивали пострілом у потилицю або в око після катувань. Яких розстрілювали просто на вулицях. Яких кидали в криниці, щоб вони там загинули в стражданнях. Яких убивали у квартирах, у будинках, підриваючи гранатами…»;

– «…Руйнує внутрішню єдність держав. Руйнує державні кордони…»;

– «…Є безперечні докази. Є супутникові знімки. Є можливість провести повне прозоре розслідування...»;

– «…Мир потрібен Україні. Мир потрібен нам. Мир потрібен Європі. Мир потрібен світу…»;

3) риторичні питання, наприклад:

– «Тож де той мир, заради гарантування якого створювалась Організація Об'єднаних Націй?»;

4) порівняння (дії російських військових з терористами ДАІШ);

5) метафори («право вето як право смерті»)

6) аналогії (з Сирією, Афганістаном, Лівією).

В ході виступу Президент України згадав знакові історичні події (Нюрнберзький процес, окупація Криму, війна в Грузії, відчуження Придністров'я, створення ООН, збиття «Боїнгу» на Донбасом), історичні персоналії (Й. фон Ріббентроп, А.Айхман), акти міжнародного права (Статут ООН) як аргументи на користь своєї позиції. В промові було зроблено акцент на таких принципах, як мир, справедливість, рівність [7]. Світові ЗМІ оцінили виступ В. Зеленського як найсильніший, емоційний та різкий. В Україні ж виступ політика на фоні його поведінки в умовах війни з рф вплинув на укріплення авторитету Президента.

Звичайно, що аналіз політичного виступу потребує часу та підготовки (знань з риторики, політології, психології, високий рівень розвитку критичного мислення), але це фактично єдиний спосіб орієнтуватись у політичному житті країни, розуміти істинні наміри політиків. Аналіз політичних текстів ускладнюється іноді ще й існуванням розбіжності між створеними образами політиків та реальністю. Дослідження на тему «Політичний клас

України: європейські цінності та політична мова» від 2016 року, проведене компанією NOKS FISHES та Центром досліджень публічної політики показав, що і в Україні досить довгий час існувала подібна розбіжність. Результатом дослідження стало виявлення розходження між мовою українських політиків та реальним станом речей. Виявилось, що мета більшості публічних виступів – створити свій позитивний образ в очах громадян, який часто не відповідав дійсності. Крім того, дослідження показало труднощі у деяких політиків у визначення пріоритетів у своїй політичний кар'єрі, тобто рухатись у відповідності з моделлю «Цінності зростання» (вона включає відкритість змінам та самотрансцендентність) чи дотримуватись моделі «Цінності самозахисту» (самоствердження та консерватизм). Дослідники ж вважають, що це є однією з головних причин гальмування модернізації України [8]. Згадана розбіжність між словом та ділом віддаляє політиків від народу, створює додаткові проблеми у виборі політичних сил чи окремих політиків під час передвиборчих кампаній. І саме в цьому ми бачимо головну причину появи нових політичних облич після Революції Гідності.

Таким чином, мова політики – це особлива форма комунікації, яка може мати як стабілізуючий, так і дестабілізуючий ефект. Аналіз політичних текстів та виступів залишається актуальною проблемою в Україні та світі, оскільки він дозволяє більш повно та глибоко зрозуміти особливості сучасної політичної мови, сутність існуючої політичної культури та її рівень розвитку, зрозуміти істинні наміри влади та опозиції, отже, і перспективи, шляхи розвитку країни. Складна політична ситуація, інформаційні війни, маніпуляції та фейки, боротьба за голоси у передвиборчих кампаніях призвели по посилення розбіжності між мовою політиків та реальністю, посилення недовіри до влади. Революція Гідності була яскравим виявом такої недовіри, стала каталізатором змін. Час вимагав від громадян більш свідомого та критичного ставлення до усієї інформації політичного характеру, яка надходила з різноманітних джерел. Війна ж стала додатковим випробуванням для нашої країни та лакмусовою стрічкою політичного сьогодення.

Аналіз текстів, які озвучували та озвучують ють ті чи інші політичні сили в Україні, – один із важливих шляхів створення більш об'єктивної картини дійсності, розуміння закономірностей політичного процесу, виявлення недоліків. Все перераховане впливає на прийняття рішень та алгоритм дій в конкретних умовах. Всі зацікавлені в тому, щоб ці рішення були ефективними. Демократичний шлях розвитку країни вимагає постійного вдосконалення політичної культури в цілому та мови політики тощо.

Список використаної літератури

1. Акінчиць Н.Г. Політичний дискурс як об'єкт наукового аналізу. *Культура народов Причерноморья*. 2007. № 107. С. 72–76. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/54472 (дата звернення: 01.06.2022).
2. Петренко В. Особливості визначення політичної мови. *Політичний менеджмент*. 2007. № 2. С. 16–24. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/petrenko_osoblvosti.pdf (дата звернення: 05.06.2022).
3. Климанська Л. Потенціал метафори в політиці вирішення соціальних проблем. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Політологія. Соціологія. Філософія*. 2010. Вип. 14. С. 18–24.
4. Акайомова А. Використання мовної комунікації в політичному дискурсі. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. К., 2011. Вип. 22. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/26828/08-Akayomova.pdf?sequence=1
5. Степура А. Аналіз публічного виступу Володимира Зеленського 2021 (промова, приклад). Майстерня Лева. URL: https://masterlev.com.ua/analiz-publichnogo-vystupu/ – Назва з екрану.

6. Завадська О.Р. Інавгураційні промови українських президентів як символічний ресурс влади. *Політикус: науковий журнал*. 2020. Вип. 3. С. 109–114.
7. Виступ Президента України на засіданні Ради Безпеки ООН. Президент України Володимир Зеленський. Офіційне інтернет-представництво. URL: https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zasidanni-radi-bezpeki-oon-74121
8. Цінності «ідеального політика» – законослухняність і доброзичливість, реального – влада, гроші і успіх – дослідження. Прес-релізи. Український кризовий медіа-центр. 30.03.2017. URL: https://uacrisis.org/uk/54442-noks-fishes – Назва з екрану.

THE POLITICS OF SPEECH AS A SUBJECT OF RESEARCH

Yuliia Yakovenko
Donbass State Academy of Mechanical Engineering
Academichna str., 72, 84313, Kramarorsk, Donetsk region, Ukraine

This article examines the specifics of the language of politics at the present stage of Ukraine's development and some aspects of the analysis of public political speeches. It is clear that the language of politics is a particular form of communication that has its own characteristics. This is an important tool that affects overall political development, which can increase conflict or, on the other hand, contribute to achieving compromise or stable development. The language of politics is also an indicator of the level of development of political culture in general. The study of the language of politics is carried out by various specialists: journalists, political scientists and analysts. Various methods of analyzing political speeches are used, including content analysis and discourse analysis. The relevance of the study of public speeches of government and opposition representatives in modern conditions for every citizen of our country is emphasized. This is also important in order to constantly improve the language of politics and modern political culture in general. The article outlines the general features of political texts and the logic of their analysis. It is proposed to conduct a study of political speeches, taking into account all the features. Important are the goal and idea, language tools, structure of political texts, logical presentation, keywords, set of arguments and formula of proof, a set of non-verbal means of communication. Attention is emphasized to the fact that in the conditions of information technology development, rapid dissemination of various, including fake information, the quality of political texts is an extremely important issue. It is necessary to work on their improvement. Democracy places high demands on the quality of political language and culture. It is noted that in Ukraine for a long time there were a number of problems related to the discrepancy between the texts of famous politicians and their actions, which led to growing distrust of the government. The war was a new challenge and a new challenge for the state on the path to democracy. The speech of the President of Ukraine Volodymyr Zelensky at the United Nations Security Council in April 2022 was used as an example of a bright and strong political speech.

Key words: language of politics, political culture, political text, political speech, text analysis.